

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2221

AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1221

AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ
OKULÖNCESİ ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMI

TÜRKÇE SÖZLÜ ANLATIM

Yazarlar

Prof.Dr. Özcan DEMİREL (Ünite 7)

Prof.Dr. Nurettin DEMİR (Ünite 1, 5)

Prof.Dr. Sedat SEVER (Ünite 6)

Yrd.Doç.Dr. Dilek BELET (Ünite 2, 8)

Yrd.Doç.Dr. Pınar GİRMEN (Ünite 3, 8)

Yrd.Doç.Dr. Hülya PİLANCI (Ünite 4)

Editör

Yrd.Doç.Dr. Ş. Dilek BELET

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tefik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil ve Yazım Danışmanları

Okt. Nurdan Söker

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. Ayfer Çolak Turhan

Kitap Koordinasyon Birimi

Yrd.Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tefik Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türkçe Sözlü Anlatım

ISBN

978-975-06-0895-7

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 5.300 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Haziran 2011

İçindekiler

Önsöz	vii
Kullanım Kılavuzu	viii

Dil Kültürü.....	I
GİRİŞ	3
DÜNYA DİLLERİ VE DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI	3
Dillerin Sınıflandırılması	4
DİL VE KÜLTÜR	5
DİLİN İNCELENMESİ	7
DİLDE VARYASYON	8
Standart Dil	9
Ağızlar	12
Sosyal Varyantlar	12
DİLİN İŞLEVLERİ	13
TÜRK DÜNYASI	16
Özet	18
Kendimizi Sınayalım	19
Yaşamın İçinden	20
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	21
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	21
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	22

1. ÜNİTE

Anlatım.....	23
GİRİŞ	25
ANLATIMLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	25
Anlatımın Özellikleri	26
ANLATIM TÜRLERİ	27
Sözlü Anlatım (Konuşma)	27
Yazılı Anlatım	30
Sözlü ve Yazılı Anlatım Arasındaki Farklar	32
ANLATIM BİÇİMLERİ	32
Açıklayıcı Anlatım.....	33
Tartışmacı Anlatım.....	33
Öyküleyici Anlatım.....	34
Betimleyici Anlatım (Tasvir Etme)	34
Özet	36
Kendimizi Sınayalım	37
Yaşamın İçinden	38
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	40
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	41
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	42

2. ÜNİTE

Metin Üretimi.....	43
GİRİŞ	45
Gösterge.....	45
DİLSEL İLETİŞİMİN TEMEL BİRİMİ OLARAK METİN	46
METİN OLMA KOŞULLARI	47
Bağdaşıklık	47
Gönderim.....	48
Eksilteli Anlatım	49
Değiştirim.....	49
Bağlama Ögeleri.....	49
Tutarlılık.....	50
Amaçlılık	50

3. ÜNİTE

Kabul Edilebilirlik.....	50
Bilgilendiricilik.....	50
Durumsallık	51
Metinler Arasılık	51
METİN ÜRETME EVRELERİ	51
Amacı Belirleme	51
Konuyu Seçme ve Sınırlandırma	52
İletiyi Belirleme	52
Düşünceleri Düzenleme	53
Söylem Tasarımı	54
Kavram Ağını Kurma.....	54
Dilsel Gösterenleri Seçme.....	54
Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş	54
Söyleme/Yazma.....	54
Özet	56
Kendimizi Sınayalım	57
Yaşamın İçinden	58
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	59
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	59
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	61

4. ÜNİTE

Anlatım Birimleri.....	63
GİRİŞ	65
TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ.....	65
Ünlüler	65
Ünlülerle İlgili Kurallar	66
Ünsüzler.....	66
Türkçe Sözcüklerde Bulunmayan Ünsüzler	66
Söz Başıda Bulunmayan Ünsüzler	67
Yazı Dilinde Gösterilmeyen Ünsüzler.....	67
Söz Sonundaki Ünsüzler.....	67
Yabancı Sözcükler.....	67
Ötümlülük - Ötümsüzlük Uyumu	68
TÜRKÇENİN HECE YAPISI.....	68
TÜRKÇENİN SÖZCÜK YAPISI.....	69
Kök-Gövde-Ek	69
Yapım Eki - Çekim Eki	69
Ad Çekim Ekleri.....	70
Eylem Çekim Ekleri.....	70
Yapıları Bakımından Sözcükler	71
Anlamları Bakımından Sözcükler	72
Sözcüğün Temel Anlamı.....	73
Sözcüğün Yan Anlamı	73
Eş Sesli Sözcükler.....	73
Eş Anımlı Sözcükler	73
Zıt Anımlı Sözcükler.....	73
Sözcük Öbekleri.....	73
Tamamlamalar	73
İkilemeler.....	74
Deyimler	74
TÜRKÇENİN CÜMLE YAPISI	74
Cümlenin Öğeleri	74
Yüklem.....	74
Özne.....	74
Tümleç	75
Cümle Türleri.....	75

Yüklemlerine Göre Cümleler	75
Yapılarına Göre Cümleler.....	76
Sıralı Cümleler	76
Girişik Cümleler	76
Ögelerinin Dizilişine Göre Cümleler.....	77
Anlamlarına Göre Cümleler.....	77
PARAGRAF.....	78
Paragraf Türleri.....	78
İşlevlerine Göre Paragraflar	78
Konularına Göre Paragraflar.....	79
Özet	81
Kendimizi Sınayalım	82
Yaşamın İçinden	83
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	83
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	84
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	84

Anlambilim..... 85

5. ÜNİTE

GİRİŞ	87
ANLAMBİLİM VE KAPSAMI	87
SÖZLÜKSEL ANLAMBİLİM.....	88
Sözcük - Sözlükbirim	89
Anlambilim ve Sözlükler.....	90
Tam Anamlı ve Eksik Anamlı Sözcükler	91
Prototipler.....	92
Özel Adlar.....	92
Kavram ve Gösterge.....	93
Yazım ve Anlam	94
Anlam Alanları.....	94
ANLAM İLİŞKİLERİ	94
Eş Adlılık - Çok Anamlılık	94
Eş Anamlılık - Zıt Anamlılık	96
Temel Anlam - Mecaz Anlam	98
Üst Anamlılık - Alt Anamlılık.....	99
Bağdaşmazlık	100
ANLAM DEĞİŞMELERİ	100
Anlam Daralması - Anlam Genişlemesi	100
Anlam İyileşmesi - Anlam Kötüleşmesi	101
DİL BİLGİSEL ANLAM.....	102
CÜMLE VE ANLAMBİLİM.....	102
Özet	104
Kendimizi Sınayalım	105
Yaşamın İçinden	106
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	108
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	108
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	108

Sözlü Anlatım (Konuşma)..... 109

6. ÜNİTE

GİRİŞ	111
KONUŞMA	111
KONUŞMAYI YAPILANDIRAN ALT BECERİLER	112
Türkçedeki Seslerin Doğru Söylenmesi (Çıkarılması).....	113
Konuşma Sırasında Vurgunun Anlam Yaratıcı İşlevinden	114
Yararlanma	114
Konuşma Sırasında Bir Söyleyiş Özelliği Olarak.....	116
Tonlamadan Yararlanma	116

Konuşmada “Kavşak” ve “Durak” Gibi Anlamı Aydınlatıcı	117
Söyleyiş Özelliklerinden Yararlanma	117
Konuşmada Akıcılığı Sağlayabilmek İçin Uygun	118
Durumlarda Ulamadan Yararlanma	118
KONUŞMA DİLİNİN ÖZELLİKLERİ	118
BAŞARILI BİR KONUŞMANIN TEMEL ÖGELERİ	119
ETKİLİ KONUŞMA İLKELERİ (KONUŞMANIN VERİMİNİ ETKİLEYEN ETKENLER)	122
Özet	124
Kendimizi Sınayalım	125
Yaşamın İçinden	126
Okuma Parçası.....	128
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	130
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	130
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	131

7. ÜNİTE

Konuşma Türleri..... 133

GİRİŞ	135
KONUŞMA TÜRLERİ	137
Amaca Göre Konuşmalar.....	138
Bilgilendirme Amaçlı Konuşmalar.....	138
İkna Amaçlı Konuşmalar	138
Uyarı / Teşvik Amaçlı Konuşmalar	139
Hazırlanma Biçimine Göre Konuşmalar	139
Hazırlıksız Konuşmalar	139
Hazırlıklı Konuşmalar	141
Özet	148
Kendimizi Sınayalım	149
Yaşamın İçinden	150
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	151
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	151
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	152

8. ÜNİTE

Sözlü Anlatımın Geliştirilmesine Yönelik Öğrenme - Öğretme Etkinlikleri. 153

GİRİŞ	155
SÖZLÜ ANLATIM EĞİTİMİN NİTELİĞİ.....	155
ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA SÖZLÜ ANLATIM	155
Okulöncesi Eğitim Programında Sözlü Anlatım	156
İlköğretim (1-5. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım.....	156
İlköğretim (6-8. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım.....	157
Ortaöğretim Programında Sözlü Anlatım	157
SÖZLÜ ANLATIM ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	159
Okulöncesi Dönem	159
İlköğretim.....	162
Ortaöğretim.....	170
Özet	172
Kendimizi Sınayalım	173
Yaşamın İçinden	174
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	175
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	175
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	176

Sözlük..... 177

Dizin 181

Önsöz

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan ve diğer canlılardan ayıran en önemli özellik dildir. Dil, insana özgü, seslerden oluşan, öncelikle sözlü, sürekli olarak değişen, yeni ihtiyaçları karşılayacak biçimde üretken ve kendi içinde sistemli bir iletişim aracıdır. İnsanlar arasında deneyim, bilgi ve fikir alışverişi dil aracılığıyla sağlanır.

Tarihsel gelişim süreci içinde sözel iletişimi kullanan insanoğlu, bilgi ve deneyimlerini gelecek kuşaklara aktarmak için yazı dilini bulmuş, sözel dilin yanında yazı dilini de kullanmaya başlamıştır.

Dil sözlü ve yazılı biçimde gerçekleşebilir, ancak sözlü dil önceliklidir. İnsan önce sözlü dili edinir; yazı dili eğitimle kazanılan bir beceridir. Yazılmayan dillerin konuşurları veya okulöncesi çocuklar, okur yazar olmayan insanlar da ana dillerini, iletişimin aksamaması anlamında “doğru” biçimde kullanırlar. Diller sonraki nesillere öncelikle sözlü biçimiyle aktarılır; yazısı olmayan diller veya okur yazar olmayan insanlar için dili sonraki kuşaklara aktarmanın başka yolu yoktur.

Konuşma (sözlü anlatım); toplumsal yaşamın tüm ilişkilerinde, kişilerin en çok gereksinim duyduğu, en kolay ve en etkili iletişim yoludur. Kişinin okul ve toplum yaşamındaki başarısıyla, konuşma becerisi edinmesi ve bu beceriyi amaca uygun biçimde yaşama geçirmesi arasında güçlü bir ilişki vardır. Öte yandan, demokratik toplumlar, duyu ve düşüncelerini doğru ve etkili aktarabilen, sorunlarını konuşarak çözebilen bireylere gereksinim duyarlar. Kişilerin demokratik toplumun etkin bir üyesi olabilmesi için, doğru ve etkili konuşmayı sağlayan tüm becerileri edinmesi ve bu becerileri konuşma ilkelerine uyarak yaşama geçirmesi gerekir.

Türkçe sözlü anlatım kitabı genelde, sözlü anlatım alanını tanımanız, kavramsal bir görüş geliştirmeniz, etkili bir biçimde sözlü anlatım gerçekleştirebilmek için gerekli becerilerle donanmanız ve bu alana yönelik öğrenme-öğretme etkinlikleri düzenleme bilgi ve becerilerinizi geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak kitapta; dil kültürü, anlatım, metin üretimi, anlatım birimleri, anlambilim, sözlü anlatım (konuşma), konuşma türleri, sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik öğrenme-öğretme etkinlikleri konularına yer verilmiştir.

Konuları kendi kendinize çalışarak öğrenmenize olanak sağlayacak biçimde, uzaktan eğitim ilkelerine uygun olarak hazırlanmış bu kitaptaki bilgileri daha kolay ve etkili biçimde öğrenebilmeniz için öncelikle ünitelerin baş kısımlarında yer alan amaçlar bölümünü gözden geçiriniz. Ünitelerin içindekiler kısımlarını inceleyiniz. Ünitelerin içine yerleştirilmiş olan soruların ve tartışma önerilerinin gereğini yerine getiriniz. Ünitelere ilişkin metni çalıştıktan sonra ünite sonundaki özeti okuyunuz. Ünitelerin sonundaki değerlendirme sorularını yanıtlayınız. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ünitelerin sonlarındaki kaynaklara başvurunuz. Kitaptaki kimi üniteler için çekilen televizyon programlarını izlemeye özen gösteriniz.

Kitabın yararlı olmasını umuyor, başarılar diliyorum.

Editör

Yrd.Doç.Dr. Ş. Dilek BELET

Özet

Araştırma sonuçları, farklı ülkelerde yapılan araştırmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Özet, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Özet, okuyucuların çalışmaya hızlıca erişmelerini sağlar ve çalışmanın kapsamını ve önemini belirtir. Özet, çalışmanın anahtar kelimeleri, amaçları, yöntemleri, bulgularını ve sonuçlarını özetler. Özet, çalışmanın özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Özet, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Okuma Parçası

Okuma parçası, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Okuma parçası, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Okuma parçası, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Kendimizi Sınavım

Kendimizi Sınavım, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Kendimizi Sınavım, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Kendimizi Sınavım, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı

Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Özet: Ünitede ayrıntılı işlenen konuların önemli noktaları tekrar vurgulanır.

Okuma Parçası: Bu bölümde, bazı doğrudan ilişkili bilimsel bir çalışmadan alınan okuma parçalarına yer verilmektedir.

Kendimizi Sınavım: Ünitede işlenen konuları öğrenip öğrenmediğinizi kendi kendinize ölçmenizi sağlayacak, bir tür sınava hazırlık testidir. Sınavlarda çıkabilecek türde soruları içerir.

Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı: "Kendimizi Sınavım" bölümündeki soruların cevaplarını ve ilgili oldukları konuları içerir. Yanlış cevapladığınız sorularla ilgili konuları tekrar etmeniz sınavdaki başarınızı artırabilir.

Yaşamın İçinden

Yaşamın İçinden, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Yaşamın İçinden, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Yaşamın İçinden, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Okuma Parçası

Okuma parçası, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Okuma parçası, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Okuma parçası, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Sıra Sizde Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Sıra Sizde Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı

Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Sıra Sizde Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler. Sıra Sizde Yanıt Anahtarı, ilgili konulara ilişkin bilimsel bulguların özetini sunar ve araştırmanın temel bulgularını, sonuçlarını ve önerilerini özetler.

Yaşamın İçinden: Ünitede aktarılan kuramsal açıklamalar ile günlük yaşamımızda karşılaştığımız olaylar arasında ilişki kurmanızı sağlamak için verilmiş haber ve alıntılardır.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı: "Sıra Sizde"lerde yer alan soruların cevaplarını içerir. Her hangi bir Sıra Sizde sorusuna verdiğiniz cevap ile bu bölümdeki cevabı karşılaştırarak, ilgili konuyu ne ölçüde öğrendiğinizi belirleyebilirsiniz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar: İşlenen konulara ilişkin daha geniş bilgi edinmek isterseniz bu bölümde yer alan kaynakları inceleyebilirsiniz.

Dil Kültürü

Bu ünite de dil kavramı, dilin özellikleri, dil ve kültür arasındaki ilişki açıklanmıştır. Ayrıca ünite kapsamında dilde varyasyon, dilin temel işlevleri ve Türk dünyası konularına yer verilmiştir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- *Dilin özellikleri açıklamak,*
- *Dillerin sınıflandırılma biçimlerini kavramak,*
- *Dil ve kültür ilişkisi açıklamak,*
- *Dilde varyasyonu kavramak,*
- *Dilin temel işlevleri açıklamak,*
- *Türk Dünyasını kavramak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.*

Örnek Olay

Dil kullanımının toplumda nasıl değişken olabileceğini gösteren şu olay, zaman zaman fıkra, zaman zaman yaşanmış bir olay olarak anlatılır:

Dolmuşla yolculuk yapan kibar, yaşlı bir beyefendi, ineceği yere yaklaşınca soföre şöyle seslenir:

“Evladım, rica etsem acaba az ilerdeki direğin yanında durabilir misiniz?”

Şöförünce cevabı şu olur:

“Yalvarma be amca, dur de dururuz.”

Anahtar Kavramlar

- Dil
- Dil ve kültür
- Varyasyon
- Dil bilim
- Dil bilgisi
- Dil türleri
- Dil akrabalığı
- Türk dilleri ve lehçeleri

İçindekiler

- GİRİŞ
- DÜNYA DİLLERİ VE DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI
 - Dillerin Sınıflandırılması
- DİL VE KÜLTÜR
- DİLİN İNCELENMESİ
- DİLDE VARYASYON
 - Standart Dil
 - Ağızlar
 - Sosyal Varyantlar
- DİLİN İŞLEVLERİ
- TÜRK DÜNYASI

GİRİŞ

Farklı çevrelere uyum sağlayabilme becerisi yanında insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, dildir. Her insan, ana dilinde neyin doğru veya kabul edilebilir, neyin yanlış ya da kabul edilemez olduğu konusunda sezgisel bir duyarlılığa sahiptir. Bu duyarlılık sayesinde aileler hiçbir dil eğitimi almamış olsalar bile çocuklarına ana dillerini doğru biçimde aktarırlar.

Dil, insana özgü, seslerden oluşan, öncelikle sözlü, sürekli olarak değişen, yeni ihtiyaçları karşılayacak biçimde üretken, kendi içinde sistemli bir iletişim aracıdır. Dilin iletişim aracı olarak kullanılabilmesi için en az iki kişi gerektiğinden, dil aynı zamanda toplumsal bir olgudur. İnsanlar arasında deneyim, bilgi ve fikir alışverişi dil aracılığıyla sağlanır. İnsan dili, konuşurlarının her tür sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılar. Sağlıklı bir iletişimde konuşur ve dinleyicinin aynı dili biliyor olması, söylenenlerin konuşulan bağlama uyması, dinleyicinin ön bilgileriyle örtüşmesi de önemlidir. Bunların olmaması durumunda iletişim tam olarak gerçekleşmez. Jestler, belli işaretler gibi başka iletişim araçları varsa da hiçbirisi doğal dilin yerine getirdiği işlevleri bütün olarak karşılayacak durumda değildir.

Dil sözlü ve yazılı biçimde gerçekleşebilir, ancak sözlü dil önceliklidir. İnsan önce sözlü dili edinir; yazı dili eğitimle kazanılan bir beceridir. Yazılmayan dillerin konuşurları veya okulöncesi çocuklar, okur yazar olmayan insanlar da ana dillerini, iletişimin aksamaması anlamında “doğru” biçimde kullanırlar. Diller sonraki nesillere öncelikle sözlü biçimiyle aktarılır; yazısı olmayan diller veya okur yazar olmayan insanlar için dili sonraki kuşaklara aktarmanın başka yolu yoktur.

Çocuklar ana dillerini öğrenmek için özel bir çaba harcamazlar. Dil yeteneğinin kazanılması kendiliğinden olan bir şeydir. İnsanın ana dilindeki bir kelimeyi, bir kuralı ilk defa ne zaman duyduğunu, ne zaman bütün yönleriyle kavradığını, ne zaman yeniden üretebilecek hale geldiğini ölçmek güç, hatta imkansızdır. Dilin okullarda öğrenildiği gibi bir kanaat varsa da okula başlama yaşına gelmiş bir çocuk ana dili hakkında ölçülmesi imkansız bir bilgiye sahiptir. Ana dili ile özel çabalarla sonradan kazanılan dil arasında ayırım yapmak için ana dili için *dil edinimi* terimi kullanılır. Dil edinimi araştırmaları günümüzde dil biliminin bağımsız bir kolu durumuna gelmiştir.

Peki dil nasıl ortaya çıkmıştır? Dilin nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Modern dil biliminin gelişmediği dönemlerde ileri sürülen, dilin kökeninin hayvanların çıkardıkları anlamsız sesler olabileceği görüşüyle alay edildiği için Paris Dil Bilim Topluluğu 1866 yılında dilin kökeni tartışmalarını verimsiz ve spekülasyonlara açık olduğu gerekçesiyle yasaklamıştır. Konu geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bugün dilin kökeni hakkındaki çalışmalar, dili doğuştan gelen bir *yeti* olarak gören anlayış ve dili sürekli zihinsel evrimin bir parçası olarak gören yaklaşım olmak üzere iki kol da ilerlemektedir (Demir ve Yılmaz, 2010a, s. 6).

Bu ünite kapsamında, dillerin sınıflandırma biçimleri, dil ile kültür ilişkisi, dilde varyasyon, dilin temel işlevleri ve Türk dünyası konularına yer verilmiştir.

Dil insana özgü, seslerden oluşan, öncelikle sözlü, sürekli olarak değişen, yeni ihtiyaçları karşılayacak biçimde üretken, kendi içinde sistemli bir iletişim aracıdır.

Çevrenizde 5 yaşından küçük çocukların konuşmalarını gözleyiniz. Bulgularınızı sınıfta paylaşınız.

SIRA SİZDE

1

DÜNYA DİLLERİ VE DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

Dünyada kaç dil olduğu sorusuna kesin bir rakam vermek güçtür. Dünya dilleri hakkında önemli bilgi kaynaklarından biri olan www.ethnologue.com adresinde Mart 2011 itibarıyla önemli bir kısmı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan 6909

yaşayan dil olduğu bilgisi vardır. Başka kaynaklarda daha farklı sayılara da rastlanmaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce dillerin tamamı henüz araştırılmamıştır, bir kısmı da yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kimi dillerin adı yoktur, kimilerinin ise birden çok adı vardır. Ayrıca neyin dil, neyin aynı dil içinde bir lehçe veya ağız olarak görülebileceğinin kesin dil bilimsel ölçütleri bulunmamaktadır. Örneğin Azerice ile Türkiye Türkçesi bilinen zamanlarda birbirinden ayrılmışlardır. Eğitim almış bir Azerbaycanlı ile Türkiyeli arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksektir. Ama Azeri Türkçesiyle Türkiye Türkçesi iki bağımsız ülkenin kendi standart biçimleri olan dilleridirler. Bu nedenle her ikisi de siyasi anlamda iki bağımsız dildir. Dil bilimsel ölçütlere göreyse aynı dilin lehçeleri sayılabilirler.

Diller arasında, devlet sınırlarına benzer biçimde sınırlar yoktur. Farklı diller çoğu durumda bir arada yaşar. Dünya devletlerinin çoğunda birden çok dil konuşulur. Bir doğal dil genelde başka dillerle sürekli ilişki ve etkileşim içindedir. Geçiş bölgelerinde yaşayan insanların bir kısmı, birden fazla dili konuşabilme anlamında çok dillidir.

SIRA SİZDE

2

Bildiğiniz dillerden basit cümleleri karşılaştırmayı deneyiniz.

Dillerin Sınıflandırılması

Diller; kökenleri, yapıları, konuşuldukları bölgeler gibi ölçütler göz önünde bulundurulurken sınıflandırılmaktadır.

Bugün dünya üzerindeki dillerin önemli bir kısmı, daha önceki dönemlerde ortak bir ana dilden gelişmişlerdir. Hint-Avrupa dilleri, Çin-Tibet dilleri, Hami-Sami dilleri, Bantu dilleri, Altay dilleri, Ural dilleri, Kafkas dilleri vb. gibi pek çok dil ailesi vardır. www.ethnologue.com sitesinde 116 farklı dil ailesi yer aldığı yazmaktadır. Bu dil ailelerine mensup diller bir ana kaynaktan ortaya çıkmışlar, zamanla birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Pek çoğu akrabalığı açıkça gösterecek izler taşımaktadır. Ancak günümüzde yaşayan dillere kaynaklık etmiş olan dillerin de eskiden başka ana dillerden türemiş olması mümkündür. Ancak bu durumu dil verileriyle belirlemek, çoğu zaman imkansızdır. Bu nedenle bazı dillerin kökeni tarihi metinlerinin eskiliğine göre tarihte geriye götürülebilirken, bazıları için bu mümkün değildir. Örnek olarak Türkçenin 8. yüzyıldan itibaren gelişmesini yazılı kaynaklarla takip edebiliyoruz. Daha öncesine dair bazı ipuçları vardır. Ancak çok daha eski dönemleri, örnek olarak MÖ. 3000 yıllarındaki durumu hakkında dil verilerinden hareketle bir şey söylemek güçtür. İki yüzyıl geriye götürmek bile mümkün olmayabilmektedir.

Mevcut pek çok eserde Türkçenin Ural-Altay dillerinin Altay koluna mensup olduğu dile getirilir. Ancak bu görüş eskimiştir. Ural-Altay dilleri diye ispatlanmış bir dil ailesi yoktur. Başka bir ifade ile Fince, Macarca, Samoyedce vb. irili ufaklı bir yığın dil kendi aralarında bir aile oluşturmakla birlikte Ural dilleri ile Türkçe akraba değildir.

Türkçe köken olarak Moğolca, Mançu-Tunguzca ve bazı araştırmacılara göre Korece ve Japoncayla birlikte Altay dil ailesini oluşturmaktadır. Altay dillerinin en büyük kolu Türkçe, en küçük kolu da Mançu-Tunguzcadır. Altay dillerinden birini konuşan toplulukların kurduğu devletler yanında Çin, Rusya, Balkan ülkeleri, İran, Irak, Suriye, Ukrayna, Afganistan, Batı Avrupa ülkeleri, Avusturalya, Ermenistan, Litvanya, Moldovya, Polonya, Tacikistan, Yunanistan vb. ülkelerde de Altay dillerinin alt dilleri/lehçeleri konuşulmaktadır.

Altay dillerinin akrabalığının tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, akrabalığı ispat edilmiş dillerde küçük sayı adları, mevsim, zaman kavramıyla ilgili adlar, organ adları ve akrabalık adları ortaktır. Altay dillerinde bu alanlarda örtüşme görülmez. Akraba diller geriye doğru gittikçe birbirine yaklaşmalıdır. Oysa Türkçeyle Moğolca geriye doğru gidince yapıcı birbirinden uzaklaşmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2010b).

Diller, yapılarına göre de sınıflandırılmaktadır. Örnek olarak diller söz yapımı ölçütüne göre *yalınlayan (tek beceli)*, *bükümlü (çekimli)* ve *eklemeli* olmak üzere üç büyük gruba ayrılmaktadır. Dillerin söz yapımına göre bu sınıflardan birine girmesi, öbür gruptakilerde rastlanan özelliklerin görülmeyeceği anlamına gelmez. Ancak bunlardan biri diğerlerine göre daha baskındır.

Yalınlayan dillerde her sözcük kök biçimindedir, ek yoktur. Sözcükler arasındaki ilişki, kelimelerin cümle içerisindeki yerleriyle ifade edilir. Bu gruptaki en önemli diller Çince ve Vietnamcadır:

Vietnamca: *Khi tôi đến nhà bạn tôi, chúng tôi bắt đầu làm bài*

“Arkadaşımın evine geldiğimde ödevleri yapmaya başladık” (Comrie, 2005, s. 62).

İkinci grupta yer alan bükümlü dillerde ise dil bilgisi işlevleri sözcük kökündeki değişikliklerle ifade edilir. Hint-Avrupa dilleri ve Sami dilleri bu yapıdakilere örnektir. Arapçadan Türkçeye girmiş sözcüklerden örneklerle durumu şöyle açıklayabiliriz: Mesela *ketebe* “o yazdı”, *katip* “yazan”, *mektup* “yazılmış”, *mektep* “yazılan yer”, *kütüp* “kitaplar” gibi. Bu sözcüklerin hepsinde kökü oluşturan k-t-b ünsüzleri vardır. Sözcük içine, başına ve sonuna bazı eklemeler yapılarak yeni sözcükler türetilmekte veya çekimlenmektedir. Kök her seferinde farklı kalıplara girmektedir. Türkçe karşılıklarında ise kökte hiçbir değişiklik olmamaktadır.

Eklemeli dillerde sözcük kökünde bir değişiklik olmaz. Köke “ek” adı verilen ve belli işlevleri olan öğelerin eklenmesiyle yeni sözcükler yapılır veya sözcükler arasındaki ilişkiler gösterilir. Türkçe, Japonca, Fince, Macarca, Swahili dili bu gruba giren diller arasındadır:

Türkçe: *ev-ler-imiz-de-ki-ler-den*

Türkçe, yapı bakımından eklemeli dillerin en bilinenlerinden biridir. Diller coğrafi açıdan da tasnif edilebilirler. Yeni Gine dilleri, Kafkas dilleri, Volga bölgesi dilleri gibi. İlk iki grup, genel dilcilik açısından çok ilgi çekicidir, hatta zaman zaman diğer dünya dil aileleri için ayrı bir dil grubu oluşturduklarını belirtmeliyiz. Bunların her ikisinde de birbirleriyle akrabalıkları şüpheli birçok dil konuşulmaktadır. Öyle ki Papua Yeni Gine’de 830 dil olduğu söylenmektedir (www.ethnologue.com). Papua Yeni Gine, Fransa büyüklüğünde, %80’i ormanla kaplı 4 milyon insanın yaşadığı bir yerdir. Burada 830 dil konuşulmaktadır. Aynı dağılım Türkiye’de olsa 1000’den fazla dil konuşuluyor olacaktı. Dilcilik açısından etnolinguistik labirent olarak kabul edilen Kafkaslarda, bir dağın iki yamacındaki iki köyün iki farklı dili olduğu görüşü de vardır.

Hint-Avrupa dilleri, Çin-Tibet dilleri, Hami-Sami dilleri, Bantu dilleri, Altay dilleri, Ural dilleri, Kafkas dilleri vb. gibi pek çok dil ailesi vardır. www.ethnologue.com sitesinde 116 farklı dil ailesi yer aldığı belirtilmektedir.

İnternette dünyada kaç dil olduğu konusunda araştırma yapınız, bulduklarınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.

3 SIRA SİZDE

DİL VE KÜLTÜR

Kültür, 18. yüzyılda Fransızca kanalıyla ortaya çıkan, bir anlamıyla sanat, yaşama biçimi ve toplumsal kurumlar bakımından gelişmiş, diğer toplumlara göre ileri bir aşama olarak algılanır. Türkçede *kültürlü (adam)* türemesinde de bu anlam vardır. Antropolojik anlamda ise kültür insanın bir topluma aidiyetiyle miras olarak

devraldığı maddi manevi değerler bütünüdür (Lyons, 1983, s.268). Temel noktalardan hareketle genel bir tanımlama yoluna gidilirse kültür, bir toplumu diğerlerinden ayıran ortak yaşama biçimi ya da bireylerin toplumda yaşamak ve kabul görmek için öğrendiği bilgi, inanç ve deneyimlerin bütünüdür. Bu bilgi, inanç ve deneyimler genetik değildir, bir topluma özgüdürler. Bireylerin günlük yaşam içerisinde öğrendikleri, neyin-nasıl yapılacağına dair ortak edinimlerdir (Hudson, 1996, s. 71). Kültür en genel haliyle *maddi* ve *manevi* kültür olmak üzere ikiye ayrılabilir. İnsanların ev bark biçimleri, kullandıkları çeşitli alet ve eşyalar, giyim kuşam tarzları, yeme ve beslenme biçimleri maddi kültür; dil, tarih, gelenek ve görenek, hukuk, ahlak gibi hayatın manevi yönünü ilgilendirenler de manevi kültür içinde yer almaktadır (Korkmaz, 1995, s.669).

Bir milletin yaşayışına dair her türlü maddi ve manevi değerler dil ile ifade bulur, tarihten günümüze olduğu gibi günümüzden gelecek kuşaklara da dil ile taşınır. Bu nedenle dil kültürün taşıyıcısı ve tanığıdır. Toplumların eski yaşam tarzlarından, sanat ve estetik anlayışlarından, duyma, düşünme ve algılama biçimlerinden haberdar oluşumuz, önemli oranda dil verileri aracılığıyla. Yazılı belgelerin olmadığı dönemden kalan dil dışı verileri araştıran bilim dalları da vardır, ancak dil malzemesi bulunmayan dönemlere ait kültürel verilerin belgelenmesi dil verileri olan dönemlere göre daha güç olmaktadır.

Şiirler, şarkılar, türküler, maniler, masallar, ninniler gibi edebiyatla olanlar, kısmen müzik, tiyatro, sinema gibi sanat dalları dil ile yaratıldığı ve dil içinde yaşatılıp canlı tutulduğu için dil aynı zamanda kültürün yaratıcısıdır. Dil verilerinin incelenmesiyle bir ulusun yaşayış biçimi, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri hakkında çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinilebilir. Bu nedenle dil aynı zamanda kültürün yansıtıcısıdır. Örneğin Anadolu'da yürükler arasında deve ile ilgili, standart dilde olduğundan daha çok sözcük vardır: *beserek, dorum, igdiş, maya, lök, potuk* vs. Aynı şekilde bu sözcükler *maya gibi kız* "güzel, gösterişli kız", *lök gibi çökmek/oturmak* "gamsız, yayılmış bir biçimde oturmak; saygı uyandıracak bir biçimde oturmak" ve başka deyimlerde geçer. Oysa şehirde yaşayan ve hayatlarında devenin bir rolü olmayanlar için deve ile ilgili daha az sözcük yeterlidir.

Eski metinlerdeki dilin incelenmesiyle bir toplumun tarih içinde geçirdiği kültürel değişimler de izlenebilir. Türkçeye giren İngilizce kelimeler toplumsal ve kültürel değişmelerin dile yansımından başka bir şey değildir. Gerçi dil değiştiği için kültürün değiştiği yönünde bir algılama da vardır, ancak bu doğru değildir. Dil dışı alanlardaki değişimler, dile de yansır. Popüler dilcilikte çok sevilen bir tartışma alanı olan yabancı sözcükler sorununda sıkça kelime girdiği için kavram girmiş gibi bir yanılsa düşülür. Oysa durum tam tersidir, kavram olarak karşılığı olmayan bir kelime dilde barınmaz.

İnsanlar hayatlarında önemli olan şeyleri daha ayrıntılı ifade eder. Ancak bu husus zaman zaman abartılmış, hatta dil efsanelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örnek olarak diller arasında Eskimo dilinde karı çeşitli açılardan belirlenen birçok sözcük bulunduğu efsanesi yaygındır. Ancak tek bir Eskimo dili olmadığı gibi diğer dillerde de karı çeşitli açılardan adlandırmak mümkündür.

Dil ve kültür ilişkileriyle ilgili çalışmalarda akrabalık ve renk adları önemli bir yer tutar. Akrabalık ve renkler doğal olarak her yerde aynı olduğu halde, diller bunları adlandırırken farklı davranırlar. Örnek olarak anne ve babanın erkek ve kız kardeşleri Türkçede ayrı kelimelerle ifade edilirken Almancada birer kelime ile gösterilmektedir. Aynı şekilde Anadolu'da mavi, yeşil, turkuaz ve lacivert; turuncu ve sarı gibi renkler her bölgede aynı biçimde ayrılmaz ve adlandırılmaz.

Bildiğiniz akrabalık adlarını listeleyiniz; sonuçları arkadaşlarınızınkiyle karşılaştırıp farklılıkları açıklamaya çalışınız.

SIRA SİZDE

4

DİLİN İNCELENMESİ

Dili bütün yönleriyle ele alan bilim dalının adı dil bilimidir. Dil incelemeleri daha önceleri dini, felsefi ve edebi metinlerin anlaşılması amacıyla yapılmaktaydı. Ancak 20. yüzyılda, dilin bizzat kendisi araştırma konusu yapılmaya başlanmış, bunun sonucunda insan dilini bütün yönleriyle araştırmayı amaç edinen bağımsız bir bilim dalı olarak dil bilim ortaya çıkmıştır. Dil bilim felsefe, etnoloji, sosyoloji, coğrafya, fizik, fizyoloji, bilişim, nöroloji, iletişim gibi pek çok disiplinle iş birliğinden yeni bilim dalları gelişmiştir. İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) modern dil bilimin kurucusu sayılır. Onun geliştirmiş olduğu *yapısalcılık* başka bilim dallarına da önemli katkıda bulunmuştur.

Modern dil bilimin F. de Saussure'den sonraki en önemli ismi, Noam Chomsky'dir. Chomsky, yapısalcılıktan ve davranışçı yaklaşımlardan ayrılarak *üretken-dönüşümlü dil bilgisi* teorisini geliştirmiştir. Bu teoriyle bir doğal dilin yalnızca gerçekleşmiş değil, gerçekleşebilecek bütün cümlelerini tasvir etme amacını gütmüş, dillerin teker teker incelenmesi dışında, insan dilinin özüne ulaşılmasını sağlayacak bir dil bilgisi modeli oluşturmaya çalışmıştır. Bu model her konuşucunun, bilmediği, daha önce işitmediği ya da söylemediği cümleleri üretebilme ve anlayabilme yeteneğini ortaya koymayı amaç edinmiştir. İnsanın ana dilindeki gizli, sezgisel bilgilerinin toplamı anlamındaki *dil yetisi* ile dilin gerçek durumlardaki kullanılışı olan *dil kullanımı* arasında temel bir ayrım yapmıştır. Chomsky, dil bilimin insanın dil hakkında sahip olduğu bilgi ile uğraşması gerektiği kanaatinde. Dil yetisini belirleyen kuralların tasviri, dil incelemelerindeki en önemli amaçtır. Ancak, dil bilim dilin yapısının tasvirinden daha fazlasını yerine getirmeli, dillerdeki cümlelerin nasıl algılanıp anlaşıldığını açıklamalıdır. O, bu sürecin insan dilinin evrensel grameriyle anlaşılabilceği görüşündedir.

Chomsky'ye göre evrensel dil bilgisi kurallarının yanında her dilin kendine özgü kuralları da vardır. Diller hem evrensel dil bilgisini hem de kendi kurallarını kullanırlar. Bu da cümle öğelerinin farklı biçimlerde düzenlenmesini mümkün kılar. Bu yüzden *üretken-dönüşümlü dil bilgisi*, bir doğal dilde sınırlı sayıdaki kurala, dil bilgisine uygun sonsuz sayıda cümle üretilebileceğinden hareket eden bir dil bilgisi modelidir. 1950'li yıllardan bu yana Chomsky'nin dil bilgisi modeli geliştirilmiştir. Dünyanın dört bir tarafında onun görüşlerinden etkilenen sayısız çalışma yapılmış ve yapılmaktadır.

Dilin incelenmesi deyince dil bilgisinden de söz etmek gerekir. Ancak dil bilgisi deyince insanların aklına her şeyden önce dil kurallarının yer aldığı kitaplar gelir. Bu kitaplar insanın dil hakkında sahip olduğu bilginin tanımlandığı çalışmalardır ve hiçbir zaman bir doğal konuşurun bildiğinden daha fazla bilgi içermezler.

Dil bilgisi incelemeleri genel olarak dil bilimden daha sınırlı olmak üzere dili ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi, anlam bilim açılarından tanımlamaya çalışır. *Ses bilgisinde* bir dile ait sesler oluşma ve boğumlanma özellikleri açısından ele alınır; sınıflandırılır, kelime içindeki sıralanışları, gösterdikleri değişimler incelenir; ayrıca hece yapısı ve vurgu üzerinde de durulur. Kök, gövde ve ekleri, ek kök birleşmelerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini, kelime türlerini ve kelime üretme yollarını *biçim bilgisi* inceler. Bir dildeki kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içindeki görevleri, birbirleriyle olan ilişkileri, sıralanışları, cümlenin öğeleri ve

cümle türleri ise *söz diziminin* konusunu oluşturur. Diğer üçüne göre dil bilgisi kitaplarında daha az yer bulan *anlam bilim* ise kelimelerin temel ve yan anlamlarını, anlam değişmelerini, eş, karşıt ve çok anlamlı kelimeler gibi dilin kelime hazinesiyle ilgili hususları inceler.

Dil bilgisi yazımında farklı yaklaşımlar vardır. Yazı dilini esas alarak neyin doğru, neyin yanlış olduğunu ortaya koyan *kuralcı dil bilgisi*, yargılamadan dili olduğu gibi tanımlamaya çalışan *tasviri (betimleyici) dil bilgisi*, dilin bilinen en eski döneminden günümüze doğru geçirdiği aşamaları gösteren *tarıhsel dil bilgisi*, farklı dilleri veya bir dilin farklı varyantlarını karşılaştırmaları olarak ele alan *karşılaştırmalı dil bilgisi* gibi. Türkiye’de yayımlanan dil bilgisi kitaplarının önemli bir kısmı kuralcıdır. Ancak aynı zamanda tarihi ve tasviri özellik de taşıyabilmektedirler.

DİLDE VARYASYON

Bir metin oluşturulurken dil bilgisi, kural bilgisi ve davranış bilgisi olmak üzere üç konuda bilgiye ihtiyaç duyulur. Bunlardan *dil bilgisi*, belli bir zamanda var olan dil kuralları ve söz varlığı hakkındaki bilgiyi içine alır. Varyantlara has farklar ve başka dillerin yapısına ilişkin bilgi de buraya dahildir. Aktif olarak kullanılan bilgi yanında dil yapılarına dair pasif bilgi de söz konusudur. Bu bilgi yazılı ve sözlü dilde kabul edilebilir ve mantıklı cümleler kurmaya ve anlamaya yardımcı olur. *Kural bilgisi* ise bir dilde gerçekten mümkün olan ve günlük hayatta gerçekleşen biçimler ve örnekler hakkındaki bilgiyi kapsar. Somut konuşurlar ve konuşur gruplarıyla okullar, mahkemeler, gazeteler, medya organları, yayınevleri gibi resmi veya yarı resmi kurum ve kuruluşlar kural bilgisinin yaygınlaşmasını sağlarlar. *Davranış bilgisi* ise konuşurun dilsel davranış gerektiren duruma uygun düşecek, iletişim modelleri ve dilsel ifadeler; nerede, neyin kabul edilebilir olduğu konusundaki bilgisidir (ayrıntılar için bk. Dittmar, 1997, ss.1-3). Bu üç konudaki bilgi çeşitli nedenlerle farklı biçimlerde ortaya çıkar ve dildeki varyasyonu meydana getirir. ‘Dilin her seferinde bir dil bilgisi, normatif bilgi ve davranış bilgisinin uygun düştüğü sosyal ve işlevsel açıdan farklı gerçekleşme biçimlerinin incelenmesi’ (Dittmar, 1997, s.3) toplumsal dil bilimin ilgi alanına girer.

Dilin değişken olması, varyasyonun keyfi olduğu anlamına gelmez. Varyasyon belli kurallar çerçevesinde ortaya çıkar. Örnek olarak bir sesin söylenişinde, eklerin yapısında, söz dizimi kurallarının gerçekleşmesinde farklılık olabilir, ama bunlar kuralsız, her şey istendiği gibi olabilir anlamında serbest olamazlar. Örnek olarak *e* sesi, anlamsal bir değişme olmadan ancak yine *e* sesi olarak anlaşılacak biçimde değişebilir. Farklı söyleyişler, *e*’nin anlam ayırıcı olmayan alt biçimleri olabilir. Aynı şekilde isme gelen ekler fiile, fiile gelen ekler isme, son çekim ekleri başa getirilemez, eklerin sırası rastgele değiştirilemez. Söz diziminde sınırlı sayıda devrik yapı mümkünken, güzel hava, hava güzel şeklinde olamaz vs. Dillerin kendilerine özgü yapısal kuralları vardır. Bir dile ait bir öge, ancak o dile özgü kuralara uyduğu müddetçe “doğru” olabilir.

Dil meraklıları ve zaman zaman dil uzmanları da dilde bir “en doğru biçim” olduğu, dil içindeki çeşitlenmelerin bundan bozulduğu düşüncesindedirler. Bu en doğru biçim çoğu zaman standart dil, bozuk olanlar ise yerel ve sosyal ağızlar başta olmak üzere dilin standart dışı kullanılan varyantlarıdır. Yapısal olsun, üretici-dönüşümsel olsun, teorik dil bilim ideal bir dili ve ideal konuşuru esas aldığı için, bir yerde dil bilimsel bir arka plana da yaslanan bu anlayış, ne art zamanlı ne de eş zamanlı dil gerçeği ile örtüşür. Teorik dil bilimde, ideal bir konuşurun dil hakkında sahip olduğu soyut bilgilerin bütünü ön plandadır. Bu bilgilerin gerçekten

kullanılıp kullanılmadığı, kullanılıyorsa nasıl ortaya çıktığı pek önem taşımaz. Dilde ne oluyor değil, ne olabilir önceliklidir. Teorik dil bilimin eksik bıraktığı bu konuyla öncelikle sosyolinguistik ve diyalektoloji ilgilenir. Dil hakkında prensip olarak var olan bilgilerin toplamı, dilsel tavırda kişi, yöre, toplumsal sınıf, eğitim, durum vs. gibi bir yığın nedene bağlı olarak farklı biçimlerde gerçekleşir. Bu farklı biçimler dildeki varyasyonu oluşturur. Her doğal dilin gerek yazılı gerekse sözlü gerçekleşmesi, birbirleriyle sıkı sıkıya ilişki içinde olan, hiçbiri tek başına kullanılmayan varyantlardan oluşur. Bu nedenle dilin tek biçimli olması idealize edilmiş, varyasyonlu oluşu ise normal bir durumdur (Milroy, 1992, s.3).

Dil varyasyonunda bölge, toplumsal gruplar, dilin tarihi gelişme süreci, dil ilişkileri, etnik köken, meslek, eğitim ve gelir durumu, inanç, bağlam gibi dil dışı etkenler belirleyici bir rol oynar. Bu etkenlerden baskın olana göre varyasyonun türü belirlenir.

Öncelikle toplumsal dil bilimin araştırma konusu olan doğal dillerdeki varyasyonu adlandırma ve tanımlama, dil incelemelerinde önemli bir sorundur. Sosyolinguistik çalışmalarından pek etkilenmemiş olmakla birlikte adlandırma sorunu Türk dili araştırmalarının da yabancı olduğu bir durum değildir. Özellikle *lehçe*, *şive*, *ağız*, *aksan* terimleri yayınlarda birbirinin yerine veya farklı içeriklerle kullanılabilir. Bir dönem Türkiye Türkolojisinin en hararetli tartışma konularından biri olan Türkçenin kollarının dil mi, lehçe mi, şive mi olduğu tartışmaları da bu adlandırma ve tanımlama sorununa çarpıcı bir örnek oluşturur (tartışmaların ayrıntıları için bk. Demir, 2005). Akriba diller arasında dil sınırları nerede başlar nerede biter; bir varyant hangi durumda dil, hangi durumda başka bir şey sayılmalıdır gibi konularda karar vermek için elimizde güvenilir dil bilim ölçütü yoktur.

Varyasyon araştırmalarına göre standart dil, yerel ağızlar, sosyal ağızlar, farklı yaş ve cinsiyet gruplarının jargonu, meslek dilleri, kısaca dilin her tür gerçekleşme biçimi bir varyanttır. Hiçbiri dil bilim açısından diğerlerinden daha üstün, daha güzel, daha doğru veya teşvike daha layık değildir. Ama ortaya çıkış nedenleri, işlev alanları, sahip oldukları prestij gibi dil dışı nedenler, bunlardan birinin diğerlerinden daha üstün görülmesine, daha fazla teşvik edilmesine neden olabilmektedir.

Standart Dil

Dil varyantları arasında, standart dil, edebi dil, yazı dili, milli dil gibi adlarla da anılan kuralcı standart varyantın özel bir yeri vardır. Standart varyantı diğerlerinden ayıran bir takım özellikler bulunmaktadır.

Standart varyantı diğer varyantlardan ayıran önemli özelliklerin başında, “doğru” biçimlerin yazım kılavuzu, sözlükler ve dil bilgisi kitapları gibi başvuru kaynaklarında kaydedilmiş olması anlamında *kodlanmışlık* gelir. Bir dil ögesinin doğru biçiminin nasıl olduğu konusunda tereddüt eden biri, doğru biçimi başvuru kaynaklarında bulabilir. Bu doğru biçimlerin özellikle yazı diline özgü olanları eğitim kurumlarında yıllar süren çabalarla öğrenilir. Standart konuşma dilinin doğru biçimleri ise daha az kayıt altına alınmıştır.

Standart varyantı diğerlerinden ayıran bir başka özellik de sahip olduğu yaygın *sosyal prestij*dir. Standart dil, konuşurların büyük bir bölümü tarafından en saygın varyant kabul edilir. Bu varyantı kullanmak diğerlerinden daha itibarlıdır. Dili “doğru” ve “güzel” kullanmak isteyenlerin ulaşmaya çalıştıkları ideal biçimi bu varyant temsil eder. Bunu konuşanlar, daha bilgili, daha eğitilmiş, daha aydın vs. olmak gibi gerçekte dille ilgisi olmayan bir yığın pozitif değere, diğer varyantları konuşanlara oranla daha layık görülürler. Buradaki saygınlığın, dilin yapısıyla ilgili

olmayıp sosyal saygınlık olduğu unutulmamalıdır. Yapısal açıdan standart varyant diğer varyantlardan farklı değildir.

Standart varyant, *yerel ve sosyal iz taşımamakla* da diğerlerinden ayrılır. Standart diller elbette yerel ağızlara veya belli bir grubun konuşma biçimine dayanabilir. Ama yaygınlaşmış ve kabul görmüş bir standart dili konuşan birinin hangi bölgeye, hangi sosyal tabakaya mensup olduğunu konuşmasından anlamak güçtür.

Standart varyant, öncelikle *yazı dilidir*. Yazılı varyantın doğru biçimlerinin nasıl olacağı daha katı kurallara bağlanmıştır. Elbette standart bir konuşma dilinden de söz edilebilir. Ancak standart konuşma dilinin doğru biçimlerinin kuralları yazı diline göre daha esneklerdir. Bağımsız söyleyiş sözlükleri veya genel sözlüklerde doğru söyleyişe dair bilgilere yer verilmesine rağmen standart söyleyişten sapma yazı dilindeki kadar ciddi yaptırımla karşılaşmaz. Okullar, medya, çevre gibi çeşitli araçlar yardımıyla, yazı dilindeki kadar katı olmayan bir norm konuşma dilinde de oluşabilir. Bu norm yazı dili biçimiyle örtüşmeyebilir. Örnek olarak yazım kuralları gereği *olacak* ve *yapıyor* olarak yazılan kelimelerin söyleyişteki standartları *olucak* ve *yapıyo* biçimindedir. Hal böyle olmakla birlikte *bulucak* ve *yapıyo* gibi yazılışlar normatif açıdan yanlıştır.

Genel kabul görmüş olan standart varyantlar, diğer varyantlardaki değişimler *yön gösterici* olurlar. Standart dışı varyantları konuşanlar, karşı karşıya geldikleri zaman standart varyanta yaklaşan biçimleri kullanmaya çalışırlar. Öteki varyantlardaki değişimler standart varyant yönünde olur. Standart varyant, prestij dili olarak kabul görmemiş ise bu yön göstericilik işlevi olmayabilir.

Varyasyon azlığı kodlanmış bir prestij dili durumundaki standart varyantın önemli özelliklerinden bir başkasıdır. Bu, standart dilde hiç varyasyon bulunmadığı anlamına gelmez. Her konuşurun eğitimi, yaşı, mesleği gibi birtakım unsurlar, kullandığı dile yansır. Ancak diğer varyasyonlara göre, kodlanma yoluyla daha katı kurallara bağlandığı için, varyasyona daha az izin verir.

Standart varyant, dildeki varyantlar arasında çoğu zaman en *geniş geçerlilik alanına* sahip olan varyanttır. Bir dilin konuşulduğu her yerde genel bir geçerliliğe sahiptir. Diğer varyantların baskın olduğu yerlerde kullanılması genelde yadırganmaz.

Standart varyant, bir dilin sınırları içerisinde en *geniş işlev alanına* sahiptir. Devlet idaresi, eğitim, hukuk, medya, yabancılara ana dili öğretimi, standart dilin kullanıldığı önemli alanları oluşturur (Türkçenin önceki dönemlerdeki durumuyla ilgili olarak bk. Johanson, 1989, s.2004). Bunun yanında eğitim dili, edebiyat dili, basın yayının dili olarak konuşurlarının bilgi edinmesine, kültür ve sanat etkinliklerine katılmasına aracılık etmesi de önemlidir.

Standart varyantı diğerlerinden ayıran bir başka önemli husus da *bağlayıcılık* tir. Resmi ve yarı resmi ortamlarda, belli meslek mensuplarının ve belli görevleri icra edenlerin, standart varyantı kullanmaları beklenir. Burada çoğu zaman yasal bir zorunluluktan çok toplumsal beklentiler söz konusudur. Bu toplumsal beklenti, standart dilin ileri seviyede kullanılması beklenen durumlarda buna uymayanları alaya alma, küçümseme, dışlama gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Derslerde yazım yanlışlarından not kırılması, standart dille yazılmamış bir dilekçenin ciddiye alınmaması, standart dilin kodlanmış kurallarına uymayan bir ders kitabının MEB tarafından okullara tavsiye edilmemesi gibi hususları buna örnek olarak verebiliriz.

Standart varyantı öteki varyantlardan ayıran bir başka önemli yön de *kurumsallaşmış* olma dır. Kurumsallaşma akademiler, bakanlıklar, yasal olarak yetkili kılınmış kurumlar bünyesinde gerçekleşir. Örnek olarak Türkiye’de dil konusundaki resmi

yetkili organ Türk Dil Kurumudur. Bu kurumca belirlenen kuralcı açıdan “doğru” biçimlerin yaygınlaşmasında ise MEB, eğitim kurumları, basın yayın gibi kurum ve kuruluşlar önemli rolü oynamaktadır. Yasal yetkili durumdaki TDK zaman zaman dilden sapma, bozulma, yanlış kullanım vb. gördüğü dil durumlarına müdahale edebilmekte, mesela medyada yerel dil veya argo kullanılan programlarla ilgili yaptırımlar uygulanması için girişimde bulunabilmektedir.

Standart dil, yerel ve sosyal varyantlardan farklı olarak *okullarda öğretilir*. Standart dile temel alınan yörenin ağzını konuşanlar, elbette standart biçimi çocukluktan itibaren öğrenebilirler. Ama çoğu zaman temel alınan bölgenin konuşması ile kodlanmış standart dil arasında da farklar vardır. Bu nedenle standart dil, televizyonun yaygın olmadığı dönemde büyümüş insanlar için ilk defa okulda karşılaşılan ve öğrenilen bir varyanttır. Günümüzde standart dilin en etkili yayılma aracı olan televizyon sayesinde insanlar daha küçük yaşlarda standart varyantla karşı karşıya gelmektedir. Ancak çoğu insan için standart dilin kuralları, dilin özü gibi doğuştan getirilmez, sonradan belli bir orandan eğitim kurumlarına öğretilir. Standart yazımda önemli sayılan düzeltme ve kesme işaretleri, ayrı veya bitişik yazma gibi kuralları uygulamada insanların zorluk çekmesini buna örnek verebiliriz. Bu beceriler, uzun yıllar süren çabalar sonucu öncelikle eğitim kurumlarında kazanılmaktadır.

Standart varyant bir tür *üst dil* durumundadır. Diğer varyantlar üzerinde çatı işlevi görür. Yazı dili veya edebi dil olarak diğer bütün varyantları kapsar bir durumdadır. Üst dil olma konumu ülke sınırlarının dışına da taşar. Örnek olarak yurt dışında yaşayan Türkler de yazılı metinlerinde standart varyantı kullanırlar.

Standart varyant *sembolik* değere sahiptir. Bağımsız devletler, bağımsızlıklarının sembolü olarak daha önce sayılan özelliklerin büyük bir kısmını barındıran standart varyantlar geliştirebilirler. Karşılıklı anlaşılabilirliğe sahip, iki farklı ağız sayılabilecek durumdaki akraba dillerin bağımsız standart diller olmasının nedenlerinden biri, bu sembolik değer ve bağımsız devletlerin bağımsızlıklarını perçinlemek için kendi standart varyantlarını geliştirme isteğidir. Türk dünyasında bunun yeterince örneği vardır.

Ana hatlarıyla özelliklerini belirlemeye çalıştığımız standart varyantın tek biçimli, varyasyona izin vermeyen bir dil olduğu düşünülmemelidir. Standart dilin yazım kuralları belli olmakla birlikte hangi metin türünde hangi kelimenin uygun düşeceği, konuşurun hangi kelimeleri kullanacağı, söz dizimi imkanlarından nasıl yararlanacağı gibi varyasyon görülebilen konularda standart belirlemek imkansızdır. Bu nedenle konuşurun verdiği selamdan dünya görüşünü, gazetenin kelime tercihindense siyasi görüşünü, dil öğelerinden bir metnin ders kitabı mı, noter yazısı mı veya başka bir şey mi olduğunu anlayabiliriz. Dilin bu tür farklı gerçekleştirmeleri de varyasyon örnekleridir.

Türkçede standart dildeki varyasyon, yazarlara has üslup özellikleriyle ilgili değerlendirmeler, henüz gereken ilgiyi görmemektedir, yapılan yayınlar kuralcı açıdan “doğru” “yanlış” değerlendirmesiyle sınırlı kalmaktadır. Oysa tam da burada keşfedilmeyi, sınıflandırılmayı ve akademik olarak tanımlanmayı bekleyen yığınla malzeme mevcuttur.

Ancak eğitim kurumlarında, dil planlamasında üzerinde durulması gereken dil türü standart dildir. Eğitim kurumlarında bu dil gelecek kuşaklara aktarılır. Belli bir yazım alışkanlığı bu varyant üzerinden kazandırılmaya çalışılır.

Ağızlar

Ağızlar en basit tanımıyla yerel konuşma biçimleridir. Daha çok sözlüdürler, okullarda öğretilmezler, aile, dost, tanıdık çevresinde kullanılırlar.

Bir noktadan başka bir noktaya belli bir yönde ilerlenmesi durumunda dil içinde bir takım değişimler olduğu doğal dillerde kolayca gözlenebilir. Mesafe uzadıkça aradaki farklar da artar, kıaldıkça azalır. Birbirine yakın bölgelerin konuşmaları daha çok ortak özellik gösterir. Ancak ağızlar arasında keskin sınırlar yoktur, geçişler süreklidir. Ağızlar aile, arkadaş, dost, prestijsiz meslekler gibi resmi dilsel davranış gerektirmeyen durumlarda kullanılır, okullarda öğretilmezler. Edebi metinlerin diyalog pasajları, yerel gazeteler, karikatürler gibi bazı durumlarda yazılı olarak da kullanılırlar, ama bir yazılı gelenekleri yoktur. Televizyonda diziler başta olmak üzere çeşitli programlarda kullanılır. İnternette ise pek çok ağız örneği bulmak mümkündür. Ağızlarla standart dil arasındaki farklar dilin her alanında ortaya çıkabilir.

Sosyal Varyantlar

Sosyal etkenler de dilde önemli bir çeşitlenme nedenidir. Sosyal gruplar dili kendilerine özgü bir biçimde kullanır. Aynı işi yapan, günün büyük bir bölümünü bir arada geçiren insanlar, zamanla aralarındaki ilişkiyi yansıtacak bir dil türü geliştirirler. Meslek terimlerinin kullanılması, bazı kelimelere özel anlamlar yüklenmesi, bireyler arasındaki ilişkiler ağını gösterecek kalıp ifadeler vb. özellikler şeklinde olabilir. Sosyal varyantların ortaya çıkmasının farklı nedenleri vardır:

Statü: Sosyal statü de dilde varyantlaşma nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örnek olarak bir öğretmen öğrencisine *oğlum/kızım* diye hitap edebilirken öğrenci öğretmenine *anne/baba* diye değil, ancak *öğretmenim* diye hitap edebilir. Hiyerarşik yapılanma olan iş yerlerinde mesleki hiyerarşi, kullanılan dil ile de gösterilir. Yapıya uygun olmayan dil kullanımları, ilişkilerin laubalileşmesi, yaptırım gücünün azalması gibi sonuçlar doğurabilir.

Yaş: Yaş da dilde çeşitlenme nedenlerinden biridir. Belli yaş grupları kendilerine has bir jargon geliştirebilmekte, kullandıkları dile de başka nesillerden ayrılmaktadırlar. *Mirim, binaenaleyh, bey, hanım* gibi kelimelerin orta yaş ve üzerindeki, buna karşılık *koptum, korkunç güzel* gibi ifadelerin ise daha çok gençler tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz.

Cinsiyet: Kadınların ve erkeklerin dili farklı kullanmaları da dilde çeşitlenme nedenlerindedir. Ancak buradaki fark biyolojik cinsiyetle değil, sosyal cinsiyetle ilgilidir. Örnek olarak Türkçede (*u*)lan veya *ayol* kelimelerini kadınlar da erkekler de kullanabilir. Ancak bunlardan ilkinin erkeklerin, ikincisinin kadınların kullanması daha alışılmıştır. Ayrıca bazı dillerde gramatikal cinsiyet de vardır. Bu dillerden alınmış az sayıda kelime cinsiyet ayrımı korunmuştur. *Müdür - müdire, muallim - muallime, müzebhip/müzebhibe*.

Bağlam: Aynı konuşurun dili duruma göre kullanması sosyal varyasyonun nedenlerinden bir başkasıdır. Her konuşur, sürekli olarak farklı dilsel davranış göstermesi gereken durumlarla karşı karşıya gelir. Günlük hayatta yakınlarımızla başka, üst pozisyondaki kişilerle başka, eşit durumdaki iş arkadaşlarımızla başka, sokakta karşı karşıya geldiğimiz insanlarla başka biçimde konuşuruz. Eğitim, deneyim, yaş gibi çeşitli etkenler konuşurlara hangi durumda nasıl konuşulması gerektiği, yani davranış bilgisi konusunda belli bir bilgi birikimi verir, ama sanılanın aksine varyantları tamamen ortadan kaldırmaz. “Senli benli” olunan insanlarla, aile, arkadaş, dost çevresinde aradaki yakınlığı ve yakınlığın derecesini gösterecek, res-

mi ve yarı resmi ortamlarda ise aradaki mesafeyi öne çıkaracak bir dil tercihi iletişimin başarılı olması için vazgeçilmez durumdadır. Her gün karşılaşılan kişilere söylenebilecek *Ali abi/Ali Bey, Ayşe abla/Ayşe Hanım* gibi hitap biçimleri öncekilerde yakınlığa, samimi ortama işaret ederken ikincisinde mesafeye, resmi bağlama göndermede bulunur.

Dünya Görüşü: İnsanların siyasi düşünceleri de dil tercihlerinde etkilidir. Örnek olarak seksenli yıllarda eş anlamlı *yanıt/cevap, sorun/mesele, örneğin/mesela* kelime çiftlerinden birinin tercihi daha çok dil politikası kaynaklı idi. Bunlardan birinin seçilmesi konuşurun dünya görüşü hakkında da açık ipuçları vermektedir. Bugün yeni biçimleri daha yaygın bir kullanım kazanmıştır.

Dil İlişkileri: Başka dillerle olan ilişki de dildeki çeşitlenme nedenlerinden biridir. Etkileşim içinde olan, bir arada yaşayan diller birbirlerini etkilemektedir. İlişkinin süresi, yoğunluk derecesi, dillerin baskınlık derecesi gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak etki değişebilmektedir. Örneğin Almanya'da yaşayan Türklerin konuşmalarında çevredeki baskın dil Almancanın, Suriye sınırında konuşulan bir ağızda Arapçanın izlerine rastlanmaktadır. Aynı şekilde başka dillerde de Türkçenin yoğun etkisi görülmektedir.

Teknoloji: Son olarak teknolojideki gelişmelerin dikkat çekici bir çeşitlenme nedeni olarak karşımıza çıktığına işaret etmekte yarar vardır. E-mail, chat, kısa mesaj gibi hızlı dilsel davranış gerektiren ve kullanıcıya maddi yük olarak yansıyan yazılı iletişimde, iletişimi aksatmayacak öğeler atılabilmektedir. Ünlülerin yazılmaması, noktalama işaretlerinin kullanılmaması, Türk alfabesine özgü bazı harflerin kullanılmaması gibi hususları buna örnek olarak verilebilir. Sanal ortamdaki sohbetlerde kullanılan dil zaman zaman konuya yabancı birinin anlamayacağı kadar değiştirilebilir.

Dilde daha fazla çeşit belirlemek mümkündür, ancak burada amaç çeşitlenmeyi bütünüyle anlatmak değil, dilin değişken olduğu gerçeğini ana hatlarıyla göstermektedir.

Sözü edilen varyantlardan hiçbiri tek başına kullanılmaz. Bunlar sürekli rekabet içindedirler ve işlevleri olduğu sürece varlıklarını devam ettirirler (varyasyonla ilgili ayrıca bk. Demir 2010).

Arkadaşlarınızla, tanımadıklarınızla, üst makamlardakilerle nasıl konuştuğunuzu gözleyip not alınız; farklılıkların neden kaynaklanabileceğini tartışınız.

SIRA SİZDE

5

DİLİN İŞLEVLERİ

Dilin toplumda yerine getirdiği belli işlevleri vardır. Sözlü iletişim, devlet idaresi, eğitim, edebiyat, basın, ibadet, ticaret gibi farklı alanlarda dile ve dilin farklı biçimlerine ihtiyaç duyulur. Bir dil, bu alanların hepsinde kullanılabileceği gibi her biri veya bazıları için farklı diller de kullanılabilir. Bu alanlardan bazılarında standart dile ihtiyaç duyulur, bazılarında ise belli alışkanlıklar vardır, ancak yazı dilinde olduğu gibi bir standarttan söz edilemez. Türkçenin bu alanlardaki durumunu kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Konuşma Dili: Türkçe bilinen tarihinde yayılmış olduğu çok geniş alanda, *konuşma dili* olarak varlığını her zaman sürdürmüştür. Bugün genel geçer, İstanbul ağzına dayanan yazı diline yakın bir konuşma dili vardır. Ancak bu konuşma standardının sınırları yazılı standart kadar kesin değildir. İstanbul Türkçesinin konuşma dili olarak yaygınlaşması yenidir. Eskiden diğerlerinden daha üstün tutulan bir konuşma dili ve bu dili koruyup yaygınlaştıracak eğitim kurumlarıyla iletişim araç-

ları yoktu. İstanbul Türkçesinin konuşma dili olarak yaygınlaşmasında eğitimin artması, iletişim ve ulaşım imkanlarının gelişmesi, şehirleşmeye bağlı sosyal değişimler ve televizyon önemli rol oynamaktadır. Ancak yerel konuşma biçimleri Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Ege gibi bazı bölgelerde hala baskındır.

Devlet Dili: Bir devletin sınırları içerisinde idarede, hukukta, eğitimde, ticaretle ve resmi dil gerektiren diğer durumlarda, devlet organları arasında veya devlet kurumlarının vatandaşlarla olan ilişkilerinde kullanılan dil, *devlet dilidir*. Devlet dilinin ne olduğu genellikle anayasada belirtilir. Günümüzde yürürlükte olan Anayasa'nın üçüncü maddesi devlet dilini belirler: "Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Millî marşı 'İstiklal Marşı'dır. Başkenti Ankara'dır."

Edebiyat Dili: Edebiyat alanındaki ihtiyaçları karşılamak da dilin önemli işlevleri arasındadır. Günümüzde Türkçenin edebiyatta, özellikle de nesirde altın çağını yaşadığı söylenebilir. Çok sayıda romancı yazdıklarıyla uluslararası şöhrete kavuşmuştur. Edebi dil ile yazı dili, hatta standart dil sıkça eşdeğer görülür. Standart dilin, sanat değeri yüksek kurmaca metinlerde en iyi şekilde temsil edildiği düşünülür. Öyle ki standart dille ilgili sözlük ve gramer çalışmalarında bu tür metinler birinci derece kaynak olarak alınır. Ancak bu doğru değildir. Edebi metinlerde dilin her tür gerçekleşme biçimine rastlamak mümkündür. Özellikle roman ve öykülerdeki diyaloglarda konuşura göre farklı dil kullanılabilir (örnekler için bk. Aydın, 2008; Demir, 2009).

Eğitim Dili: Dilin kullanıldığı önemli alanlardan biri de eğitimidir. Türkçenin eğitim dili olarak gelişmesi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren din dışı eğitim veren okulların açılmaya başlanması ve Tanzimattan sonra eğitimi halka yayma arzusu sonucu gerçekleşmiştir. 1793 yılında açılan *Mühendishane-i Berri Hümayunda* Fransızca, İtalyanca ve İngilizce yanında "kimi sınıflarda Türkçe dersleri bile verilmekteydi" (Karal, 1978, s.49). II. Meşrutiyet'in ilanıyla oluşan özgür ortamdan hareketle farklı topluluklar kültür dernekleri, siyasal kulüpler kurup dilleri üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Türk aydınları da bundan etkilenir. İlkokullarda Türkçe zorunlu dil durumuna getirilir. Türk olmayanlar kendi dillerini de okuyacaklardır. Ortaokulda Türkçe zorunlu, bölge dili seçmelidir (Karal, 1978). Cumhuriyetten sonra eğitim dili Türkçe olmakla birlikte, derslerde henüz yeterince sade bir dil kullanılmaz (Şanal ve Karagöz, 2006, s.197). Günümüzde Türkçe, eğitim alanında İngilizce başta olmak üzere başka dillerle rekabet halindedir.

Eğitim ve dil etrafındaki tartışmalarda *terim sorunu* özel bir yer tutar. Osmanlı döneminde terim ihtiyacı Arapçadan karşılanmaktaydı. Batıyla ilişki sonucu ortaya çıkan terim ihtiyacında da bu dile başvurulmuştu. II. Mahmut zamanından başlayarak tıp, hukuk, matematik gibi bilim dallarında terimleri saptama yolunda bireysel çabalar görülür (Karal, 1972, s.72). Terimler ve yeni kavramlarda sırayla halk diline başvurma, Türkçe kökler, eklerle, tamlama ve çekim yöntemleriyle türetme, tamlamasız olmak kaydıyla Arapça ve Farsçadan alma, batıdan olduğu gibi alma şeklinde bir yaklaşımı vardır. Ancak terim ihtiyacının karşılanmasında başvuru Arapçayı konuşan topluluklar da imparatorluktan koptuğundan bu uygulamanın sürdürülmesi imkansızdır.

Cumhuriyetten sonra terimler önemli bir sorun olmaya devam eder. Dil bilimin en temel bulgularından biri "her dil konuşanlarının ihtiyaçlarına cevap verebilecek zenginliktedir" şeklindedir. Türkçe potansiyel olarak, diğer diller gibi konuşurlarının her türlü ihtiyacına cevap verebilecek durumdadır. Terim yetersizliği, bazı branşlarda örnek azlığı veya gelenek yokluğu nedeniyle Türkçe bilimsel yazı yaz-

manın muhtemel zorluğu gibi sorunlar dilin özünden değil, tamamıyla dilin kullanımından kaynaklanır. Her dilde olduğu gibi özellikle terim alanında ortaya çıkabilecek sözde eksiklikler, türetme, alıntılama vb. yollarla giderilebilir. Türkçeyle bilgi üretimi ve aktarımını Türkçenin kendisinin değil, ana dili Türkçe olanların yapması gerekir. Daha fazla imkan sunduğu düşünülen İngilizcede de terimler kendiliğinden var olmamış, bir konuyu araştıranlar tarafından üretilmiştir.

Gazete Dili: Edebi türlerden farklı olarak, geniş bir okur kitesine ulaşmak isteyen gazeteler anlaşılır bir dil türünü tercih eder. Aynı durum genel okuyucuya ulaşmak isteyen dergiler için de geçerlidir. Elbette gazetelerin dilinde hitap ettiği okuyucular, gazeteyi çıkaranların dünya görüşü gibi nedenlere bağlı olarak farklılık olabilir. Ancak prensip olarak geniş kesimlerce anlaşılacak ve bu amaçla kolay anlaşılır bir dil tercih etmek gazetelerin ortak özellikleridir. Türkçenin sadeleşmesinde gazeteler bu özellikleriyle önemli bir rol oynamışlardır.

Radyo-Televizyon Dili: Bölgeler üstü geçerliliği olan, yazı diline oldukça yakın bir konuşma dilinin yaygınlaşmasında en önemli araç hiç şüphesiz televizyon, kısmen de radyo olmuştur. Yaygınlaştırılmaya çalışılan konuşma dilinin en büyük temsilcisi uzun yıllar özel diksiyon eğitimi almış spikerlerin görev yaptığı ve başka varyantlara izin verilmeyen TRT olmuştur. Televizyon, elektriğin ulaştığı her köye ulaşma şansı bulmuştur. 1990'lı yıllarda özel televizyon kanallarının kurulmasını takiben, standart dille diğer varyantlar arasında çok daha yoğun bir etkileşim ortaya çıkmıştır. Standart konuşma dilinin en etkili aracı olan televizyonda, hayran olunan insanlar her gün evlerin başköşesinde “güzel”, “ince”, “kibar” İstanbul ağzıyla konuşmaktadır. Ayrıca iç göç nedeniyle doğup büyüdükları bölgenin dışına çıkan insanlar dilin okuldan ve televizyondan tanıdıkları İstanbul ağzına yaklaşan biçimlerini tercih etmektedirler. Ancak özel televizyon kanallarının kurulmasıyla standart dilin en etkili aracı olan televizyonlar sayesinde, bu defa yerel konuşma biçimleri ve sosyal sınıflara özgü varyantlar, konuşuldukları bölgelerin dışına çıkmış ve daha geniş kesimlerce fark edilir olmuştur. Bunun sonucunda standart dilin ve ağızların kullanım alanında dikkat çekici bir kesişme olmuştur. Yerel konuşma biçimleri bir taraftan standart dilin etkisiyle standarda yaklaşmışlar, eğitilmiş genç nesiller tarafından daha az kullanılır olmuşlardır. Diğer taraftan yerel konuşma biçimleri de standart dilin kullandığı araçları kullanarak bölgelerinin dışına çıkmışlar ve daha önce standart dile özgü bir alan olan televizyonda kullanılır duruma gelmişlerdir. Bu nedenle günümüzde dilin farklı varyantları arasında her zamankinden çok daha karmaşık bir ilişki vardır. İstanbul ağzına dayalı konuşma dilinin en güçlü kanalı olan televizyonlarda; dizilerde, bazı kanalların eğlence programlarında, yerel kanallarda ağza veya başka varyantlara bolca yer verilmektedir. Böylece televizyon aynı zamanda dildeki doğal çeşitliliğin görülmesine katkı sağlamaktadır.

Eğlence Dili: Günümüzde Türkçenin sinema, tiyatro, müzik gibi dil temelli eğlence sektöründe baskın olduğunu söyleyebiliriz. Televizyonda olduğu gibi bunlarda da Türkçenin kendi içindeki çok çeşitli varyantlarına rastlamak mümkündür. Ayrıca Türkçe bu alanda da başka dillerle, özellikle İngilizceyle rekabet etmektedir. Eğlence sektöründe İngilizceyle rekabetin daha çok sinema ve müzik sektöründe olduğunu söyleyebiliriz. Tiyatroda yabancı dilli oyunların yaygın ilgi görmesi alışılmış bir durum değildir. Ancak özellikle büyük şehirlerde yabancı filmler dublajsız gösterilebilmektedir. Bu filmlerin önemli bir kısmı İngilizcedir. Bu nedenle burada İngilizce ile Türkçenin de diğer dünya dilleri gibi bir rekabeti olduğu görülmektedir. Aynı şekilde müzik sektöründe Türk şarkıcıların kendilerini uluslararası alanda ispat etmek amacıyla İngilizce şarkı söyledikleri veya Eu-

rovision gibi uluslararası yarışmalarda Türkiye'nin İngilizce şarkıyla temsil edilmesi az rastlanan bir durum değildir. Yine piyasada İngilizce müziklere kolayca ulaşabilmektedir.

İnternet Dili: Dilin kullanıldığı dikkat çekici alanlardan biri de sanal dünyadır. İnternet, bir dilin yeni ihtiyaçları karşılamaadaki başarısını ölçen bir mihenk taşı, dile karşı alışılmamış bir meydan okuma olarak da algılanabilir. Gerçekten de son yıllarda internet dilin sınırlarını zorlayan ve genişleten en önemli araçtır. İnternetin getirdiği sınırsız özgürlükten Türkçe de geniş biçimde yararlanmaktadır. İnternette ulaşılması her geçen gün kolaylaşan milyonlarca Türkçe sayfa yer almakta ve bu sayfaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Ancak internette tek bir dil kullanılmaz; gerçek hayatta rastlanan pek çok şeye internette de ulaşılabilir. Sözlükler, fıkralar, karikatürler, öyküler, romanlar, şarkı sözleri, karikatürler vs. Bunlar sadece standart dille yazılmış metinler değildir. Ağız metinleri, sosyal gruplara ait metinler, argo, gençlere özgü metinler gibi daha pek çok farklı kullanıma rastlanmaktadır.

İnternet sadece dil içindeki mevcut varyantların depolandığı bir veri bankası değildir. Sanal dünyada dil içinde aynı zamanda yeni varyantlar ortaya çıkmış, yabancı birinin anlayamayacağı iletişim imkanları gelişmiştir. Bunu, standart dilde bir bozulma olarak algılayanlar da vardır. Burada dilin değişmezliğinden hareket edilmektedir. Oysa dil değişkendir, standart dilin zorunlu olduğu alanlar dışında kimin hangi dili kullanacağını sınırlarını belirlemek de kullanılan dili kontrol etmek imkansızdır. Ayrıca internetin dili bozduğu görüşü Türkçe için sınınmış da değildir. İngilizce için yapılan çalışmalar ise internet ve kısa mesajda kullanılan dilin bozulma değil, bir zenginlik olduğunu, kısaltma yapabilmek için de iyi bir dil bilgisi gerektiğini ortaya çıkarmıştır (Crystal, 2009).

Her ne olursa olsun internetin dil açısından yepyeni imkanlar sunan bir araç olduğu, dilde yaratıcılığın sınırlarının zorlandığı ve genişletildiği göz ardı edilemez. İnternet milyonlarca insanın bir şekilde dilin zenginleşmesine katkıda bulunduğu bir araçtır. Türkçenin içindeki zenginliği bu gün en iyi yansıtan alanların başında, dil içindeki her tür varyantın temsil edilme şansı bulunduğu internet gelmektedir. Yazılı metinlerde, televizyonlarda daha önce kendini gösterme şansı bulamayan standart dışı varyantlara, gönüllü katılımına açık internette ulaşmak mümkündür.

Seçeğiniz bir gazetenin bölümleri arasındaki (haber, köşe yazısı, reklam, ölüm ilanları vb.) dili kullanma farklarını bulmaya çalışınız.

TÜRK DÜNYASI

Türk Dünyası deyince en geniş anlamıyla Türk dilinin konuşulduğu bölgeler anlaşılmaktadır. Çünkü Türk dünyasını bugün birbirine bağlayan en önemli öge dildir. Türkçe, Altay dillerinin en büyük ve eski yazılı kaynaklara sahip koludur. Bu dillerin konuşur sayısı bakımından da en büyüğü ve ayrıca en iyi araştırılmış olanıdır. Türk dilleri bugün doğuda Pasifik Okyanusu ya da Ohotsk Denizi kıyılarından batıda Baltık Denizi kıyılarına, kuzeyde Kuzey Buz Denizi kıyılarından güneyde Basra ya da İran Körfezi kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir coğrafi alanda konuşulmaktadır.

Türk dil ve lehçelerinin 20'si yazı dilidir: Türkçe, Azeri Türkçesi, Türkmence, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Nogayca, Kırım Tatarcası, Gagauzca, Tatarca, Başkurtça, Çuvaşça, Kırgızca, Kazakça, Karakalpakça, Özbekçe, Yeni Uygurca, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Tofaca, Yakutça, Dolganca. Yazı dili olmayan Türk dil ve lehçeleri de vardır. Çin'in Kansu Eyaletinde konuşulan Sarı Uygurca, Hsün-ha

Özerk Bölgesinde konuşulan Salarca, Batı Sibiry'a'da konuşulan Çulım Tatarcası ve Orta İran'da Halaçça gibi.

Türk dil ve lehçelerinin en fazla konuşuru olan kolu Türkiye Türkçesidir. Azerbaycanca, Gagavuzca, Türkmence Türkiye Türkçesine en yakın olan Türk lehçeleridir.

Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs dışında Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Eski Yugoslavya, Makedonya, Irak vb. ülkelerde de kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesi Almanya, Hollanda, Fransa, Belçika, İsviçre, İngiltere, İsveç, Danimarka, ABD, Kanada, Avustralya, Suudi Arabistan, İsrail, Rusya Federasyonu vd. ülkelerde toplam 3.5 milyon Türk vatandaşının Türkiye Türkçesi konuştuğu tahmin edilmektedir. Ancak rakamlar kesin değildir; bazı ülkelere ait sağlıklı veriler yoktur.

Anadolu'da 13. yüzyıldaki başlangıcından 1928'e kadar Arap alfabesiyle yazılmış olan Türkiye Türkçesi, 1928'den beri Latin kökenli bir alfabeye yazılmaktadır. Akraba dilleri ise Arap, Kiril ve Latin kökenli alfabelerle yazılmaktadır.

Özet

Dilin özelliklerin açıklamak

Dil, insana özgü, seslerden oluşan, öncelikle sözlü, sürekli olarak değişen, yeni ihtiyaçları karşılayacak biçimde üretken, kendi içinde sistemli bir iletişim aracıdır. Yazılı ve sözlü olarak gerçekleşebilen dil, aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Her çocuk kendi ana dilini özel bir çaba sarf etmeden öğrenir. İlkokul çağına gelmiş bir çocuk, dil konusunda ölçülmesi imkansız bir bilgiye sahiptir.

Dillerin sınıflandırılma biçimlerini kavramak

Dünyada kaç dil olduğu sorusuna kesin bir sayı vermek güçse de güvenilir kaynaklar arasında yer alan www.ethnologue.com adresinde Mart 2011 itibariyle 6909 yaşayan dil olduğu bilgisi vardır. Başka kaynaklarda daha farklı sayılara da rastlanmaktadır. Dillerin pek çoğu başka dillerle bir arada yaşar. Diller; kökenleri, yapıları, konuşdukları bölgeler gibi ölçütler göz önünde bulundurulurken sınıflandırılır. Dillerin pek çoğu daha önceki bir anadilden gelişmiştir, ortak bir kaynak dile giderler ve bu nedenle akraba sayılırlar. Hint-Avrupa dilleri, Çin-Tibet dilleri, Hami-Sami dilleri, Bantu dilleri, Altay dilleri, Ural dilleri, Kafkas dilleri gibi yüzün üzerinde dil ailesi vardır. Yapılarına göre diller ise *yalınlayan (tek beceli)*, *bükümlü (çekimli)* ve *eklemeli* olmak üzere üç büyük gruba ayrılmaktadır. Türkçe eklemeli diller arasındadır.

Dil ve kültür ilişkisini açıklamak

Kültür, bir toplumu diğerlerinden ayıran ortak yaşama biçimi ya da bireylerin toplumda yaşamak ve kabul görmek için öğrendiği bilgi, inanç ve deneyimlerin bütünüdür. *Maddi ve manevi* kültür olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bir toplumun her tür maddi ve manevi değerler dil ile ifade bulur, tarihten günümüze olduğu gibi günümüzden gelecek kuşaklara da dil ile taşınır. Bu nedenle kültürdeki değişimleri dil aracılığıyla takip etmek mümkündür.

Dilde varyasyonu kavramak

Bir metin oluşturulurken dil bilgisi, kural bilgisi ve davranış bilgisinin farklı gerçekleşmesi sonucu dilde varyasyon oluşur. Dilde standart dilin yanında yerel ve sosyal varyantlar da vardır. Her doğal dil varyantlar bütününden oluşur. Varyantların hepsinin işlevleri yerine getirir. İşlevleri olduğu sürece varlıklarını devam ettirir. Varyantların hiç biri tek başına kullanılmaz, başka varyantlar işbirliği içinde kullanılırlar. Standart dil olarak da bilinen standart varyant, eğitim ve devlet idaresi gibi alanlarda önemli bir işlev görür. Ağızlar yerel konuşma biçimleri olarak, sosyal varyantlar ise toplumun farklı kesimlerine özgü konuşma biçimleri olarak kullanılırlar.

Dilin temel işlevlerini açıklamak

Dil toplumda farklı işlevleri yerine getirir. Yerine getirdiği işleve göre konuşma dili, devlet dili, edebiyat dili, eğitim dili, gazete dili, radyo televizyon dili, eğlence dili, internet dili gibi farklı dil türlerinden söz etmek mümkündür. Bunların her birinin kendine özgü yönleri vardır. Hem birbirleriyle rekabet ederler hem de birbirlerinden beslenirler.

Türk dünyasını tanımak

Türk dünyasını birbirine bağlayan en önemli öğe dil olduğundan Türk dünyası, en geniş anlamıyla Türk dilinin konuşulduğu bölgeleri göstermek için kullanılır. Türk dilleri bugün doğuda Pasifik Okyanusu ya da Ohotsk Denizi kıyılarından batıda Baltık Denizine, kuzeyde Kuzey Buz Denizi kıyılarından güneyde Basra ya da İran Körfezi kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir alanda konuşulmaktadır.

1928 yılından bu yana Latin alfabesiyle yazılan Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs dışında Balkan ülkeleri, Avrupa birliği ülkeleri, Avustralya gibi pek çok ülkede konuşulmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi dilin tanımlarından biri **değildir**?

- Dil öncelikle sözlüdür.
- Dil değişkendir.
- Dil canlı bir varlıktır.
- Dil toplumsaldır.
- Dil bir iletişim aracıdır.

2. Aşağıdaki ifadelerden hangisi dünya dillerinin sayısıyla ilgili farklılığı **açıklamaz**?

- Bazı ülkelerde birden çok dil konuşulmaktadır.
- Bazı diller yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.
- Dillerin tamamı henüz araştırılmamıştır.
- Bazı dillerin adı yoktur, bazılarının birden çok adı vardır.
- Neyin dil, neyin aynı dil içinde bir lehçe veya ağız olarak görülebileceğinin kesin dil bilimsel ölçütleri yoktur.

3. Türkçenin de dahil olduğu Altay dil ailesinden sayılan diller aşağıdakilerden hangisidir?

- Arapça, Farsça
- Moğolca, Mançu-Tunguzca
- Almanca, Arapça
- Tacikçe, Çince
- Macarca, Fince

4. Dil kültür ilişkileri incelenirken aşağıdakilerden hangilerine sıkça başvurulur?

- Renk ve akrabalık adlarına
- Organ adlarına
- Yer adlarına
- Yemek adlarına
- Dinî terimlere

5. Aşağıdakilerden hangisi standart dilin bir özelliği **değildir**?

- Kodlanmış olması
- Okullarda öğretilmesi
- Geniş geçerlilik alanına sahip olması
- Varyasyonun olması
- Doğru olması

6. Aşağıdakilerden hangisi ağızları **en kısa** biçimiyle tanımlamaktadır?

- Ağızlar, dilin bozuk biçimleridir.
- Ağızlar, dilin komik biçimleridir.
- Ağızlar, dilin yerel iz taşıyan konuşma biçimleridir.
- Ağızlar, cahillerin konuştuğu dildir.
- Ağızlar, dilin kaba biçimleridir.

7. Dilde varyasyonun ortaya çıkmasına neden olan üç farklı bilgi aşağıdakilerin hangisinde doğru sıralanmıştır?

- Dil bilgisi, kural bilgisi, davranış bilgisi
- Dil bilgisi, yapı bilgisi, ses bilgisi
- Ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi
- Kural bilgisi, davranış bilgisi, yapı bilgisi
- Yapı bilgisi, söz dizimi, davranış bilgisi

8. Aşağıdaki şıklardan hangisi dilde sosyal varyasyon nedenleri arasında **değildir**?

- Yaş
- Statü
- Cinsiyet
- Bağlam
- Üslup

9. Türkçe hangi alanda İngilizce ile rekabet halinde **değildir**?

- Eğitim
- Devlet idaresi
- Eğlence
- İnternet
- Radyo televizyon

10. Aşağıdaki dillerden hangisi Türkçenin kardeş dillerinden biri **değildir**?

- Özbekçe
- Kazakça
- Kırgızca
- Macarca
- Yakutça

Yaşamın İçinden

Türk Dilleri: Aile Portresi

Bu yazıda, Türkiye Türkçesinin de içinde yer aldığı Türk dillerinin kabaca bir resmini çizmeye çalışacağım. Türkçe konuşulan dünya çok geniştir. Güneybatıda Türkiye ve komşularından güneydoğuda Doğu Türkistan'a, Çin'in içlerine uzanan bu dünyanın sınırları, kuzeydoğuda, güney ve kuzey Sibiryaya yoluyla yukarıya, Kuzey Buz Denizi'ne ve son olarak batı Sibiryaya ve doğu Avrupa'ya geçip kuzeybatıya ulaşır.

Yukarıda sınırlarını verdiğimiz geniş alan, çok sayıda farklı dili içinde barındırır. Türk dillerinin konuşulduğu bölge Anadolu, Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Afganistan, Batı ve Doğu Türkistan'ın büyük bölümü, güney, kuzey ve batı Sibiryaya ile Volga bölgesini kapsar. Geçmişte, Türk dilli dünya Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki bozkırları, Kırım, Balkanlar vb. gibi yoğun yerleşim alanlarını da içine alıyordu.

Türk dünyasında aşağı yukarı 20 standart dil vardır. Bunların en önemlileri Türkiye Türkçesi, Azerice, Türkmence, Kazakça, Karakalpakça, Kırgızca, Özbekçe, Uygurca, Tuvaca, Yakutça, Tatarca, Başkurtça ve Çuvaşçadır. Yirminci yüzyılın sonlarında, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonraki gelişmeler nedeniyle pek çok Türk dili, bazı yeni özerk devletlerin milli dili olarak artan bir politik önem kazanmıştır.

Bir Dil Ailesi

Geleneksel karşılaştırmalı dil bilimin ortaya koyduğu ölçütlere göre Türkçe, bir dil ailesi, başka bir ifadeyle tek bir ana dilden türemiş akraba diller grubudur. İsveççe, Litvanca, Yunanca ve Ermenicenin Hint-Avrupa ailesinin akrabaları olduklarını nasıl kanıtlayabilirsek, Türkçe, Özbekçe, Yakutça, Çuvaşça ve öteki Türk dillerinin akrabaları olduklarını da öyle kanıtlayabiliriz. Tarihte, bilim adamlarının Çuvaşçanın kökeni konusunda şüphe duydukları bir dönem yaşanmıştır, fakat onun da gerçek bir Türk dili olduğu bugün açıkça ortaya konmuştur.

Bir ana Türk dilinin varlığını ve sonraki dönemlerde ayrıştığını kabul etmek için elde yeterince neden vardır. Bu ana dil ve Türk dillerin sonraki dönemlerde dallanması, bir soy ağacı, yani genel metaforik bir deyişle şecere biçiminde temsil edilebilir. Ancak dil ailesi, aynı atadan gelen insanların aile ağacından biraz farklı bir şeydir. Son sözü edilen bir ana ve babaya gider; dil ailesinde ise sadece ana vardır. Dil ailesi sadece analar ve kızlarından oluşur. Bunlar, tek taraflı kodları, sadece "ana kodları"na taşır. Bugün, iki analı karma dillerden söz etmek revaçta olsa da bunlar, eğer varsa, çok sıra dışı olgulardır.

Aile Üyeleri

Çağdaş Türk dillerini topluca resmetmek için sıralama-

ya çalışalım. Ne görüyoruz? Siyasi anlamda 20 kadar dil, politik kararlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu diller bazı tarihi, kültürel, edebi, politik yapı vb. ile birbirine bağlanmışlardır ve kendi kurumlarına sahiptirler. Bunların çoğu 20. yüzyıl boyunca görece keyfi dil politikalarıyla oluşturulmuştur. Yine pek çoğu az veya çok iç bağlantıları olan ağızların oldukça serbest öbekleri olarak ortaya çıkmıştır. Her biri bir tür standart dile sahiptir ve standardın çatısı altına toplanan standart dışı varyantlarla ilişkilidir. Ayrıca standart dillerin geçerli olduğu alanın dışında kalan çatısız varyantlar da mevcuttur.

Politik ve saf dil bilimsel ölçütlere göre yapılan sınıflandırmalar farklı sonuçlara götürür. Öyle ki Doğu Anadolu Türkçesi, köken yakınlığı ve benzerlik açısından Azericeye, Türkiye'nin sıkı bir biçimde İstanbul ağzına dayanan milli dilinden daha yakındır. Karakalpakça dil bilimsel açıdan Kazakçanın bir ağzıdır, ama politik anlamda bir dildir. Dolganca, karşılıklı anlaşılabilirlik ölçütüne göre Yakutçanın bir ağzıdır, ama konuşurları bunun özerk bir dil olduğunu var sayarlar.

Kollar ve Alt Ayrılmalar

Aile üyelerinin çoğu üst grupların, birincil kolların varyantları olarak sınıflandırılabilirler: Oğuz (Güneybatı), Kıpçak (Kuzeybatı) kolları, Uygur-Karluk (Güneydoğu) kolu. Bunların kendilerine has özellikleri vardır ve bu özellikler yardımıyla herhangi bir Türk dilinin hangi kola ait olduğuna karar vermek oldukça kolaydır. Türkiye Türkçesi kendisi de Türkçenin bir varyantı olan Oğuzcanın bir koludur. Orta İran'da konuşulan Halaçça ve Volga bölgesinde konuşulan Çuvaşça özel kollar oluştururlar.

İnsan ailelerinden farklı olarak dil aileleri varyantlara ve alt varyantlara ayrılmaktadır. Sürekli ayrışma yoluyla, konuşulan Türkçenin daha özel türleri ortaya çıkmıştır. Soy ağacı ağız grupları, bölge ağızları ve yerel temel ağızlar gibi coğrafi varyantlara doğru dallanır. Ayrıca sosyal varyantlarda, az veya çok oranda prestij önemlidir. Bölgeye ve sosyal katmanlara ait ayırıcı özellikleri bir araya getiren, coğrafi veya sosyal açıdan ayrılan varyantlar olan *lektleri*, yani konuşma biçimlerini iki boyutlu diyalektolojiyi kullanmak suretiyle sınırlandırabiliriz. Bunlar yatay olarak komşularla ve dikey olarak, standart dil de içinde olmak üzere diğer sosyal varyantlarla zıtlık oluştururlar. Her biri belli bir geçerlilik oranına, iletişim seviyesine sahiptir. Sınırsız sayıdaki bu varyantları resmetmek elbette imkansızdır.

(...)

Kaynak: Johanson, L. (2007). Türk dilleri: Aile portresi. *Edebiyat ve dil yazıları. Mustafa İsen'e Armağan*. Haz. S. Eker, A. İslam. Ankara: Grafiker, ss. 319-326.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse “Giriş” bölümünü gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız doğru değilse “Dünya Dilleri ve Dillerin Sınıflandırılması” bölümünü gözden geçiriniz.
- 3.b Yanıtınız doğru değilse “Dünya Dilleri ve Dillerin Sınıflandırılması” bölümünü gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız doğru değilse “Dil ve Kültür” bölümünü gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız doğru değilse “Standart Dil” bölümünü gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız doğru değilse “Ağızlar” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Dilde Varyasyon “ bölümünü gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız doğru değilse “Sosyal Varyasyon “ bölümünü gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız doğru değilse “Dilin İşlevleri “ bölümünü gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız doğru değilse “Türk Dünyası” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sağlıklı bir çocuğun mutlaka yapacağı şeylerin başında konuşma gelir. Çocuklar önce anlamsız sesler çıkarırlar, daha sonra *m*, *b*, *d* gibi dudak veya dişdudak sesleriyle başlayan kelimeler söylerler. Önce *süt*, *mama*, *baba* gibi telgrafvari kelimelerle meramlarını anlatırlar, soyut kavramları tanımazlar. Bu nedenle *fırça atmak* denince gerçekten fırçayı fırlatabilirler. Ancak kısa, tek kelimecik cümleler hızları yerlerini daha çok kelime bulunduran cümellere bırakır. 5 yaşındaki bir çocuk ise ölçülmesi imkansız bir dil becerisine sahip olur. Kendileri yeni kelimeler türetip daha önce hiç kurulmamış cümleler kurabilirler.

Sıra Sizde 2

Örnek olarak *Eve gidiyorum* cümlesi Almancada *Ich gehe nach Hause* (Ben-gidiyorum-e-ev), İngilizcede ise *I am going home* (Ben gidiyorum ev) biçiminde söylenir. Almanca ve İngilizce cümlelerde başta özneyi gösteren isimler kullanılmıştır. Oysa Türkçede fiilin sonunda yer alan kişi eki özne hakkında bilgi verdiği için özne yazılmamıştır. Türkçede yüklem git- fiilinin sonuna şimdiki zamanı ve kişiyi gösteren ekler getilmek sure-

tiyle oluşturulmuştur. Almancada *gehe*, İngilizcede ise “am going” biçimi kullanılmıştır. Türkçede *ev* kelimesinin sonuna yine hareketin yönünü gösteren *-e* eki eklenmişken Almancada “Haus” sözcüğünün önünde aynı amaçla *nach* “-a, -e” ön takısı kullanılmış, ayrıca sona bir *-e* gelmiştir. İngilizcede ise hiçbir işaret yoktur. Her üç dilde de ifade ediliş biçimleri farklı olsa da söylenenler içerik olarak aynıdır. Bu yüzeysel karşılaştırma, dillerin aynı olguları farklı biçimlerde ifade edebildiklerini göstermemektedir.

Sıra Sizde 3

Dünya dilleri gibi dünya dilleri hakkındaki bilgiler de çeşitlidir. Bilgiye ulaşmakta artık vazgeçilmez bir araç durumuna gelmiş olan internette “dünyada kaç dil var” yazılarak arama yapıldığında çok farklı rakamlara ulaşılmaktadır. Bu rakamlar ve tahminler, dil meraklılarına, amatörlere, uzmanlara ait olabilmektedir. Örnek olarak 24.3.2011 tarihinde yukarıda verilen biçimde yapılan aramada kaç dil olduğu konusunda 220, 250, 3000, 6809 gibi aralarında çok büyük farklar olan rakamlara ulaşılmıştır. Bunlardan daha güvenilir olanların hangileri olduğunu anlamak için aynı sayfada verilen diğer bilgilere, yazanın bu konudaki bilgi birikimini ele verecek ipuçları olup olmadığına, bilgilerin kontrol edilip olup olmadığına bakılabilir.

Sıra Sizde 4

Standart Türkçede kan bağı akrabalığını göstermek için *anne*, *baba*, *çocuk*, *kardeş*, *ağabey*, *abla*; *dayı*, *teyze*; *amca*, *hala*, *dede*, *nine*; evlilik yoluyla oluşan akrabalık ilişkileri ise *enişte*, *kayın*, *görümce*, *elti*, *ini* gibi adlarla gösterilir. Ancak bu adların kullanımı her zaman akrabalığı yansıtmaz. Günlük dilde bu adlandırmalar, nezaket, saygı, sevgi gibi anlamlar da taşır. Ayrıca bu kelimeler standart dildekenden farklı kavramları gösterebildiği gibi aynı kavram için ağızlarda farklı adlar da kullanılmaktadır. Örnek olarak hala bazı ağızlarda “teyze” anlamıyla kullanılırken, bibi “hala” anlamına gelmektedir. Yine babanın erkek kardeşini göstermek için *emmi*, *ebçe*, *abça*, annenin veya babanın annesi için “nine” anlamıyla *ebe* kullanılabilir. Derste, farklı bölgelerden gelen öğrencilerin kendi deneyimlerini arkadaşlarıyla paylaşması dilde çeşitliliğin görülmesine yardımcı olacaktır.

Sıra Sizde 5

Her insan günlük hayatında farklı dilsel davranışlar göstermesi gereken ortamlarda bulunur ve her seferinde farkında olarak veya olmayarak bağlama uygun düşen bir dil kullanmaya çalışır. Örnek olarak yakınlarımızla konuşurken onlarla aramızdaki yakınlığı, dostluğu, sevgi, saygı ve şefkati gösterecek bir dil tercih ederiz, tamadıklarımızla aradaki mesafeyi ve nezaketi yansıtacak biçimde konuşuruz. Amirimiz pozisyonunda biriyle konuşurken de yine aradaki otoriteden kaynaklanan mesafeyi yansıtacak bir dil kullanırız.

Sıra Sizde 6

Bir gazetenin içinde dilin farklı kullanılış biçimlerine rastlanan bölümler yer alır: haberler, yorumlar, reklamlar, ilanlar, duyurular, have durumu vb. Bunlar, hem görsel hem de dilin kullanım biçimi açısından birbirlerinden ayrılırlar. Haberin dilinde ne, nerede, niçin/neden, nasıl, kim gibi sorulara cevap bulunmaya çalışılırken, ilanlarda kalıp ifadelerle yer verilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Comrie, B. (2005). *Dil evrenselliği ve dil bilim tipolojisi*. Çev. İsmail Ulutaş. Ankara: Hece.
- Crystal, D.(2009). *Language and the internet*. Cambridge: Cambridge University Pres.
- Demir, N. (2005). Talat Tekin ve dil, lehçe, şive tartışmaları. *Talat Tekin, makaleler 3, çağdaş Türk dilleri*. Ankara.
- Demir, N. (2009). Dil ve varyasyon. *Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. (Ed. N. Demir ve E.Yılmaz). Ankara: Nobel Yayınevi, ss. 15-24.
- Demir, N. ve E. Yılmaz. (2010a). *Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Demir, N. ve E. Yılmaz. (2010b). *Türk dili el kitabı*. 5. Baskı. Ankara: Grafiker.
- Dittmar, N. (1997). *Grundlagen der soziolinguistik. Ein arbeitsbuch mit aufgaben*. Tübingen: Niemeyer.
- Hudson, R. A. (1996). *Sociolinguistics*. Cambridge: University Press.
- Johanson, L. (1989). Substandard und sprachwandel im Türkischen. *Sprachlicher substandard II, standard und substandard in der sprachgeschichte und in der grammatik*. (Eds. G. Holtus ve R. Radtke), Tübingen: Niemeyer, ss.83-112.
- Johanson, L. (2004). Türkisch. *Variationstypologie / Variation typology*. (Ed. Th. Roelcke). Berlin: de Gruyter. 919-944.
- Karal, E. Z. (1978). Osmanlı tarihinde Türk dili sorunu. *Bilim kültür ve öğretim dili olarak Türkçe*. Ankara: TTK, ss. 7-97.
- Korkmaz, Z. (1995d). Dil kültür ilişkisi. *Türk dili üzerine araştırmalar*. C. I, Ankara: TDK, ss.667-678.
- Lyons, J. (1983). *Sprache*. Übersetz von Ch. Gutknecht. München: Beck.
- Milroy, J. (1992). *Linguistic variation & change*, Oxford: Oxford University Press.
- Şanal, M.ve S. Karagöz (2006). Türk eğitim tarihi içerisinde Kayseri Zincidere Köy Muallim Mektebi ve faaliyetleri. *Millî Eğitim*. 172, ss.183-202.

Anlatım

2

“Ne zaman bir topluluk karşısında konuşmak durumunda kalsam yüreğim küt küt atmaya ve heyecanlanmaya başlarım. Hatta kimi zamanlarda ne söyleyeceğimi unuturum.” Bu sözler tanıdık değil mi? Kimi zamanlarda eşe dosta iki satır bir şey karalamak istediğimizde ise ne yazacağımızı bilemeyiz. Resmi bir belge yazılması gerekse kaygılanmaya, sorunu nasıl ifade edeceğimizi düşünmeye başlarız. Anlatım gerek sözlü gerekse yazılı olarak yaşamımızda oldukça önemli bir yere sahiptir. Kendini doğru ifade edemeyen insanlar yaşamlarında oldukça büyük güçlüklerle karşılaşabilirler. Bu ünite de anlama ve anlatım arasındaki ilişki irdelenmekte, anlatım türleri ve biçimleri açıklanmaktadır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- 👁️ Anlatımın özelliklerini açıklamak,
- 👁️ Anlatım türlerini açıklamak,
- 👁️ Sözlü ve yazılı anlatım arasındaki farklılıkları açıklamak,
- 👁️ Anlatım biçimlerini kavramak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Örnek Olay

Fakülteye kayıt için gelen öğrenciye görevli memur:

-Fotoğraflar on iki tane olacaktı. Sen altı tane getirmişsin. Neyse kaydını yapalım, sen arkadan altı resim çektirir, getirirsin der.

Durumu tam anlamasa da öğrenci:

-Olur efendim! Yalnız ben çok uzak bir ilden geldim, postayla göndersem olur mu? diye sorar.

Memur:

-Olur tabii, der.

Öğrenci yaşadığı yere döndükten sonra fotoğrafçıya tekrar gider.

-Abi, resimler yetmedi, altı tane daha çekmen gerekiyor, der ve stüdyoya geçerek oradaki sandalyeye ters oturur.

Birazdan stüdyoya giren fotoğrafçı öğrenciye neden ters oturduğunu sorar. Öğrenci de kendinden böyle bir fotoğrafın özellikle istendiğini söyler. Fotoğrafçı bunun anlamsız olduğunu söylese de öğrenci ikna olmaz ve bu şekilde çekilmesinin gerekli olduğunu ifade eder. Sonunda fotoğraf çekilir ve ilgili memura yollanır. Zarfla kendisine gelen ense kulak fotoğrafına başlangıçta anlam veremeyen memur sonra durumu anlar.

Yaşayanı, anlatanı ve dinleyeni güldüren bu olayda yanlışlık nerede ve kimde? Doğru anlatım kolay değil aslında....

Anabtar Kavramlar

- Anlatım
- Sözlü anlatım
- Yazılı anlatım
- Betimleyici anlatım
- Açıklayıcı anlatım
- Tartışmacı anlatım
- Öyküleyici anlatım

İçindekiler

- GİRİŞ
- ANLATIMLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR
 - Anlatım Özellikleri
- ANLATIM TÜRLERİ
 - Sözlü Anlatım (Konuşma)
 - Yazılı Anlatım
 - Sözlü ve Yazılı Anlatım Arasındaki Farklar
- ANLATIM BİÇİMLERİ
 - Açıklayıcı Anlatım
 - Tartışmacı Anlatım
 - Öyküleyici Anlatım
 - Betimleyici Anlatım (Tasvir Etme)

GİRİŞ

Dileklerin, duyguların, düşüncelerin sözlü ya da yazılı olarak belirtilmesi anlatım olarak ifade edilebilir. Anlatım; bir kimseye bir şey hakkında bir şey söyleme, bir şey anlatma işidir. Bir düşünceyi açıklama, bir duyguyu aktarma, bir isteği dile getirme eylemi olarak anlatma, açık ya da örtülü bir amaç doğrultusunda sözlü ya da yazılı olarak gerçekleştirilebilir.

Yazılı ve sözlü anlatımın temeli ise dildir. Dil insanlar arasında iletişim kurmak için en yaygın kullanılan araçtır. Dil; duygu, düşünce ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak, başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir araçtır (Aksan, 1977). İnsanın dış dünya ve bireylerle ilişkilerini yansıtan, biçimlendiren, düşünceyle birlikte tüm ruhsal ve toplumsal kişiliğini oluşturan dil, gerçeklik ya da nesnelere üstünde etki aracı olduğu gibi, kimi yönleriyle de başkalarını etkileme, yönlendirme ve yönetme aracıdır. Dil, nesnel gerçekliğin öznel biçimde algılanış ve anlatılışını sağlayan bir çerçeve, bir tür düşünsel yapı sunduğu gibi yansıtıcılık ve yaratıcılık özelliklerini de taşımaktadır (Demirel, 2002).

İnsanların anlaşma aracı olarak kullandıkları dil, görevlerini sözlü ve yazılı anlatımla gerçekleştirir. Kuşkusuz konuşma dili, yazı dilinden daha eskidir. Yazılı anlatım ancak belli bir uygarlığa erişen insan topluluklarının sahip olduğu bir anlaşma aracıdır. Ayrıca yazılı anlatım, özel yaşamın ve toplum yaşamının vazgeçilmez gereksinimlerinden biridir. Bireyler dili, amaca uygun olarak farklı biçimlerde kullanabilirler.

Dil eğitiminin temel amaçlarından biri, öğrenenlerin dinlediklerini ve okuduklarını doğru anlamaları olarak ifade edilir ise, bir diğeri de duygu ve düşüncelerini doğru, yeterli ve etkili biçimde anlatmalarıdır. Dinleme ve okuma anadilinde anlamaya dayalı, bir ölçüde pasif eylemler olarak ifade edilirse; konuşma ve yazma ifade etmeye dayalı etkin eylemlerdir. Bireyler amaçlarını söz ya da yazı ile anlatmak için, zihinlerinde düşüncelerini düzenler; sözcükleri seçer, cümleler kurar, etkili ifade yolları belirler. Bir dili edinme, o dilde duygu ve düşüncelerin sözlü ve yazılı olarak ifadesini gerektirir (Gülensoy ve diğerleri, 2003). Etkili bir sözlü ve yazılı anlatım “düşünme, dili kullanma ve yeniden üretme” gibi çağdaş eğitim sistemlerinin temel kavramları ve ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, anlatım becerilerinin kazandırılması Türkçe öğretim programlarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Bu ünite kapsamında, sözlü ve yazılı anlatımın kapsamı belirlenerek, anlatımın özellikleri ve anlatım biçimleri açıklanmıştır.

ANLATIMLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Falih Rıfki Atay'a göre “Düşündüğünü ve duyduğunu karşısındakine derli toplu anlatabilmek, ne bir meslek ne de bir sanattır...” Başka bir deyişle kendini karşısındakine doğru biçimde anlatmak günlük yaşamda gereksinim duyulan temel becerilerden biridir. Bu doğrultuda kendini ifade yolu olan anlatım, sözlü ya da yazılı olarak amaçlı bir biçimde gerçekleştirilir. Anlatımda amaç ve konunun yanı sıra amacın ve konunun kesiştiği uygun bir anlatım türü ve anlatım biçimi kullanmak, mesajın daha anlaşılır olmasını sağlayacak temel öğelerdir. Bu öğelere ek olarak anlatımla ilgili birçok öge ve kavram bulunmaktadır.

Anlatım; sözcükleri seçme, sözcükleri birbirine bağlayarak cümle kurma ve cümleler ile paragraflar oluşturma biçiminde gerçekleştirilir. Anlatımdaki başarı, bu anlatım birimlerinin (sözcük, cümle, paragraf) doğru kullanılmasına bağlıdır. Anlatım birimlerinin farklı biçimlerde kullanılmasıyla gerçekleştirilen anlatıma ilişkin

kimi kavramların açıklanılmasında yarar görülmektedir. Anlatımla ilgili temel kavramlar aşağıdaki biçimde tanımlanabilir (<http://tr.wikipedia.org/>, 2007):

Dolaylı anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde, olayların bir anlatıcının ağzından anlatılması dolaylı anlatımdır. Ayrıca sözcük ve kavram seçiminde de dolaylı anlatım seçilebilir. Bir sözcüğü, sözlük anlamının dışında kullanmak da dolaylı anlatımdır. İstiarelere (eğretileme), dolaylamalara yer vermek de dolaylı anlatımdır.

ÖRNEK

“bayrağımız” yerine “bilâl”, “lületaşı” yerine “beyaz altın”, “askerimiz” yerine “Mehmetçik” denmesi.

Anlatım: Duygu, düşünce ve isteklerin sözlü ya da yazılı olarak ifade edilmesidir.

Dolaysız anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde olayların kahramanın ağzından anlatılmasıdır.

Nesnel anlatım: Akla ve mantığa dayalı anlatımdır. Bilimsel verilere ve gözleme dayalı, ölçülebilir ve kanıtlanabilir niteliktedir. İletilen yargı, kişiden kişiye değişmez. Kişisel duygulara ve kanılara yer verilmez.

Öznel anlatım: Kişisel duygulara ve kanılara dayalı bir anlatımdır. Nesnel anlatım yargılar kişiden kişiye değişir niteliktedir. Kanıtlanabilir özellikler taşımaz. Nesnelere değil kişilerin beğenisi bu anlatımın belirleyici özelliğidir.

Anlatımın Özellikleri

Anlatımda amaç, konu hakkında duygu ve düşünceleri okuyucuya en etkili biçimde aktarmak ve bireyin anlatımdan zevk almasını sağlamaktır. Bunun için anlatımın kimi niteliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler şöyle sıralanabilir (Yörük, 1997):

- **Duruluk:** Gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmayışı demektir. Cümleler yazıldıktan sonra, çıkarılabilirlik bakımından gözden geçirilmeli, gereksiz kullanımlar ayıklanmalıdır. Türkçesi varken yabancı kökenli sözcükler kullanma, uzun cümleler kurma; duruluğu önleyen yanlışlar, grubuna girmektedir.
- **Doğruluk:** Cümlenin dil kurallarına uygun olmasıdır. Doğru cümlede özne yüklem uygunluğu vardır, ekler doğru kullanılır, sözcükler birbiriyle uyum içindedir. Ayrıca doğru cümle, noktalama ve yazım kurallarına uygundur. Aynı zamanda doğru cümlede anlam bir bütünlük içinde verilir.
- **Açıklık:** Kolay anlaşılabilir ve amacı açıkça ortaya koyan cümlelerle yazmalıdır; bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından aynı biçimde algılanmasıdır. Özümsememiş dil bilgisi kuralları anlatıma aktarıldığında kapalı, bozuk, anlaşılabilir yazılar biçiminde ortaya çıkar. Yazıda açıklığı sağlamak için:
 - Sözcüklerin seçimine özen gösterilmeli, cümlede sözcüğün kullanılacağı yere dikkat edilmelidir.
 - Yazı bir defa okunduğunda anlaşılmalıdır.
 - Sözcüğün anlamı ve yazılışı konusunda bir tereddüt varsa mutlaka sözlüğe ve yazım kılavuzuna bakılmalıdır.
 - Eş anlamlı sözcüklere yer verilmemelidir.
 - Herkesin anlayabileceği yaşayan bir dil kullanılmalıdır.
 - Düşüncenin anlatımı açık olmalı, içeriğin oluşturacağı soruların yanıtları yazıda bulunmalıdır.
- **Yalnlık:** Süs ve özentiyeye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan doğal ve içten cümleler oluşturmaktır.

- **Akıcılık:** Anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çakışması olmayan, bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulmasıdır.
- **Özgünlük:** Geniş bir sözcük dağarcığına sahip atasözü, deyimlere egemen yazılar; kendilerine özgü bir anlatım biçimine sahip olurlar. Yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliği yansıtan yazılar üretilmesi özgünlüktür.
- **Doğallık:** Gerçekliğin dışına çıkılmadan bir duygunun, bir düşüncenin içten geldiği gibi anlatılmasıdır. Anlatımda inandırıcılık doğal anlatımla sağlanır. Yapay (doğal olmayan) anlatım; inandırıcı olmadığı gibi yadırganır. Aynı zamanda bu türlü bir anlatımın zorlayıcı, sıkıcı yönü vardır. Sıcak içten olan bir anlatım ise insanı hemen etkisi altına alır. Doğal anlatımda sıradanlığa, yavanlığa da düşmemek gerekir.

Başarılı bir anlatım gerçekleştirebilmek için, açıklık, yalınlık, doğruluk, özgünlük ve akıcılık özelliklerine sahip anlatımlar gerçekleştirmek gerekir.

Başarılı bir anlatım gerçekleştirmeye yönelik anlatımın temel özelliklerini açıklayınız.

SIRA SİZDE

ANLATIM TÜRLERİ

Duygular, düşünceler ya da istekler sözlü ya da yazılı olarak anlatılır. Konuşma, karşılıklı duygu ve görüş alış verişini ve günlük yaşamda kişilerin birbirine hitap etmesini sağlayan bir anlatım yoludur. Yazı ise sözün resimleştirilmiş biçimidir. İnsanların birbiriyle iletişim kurmak için kullandıkları dil denen sistemi, belli işaretlerle belirleyen ikinci sistem de yazıdır. Yazıya dayalı olarak gerçekleştirilen yazılı anlatım ise günlük yaşantıda sözlü anlatımdan sonra en çok kullanılan anlatım türüdür. Sözlü ve yazılı anlatımın özellikleri aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Sözlü Anlatım (Konuşma)

Sözlü anlatım bir başka ifade ile konuşma, düşüncelerin ve duyguların başkalarına sözlü olarak bildirilmesi ya da duygu, düşünce, istek, bilgi ve tasarımların sözle aktarılması olarak tanımlanabilir (Sever, 2000). Konuşma eylemi; dil, düşünce, duygu, ses ve konuşma organları gibi öğelerle doğrudan ilgilidir. Bunlardan birinin eksikliği ya da yetersizliği konuşmayı kusurlu yapar. Başka bir anlatımla dilin kurallarının ve söylenişinin yanı sıra, sözel olmayan davranışların da öğrenilmesini gerektiren konuşmanın; fiziksel, fizyolojik, psikolojik ve toplumsal niteliği vardır (Demirel ve Şahinel, 2006):

- *Konuşmanın fiziksel niteliği:* Ses dalgalarının boşlukta yayılması ile gerçekleşen bir süreçtir.
- *Konuşmanın fizyolojik niteliği:* İnsan bedeninde varolan beyin, sinir sistemi, akciğerler, ses telleri, küçük dil, büyük dil, dudak ve dişler gibi organların dengeli bir uyum içinde iş birliğiyle çalışmalarına bağlı olarak oluşan bir süreçtir.
- *Konuşmanın psikolojik niteliği:* Anlam bilimiyle ilgili olarak, kavramların kendileri üzerinde değil kavramlara ilişkin deneyimler üzerinde konuşulur.
- *Konuşmanın toplumsal niteliği:* Toplumsal yaşamın bir ürünü olan konuşma, dili kullanarak iletişim kurma yoludur.

Zihinde oluşan bir iletinin konuşma organlarından yararlanılarak dinleyiciye ses titreşimleri ile iletilmesi olarak da ifade edilen konuşmanın bireyin yaşamındaki önemi kısaca şöyle açıklanabilir:

- Bireyin her türlü bireysel ve toplumsal ilişkisinde iletişimi sağlar.
- Günlük işlerin yürütülmesini sağlar.
- Bilgi alışverişini sağlar.

- Çağın vazgeçilmez bir çalışma yolu olan iş birliğini sağlar.
- Toplum sorunları üzerindeki görüşleri bildirmeye yardım eder.
- Telefon, radyo ve televizyonda bireyin haber ve bilgi almasını sağlar.
- Başkalarına düşünce, tasarı, sıkıntı ve sevinçlerini anlatmasını sağlar.
- Demokrasi ile yönetilen toplumlarda bireylerin toplum sorunları üzerinde konuşma hak ve görevini yerine getirmesini sağlar.
- Bireylerin kendi iş alanlarında etkili olması ve toplumsal görevlerini yapabilmeleri için konuşma yeteneğini geliştirmesi gerekir.
- Kişilik konuşma ile belirdiği gibi, kişiliği geliştirmenin bir yolu da konuşmadır.

Bireyin yaşamında oldukça önemli bir yer oluşturan konuşma en eski iletişim araçlarından biridir ve dinleme ile yakından ilişkilidir. Çocuklar konuşmayı çevrelerindeki dinleyerek öğrenmeye başlarlar. Bu bağlamda konuşma eylemi dinleyici ile birlikte karşılıklı yapılan bir etkinliktir. Kişi duygu ve düşüncelerini dinleyiciye iletir, diğer bir deyişle uyarır; dinleyici de konuşmacıdan aldığı iletiye tepki verir. Çevreyle girilen etkileşimle başlayan konuşmanın işlevlerini tam olarak yerine getirebilmesine yönelik olarak okul öncesinden başlayarak yükseköğretime kadar geliştirilmesi nitelikli bir konuşma eğitimi yoluyla olacaktır. Bu bağlamda konuşma eğitiminin amaçları çeşitli beceriler yönünden şöyle belirlenmiştir (Yıldız, 2003):

- *Bildirme yönünden*: İsteğini, düşündüğünü, duyduğunu, öğrendiğini başkasına sözle anlatabilmek; sorulara açık, kısa, doğru karşılık verebilmek; sözle doğru bilgi verebilmek; sözlerinde amaç, neden-sonuç ilgisi gözetebilmek; konuşurken doğru ve çabuk düşünebilme yeteneği edinmek; konuşurken konudan ayrılmamaya çalışmaktır.
- *Kişilik kazanma yönünden*: Düşünce ve duygularını anlatırken inandırıcı, canlandırıcı örneklerden ve kendi yaşantılarından yararlanabilmek; günlük yaşamdaki konuşmalarında kendine güven kazanabilmek; çevredekilerle söyleşi yapabilmek; işindeki becerisi, yeterliği üzerinde konuşurken çevresine güven verebilmektir.
- *Topluluk içinde konuşabilme yönünden*: Grupça konuşmalara katılabilmek ve konuşmasıyla çevresine zevk verebilmek; bir tartışmaya katılıp konunun aydınlanmasına yararlı olabilmek; duygu ve düşüncelerini bir topluluğa aktarabilmek; duyuru, tanıtma ve haber verme konuşmalarını tanıyıp bu konuşmaları yapabilmektir.
- *Söyleyiş yönünden*: Sözcükleri doğru ve açık söyleyebilmek; vurguları yerinde kullanabilmek; kültür ağzıyla konuşma alışkanlığı kazanabilmek ve konuya göre konuşma yeteneği kazanabilmektir.

Konuşma eğitiminin amaçları doğrultusunda konuşma alışkanlığının kazandırılması süreci aşağıdaki biçimde açıklanabilir (Demirel, 2002, ss.95-96):

- **Konuşma öncesi dönem (0-1,5 yaş arası)**: Bu dönemde bebekle sürekli konuşmak, onun çıkardığı sesler karşısında memnuniyetini göstermek, onu dinlediğini göstermek, çocuğu sürekli konuşulan ortamlarda bulundurmak konuşma becerisinin gelişimi için gereklidir.
- **Konuşma dönemi**: Bu dönemde çocuk sırasıyla hecelerden, tek sözcüklerden başlayarak konuşma sürecine girer. Konuşma döneminde çocukla bebek gibi konuşulmamalıdır. Eşyaların kişilerin isimleri doğru ve net söylenmelidir. Çocuğa yanlısını doğrudan doğruya söylemek yerine en uygun en yakın zamanda bu sözcüğü doğru ve düzgün kullanarak duymasını sağlamalıdır. Çocuğun sorularına uygun yanıtlar verilmelidir. Onunla her fırsatta konuşulmalıdır. Arkadaş gruplarına katılması sağlanmalıdır. Özellikle okul

öncesi eğitim kurumları bu tür ortamların oluşturulmasına yönelik uygun ortamlardır. Çocuklar resimler yaptırılıp hakkında konuşularak ve kitap okunup uygun sorular sorularak konuşmaya teşvik edilmelidir.

- **İlköğretim dönemi:** Yukarıdaki aşamaları doğru biçimde tamamlayarak ya da tamamlamadan öğrenciler okula dillerini konuşarak gelirler. Ancak bu konuşma kendi yaşlarının ve çevrelerinin konuşmasıdır. Bu konuşmalarda; çekingenlik, yerel ağızla konuşma, sesi ayarlayamama, kısa ve yersiz konuşma, gereksiz şeyler söyleme, dağınık konuşma, sözcük dağarcığının yetersizliği, konuşurken gereksiz el kol hareketleri yapma gibi eksiklikler ve yetersizlikler olabilir. Buna karşın öğretmenler konuşma becerisini geliştirmeye yönelik Türkçe derslerinin öğrenme öğretme sürecinde sınıf içi etkileşime ve öğrencilerin dili etkin biçimde kullanmalarına olanak sağlamalıdır.

Konuşma türleri: Konuşma eğitimi sürecini doğru biçimde tamamlama birçok konuşma türünü kullanmada bireylerin yetkinleşmesini etkileyecektir. Farklı düzeylerde konuşma eğitimi alan kişiler, birbirleriyle selamlaşma, bilgi alma, haber verme, konferans tartışma vb. birçok farklı amaçla konuşur. Bu bağlamda daha sonraki bölümlerde ayrıntılı biçimde açıklanacak olan konuşma biçimleri;

- **Hazırlıksız konuşmalar;** günlük konuşmalar, söyleşiler, soru sorma ve yanıtlama vb.
- **Hazırlıklı konuşmalar;** tek kişilik konuşmalar, toplantılar (açık oturum, panel vb.) olmak üzere iki grupta incelenebilir.

Hazırlıklı ya da hazırlıksız olarak gerçekleştirilen tüm konuşmalarda, iyi bir konuşma için düşüncenin açığa çıkarılması, sözlerin anlam değerinin bilinmesi ve vurgu ile tonlamaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle iyi bir konuşma için konuya ilişkin düşüncelerin ifade edilmiş biçimlerinin kolay anlaşılır olmasının yanı sıra sözün toplum üzerindeki etkisinin göz önünde bulundurulması ve dilin kullanılış alanına göre özellik kazanmasının da önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda etkili bir konuşma gerçekleştirebilmek için göz önünde bulundurulması gereken ilkeler şöyle sıralanabilir (Bayramıçlılar ve diğerleri, 1990; Uğur, 2002; Gülensoy ve diğerleri, 2003):

- *Konuşmanın amacı olmalı:* Konuşma bir amaca dayanmalı, konuşma öncesinde konuşmacı, zihninde düşünsel bir hazırlık gerçekleştirmelidir.
- *Konuşma içten ve canlı olmalı:* Konuşmada istek, coşku ve canlılık konuşmanın dinamiğini oluşturmaktadır.
- *Konuşma doğal olmalı:* Kişinin konuşması kendisine özgü, kendi üslubunda gelişmelidir.
- *Konuşma açık ve anlaşılır olmalı:* Konuşmada amaç dinleyiciye bilgi vermek; bir duyguyu, bir düşünceyi açıklamaksa, konuşma dinleyicinin anlayacağı bir dilde olmalıdır.
- *Konuşma akıcı olmalı:* Konuşmacı, konuşma hızını dinleyicinin anlayabileceği şekilde ayarlamalıdır.
- *Konuşma inandırıcı olmalı:* Konuşmacı, sözleriyle, davranışlarıyla, yargılarıyla dinleyicide güven duygusu oluşturmaktadır.
- *Konuşma ilgi çekici olmalı:* Konuşma dinleyicinin dikkatini çekecek nitelikte olmalıdır.
- *Konuşmayı destekleyen öğeler olmalı:* Konuşma; söz yanında el, yüz hareketleri (jest ve mimikler) ve iyi bir tonlama ile desteklenmelidir.
- *Konuşmada görgü kurallarına uyulmalı:* Konuşmacı saygılı olmanın etkili konuşmanın temel koşullarından biri olma olduğunu unutmamalıdır.

- *Konuşmada ses iyi kullanılmalı:* Konuşmacı işitilebilir, anlaşılabilir ve amaca göre değişiklik gösteren bir ses kullanmalıdır.

Bütün bunlara ek olarak kimi zamanlarda bir ön çalışma gerektiren konuşmada, sözcüklerin seçimi ve cümlede kullanımına yönelik dil ve üslup becerisi de önemlidir.

SIRA SİZDE

2

Başarılı bir sözlü anlatım (konuşma) gerçekleştirmedeki temel ilkeleri açıklayınız.

Yazılı Anlatım

Dilbilime dayalı olarak, yazma becerisi dilin ifade edilme yollarından biridir. Alan yazın incelendiğinde kaynakların yazma becerisini tanımlarken genellikle bireyin kendini yazı aracılığıyla anlatabilme yeteneği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu beceri yazılı anlatım terimiyle karşılanmaktadır (Karatay, 2011). Yazma, bireylerin konuşma ve düşüncelerini yazılı olarak anlatmalarınıdır (Özdemir, 1987). Başka bir deyişle yazma, bilginin toplanması, bilginin edinilmesi ve bilginin ifade edilmesi ile ilgili süreçlerin bütününden oluşur (Carter ve diğerleri, 2002).

Yazma temel dil becerisi, ilköğretimin ilk yıllarından itibaren çocuklara kazandırılmaya çalışılan temel okuryazarlık becerilerinden biri olmakla birlikte, öğrenim sürecinin her aşamasında etkili kullanılabilmesi için de yazılı anlatım etkinlikleri yoluyla sürekli olarak geliştirilmeye çalışılır. Öğrencilerin kendilerini yazılı olarak anlatabilmeleri için bilişsel ve devinişsel olarak olgunlaşmaları yeterli olmayabilir. Bu becerinin etkin kullanılabilmesi bireyin dış dünyayı gözlemlemesine, sürekli okumasına, düşünmesine ve yazmasına; kısaca hem anlama hem de anlatma becerilerinin yeteri kadar gelişmesine bağlıdır. Yazma becerisini geliştirmenin en önemli yolu, sürekli yazma çalışmaları, deneyimleri yaptırmaktır (Karatay, 2011).

Yazma da konuşma gibi bir anlatım yoludur. Öğrenenlerin bir konuda istenilene uygun bir biçimde yazması, onların konuşma ve düşünme yetilerine bağlıdır. Bu yönden yazma çalışmalarını konuşmalara bağlama, yazılı anlatım etkinliklerinin çıkış noktası olacaktır. Ayrıca dört temel dil becerisi zincirinin son halkası olan yazma becerisini mekanik olarak değil, eleştirel bir düşünme süreci olarak algılamak ve bilmek gerekir (Demirel ve Şahinel, 2006).

Yazılı anlatım; bir fikrin, duygunun, düşüncenin, görüşün ya da olayın en anlamlı yanlarının yazı yoluyla ifade edilmesidir (Bülbül, 2000). Bireysel ve toplumsal gereksinimler için kimi zaman yazılı anlatıma başvurulur. Öğrenciler dünyalarını ve kendi algılarını yazarak biçimlendirirler. Yazılı anlatım öğrencilerin iletişim kurmaya yönelik gereksinimlerini karşılama yanında öğrenmelerine de yardım eder. Öğrenciler yazılı anlatım becerileri geliştikçe, düşünme becerilerini kontrol eder, zihinlerini sürekli kullanır ve öğrenme sürecini daha etkili duruma getirirler (Raimes, 1983). Eğitimin birçok amacının gerçekleştirilmesine dönük bir araç olan yazılı anlatım yoluyla, öğrencilerin kendilerini ifade etmeleri sağlanır ve aynı zamanda onların dil ve bilişsel gelişimlerine ilişkin önemli katkılar da getirilir.

Yazılı anlatımları yoluyla çocuklar, var olan bilgi ve deneyimlerini kullanarak konuştukları ya da yazdıkları konuyu ifade etmede etkinleşir. Yeni bilgi ve deneyimler edinir, olayların nedenini bulur, sonuçlarını tahmin eder, kendi yaşantılarından yola çıkarak, bilgi ve deneyimlerini aktarır. Yazılı anlatım, her öğrencinin gözlem gücünü mantığa uygunluk yönünden düşünme ile hayalinde canlandırma yeteneğini ve anadilini kullanabilme becerisini göstermektedir. Öğrencilerin yazılı anlatımlarının yeterliği için öğretim, gözlem yeteneği, tartışma ve eleştirme gücü önemlidir. Yazılı anlatım becerisi hem kendi yapısından kaynaklanan "içsel" kar-

maşık bir süreç olması hem de uygulama sürecinde değerlendirme, dönüt ve düzeltme süreçlerinin yeteri kadar izlenememesi, sınıfların öğrenci yoğunluğu ya da öğretmenden kaynaklanan “dışsal” sorunlar nedeniyle diğer dil becerilerine göre daha yavaş gelişen ya da yeteri kadar gelişemeyen bir beceridir (Karatay, 2011).

Yazılı anlatıma dayalı bilgi, düşünce ve duygularını aktarma işlemi, hazırlık, planlama, sınırlama, sıralama, ilişki kurma, düzenleme, düzeltme ve sunma (yazılı metin) süreçlerinden oluşur. Bu süreçler, aynı zamanda anlatmaya dayalı yazılı ya da sözlü anlam bütünlüğü olan tutarlı metin oluşturma evreleridir. Yazılı anlatımda karmaşık gibi görünen bu süreçlerle ilgili ne yapacağının farkında olan öğrenciler, yazılı anlatım çalışmalarında bunları daha etkili ve bilinçli işleteceklerinden başarılı bir yazma çalışması, ürünü ortaya koyacaklardır (Karatay, 2011).

Başarılı bir yazılı anlatım için; konuyu ve ana düşünceyi saptamak ve sınırlandırmak, bakış açısını belirlemek, düşünceleri düzenlemek (plan yapmak) ve anlatımın hangi anlatım biçimiyle gerçekleştirileceğini belirlemek gerekir. Bunun yanı sıra başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirebilmek için (Temizkan, 2007):

- Yazılacak konuya ilişkin fikirlerin açık olması ve zihinde değerlendirilmesi,
- Konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunması, iyi bir okuyucu olunması,
- İyi bir sözcük dağarcığına sahip olunması,
- İyi bir gözlemci olunması,
- Yazılacak konuya ilişkin anlatım birimlerinin doğru biçimde kullanılması,
- Noktalama ve yazım kuralları uyulması,
- Açık, yalın, özgün, duru ve doğru bir anlatımın gerçekleştirilmesi önemlidir.

Başarılı bir yazılı anlatım için yukarıda belirtilen konuların yanı sıra yazma sürecinin aşamalarına uyarak yazma etkinlikleri gerçekleştirmek de önemlidir. Bu bağlamda yazma eğitimi süreci; ön yazma, taslak oluşturma, gözden geçirme, düzenleme ve yayınlama olmak üzere 5 aşamadan oluşmaktadır. Ön yazma aşaması; konuyla ilgili neler söyleneceğinin planlandığı aşamadır. Bir tür hazırlık aşaması olarak değerlendirilebilir. Taslak oluşturma aşaması; amacın belirlendiği ve konunun temel hatlarıyla ortaya konduğu aşamadır. Gözden geçirme aşaması taslağın elden geçirildiği aşamadır. Düzenleme aşaması yazının yazım kuralları ve noktalama işaretleri bakımından gözden geçirildiği aşamadır. Yayınlama aşaması ise yazının dinleyenler ya da okurla paylaşıldığı aşamadır (Tompkins, 2004). Sınıf içinde düzenli olarak gerçekleştirilecek yazma etkinliklerinde yazma sürecinin nasıl uygulanacağını öğrencilere öğretilmesi ve sürecinin uygulanmasının sağlanması başarılı yazılı anlatım etkinliklerinin temelini oluşturacaktır.

Başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirmedeki temel noktaları açıklayınız.

Yazılı anlatım türleri: Yazılı anlatım türleri düşünce niteliği olanlar, sanatsal değeri olanlar ve yazışmalar olmak üzere üç grupta toplanabilir. Yazılı anlatım türlerinin özellikleri daha sonraki bölümlerde ayrıntılı biçimde açıklanacaktır:

- **Düşünce niteliği olanlar;** makale, fıkra, eleştiri, deneme, söyleşi, röportaj, gezi, anı, günlük, biyografi, otobiyografidir.
- **Sanatsal değeri olanlar;** şiir, öykü, roman, fabl, tiyatrodur.
- **Yazışmalar;** özel yazışmalar (mektup, tebrik, davetiye vb.), resmi yazışmalar (dilekçe, özgeçmiş, rapor, tutanak, karar vb.) biçimindedir.

Sözlü ve Yazılı Anlatım Arasındaki Farklar

Sözlü anlatım kuşkusuz kimi özellikleriyle yazılı anlatıma benzemektedir. Ancak benzer özellikleri yanında iki anlatım biçimini farklı kılan özellikler de vardır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir (Uğur, 2002):

- Sözlü anlatım, konuşmanın yapıldığı anda anlaşılır olmalıdır; aksi durumda konu önemini kaybeder. Konuşmacı, dinleyenlerin ilgisini çekmek için konuyu ilgi çekici duruma getirmelidir. Yazılı anlatımda; yazılı bir metni tekrar tekrar okuma olanağı vardır. Okuyucu da yazar da düşüncelerini ifade etmede çoğu kez rahat ve yalnızdır.
- Sözlü anlatımı yazılı anlatımdan ayıran diğer bir etmen de sestir. Ses, düşüncelerin önem ve anlamına göre ayarlandığında dinleyenleri olumlu biçimde etkiler.
- Konuşma anında vücudun aldığı durum önemlidir. Konuşurken elimizi, kolumuzu gereksiz yere hareket ettirmek ya da konuşurken hareketsiz kalmak dinleyici açısından olumlu değildir. Hareketlerin ölçülü olması gerekir.
- Anlatım çeşitliliği, yazıda olduğu kadar sözlü anlatımda da geçerlidir. Yazarken ve konuşurken seçilecek sözcükler, düşünceleri anlatmaya yardımcı olur.
- Noktalama işaretleri yazıda akışı sağlar. Aynı şey, sözlü anlatımda sözcüklerin cümlede aldığı anlama göre söylenmesi ile olur. Bu bakımdan yapılacak konuşmalarda sözcükleri dikkatli kullanmak onları doğru telaffuz etmek ve cümledeki anlamına göre söylemek gereklidir.

Bütün bu benzerlik ve farklılıklarına karşın gerek sözlü gerekse yazılı olarak gerçekleştirilen anlatımda, anlatılacak içeriğin özelliğine ya da anlatım amacına göre farklı anlatım biçimlerinden biri ya da birkaçı bir arada kullanılabilir.

SIRA SİZDE

4

Sözlü ve yazılı anlatım arasındaki temel farklılıkları açıklayınız.

ANLATIM BİÇİMLERİ

Bir şeyi açıklama, bir fikri aydınlatma, bir durum ya da karakteri inceleme, bir terimi tanımlama durumunda amaç bilgi vermedir. Yazıyı yazmadaki bir başka amaç da yazılanların okuyucunun yerleşmiş duygularında, davranışlarında, kanılarında değişim sağlamaktır. Bilinenleri paylaşmak bir başka amaçtır. Yazıda anlatıma yön veren bu ve benzeri amaçlar için değişik anlatım türleri kullanılmaktadır (Beyreli ve diğerleri, 2005). Başka bir ifade ile yazma amacı ile anlatım türü arasında doğrudan bir ilişki vardır. Anlatım türü “Nasıl anlatacağız?” sorusunun yanıtıdır. Yazma konuşmadan farklı olarak, bir öngörme sürecini de içine almaktadır. Her yazının okunmak amacı olduğu dikkate alındığında, yazı yoluyla aktarılan anlamların okurun zihninde tam olarak oluşması, öngörme sürecinin ne kadar başarıyla gerçekleştirildiğine bağlıdır. Aktarılabilecek içeriğin özelliklerine uygun olarak, anlatım biçiminin seçimi de öngörme sürecinin bir parçasıdır. Bu doğrultuda yazma amacının belirlenmesi ve amaca uygun olarak anlatım biçiminin seçimi ve metnin oluşturulması süreci şu aşamaları izlemelidir (Karadağ, 2011, ss.147-148):

Yazma konusunun belirlenmesi: Yazma konusu öğrenciye bir yönerge ile verilebileceği gibi öğrenci tarafından da belirlenebilir.

Yazma amacının belirlenmesi: Niçin yazıyorum sorusunun yanıtına bağlı olarak, bir bilgiyi aktarmak, bir konudaki fikrini kanıtlamak için yazılabilir.

Anlatım biçiminin belirlenmesi: Yazma amacına bağlı olarak açıklayıcı anlatım, öyküleyici anlatım (hikâye etme), betimleyici anlatım (tasvir etme), tartışmacı anlatım biçimlerinden biri belirlenebilir.

Yazı planının netleştirilmesi: Yazının amacına göre giriş gelişme ve sonuç bölümlerinin nasıl oluşturulacağına yönelik öğretmen rehberlik yapmalıdır.

Yazma amacına ve konuya bağlı olarak belirlenen ve metin oluşturma sürecinin önemli bir ögesi olan anlatım biçiminin belirlenmesi anlatımın etkili olmasına yönelik önemle üzerinde durulan konulardan biridir. Alan yazında en çok üzerinde durulan anlatım biçimleri; açıklayıcı, tartışmacı, öyküleyici ve betimleyici anlatım olarak sınıflanabilir.

Açıklayıcı Anlatım

Alıcının bilgili olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve yazıda öğretme amaç alınarak nesnel bir dil kullanılan anlatım türüdür. Açıklayıcı anlatım türü, düşünce yazılarında yaygın bir anlatım biçimidir. Düşünce yazıları eleştiri, makale, fıkra, deneme, söyleşi türündeki yazılar; bir konuda, bilgi vermek ya da bir fikri çürütmek amacıyla güttüklerinde en çok açıklamadan yararlanılarak yazılır. Bilimsel yapılarda, ders kitaplarında, ansiklopedilerde görüldüğü gibi sanatsal amaçla oluşturulmayan bu anlatım biçiminde bilgilendirme gereği olan duru, akıcı, belgesel verilere dayalı biçem ve yapı özellikleri görülür. Bu tür yazıların uygulamalarında görülen tanımlama, karşılaştırma, örnekleme, tanık gösterme, grafik, sayısal veri ve şemalardan yararlanma; açıklayıcı anlatımın sıkça kullandığı araç ve yöntemlerdir (Karadağ, 2001; Beyreli ve diğerleri, 2005). Açıklayıcı anlatım biçiminde üzerinde durulması gereken diğer konular ise şöyle sıralanabilir (Karadağ, 2011, s. 149):

- Konuyu iyice kavramak,
- Bilgileri doğru ve düzenli olarak vermek,
- Gerektikçe levha, grafik, istatistik, resim benzeri gereçlerden yararlanmak,
- Konunun ayrıntılarıyla açıklanmasında örneklerden ve karşılaştırmalardan yararlanmak,
- Açık, yalın, sade bir anlatım kullanmaktır.

Açıklayıcı anlatım türü bilgi vermeye dayalı olduğundan bilgi eksikliği anlatım türünün başarısızlığına neden olur. Bu doğrultuda aşağıda açıklayıcı anlatım türüne ilişkin bir örnek verilebilir.

Ruskin kitapları ikiye ayırır: Geçici olanlar, kalıcı olanlar. Geçiciler tatlı veya faydalı birer konuşma: Seyahatnameler, hatıralar. Bunlar kitaptan çok bir nevi mektup, bir nevi gazete. Kitap, sohbet değil yazıdır. Birkaç sayfaya sığdırmak istenen bütün bir hayat. Ebediyete yollanan mesaj. Kimsenin söylemediği ve söyleyemeyeceği gerçek. Yazar o birkaç sayfayı kaleme almak için gelmiştir dünyaya. Mümkün olsa taşta kazır fikirlerini.

ÖRNEK

Cemil Meriç, BU ÜLKE

Tartışmacı Anlatım

Bildirim okuyucuda yerleşik duygu, düşünce, kanı ve davranışları değiştirmeyi amaçladığı biçimdir. Bir başka deyişle, amaç düşünce ve konularda değişiklik yapmaktır. Açıklama ile ortak yanları olmasına karşın; tartışmacı anlatımda özellikle karşı çıkılan düşüncenin değiştirilmesi, sağlam gerekçeleri, mantıksal kanıtlamaları gerektirdiğinden tartışmacı anlatım biçiminde de tanımlama, tanık gösterme, karşılaştırma gibi bilimsel araştırma yöntemlerinden yararlanır (Karadağ, 2001). Tartışmacı anlatım türünde asıl amaç okuyucuyu ikna etmektir. Bu doğrultuda anlatımın başarısı Karadağ'ın (2011) Kantemir'den (1991) aktardığına göre;

- konuyu ve konu üzerinde ileri sürülecek öneriyi iyice kavramaya,
- kanıtları iyi seçmeye, konu dışına çıkmamaya,
- karşıt olduğu fikrin doğru olmayan yönlerini bulmaya ve ortaya koymaya,
- konunun gerektirdiği ölçüde, örneklere, karşılaştırmalara ve istatistiklere başvurmaya bağlıdır.

Tartışmacı anlatım türü özellikle makalelerde ve eleştiri yazılarında, bunun yanında deneme ve fıkra türlerinde ağırlıklı olarak kullanılır. Aşağıda tartışmacı anlatım türüne ilişkin bir örnek bulunmaktadır.

ÖRNEK

Gene bir eski özlemidir gidiyor. Yeniye kötü kötü bakıyorlar, manası yokmuş, güzel değilmiş, düşünmekten çalışmaktan kaçınan kimselerin ne yaptıklarını bilmeden ortaya attıkları şeylermiş. Geçmişin büyük eserlerini inceleyip de onlardan örnek almalmışsınız.

Oysa ki asıl yeni olan zordur, yeninin manasını anlamak, güzelliğini duymak zordur. Bunun için alışkanlıklarımızı aşmak, dikkatimizi işletmek gerekir.

Nurullah Ataç

Öyküleyici Anlatım

Okuyucuyu belli bir zaman sırasına göre aktarılan olayların içine alarak etkileyen anlatım biçimidir. Bu anlatımda amaç; olayı okuyucunun gözü önünde canlandırmak, anlatmak istenileni bir olay içerisinde vermektir. Öyküleyici anlatımda olaylar oluş haline uygun olarak bir dizi halinde verilirse birbirine bağlanır. Öyküleme, tasarlanan ya da yaşanan bir olayın anlatımıdır. Başka bir ifade ile öyküleyici anlatım biçiminde olaylar belli bir düzene göre; yer, zaman ve oluş sırası esas alınarak sunulur. Olay öyküleyici anlatım türünün temelini oluştururken yazar fikirlerini okuyucuya olay aracılığıyla iletir. Öykülemedeki bir diğer öge olan zaman, başlangıcı ve bitişi olan bir kesittir. Bir durumdan başka bir duruma geçiş belirli bir zaman diliminde gerçekleşir. Yer olayın gerçekleştiği ortamdır. Öykülemede temel öge olan olayı kişiler yaşar. Bu bağlamda kişilerin tanıtımı önemlidir (Karadağ, 2011). Roman, hikâye ve masalların anlatımında kullanılan öyküleyici anlatım biçimine ilişkin bir örnek aşağıda verilmiştir.

ÖRNEK

Temmuz, öğle vakti. Komşuda bir kadın sesi... Neye bağırdığı anlaşılmıyor. Belki çocuğuna haykırıyor. Müezzin'in duvarlarında tahtaboşu bir kedi atladı. Birkaç ev ötede bir tavuk gıdaklıyor, bir horoz ona yardım ediyor...

Hafız Nuri Efendi, kapının arkasından şemsiyesini aldı, yavaşça sokağa çıktı. Neden? Bir işi mi var? Birini mi görecekti? Hiçbir işi yok. Hiç çıkmasa da olabilirdi. Ancak çıkmış bulundu. Ayakları onu dört yol ağzına götürdü. İki evin arasında ki dar aralıktan, vagonların geçtiği görülüyor! Geçti, geçti, geçti. Sonra birdenbire bitti...

Memdub Şevket Esendal, HAYAT NE TATLI

Betimleyici Anlatım (Tasvir Etme)

Betimleme, en yalın biçimiyle sözcüklerle resim çizme işidir. Bir tür canlandırma sanatıdır. Canlandırılacak varlık, tüm ayrıntıları ile etkileyici bir biçimde yazarın bireysel katkı ve yorumlarıyla, genellikle dıştan içe doğru bir anlatım yoluyla okura yansıtılır (Karadağ, 2001). Varlıkların niteliklerinin, bu varlıkların duyularımız üzerinde uyandırdıkları izlenimlerin belirtildiği bu anlatımda, okuyucunun çeşitli du-

yularına seslenilerek anlatılan varlıkla ilgili izlenim kazanılması amaçlanır. Bu amaçın gerçekleşmesi için titiz bir gözlem gerekir. Gözlem sırasında ayırt edici özelliklerin anlatılmasına özen gösterilir. Kişinin gözlemlerindeki başarı anlatım biçiminin başarısını da artırır.

Betimleyici anlatım biçiminde betimlemeyi sadece dış görünüşün sözcüklerle resimlenmesi olarak düşünmemek gerekir. Bu okuyucunun zihninde imaj oluşturmaya yarar. Betimlemeler edebi betimleme ve fikir ağırlıklı betimleme olarak ikiye ayrılabilir. Edebi betimleme öznelken fikir ağırlıklı betimleme nesnelidir. Ayrıca betimleyici anlatım türünde anlatılacak olay, mekan, nesne ya da durum gibi öğelerin betimlenmesine ilişkin ayrıntıların seçimi bu anlatım türünün başarısı için oldukça önemlidir (Karadağ, 2011).

Anlatım biçimleri açıklayıcı, betimleyici, tartışmacı ve öyküleyici anlatım olarak sınıflandırılabilir.

Ankara Kalesi'ne çıktım. Gözümün önünde duran şaşırtıcı değişiklikleriyle Ankara Ovası uzanıyor. Arkadaşlarımla teker teker etraftaki dağları, küçük tepeleri ve şurada burada birdenbire sıcakta bir tas serin su vehmiyle bozkırın ortasında yemyeşil bir gölge yapan küçük köyleri sayıyoruz. Kesin bir ışık, etrafımızda bir zafer borusu gibi çınlıyor...

Abmet Hamdi Tanpınar, BEŞ ŞEHİR-ANKARA

ÖRNEK

Özet

Anlatımın özelliklerini açıklamak

Anlatımın özellikleri; duruluk, açıklık, yalınlık, akıcılık ve özgünlük biçiminde sıralanabilir. Anlatımda duruluk; içerikte gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmaması biçiminde ifade edilirken açıklık; kolay anlaşılabilir ve amacı açıkça ortaya koyan cümlelerle yazma, bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından aynı biçimde algılanması biçiminde açıklanabilir. Anlatımda yalınlık; süs ve özentiyeye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan doğal ve içten cümleler oluşturulmasıdır. Akıcılık ise anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çakışması olmayan bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulmasıdır. Özgünlük; yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliğini yansıtan yazılar üretilmesidir.

Anlatım türlerini açıklamak

Yazılı anlatım; bir fikrin, duygunun, düşüncenin, görüşün ya da olayın en anlamlı yanlarının yazı yoluyla ifade edilmesidir. Yazılı anlatım öğrencilerin iletişim kurmaya yönelik gereksinimlerini karşılaması yanında öğrenmelerine de yardımcı eder. Öğrenciler yazılı anlatım becerileri geliştiği, düşünme becerilerini kontrol eder, zihinlerini sürekli kullanır ve öğrenme sürecini daha etkili duruma getirirler. Sözlü anlatım, düşünce ve duyguların başkalarına sözlü olarak bildirilmesidir. Sözlü anlatım (konuşma); zihinde oluşan bir iletinin konuşma organlarından yararlanılarak dinleyiciye ses titreşimleri ile iletilmesi olarak da ifade edilebilir.

Sözlü ve yazılı anlatım arasındaki farklılıkları açıklamak

Sözlü anlatım, konuşmanın yapıldığı anda anlaşılır olmalıdır; aksi durumda konu önemini kaybeder. Yazılı anlatımda; yazılı bir metni tekrar tekrar okuma olanağı vardır. Okuyucu da yazar da düşüncelerini ifade etmede çoğu kez rahat ve yalındır. Sözlü anlatımı yazılı anlatımdan ayıran diğer bir etmen de sestir. Ses, düşüncelerin önem ve anlamına göre ayarlandığında dinleyenleri olumlu biçimde etkiler. Konuşma anında vücudun aldığı durum önemlidir. Hareketlerin ölçülü olması gerekir. Oysaki yazılı anlatımda böyle bir durum söz konusu değildir. Anlatım çeşitliliği, yazıda olduğu kadar sözlü anlatımda da geçerlidir. Yazarken ve konuşurken seçilecek sözcükler, düşünceleri anlatmaya yardımcı olur. Noktalama işaretleri yazıda akışı sağlar. Aynı şey, sözlü anlatımda sözcüklerin cümlede aldığı anlama göre söylenmesi ile olur. Bu bakımdan yapılacak konuşmalarda sözcükleri dikkatli kullanmak onları doğru telaffuz etmek ve cümledeki anlamına göre söylemek gereklidir.

Anlatım türlerini kavramak

Anlatım biçimleri açıklayıcı, tartışmacı, öyküleyici ve betimleyici anlatım biçiminde sınıflanabilir. Açıklayıcı anlatım; alıcının bilgisi olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve nesnel bir dil kullanılan anlatım türüdür. Açıklayıcı anlatım türü, düşünce yazılarında yaygın olan bir anlatım biçimidir. Tartışmacı anlatım; okuyucuda ya da dinleyicide yerleşik olan duygu, düşünce, kanı ve davranışları değiştirmenin amaçlandığı anlatım biçimidir. Öyküleyici anlatım; okuyucuyu belli bir zaman sırasına göre aktarılan olayların içine alarak etkileyen anlatım biçimidir. Bu anlatımda amaç; olayı okuyucunun gözü önünde canlandırmak, anlatmak istenileni bir olay içerisinde vermektir. Betimleyici anlatım (tasvir etme); bu anlatımda okuyucunun anlatılan varlıkla ilgili izlenim kazanması amaçlanır. Betimleme en yalın biçimiyle sözcüklerle resim çizme işidir. Bir tür canlandırma sanatıdır.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi temel dil becerilerinden biri **değildir**?

- Dinleme
- Okuma
- Konuşma
- Yazma
- Anlatım

2. “Kişisel duygulara ve kanılara dayalı anlatım” aşağıdakilerden hangisidir?

- Öznel anlatım
- Nesnel anlatım
- Dolaylı anlatım
- Dolaysız anlatım
- Sözlü anlatım

3. “Yazın türlerinin bazılarında olayların bir anlatıcının ağzından gerçekleştirildiği” anlatım biçimi aşağıdakilerin hangisidir?

- Öznel anlatım
- Nesnel anlatım
- Dolaylı anlatım
- Dolaysız anlatım
- Sözlü anlatım

4. Aşağıdakilerden hangisi iyi bir anlatımda bulunması gereken özelliklerden biri **değildir**?

- Duruluk
- Doğruluk
- Akıcılık
- Yalınlık
- Durağanlık

5. “Süs ve özentiye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan, doğal ve içten cümleler oluşturma” anlatımın hangi özelliği ile ilgilidir?

- Duruluk
- Doğruluk
- Akıcılık
- Yalınlık
- Açıklık

6. Aşağıdakilerden hangisi başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirilmesi için gerekli **değildir**?

- Yazılacak konuya ilişkin fikirlerin açık olması
- Fikirlerin değerlendirilmesi
- Konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunması
- Vurgu ve tonlamaya dikkat edilmesi
- İyi bir sözcük dağarcığına sahip olunması

7. Aşağıdakilerden hangisi iyi bir konuşmanın sahip olması gereken özelliklerinden biri **değildir**?

- Sözlerin anlam değerinin bilinmesi
- Düşüncenin açığa kavuşması
- İyi bir gözlemci olunması
- Düşüncenin kolay anlaşılır olması
- Vurgu ve tonlamaya dikkat edilmesi

8. Aşağıdakilerden hangisi yazma sürecinin aşamalarından biri **değildir**?

- Ön yazma
- Taslak oluşturma
- Düzenleme
- Gözden geçirme
- Değerlendirme

9. “Alıcının bilgili olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve yazıda öğretme amaç alınarak, nesnel bir dil kullanılan anlatım türü” aşağıdakilerden hangisidir?

- Açıklayıcı anlatım
- Öyküleyici anlatım
- Betimleyici anlatım
- Tartışmacı anlatım
- Sözlü anlatım

10. Okuyucuda yerleşik duygu ve düşünceleri değiştirmeyi amaçlayan anlatım türü aşağıdakilerden hangisidir?

- Açıklayıcı anlatım
- Öyküleyici anlatım
- Betimleyici anlatım
- Tartışmacı anlatım
- Sözlü anlatım

Yaşamın İçinden

Dilde Yabancılaşma, Yozlaşma ve Unutulan Türkçe Batuhan Çolak

Son zamanlarda dilde meydana gelen yabancılaşma giderek hızlanıyor. Bunun en çarpıcı örnekleri yabancı isimli mağazalardaki inanılmaz artış... Özellikle gelir düzeyi yüksek semtlerde kullanılan argoyla karışık İngilizce-Türkçe arası bir dil, sırf farklılık ve dikkat çekmek için kullanılan sözcükler ne yazık ki Türkçeyi kirlenmeye devam ediyor. Televizyonlardaki kalitesiz programlar da bu kirlenmeyi arttıran en önemli faktörlerden biri... Gerçekte Türkiye’de üretilen malların sırf üzerinde yabancı bir isim var diye tercih edilmesi ise ayrı bir olay... Ankara’nın 3 önemli caddesinde yaptığımız araştırmada karşımıza ilginç bir tablo çıktı. Bahçelievler 7. Cadde de 90, Tunalı Hilmi Caddesi’nde 98, Hoşdere Caddesi’nde 121 tane yabancı isimli mağaza tespit ettik. Daha çok gelir düzeyi yüksek kesimin ilgi gösterdiği bu 3 caddenin tabelalarında Türkçe kullanımı %40-50 civarında. Ankara’nın 3 önemli caddesine de yabancı isimli mağazalar hâkim olmuş durumda.

Türkçe tabelanın yadırgandığı caddelerden Hoşdere Caddesi’nde Estetica Kuaför ve Gis Club işletme sahiplerinin görüşlerini aldık. Türkçe yerine yabancı bir isim koymalarının nedenini sorduk;

Estetica Kuaför’ün sahibi Mesut ÇİT; “ Benim yabancı bir isim koymamın nedeni buranın geçmişten beri seçkin bir semt oluşudur. “estetica” sözcüğüne de dergilerden esinlenerek karar verdim. ATO ya da Çankaya Belediyesi’nden hiçbir yetkilinin bize tabelanız Türkçe olsa daha iyi olur ya da yabancı isim istemiyoruz gibi uyarıları olmadı. Sonuç olarak bizde Türkçe olsun isteriz tabelalarımız. Herkes yaparsa biz niye yapmayalım.” Haberimizle ilgili görüştüğümüz Çankaya Belediyesi Başkan Yardımcısı Duran YÖNEL şunları söyledi;

“Ruhsat verirken Türkçe olması yönünde sözlü olarak telkinlerimiz oluyor. Bu konuda yaptırımımız yok. Eğer yaptırım uygularsak düşüncesini gasp etmiş, kamu gücünü belediye üzerinden kullanmış oluruz. Bu da tercih ettiğimiz bir yöntem değildir. Bu konuda sivil toplum örgütleriyle de görüşmelerimiz oluyor. Dildeki yabancılaşmayı eğitim yoluyla halletmek istiyoruz. Hemen yarın yabancı isimler kalkıyor dersek olmaz. Bunun yerine Kurtuluş Savaşı’ndaki gibi bir Kuvay-i Milliye ruhu ile konuyu çözüme kavuşturmalıyız. İçinde üniversitelerin, devletin, sivil toplum örgütlerinin, belediyelerin olduğu geniş bir katılımı hep birlikte çözüme

kavuşturmalıyız. Ayrıca dildeki bu yabancılaşma bir dil emperyalizmi, bir kültür emperyalizmidir. Zaman içinde eğitim yoluyla çözüme kavuşturmak uygun olur. Belediye olarak düşüncemiz bu yönde.”

Ankara’nın önemli caddelerindeki, yabancı isimli mağazaların bu denli çok olması Ankara Ticaret Odası’nı da rahatsız etmiş olacak ki Oda Başkanı Sinan AYGÜN’den 06.12.2005 tarihinde yazılı bir açıklama geldi.. Konu hakkında yazılı açıklama yapan AYGÜN şunları söyledi;

“Nasıl çocuğumuza Hans, Jack, Tom adını koymuyorsak, işyerlerimize de ürünlerimize de yabancı isimler koymamalıyız. Simiti simmit, balonu baloon, salonu saloon, pazarı bazaar şeklinde yazarak Türkçe’yi eğip bükeyoruz gelin bu toplumsal talebi bir kampanyaya dönüştürelim. İşyerlerimizi, ürünlerimizi yabancı isimlerden arındıralım” Mağazaların yabancı isimli olmasına da değinen AYGÜN şunları söyledi;

Yasalara göre şirketlerin ticaret unvanlarının Türkçe olarak belirlendiğini, ancak bu maddeye bir istisna olarak şirketin faaliyet konusuna giren mal ve hizmetin yabancı dilde olması ya da şirket ortakları arasında bir yabancıncının olması halinde şirket isminde yabancı kelime bulundurulmasına izin verildiğini anlatan Aygün, “Caddeye çıktığımızda görüyoruz ki, istisna bir genel kural haline gelmiş. Etrafta Türkçe konuşan olmasa kendimizi yabancı bir ülkede hissetmememiz mümkün değil” diye konuştu.

Dildeki yabancılaşma ve yozlaşma sadece tabelalarla sınırlı değil tabii. Tabelalar adeta dile de yansımış Ankara’da 7.cadde, Tunalı Hilmi caddesi, Hoşdere Caddesi, Armada , İstanbul’da Akmerkez, Nişantaşı, Bağdat gibi genelini üst gelir grubu kişilerin oluşturduğu semtlerde özellikle gençler arasında ilginç diyaloglar yaşanıyor. Daha doğrusu artık bu gibi bölgelerin kendine has bir sözlüğü oluşmuş da diyebiliriz. İşte o sözlük;

Bazı kalıplar ve örnekler

abi dün manyak bi pilav yaptım
 Alouuuuum çooooook korkuuuuuum
 deermişim sen de yeermişin
 ay hadi öptüm şekaar
 kafe caddede branc yapalım maaaaa
 kendine çok iyi bakıyosun tımaam maa
 kendine iyi davran şeakear olur maa
 ay cıttan yaanee
 Aşkuyımm naaaeeebeeeeer
 baba iyij(c)e disconnect falan oldun ortamlardan

Yüzünüzü bir tebessüm kapladı değil mi? Doğaldır çünkü ağlanacak halimize güleli o kadar çok oluyor ki, biz de neye gülüp neye ağlayacağımızı şaşırıyoruz. Yukarıdaki örnekler sadece bir kısmı, bir de buzdağının (iceberg'de diyebilirdim) görünmeyen yüzü var. Bu dilin özellikle gençler arasında kullanılıyor olması da dilimiz için tehlike çanlarının çoktan çaldığını gösteriyor.

Türk Dilinde Yabancı tabelalar, yozlaşma ve konuşma dili dışında dilin kimliğini kaybetmesine yol açacak nice unsurlar daha var. Dilimizi derinden sarsan diğer unsurlara değinecek olursak;

Geçtiğimiz günlerde BAŞBAKANLIK'A bağlı Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) destek verdiği konutların "court, olimpia, residence ve country" gibi yabancı isimleri taşıması artık dili yoketme yarışına devletin de el attığını gösteriyor.

Cep telefonu firmalarının Türkiye'ye sattığı telefonlarda Türkçe karakterlerin bir kısmına yer vermemesi Türkçe'nin sadece bizim tarafımızdan değil dışımızdan da baltalandığının somut bir göstergesi olarak dikkati çekiyor. Prof.Dr. Şükrü Halûk Akalın; "Ürünlerin tanıtımında, kullanma kılavuzlarında kullanılan yabancı dil ise ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Bir ürünü beğeniyorsunuz, satın alıyorsunuz. Eve gelip bakıyorsunuz, kullanma kılavuzunda ürünün nasıl kullanılacağı İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Japonca, İspanyolca, Yunanca, Rusça anlatılmış fakat Türkçesi yok. Bu durum sadece ithal ürünlerde değil, Türkiye'de üretilip de ihraç edilecek ürünlerde de görülüyor. Dünyanın hiçbir ülkesinde ithal edilen ürünün kullanma kılavuzunda o ülkenin dilinin olmaması düşünülemez. Avrupa ülkeleri bu konuda son derece hassastır. Kendi dilinde kullanma kılavuzu olmaması hâlinde o ürünün ülkeye sokulmasına izin verilmez. Tüketicinin aldığı ürünü doğru bir şekilde kullanabilmesi için kullanma kılavuzunun anlaşılır bir dilde yazılması gerekir. Aksi takdirde tüketici satın aldığı mala istemeden zarar verebilir ve kullanma kılavuzuna uygun kullanmadığı için de ürün garanti kapsamı dışında kalabilir. Bu sebeple ürünlerin kullanma kılavuzlarında Türkçe açıklamaların mutlaka yer alması gerekir."

Günümüz toplumlarında çok önemli bir yere sahip olan iletişim araçları, Türkiye'de dile karşı çok acımasız. Yazılı ve görsel medyada i dilin doğru kullanımı konusunda çok az önem veriliyor. ATV, NTV, Flash, Show, Star, Number One, Power Turk, CNBC-E... isimli kanallarımızın olması da bunu doğrular nitelikte. Kanal adlarının yanı sıra bir de bu kanallarda yayınlanan programlar var. Yayından kaldırılmış veya yayında olan televizyon

programlarına bir göz atacak olursak; "Talk Show, Beyaz Show, Sporaktif, High Life, Paparazzi, Show başlıyor, Magazin Forever, Spor Suare, Ekomagazin, Riziko, Elektrolig, Mega Turnike, Eurocops, Klastext, Megaresponse, Mega Hafıza, Cafe Magazin, Rock Market, Panorama, İbo Show, Dekodizayn, Airport, Techlife, Trend Sağlık, Homedrom, Barkod, Song 24, Trend Seter, Şaka Şuka, Infomen, Eurogol, Futbol Mundial, Transworld Sport, Headquarters, Pitstop, The Apprentice, Habertürk Weekend, By-Kus Show... liste uzayıp gidiyor. Gariptir ki insanların kıyafetine karışan RTÜK bir milletin kimliğini oluşturan dile sahip çıkıyor.

Türkçenin önemli sorunlarından birisi de bilim dili olarak yetersiz kaldığının söylenerek, Osmanlı gibi iki sınıflı bir toplum haline getirilmeye çalışılmasıdır. O dönemlerde de aydın kesim halktan farklı Arapça-Farsça karışık bir dil kullanıp halktan kopmuşlar ve yukarıdan bakmışlardır. Günümüzde de bu durumun yeniden hortlamaya başladığını görüyoruz.. Bilim yoluyla giren yabancı sözcüklerin Türkçe karşılığını bulmak yerine doğrudan kullanıyoruz. Bu da tam bir keşmekeşe dönüşüyor. Özellikle televizyonda sıkça gördüğümüz kendini aydın olarak niteleyen kesim bunu çok sık yapıyor ve ister istemez bu durum halka da yansıyor, böylelikle sahip olduğumuz Türkçe perişan ediliyor. (Tarihten bir not:1933 reformunu yaşayan İstanbul Üniversitesi'ne gelen yabancı bilim adamlarından 3 yıl içinde Türkçe öğrenmeleri ve bu sürenin sonunda derslerini Türkçe vermeleri istenmişti.)

Müzikte de Türk diline karşı adeta suç işleniyor. "öldürcen mi", "kırcan mı", "kescem" gibi Türkçede bulunmayan ifadeler pop müzik olarak 3 yaşındaki çocuğun bile diline yerleşmekte. İngilizce şarkı söylemek şarkıcıya ayrıcalık veriyor. İşi olmayana kız vermeyenler gibi İngilizce şarkı söylemeye de talep olmuyor. Böylece dil yavaş yavaş yok oluyor.

Bir de batıdan gelip dilimize yerleşen kelimeler dilimize o kadar hakim olmuş durumda ki Türkçesi karşılığı garipteniyor. "Kuaför, şarküteri, butik, rafineri, restoran, otel, motel, kamping, piknik, sauna, kafeterya, roof, devalüasyon, döviz, spiker, parlamento, brifing, seas, matine, suare, deplasman, avantaj, panel, sempozyum, mesaj, bonfile, termosifon, konfeksiyon..." gibi nice örnekler verilebilir. Rıza AKDEMİR Dil faciası ve Adnan Ötügen

Elimizdeki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin kalbi sayılan başkent bile dilini, mağazalarını, tabelalarını yabancılara özelleştirmiş. Ne yazık ki dildeki yozlaşma, yabancılaşma Ankara ile sınırlı değil. Bu sorun

Türkiye'nin ticaretinden televizyondaki programına kadar, konuşulan dilden sanatına kadar ilerlemiş ve tahribatını yapmış durumda.

Tarihin kayıtlarına göre, Osmanlı Devletinin son günlerindeki işgal döneminde İstanbul caddelerinin görüntüleri yabancı tabelalar ile süslüymüş, aydınların konuştuğunu halk, halkın konuştuğu dili de aydınlar anlamamış.

Tarih biliminin en önemli özelliği geçmişten ders alıp geleceği yorumlamaktır. Bu bağlamda Türk tarihi yeterince ders verici ve aydınlatıcı niteliktedir. Hala bazı şeyleri hissedip, anlamlandıramıyorsak sadece dilde değil bizi biz yapan tüm öğelerimizde tehlike çanlarının çaldığını gösterir. Tarihe bakıldığında çöküş aşamasındaki devletlerin bayraklarından evvel, dillerini kaybettikleri görülecektir. Dile gereken özeni gösterirsek tarih tekerrür etmeyecektir.

Konunun Önemini Özetleyen Sözler;

Dilini kaybetmiş bir millet, milli benliğini, değerlerini, özünü, daha doğrusu, her şeyini kaybetmiştir. "Bir ülkeyi yıkmak istiyorsanız, dilini tahrip edin" KONFÜÇYÜS "Milli duygu ile dil arasındaki bağ çok güçlüdür. Dilin milli ve zengin olması milli duygunun gelişmesinde başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki bu dil bilinçle işlensin. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır." MUS-TAFA KEMAL ATATÜRK

Kaynak: Türkçemiz.net adresinden 08.06.2008 tarihinde alınmıştır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse "Giriş" bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Türleri" bölümünü gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Türleri" bölümünü gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Türleri" bölümünü gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Biçimleri" bölümünü gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Biçimleri" bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Anlatımda amaç, konu hakkında duygu ve düşünceleri okuyucuya en etkili biçimde aktarmak, bireyin anlatımdan zevk almasını sağlamaktır. Bunun için öncelikle anlatımın duruluk, doğruluk, açıklık, yalınlık, akıcılık, özgünlük ve doğallık gibi kimi niteliklere sahip olması gerekir. Duruluk anlatımda gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmayışı demektir. Anlatımda doğruluk; cümlelerin dil kurallarına uygun olması biçiminde açıklanabilir.

Anlatımda açıklık; bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından anlatımı gerçekleştiren kişi ile aynı biçimde kolaylıkla algılanmasıdır. Yalınlık ise süs ve özeniye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan doğal ve içten cümleler oluşturmaktır. Anlatımda akıcılık; anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çakışması olmayan, bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulmasıdır. Anlatımda özgünlük; yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliği yansıtan yazılar üretilmesi, doğallık ise gerçekliğin dışına çıkılmadan bir duygunun, bir düşüncenin içten geldiği gibi anlatılmasıdır.

Sıra Sizde 2

Başarılı bir konuşma gerçekleştirebilmenin en temel koşullarında biri konuşmanın amacının olmasıdır. Bunun dışında konuşmanın içten ve canlı olması, konuşmanın kişinin kendisine özgü kendi özgü üslubu ile gerçekleşmesi yani doğal olması önemlidir. Konuşmanın açık ve anlaşılır, akıcı ve inandırıcı olması konuşmacının sözleriyle dinleyicide güven duygusu oluşturması da başarılı bir konuşmanın temel ilkeleri arasında sayılabilir. Tüm bunlara ek olarak konuşmanın ilgi çekici olması, konuşmacının konuşmayı destekleyen öğeler kullanması, konuşmada görgü kurallarına uyulması ve sesin iyi kullanılması da konuşmanın başarısını artıran etmeler arasında sayılabilir.

Sıra Sizde 3

Başarılı bir yazılı anlatım için konuyu ve ana düşünceyi saptamak ve sınırlandırmak, bakış açısını belirlemek, düşünceleri düzenlemek (plan yapmak), ve anlatımın hangi anlatım biçimiyle gerçekleştirileceğinin belirlenmesi gerekir. Bunun yanı sıra başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirebilmek için yazılacak konuya ilişkin fikirlerin zihinde değerlendirilmesi, konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunması bunun içinde iyi bir okuyucu olunması, iyi bir sözcük dağarcığına sahip olunması, iyi bir gözlemci olunması, yazılacak konuya ilişkin anlatım birimlerinin doğru biçimde kullanılması, noktalama ve yazım kuralları uyulması, açık, yalın, özgün, duru ve doğru bir anlatımın gerçekleştirilmesi önemlidir. Başarılı bir yazılı anlatım için yukarıda belirtilen konuların yanı sıra yazma sürecinin aşamalarına uyarak yazma etkinlikleri gerçekleştirmek de önemlidir.

Sıra Sizde 4

Sözlü anlatım, konuşmanın yapıldığı anda anlaşılır olmalıken yazılı anlatımda; yazılı bir metni tekrar tekrar okuma olanağı vardır. Sözlü anlatımı yazılı anlatımdan ayıran diğer bir etmen de sestir. Ses, düşüncelerin önem ve anlamına göre ayarlandığında dinleyenleri olumlu biçimde etkiler. Ancak yazılı anlatımda ses ögesinin yerine anlatımın birimlerinin etkili kullanımı söz konusudur. Konuşma anında vücudun aldığı durum önemlidir. Hareketlerin ölçülü olması gerekir. Oysaki yazılı anlatımda böyle bir durum söz konusu değildir. Anlatım çeşitliliği, yazıda olduğu kadar sözlü anlatımda da geçerlidir. Yazarken ve konuşurken seçilecek sözcükler, düşünceleri anlatmaya yardımcı olur. Noktalama işaretleri yazıda akışı sağlar. Aynı şey, sözlü anlatımda sözcüklerin cümlede aldığı anlama göre söylenmesi ile olur. Bu bakımdan yapılacak konuşmalarda sözcükleri dikkatli kullanmak onları doğru telaffuz etmek ve cümledeki anlamına göre söylemek gereklidir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1977). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dil bilim I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977.
- Bayramıçlılar, Ö, N. Sarı Tosun, ve N. Ak. (1990). *Sözlü, yazılı ve bilimsel anlatım tekniği* İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayın No: 31.
- Bayreli L. Z. Çetindağ ve A. Celepoğlu. (2005). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Bülbül, R.A. (2000). *Yazılı anlatım ve yazı türleri*. Konya.
- Carter, C, J. Bishop ve S. L. Kravits. (2002). *Keys to effective learning*. 3rd. Ed. New Jersey: Printice Hall.
- Demirel, Ö. ve M. Şahinel. (2006). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*. 7. Baskı. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2002). *Türkçe öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Gülensoy, T., Z. Korkmaz, H. Zülfikar, M. Akalın, A. Erçilasun, İ. Parlatur, N. Birinci. (2003). *Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Yargı Yayınevi.
- Karadağ, M. (2001). *Kuram yöntem bağlamında yazılı sözlü anlatım*. Ürün Yayınları.
- Karadağ, Ö. (2011). Yazma eğitiminde anlatım tarzları ve öğretimi. *Yazma eğitimi*. (Ed. Özbay, M.). Pegem A Yayınları, 147-174.
- Karatay, H. (2011). Süreç temelli yazma modelleri: Planlı yazma ve değerlendirme. *Yazma eğitimi*. (Ed. Özbay, M.). Pegem A Yayınları, 21-40.
- Özdemir, E. (1987). *İlkokul öğretmenleri için Türkçe öğretimi kılavuzu*. İstanbul.
- Raimes, A. (1983). *Techniques in teaching writing*. London.
- Sever, S. (2000). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uğur, A. (2002). *Türk dili sözlü ve yazılı anlatım*. Kütahya.
- Temizkan, M. (2007). "Türkçe öğretmenlerinin yazılı anlatım etkinliği çerçevesinde yaptıkları uygulamalar" *Milli Eğitim*. Bahar, 36-174. <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/174/dergiler/174/10.pdf>
- Tompkins, Gail E. (2004). *Teaching writing*. New Jersey: Merrill Printice Hall.
- Wikipedia, (2007). Anlatım. http://tr.wikipedia.org/Erisim_tarihi:12.09.2007
- Yıldız, C. (2003). *Anadili öğretiminde çağdaş yaklaşımlar ve Türkçe öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Yörük, Y. (1997). *Güzel konuşma/yazma*. İstanbul: Serhat Yayınları.

Metin Üretimi

3

Bu ünite de metin kavramının tanımı, gösterge kavramı, dilsel iletişimin temel birimi olarak metnin özellikleri, metin olma koşulları ve metin üretme evreleri konuları irdelenmekte ve bu doğrultuda örneklere yer verilmektedir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁 Metin kavramını açıklamak,
- 👁 Gösterge kavramını açıklamak,
- 👁 Dilsel iletişimin temel birimi olarak metnin özelliklerini kavramak,
- 👁 Metin olma koşullarını açıklamak,
- 👁 Bağdaşıklık türlerini örneklendirmek,
- 👁 Metin üretme evrelerini kavramak,
- 👁 Metin üretme evrelerinin özelliklerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Örnek Olay

Üniversiteyi yeni bitirmiş öğretmen olarak şirin bir beldede göreve başlamıştım. Henüz bir aylık öğretmendim. Heyecanlıydım, işimi ve öğrencilerimi çok seviyordum. Öğrencilerim üçüncü sınıfa gidiyorlardı ve toplam yirmi bir kişiydiler. Birlikte geçirdiğimiz bir ay içinde birbirimize alışmıştık. Veliler okula geldikçe onlarla da tanışıyor, ayaküstü sohbet ediyordum. Okulda veli toplantıları başlamıştı. Benim de bir veli toplantısı düzenlemem gerekiyordu. Zamanımı planladım, öğrenciler aracılığıyla toplantı gününün ve saatinin velilere ulaşmasını sağladım. Nasılsa velilerle tanışıyorum diye düşünüyordum ve toplantı öncesi pek bir planlama yapmamış, toplantıyı çok da ciddiye almamıştım. Seçeceğim sözcükleri, söze neyle başlayıp sözü nasıl bitireceğimi zihnimde netleştirmemişim. Toplantı başladığında birden çok heyecanlandığımı fark ettim. Önce söylemem gerekenleri sona bırakmış, bazılarını da unutmuşum. Seçtiğim sözcükler de yanlış. Bu yanlış sözcükler, velilerimle iletişimimi istediğim noktadan uzaklara götürmüştü. Toplantı bittiğinde üzgündüm. Gerekli planlamayı yapmadığım için zamanı da çok uzatmıştım. Oysa bu tür aksilikler, öğrenciyken yazılı sınavlarımda da başıma gelmişti. Planlamadan verdiğim sınav kâğıtları, gereksiz yinelemelerle dolu olduğundan bana düşük notlar olarak geri dönmüştü. Okuldan çıkıp eve doğru yürürken aklımda tek bir şey vardı: Metin üretmeyi öğrenmek.

Anahtar Kavramlar

- Metin
- Gösterge
- Metin olma koşulları
- Bağdaşıklık
- Tutarlılık
- Metin üretme evreleri

İçindekiler

- GİRİŞ
 - Gösterge
- DİLSEL İLETİŞİMİN TEMEL BİRİMİ OLARAK METİN
- METİN OLMA KOŞULLARI
 - Bağdaşıklık
 - Tutarlılık
 - Amaçlılık
 - Kabul Edilebilirlik
 - Bilgilendiricilik
 - Durumsallık
 - Metinler Arasılık
- METİN ÜRETME EVRELERİ
 - Amacın Belirlenmesi
 - Konuyu Seçme ve Sınırlandırma
 - İletiyi Belirleme
 - Düşünceleri Düzenleme
 - Söylem Tasarımı
 - Kavram Ağını Kurma
 - Dilsel Gösterenleri Seçme
 - Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş
 - Söyleme / Yazma

GİRİŞ

Dil, anlama ve anlatma olmak üzere iki temel etkinlik alanından oluşmaktadır. Anlatma, konuşma ve yazma becerilerini içerir. Sözlü iletişim konuşma, yazılı iletişim ise yazma becerisine dayanır. Birey; konuşma sürecinde sözlü olarak sunulan metinler, yazma sürecinde yazılı olarak sunulan metinler üretir.

Metin, belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bildirişim; konuşucuyla dinleyici arasında bildiri alışverişi, karşılıklı bildiri aktarımı, bildirim eyleminin çift yönlü görünümüdür (Vardar, 1988, s.47). İşlevsel dil bilime göre dilin temel işlevi, bildirişim sağlamaktır. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir. Kısaca metin, başı ve sonu kesin çizgileriyle sınırlı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı olarak tanımlanabilir (Akbayır, 2006, s.215). Dil bilime Saussure'ün getirdiği en önemli kavramlardan biri olan dilsel gösterge, dilin mesaj iletmek için başvurduğu araçlardır.

Bildirişim: Konuşan ile dinleyici arasında bildiri alışveriştir.

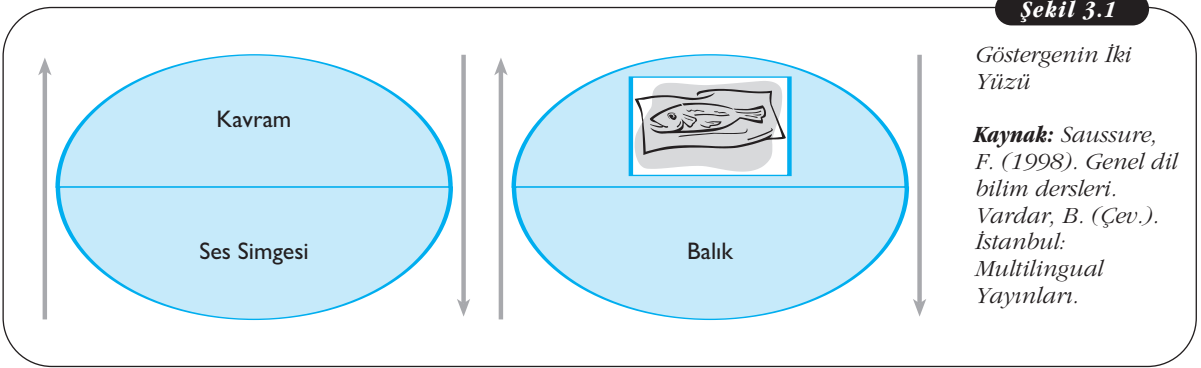
Gösterge

Saussure'e göre her dil göstergesi, iki yüzü olan bir gerçekliktir. Biri somut; yani duyduğumuz şey, öteki soyut; yani zihnimizde tasarladığımız imgedir. Dil göstergesi, bir gösteren ile bir gösterilenin birleşmesinden oluşur ve bu iki parça, tıpkı bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan bütünlerden oluşmaktadır (Kıran, 1996, s.60). Göstergenin iki yüzü örnekte gösterilmiştir.

Gösterge: Bir gösteren ile bir gösterilenin birleşmesinden oluşan bütündür.

Balık sözcüğü somut olarak /b/, /a/, /l/, /ı/, /k/ ses dizisi biçiminde gerçekleşir. Bu sözcüğün anlamı; yüzebilen; solungaçları, kuyruğu olan bir hayvan kavramına göndermede bulunur. Ses dizisi göstereni, anlam ise gösterileni oluşturur (Saussure, 1998, s. 108). Bu gösterge, Şekil 3.1'de görüldüğü gibi iki yönlü, iki yüzü olan bir ögedir; bu iki yön sürekli olarak birbirini anımsatır, birbirini çağırır.

ÖRNEK

Göstergenin birinci yönünü gösterilen (kavram) oluşturur. Belli biçimiyle suda yaşayan yaratık kavramı, onun aynı dili konuşanlarda ortak olan bilişsel nitelikteki gösterilenidir. Türkçede /b/, /a/, /l/, /ı/, /k/ seslerinden oluşan ve bütünüyle sessel nitelikteki gösteren, sessiz okuma sırasında bile bilişsel imgeyi canlandırmaktadır (Aksan, 1998, ss. 153–154).

Her metin, anlam bütünlüğü oluşturan metin parçacıklarının (cümle ve cümle değerindeki birliklerin) toplamıdır. Bu metin parçacıkları birleşerek metnin içeriğini oluşturur. Dilsel göstergelerin tasarlanmış bir bütünü olan metinler; heyecan,

coşku, korku, sevgi gibi birçok soyut kavramı kullanan ve alıcısında birbirini izleyen bilişsel imgeler yaratan anlam bakımından zengin dilsel birimlerdir (Akbayır, 2006, s.215).

DİLSEL İLETİŞİMİN TEMEL BİRİMİ OLARAK METİN

Dile dayalı iletişimde sesler, sözcükler ve cümleler bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bireyler, iletişimde doğal olarak metinleri kullanmaktadır. Metin, dilsel iletişimin temel birimidir ve doğası gereği, anlamsal ve dilsel olarak bir bütünlüğü göstermektedir (Keçik, 2004, s. 10). Aşağıdaki örnekle bu durum açıklanmaya çalışılmıştır.

ÖRNEK

- *Murat düşmüştü.*
- *Murat'ın canı acıyordu.*
- *Murat'ın ellerinde sıyrıklar vardı.*
- *Murat'ın üstü başı çamur içindeydi.*
- *Zeynep Hanım üzüldü.*
- *Zeynep Hanım Murat'ın öğretmenidir.*
- *Zeynep Hanım temizledi.*
- *Murat iyi hissetti.*

Yukarıda yer alan sıralı cümleler birleştirildiğinde şu biçime dönüştürülebilir:

“Murat'ın canı acıyordu; ÇÜNKÜ düşmüştü VE ellerinde sıyrıklar vardı. ÜSTELİK üstü başı DA çamur içindeydi. Öğretmeni ONU ÖYLE GÖRÜNCE üzüldü. Yaralarını VE üstünü temizledi. KISA BİR SÜRE SONRA Murat KENDİNİ DAHA iyi hissetti.”

Sıralı cümleler ve paragraf biçiminde ifade edilen cümleler karşılaştırıldığında paragraf biçimindeki ifadede bazı cümlelerin birleştirildiği, bazı sözcük ve öbeklerin eklendiği, bazılarının ise silindiği ya da yerine başka sözcükler kullanıldığı görülmektedir. Bu değişimler sonucunda ikinci örnekteki cümle sayısı azalmakta; ancak ikinci örnek daha çok bilgi vermektedir. Çünkü cümlelerde anlatılanlar, neden-sonuç ve zaman ilişkileri kullanılarak anlamsal açıdan; yinelenen öğeler silindiği için de biçimsel açıdan bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu nedenle dilsel açıdan metin; birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan cümleler dizisidir. Bu diziliş rastlantısal değil belli bir mantık sırasına dil bilgisi kuralları ve metin işleyişine göre yapılmaktadır.

SIRA SİZDE

1

Metin oluşturma sürecini çevrenizdeki hangi eylem ya da eylemlere benzetebilirsiniz?

Metin, iletişimin birimidir. Eksiksiz bir iletişim, iyi düzenlenmiş metinlerle gerçekleşir.

Dilsel iletişimin temel öğeleri şu biçimde sıralanabilir:

Konuşucu/yazar; metni sözle ifade eden konuşucu, kaleme alan ise yazardır.

Alıcı; konuşucunun ya da yazarın kodladığı iletiyi alıp kodunu çözen kişidir.

Gönderge; kendisinden söz edilen nesne, kişi, kavramdır. Her zaman üçüncü tekil kişi iyelik ekleriyle ifade edilir. Örtük de olsa göndergesi olmayan bir metinden söz etmek olanaksızdır. İki tür gönderme vardır. Birincisi; sözlü iletişimi belirleyen; bu iletişim sırasında var olan zamanı, nesnelere, varlıkları kapsayan **durumsal göndergedir**. İkincisi olan **metinsel gönderge;** yazılı ya da sözlü iletişim sırasında var olmayan yerleri, nesnelere ve varlıkları içerir (Kıran ve Kıran, 2006, s.87).

İleti Türleri	Durumsal Gönderge	Metinsel Gönderge
Romanlar, masallar, anlatılar, raporlar, makaleler	Durumsal gönderge yoktur.	Her şey betimlenebilir ya da anlatılabilir.
Tiyatro	Dekorlar, oyuncular, nesnelere ve izleyiciler durumsal göndergedir.	Anlatılar, betimlemeler, kişilerin çağrıştırdıkları
Çizgi romanlar, resimli ya da fotoğraflı anlatılar	İmge ya da imgeler, durumsal göndergedir.	Metinler aracılığıyla çağrıştırılır.

Tablo 3.1

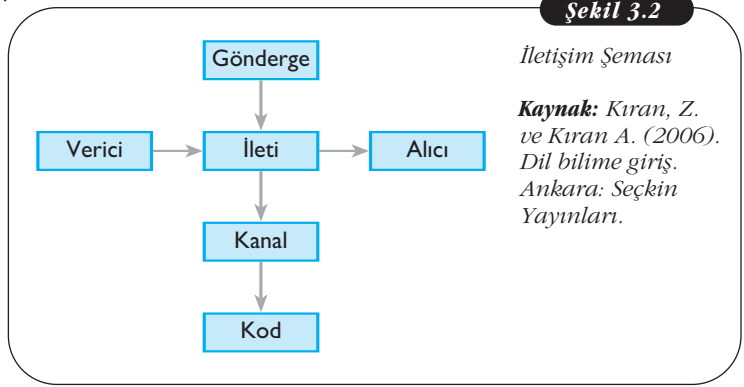
Kaynak: Kıran ve Kıran (2006). *Dil bilime giriş. Ankara: Seçkin Yayınları.*

İleti; bir sözcük ya da metindir. Dilsel bildirişim eyleminde konuşucunun/yazarının belli bir düzğüye uygun olarak oluşturup alıcıya yönelttiği göstergesel bütündür (Vardar, 1998, s.46).

Kanal; metnin kullandığı somut araçtır. Yazılı metinde; gazete sayfası, defter kâğıdı, kitap sayfası, bilgisayar ekranı olabilir. Sözlü metinde somut araç ise ses dalgalarıdır (Kıran ve Kıran, 2006, s.90).

Kod; iletinin üretildiği dildir. Bu, her şeyden önce anlaşma için gerekli olan ortak dilsel koddur. Bu nedenle anlatıcı ve alıcının aynı dili konuşması gerekmektedir. İletişimin bu iki ögesi aynı kodu kullanmıyorsa iletişim gerçekleşmez.

Tüm bu ögeler, R. Jakobson'un belirttiği iletişim şemasında olduğu gibi belli bir düzen içerir. Dilsel iletişimin temel ögeleri Şekil 3.2'de gösterilmiştir.

Dilsel iletişimin temel birimi olarak metin kavramını tartışınız.

METİN OLMA KOŞULLARI

İletişimde metinlerin işlevleri üzerine yoğunlaşan De Beaugrande ve Dressler (1981), dilsel bir ürünün metin olabilmesi için gerekli özellikleri yedi başlıkta toplamıştır. Bu özellikler şöyledir:

Bağdaşıklık

Metindeki sözcüklerin ve cümlelerin birbirlerine aşamayla eklenmesine bağdaşıklık denmektedir. Bağdaşıklık, metnin yüzeysel yapısındaki dil bilgisel ilişkiler yoluyla oluşan bağlantılarla ortaya çıkar. Metindeki bağdaşıklık ilişkisi bazen bir cümlenin içinde, bazen cümleler arasında, bazen de paragraflar arasında ortaya çıkmaktadır.

Cümlelerin birbirlerine eklenerek bir metin oluşturmasını sağlayabilmek için uyulması gereken ölçütlerden bazıları, doğrudan metnin yüzey yapısıyla; yani sözcük ve söz dizimi düzeyiyle ilgilidir. Tüm bunlar, metnin kendi içinde uyumlu olmasını sağlar. Genellikle bağlaçlarla yapılan bağlantılama, komşu cümlelerdeki önermeler arasındaki ilişkiye dayanılarak yapılır (Toklu, 2003, s.127). Bağdaşıklık ölçütü, önermelerin birbirlerine bağlanması ve metnin çizgisel biçimde düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkar. Başka bir deyişle bir metnin uyumlu olabilmesi için,

Metin Olma Koşulları:

1. Bağdaşıklık
2. Tutarlılık
3. Amaçlılık
4. Kabul edilebilirlik
5. Bilgilendiricilik
6. Durumsallık
7. Metinler arasılık

kendisini oluşturan çeşitli bölümlerin dilsel bir bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmaları gerekmektedir. Metnin uyumluluğunu sağlayan dilsel ögeler, gerek bölümlerin kendi içlerinde gerekse bölümler arasında dil bilgisel, söz dizimsel, anlamsal ve mantıksal bağlantılar kurulmasına yardımcı olurlar. (Onursal, 2003, s. 120).

Gönderim

Bir metnin bağdaşıklık özelliği taşıyabilmesi için içermesi gereken dilsel ögeler arasında bulunan gönderim, artgönderim ve öngönderim olarak iki biçimde görülmektedir. Eşgönderim ilişkisi içinde olan her sözcük ya da dil bilgisel öge; başka bir deyişle göndermeleri aynı olan her gösterge, birer artgönderimdir. Artgönderimler bir metinde çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir:

- Aynı göstergenin yinelenmesi ile oluşanlar.

ÖRNEK

*Dün **annemi** aradım. **Annemin** telefondaki sesi titriyordu.*

- Bir göstergenin, özellikle de kişi adının, bir kısmının kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

*Semaver, **Sait Faik Abasıyanık'ın** on dokuz öyküden oluşan kitabıdır. **Abasıyanık**, ilk öyküde bir fabrikada işçi olan Ali'nin annesiyle geçirdiği mutlu günleri anlatır.*

- Göstergenin yerine aynı anlama gelen bir niteleme kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

***Emre** çayırda koşuyordu. **Arkadaşsız, yapayalnız çocuk**; onu kuşatan bu basit, saf çevresinde yaşayıp gidiyordu.*

- Bir göstergenin yerine onu tanımlayan bir adılın kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

*Zaman zaman bütün bunları ona unutturan tek şey, **gezgin satıcıydı. Onu** görür görmez olanca hızıyla koşmaya başladı.*

- Göstergenin eş anlamlısının kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

***Parayla** ilgili tüm sıkıntıları herkesle paylaşıyordu. **Nakit** sıkıntısı çektiğini söylemişti.*

- Eylemin adlaştırılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

*Askerliğini bitirip gelince orman bölgesinde ev yaptı, ormancılık yapmaya **başladı**. Bu **başlangıç**, yeni bir hayatın kapısını açtı.*

- Göstergenin üst anlamlısının kullanılmasıyla oluşanlar.

Kalemin ve defterin, ağaçtan yapılmış olması çocuğu şaşırtmıştı.

ÖRNEK

Bağdaşıklık ögesi olan **öngönderimler**, artgönderimlerin tersine anlamlı bir birimin yerini tutan bir ögenin söylemde ondan daha önce anılmasıyla ortaya çıkar (Vardar 1998, s.162).

Buradan ayrılmadan önce, şunu belirtmeliyim ki çok güzel bir iş yapmışsınız.

ÖRNEK

Eksiltili Anlatım

Eksiltili anlatım, alıcının algılamasını olumsuz biçimde etkilemeyecek şekilde, metindeki bazı ifadeleri düşürme yoluyla oluşur. Eksiltili yapı şöyle örneklendirilebilir:

- Ben gidiyorum.

- Ben de.

ÖRNEK

Örnekteki metinde alıcının söylediği “Ben de.” sözü aslında “Ben de gidiyorum.” cümlesinin eksiltili anlatımıdır.

Değiştirim

Bağdaşıklık ilişkisi kuran bir başka unsur da değiştirimdir. Değiştirim, metinde bir ögenin yerini bir başka ögenin alması yoluyla oluşur.

*Ayşe'nin notları çok **iyi**. Demet'in de **öyle** değil mi?
Aldığı armağanları **geri vereceğini** söyledi ve **öyle** yaptı.*

ÖRNEK

Bağlama Ögeleri

Bir metinde bağdaşıklığı sağlayan bağlama ögeleri bulunmaktadır. Bağlama ögelerinin çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Bu ögeler, metinde dil bilgisel ve anlamsal bağlar oluşturur. Bağlantı ögelerinden bazıları şöyle sıralanabilir (Onursal, 2003, s. 120):

- Metindeki zamansal değişimi ve gelişimi gösteren zamansal bağlantı ögeleri (önce, sonra, daha sonra, sonunda...),
- Metindeki uzama ilişkin değişimi ve gelişimi gösteren uzamsal bağlantı ögeleri (burada, orada, aşağıda, yukarıda, altında, üstüne...),
- Metne konu olan düşüncelerin öncelik, önem gibi ilişkilerini gösteren sıralama bağlantı ögeleri (öncelikle, ilk olarak, ayrıca, bir yandan, diğer yandan...),
- Düşüncelerin değişik biçimde yeniden ele alınmasını sağlayan yeniden oluşturma bağlantı ögeleri (başka bir deyişle, sonuç olarak, ya da, yani...),
- Uslamlama bağlantı ögeleri (fakat, bununla birlikte, ancak, oysa, zaten...),
- İki düşünceyi ya da göstergeyi doğrudan birbirlerine bağlayan bağlantı ögeleri (ve, ile...).

Bağdaşıklık ögeleri, cümleler arasındaki anlamsal ve mantıksal bağları kurarak cümlelerinin birbirlerine eklenmelerini ve metnin çizgiselliğinin oluşmasını sağlar.

Bağdaşıklık özelliği gösteren cümleler yazınız.

3

SIRA SİZDE

Tutarlılık

Tutarlılık, metinde yer alan kavramlar arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Bağdaşıklık, metnin yüzeyinde dilsel öğeler aracılığıyla görülebildiği halde tutarlılık, derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantıdır (Onursal, 2003, s. 121).

Bağdaşıklık, kendisini yalnızca metnin yüzeyinde somut bir biçimde gösterirken tutarlılık olgusu, soyut anlam düzeyinde incelenir. Bu nedenle tutarlılık, ilk bakışta metnin yüzeyinden algılanamaz; belli bir yorum süreci gerektirir. Metinde yer alan eylem, durum ya da olayların; yani göndergelerinin alıcının sahip olduğu metin dışı dünya gerçeklerine ilişkin bilgiler doğrultusunda anlamlandırabileceği biçimde ortaya çıkmasına bağlıdır. Başka bir deyişle metnin göndergelerinin, alıcının dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi gerekmektedir.

ÖRNEK

Bilgi çağında bütün örgütsel yapılar gibi küresel rekabet şartları içerisinde eğitim örgütleri de varlıklarını sürdürebilmek, örgütsel hedeflerini gerçekleştirebilmek, organizasyonlarını çağın gereklerine göre yeniden yapılandırabilmek için örgütsel yönetim yapılarında bilgi yönetimine dair stratejik süreçler planlamak durumundadırlar.

Yukarıdaki örneğe bakıldığında bu cümle dizisi; küresel rekabet, eğitim örgütleri, örgütsel hedef, stratejik planlama alanlarında bilgisi olan alıcılar tarafından gerekli mantıksal bağlantılar kurularak yorumlanabilecektir. Ancak aynı cümle dizisi, örnek cümlede geçen kavramlara ilişkin bilgisi olmayan alıcılara tutarsız gelebilir; çünkü onlar bu metnin evreniyle örtüşen bir dış dünya bilgisine sahip olmadıkları için metinde yer alan anlamsal bağlantıları kuramayabilirler.

Amaçlılık

Her yazı ya da her konuşma, belirli bir amaca yöneliktir. Bireyi anlatıma iten ana neden, amaçtır. Amacı belirleyen cümle, ana düşünceyi oluşturur. Anlatılara bu düşünce yön verir. Anlatının düşünce yapısı ana düşünce üzerine kurulur. Bu nedenle anlatıda kullanılacak her ögenin, ana düşüncenin ekseninde bulunması gerekir. Metindeki yardımcı düşünceler, açıklamalar, örnekler; ana düşünceyi desteklemek ve ana düşüncenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak içindir.

Kabul Edilebilirlik

Bir metnin kabul edilebilirliği, metnin iç yapısına ve alıcının özelliklerine bağlıdır. Metnin niteliği, tutarlılığı, anlaşılabilirliği ve bilgi vericiliği birinci boyut olan metnin iç yapısını; alıcının beklentileri ise ikinci boyut olan alıcının özelliklerini oluşturmaktadır. Kabul edilebilirlik, metin üreticisi ile metin alıcısı arasında ne kadar bilginin paylaşıldığı ve her ikisinin uzlaşımının ne kadar örtüştüğü ile de yakından ilgilidir (Toklu, 2003, s.131). Metnin amacı ve kabul edilebilirlik düzeyi arasında yakın bir ilişki vardır. Metnin amacı ne kadar açık biçimde ortaya konursa alıcı tarafından kabul edilmesi de o derece kolay olacaktır.

Bilgilendiricilik

Bilgilendiricilik, bir metinle aktarılan bilgilerin nitelik ve niceliği ya da bu bilgilerin bilinirlik derecesi anlamına gelir. Metin alıcısı için yeni olan bilgilerin çokluğu metnin anlaşılmasını zorlaştırabilir. Eski bilgilerin çokluğu ise metnin anlaşılma düzeyini artırdığı halde okumaya ya da dinlemeye değer olmamasına yol açabilir (Coşkun, 2007, s.239).

Durumsallık

Durumsallık kavramı, bir metnin alıcısına ve alıcısının yaşantısına uygunluk olarak ifade edilebilir. Metin ile alıcı arasında bir yaşantı ortaklığı bulunmalıdır. Gönderilmiş olan bildiri alındığında bir yaşantı ortaklığı bulunmazsa dilsel bildiri anlaşılmaz. Sözelimi Bodrum'da bir cadde kenarına konan reklam panolarındaki "kar lastiği" afişi kimsenin ilgisini çekmez ve durumsallık ilkesine uymadığından pek bir anlam ifade etmez.

Metinler Arasılık

Metinler arasılık metinlerin anlamının başka metinler tarafından şekillendirilmesidir. Başka bir deyişle bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişkidir. Her metin, önceki metinlerle ilişkiye girer. Bu durum, metnin anlamlandırılmasında alıcının ilgili metni ilişkili olduğu diğer metinleri de düşünerek kavramasını sağlar. Metin tamamlama, bir açıdan metinler arası ilişki kurmaktır (Akbayır, 2006, s.235)

Metin kavramı; kendisini oluşturan cümle dizilerini birbirlerine bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleriyle bağlanarak bir anlam bütünü oluşturmasıyla meydana gelen, belli bir amaçla üretilmiş, başı ve sonu kesin çizgileriyle sınırlandırılan yazılı ya da sözlü bir dilsel ürün olarak tanımlanabilir. Metin, iletişimin birimidir.

Metin olma koşullarını açıklayınız.

SIRA SİZDE

METİN ÜRETME EVRELERİ

Metin üretme evreleri; amacı belirleme, konuyu seçme ve sınırlandırma, iletiyi belirleme, düşünceleri düzenleme, söylem tasarımı, kavram ağını kurma, dilsel gösterenleri seçme, metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş ve söyleme / yazma olmak üzere sınıflandırılabilir.

Amacı Belirleme

Metin üretimi, amacın belirlenmesiyle başlar. Her yazı ya da her konuşma, belirli bir amaca yöneliktir. Alıcıya ne iletilmek istendiği metnin amacını oluşturur. Bireyi anlatmaya iten ana neden amaçtır. Metinlerin taşıdığı iletişimsel amaç, dilin kullanım amaçlarıyla doğrudan ilişkilidir.

John Lyons, dilin "betimsel, anlatımsal ve toplumsal" amaçlara yönelik olarak kullanıldığını belirtir (Akt: Subaşı, 2004, s.22):

1. Betimsel Amaç: İletişimde dilin betimsel amaçlara yönelik olarak kullanılmasını gerektiren eylemler şunlardır:

- Bilgi vermek,
- Bilgi edinmek, almak.

Bu nedenle bilgi aktaran metinlerde, dilin betimsel kullanımının ağırlıklı olması beklenir. Betimsel kullanımın anlatım biçimlerinden betimleme ile bir ilgisi yoktur. Betimsel amaçlara yönelik metinlerde anlatım biçimlerinden açıklama ve tartışma kullanılır (Akbayır, 2006, s.219).

2. Anlatımsal Amaç: Birey, dili anlatımsal amaçlara yönelik olarak şu eylemleri gerçekleştirirken kullanır:

- Düşünsel tutumu açıklamak,
- Duygusal eğilimi açıklamak,
- Ahlaki tutumu açıklamak,
- Ön yargıları, beklentileri açıklamak.

Metin Üretme Evreleri:

1. Amaç belirleme
2. Konuyu seçme ve sınırlandırma
3. İletiyi belirleme
4. Düşünceleri düzenleme
5. Söylem tasarımı
6. Kavram ağını kurma
7. Dilsel gösterenleri seçme
8. Metin düzeyinde dilsel Kodlamaya geçiş
9. Söyleme/Yazma

Birey; dili anlatımsal amaçlara (sanatsal anlatım) yönelik olarak duygusal eğilimi belirtmek, paylaşmak ve anlatmak için kullanır. Anlatımsal amaçlara yönelik metinlerde anlatım biçimlerinden betimleme ve öyküleme kullanılır (Akbayır, 2006, s.220).

Dilin anlatımsal amaçlara yönelik olarak kullanıldığı eylemlerde dil, bireyin içsel özelliklerinin yansıtıcısıdır. Bu nedenle estetik değerler aktaran metinlerde dil, ağırlıklı olarak anlatımsal amaçlarla kullanılır (Subaşı, 2004,s.23).

3. Toplumsal Amaç: Dilin toplumsal amaçlara yönelik kullanılmasını gerektiren selamlaşmalar, vedalaşmalar, davetler, duyurular, reklamlar bu gruba girmektedir. Birey, dili toplumsal amaçlara yönelik olarak yukarıdaki eylemleri gerçekleştirmek için kullanır.

Konuyu Seçme ve Sınırlandırma

Gerek sözlü anlatım gerekse yazılı anlatımda başarılı olmanın en önemli koşullarından biri, konunun seçimidir. Konu, anlatımın temel gereğidir. Günlük konuşmalarda konuları genellikle gündemdeki olaylar ve olgular, izlenen bir film, okunan bir yazı, izlenen bir maç, bireysel duygular oluşturur. Bir topluluk karşısında konuşma yapılacaksa konunun seçilmesi ve sınırlandırılması kaçınılmazdır. Yaşantılar, ilgiler, okunanlar, dinlenenler; konuşma ve yazma konusu bulmada kaynaklık eden öğelerdir. Konu seçiminde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir değişken ise okuyucu ya da dinleyici grubunun özellikleridir. Konunun sınırlandırılmasında okuyucu ve dinleyicinin özellikleri, metnin uzunluğu/kısalığı, metin üreticisinin konuya ilişkin bilgi birikimi ve yaşantıları önemli etkenlerdir. Konunun sınırlandırılmasında genelden özele doğru bir yol izlenir. Özele doğru inildikçe konu derinleşir. Genel bir konunun sınırlandırılmasına ilişkin basamaklar örnekte verilmiştir.

ÖRNEK

Genel Konu: Eğitim

Birinci Basamak

Eğitim ve Öğretmen

Eğitim ve Öğrenme

Eğitim ve Okul

İkinci Basamak

Yaşantıdaki Öğretmenler

Öğrenmedeki Unsurlar

Okuldaki Dersler

Üçüncü Basamak

Türkçe Öğretmenim

Öğrenmede Bireysel

Farklılıklar

En Sevdiğim Ders

İletiyi Belirleme

Anlatımın düşünce yapısı, ileti üzerine kurulur. Metnin temel düşüncesi/duygusu iletiyi oluşturur. Bu nedenle ileti, metnin belkemiğidir. İleti, metne birlik ve bütünlük kazandırır. Başka bir deyişle metnin örgüsü, ileti üzerine kurulur. İletinin, düşünceleri kontrol etmesi, düşünceler arasındaki ilgi ve bağlantıları kurup metinde bir bütünlük sağlaması için birtakım özellikler göstermesi gerekir. (Özdemir, 1999, s.11) Bunlar aşağıda açıklanmıştır:

- Konu değil düşünce olmalıdır.

ÖRNEK

İleti: Yaban, köy ve köylü sorununa parmak basan gerçekçi bir romandır.

- Açık ve özlü olmalıdır.

İleti: Yaban'da Türk köylüsüyle Türk aydını arasındaki derin uçurum ortaya konmuştur.

ÖRNEK

- İleti; açıklamaya, neden-sonuç ilişkisi göstermeye, karşılaştırmaya uygun olmalıdır.

İleti: Ölüm biçliktir.

ÖRNEK

Örnekte iki ayrı şairin ölüm konusunda iç dünyalarını nasıl yansıttıkları görülmektedir.

...

*Can kafeste durmaz uçar
Dünya bir ban konan göçer
Ay dolanır yıllar geçer
Dostlar beni hatırlasın.*

ÖRNEK

*Can bedenden ayrılacak
Tütmez baca yanmaz ocak
Selam olsun kucak kucak
Dostlar beni hatırlasın...*

(Aşık Veysel Şatıroğlu)

*Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol.
Rıbtımda kalanlar bu seyahatten elemli,
Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli.
Biçare gönüller! Ne giden son gemidir bu!
Hicranlı hayatın ne de son matemidir bu!...*

(Yahya Kemal Beyatlı)

İleti ve konu arasındaki farkı tartışınız.

SIRA SİZDE

5

Düşünceleri Düzenleme

İletiyi ilgili düşünceler oluşturulur, iletiyi destekleyecek yardımcı düşünceler bulunur ve bunlar belirli bir kurgu çerçevesinde düzenlenir. Çok iyi bilinen bir konuda kısa bir metin oluşturulurken zihinsel bir plan yapılabilir. Örneğin izlenen bir film anlatılıyorsa bu, uzun bir planlamayı gerektirmez. Film zihinsel olarak değerlendirilir ve anlatılmaya değer noktalar belirlenip anlatılır. Ancak metin üreticisi daha farklı konularda metin üretirken konunun kapsamı ve uzunluğu belirli bir düzenlemeyi gerektirmektedir. Düzenleme şu biçimde gerçekleştirilebilir:

- İletiyi ilişkin düşünceler gruplandırılır. Böylece düşünce tekrarları önlenir.
- Anlatımda giriş, gelişme, sonuç bölümlerine uygun düşünceler; mantık ve önem sırasına göre düzenlenir.

- Her bölüm, görüş açısının başka yönünü açıklayan düşünce birimi durumuna getirilir (Beyreli ve diğerleri, 2005, s.45).

Söylem Tasarımı

Söylem tasarımı yapmak Michail Halliday'ın söylem çözümlemesi yaklaşımı içinde tanımlanan söylem alanını ve söylem kipini kapsar (Akt. Subaşı, 2004, s.24).

Söylem alanı şunları kapsar:

- Ortam; yani metnin üretildiği ve sunulduğu anda alıcıya ulaştığı yer.
- Metnin üretildiği yer birincil ortam, sunulduğu anda alıcıya ulaştığı yer ise geniş ortam olarak adlandırılır.
- Konu, metinde bir plan içerisinde aktarılan düşünceler.
- Söyleme katılanlar, metin üreticisi ve alıcı/alıcılar.

Söylem kipi şunları kapsar:

Metnin biçimsel özelliklerinin belirleyicisidir. Metindeki dil kullanımı, metin üreticisinin ve alıcısının etkileşim biçimine yönelik olarak belirli biçimsel özellikler taşır. Söylem kipi, metnin sözlü ya da yazılı sunumuyla ve metnin türüyle ilgilidir. Metinleştirmede, söylem kipine göre, sözlü ve yazılı iletişimin uzlaşmalarına dinleyici ya da okurun metin türüne özgü beklentilerine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilir.

Söylem tasarımında metin üreticisi, yukarıda sözü edilen tüm ayrıntıları birbiriyle ilişkilendirerek planlar.

Kavram Ağını Kurma

Kavram ağı kurulurken metindeki önermelerin birbiriyle uyumlu, tutarlı ve ortak bir konuya yönelik olmasına dikkat edilir. Metnin içerik şemasının alıcının yorumlama sürecini güdüleyecek biçimde bir kavram ağı içermesi sağlanır (Subaşı, 2004, s.25).

Dilsel Gösterenleri Seçme

Uygun sözcük seçimi, metin içeriğinin erişilebilir kılınmasında önemli bir rol oynar. Örneğin bilimsel metinlerin açıklama ve tartışma yönünün ağır basmasından dolayı eylemlere, sanatsal metinlerin betimleme özelliklerinden dolayı sıfatlara ağırlık vermesi; dilsel gösterenlerin seçimiyle ilişkilidir.

Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş

Metin üretmenin bu evresi, dilsel gösterenlerin seçimi evresiyle eş zamanlı gerçekleştirilen işlemdir. Üretilen metnin türüne göre metin üreticisi, içerik şeması içindeki bilgileri bu türe göre planlar. Bu evrede metin üreticisi, bölümler arasında devamlılığı sağlar ve söz dizimindeki dilsel birimleri seçer. Bunları gerçekleştirirken metin türünü dikkate alır.

Söyleme/Yazma

Söyleme ya da yazma, metin üretiminin son evresidir. Bu evrede içerik şemasındaki tüm bağlar, dilsel olarak kodlanır. Başka bir deyişle sözlü ya da yazılı olarak sunulan metinlere ulaşılır.

Yazılı olarak üretilen metinlerin denetlenmesi, metin üreticisi için yazdıklarını denetleme olarak düşünülebilir. Yazılan metnin gözden geçirilmesi sürecinde aşağıdaki adımlar izlenebilir:

- Cümlelerde anlatım bozuklukları varsa düzeltilir.
- Yazım kurallarına ve noktalama işaretlerine uygunluk denetlenir.
- Düşüncelerin akışındaki tutarlılık kontrol edilir.
- Metin olmanın ölçütleri denetlenir.

1. Bağdaşıklık: Metindeki sözcüklerin ve cümlelerin birbirlerine aşamayla eklenip eklenmediği kontrol edilir.

2. Tutarlılık: Metindeki anlamsal/mantıksal uyum, bütünlük gözden geçirilir. Bir metinde tutarlılık yoksa derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantılardan söz etmek olanaksızdır.

3. Amaçlılık: Metin üreticisi tarafından düzenlenen bir metnin belli bir amaca yönelmesi; yani rastlantısal olmaması gerekir. Metnin amacını ana düşünce oluşturur. Bu nedenle metnin içinde yer alan örneklerin ve yardımcı düşüncelerin ana düşünceyi desteklemesi gerekmektedir.

4. Kabul Edilebilirlik: Alıcı tarafından alınan bir metnin çözümlene işlemine girebilmesi için kabul edilebilir olması gerekir. Bu nedenle oluşturulan metnin alıcının özellikleriyle örtüşüp örtüşmediğine dikkat edilmelidir.

5. Bilgilendiricilik: Alıcıya sunulan bilginin yenilik ve eskilik özelliğine dikkat etmek, iyi bir metin üretme koşulları arasındadır. Bir metnin alıcının ilgisini çekmede ve ilgiyi devam ettirmede başarılı olabilmesi için okuyucuya sunduğu yeni ve eski bilgilerin dengeli olması gerekmektedir.

6. Durumsallık: Gönderici ile alıcı arasında bir yaşantı ortaklığı bulunmalıdır. Üretilmiş olan metin, alıcısı tarafından alındığında bir yaşantı ortaklığı bulunmazsa üretilen metin anlaşılmaz. Üretilen metnin bu özelliğe sahip olup olmadığı kontrol edilmelidir.

7. Metinler Arasılık: Bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişkidir. Her metin, önceki diğer metinlerle ilişkiye girer. Bu; metnin anlamlandırılması sürecinde alıcının o metni, ilişkili olduğu diğer metinleri de düşünerek kavramasını sağlar. Metin tamamlama, bir açıdan metinler arası ilişki kurmaktır (Akbayır, 2006).

Sonuç olarak iyi bir metin üreticisi olmak; metnin iletişimin birimi olduğunu bilmeyi, metin olma koşullarını bilip uygulayabilmeyi, metin üretme evrelerinde atılacak adımları bilmeyi gerektirmektedir. Anlatım becerilerinin gelişmişlik düzeyi, iyi bir metin üreticisi olma yolundan geçmektedir.

Özet

Metin kavramını açıklamak

Metin; belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen, başı ve sonu kesin çizgilerle sınırlı, anlamlı yapı oluşturan bir dil dizgesidir. Dilsel göstergelerin tasarlanmış bir bütünü olan metinler; heyecan, coşku, korku, sevgi gibi birçok soyut kavramı kullanan ve alıcısında birbirini izleyen bilişsel imgeler yaratan anlam bakımından zengin dilsel birimlerdir.

Gösterge kavramını açıklamak

Gösterge, dilin mesaj iletmek için başvurduğu araçlardır. Dil göstergesi, bir gösteren ile bir gösterilenin birleşmesinden oluşur ve bu iki parça, tıpkı bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan bütünlerden oluşmaktadır.

Dilsel iletişimin temel birimi olarak metnin özelliklerini kavramak

Dile dayalı iletişimde sesler, sözcükler ve cümleler bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bireyler, iletişimde doğal olarak metinleri kullanmaktadır. Dilsel iletişimin temel öğeleri; konuşucu ya da yazar, alıcı, gönderge, ileti, kanal ve koddur. Metin, dilsel iletişimin temel birimidir ve doğası gereği, anlamsal ve dilsel olarak bir bütünlüğü göstermektedir.

Metin olma koşullarını açıklamak

Dilsel bir ürünün metin olabilmesi için gerekli özellikler yedi başlıkta toplanmıştır. Bu özellikler; bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, durumsallık, bilgilendiricilik ve metinler arasıdır.

Bağdaşıklık türlerini örneklendirmek

Bağdaşıklık türleri; gönderim, eksilteli anlatım, değiştirim ve anlamsal bağlar oluşturan bağlantı öğeleridir. Bağdaşıklık türü olan gönderime şu örnekler verilebilir: “Dün **annemi** aradım. **Annemin** telefondaki sesi titriyordu.”, “**Emre** çayırda koşuyordu. **Arkadaşsız, yapayalnız** çocuk; onu kuşatan bu basit, saf çevresinde yaşayıp gidiyordu.” Değiştirim türüne ilişkin örnek cümle ise şu şekilde verilebilir: “Aldığı armağanları **geri vereceğini** söyledi ve **öyle** yaptı.”

Metin üretme evrelerini açıklamak

Metin üretimindeki evreler, metnin düşünsel olarak düzenlenmesi ve metinsel olarak eklenmesi işlemlerine yöneliktir. Metin üretiminin genel evreleri; amacı belirleme, konuyu seçme ve sınırlandırma, iletiyi belirleme, düşünceleri düzenleme, söylem tasarımı, kavram ağını kurma, dilsel gösterenleri seçme, metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş, söyleme/yazma biçiminde sıralanır.

Metin üretme evrelerinin özelliklerini kavramak

Amacı Belirleme: Metin üretimi amacın belirlenmesiyle başlar.

Konuyu Seçme ve Sınırlandırma: Yaşantılar, ilgiler, okunanlar, dinlenenler; konuşma ve yazma konusu bulmaya kaynaklık eden öğelerdir. Konu seçiminde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir değişken ise okuyucu ya da dinleyici grubunun özellikleridir.

İletiyi Belirleme: Anlatının düşünce yapısı, ileti üzerine kurulur. Metnin temel düşüncesi/duygusu iletiyi oluşturur.

Düşünceleri Düzenleme: İletiyi ilgili düşünceler oluşturulur, iletiyi destekleyecek yardımcı düşünceler bulunur ve bunlar belirli bir kurgu çerçevesinde düzenlenir.

Söylem Tasarımı: Söylem tasarımı yapmak; söylem alanını, söylem deyişini ve söylem kipini kapsar.

Kavram Ağını Kurma: Kavram ağı kurulurken metindeki önermelerin birbiriyle uyumlu, tutarlı ve ortak bir konuya yönelik olmasına dikkat edilir.

Dilsel Gösterenleri Seçme: Uygun sözcük seçimi, metin içeriğinin erişilebilir kılınmasında önemli bir rol oynar.

Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş: Metin üretmenin bu evresi, dilsel gösterenlerin seçimi evresiyle eş zamanlı gerçekleştirilen işlemidir. Üretilen metnin türüne göre metin üreticisi, içerik şeması içindeki bilgileri bu türe göre planlar. Söyleme/Yazma: Söyleme ya da yazma, metin üretiminin son evresidir. Bu evrede içerik şemasındaki tüm bağlar, dilsel olarak kodlanır. Başka bir deyişle sözlü ya da yazılı olarak sunulan metinlere ulaşılır.

Kendimizi Sınayalım

1. Anlatma etkinliğinin içerdiği beceriler aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?
 - a. Yazma-okuma
 - b. Okuma-dinleme
 - c. Konuşma-yazma
 - d. Konuşma-dinleme
 - e. Yazma-dinleme
2. Aşağıdaki gönderim ilişkilerinden hangisi öngönderimsel bir ilişkidir?
 - a. Deniz sıçrayarak uyandı. Rüyasında babasını görmüştü.
 - b. Biz onlarla konuştuk. Siz ne yaptınız?
 - c. Erkan hemen yatağa yattı. O gerçekten hastaydı.
 - d. Çocuk ağlıyordu. Annesi oyuncağını verdi.
 - e. Bunu sana söylemeliyim. Seni çok seviyorum.
3. Aşağıda gönderim ilişkilerinden hangisi artgönderimsel bir ilişkidir?
 - a. Bu simit bayat. Tazesini verelim.
 - b. Benim dersim bitti. Benim de.
 - c. Dün sokakta bir kedi görmüştüm. Zavalıcık soğuktan büzülmüştü.
 - d. Televizyonları bozulmuştu. Tamirciye telefon ettiler.
 - e. Ahmet her hafta sonu İstanbul'a gider. Orada annesinin evi var.
4. Metin üretme evrelerinde, metnin temel düşüncesinin/duygusunun belirlendiği evre hangisidir?
 - a. İletiyi belirleme
 - b. Konuyu seçme ve sınırlandırma
 - c. Amacı belirleme
 - d. Düşünceleri düzenleme
 - e. Söylem tasarımı
5. Aşağıdakilerden hangi ikisi metinleştirme ölçütlerinden biridir?
 - a. Sanatsallık-bilimsellik
 - b. Tutarlılık-bağdaşıklık
 - c. Açıklık-örtüklük
 - d. Cümle sayısı-sözcük sayısı
 - e. Durumsallık-açıklanabilirlik
6. İletişim eyleminde kodlama ve kod çözme işlemlerini aşağıdakilerden hangisi yerine getirir?
 - a. Araç-bağlam
 - b. Kanal-verici
 - c. Verici-alıcı
 - d. Bağlam-alıcı
 - e. Verici-araç
7. İletişimde metnin kullandığı somut araç ve dil aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Kanal-kod
 - b. Verici-kanal
 - c. Kod-alıcı
 - d. İletim-kod
 - e. Verici-bağlam
8. Metnin derin yapısında oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantı aşağıdakilerden hangisiyle gerçekleştirilir?
 - a. Bağdaşıklık
 - b. Durumsallık
 - c. Bilgilendiricilik
 - d. Tutarlılık
 - e. Kabul edilebilirlik
9. Aşağıdakilerden hangisi metin olma koşullarının öğelerinden **değildir**?
 - a. Tutarlılık
 - b. Metinler arasılık
 - c. Amaçlılık
 - d. Konuyu seçme
 - e. Bağdaşıklık
10. Aşağıdakilerden hangisi bağdaşıklık unsuru olan değiştirime örnektir?
 - a. Parayla dostluk olmaz.
 - b. - Ben artık yorulдум.
- Ben de.
 - c. Şunu da söyleyeyim ki gerçekten iyi iş çıkarıyorsun.
 - d. Önce eve geldi, sonra telefon açtı.
 - e. Bana çok çalışacağını söylemişti ve öyle yaptı.

Yaşamın İçinden

“

Gözyaşı

Yeni tuttuğu hizmetçi kadına dedi ki:

— Dilin Anadoluluya benzemiyor. Rumelili misin sen?
— Serfiçe köylerindendim. Alnımın yazısıymış, buralara düştüm.

Anlıyor ki vaktiyle sarışınmış, mavi gözlüymüş. Şimdi saçları küçük aktar dükkânı bebeklerinin ne kıla, ne de ota benzeyen, dokunsanız hışırdayacağını sandığınız cansız, kuru, soluk rengini, şeklini almış. Gözleri eski şekerlenmiş şuruplar kadar donuk, ışıltısız, katı, suyu çekilmiş... Dibe çökmüş bir gam tortusu. Bu kadar kuru, kabuğa benzeyen göze hiç rastlanamamıştı. Belki bu kadın akşam rakısı zamanında, onun zevkini kaçırarak.

İçinden:

— Bir başkasını bulunca savarım! Dedi. Fakat hikâyesini dinlediği için savamadı.

Balkan Savaşı kopunca, sınıra çok yakın köylerde, bir akşamüstü şu korku yayılmış: Düşman geliyor!

Bütün köy halkı, mal, mülk ne varsa bırakıp kaçmaya karar veriyor; bir anda at, öküz, araba, kaçış için ne taşıt varsa hepsi hazır oluyor.

Dul Ayşe de hazır; bir atın üstündedir. Arkasında, beş yaşındaki oğlu, belinden sımsıkı sarılmış, önünde üç yaşındaki kızı bir kuşakla dizlerinden eğere bağlı, kucağında bir yaşına basmayan yavrusu uykuda...

Tepelerinden, ara vermeyen, soluk aldırmayan bir yağmur iniyor; kış başlangıcı yağmuru... Biliyorlar ki bu devam ederse ovayı su basacaktır; çaylar kabarmak, nehirler taşacak, köprüler çökecek, yol, iz kalmayacaktır. Islak gece içinde, sırlıklam bir kafile, kimi yaya, kimi atta koşuyor, kaçıyor.

Öndeki umut ordumuza yetişmek, arkadaki korku düşmen ordularına çiğnenmek!

Öne bakıyorlar: Çamur, yağmur, karanlık... Şimşek bile çakmayan koyu, değişmez bir karanlık. Arkaya bakıyorlar: Yine öyle, bataklıklar, su tabakaları, gece... Dinliyorlar: Uzaklarda kabaran derelerin yüklü uğultusu ve yakınlarında çamura batıp çıkan ayakların boğuk hışırtısı...

Ayşe beline dolanan ufak kolların arasına gevşediğini duyuyor:

— Uyuma Ali, diyor, uyuma!

Önündeki baş yavaş yavaş dikliğini kaybediyor, dizine doğru eğiliyor:

— Uyuma Emine'm, diyor, uyuma!

Sonra kucağında kıpırdanmalar başlayıp hafif ağlamalar iştilince:

— Uyu ciğerim, diyor, uyu Osman'im!

At ikide bir sürçüyor, kapanıyor, soluyor, kendisini toparlıyor; yine gömülüyor, yine silkiniyor, yine ilerlemeye çabalıyor. O, yaşlı, romatizmalı, horada bir beygirdir. Toprak ise gittikçe cıvık bir hale gelmektedir. Yağmur kesilmek bilmediğinden saplanıp kalmaları veya taşan bir ırmağın akıntısına kapılarak boğulmaları ihtimali çoğalıyor.

Ayşe, yavrularına sarılarak ölmeyi, artık, atın ve kendisinin güçsüzlüğüne bakarak fena bulmaktadır. İçindeki en dehşetli korku şimdi şudur: Atından ayrılarak üç canlı yükü ile yayan kalmak.

Nihayet bu oluyor.

Önce çöken, sonra da başını uzatıp yan üstü uzanan, bir türlü kalkmak gücünü bulamayan attan iniyorlar; çarçabuk iniyorlar. Çünkü durmadan ilerleyen felaket kafilesinden ayrı düşmek Ayşe'ye hepsinden daha korkunç geliyor.

Fakat geride kaldığını anlayıp bir süre sıkı yürüyünce artık bu üç çocuğu birden taşımak, sürüklemek imkânı kalmadığını görüyor, hem koşuyor, hem düşünüyor: İkisini olsun kurtarmak için birini feda etmek, hafiflemek gereklidir.

Hangisini?

Ayşe yanında diz kapaklarına kadar çamurlara bata çıka yürümeye çalışan Ali'nin minimini ellerini bırakmak istemiyor. Boynuna dolanan güçsüz kolları da çözmeye cesareti yoktur. Kucağındaki ıslak, hareketsiz, sessiz bohça ona zaten cansız gibi görünüyor. Belki kendiliğinden, soğuktan, sudan, havasızlıktan, ezilmekten ölmüştür. Ananın bir umudu budur: Yaşamadığını anlayarak, azapsız, kundağı bir tarafa, en az çamurlu, en az batac yere bırakıvermek...

Bütün o kıyamet içinde, elinden tuttuğunu ve omzunda taşıdığını sürüklerken kucağındakine eğiliyor, dinliyor... Ses işitmek, hareket duymamak umuduyla dinliyor ve yavrusunun kısıc kısıc, ılık ılık ağladığını duyuyor, "Eyvah!" diyor.

Bu sırada, ilerleyen kafile, selin batıra çıkara, vura çarpa sürüklediği bir yıkıntıdan başka bir şey değildir. Karanlığın içinde düşerek, çamurlara gömülenler, üstüne basılarak ezilenler çoktur. Ayşe, hala yükünü atmaya razı olmuyor. Yüzü ve vücudu belki de, yağmurdan fazla, soğuk soğuk döktüğü terle ıslanmıştır. Soluk soluğadır.

Dizlerinde, ayaklarını çamurdan çekebilecek güç gittikçe azalıyor, kollarında ve boynunda öyle bir kesiklik, bir uyuşma, bir karıncalanma, nihayet bir duymayış var ki... Gözlerini kapıyor, sol kolunun açılıp yükünü, kendiliğinden, bıraktığını ancak yarı anlayabiliyor.

Şimdi göğsünün üstünde başka bir yük, daha ağır, fakat daha sıcak, daha canlı, soluyan ve sarılan birini hissediyor: Ali, gemi aزیya almış bir atın arkasından, üzengiye takılı çekilen bir ceset gibiydi, yürümüyordu, yürükoyun, elinden anasına bağlı, sürükleniyordu. İşte o, şimdi bağrının üzerindedir. Uzun bir hasretten sonra birbirlerine kavuşmuşlar gibi sokuluyorlar, belki de seviyorlar. Kaçma hala devam ediyor, yağmur ve çamur da beraber...

Böyle birkaç saat mi, yoksa birkaç dakika mı yine koşuyorlar; koşuyoruz sanıyorlar: Ayşe tükeniyor, demin yolda bıraktıkları at gibi yere uzanvereceğini anlayarak, haykırmak, birini imdadına çağırmak istiyor. Yine koşuyor ve birden, acayip bir hafiflik, bir canlılık duyuyor, ileriye atılıyor.

Neden sonra anlıyor ki boynunda sarılan, zayıf, ufak kollar artık yoktur; Emine de dökülmüştür.

— Çık sırtıma Ali, diyor, iyice sarıl, sıkı sarıl, sakın gevşeme!

Ve böyle, kanının son ateşini yakarak, kayıp düşerek, yine kalkarak, yine yuvarlanarak yağmur, ter, gözyaşı yüzünü yıkaya yıkaya, biteviye, mola vermeden, yürüyor. Ali'sini kurtarmış olmak sevinciyle. Öbür yıkımlara katlanıp umut içinde yürüyor, kafileye yetişiyor, kafilenin önüne geçiyor, kafileyi geride bırakıyor ve seher vakti ay yıldızlı bir ıslak bayrak çekili küçük bir kasabaya varıyor. Yükünü bir cephaneye gibi sandığın üstüne indiriyor:

— Kurtulduk Ali, diyor. Kalk Ali!

Ali kalkmıyor, kıvıldamıyor. Ayşe, saatlerden beri bir ceset taşıdığını anlamıyor, anlamak istemiyor, hala:

— Kalk Ali, kurtulduk Ali! Diyor, gülümsüyor, durmaksızın, geceki yağmur gibi dökülen gözyaşları içinde gülümsüyor.

Hizmetçi donuk, ışıltısız, katı, suyu çekilmiş kuru böcek kabuğu gözlerini işaret etti:

— Bey, dedi, işte o günden beri ben ağlayamam, ağlamak istesem de bilmem ki neden, neden gözlerimden yaş gelmiyor!

Refik Halit Karay'ın Gözyaşı adlı metninde, bağdaşıklık öğelerine ilişkin örnekler görebilirsiniz.

Kaynak: Refik Halit Karay, Gözyaşı

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse “Giriş” bölümünü gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız doğru değilse “Metin Üretme Evreleri” bölümünü gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız doğru değilse “Dilsel İletişimin Temel Birimi Olarak Metin” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Dilsel İletişimin Temel Birimi Olarak Metin” bölümünü gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Belirli bir düzen içerisinde parçacıkların birleşmesiyle oluşan ve bir bütün haline gelen, yeni bir biçime dönüşen nesnelere örnek olarak gösterilebilir. Örneğin dokuma eyleminin sonucunda kumaşın oluşumu, iplikler aracılığıyla örgü örülmesi; metin oluşturma sürecine benzetilebilir.

Sıra Sizde 2

Metin, iletişimin birimidir. Eksiksiz bir iletişim, iyi düzenlenmiş metinlerle gerçekleşir. Dilsel iletişimin temel öğeleri şu biçimde sıralanabilir: Konuşucu/yazar; metni sözle ifade eden konuşucu, kaleme alan ise yazardır. Alıcı, konuşucunun kodladığı iletiyi alıp kodunu çözen kişidir. Gönderge; kendisinden söz edilen nesne, kişi, kavramdır. İleti, bir sözcük ya da metindir. Kanal, metnin kullandığı somut araçtır. Yazılı metinde; gazete sayfası, defter kâğıdı, kitap sayfası, bilgisayar ekranı olabilir. Sözlü metinde somut araç ise ses dalgalarıdır. Kod, iletinin üretildiği dildir. Bu, her şeyden önce anlaşma için gerekli olan ortak dilsel koddur. Bu

nedenle anlatıcı ve alıcının aynı dili konuşması gerekmektedir. İletişimin bu iki ögesi aynı kodu kullanmıyorsa iletişim gerçekleşmez.

Sıra Sizde 3

Bağdaşıklık ögeleri, cümleler arasındaki anlamsal ve mantıksal bağları kurarak cümlelerin birbirlerine eklenmelerini ve metnin çizgiselliğinin oluşmasını sağlar. Bağdaşıklık ögeleri içeren cümleler yazarken şu özellikleri göz önünde bulundurabilirsiniz: Cümleler birbirlerine gönderimlerde bulunabilirler. Birbirini takip eden cümlelerde eksilteli anlatım kullanılabilir. Metinde bir ögenin yerini bir başka ögenin alması yoluyla oluşturulan değiştirim unsurundan yararlanabilirsiniz. Bir metinde dil bilimsel ve anlamsal bağlar oluşturan bağlantı ögelerinden yararlanabilirsiniz.

Sıra Sizde 4

- **Bağdaşıklık:** Metindeki sözcüklerin ve cümlelerin birbirlerine aşamayla eklenmesine bağdaşıklık denmektedir. Bağdaşıklık, metnin yüzeysel yapısındaki dil bilimsel ilişkiler yoluyla oluşan bağlantılarla ortaya çıkar. Metindeki bağdaşıklık ilişkisi bazen bir cümlenin içinde, bazen cümleler arasında, bazen de paragraflar arasında ortaya çıkmaktadır.
- **Tutarlılık:** Tutarlılık, metninde yer alan kavramlar arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Bağdaşıklık, metnin yüzeyinde dilsel ögeler aracılığıyla görülebildiği halde tutarlılık, derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantıdır.
- **Amaçlılık:** Her yazı ya da her konuşma belirli bir amaca yöneliktir. Bireyi anlatıma iten ana neden amaçtır. Amacı belirleyen cümle, ana düşünceyi oluşturur.
- **Kabul Edilebilirlik:** Kabul edilebilirlik, metin üreticisi ile metin alıcısı arasında ne kadar bilginin paylaşıldığı ve her ikisinin uzlaşmalarının ne kadar örtüştüğü ile de yakından ilgilidir.
- **Bilgilendiricilik:** Bilgilendiricilik, bir metinle aktarılan bilgilerin nitelik ve niceliği ya da bu bilgilerin bilinirlik derecesi anlamına gelir.
- **Durumsallık:** Durumsallık kavramı, bir metnin alıcısına ve alıcısının yaşantısına uygunluk olarak ifade edilebilir. Metin ile alıcı arasında bir yaşantı ortaklığı bulunmalıdır.
- **Metinler Arasılık:** Metinler arasılık, metinlerin anlamının başka metinler tarafından şekillendirilmesidir. Başka bir deyişle bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişkidir.

Sıra Sizde 5

Anlatının düşünce yapısı, ileti üzerine kurulur. Metnin temel düşüncesi/duygusu, iletiyi oluşturur. Bu nedenle ileti metnin belkemiğidir. İleti, metne birlik ve bütünlük kazandırır. Başka bir deyişle metnin örgüsü, ileti üzerine kurulur. Konu çok geniş bir kavram olabilir, konu bir ileti içermek zorunda değildir. Örneğin konusu ölüm olan iki ayrı metnin iletisi, birbirinden farklı olabilir. Metinlerden birisinin iletisi “Ölüm hiçliktir.”, diğerinin “Ölüm ayrılıktır.” olabilir.

Sıra Sizde 6

- Amacın belirlenmesi
- Konuyu seçme ve sınırlandırma
- İletiyi belirleme
- Düşünceleri düzenleme
- Söylem tasarımı
- Kavram ağını kurma
- Dilsel gösterenleri seçme
- Metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş
- Söyleme/yazma

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akbayır, S. (2006). *Cümle ve metin bilgisi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Aksan, D.(1998). *Her yönüyle dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Beyreli, L., Çetindağ, Z. ve Celepoğlu A. *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Coşkun, E. (2007). Türkçe öğretiminde metin bilgisi. *İlköğretimde Türkçe öğretimi*. Kırkkılıç, A. ve Akyol, H. (Ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- De Beaugrande, R. A. ve Dressler W. (1981). *Introduction to text linguistic*. London: Longman Group Company.
- Keçik, İ. (2004). Sözlü ve yazılı anlatım üzerine. *Türkçe sözlü ve yazılı anlatım*. İleri, C. (Ed). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Kıran, Z. ve Kıran A. (2006). *Dil bilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kıran, Z. (1996). *Dil bilim akımları*. Ankara: Şahin Matbaası.
- Koray, R. H. (1998). *Gözyaşı. İlkgençlik çağına öyküler*, 1. İleri, S. (Hz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. *Günümüz dilbilim çalışmaları. Dil bilim dizisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Özdemir, E. (1999). *Sözlü ve yazılı anlatım sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel dil bilim dersleri*. Çev: Vardar, B. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Subaşı, U. L. (2004). Metin üretimi. *Türkçe sözlü ve yazılı anlatım*. İleri, C. (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Toklu, O. (2003). *Dil bilime giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dil bilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Vardar, B. (1998). *Dil bilim temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

4

Anlatım Birimleri

Anlatım eylemi; sözcükleri seçme, bu sözcükleri birbirine bağlayarak cümleler kurma, bu cümlelerle paragraflar oluşturma biçiminde gerçekleşir. Anlatımın her türünde başarılı olmak, bu birimleri doğru kullanmaya bağlıdır. Anlatımın işlek, açık ve etkili olması için kişinin ana dilinin ses düzenini, bece ve sözcük yapısını, cümle dizimini iyi bilmesi gereklidir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Türkçenin ses özelliklerini kavramak,*
- 👁️ Türkçenin bece yapısını kavramak,*
- 👁️ Türkçenin sözcük yapısını açıklamak,*
- 👁️ Türkçenin cümle yapısını kavramak,*
- 👁️ Paragraf türlerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.*

Örnek Olay

Soru:

Forum Mesajlarındaki Görsel Düzen ve Şekil

Sitedeki bazı mesajları okuyasım gelmediğini söylemek istiyorum. Tek nedeni, görüntü ve bozuk anlatımlar.

Bazı üyelerin hiçbir şekilde paragraf kullanmadıklarını, yazılarını kötü bir mimari ile kaleme aldıklarını görüyorum. Bu mimari gözümü korkutuyor ve o yazıyı okuyamıyor, pas geçiyorum.

Bunun dışında yazı içinde büyük / küçük harflerin dağınık olarak kullanıldığını görüyorum. Normal normal yazarken cümlelerin ortasında, yazının bağlamı dahi gerektirmiyor olduğu halde büyük harfle bazı ifadeler giriliyor. Bazen de sözcükler yanlış yazılıyor. Sebebini genellikle anlayamıyorum.

Yanıt 1:

Açık konuşmak gerekirse mesajları görsel ve şekilsel yönleriyle, yazım kurallarıyla daba da ayrıntılı denetlemiyoruz ve bu bağlamda mesela paragraf düzeni, iyi anlatım vs. aramıyoruz.

Yanıt 2:

Üyemizin yazdıkları aslında doğru, her üye yazarken dikkat etmeye çalışsa iyi olur elbette... Ancak buna bir standart getirilmesi taraftarı değilim... Bunun bilincinde olunmasına karşın sadece görsel ve şekilsel olarak yazılanlara dikkat edilmiyorsa, bunu bir kurala bağlamak ve zorunluluk haline getirmek biraz sıkıcı olabilir... Hem de denetimi zor olur diye düşünüyorum. Saygılarımla...

Yanıt 3:

Ben şikayetçi değilim ama bu durumdan memnun da değilim. Eleştirinize tamamen katılıyorum. Birçok yazıyı aynı nedenlerle ben de okuyamıyorum ya da okurken yorulup bırakıyorum. Yaşlanıyor muyum diye kendime sorarken sizin bu yazınızı okuduğum an içimi büyük bir ferahlık kapladı.

Yanıt 4:

Aman aman ne isabet olmuş bu konunun açılması. Ben de bu konuyu daba önce Admin'e mesajla göndermeye çalıştım ama mesajım 'Admin'in kabul etmediği' şeklinde bir mesajla karşılaşınca pes ettim. Sorun şu ki ben yazarken çok düzenli olarak, paragraf ve diğer yazım kurallarına tamamen uygun bir metin yazıyorum ancak mesajı gönderdikten sonra bakıyorum ki ekranda benim yazdığım düzenden eser yok ve neredeyse düz yazı gibi bir metinle karşılaşıyorum; ve inanın bazen ben bile yazdıklarımı okumak istemiyorum; zira benim yazdığım düzenden (anlatım bütünlüğü vurgu, başlık, alt başlık vs.) hiç bir eser kalmıyor. Sorunun sebebini bilmiyorum ve lütfen çözüm için yardım istiyorum. İzah ettiğim gibi başıma gelenlerin farkındayım fakat ben masumum.....

Anahtar Kavramlar

- Anlatım birimleri
- Ses
- Hece
- Sözcük
- Cümle
- Paragraf

İçindekiler

- GİRİŞ
 - Ünlüler
 - Ünsüzler
- TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ
- TÜRKÇENİN HECE YAPISI
- TÜRKÇENİN SÖZCÜK YAPISI
 - Kök-Gövde-Ek
 - Yapım Eki-Çekim Eki
 - Yapıları Bakımından Sözcükler
 - Anlamları Bakımından Sözcükler
 - Sözcük Örnekleri
- TÜRKÇENİN CÜMLE YAPISI
 - Cümlelerin Ögeleri
 - Cümle Türleri
- PARAGRAF
 - Paragraf Türleri

GİRİŞ

Hem sözlü hem de yazılı anlatım için söz konusu olan anlama ve anlatma, insanlık tarihinin başından beri insan yaşamı açısından olduğu kadar insan ilişkileri açısından da önemli bir yer tutmuştur. Günümüz insanı ise artık sadece anlama ve anlatma ile yetinmemekte, doğru anlamaya ve bunun sonucunda gerçekleşecek olan doğru anlatıma ulaşmaya çalışmaktadır.

Anlatma eyleminin insanlar arasındaki yaygın ve vazgeçilemeyen aracı dildir. Sözlü anlatımı doğru ve etkili kullanan insanların diğer insanları anında ve ileri de recede etkileyebildiği sayısız örnek gösterebiliriz. Bazı düşünürler, konuşmanın meşhur filozof Hanna'nın "Konuş da kim olduğuna karar vereyim." sözüne de yansıdığı gibi insan kimliğini ortaya koyan en güvenilir kaynak olduğunu ileri sürerler. Sözlü anlatım becerisinin nasıl geliştirileceği konusunda çok farklı görüşler ileri sürüldüyse de bu konuda birleşilen nokta, söz konusu becerinin her şeyden önce eğitimle kazanılacak ve geliştirilecek bir özellikte olduğudur.

Yazılı anlatıma gelince sözlü anlatımın eskiliğine karşılık yazının etkisinin yüzyıllarca sürmesi yönüyle büyük önem taşır. İbrahim Şinasi Efendi, Tercüman-ı Ahvâl gazetesinin birinci sayısına yazdığı ön sözde yazıyı "insan aklının en güzel icadı" olarak tanımlar (1860). Bir anlamda "düşünce ve duyguya çekidüzen vermek" olarak da tanımlanan yazı, daha disiplinli bir anlatım biçimidir. Tarih süzgecinden geçerek günümüze kadar gelen yazılı eserler de yazılı anlatımın en iyi kullanıldığı örnekler olmuştur. Yazılı anlatım becerisi; bireyin anlama yeteneğiyle ve kişiliğinin gelişmesiyle önemli ölçüde ilgili olan, bireyi çok yönlü geliştiren bir beceridir. Uzmanlar; yazılı anlatım becerisinin de eğitimle kazandırılabilir, geliştirilebilecek bir beceri olduğu konusunda birleşmektedir.

Görüldüğü gibi insan yaşamında ve ilişkilerinde önemli bir rolü olan anlatım becerisi, eğitim yoluyla geliştirilebilecek bir beceridir. Bunu sağlamak için de hem yazılı dilin hem de sözlü dilin en yaygın ve vazgeçilmez aracı olan dili, bu dilin kurallarını ve olanaklarını iyi bilmek; kısacası dile hâkim olmak gereklidir. Doğru ve iyi bir anlatım için önce anlatım birimlerini tanıyalım ve bu birimlerin özelliklerini inceleyelim.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Ses, dilin bölünemeyen en küçük parçasıdır. Sesler birleşerek hece, sözcük ve cümleleri oluştururlar. Dillerdeki sesler gelişigüzel çıkarılmış sesler değildir. Bu sesler, konuşma organları tarafından işlenir ve biçimlenir. Bir dili konuşan insanların hemen hepsi, dildeki sesleri aşağı yukarı aynı biçimde çıkarırlar.

Sesleri gösteren işaretler, harflerdir. Türk alfabesinde sekizi ünlü, yirmi biri ünsüz harf olmak üzere toplam 29 harf vardır.

Ünlüler

Yazı dilimizde 8 ünlü vardır: a, e, ı, i, o, ö, u, ü.

Ünlüler, ses yolundan hiçbir engele takılmadan çıkan seslerdir. Biçimlenmeleri ağız boşluğundaki ses organları vasıtasıyla olur. Ünlülerin biçimlenmesinde en önemli görevleri dil, çene ve dudaklar üstlenir. Ünlüler özelliklerine göre üç gruba ayrılır (Gülsevin ve Boz, 2006, s. 77):

1. Çene Açısının Büyüklüğüne Göre

- Geniş ünlüler: a, e, o, ö
- Dar ünlüler: ı, i, u, ü

2. Dudakların Biçimine Göre

- a) Düz ünlüler: a, e, ı, i
- b) Yuvarlak ünlüler: o, ö, u, ü

3. Dilin Durumuna Göre

- a) Arka dil ünlüleri: a,o,u
- b) Orta dil ünlüsü: ı
- c) Ön dil ünlüleri: e, i, ö, ü

Ünlülerle İlgili Kurallar

Yazı dilimizde, alfabede bulunan sekiz ünlü kullanılır. Türkçe asıllı sözcüklerde kısa ve uzun ünlüler yoktur. Ancak Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş *kâtip*, *âlim* gibi sözcüklerde uzun ünlüler vardır. Bu sözcükleri doğru yazıp kullanabilmek için mutlaka bir yazım kılavuzundan yararlanmak gerekir. Bununla birlikte Anadolu ağızlarında ve konuşma dilinde söyleyişe bağlı olarak *do ru* (doğru), *a bey* (ağabey), *yapıcam* (yapacağım) gibi sözlerde uzun ünlüler işitebilir. Bunlar yazıya kesinlikle geçirilmez.

Ünsüzler

Türkçede 21 ünsüz vardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.

Ünsüzler, ünlülerin aksine ses yolundan bir engele takılarak çıkarılan seslerdir. Ünsüzlerin biçimlenmesi, ses yolu boyunca olur. Ünsüzler özelliklerine göre dört gruba ayrılabilir (Gülsevin ve Boz 2006, s. 78):

1. Çıkış Durumlarına Göre

- a) Dudak ünsüzleri: b, f, m, p, v
- b) Diş ünsüzleri: c, ç, d, j, l, n, r, s, ş, t, z
- c) Damak ünsüzleri: g, ğ, k, y
- d) Gırtlak ünsüzleri: h

2. Ötüm Durumlarına Göre

- a) Ötümlü ünsüzler: b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z
- b) Ötümsüz ünsüzler: ç, f, h, k, p, s, ş, t

3. Sürek Durumlarına Göre

- a) Sürekli ünsüzler: f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z
- b) Süreksiz ünsüzler: b, c, ç, d, g, k, p, t

4. Hava Yolu Durumlarına Göre

- a) Ağız ünsüzleri: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, p, r, s, ş, t, v, y, z
- b) Burun ünsüzleri: m, n

Türkçe Sözcüklerde Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe, ünsüzler açısından önemli özellikler gösteren ve kuralları olan bir dildir. Öyle ki ünsüzlerin bir kısmı, Türkçe sözcüklerde hiçbir şekilde bulunmaz; bir kısmı da söz başında veya sonunda bulunmaz.

Örneğin j ünsüzü, Türkçe kökenli bir sözcüğün hiçbir yerinde bulunmaz. Bu nedenle bu sesin yerine kimi zaman *c* sesinin tercih edildiğini görürüz. Bunun yanında *c, f, b* sesleri Türkçe sözcüklerde ancak başka seslerden gelişmiş olarak bulunur: *bani < kanı, öfke < öbke, acık- < açık-* gibi. Demek ki bugün kullandığımız

sancak, yufka, hangi gibi *c, f, b* seslerinden birini bulunduran sözcüklerdeki söz konusu sesler sonradan ortaya çıkmıştır.

Söz Başında Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe kökenli sözcüklerin başında *ğ, l, m, n, r, ş, z* ünsüzleri de bulunmaz. Bir sözcüğün bu seslerden biri ile başlaması, o sözcüğün Türkçe olmadığını gösterir. Ancak bazı istisnaları da unutmamak gerekir. Örneğin *n* ünsüzü; sadece *ne* ve bundan türemiş *olan nereye, nasıl, niçin, neden* gibi sözcüklerde bulunabilir. *Ş* sesi de *şu, şimdi, şiş* gibi örneklerde geçer; ama bunlar sonradan ortaya çıkmış biçimlerdir. Yine bugün sözcük başında bulunan *d, g, p* ve *v* ünsüzleri, ikincildir; yani Türkçenin eski dönemlerinde başka ünsüzlerden gelişmişlerdir: *demir < temür, dal < tal; gel- < kel -; parmak < barmak, piş- < bış- var < bar, ver- < ber-* gibi.

Yazı Dilinde Gösterilmeyen Ünsüzler

Anadolu ağızlarında veya konuşma dilinde bulunmakla birlikte kimi ünsüzler yazı dilinde gösterilmez. Bunların bir kısmı Türkçenin eski dönemlerinde ayrı fonemdedir; yani sözcüklerin anlamını ayırmaya yaramaktadırlar. Örneğin *baña, deniz* gibi sözcüklerin söylenişinde rastlayabileceğimiz *n̄* sesi. Yine bazı ağızlarda *a*, art damak ünsüzü olan *k* sesinden gelişmiş olan ve *yoh̄, çoh̄, bah̄ar, sahn̄mak* gibi sözlerde işitebileceğimiz hırıltılı *h̄* sesi. Bunların yanı sıra bölgelere özgü sesler de vardır. Örneğin Güneydoğu Anadolu ağızlarında *alim* gibi sözcüklerde işitebileceğimiz, Arapçadan kopyalanmış *ayın* sesi. Türkçedeki *ğ* sesinin *daga, çocuga* gibi art ünlülü sözcüklerde *g* olarak söylenmesi daha çok Doğu Anadolu ağızlarında görülen bir özelliktir.

Fonem: (Fr. phonème) Dilde anlam ayırıcı en küçük sese fonem denir. Örneğin, her ikisi de açık, düz ünlüleri olan *a/ile e/* sözcüklerinin anlamlarını birbirinden ayıran özellik, *a* ünlüsünün arka, *e* ünlüsünün ön ünlülerden olmasıdır.

Söz Sonundaki Ünsüzler

Genel olarak *ad, od, sac, yad* (*Yad el* deyiminde geçer.) dışında Türkçe söz sonunda ötümlü ünsüz bulunmaz. Ünsüzle biten tek heceli sözcüklerin ünlüyle başlayan bir ek almaları durumunda sonlarındaki *p, ç, t, k* seslerinin bazen aynen kaldığı; bazen de *b, c, d, g* seslerine dönüştüğü görülür: *ıç, iç - imiz; kap, kab -ı* gibi (Ötüm Durumlarına Göre Ünsüzler konusuna bakınız.)

Çok heceli sözcüklerde ötümlüleşme her durumda gerçekleşir: *ağaç, ağacı; geçi, geçidi; ufak, ufağı* gibi (Ötüm Durumlarına Göre Ünsüzler konusuna bakınız.) Ancak yeni türevlerde, bazı örneklerde *-t sesinin konut-u, taşıt-ı, yakıt-ı* gibi ötümlüleşmediği de görülmektedir.

Yabancı Sözcükler

Son sesinde ötümsüz ünsüz bulunduran yabancı sözcüklerin ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında son seslerindeki ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi ile ilgili kesin bir kural yoktur. Arapça, Farsça sözcüklerin son sesinde bulunan ötümlü ünsüzler, genel olarak, Türkçenin son seste ötümlü ünsüz bulunmama kuralına uygun olarak yalın durumda kullanıldıklarında *kitab > kitap, hesab > hesap, method > method* örneklerinde olduğu gibi ötümsüzleşir. Bu ünsüzler, sözcük ünlü ile başlayan bir ek aldığında, *kitab-ı, hesab-ı, metod-u* örneklerinde görüldüğü gibi, tekrar ötümlüleşir.

Bu konuda yabancı sözcüğün Türkçeye erken veya geç girmesinin ve kullanım sıklığının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Erken tarihlerde Türkçeye giren sözcükler, Türkçenin kurallarına daha fazla uyarken geç dönemlerde giren sözcükler, daha az uyumuştur. Örneğin elektrik > elektriği, sokak > sokağı, grup > grubu gibi Türkçenin ötümlüleşme kuralına uyan çok sayıda sözcük olduğu kadar hukuk - huku-

kun, evrak - evrakın, cumhuriyet - cumhuriyetin örneklerinde görüldüğü gibi iki ünsüz arasında ötümsüzlüğünü koruyan örneklere de rastlanmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2003).

Ötümlülük - Ötümsüzlük Uyumu

“Düşünce + Söz + Ses= İş-
te İnsan! “
Stanislavsky

Türkçe için başka ses olaylarından ve ses uyumlarından da söz edilebilir. Bu bölümde sadece yazım açısından da önemli bir kural olan ötümlülük - ötümsüzlük uyumu üzerinde duracağız. Bu kural, ünsüzlerle ilgili olduğu için ünsüz uyumu olarak da adlandırılır. Kurala göre ötümlü ve ötümsüz seslerden oluşmuş biçimleri olan bir ekin ünlülerden ve ötümlü ünsüzlerden sonra ötümlü ünsüzle başlayan biçimi, ötümsüz ünsüzlerden sonra da ötümsüz biçimi getirilir: *ağaç -ta*, *yol -da*; *iş -çi*, *su -cu*; *baş -ka*, *öz -ge* gibi.

SIRA SİZDE

1

Aşağıdaki sözcüklerle ekleri eşleştiriniz:

<i>park</i>	<i>-cil</i>
<i>güneş</i>	<i>-ten</i>
<i>ev</i>	<i>-ta</i>
<i>seç-</i>	<i>-gın</i>
<i>söz</i>	<i>-daş</i>
<i>et</i>	<i>-cü</i>
<i>meslek</i>	<i>-çil</i>
<i>vatan</i>	<i>-kin</i>
<i>bay-</i>	<i>-taş</i>

TÜRKÇENİN HECE YAPISI

Hece, bir solukta çıkarılan ses veya seslerin bütünüdür. Türkçe sözcüklerde, ünlü ve ünsüz sayısı ile bunların dizilişi altı türlü olabilir:

ünlü: *o*

ünsüz - ünlü: *bu*

ünlü - ünsüz: *el*

ünsüz - ünlü - ünsüz: *bak*

ünlü - ünsüz - ünsüz: *art*

ünsüz - ünlü - ünsüz - ünsüz: *dört*

Türkçedeki en yaygın hece türleri; *ünsüz - ünlü ve ünsüz - ünlü - ünsüz* dizilişinde olan hecelerdir. Türkçe kökenli sözcüklerde görülen bu sınırlı hece yapısı, yabancı dillerden Türkçeye giren sözcüklerde değişebilmektedir. Örneğin *star* sözcüğü, *ünsüz - ünsüz- ünlü - ünsüz* hece yapısındadır. Bu tür sözcükler, konuşmada *stı - tar* biçiminde söylenerek Türkçenin hece yapısına uydurulmaya çalışılsa da yazı dilinde sözcüğün aslına uyulur.

Türkçe sözcüklerde hece sonunda da ancak belli ünsüz çiftleri bulunabilir:

-lç, lk, lp, lt: *ölç, ilk, alp, alt*

-nç, -nk, -nt: *inanç, denk, ant*

-rç, -rk, -rp, -rs, rt: *sürç-, ürk-, sarç, pars, art*

-st: *üst*

Bunların yanında Batı kökenli *risk, lüks, form* gibi sözcüklerde söz sonundaki ünsüz çiftleri de korunur.

Türkçe sözcüklerde heceleme yapılırken söylenişleri esas alınır. *band-rol, kont-rol, port-re, prog-ram, sant-ral, sürp-riz, tund-ra, volf-ram* gibi yabancı kökenli sözcükler; Türkçenin hece yapısına göre hecelere ayrılır (bkz. 10. Ünite, Sattır Sonuna Gelen Sözcüklerin Bölünmesi). Ancak *grup, program, sfenks, star* gibi

başında çift ünsüz bulunan sözcükler; yazılışlarında söz başındaki ünsüz çifti arasında ünlü türetilmediği için *gu - rup, pu- rog - ram, si - fenks, sı - tar* biçimlerinde hecelenemezler.

TÜRKÇENİN SÖZCÜK YAPISI

Sözcük; anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük olarak tanımlanabilir (TDK, 2005). Sözcükler, bir dilin anlam taşıyan en küçük birimleridir. Yeni kavramları karşılamak veya eskiyen sözcüklerin yerine yeni sözcükleri koymak için her dilin kendine özgü sözcük türetme yolları vardır.

Kök-Gövde-Ek

Türkçede sözcükler kök ve eklerden oluşur. Hiçbir yapım eki almamış, anlamlı daha küçük parçalara bölünemeyen sözcüklere *kök* denir. Türkçede sözcüklerin genellikle tek heceli olduğu, birden çok heceli görünenlerin de türemiş olduğu ileri sürülmektedir.

Kökler, ad veya eylem kökü olabilir: *al-, ver-* (eylem); *dil, ot* (ad) gibi. Ad ve eylem köklerinin aynı şekilde görüldüğü az sayıda sözcük de vardır: *şış, şış-*; *göç, göç-* vb. Ancak bugün eş sesli görünen bu köklerin bir kısmının Eski Türkçe döneminde eş sesli olmadığı görülmektedir: Türkiye Türkçesi *boya* < Eski Türkçe *bo-dag*; Türkiye Türkçesi *boya-* < Eski Türkçe *boda-* gibi.

Eğer sözcük bir yapım eki ile türemiş ise buna *gövde* denir: örneğin *yaş - a, yaş - lı* gibi.

Türkçe, yeni sözcük yapımını ve sözcükler arasındaki ilişkileri büyük ölçüde sözcük kök ve gövdelerine eklerin getirilmesiyle sağlayan dillerin tipik örneklerinden biridir (Demir ve Yılmaz, 2003). Sonuna geldikleri kökün anlamını çeşitli açılardan değiştiren ekler *yapım ekleri*; sözcüklerin sözcük öbeğiyle veya cümle içindeki diğer sözcüklerle ilişkisini sağlayan ekler de *çekim ekleri* denir.

Kimi ekler sık kullanılmakta, gerektiğinde yeni sözcüklere de getirilebilmektedir. Böyle ekler *işlek ekler* denir (Örneğin addan eylem türeten *-la* eki; *baş-la-, yol- la - sız - la-, göz - le -* gibi). Kimi ekler de az kullanılmakta, her köke getirilememektedir. Örneğin *yok - sul, var - sul* sözcüklerindeki ek, Türkçenin hiçbir döneminde işlek olmamıştır. Ancak işlek eklerin işlek olmayan, işlek olmayan eklerin de işlek hale gelebildiği de unutulmamalıdır. Örneğin eski dönemlerde sadece *kum - sal, dağ - sal* adlarında görülen *-sal* eki Dil Devrimi'nden sonra işlek hâle getirilmiş, neredeyse Farsça *nîşpet î* sinin yerini aldığı gibi daha da genişleyerek *görsel, işit-sel*, örneklerinde olduğu gibi eylemlerden sonra da kullanılmaya başlanmıştır. Buna karşılık Farsça *nîşpet î* si, Türkçenin söz varlığındaki özleşmenin de etkisiyle her geçen gün işlekliliğini yitirmiştir (*ilmî / bilimsel, hissî / duygusal* gibi.) (Demir ve Yılmaz, 2003).

Türkçenin kökleri ve ekleri bellidir, istendiği zaman yeni ekler ve kökler türetilemez.

Yapım Eki - Çekim Eki

Sözcüğün anlamını, yapısını, bazen de türünü değiştiren ekler yapım eki denir. Bir sözcükte birden fazla yapım eki bulunabilir. Türkçede yapım ekleri dörde ayrılır:

Addan Ad Yapan Ekler: Ad ve ad soynulu sözcüklere eklenerek yine ad soynulu sözcükler yapar: *baş- lık, yiğit- lik, Türk- çe, gelin-cik, inat- ıt, değer-siz, ana-ç, yaş- ıt, toplum-sal* gibi.

Addan Eylem Yapan Ekler: Ad ve ya ad soynulu sözcüklere eklenerek eylem soynulu sözcükler yapar: *yaş-a-, öz-en-, baş-la-, göz-le-, doğru-l-, baş-ar-, gümbür-de-, hay-kır-, önem-se-* gibi.

İnsan yaşamındaki değişiklikler, sözcükleri de etkiler. Örneğin bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasıyla internet, ağ, e-posta, e-devlet, yazılım, donanım gibi dilimize giren veya türetilen sözcükler olmuştur.

Eylemden Ad Yapan Ekler: Eylemlere eklenerek ad türeten eklerdir: *sür-me, anla-mak, görün-üş, gir-inti, belir-ti, sil-gi, gör-gü, bak-ım, öl-üm, ada-k, barın-ak, saldır-gan* gibi.

Eylemden Eylem Yapan Ekler: Eylemlere eklenerek yeni eylemler türeten eklerdir: *kes-il-, al-in-, süsle-n-, tanı-ş-, gez-dir-, azal-t-, düş-ür-, silk-ele-* gibi.

Çekim ekleri ise sözcüğün anlamını, yapısını ve türünü değiştirmeyen; sözcükler arasında ilişki kuran eklerdir. Çekim ekleri, ad ya da eylemlere gelerek bağlı oldukları sözcük öbeklerine göre sözcükler arasında çokluk, iyelik, durum, kip, zaman, kişi, sayı vb. açılardan ilişki kurmaya yarayan eklerdir. Ad ve eylemler için farklı çekim ilişkileri ve farklı çekim ekleri söz konusudur.

Ad Çekim Ekleri

Çokluk, iyelik, durum ve ek eylem başlıkları altında toplanabilir.

Çokluk Eki: Çokluk eki, sözcükler arasında ilişki kurmadan yalnız eklendiği sözcüğü etkilediği için diğer çekim eklerinden ayrı ele alınır. Sayılabilen varlıkları gösteren adlardan sonra çokluk, sayılmayan sözcükleri gösteren sözcüklerden sonra abartma bildirir: *evler, çocuklar, yüzler, onlar; sular, soğuklar* (Demir ve Yılmaz, 2003).

DİKKAT

Türkçede sayı sıfatlarıyla kurulan tamlamalarda nitelenen öge çokluk eki almaz: beş kitap, üç kuruş gibi. Kırk baramiler, yedi cüceler, dört büyükler gibi örnekler; kalıplaşmış olarak bu kuralın dışında kalır.

İyelik ekleri: İyelik ekleri, nesne ya da kavramların neye ya da kime ait olduğunu gösteren eklerdir: *ev-i-m, yol-u-n, kol-ları, masa-m, gölge-n* gibi.

Ad durum ekleri: Bir söz grubu ya da cümle içindeki adları, diğer sözcüklere farklı anlam ilişkileri kuracak şekilde bağlamaya yarayan eklerdir. Eksiz yalın durum ile birlikte asıl olarak adların beş durumu olduğu kabul edilmekle birlikte; bazı çalışmalarda bunlara tamlayan, araç, eşitlik durumlarının da eklenerek ad durumlarının sayısının beşten fazla olarak gösterildiği görülmektedir. Örnekleri inceleyelim:

ÖRNEK

Saatle bakmayı filan unutmuştum. (Yönelme durumu, belirtme durumu)

Bu geçmiş çağ yaşarken hep o günlerin havasını düşündüm ve yaratıcılarımı anlamayı çalıştım. (Belirtme durumu, belirtme durumu, belirtme durumu, yönelme durumu)

En güzel düşünceler masallarda, kitap sayfalarında kalmış. (Bulunma durumu, bulunma durumu)

Tarladan, tarla, maldan mal, paradan para verecekti. (Ayrılma durumu, ayrılma durumu, ayrılma durumu)

Kapının kolu elinde kaldı. (Tamlayan durumu)

- Ek eylem: Adlardan sonra gelerek onları yüklemleştiren; başka bir söyleyişle adların geniş ve geçmiş zamanlarını, şartını ve zarf eylemini kurmaya yarayan eklerdir: iyidir, iyiydi, iyiyse, iyiyken gibi.

Eylem Çekim Ekleri

Kip, kişi ve ek eylem başlıkları altında toplanabilir.

Kip: Eylem çekim eki olan kip ekleri “Bildirme (Haber) Kipleri” ve “Dilek (Tasarı) Kipleri” olmak üzere ikiye ayrılır.

a) Bildirme (Haber) Kipleri: Eylemlere gelerek eylemin gerçekleştiği zamanı bildiren eklerdir.

- Görülen Geçmiş Zaman Kip Eki : -dı	Dün İstanbul'dan geldim .
- Duyulan Geçmiş Zaman Kip Eki : -mış	Sabah seni aramışlar.
- Şimdiki Zaman Kip Eki: -yor	Şimdi okula gidiyorum .
- Gelecek Zaman Kip Eki : -acak	Yarın sınav olacağız .
- Geniş Zaman Kip Eki: -() r, -maz (olumsuz kullanımında)	Her sabah süt içeriz .

b) Dilek (Tasarı) Kipleri: Eklendiği eylemin yapılmasındaki isteği, koşulu, gerekliliği bildiren eklerdir.

- İstek Kip Eki : -a	Sinemaya gidelim .
- Dilek- Koşul Kip Eki : -sa	Artık havalar ısın sa ...
- Gereklilik Kip Eki: -malı	Bu işi hemen yap malıyız .
- Emir Kipi:	I. Tekil ve Çoğul kişiler için emir çekimi yoktur. II. Tekil Kişi: - Hemen buraya gel . III. Tekil Kişi: -sın Yanıma gelsin . II. Çoğul Kişi: -ın / -ınız Beni bekley in . III. Çoğul Kişi: -sınlar Bana yardım ets inler .

Kişi: Kişi ekleri, eylemin kim tarafından yapıldığını bildiren eklerdir: *geldim*, *okuyorsun*, *çalışmış*, *gideceğiz*, *yaptınız*, *okusalar* gibi.

Ek eylem: Birleşik çekimli eylemler kurmaya yarayan eklerdir: *yapıyomuşsun*, *arayacaksanız* gibi.

Bir eyleme önce kip, sonra kişi eki getirilir. Kip ve kişi eki almış eylemlere "Çekimli Eylem" denir.

Yapıları Bakımından Sözcükler

Türkçedeki sözcükler yapı açısından incelendiğinde basit sözcükler, türemiş sözcükler ve birleşik sözcükler biçiminde üç ayrı grup oluşturmak olasıdır.

Basit Sözcükler: Basit yapıli sözcükler, bir sözcüğün hiç yapım eki almamış en küçük parçalarıdır. Bunlara, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sözcüğün kökü de diyebiliriz. Basit yapıli sözcükler; özel ad (Ankara, Bolu), tür adı (su, toprak), ad soy-lu (su, insan, sen), eylem (git-, yürü-), tek heceli (ben, bu) veya çok heceli (araba) olabilir.

Türemiş sözcükler: Var olan sözcüklere yapım eklerinin getirilmesi yoluyla sözcük türetme, Türkçenin de içinde bulunduğu bağlantılı dillere özgü bir özellik-tir. Türkçenin köklerinin ve eklerinin belirli olduğunu öğrendik. Bu köklerle ekleri bir araya getirdiğimizde kökün anlamıyla ilgili başka bir kavramı anlatan yepyeni bir sözcük elde ederiz. Bu nitelikteki sözcüklere *türemiş sözcükler* denir.

Şimdi aşağıdaki sözcüklerdeki yapım eklerini inceleyin:

çilekçi, *madenci*, *halıcı*, *işçi*, *bulaşıkçı*, *gözcü* ...

madenci, *halıcı*, *işçi*, *bulaşıkçı*, *yolcu*, *gözcü* ...

şekerli, *tuzlu*, *sözü*, *özü* ...

şeker-siz, *tuzsuz*, *arabasız*, *sütsüz* ...

şekerlik, *tuzluk*, *gözlük*, *sözlük*, *yoluk*, *sazlık* ...

sevgi, *saygı*, *ıçki*, *bilgi*, *sevgi*, *soygu*, *sümgü* ...

bilgin, *saygın*, *üzgün*, *vurgun* ...

yurttaş, *meslektaş*, *sındaş*, *vatanadaş* ...

Bir sözcüğün türemiş bir sözcük olup olmadığını nasıl anlarız?

ÖRNEK

Örneğin “ balta ” sözcüğünü inceleyelim. Bu sözcükteki “ -ta ” ses parçasını atalım. Geriye “ bal ” sözcüğü kalır. “ bal ” diye Türkçe bir sözcük vardır. Ancak “balta” ile “bal” sözcükleri arasında anlam yönünden herhangi bir bağlantı yoktur.

balta: Toprağı kazmak için kullanılan bir araç

bal: Bir besin maddesi

• Dolayısı ile “balta” sözcüğü türemiş yapılı değildir, kök sözcüktür. “-ta” ses parçası ise yapım eki değildir, sözcüğün hecelerinden biridir.

SIRA SİZDE

2

Aşağıdaki sözcük köklerinden yapım ekleri ile yeni sözcükler türetin.

tuz:

ben:

sev-

göz:

SIRA SİZDE

3

-sal (-sel) yapım ekiyle yeni sözcükler türetin.

Birleşik sözcükler: Belirtisiz ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, sıfatların addan sonra gelmesiyle oluşan ve genellikle deyim olarak kullanılan isnat grupları, birleşik eylemler, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan ifadeler; yeni bir kavramı karşıladıklarında birleşik sözcük olur: *yer çekimi, hanımeli, ses bilgisi; beyaz peynir, açık göz, toplu iğne; eli açık, sırtı pek; söz etmek, zikretmek, basta olmak, gelebilmek, yazadurmak, alvermek; çoluk çocuk, çıtçı, altüst; baş üstüne, günaydın; sağ ol, ateşkes, külbastı* gibi. Birleşik sözcükler, belirli kurallar çerçevesinde bitişik veya ayrı olarak yazılır (TDK, 2005). Bu konuda daha geniş bilgi için 10. Üniteyi inceleyiniz.

Anlamları Bakımından Sözcükler

Bir sözcüğün anlamı; o sözcüğün zihinde uyandırdığı düşünce, duygu veya tasarımdır. Bir nesne, özellikle de o nesnenin nitelikleri üzerinde edindiğimiz genel düşünce dil biliminde *kavram* olarak tanımlanır. Dış gerçeğin insan beynindeki yansıma biçimi diyebileceğimiz kavramı, bu açıdan sözcüğün anlamı olarak da tanımlayabiliriz. Sözcükler, insan zihnine kavram olarak yerleşir. İnsan kavramlarla düşünür. **Aksan**, (1990, s. 146) bu konuyu şöyle açıklıyor:

“... sözcük, birbirinden ayrılmayan iki yönü olan bir varlıktır. Bu varlığın bir yanı ya da yönü, zihinde sessiz okumada bile canlanan “ses imgesi” dir. Bu imgeyi biz, söyleyiş sırasında, konuşma organlarımızla sese çeviririz. Sözcüğün ikinci yüzü, “kavram” ya da “belirtilen” dir ki ses imgesiyle birlikte bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz ve sürekli olarak birbirini hatırlatır, çağrıştırır. Sözcükler duyuldukları anda zihnimizde çeşitli çağrışımlara yol açarlar. Hatırlanan, çağrıştırılan öğelerden bir bölüm, sözcüğün biçim yönünden, bir bölümü ses, bir bölümü de anlam açısından ilişkili olduğu başka öğelerdir.”

Kavramlar; aynı dili konuşan insanlar arasında bile farklı kişisel değerler taşıyabilir, değişik tasarımlar ve duygular uyandırabilir. Örneğin köpekleri çok seven bir kimseye köpek dendiğinde onda uyanan tasarımlar ve duygularla köpekten korkan bir kimsedeki tasarımlar ve duygular aynı değildir.

Sözcüğün Temel Anlamı

Bir sözcüğün anlattığı ilk ve asıl kavrama temel anlam denir. Temel anlam, o dili konuşan herkesçe bilinen ve en yaygın olan anlamdır. Örneğin *ayak* sözcüğünün temel anlamı, canlıların yürümesini sağlayan organdır. “Çocuğun ayağı ezilmiş.” cümlesindeki *ayak* sözcüğü, temel anlamıyla kullanılmıştır.

Sözcüğün Yan Anlamı

Bir sözcüğün temel anlamıyla ilgili olmak üzere zamanla kazandığı yeni anlamlara o sözcüğün *yan anlamları* denir. Örneğin *kapalı* sözcüğünün karşıtı olarak kullandığımız *açık* sözcüğü, bu anlamının yanında şu yan anlamları da kazanmıştır.

açık = denizin kıyıdan uzak yeri

açık = boş görev

açık = para ya da mal eksikliği

açık = müstehcen

Sözcüklerin ya da sözcük kümelerinin temel anlamlarından başka anlamlarda kullanıldıkları anlatıma *mecazlı anlatım* denir.

Eş Sesli Sözcükler

Yazılış ve okunuşları aynı, anlamları farklı; bir başka deyişle sesleri aynı, anlamları ayrı olan sözcüklerdir.

yaş = ıslak

el = organ adı

yaş = doğuştan beri geçen yıl birimiyle ölçülen zaman

el = yabancı

Eş Anamlı Sözcükler

Sesleri ayrı, anlamları aynı olan sözcüklerdir: *yanıt, cevap; eylem, fiil* gibi.

Zıt Anamlı Sözcükler

Birbirlerine anlamca karşıt olan sözcüklerdir: *Tembel, çalışkan; sevinmek, üzülme; inmek, çıkmak* gibi.

Sözcük Öbekleri

Bir dizi sözcükten oluşan anlamlı söz birliklerine *sözcük öbeği* denir. Sözcük öbekleri cümlenin kuruluşunda yer alır, cümlenin bir ögesi olarak görev yüklenebilir.

Tamamlamalar

Bir adın belirttiği anlamı daha iyi belirtebilmesi için bir başka adla, sıfatla ya da zamirle tamamlanmasıyla oluşan söz dizisine *tamlama* denir.

Belirtili ad tamlaması: Bir belirtili tamlamada, sözcükler arasında *+ın (+nın)* *tamlayan* ve *+ı (+sı)* *iyelik eki* vardır: *Okul+un ön+ü, güneş+in doğuş+u* gibi.

Belirtisiz ad tamlaması: Bir belirtisiz tamlamada *+ın (+nın)* *tamlayan eki* kullanılmaz. İkinci sözcük *+ı (+sı)* *iyelik ekini alır*: *yemek oda+sı, yağmur boru+su, çay şeker+i* gibi.

Takisiz ad tamlaması: Bir takisiz tamlamada iki sözcük de ek almaz: *toprak tencere, deri elbise* gibi.

Sıfat tamlaması: İlk sözcüğü sıfat olan bu tamlamalarda sıfat, önüne getirildiği ada belirtme ve niteleme anlamları katar: *sıcak yemek, geniş arazi* gibi.

Zincirleme ad tamlaması: Bir ad tamlamasının bir başka adla ya da ad tamlamasıyla yeni bir tamlama kurmasıdır: *salonun perdesinin rengi, kuş seslerinin korusu, taş duvar kalıntısı* gibi.

İkilemeler

Aynı sözcüğün yinelenmesiyle oluşabileceği gibi anlamları birbirine yakın ya da karşıt olan veya aralarında ses benzerliği olan sözcüklerin yan yana gelmesiyle de da oluşabilen ikilemeler; anlatım gücünü artırmak, anlatımı pekiştirmek amacıyla kullanılır: *demet demet, çer çöp, tuz buz, er geç, para mara* gibi.

Deyimler

Deyim bir duyguyu, bir durumu, bir kavramı dile getirmek amacıyla temel anlamından farklı anlamlar taşıyan sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla oluşan söz öbekleridir: *havanda su dövmek, defteri dürülmek, kulağı delik, eli maşalı, parmak ısırarak* gibi. Deyimler de atasözleri gibi ulusal olmalarına karşın genel kural niteliği taşımaz. Ayrıca *çoğu gitti azı kaldı, kimi kimsesi olmamak* örneklerinde görüldüğü gibi kalıplaşarak deyimleşmiş; ama temel anlamını koruyan söz öbeklerine de rastlanır. Kimi deyimler; *feleğin çemberinden geçmiş, dostlar alışverişte görsün* örneklerinde olduğu gibi cümle biçiminde de olabilir.

TÜRKÇENİN CÜMLE YAPISI

Cümle bir duyguyu, bir düşünceyi, bir eylemi, bir yargıya bağlayarak anlatan söz dizisidir. Cümle içinde sözcükler; bir anlam ve görev ilişkisiyle canlılık kazanır, duyguyu ve düşünceyi anlatabilir. Türkçede uzun cümleler kurulabileceği gibi tek sözcükten oluşan cümleler de vardır:

- *Ne içersiniz?*
- *Çay.*

Yukarıdaki örnekteki ikinci cümle tek sözcükten oluşmuştur. Soruya verilen yanıt, kesin bir yargı niteliğindedir. Buna karşılık gerektiğinde çok uzun cümleler de kurulabilir:

Eğitim ve öğretimde uygulanacak yol, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir zorbalık vasıtası, veyahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden pratik ve kullanılması olası bir cibaz haline getirmektir (M. Kemal Atatürk).

Cümlelerin Ögeleri

Cümle *özne, yüklem ve tümleç* gibi ögelerden oluşur. Bir cümlede mutlaka bulunması gereken iki temel öge; özne ve yüklemdir. Tümleçler cümlelerin yardımcı ögeleridir. Sözcükler cümlede değişik görevler üstlenir. Bir bakıma cümle içinde görev bölümü yapar.

Yüklem

Cümlede yargıyı yüklenen sözcüktür. Taşıdığı yargıdan dolayı kişi, zaman, olumluluk, olumsuzluk, soru gibi kavramları da bildirir. Yüklem; cümledeki diğer ögelerle, özellikle özneyle, uyum içinde olmalıdır. Cümlelerin en önemli ögesidir.

Mutluluk gibi, dostluk gibi sanat da ancak anlamlı sevgilerle gelişebiliyor. İşte o tanışmanın öyküsü kısaca budur.

Özne

Cümlede yargının oluşmasını sağlayan kişi ya da nesnedir.

Sanat, özellikle sinema, bir ayrıntı becerisidir.

Yusuf ayakta duruyor, etraftaki eşyayı dikkatle gözden geçiriyordu.

Üst baş temizlenir, değiştirilir.

Türkçede ögeler genellikle ÖZNE + TÜMLEÇ + YÜKLEM sıralanışına uyar. Anlatımlarda zaman zaman bu sıralanışın dışına çıkıldığı da görülebilir.

Türkçede edilgen çatılı eylemlerin yüklem olduğu cümlelerde özne bulunmayabilir. "Üst baş temizlenir, değiştirilir" cümlesinde özne belirgin değildir. Cümlede anlatım gereği, işi yapan ya da yargının oluşmasını sağlayan önemli değilse özne kullanılmaz. Böyle durumlarda yüklem edilgen çatılı bir eylemden oluşur. Çeşitli edilgen eylemlerin yüklem olduğu cümlelerde nesnelere, özne gibi görüldüğünden bunlara bazı dil bilgisi kitaplarında *sözde özne* adı verilmektedir. Yukarıdaki cümlemize tekrar dönersek *üst baş* sözde özne olacaktır.

Birden çok yüklemi olan cümlelerin aynı olan öznesine *ortak özne* denir.

Asker, sesi duydu, işi anladı ve yere yattı. (Ortak özne: **asker**)

Otobüs tozuta tozuta geldi, durdu. (Ortak özne: **otobüs**)

Tümleş

Cümlede yüklem anlamını türlü yönlerden belirtip nitelendiren söz ya da söz öbekleridir. Tümleş her anlatımda bulunmayabilir. Ancak yargı ayrıntılı olarak verildiğinde cümlede bir veya daha fazla tümleş bulunabilir. Tümleşler yüklem olan ilgilere ve aldıkları ekler bakımından şöyle incelenir:

1. Nesne
 - a) Belirtili Nesne
 - b) Belirtisiz Nesne
2. Dolaylı Tümleş
3. Edat (İlgeç) Tümleci
4. Zarf (Belirteç) Tümleci

Tümleşler konusundaki eski bilgilerimizi de hatırlayarak aşağıdaki cümleleri inceleyelim.

Yuvayı dişi kuş yapar.

Belirtili nesne

Bu gece plak çalacaklar, **siir** okuyacaklar, **dedikodu** yapacaklar.

Zarf tümleci Belirtisiz nesne Belirtisiz nesne Belirtisiz nesne

Renkler, kokular, sesler yalnız **insanlara** mabsustur.

Dolaylı tümleş

Böylece yaz geçti.

Zarf tümleci

ÖRNEK

Aşağıdaki cümlenin tümlecini / tümleşlerini bulun.

Bugün evde değilsiniz diye size uğramadık.

SIRA SİZDE

4

Cümle Türleri

Cümleleri *yüklemlerine göre, yapılarına göre, öğelerinin dizilişine göre, anlamlarına göre* olmak üzere dört grupta inceleyebiliriz.

Yüklemlerine Göre Cümleler

Yüklemi çekimli bir eylemden oluşan cümlelere *eylem cümlesi*, yüklemi ad soylu bir sözcük ya da sözcük öbeği olan cümlelere *ad cümlesi* denir. Ad cümlelerinde yüklem yargı bildirmesi ek eylem almasıyla olur. Ek eylem (i-) [1. kişi (+im, +iz), 2. kişi (+sin, +sınız) ve 3. kişi (+dir, +dirlir)] ad soylu sözcüklerin çekime girmesini sağlar.

*Buna can mı **dayanır**?* (Eylem cümlesi)
*Hep onu **düşünüyordu**.* (Eylem cümlesi)
*Hayatın içinde zamanla eskiyen, yıpranan bir **parçayız**.* (Ad cümlesi)
*Bu bir tabiat **kanunudur**.* (Ad cümlesi)

Yapılarına Göre Cümleler

İçinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümlelere *basit cümle* denir. İçinde bir temel yargıyla birlikte yan yargı bulunan cümlelere ise *birleşik cümle* denir.

Son yıllarda Türk toplumu önemli değişiklikler geçirdi. (Basit cümle)

Birleşik cümle; temel yargıyı bildiren bir cümlede onun anlamını açıklayan, tamamlayan, anlaşılmasına yardımcı olan cümle ya da cümlelerden oluşur. Birleşik cümlede temel yargıyı bildiren cümleye *temel cümle*, temel yargıyı türlü yönlerden tamamlayan cümle ya da cümleciklere de *yan cümleler* denir.

ÖRNEK

Demek, insan sevgisiz oldu mu, her şey mübah.

Yan cümle

Temel cümle

Üstelik insan "Ayşecik" adlı yerli filmi görmeye gidecekse mendilsizlik felaket olur.

Yan cümle

Temel cümle

Yan cümleler yapılarına göre; dilek ve koşul bildiren yan cümleler, edatlı yan cümleler, bağlaçlı yan cümleler, soru ekiyle bağlanan yan cümleler, olumsuzluk koşuluyla (değil sözcüğü ile) bağlanan yan cümleler gibi çeşitlere ayrılır.

ÖRNEK

Bir de istiyorum ki

Neriman nerede olduğunu bana bildirsin.

Bağlaçlı yan cümle

Temel cümle

Muş Ovası bitti mi

Bingöl Dağları başlar.

Soru ekiyle bağlanan

Temel cümle

yan cümle

Sıralı Cümleler

Bir anlatım içinde anlam ilgileri nedeniyle birbirlerine türlü biçimlerde bağlanan cümlelere *sıralı cümleler* denir. Sıralı cümlelerde sondaki cümlenin yüklemi, kişi ve zaman açısından öteki cümlelerin yüklemiyle uyum gösterir. Kişi ve zaman ekleri genellikle yinelenmez, sondaki yüklemde belirtilir. Özneler, tümleçler ya da yüklemeler ortaksa *bağımlı sıralı cümle*, ortak değilse *bağımsız sıralı cümle*dir.

ÖRNEK

Mevsim yaz, yazın da en sıcak günleriydi. (Bağımsız sıralı cümle)

Bir yerden gidiyorduk; ama yol muydu, tarla mıydı, seçilmiyordu. (Bağımsız sıralı cümle)

Emekli maaşını alır almaz çarşıya gider, taksitlerini öder, evine dönerdi. (Bağımlı sıralı cümle)

Yıllarca burada çalışmış, kimse sen kimsin dememiş. (Bağımlı sıralı cümle)

Girişik Cümleler

Yan cümleleri, temel cümle ya özne, nesne, tümleç olan ya da öğelerden birini tamamlayan cümlelerdir.

Doktor sigarayı yasaklayalı tam iki yıl olmuş.

İnsan geçmişiyile hesaplaşarak gelişir.

Memleketinden konuşmaya, ailesinden söz açmaya can atardı.

ÖRNEK

Ögelerin Dizilişine Göre Cümleler

Türkçe cümlelerde ögelerin ÖZNE + TÜMLEÇ + YÜKLEM dizilişine uyduklarını daha önce de belirtmiştik. Ancak bu bir kuruluş özelliğidir, kesin bir kural değildir. Anlatımın niteliğine bağlı olarak bir cümlede bütün ögeler bulunurken bir başka cümle sadece yüklemden oluşabilir ya da ögeler yer değiştirebilir. Yüklemi sonda bulunan cümleye *kurallı cümle*, yüklemi sonda bulunmayan cümleye *devrik cümle* denir.

Böyle davranmak sana yakışmıyor. (Kurallı cümle)

Bizim kuşak, dilimizin arılaştırılması akımının en ateşli dönemini yaşadı.

(Kurallı cümle)

Kuşlar küstü bize. (Devrik cümle)

Bizden önce birileri gelmiş buralara belli. (Devrik cümle)

Cümlede çeşitli nedenlerle ögelerden birinin -genellikle de yüklem- kullanılmadığı olur. Bu tür cümlelere de kesik cümle denir.

Işıklar da ölüyor, topraklar da ölüyor, sular da (Kesik cümle)

ÖRNEK

- Devrik cümle ile kesik cümle daha çok sözlü anlatım da kullanılır. Yazılı anlatımda anlatıma akıcılık ve canlılık kazandırmak için devrik cümleye, kısa ve etkili anlatım için de kesik cümleye başvurulabilir.

Anlamlarına Göre Cümleler

Cümleler yargıyı bildiriş biçimlerine göre de çeşitli türlere ayrılır. Yüklemi olumlu anlam içeren cümlelere *olumlu cümle*, olumsuz anlam içerenlere de *olumsuz cümle* denir. Olumsuz cümlelerde olumsuzluk, kimi ekler ve sözcüklerle sağlanır. Eylem cümlelerinde “-me, -ma” olumsuzluk ekleri ya da “ne ... ne” bağlaçları olumsuzluk anlamı verirken ad cümlelerinde “değil, yok” sözcükleriyle “-siz” eki cümleye olumsuzluk anlamı verir.

İnsanlar arası ilişkilerde sevgi ve saygı da olmalıdır. (Olumlu cümle)

Özgürlük, aklına her eseni yapmak değildir. (Olumsuz cümle)

Yargının soru biçiminde belirtildiği cümlelere *soru cümlesi* denir.

Karamsarla kötümser eş anlamlı mıdır? (Soru cümlesi)

ÖRNEK

- Kimi soru cümleleri ise biçim açısından soru cümlesi olmakla birlikte anlam açısından soru bildirmez. Anlatımı daha etkili kılmak amacıyla kurulan bu tür soru cümlelerine *biçimsel* ya da *sözde soru cümlesi* denir.

Neden yalnız başkalarını suçlamalı? (Sözde soru cümlesi)

Ne kötülük var bunda? (Sözde soru cümlesi)

ÖRNEK

- Coşkulu duygular anlatan; hayret, korku, sevinç, telaş ve seslenme bildiren cümleler *ünlem cümlesi*dir.

Tüh tüh yazık oldu, senin de ikiye bölündü uykun! (Ünlem cümlesi)

Bari, sen unutma beni! (Ünlem cümlesi)

ÖRNEK

PARAGRAF

Anlatım birimleri içinde paragraf “*bir düz yazıda işlenen konunun bölümlerinden her biri*” olarak tanımlanabilir. Bir yazı, bir ana düşünce doğrultusunda yazılır. Bu ana düşünce çeşitli yardımcı düşüncelerle desteklenir. Yazıdaki bu düşünce kümeleri paragrafı meydana getirir. Yazıdaki giriş, gelişme ve sonuç bölümleri paragraflarla gösterilir. İyi kurulmuş bir paragraf, yazının tüm özelliklerini taşır. Böylece yazıda okuma kolaylığı sağlanmış olur, okuyucudaki ilgi sürekli olarak canlı tutulur. Genelde her paragrafın başlangıcında satıra 6-8 harf boyu içerden başlanır. Ancak son zamanlarda bu kurala uyulmadığı da görülmektedir. Paragraf, tek bir cümleden oluşabileceği gibi konunun genişliğine göre cümle sayısı artabilir. Paragrafın önemini ve yararlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Okumayı ve anlamayı kolaylaştırır. Paragraflara bölünmüş bir yazıyı okumak ve anlamak daha kolay olur.
- Planlı yazmayı sağlar. Yazıya anlam ve konu bütünlüğü kazandırır.
- İstenen konunun belirli ölçülerde işlenmesini sağlar. Her paragrafta konunun bir başka yönü işlenir.
- Duygu ve düşüncelerin ayrı ayrı paragraflarda işlenmesi, düşünce karışıklığını önler.

Paragraf Türleri

Paragrafın türü, paragrafın yazı içindeki işlevine ve konusuna göre değişir. Şimdi paragraf türlerini, okumanız için size de önerebileceğimiz eserlerden örnekler vererek birlikte inceleyelim.

İşlevlerine Göre Paragraflar

Düşünce yazılarında paragraflar; işlevlerine göre *giriş, gelişme, geçiş ve sonuç* paragrafları olarak türlere ayrılabilir.

Giriş paragrafı: Bir yazıda giriş paragrafı genellikle konuyu tanıtan; yazıda neyin işleneceğini, konuya hangi açıdan bakılacağını belirten paragraftır. Kesin bir kural olmamakla birlikte giriş paragrafı konunun ana düşüncesini de içerebilir. Bu paragrafta gelişme bölümünün temeli hazırlanır. Bu derece önemli olan giriş paragrafları elbette ilginç olmalı, anlatılacakları bir anlamda özetlemelidir.

“İletişim ne duyumsadığımızı ve ne demek istediğimizi karşımızdakine açık bir şekilde söyleme; karşımızdakinin ne söylediğini dinleme ve tam duyduğumuzdan emin olma, kısaca birbiriyile konuşma sanatıdır. İletişim, sevgi dolu bir ilişkiyi kurup sürdürürebilmek için en önemli beceridir.” (Buscaglia, 1989, s. 55).

Gelişme paragrafı: Gelişme paragrafı; giriş paragrafında tanıtılan konunun açıklandığı, değişik yönlerden incelendiği, ana düşüncenin işlendiği paragraflardır. Düşüncelerin savunulduğu paragraflar olduğu için örneklerden, karşıtlıklardan, benzerliklerden yararlanılabilir. Şimdi yukarıdaki örnekte giriş paragrafında ortaya konan düşüncenin gelişme paragraflarından birinde nasıl geliştirildiğini görelim:

Birkaç yıl önce sevgi dersi okuturken sınıfımla birlikte bir görev yapmaya karar verdik. Yaşamımızda sevdiğimiz ve değer verdiğimiz kişilere yaklaşacak ve sözlü olarak onları gerçekten sevdiğimizi ve takdir ettiğimizi bildirecektik. Yüzeysel olarak çok doğal ve basit görünen bu girişimin düşündüğümüzden çok daha güç olduğunu sonra gördük. Öğrencilerimden çoğu sevgi söz konusu olunca dili bağlı kalıyordu. Sevgilerini ifade ederlerken rahatsız olup beceriksizleşiyor, hatta şaşkınlığa düşüyorlardı. Birkaçı bu görevi yapamadı. Deneyimlerimizi paylaşarak sonuçları tartıştığımızda çoğumuzun sevgi ile ilgili olarak konuşmayı korkutucu bulduğumuzu anladık. Sonra birden bire sevgi sözlerini neden bu denli seyrek, böyle çekingen ve alçak sesli olarak duyduğumuzu anladık. ifade edilmemiş sevginin en büyük üzüntü ve pişmanlıklara neden oluşturduğunu da öğrenmiştik. Genellikle kişinin yaşamımızdaki değerini ifade etmek kamu önünde onu onore etmek ve ona sevdiğimizi söylemek için ölmesini bekleriz.” (Buscaglia, 1989, s. 56).

Geçiş paragrafı: Uzun yazılarda bölümler arası geçişi, bağlantıyı sağlamak için kullanılan kısa paragraflardır. Geçiş paragraflarında ya daha önce söylenenler özetlenir ya da daha sonraki paragraflarda söylenecekler geçiş için hazırlık yapılıır.

“Böylece biz, sevgi dilini çevremizden öğrenir ya da hiç öğrenemeyiz. Birbirimizle ilişki kuracak sözlü simgeleri de ya öğrenir ya da hiç öğrenemeyiz.” (Buscaglia, 1989, s. 62).

Sonuç paragrafı: Yazının son paragrafıdır. Daha önce ileri sürülen düşünceler toparlanır, özetlenir ve yazının ana düşüncesi vurgulanır. Eğer bir sorun varsa çözümlü için öneriler ileri sürülür. Genellikle en kuvvetli düşünceler, en önemli görüşler bu paragrafta yer alır.

“Sizin, olasılıkla yukarıdaki fikirlerin sevgililer (sevenler) arasında gerçekten gerekli olmayacağını düşündüğünüzü biliyorum. Bunlar bir anda içten gelirler diyebilirsiniz. Aslında öyle olmaz. Bu saydıklarım iletişimin çeşitli evreleri ve sevgi dolu ilişkinin temel taşlarıdır. Aynı zamanda dünyanın en güzel seslerini de oluştururlar.” (Buscaglia, 1989, s. 73).

Konularına Göre Paragraflar

Paragraflar; konularını işleyiş biçimlerine göre açıklama paragrafları, betimleme paragrafları, olay paragrafları, çözümleme paragrafları gibi türlere ayrılır.

Açıklama paragrafı: Bir düşüncenin, bir konunun, bir sorunun açıklandığı paragraflardır. İçinde duygu, bilgi, düşünce, yargı, yorum, dilek, öneri bulunabilir. Yardımcı düşüncelerle, örneklerle konu aydınlatılır. Açıklama paragrafında konunun ayrıntılarına girilebilir; ancak bu paragraflar okuyucuyu sıkımayacak, ilgi uyandıracak biçimde düzenlenmelidir.

“Denge bir doğa kuramıdır, temel bir yaşam ilkesidir. Dengenin ifadesini, doğada, mevsimlerde, gece ve gündüzde, hareket ve durgunlukta sürekli görürüz. Gıda uzmanı aldığımız gıdanın dengeli olması gerektiğini söyler. Ekonomist iç ve dış ticaretin dengesinden, hukukçu siyasal güçlerin dengesinden söz eder.” (Cüceloğlu, 1999, s. 103).

Betimleme paragrafı: Yazıda anlatılan bir insanın, bir yerin, bir eşyanın veya manzaranın ince ayrıntılarıyla işlendiği paragraflardır. Bu tür paragraflarda bir bakıma yazı ile resim yapılır.

“Aylin’de insan sevgisi ne kadar yoğunsa gözü karardığında cesareti de o denli delice idi. Özellikle birilerine baksızlık edildiği kanaatine varırsa, baksızlığa uğrayanı korumak için göze alamayacağı şey yoktu.” (Kulin, 1998, s. 126).

“Gördüğü karşısında beyecanlandı delikanlı. Çölün ortasında böyle bir çadırın olabileceğini hiç düşünmemişti. Yer şimdiye kadar üzerinde yürümediği güzellikte en güzel balularla kaplıydı; yukarıya içlerinde yanan mumlar bulunan, parlak ve işlemeli nadide avizeler asılmıştı. Bol işlemeli ipek yastıklara yaslanmış kabile reisleri çadırın gerisinde yarım daire halinde oturuyorlardı. Hizmetçiler lezzetli yiyeceklerle dolu gümüş tepsilerle gidip geliyor, çay sunuyorlardı. Başka hizmetçiler nargilelerin ateşlerini tazeliyorlardı. Havaya pek boş bir tütün kokusu yayılıyordu.” (Coelho, 1999, s. 112).

Olay paragrafı: Olaylı yargılarda içinde bir olayın anlatıldığı paragraflardır.

“Hava kararmıştı, sessizce kalktık. Benim yediğim pastanın ve kendi bilmem kaç kabvesinin parasını öderken-Amerikan kabvesi bala zor bulunuyordu-biç ses çıkartmadım...” (Uzuner, 1998, s. 127).

Çözümleme paragrafı: Yazıda ele alınan konunun parçalara ayrılarak işlendiği, konunun daha iyi anlaşılmasının sağlandığı paragraflardır. Konunun temel öğeleri bulunarak sonuca gidilir.

“Mesaj şudur: Bırakmaktan ve denemekten vazgeçmediğiniz sürece asla yenilmiş değilsiniz. Başarısızlıklarımızdan işlerin nasıl yapılmayacağını öğreniriz. Edison ampülü keşfetmek için yaptığı ilk altı bin denemede başarılı olamamıştı. Cesaretinin kırılıp kırılmadığı sorulduğunda şöyle yanıtladı: “Hayır. Şimdi bunu yapamayacağınız altı bin yolu da iyi biliyorum.” Edison gibi bizim de bazen başarıyı öğrenmeden başarısızlığı öğrenmemiz gerekiyor.” (Cüceloğlu, 1999, s. 121).

Özet

Türkçenin ses özelliklerini kavramak

Ses, dilin bölünemeyen en küçük parçasıdır. Sesler birleşerek hece, sözcük ve cümleleri oluşturur. Dillerdeki sesler gelişigüzel çıkarılmış sesler değildir. Bu sesler, konuşma organları tarafından işlenir ve biçimlenir. Bir dili konuşan insanların hemen hepsi, dildeki sesleri aşağı yukarı aynı biçimde çıkarırlar. Sesleri gösteren işaretler, harflerdir. Türk alfabesinde sekizi ünlü, yirmi biri ünsüz harf olmak üzere toplam 29 harf vardır. Ünlüler ve ünsüzler sözcük içinde kurallarla yer alır.

Türkçenin hece yapısını kavramak

Hece, bir solukta çıkarılan ses veya seslerin bütünüdür. Türkçe sözcüklerde ünlü ve ünsüz sayısı ile bunların dizilişi altı türlü olabilir. Türkçedeki en yaygın hece türleri, *ünsüz - ünlü ve ünsüz - ünlü - ünsüz*'dür.

Türkçenin sözcük yapısını açıklamak

Sözcük; anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük olarak tanımlanabilir. Sözcükler, bir dilin anlam taşıyan en küçük birimleridir. Yeni kavramları karşılamak veya eskiden sözcüklerin yerine yeni sözcükleri koymak için her dilin kendine özgü sözcük türetme yolları vardır. Türkçede sözcükler; kök ve ekleri bakımından, yapı bakımından, anlamları bakımından incelenebilir.

Türkçenin cümle yapısını kavramak

Cümle bir duyguyu, bir düşünceyi, bir eylemi, bir yargıya bağlayarak anlatan söz dizisidir. Cümle içinde sözcükler bir anlam ve görev ilişkisiyle canlılık kazanır, duyguyu ve düşünceyi anlatabilir. Türkçede uzun cümleler kurulabileceği gibi tek sözcükten oluşan cümleler de vardır. Türkçede cümleler; yüklemelerine göre, yapılarına göre, anlamlarına göre, öğelerinin dizilişine göre incelenebilir. *Yüklemelerine göre cümleler*: Yüklemi çekimli bir eylemden oluşan cümlelere *eylem cümlesi*, yüklemi ad soylu bir sözcük ya da sözcük öbeği olan cümlelere *ad cümlesi* denir. *Yapılarına göre cümleler*: İçinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümlelere *basit cümle* denir. İçinde bir temel yargıyla birlikte yan yargı bulunan

cümlelere ise *birleşik cümle* denir. *Anlamlarına göre cümleler*: Cümleler yargıyı bildiriş biçimlerine göre de çeşitli türlere ayrılır. Yüklemi olumlu anlam içeren cümlelere *olumlu cümle*, olumsuz anlam içerenlere de *olumsuz cümle* denir. *Ögelerinin yerine göre cümleler*: Yüklemi cümlelerin sonunda olan cümlelere *kurallı cümle*, yüklemi cümlelerin sonunda olmayan cümlelere ise *devrik cümle* denir.

Paragraf türlerini açıklamak

Bir yazı, bir ana düşünce doğrultusunda yazılır. Bu ana düşünce çeşitli yardımcı düşüncelerle desteklenir. Yazıdaki bu düşünce kümeleri paragrafı meydana getirir. Yazıdaki giriş, gelişme ve sonuç bölümleri paragraflarla gösterilir. İyi kurulmuş bir paragraf, yazının tüm özelliklerini taşır. Genelde her paragrafın başlangıcında satıra 6-8 harf boyu içerden başlanır. Ancak son zamanlarda bu kurala uyulmadığı da görülmektedir. Paragraf tek bir cümleden oluşabileceği gibi konunun genişliğine göre cümle sayısı artabilir. Paragrafın türü, paragrafın yazı içindeki işlevine ve konusuna göre değişir.

Kendimizi Sınavalım

1. Türkçenin ses özelliklerine göre aşağıdaki sözcüklerden hangisi Türkçe bir sözcüktür?

- masraf
- nazik
- zorba
- rahatlık
- yufka

2. Aşağıdaki cümlelerde geçen altı çizili sözcüklerden hangisi yapısı bakımından diğerlerinden farklıdır?

- Onun bilge bir kişi olduğunu sözlerinden anlayabilirsiniz.
- Kış aylarında buradaki dalga yüksekliği iki üç metreyi bulur.
- Burası oldukça dağlık bir bölge olduğundan buralarda yerleşim pek yoktur.
- Gölge bir yer bulup oturalım biraz.
- Eve yeni bir süpürge almak gerekiyor.

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde “göz” sözcüğü temel anlamıyla kullanılmıştır?

- Ben ona her zaman kardeş gözüyle baktım.
- Bence sen göze geldin bu aralar.
- Cüzdanın gözünde biraz bozuk para olmalıydı.
- Bu son sözünle gözümden düştün iyice.
- Gözlerimin içine baka baka yalan söylüyorsun.

4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde “bu” sözcüğü, diğerlerinden farklı görevde kullanılmıştır?

- Bu mevsimde buralar çok canlı olur.
- Benden istediğiniz dosya bu değil miydi?
- Bana sözünü ettiğin film bu film miydi?
- Bu sözlerinle hiçbir yere varamazsınız.
- Senin bu sakın tavırlarını çok takdir ediyorum.

5. Aşağıdaki cümlelerde geçen tamlamalardan hangisi diğerlerinden farklıdır?

- Çocukluk anılarını bir kitapta toplamaya karar vermiş.
- Günün yorgunluğunu üzerinden atmaya çalışıyordu.
- Masasının üzeri daima çok düzenlidir.
- Fırtınadan evlerin çatıları uçmuştu.
- Denizi görebiliyorduk evin balkonundan.

6. “Küçük bir bahçe” sözleri aşağıdaki cümlelerin hangisinde nesne görevinde kullanılmıştır?

- Ev, küçük bir bahçenin ortasındaydı.
- Küçük bir bahçeden geçerek eve geldik.
- Gözlerimi açtığımda küçük bir bahçe gördüm.
- Evin arkasında küçük bir bahçe vardı.
- Evin kapısı, küçük bir bahçeye açılıyordu.

7. Aşağıdaki cümlelerden hangisi yapısına göre diğerlerinden farklıdır?

- Yeni mağazanın açılışı bugün yapılacak.
- Senin böyle bir söz söyleyeceğin aklıma bile gelmezdi.
- Annem odayı toplamaya başlamıştı.
- Kadın çok akıllıydı; ama kendini beğenmiş biriydi.
- Çocuğun ne demek istediğini kimse anlayamıyordu.

8. Aşağıda verilenlerden hangisi paragrafın yararlarından biri **değildir**?

- Paragraf, uzun yazıları kısaltmayı sağlar.
- Paragraf, planlı yazmayı sağlar.
- Paragraf, okumayı ve anlamayı kolaylaştırır.
- Paragraf, yazıya anlam ve konu bütünlüğü kazandırır.
- Paragraf, düşünce karışıklığını önler.

9. Aşağıdakilerden hangisi işlevine göre paragraf türlerinden biri **değildir**?

- Giriş paragrafı
- Gelişme paragrafı
- Çözümleme paragrafı
- Geçiş paragrafı
- Sonuç paragrafı

10. “Her yer göz alabildiğine beyaz... Kışları öğle üzerleri gökyüzü bile beyaza yakın bir renk alıyor burada. Tek canlı bile kıpırdamıyor bu sonsuz beyazlıkta. Ne zaman ki bir gölge beliriyor kıpırdanmalar başlıyor hemen. Önce biri, sonra biri, sonra biri daha...Beyaz, renklenmeye başlıyor. Renk renk kuşlar, böcekler...” verilen paragraf, konusuna göre hangi tür bir paragrafta örnektir?

- Açıklama paragrafı
- Betitleme paragrafı
- Olay paragrafı
- Çözümleme paragrafı
- Giriş paragrafı

Yaşamın İçinden

Anlatım Bozuklukları

Dilin en önemli görevi onu kullanan insanlar arasındaki anlaşmayı sağlamaktır. Söylenmek istenen her şey, açık, yalın ve anlaşılır biçimde dile getirilmelidir. İyi bir cümlede sözcükler yerli yerinde kullanılmalı, gereksiz sözcüklere yer verilmemeli, anlatılmak istenenin dışında bir anlam çıkarılmasına mahal verilmemelidir. Eğer konuşmada ve yazmada açıklık, yalınlık ve anlaşılabilirlik yoksa ortada bir anlatım bozukluğu var demektir. Günlük konuşmalarımızda hâliyle anlatım bozuklukları yayılacaktır. Bunlar toplumdaki yerimize (statü) ve aldığımız eğitime bakılarak hoş görülür ya da görülmez. Ama yazılı anlatımda bu bozukluklar asla affedilemez. Çünkü yazı dili kültür dilidir. Kültür, bu ifade sayesinde kalıcılaşır. Eğer bu ifadede de bozukluklara yer verilirse insanlar arasında hem anlaşma eksikliği ortaya çıkar hem de farklı anlaşma yolları bulunur. Mesela radyolarında program yapanların kendi aralarında oluşturmaya kalkıştıkları dil gibi. İster istemez bizim de oluşmasına katkıda bulunduğumuz kolaycı, “kısa yol”cu bir dil daha vardır: “... dermişim”, “... falan”, “... yok böyle bir şey”, “kolum iptal oldu”...

Kaynak: www.türkçemiz.net sitesinden 12.02.2008 tarihinde erişilmiştir.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Ses Özellikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Sözcük Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Sözcük Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Sözcük Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Cümle Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Cümle Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Cümle Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız doğru değilse “Paragraf” bölümünü gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız doğru değilse “Paragraf” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız doğru değilse “Paragraf” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

park - ta
güneş - ten
ev - çil
seç - kin
söz - cü
et - çil
meslek - taş
vatan - daş
bay - gın

Sıra Sizde 2

tuz: tuzlu, tuzsuz, tuzluk, tuzlama.....
ben: bencil, benimsemek.....
sev-: sevgi, sevinç, sevgili, sevimsiz.....
göz: gözlük, gözlükçü, gözlem, gözlemek, gözetlemek....

Sıra Sizde 3

kumsal, kırsal, belgesel, bilimsel, sanatsal, işitsel, görsel

Sıra Sizde 4

Bugün evde değilsiniz diye size uğramadık.
Zarf tümleci Edat tümleci Dolaylı tümleş

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1990). *Her yönüyle dil I, II, III*. Ankara: TDK Yayını, 439/1.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin sözdizimi*. Ankara: TDK Yayını, 472.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (1983). *Sözcük türleri*. Ankara: TDK Yayını, 421.
- Buscaglia, L. (1989). *Birbirimizi sevebilmek*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Coelho, P. (1999). *Simyacı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Cüceloğlu, D. (1998). *İçimizdeki biz*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demir, N. ve E. Yılmaz. (2003). *Türk dili el kitabı*. Ankara.
- Gülsevin, G. ve E. Boz, (2006). *Türk dili ve kompozisyon I-II*. Konya: Tablet Yayınları.
- Kulin, A. (1999). *Adı Aylın*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özdemir, E. ve A. Binyazar. (1975). *Yazma öğretimi - yazma sanatı*. 3. Baskı, İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Baraz, N. (2007). Anlatım birimleri I. sözcükler. *Türk dili*. (Pilancı, H. (Ed.), 5. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 1473.
- TDK. (2005). *Yazım kılavuzu*. 24. Baskı, Ankara: TDK Yayını.
- Uzuner, B. (1998). *İki yeşil susamuru*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Anlambilim

5

Bu ünite de dilin anlam boyutu üzerinde durulmuş, anlam konusu ele alınırken dâba çok tanımlanabilir durumdaki sözlüksel anlam açıklanmıştır. Eş adlılık-çok anlamlılık, eş anlamlılık - zıt anlamlılık, mecaz, alt anlamlılık gibi anlam ilişkileri, anlam daralması- anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi - anlam kötüleşmesi gibi değişmelerine ağırlık verilmiştir. Çok kısa olarak cümle anlamına da işaret edilmiştir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- Anlambilimi ve kapsamını açıklamak,
- Sözcük ve sözlükbirim terimlerini ayırmak,
- Anlambilimsel prototipler, anlam alanları gibi terimleri kavramak,
- Yazım ve anlam ilişkisini kavramak,
- Sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini çözümlemek,
- Anlam değişmelerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Örnek Olay

Yanlış anlama, biç anlamama, anlam verememe gibi anlam ve anlamayla ilgili kimin anısı yoktur ki? İşte bir arkadaştan dinlediğim iki anı:

Gittiğim ilkokulun yakınında bir karakol vardı. Karakolun önünde duran aracın üzerinde “RESMÎ HİZMETE MAHSUSTUR” yazardı. Hizmet anlaşılıyor, hizmet; resmi de resimden geliyor; mahsus “şakadan, yalandan” demek. İyi de üçü birlikte ne anlama geliyor? İlkokuldayken bir türlü çözememiştim. Şimdi ne zaman bu yazıyı görsem o günler aklıma gelir.

Yine bir keresinde gazetede kocaman bir başlık okumuştum. “ÇOCUKLAR HURDA TOPLAYARAK GEÇİNİYOR!” Hurdayı ne kadar merak etmişim, nedir bu hurda, bizde niye yok, biz niye hurda toplamıyoruz diye sorup durmuştum büyüklere.

Anahtar Kavramlar

- Anlam
- Anlambilim
- Sözlüksel anlam
- Sözcük
- Sözlükbirim
- Özel ad
- Anlam ilişkileri
- Anlam değişimleri

İçindekiler

- GİRİŞ
- ANLAMBİLİM VE KAPSAMI
- SÖZLÜKSEL ANLAMBİLİM
 - Sözcük - Sözlükbirim
 - Anlambilim ve Sözlükler
 - Prototipler
 - Özel Adlar
 - Kavram ve Gösterge
 - Yazım ve Anlam
 - Anlam Alanları
- ANLAM İLİŞKİLERİ
 - Eş Adlılık - Çok Anlamlılık
 - Eş Anlamlılık - Zıt Anlamlılık
 - Temel Anlam - Mecaz Anlam
 - Üst anlamlılık - Alt anlamlılık
 - Bağdaşmazlık
- ANLAM DEĞİŞİMLERİ
 - Anlam Daralması - Anlam Genişlemesi
 - Anlam İyileşmesi - Anlam Kötüleşmesi
- DİL BİLGİSEL ANLAM
- CÜMLE VE ANLAMBİLİM

GİRİŞ

Dil bilim, dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilimdir. Dilbilgisi ise dil bilimden daha sınırlı olmak üzere dili ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi, anlambilim açılarından tanımlamaya çalışır. Ses bilgisi, dilin seslerinin oluşumunu, boğumlanmalarını, sınıflandırılmasını, kelimelerdeki sıralanışlarını, ses değişimlerini, hece yapısını ve tonlamayı inceleyen bilgi dalıdır. Anlamli en küçük biçim birimi olarak tanımlanan kök ve eklerin, bunların eklenme biçimlerinin, eklerin işlevlerinin ve yüklendikleri anlamların, kelime türlerinin incelendiği bilgi dalı biçim bilgisidir. Bir dildeki kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içindeki görevleri, birbirleriyle olan ilişkileri, sıralanışları, cümlenin ögeleri ve cümle türleri ise söz diziminin konusunu oluşturur. Diğer üçüne göre dil bilgisi kitaplarında daha az yer bulan anlambilim ise kelimelerin temel ve yan anlamlarını, anlam değişmelerini, eş, karşıt ve çok anlamlı kelimeler gibi dilin kelime hazinesiyile ilgili hususları inceler.

Türkçe sözlü anlatım kitabı kapsamında ele alınan anlatım birimleri ünitesinde, ses bilgisinin, biçim bilgisinin ve söz diziminin konuları genel olarak açıklanmıştır. Bu ünite de ise anlambilim konularına yer verilecektir.

ANLAMBİLİM VE KAPSAMI

Anlambilim, dilbilimin anlama ile ilgili koludur ve sözcük, deyim, öbek, cümle gibi ifadelerin anlamıyla ilgilenir. Ayrıca anlam alanları, sözcükler arasındaki eş anlamlılık, zıt anlamlılık, çıkarım gibi mantıksal ilişkiler, anlam değişmeleri, anlamın türleri gibi dilin anlam yönüyle ilgili her şey anlambilimin konusudur. Anlambilim için Türkçede batı dillerinden kopyalanmış *semantik* (Yun. *sēmantikós* 'anlamak') terimi de kullanılır.

Nesneler ve onları karşılayan sözcükler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar eski olmakla birlikte dilbilimsel anlam incelemeleri bir bilim dalı olarak 19. yüzyılın sonlarında gelişmiştir. Anlam incelemeleri başta sözcüklerin anlamına yoğunlaşmış, çalışmalarda anlam, anlam değişmeleri ve bu değişmelerin sebepleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra dil ögelerinin birbirleriyle sıkı ilişki içinde oldukları ve birlikte işlev gördükleri ilkesi benimsenmiş ve sözcükten büyük birimlere ve dilin bütün olarak işleyişinin anlam yönüne odaklanan çalışmalar yapılmıştır (Aksan, 1982, s. 144).

Bütün doğal diller anlamlı sözcük, öbek ve cümlelerden oluşurlar. Prensipte her sözcük, öbek veya cümle en az bir anlamla ilişkilendirilebilir. Bağlam, sahip olunan bilgi gibi anlamı etkileyebilecek nedenler varsa da sözcüklerin anlamını sözlüklerde tanımlanabilen biçimiyle incelemek sözcükten büyük birimlerin anlamını incelemekten daha kolaydır. Öbek ve cümle düzeyinde anlamın incelenmesi ise daha karmaşıktır. Öbek ve cümlelerin anlamı, sıkça kendilerini oluşturan sözcüklerin anlamına bağlıdır. Ancak *güzel hava*, *hava güzel* veya *Kediler köpekleri kovalar* ve *Köpekler kedileri kovalar* örneklerinde görüldüğü gibi aynı sözcüklerden oluşan öbek veya cümleler aynı anlamı taşımazlar. Normal olarak yan yana gelebilen sözcükler arasındaki ilişkiye dair konuşurlarının olağanüstü bir bilgisi vardır. Bu bilgi sayesinde daha önce hiç söylenmemiş öbekler ve cümleler kurulabileceği gibi hiç duyulmamış öbekler ve cümleler de doğru biçimde anlaşılabilir. Ancak bu bilgi her durumda işe yaramaz: *küplere binmek* "çok öfkelenmek", *burnundan kıl aldırmmamak* "kimseyi beğenmemek" örneklerinde görüldüğü gibi söz-

cüklerin anlamlarını bilmek öbeğin anlamını çıkarmaya yetmez. Bu tür öbekler de tıpkı sözcükler gibi toplumsal kabuller sonucu oluşabilmektedir ve keyfidirler, yani gösterge ile gösterilen arasındaki ilişki keyfidir.

Anlambilim sözcük anlamı ile cümle anlamı arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin ne şekilde ve ne dereceye kadar cümlenin yapısına bağlı olduğunu da inceler. Sözcüklerin birbirleriyle olan söz dizimsel ilişkileri anlamı değiştirebilir. Örneğin *Ali kitap okumayı sever* ve *Kitap okumayı Ali sever* gibi aynı sözcüklerden oluşan ve anlamca büyük örtüşme gösteren cümleler arasında da anlam farkları vardır. Birinci cümlede yeni bilgi “kitap okumak” iken ikincisinde “Ali”dir. Her cümlede vurgulanan öge, ögelere verilen öncelik farklıdır.

Sözcükler ve cümleler anlam bakımından bulanık/belirsiz olabilirler. *Çaya gidiyorum cümlesi*, çay sözcüğü nedeniyle bulanıktır: Cümle “çay içmeye” ya da “çay kenarında gezinmeye” anlamında kullanılmış olabilir. *Motor yoruldu* gibi bir cümle de motor yorulma kavramını idrak edemeyeceği için belirsizdir. *Anlam belirsizliği*, dil biçimlerinin yorumlanmasıyla ilgili bir kavramdır ve anlambilim teorisinin bir parçasıdır (Kempson, 1996, s.3). Bu tür örneklerde anlamın doğru çözümlenebilmesinde bağlam önemli bir rol oynamaktadır.

Bir ifadenin dile getirilmesi, aynı zamanda başka ifadelerin çıkarımına imkan verir. Örnek olarak *Efe çiçeği kopardı* cümlesinden *Çiçek koparıldı* anlamını çıkarmak mümkündür. Bu durumda sinonim, antonim, çıkarım vb. mantıksal ilişkiler de anlambilimin konusu olmalıdır. Bir başka ilişki de şu şekildedir: *Köpek* sözcüğü mantıksal olarak *hayvanı* da içerir (alt anlamlılık), *rüya-kabus*, *dans-tango* vb. sözcüklerde de görülen bu ilişkinin yanı sıra ters çıkarım ilişkisi (zıt anlamlılık) de anlambilim teorisinin konusudur. Anlamları tanımlayabilmek için, sözcükler ve cümleler arasındaki bu tür mantıksal ilişkileri tanımlamak, anlambilimin işidir (Kempson, 1996, ss. 1-5).

SÖZLÜKSEL ANLAMBİLİM

Tanımlanabilir sözlüksel anlam, bu çalışmada da yapıldığı gibi anlambilimin en çok üzerinde durulan ayağını oluşturur. Sözlüksel anlambilimde şu hususlar esastır: a) Sözcüğün anlamını ve dil dışı gerçek durum da dahil olmak üzere anlam kavramını açıklamak, b) Anlamların incelenmesinin ve tanımlanmasının yöntemlerini belirlemek, c) Sözcükler arasında düzenli anlam ilişkilerini tanımlamak suretiyle bir dilin sözvarlığındaki anlamsal yapıları ortaya çıkarmak. Sözlüksel anlambiliminde şunlardan hareket edilir. Basitçe söylemek gerekirse, sözcükler sembollerdir. Bu sembollerle gösterdiği kavramlar arasında, bir dili konuşanlar arasındaki anlaşma dışında, ilişki yoktur. Bir sözcükle en az bir anlam arasında bir ilişki vardır (Kortmann, 1999, s. 155). Sözcükler, hem biçime hem anlama sahiptir. Bir biçim birden çok anlamla bağlantılı olabileceği gibi, bir anlam da birden çok biçimle ilişkili olabilir. Bu bakış, sözlük yazımı (leksikografi) ile anlambilim arasında bir kesişme oluşturur ve *eş adlılık*, *eş anlamlılık*, *zıt anlamlılık* gibi konulara da eğilmeyi gerektirir (Lyons, 2005, ss.47-48).

Anlambilimdeki önemli bazı ayrımlardan da söz etmekte yarar vardır. Bunlardan biri *gösterge* (significand) ve *gösterilen* (signifié) arasındaki ilişkiyle, yani bir biçimin kapsadığı anlam alanıyla ilgilidir. “X sözcüğünün anlamı nedir” gibi bir soruyla sözlüğe başvuranların pratikte cevap aradığı budur. Gösterilenden hareket etmek de mümkündür. “X demek istediğimde hangi sözcüğü veya ifadeyi kullanabilirim” (*öldürmek*, *kıymak*, *gebertmek*, *vurmak*, *katletmek*, *imba etmek*, *yok etmek*, *suikast düzenlemek*) gibi bir cümleye cevap ararken başvuru olan yol budur (Kort-

mann, 1999, s. 156). Birincisinde sözcüklerin anlam alanları öncelikliken, ikincisinde aynı kavram veya durum için farklı ifade biçimleri öne çıkar. Birincisinde göstergeden gösterilene doğru gidilirken ikincisinde gösterilenden göstergeye gidilmektedir.

Bir dilin söz varlığında yer alan sözcükler aynı pozisyonda kullanılabilme anlamında paradigmatik ve yan yana gelebilme anlamında sözdizimsel bir ilişki içindedir. Yukarıda verilen sözcüklerin hepsi öldürme ifade etmekle birlikte, her birinin anlamı farklıdır. Bu nedenle bir metin oluşturulurken bunlardan hangisinin seçileceği ve bu sözcüklerin başka hangi sözcüklerle birleşebileceği önem taşır. Örneklerimizde *öldürmek* genel geçer sözcükken, *suikast düzenlemek* daha çok üst makam sahiplerine yapılan “silahlı saldırı”, *kıymak* “öldürmek” yanında ölene karşı duyulan acıma duygusunu, *gebertmek* ise öfkeyi yansıtır. Bu nedenle ilgili sözcükler sonuç olarak aynı durumu ifade etseler bile her birinin başka sözcüklerle birleşebilme imkanları ve anlamları farklıdır.

- Kediye kıydılar.
- Kediye öldürdüler.
- *Kediye suikast düzenlediler.

Sözcük - Sözlükbirim

Sözcük, en kısa tanımıyla anlamlı ve işlevli ses veya ses birliğidir. *gelmek, at, güzel, çocuk, ile, bu, ve, ah* örneklerinin hepsi birer sözcüktür. Bu tanıma göre bir metinde araya bir boşluk bırakılarak yazılan her birliğin bir sözcük olduğu yargısına kimse itiraz etmeyecektir. Bununla birlikte bir metinde *gelmek* fiili, *geldi*, geliyor, *gelmiş, gelen* vb. farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Bunların her birini sözcük saymak yanlış olmayacaktır. Ancak bunların her biri aynı sözcüğün farklı bir ekle çekimlenmiş biçimidir ve taşıdıkları anlamlar sözlükte tek bir maddede verilir. Buna karşılık *vurdumduymaz*, *paragöz*, *Arıkovanı*, *şeytan tüyü*, *arı kovanı* gibi örneklerinde görüldüğü üzere çok sözcükten oluşan birliklerin her birinin sözlüklerde bulunabilecek anlamları vardır. Buna rağmen bitişik yazıldıkları için *vurdumduymaz*, *paragöz* ve *Arıkovanı*, tek sözcük sayılırken, ayrı yazılan *şeytan tüyü* ve *küplere binmek* iki, *arı kovanı gibi* ise üç sözcük kabul edilecektir. Aynı şekilde birinde bitişik birinde ayrı yazılma dışında her şeyleri aynı olan *cam göz* ve *camgöz* gibi biçimler de çok ilginçtir. Aşağıda da göreceğimiz gibi burada çok anlamlı bir sözcük söz konusu olmakla birlikte farklı anlamlar, yazımda görsel bir farklılık yaratılarak işaretlenmeye çalışılmıştır.

Sözcük terimiyle ilgili içinden çıkılması zor başka durumlar da vardır: *dişe diş* “aynı biçimde, aynı araçları kullanarak”, *baş başa* “birlikte, beraberce” örnekleri ayrı yazılmış sözcüklerden meydana gelmekle birlikte sözlük anlamları olan birliklerdir. Ayrıca *üzümünü ye bağını sorma* gibi sözdizimsel açıdan bağımsız bir cümle de “yararlandığın şeyin nereden geldiğini araştırma” anlamına gelen bir deyimdir ve sözlüklerde bu biçimde tanımlanmaktadır.

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi başka durumlarda çok yararlı olabilecek sözcük terimi, anlam söz konusu olduğunda, özellikle sözlüklerde tanımlanma ihtiyacı duyulan maddeler için kullanışsız görünmektedir. Bu nedenle bir metinde karşımıza çıkan öğelerle sözlüklerde tanımları verilenler arasında bir ayırım yapmak için *sözlükbirim* (lexem) terimi kullanılır. Sözlükbirimler, sözlüklerde tanımlanan, tek sözcükten veya birden çok öğeden meydana gelmiş öğelerdir: *güneş, aslan ağzı, kara gün dostu* vb. Buna göre *şu köşe yaz köşesi, şu köşe kış köşesi* örneğinde 8 sözcük, buna karşılık dört sözlükbirim vardır: *şu, köşe, yaz, kış*. Sözlük-

birimde Türkçe yazımın en sorunlu alanlarından biri olan bitişik ve ayrı yazımın bir önemi yoktur. Buna göre yukarıda verilen *vurdumduymaz*, *paragöz*, *Arkovanı*, *şeytan tüyü*, *arı kovanı gibi*, *baş başa*, *dişe diş*, *üzümünü ye bağını sorma* örneklerinin her biri birer sözlükbirimdir.

En az iki sözcükten oluşan sözlükbirimler, belli dil bilgisi kurallarına göre bir araya gelirler. Anlamları kendilerini oluşturan sözcüklere bağlıdır (*buzdolabı*, *fotograf makinesi*, *tükenmez kalem* vb.); ancak bir kısmının oluşumu mecazlıdır. Ayrıca öbekte yer alan sözcüklerin teker teker anlamından hareketle birliği meydana getiren sözcüklerin anlamları açıklanamaz: *Arkovanı*, *camgöz*.

SIRA SİZDE

Bir sayfalık bir metin seçerek, metnin kaç sözcükten oluştuğunu sayınız. Sözcüklerden kaç tanesinin bağımsız anlamı olduğunu bulmaya çalışınız.

Anlambilim ve Sözlükler

Sözlüklerin nasıl yazılacağıyla ilgilenen sözlük yazımı ve sözlükteki verileri inceleyen sözlük bilimi olmak üzere iki kolu olan *sözlükçülük*, anlambilimin bir uygulama alanıdır. Farklı diller arasında anlaşmaya yardımcı olması amacıyla sözcük listeleri veya daha kapsamlı sözlükler hazırlanırken, ister istemez sözcüklerin anlamları üzerinde düşünülmektedir. Sözlükler çok farklı amaçlarla hazırlanmış olabilir, ancak her seferinde tanımlanması gereken sözlükbirimler vardır. Tek dilli sözlükler, iki veya çok dilli sözlükler, terim sözlükleri, ağız sözlükleri, eş anlamlılar sözlüğü, zıt anlamlılar sözlüğü, deyimler ve atasözü sözlükleri gibi çok sayıda Türkçe sözlük vardır.

Genel sözlükçülüğün iki temel amacından söz edilebilir:

1. Bir dildeki bütün sözcükleri kapsamak.
2. Her sözcüğün anlamını vermek.

Bu iki amaca paralel olarak iki temel sorun ortaya çıkar.

1. Bir dilin sözcükleri nelerdir?
2. Bir sözcüğün anlamı nedir ve nasıl tanımlanır? (Linke ve diğerleri, 1996, s. 59).

Neyin sözlük maddesi olarak alınacağına anlam önemli bir rol oynar. Bir dildeki türetme, yeni sözcükler ortaya koyma imkânları prensip olarak sonsuzdur, yeni ihtiyaçları karşılamak üzere sürekli yeni sözcükler türetilir. Bu nedenle bir dilin bütün sözcüklerini kapsayan bir sözlük yapılamaz.

Sözcükler, sözlüklere yalın halleriyle kaydedilir, cümle içerisinde çekimlenerek kullanılan biçimler göz önünde bulundurulmaz. Genel kullanım için hazırlanmış Türkçe sözlüklerde isim soylu sözcükler yalın halde, fiiller ise aslında fiilin ismini yapan mastar ekleriyle verilirler: *ev*, *gelmek* gibi. Sözlüklere madde başı olarak alınan sözlükbirimler aynı zamanda alıntı biçimleridir. Sözcüklerden bahsetmek gerekirse bu çekimlenmemiş biçimler kullanılır. **Göz sözcüğü çok anlamlıdır. Gitmek Türkçedir** vb.

Sözlüklerde anlamı tanımlanan sözlükbirimler, yukarıda da işaret edildiği gibi, tek sözcükten ibaret olabileceği gibi birleşik sözcükler, deyimler, atasözleri de olabilir. Çünkü dilde birden çok sözcükten meydana gelmekle birlikte, tek bir anlamı olan yığınla sözlükbirim vardır. Bazı durumlarda teker teker sözcüklerin anlamları bilinirse birleşiklerin, deyimlerin anlamları çıkarılabilir: *okul yolu* “okula gitmek için kullanılan yol”, *ders kitabı* “derste kullanılan kitap” gibi. Ama dillerde sözcüklerin anlamının bilinmesi durumunda da, daha önce işaret edildiği üzere, anlamı çıkarılamayacak pek çok birleşik sözcük vardır: *küplere binmek* “çok öfkelenmek”, *Arkovanı* “yengeç takımyıldızı yöresinde bir yıldız kümesi” gibi.

Sözlükler hazırlanırken eş sesli sözcükler farklı sözlük maddeleri olarak, çok anlamlı sözcükler ise tek sözlük maddesi olarak alınır. Buna göre Türkçe sözlükte biri “100” diğeri “surat” anlamına gelen iki yüz maddesi yer alırken “görme organı, çekmece, oda” gibi farklı anlamları taşıyan göz tek bir madde olarak verilir. Birinciler ayrı sözcükler iken, ikincisi birden çok anlamı olan tek bir kelimedir. Gerçi sınırlar her zaman açık olmayabilmektedir. Örnek olarak kökeni aynı olmakla birlikte baş sözcüğü “kafa” ve “çıban” anlamlarıyla iki ayrı madde olarak *Türkçe Sözlük*'e alınmıştır (www.tdk.gov.tr).

Yine de genel bir sözlük hazırlarken ortaya çıkan ve sözlük yazımı sırasında çözümlenmesi gereken yığınla sorun vardır. Sözcükler hangi ölçütlere göre sözlüğe alınmalıdır? Halk dilinde, konuşma dilinde, ağızlarda yaygın olan sözcükler sözlüğe alınmalı mıdır? Bir sözcük ne kadar yaygın olursa sözlüğe alınır? Kullanımdan kalkmış sözcüklerin durumu ne olmalıdır? Yabancı dillerden alınan sözcüklerin durumu ne olacaktır vb.

Sözlükbirimlerin tanımları verilirken de anlambilimden yararlanır. Tanım yapılırken en sık başvurulan yollardan biri, sözlükbirimi aynı anlama gelen bir öbeikle tanımlamak, sözcüğün anlamını tasvir etmektir: *almak*: “Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak”. Ayrıca tanımlama sırasında *eş anlamlı* sözcüklerden yararlanır: göz, “delik, boşluk”, “çekmece”, “nazar” vb. Tanımlamada anlam alanlarına ve anlam ayırıcı özelliklere de başvurulur: *oğlan* “erkek çocuk”, *güvercin* “güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle beslenen bir tür kuş”. Bir başka yol, bir sözlükbirimin geçeceği bağlam hakkında kısa bilgi vermektir: *göz gezdirmek* “derinlemesine incelemeyen okumak”, *gözden kaybolmak* “ortadan çekilmek veya görünmez olmak, kaybolmak” gibi. Benzer şekilde birleşiklerin verilmesi de buraya dahildir: *yüzcü göz, göz ahcı* vb. (Linke ve diğerleri, 1996, ss. 159-160).

www.tdk.gov.tr adresindeki *Güncel Türkçe Sözlük*'ü ya da bir başka sözlüğü kullanarak seçeceğiniz birkaç sözlük maddesini inceleyiniz? Anlamlar nasıl sıralanmıştır, sözlükbirimler kaç sözcükten oluşmaktadır, belirlemeye çalışınız.

SIRA SİZDE

2

Tam Anlamlı ve Eksik Anlamlı Sözcükler

Sözcükler anlam değerlerinin görece açıklığı bakımından iki gruba ayrılır. İlki, anlam bakımından tam bir ifadeyi karşılayabilme yeterliliği olan ‘tam anlamlı’ sözcüklerdir: *insan, kadın, toprak, elma, çiçek* vb. İsim, fiil, sıfat, zarf, zamir gibi sözcük türleri bu gruba girer. Bunlar dilin temel söz varlığını oluştururlar. İkincisi ise, tam bir ifadeye/anlama karşılık gelmeyen; ancak içinde buldukları daha büyük yapılarda anlam kazanan *fakat, ama* vb. sözcüklerdir. İkinci grupta yer alan sözcükler anlamdan bütünüyle yoksun değilse de tam anlamlı sözcüklere kıyasla daha az anlamlıdır. Anlamları, kullanıldıkları bağlamda tahmin edilebilir. Edat, bağlaç vb. sözcük türleri bu gruba girer. Bunlar sözleri ve söz öbeklerini bağlamak, gramatikal açıdan iyi biçimlenmiş öbekler ve cümleler oluşturmak için kullanılırlar. Eksik anlamlı sözcüklerin, leksikal değilse de görece dil bilgisel anlam taşıdıkları söylenebilir (Lyons, 2005, s. 65).

Sözcüklerden bir kısmı diğerlerine göre daha temel anlamlar ifade ederler. Gündelik hayatta kullanılan, daha genel anlamlar taşıyan, teknik olmayan sözcükler temel sözcüklerdir: *köpek, at, kol, baş*. Temel olmayan sözcükler ise genellikle, temel sözcükler kullanılarak tanımlanırlar. Örneğin kangal, köpek sözcüğü olmadan; *tay, at* olmadan; *oğlak, keçi* olmadan tanımlanamaz (Lyon, 2005, s. 83).

Prototipler

Bir kavram alanı için ilk akla gelen öge prototip durumundadır. *Kanarya*, *serçe*, *pelikan*, *flamingo*, *papağan*, 'kuş' sözcüğünün alt alanlarını oluşturur; ancak bu sözcüklerin hepsi 'kuş' türü için aynı derecede tipik örnekler değildir. *Kuş* denince Türkçe konuşurlarının aklına, *flamingo* ve *pelikandan* önce *serçe*, *kanarya*, *kartal*, *güvercin* gibi yaşadıkları çevre için daha tipik olan türler gelir. Bunlar, *kuşun* anlamsal prototipleri, yani en tipik örnekleridir. Benzer biçimde *çiçek* denince *gül*, ağaç denince *çam*, *ortanca* ve *okaliptüse* göre daha tipik örneklerdir. Ancak prototipler dilden dile, kültürden kültüre farklılık gösterir. Herhangi bir tür içinde, insanların ilk aklına gelen örnekler, o türün anlamsal prototiplerini oluşturur (Yule, 1996).

Özel Adlar

Bir dildeki sözcükler arasında özel adların ayrı bir yeri vardır. Pek çok durumda göstergelerin gösterilenlerini belirli bir şekilde tanımlamak, gösterenle gösterilen arasında değişmez bir bağ kurmak mümkün değildir. *Güzellik* soyut kavramlar bir yana, *bilgisayar*, *ev* gibi somut varlıkların gösterilenleri bile kişinin deneyimleri, bağlam veya başka nedenlerle değişebilmektedir. Özel adlar ise doğrudan adı oldukları varlıkları göstermeleriyle diğerlerinden ayrılır. Söz gelimi *Eskişehir* deyince belli bir şehir akla gelir. Özel adlar, mevcut varlıkların adı olabileceği gibi tarihte var olmuş, gerçek veya kurgusal varlıkların adı olabilirler: *Mete Han*, *Fatih Sultan Mehmet*, *Dede Korkut* gibi.

Özel adlarda, örnek olarak kişi adlarında, gösterende bir değişim olmadığı halde her seferinde farklı bir gösterilene işaret edilmektedir. Örnek olarak *Abmet*, kişi adı olarak hiçbir biçim değişikliğine uğramadan her seferinde farklı kişilerin adı olabilmektedir. Gösterge hiç değişmezken gösterilen çok farklı kişiler olmasına rağmen anlamda yine de özel adlar dışındaki sözcüklerde olduğu biçimde bir genişleme olmamaktadır.

Özel adların anlamının bulanıklaştığı, daha genel anlamlar kazandığı durumlar az da olsa görülebilmektedir. Örnek olarak *Abmetler*, *Fatmalar* örneklerinde olduğu gibi özel adlar çoğul eki alarak daha genel, "X ve onunla ilgili olanlar" anlamı kazanmaktadır.

Türkçede *Ağrı* (dağı, ili), *Van* (gölü, ili) gibi birden çok anlama gelebilen özel adlara az da olsa rastlanmaktadır. Gerçi burada sözcükler tek başlarına söylendiklerinde ilk akla gelen, şehirdir. İkinciler ise birleşik kelimelerle gösterilmektedir, örn. *Ağrı Dağı*, *Van Gölü*. *Yazım Kılavuzu*'nda *Ağrı (ili) - Ağrı Dağı*, *Van (ili) - Van Gölü* örneklerinde olduğu gibi *Ağrı* ve *Van* sözcüklerinin tek başlarına şehri gösterdiği, buna karşılık *dağ* ve *gölün* adının *Ağrı Dağı* ve *Van Gölü* olduğu, bu nedenle tamlamadaki ikinci sözcüklerin de büyük yazıldığı belirtilmektedir. Böyle özel addaki çok anlamlılık ortadan kalkmış olmaktadır (www.tdk.gov.tr). Ancak şu iki halk türküsünün gösterdiği üzere, kullanımda bu tür düzenli bir ayırım yoktur: *Aman Ağrı*, *canım ağrı* / *Yol ver yare gidem gayrı* ve *Giderem Van'a doğru* / *Yolum İran'a doğru* gibi.

Özel adlar ayrıca gerek kullanımda gerekse metinlerde büyük yazılmak suretiyle de görsel olarak diğer sözcüklerden ayrılmaktadır. Ayrıca özel adlar türetme sonucu özel ad olmaktan çıkmasına rağmen, türemiş sözcük bugünkü yazım kurallarına göre büyük yazılmaktadır. *Türk - Türkleşmek*, *Türkçe-Türkçeci*, *Ankara - Ankaralı* gibi.

Özel adların sözlüklerde tanımlanıp tanımlanmayacağı sözlükçülükte ciddi sorunlardan biridir. Bazı sözlükler en azından tarihi kişilerin adları, yer adları gibi özel adlara yer vermektedir. Türkçe sözlüklerde ise bu pek alışılmış bir durum değildir, en azından tutarlı bir uygulama yoktur. Örnek olarak il ve ilçe adlarına *Türkçe Sözlük*'te yer verilmektedir. Kişi adları ise özel ad olarak sözlüklerde yer almaz.

Kavram ve Gösterge

Anlambilim, dünyanın anlaşılması ve kavramlaştırılmasıyla değil onun doğrudan dile yansımalarıyla ilgilenir. Varlıkların dil dışında kalan durumlarının incelenmesi başka bilim dallarının konusudur. Anlambilim, dilin bu dış dünyayla nasıl ilişkilendirildiği sorununu da çözmez. Günümüz anlambilimi, dikkatini daha çok, dillerin yapısı çerçevesinde sözcüklerin birbiriyle anlamsal açıdan ne tür bir ilişki içinde olduğu üzerinde yoğunlaşır. Ancak bunu yaparken dikkat göstergede değil, doğrudan anlamdadır (Crystal, 1995, s. 102).

Sözcükleri, gerçek dünyayla tam örtüşme olmadığı durumlarda da kullanabilmemiz için anlam ve gösterge arasında ayırım yapmak kaçınılmazdır. Böyle bir ayırım bize gerçek örtüşmelerin olmadığı durumları da inceleme fırsatı verir. Bu ayırımın, tek dilden hareketle tanınması güç olabilir. Ancak gerçek kavramlarla, kavramları farklı dillerde ifade edilişi tam da bu ayırımın gerekli olduğunu gösterir (Crystal, 1995, s. 10). Bunu göstermek için akrabalık adları ve renk adlarının çarpıcı örnekler olarak seçilmesi dilbilimde alışılmıştır.

Anne ve babanın erkek ve kız kardeşlerinin olması doğal bir olgudur. Türkçede babanın erkek kardeşi, Arapçadan kopyalanmış olan *amca*, kız kardeşi ise gene yabancı kökenli olan *bala* ile gösterilmektedir. Annenin erkek kardeşi *dayı*, kız kardeşi ise *teyze* olarak adlandırılmaktadır. Babanın kardeşleri için Türkçe kökenli isimlerin kullanılmaması başlı başına ilgi çekicidir. Türkçedeki bu dörtlü ayırma karşılık, aynı biyolojik ilişki, mesela Almancada farklı gösterilir: *Onkel* "amca, dayı", *Tante* "hala, teyze" (akrabalıkla ilgili ilgi çekici ayrıntılar için bk. Crystal, 1995, s. 102).

Gerçekten var olan durumla bu durumun dile getirilişi arasında, bir dil içinde de çok farklı biçimler olabilir. Örneğin *deve* sözcüğü standart dilde türü gösterir, ama ayrıntı bilgisi vermez. Ayrıntı vermek gerektiğinde *erkek deve*, *dişi deve*, *deve yavrusu* gibi tamlamalara başvurulur. Toroslardaki göçebe gruplar arasındaysa yaş, cinsiyet, tüy rengi gibi farklı nedenlerle daha ayrıntılı bir adlandırma görülür: *potuk* "deve yavrusu", *dorum* "bir yaşındaki deve yavrusu", iğdiş "iğdiş edilmiş deve", *beserek* "erkek deve", *lök* "tüylü erkek deve", *maya* "çiftleşme çağına gelmiş dişi deve" vb.

Anlamın açıklanması da başlı başına bir sorundur. Örnek olarak hayatında hiç sandalye görmemiş olan birine sandalyeyi anlatmak için yapabileceğimiz en kolay şey, sandalyeyi göstermek olacaktır. Ancak bu, muhatabımızın başka ne gibi şeylere sandalye denebileceğini kavraması için yeterli olmadığı gibi yanlış çıkarımlar yapmasına da yol açabilir. Bu nedenle gösterdiğimiz sandalye yanında benzerlerini de içine alabilecek bir tanım vermek daha yararlıdır. "Arkalıklı, dört ayaklı oturma eşyası" şeklindeki bir tanım, muhatabımızın benzer şeyleri de *sandalye* olarak adlandırmasına olanak sağlayacaktır. Burada, gerçek dünyada olan durumla doğrudan bir ilişki yoktur. Sözcük, sözlüklerde olduğu gibi yine başka sözcüklerle anlatılmaktadır (Crystal, 1995, s. 102).

Yazım ve Anlam

Sözlüksel anlamdan söz ederken Türkçeye özgü yazımla farklı anlamların ayrılma-ya çalışmasına işaret etmek gerekir. Farklı anlamları sözlüklerde yazımla gösterme yollarından biri, aynı kökenden gelen sözcüklerden birinin büyük birinin küçük yazılması şeklinde görülmektedir. Örnek olarak *yaratmak* fiilinden türemiş olan *yaradan* sözcüğü *Yaradan* biçiminde tanrı anlamıyla sözlüğe alınmıştır. Sözcükte yine *t* sesinin *d* olmasıyla da özel bir anlamı olduğuna işaret edilmektedir. İlgili çekici bir örnek de *tanrı* ve *Tanrı* biçimleridir. Sözlükte yer alan sözcüklerden küçük harfle yazılan *tanrı* “Çok tanrıcılıkta var olduğuna inanılan insanüstü varlıklardan her biri, ilah.” biçiminde tanımlanırken ses, köken, yapı bakımından hiçbir fark göstermeyen, ama büyük harfle yazılan *Tanrı*’ya “Yaradan, Allah, Rab, İlah” gibi anlamlar verilmiştir.

Yazım ve anlam ilişkisinde ilgi çekici bir durum da birleşik ve ayrı yazımla ilgilidir. Ses, köken ve yapı bakımından aynı olan ve bu nedenle çok anlamlı sayılması gereken sözcükler, yazımda birleşik veya ayrı yazılmak suretiyle ayrı sözlükbirimlere dönüştürülebilmektedir. Örnek olarak *Yazım Kılavuzu*’na göre “gözü takma olan” anlamındaki sözcük *cam göz* biçiminde ayrı, ama “bir tür köpek balığı” anlamına gelen sözcük ise *camgöz* biçiminde bitişik yazılmalıdır. Verilen örneklerde aslında çok anlamlılık yazımda yaratılan bir farkla çözülmüş, eş yazılışlı olmayan sesteş sözcükler ortaya çıkmıştır.

Anlam Alanları

Anlam araştırmalarında sözcükleri sınıflandırmak için başvurulan yollardan biri, onları benzeyen ve ayrılan yönlerinin yardımıyla, belli anlam alanlarına göre gruplandırmaktır. Örnek gül, lale, nergis çiçek adıdır. Organ adları, bitki adları, sebze, meyve, hareket fiilleri, konuşma fiilleri gibi. Başka anlam alanları da bulmak mümkündür.

Anlam alanları oluşturulurken ortak yönlere bakılır. Örnek olarak *elma*, *armut*, *kiraz* sözcükleri arasında, *elma*, *ayna*, *çocuk* arasında olmayan türden bir ilişki vardır. Öncekiler aynı anlam alanına dahilken, ikincilerde böyle bir durum söz konusu değildir. Ancak bir sözcük, anlam alanı sınırının nasıl çizildiğine bağlı olarak birden çok anlam alanına dâhil olabilir. Örnek olarak *elma*, *armut kiraz* sözcükleri meyvedir, ama aynı zamanda bitkidir.

ANLAM İLİŞKİLERİ

Eş Adlılık - Çok Anlamlılık

Bir dili konuşanlar bir sözcüğün hem söylenişini hem de anlamını bilirler. Türkçe konuşan biri bu bilgi yardımıyla hem ses, hem yazılış, hem de anlamca farklı olan *taş* ve *ağaç*’ın bağımsız iki sözcük olduğunu ayırt eder. Ancak dillerde birden çok anlamın aynı biçime sahip olduğu, söyleyiş ve/veya yazımda tam veya kısmen aynı olabilen öğelerin birbiriyle ilgisiz anlamları ifade edebildiği görülür: *ben*: 1. Tende bulunan koyu renkli leke, 2. Teklik birinci kişi zamiri. *Dağ*: 1. Yer kabuğunun çıkıntılı bölümleri, 2. Vücudun hastalıklı bölümüne kızgın bir araçla yapılan yanık. *Yüz*: 1. çehre, 2. doksan dokuzdan sonra gelen sayı. *Bağ*: ip, sicim vb. düğümlenebilir nesne, 2. üzüm yetiştirilen meyve bahçesi. *Şiş*: 1. şişmiş olan yer, 2. uzun demir çubuk vb. *Çay*: 1. çaygillerden nemli iklimlerde yetişen bir ağaç, 2. dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu vb. Verilen örneklerde sözcükler söylenişleri aynı olmakla birlikte birbiriyle ilgisi olmayan anlamlara gelmektedirler. Ayrıca kökenleri de farklıdır.

Bir dilde eş adlılığın oluşumunda sesteşlik ve eş yazılışlılık olmak üzere iki ana etken vardır. İlk gruba dahil olanların bir kısmı ses ve biçim değişimleri nedeniyle sesteş hale gelmiştir: Örneğin Eski Türkçe *agrı*- “ağrımak” fiili ile ondan türemiş olan *agrıg* “ağrı” sözcüğü, Oğuz grubu Türk dillerinde çok heceli sözcüklerin sonunda /g/ sesinin düşmesi sonucunda sesteş hale gelmiştir. Aynı şekilde “vücuttaki leke” anlamındaki *ben* ve Farsça *dağ* ve *bağ* sözcükleri eskiden sırasıyla *beñ*, *dâğ*, *bâğ* şeklinde yazıldıkları için, birinci kişi zamiri *ben* ve Türkçe *dağ*, *bağ* sözcükleri ile sesteş veya eş yazılışlı değillerdi. Ancak yazı devriminden sonra “geniz n’si” olarak bilinen sesi gösteren bir işaret kullanılmamıştır. Ayrıca Türkçenin alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüleri kısaltma eğilimi vardır. Bu gelişmeler sonucu eş adlılık ortaya çıkmıştır. Başka dillerden alınmış bir sözcüğün yerli dildeki bir sözcükle sesteş olması sonucu da eş adlılık ortaya çıkabilir. Türkçe *bağ* ve *dağ* örnekleri, Farsça *bağ* ve *dağ* ile eş adlıdır. Sözcüklerin eş yazılışlı olmaları da eş adlılık nedenidir: *sol*. Yön bildiren *sol* sözcüğünde *l* kalın, nota anlamındaki *sol* sözcüğünde ise ince söylenir (Aksan, 2006, s. 74). Bu tür sözcükler her zaman sesteş olmayabilmektedir.

Tam eş adlılık ve kısmi eş adlılık olmak üzere iki eş adlılık türünden söz edilebilir. Tam eş adlılığın olabilmesi için, şu üç koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir:

1. Sözcüklerin anlamları ilgisiz olmalı,
2. Bütün biçimleri eş görünümlü olmalı,
3. Gramatikal bakımdan denk, yani aynı sözcük sınıfından olmalıdır (Lyons, 2005, s. 55).

Bu yaklaşıma göre, “çehre” anlamındaki *yüz* ve sayı adı olan *yüz*, anlamları ilgisiz; bütün biçimleri, örneğin çokluk ve hal çekimleri aynı ve gramatikal açıdan denk oldukları (her ikisi de ad) için tam eş adlıdırlar. Ancak *boya* “boya” ve *boya*- “boyamak”, sözcükleri gramatikal açıdan denk değildir; aynı pozisyonda kullanılmazlar ve aynı çekim eklerini almazlar. Bu nedenle aralarında kısmi eş adlılık ilişkisi vardır.

Eş adlılıktaki durumdan farklı olarak tek bir biçimin birden fazla anlamı taşıdığı da görülür. Bu durumda *çok anlamlılık* ortaya çıkar: *Göz*. 1. görme organı, 2. çekmece, 3. su kaynağı, 4. oda vb., *kol* 1. vücutun omuzdan bileklere kadar olan organ, 2. taraf, 3. kısım vb.

Eş adlılık ve çok anlamlılığın ayırt etmek için *etimolojik bilgi* ve *anlam ilgisi* olmak üzere, iki ölçüt kullanılabilir. Etimolojik bilgi eş adlılık mı çok anlamlılık mı olduğuna karar vermeyi kolaylaştırır. Çünkü çok anlamlı sözcüklerin kökeni aynıdır, buna karşılık eş adlılıkta sözcüklerin kökenleri farklıdır. *dal* < *tâl*, *kol* < *kol*; *dağ* “dağ” < *tag*, *dağ* “yara” < Farsça *dâg*, *bağ* “bağlamaya yarayan şey” < *ba-g*, *bag* < Farsça *bâg* “bağ, bahçe”. Anlam ilgisi ölçütüyle, sözcüğün farklı anlamları arasında, genellikle metaforik genişlemeyle ortaya çıkan anlam ilişkisini gerektirir. Örneğin “1. ağaç dalı, 2. bilim dalı” anlamına gelen iki *dal* sözcüğü arasında, hem köken ilgisi hem de anlam ilgisi vardır. Bu durumda *dal* sözcüğü çok anlamlıdır. Etek sözcüğü de hem elbisenin alt yanı hem de dağın alçak kısımları anlamlarına gelir ve çok anlamlı sayılmalıdır (Lyons, 200, s. 59, Palmer, 1981, s. 102).

Eş adlılık ve çok anlamlılığın önemli bir yansımaları sözlüklerde buluruz. Eğer bir sözcük eş adlı ise, yani gösterilenler birbiriyle ilgisiz olduğu halde göstergeler sesçe aynı ise, bunlar sözlüklerde farklı maddeler olarak alınırlar ve sözlüğün verme biçimine göre, **yüz (I)**, **yüz (II)**, **yüz (III)** gibi numaralandırılır. Buna karşılık çok anlamlılık söz konusu ise sözcüğün farklı anlamları temel anlam sayılan en sık kullanılan veya ilk akla gelen anlamdan mecaz, argo gibi kullanımlara doğru sıralanır.

Yine de eş anlılık ve çok anlamlılık kavramlarının her zaman kolay ayrılamayacağıni belirtmek gerekir. Köken olarak aynı olan sözcükler zamanla gösterilende ki farklılık nedeniyle birbiriyle ilgisiz olarak algılanabileceği gibi, birbiriyle etimolojik olarak ilgisiz sözcükler de tek bir sözcük gibi algılanabilir: *altıparmak (I)* “Bir tür iri palamut balığı”, *altıparmak (II)* “1. Ayrı renkte altı yolu olan kumaş”, 2. Bu kumaştan yapılan gelin giysisi. (www.tkd.gov.tr, GTS). Aynı şekilde *arı kovanı* “arıların içinde yaşadıkları yuva”, *Arıkovanı* “Yengeç takımıyıldızı yöresinde bir yıldız kümesi” gibi durumların eş anlılık mı yoksa çok anlamlılık mı olduğuna karar vermek güçtür. Sözcükler köken olarak aynı olmakla birlikte biri bitişik diğeri ayrı, biri büyük harfle diğeri küçük harfle yazılmak suretiyle görsel olarak da birbirlerinden ayrılmışlardır. Benzer biçimde kökeni aynı olan *cam göz* ve *camgöz* iki ayrı madde olarak *Türkçe Sözlük*e alınmıştır. Her iki durumda da çok anlamlı olan bir sözcük eş adlı sayılmış, ancak eş yazılışlı görülmemiştir.

Eş Anlamlılık - Zıt Anlamlılık

Biçimi farklı, anlamları benzer veya yakın olan sözcükler eş anlamlı sayılır: *duymak, işitmek, dinlemek; sözcük, kelime; kara, siyah; beyaz, ak* vb. Eş anlamlı sözcükler, özellikle sözlükçülükte sözcük tanımını kolaylaştırır. Örneğin *dilek* sözcüğü, tek dilli sözlüklerde *arzu, emel* vb. gibi eş anlamlılarının yardımıyla tanımlanır.

Dillerde, her bağlamda aynı anlama gelen, anlamın bütün boyutları örtüşen tam eş anlamlılık pek rastlanan bir durum değildir. Sözcükler arasında *üslup, derece, duygusal değer, yerellik* vb. açılardan farklar vardır. Ayrıca dilde anlamları tam olarak örtüşen çok sayıda sözcüğün olması pratik bir şey de değildir. Böyle bir duruma ancak geçiş dönemlerinde rastlanabilir. Ya bir sözcük ortadan kalkıyordur, yenisi onun yerine almaktadır, ya da yeni bir sözcük var olanla rekabet etmek üzere kullanılmaya başlamıştır: 14. yüzyıl metinlerinde *uçmak* ve *cennet, tamu* ve *cehennem* aynı anlama gelmekteydi. Bugün bunlardan yeni olanlar, yani Arapça kökenliler yaşamaktadır. Özellikle dil devrimi sırasında üretilen yeni sözcükler veya Türkçeye yeni giren yabancı sözcükleri karşılamak için önerilenler arasında çok ilgi çekici eş anlamlılık durumları ortaya çıkabilmektedir, örn.: *etki-tesir, ilgi-alaka, görev - vazife, yazım - imla, güncel-aktüel* vb.

İlgi çekici bir eş anlamlılık türünü de *star - yıldız* gibi örnekler oluşturur. Bunda Türkçe gök cismi anlamına gelen *yıldız* sözcüğünün anlamı İngilizce *star* sözcüğünün ikinci anlamı olan “(eğlence dünyasında) meşhur” anlamını da kazanmıştır. Yabancı sözcük dile girerken dilde tek bir anlamıyla örtüştüğü bir sözcüğün anlamının genişlemesine yol açmıştır. Böylece mevcut bir sözcük biçimce bir değişikliğe uğramadan çok anlamlı duruma gelmiştir. *Star* ve *yıldız* sözcüklerindeki ilgi çekici eş anlamlılık durumu ise, *star* sözcüğünün temel anlamıyla değil de “meşhur” anlamıyla Türkçe *yıldız* ile eş anlamlı olmasıdır. Bir başka ifade ile yabancı bir sözcük, Türkçe bir sözcüğün yeni bir anlam kazanmasına neden olmuş ama aynı zamanda kendisi de Türkçede kullanıldığı için etkilediği Türkçe sözcüğün yeni anlamıyla eş anlamlı kullanılır duruma gelmiştir. Ancak *Türkçe Sözlük*, *star* sözcüğü “*yıldız*” biçiminde tanılandığından sözlükten hareketle bu ayrımı görmek mümkün değildir.

Anlamın belirlenmesinde bağlam önemlidir. İki sözcük bir cümlede eş anlamlı iken başka bir cümlede eş anlamlı olmayabilir: *ak* ve *beyaz, siyah* ve *kara* sözcükleri eş anlamlı sayılırlar. Ancak *ak alın* deyiminde *beyaz, kara baht* örneğinde *siyah* kullanılmaz. Pek çok sözlükte eş anlamlı olarak listelenen sözcükleri, bu nedenle yakın anlamlı saymak gerekir.

Basit bir sözcük, birleşik bir sözcükle eş anlamlı olabilir: *ambulans-can kurta-ran* vb.

Kimi sözcükler eş anlamlı gibi görünse de duygu değerleri farklı olabilir: *asker kırş. Mehmetçik* vb. Farklı üslupları da çağrıştırmaları: *mangır-para, inek-çalışkan* vb.

Zıt anlamlılık, sözcüklerin bir anlam alanının zıt kutuplarını göstermesi, birinin söylenmesiyle diğerinin imkansız olduğunun da ifade edilmiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle bir şeyin *uzun* olduğunun söylenmesi aynı zamanda onun kısa olmadığına da söylenmesi anlamına gelir. Bu nedenle zıt anlamlılık sözcükler arasında bulunan ters çıkarım ilişkisi olarak da tanımlanır: *güzel-çirkin, doğru-yanlış, karı-koca* vb. İki kavram arasında zıtlık ilişkisinin olması için, ortak özelliklerinin bulunması gerekir. Ancak bu şekilde kavramlardan biri, ters çıkarım yoluyla diğerini çağrıştırmalıdır. Örneğin *güzel* ve *çirkin* olma niteliğiyle, *yaşlı* ve *genç* olma yaşla ilgili özelliklerdir; ancak ilişki ölçüğünün iki ayrı ucunda buldukları için zıt anlamlıdırlar. Zıt anlamlılıkta ara değerleri gösteren biçimler de olabilir: *Soğuk-ılık-sıcak, uzun-orta-kısa*. Ancak bunlar zıt anlamlılık kavramının tartışılmasında ikincildir.

Zıt anlamlılığın farklı biçimleri bulunur. Sözcükler ve ifadeler arasındaki anlam ilişkisinin yönüne ve biçimine göre değişik zıtlık ilişkilerinden bahsedilebilmektedir. Örneğin *evli-bekâr* sözcük çiftleri arasında *bütünleyici zıtlık* ilişkisi görülür. *Evli* ve *bekâr* sözcükleri, kültürel olarak “evlenebilme” ölçütün uygulanabilirliğini varsayar ve bu ilişki çerçevesinde birbirlerini tamamlar. *Eril-dişi, kadın-erkek, soru-cevap, ölü-sağ, var-yok* gibi sözcük çiftleri arasında da bütünleyici zıtlık ilişkisi bulunur.

Derecelendirilebilir zıt anlamlılar da vardır. Derecelenebilir zıtlık ilişkisi, derecelenebilir bir niteliğin, ilişki ölçüğünde bulunan iki farklı ucu arasındaki anlam ilişkisidir. *Dar-geniş, yaşlı-genç, büyük-küçük, uzun-kısa* vb., nitelik bakımından derecelenebilen ve bir niteliğin farklı derecelerini ifade eden bir dizi sıfat çifti bu tür zıtlığa örnek verilebilir. Bazen iki zıt anlamlı arasında farklı derecelendirmeler yapmak da mümkündür: *büyük - küçük, uzun-kısa, sıcak-soğuk* vb. (Palmer 1981: 95). Bu tür zıt anlamlılarda, olumsuz biçim zıt anlam değildir. Örnek olarak *uzun değil* illa ki *kısa* anlamına gelmez (Fromkin-Romdan, 1993, s. 133).

Üçüncü bir zıt anlamlılık türü de *almak/satmak, karı/koca, öğrenci-öğretmen* vb. sözcük çiftleri ile ilgilidir. Bu sözcüklerde belirtilen kavramlardan birinin varlığı diğerinin varlığına bağlıdır, biri olmadan diğerinin olması mümkün değildir. Yer-yön bildiren zıt anlamlılar da ilişkili zıtlık kategorisine dahil edilebilir: *aşağı/yukarı, önde/arkada, kuzeyde/güneyde* vb.

Akrabalık bildiren sözler arasındaki zıtlık ilişkileri de ilişkili zıtlıklar için ilginç olabilir: *Anne -baba, kızkardeş-erkek kardeş, amca-bala*. Bunlar hem zıt akrabalık ilişkilerini hem de cinsiyet farklılıklarını göstermektedir (bk. Palmer, 1981, s. 98).

Türkçede anlambilim üzerinde en fazla çalışmış olan Aksan beş ayrı zıtlık ilişkisinden bahsetmektedir (2006, ss. 129-131):

İkili zıtlıklar: *çok-az, dolu-boş, gündüz-gece, somut-soyut*

Biçimsel ilişkili zıtlıklar: *sorumlu-sorumsuz, uğurlu-uğursuz, zamanlı-zamansız, akıllı-akılsız*

İlişkisel zıtlıklar: *almak-satmak, oyuncu-seyirci, amir-memur, imam-cemaat*

Dereceli zıtlıklar: *küçük-orta-büyük, iyi-orta-kötü, kısa-orta-uzun*

Yön gösteren zıtlıklar: *sağ-sol, ön-arka, ileri-geri, yukarı-aşağı, kuzey-güney* vb.

Temel Anlam - Mecaz Anlam

Sözcüklerin en çok kullanılan, en yaygın, sözcük anılınca ilk akla gelen anlamları *temel anlam*, *gerçek anlam*, *asıl anlam* gibi terimlerle adlandırılır. Örnek olarak *kol* sözcüğü denince Türkçe Sözlük'te tanımlanan biçimiyle “1. insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm” akla gelir. Ancak sözcüğün tek anlamı bu değildir. Sözcükler, temel anlamdan sonra gelen yan anlamlar da kazanabilirler. “2. Giyside vücudun bu bölümünü saran parça.” “3. Makinelere tu-tup çevirmeye, çekmeye yarayan ağaç veya metal parça.” 4. *anatomi*. Koyun, da-na, kuzu vb.nde ön ayağın üst bölümü.” 5. *bitki bilimi* Ağaçlarda gövdeden ayrı-lan kalın dal” vb. (www.tdk.gov.tr).

Sözcüklerin temel anlam yanında yeni anlamlar kazanmasını son yıllardan bir örnekle göstermek, konunun daha iyi anlaşılması için yararlı olabilir. Temel anla-mı “giysinin belli bir yeri açılarak içine yerleştirilen astardan yapılmış parça” anla-mındaki *cep* sözcüğü “cep telefonu” telefon teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak “cep telefonu” anlamını kazanmıştır.

Sözcüklerin anlamındaki genişleme sonucu *mecaz* veya batı dillerinden alınan *metafor* da ortaya çıkar. Günlük dilin ve algılama biçimimizin doğal bir parçasıdır me-cazlar, bir varlığı daha etkili anlatmak ya da soyut bir varlığı, somut bir varlığa göre anlatarak daha kavranır hale getirmek için kullanılır. Gündelik dilde mecazi kavrayı-şın yaygınlığı ve kullanımı hakkında fikir edinmek üzere *zaman paradır* gözden ge-çirilebilir: *zamanımı harcıyorsun, sana harca-yacak vaktim yok, vakit nakittir, bu patlak lastik bir saatime mal oldu, zamanımı tüketiyorsun* vb. (Lakoff, 2005, ss.30-31).

Mecazın ilgi çekici bir alanını *mecaz-ı mürsel* olarak da bilinen *metonimi* oluştu-rur. Metonimi bir varlığı ya da unsuru, anlam bakımından ilişkili başka bir varlık ya da unsur aracılığıyla anlatma biçimidir. Yalnız edebi dilde değil günlük konuşma di-linde de metonimik ifadelerin kullanımı yaygındır. Birçoğu kalıplaşmıştır ve kolay-lıkla yorumlanır: *Şişeyi bir dikişte içti, Ankara bu konuda henüz bir açıklama yap-madı, Orhan Veli okumayı çok seviyorum, bu şirkette yeni yüzlere ihtiyacımız var* vb. Bazı metonimilerin anlaşılması ise bağlama ve ortak paylaşımına, çıkarım gücüne bağlıdır; söz konusu bağlam hakkında fikri olmayanlar ya da ortak paylaşımı bulun-mayanlar için anlaşılmaz olabilir. Örneğin *yenici gelmedi, dilci dersi iptal etmiş* vb. ifadeler ancak yeni Türk edebiyatı ve dil derslerini alan dil ve edebiyat bölümü öğ-rencileri ya da durum hakkında ön bilgisi olanlar tarafından anlaşılır ve kullanılır. Bu cümleler bir esnaf ya da çiftçi için çağrışımsız olabilir (Yule, 1996, Aksan, 2006).

Mecaz ve metonimi arasında bir farktan söz etmek gerekirse mecazın bir şeyi di-ğere göre tasavvur etme tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Metonimi ise referans işle-vine sahiptir; bir şeyi, diğerinin yerini tutacak biçimde kullanmamıza imkan verir. Mecazlar gibi metonimler de gelişigüzel yahut keyfi oluşumlar değildir. Metonimik kavramların kültürel temelleri vardır. Örneğin ‘bütün yerine parça’ tipi metonimiler-de, bütünün yerine geçebilecek birçok parça vardır. Hangi parçayı tercih edeceği-miz bütünün hangi boyutuna odaklanacağımızı belirler (Lakoff, 2005, s. 62).

Bütün yerine parça

Bu şirkette yeni yüzlere ihtiyacımız var.

Ürün yerine üretici

Orhan Veli okumayı severim.

Çalışma odasında bir Picasso var.

Kullanıcı yerine nesne

Otobüsler grevde.

Sorumlu insanlar yerine kurum

Ordu tasarımı tekrar uygulamaya koymak istiyor.
Hükümetin eylemlerini onaylamıyorum.

Kurum yerine mekan

Ankara henüz açıklama yapmadı.

Çankaya sessizliğini koruyor.

Washington insanların ihtiyaçlarına duyarsız (Lakoff, 2005, ss. 63-64).

Üst Anlamlılık - Alt Anlamlılık

Anlambilimde bir başka ikili ayırım da üst anlam [Hyperonym] ve alt anlam olarak ortaya çıkar. İkisi arasında *çiçek* ile *lale* ve *gül* arasındakine benzer bir içerme/kapsama ilişkisi vardır. Bir sözcüğün anlamı, başka bir sözcüğün anlamını içeriyorsa, aralarındaki üst anlamlılık- alt anlamlılık ilişkisi vardır. *Karanfil-çiçek*, *kedi-hayvan*, *domates-sebze* arasında bu tür bir ilişki vardır. İçerme/kapsama ilişkisi, aynı zamanda belirli bir türe üye olma ilişkisidir. Bu nedenle üst anlam durumundaki sözcükler, sıkça tür adı olarak tanımlanabilir. İçeren/üst kavram için *üst anlamlılık*, içerilen/alt kavram için alt anlamlılık terimi kullanılır (Palmer, 1981, s. 85, Yule, 1996, s. 119). Söz gelimi, her *Van kedisi kedi*, her *kangal köpektir*, ancak her *kedi Van kedisi* veya her köpek *kangal* değildir. Bu durumda *kedi* ve *köpek* sözcükleri üst anlamı gösterirler. Bir üst anlamın alt anlamlısı durumundaki sözcükler, en azından daha fazla işaretlenmiş bir özellikleriyle üst anlamdan ayrılırlar.

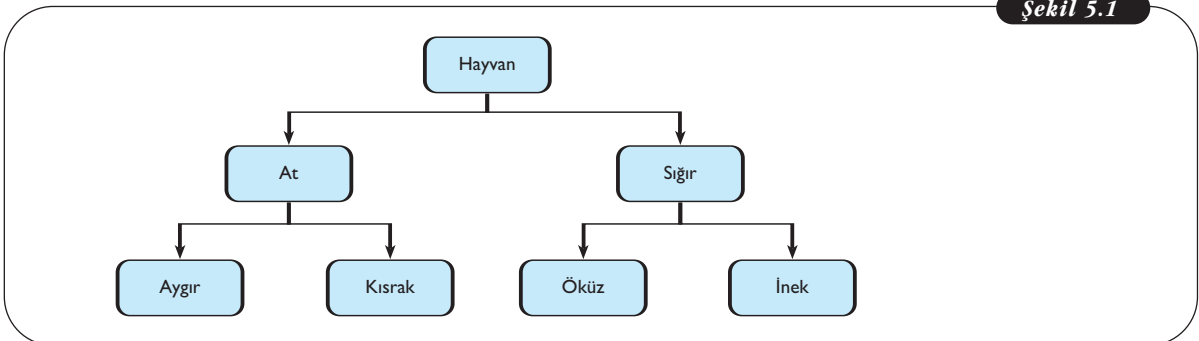
Özellik	Sığır	İnek	Öküz	Buzağı
Geviş getiren	+	+	-	+
Dişi	-	-	+	-
Erkek	-	+	+	-
Yeni doğmuş	-	-	-	+

Bir üst anlamı gösteren bir sözcük yine başka bir sözcüğün alt anlamlısı da olabilir. *Sığır* sözcüğü *inek*, *öküz*, *dana* ve *buzağı* sözcüklerinin üst anlamlısını gösterirken kendisi yine *gevişgetirenler*, *hayvan*, *canlı* gibi farklı sözcüklerin alt anlamlısıdır.

Alt anlamlılık ilişkisi dilden dile farklılık gösterebilir. Örneğin İngilizce *potato* "patates" üst anlamlı durumundaki *vegetable*'in alt anlamlısıyken, Almancada *patates* anlamına gelen *Kartoffel* sözcüğü *Gemüse*'nin "sebze" sözcüğünün alt anlamlısıdır (Palmer, 1981, s. 87). Bununla birlikte alt anlamlılık, her dilde aynı olmayan hiyerarşik bir ilişki gösterir ve hiyerarşik diyagramlarla ifade edilebilir (Yule, 1996, s. 119).

Şemada da görüldüğü gibi *aygır* ve *kısırak*, *öküz* ve *inek* hiyerarşik anlamda eşit basamaktadır.

Şekil 5.1

Bağdaşmazlık

Aynı kategoride yer aldıkları için yan yana gelmeleri imkansız olan sözcükler arasındaki ilişki bağdaşmazlık olarak adlandırılır. Yan yana gelmeleri mümkün olmayan sözlükbirimler buraya girer. Örnek olarak *renk* anlam alanının alt birimleri olan *kırmızı* ve *yeşil* bağdaştırılamaz, bir nesnenin hem yeşil hem de kırmızı olduğu söylenemez. Ancak *kırmızı* renk adı *kirli* sözcüğüyle bir araya gelebilir; bir varlık hem *kırmızı* hem de *kirli* olabilir. Diğer bağdaştırılamaz gruplar Crystal'a göre meyve türleri, çiçekler, haftanın günleri ve müzik aletleridir (1995, s. 105). Ancak burada da dil kullanımında beklenmedik durumlar olabilir. Örnek olarak *siyabbeyaz film* örneğinde *siyah* ve *beyaz* renk kategorisine dahil edilmez (Crystal, 1995, s. 105).

SIRA SİZDE

Sözlüklerde eş anlamlılık, çok anlamlılık ve mecazın nasıl verildiğini belirlemeye çalışınız.

ANLAM DEĞİŞMELERİ

Gösterge ile gösterilen arasındaki ilişkide, gösterge aynı kaldığı halde gösterilende değişiklik olabilmektedir. Toplumun hayatındaki değişimler, bazı durumlarda göstergenin işaret ettiği kavramın toplum hayatından çıkması, dilde tabulaşma, başka dillerle olan ilişkiler, anlam değişmelerine neden olmaktadır. Anlambilim aynı zamanda bu tür değişimleri de inceler. Anlam değişmelerinin çeşitli türleri vardır. Bu ünitenin amacına uygun olarak aşağıda daralma, genişleme, iyileşme ve kötüleşme üzerinde durulacaktır.

Anlam Daralması - Anlam Genişlemesi

Bir gösterge daha genel ve kapsayıcı anlamda kullanılırken, gösterdiği alanların bir kısmında daralma olması, bunun sonucunda kullanıldığı bağlamlarda meydana gelen daralma ve sınırlanmalar *anlam daralması* olarak adlandırılmaktadır. Anlam daralmaları, göstergenin geniş anlamıyla kullanılırken gösterdiği ögenin belli bir bölümünü, türünü, özelliğini göstermesi şeklinde ortaya çıkar. Örnek olarak *geyik* günümüzde “geyikgillerden erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan” anlamıyla kullanılmaktadır. Oysa bu sözcük Eski Türkçe dönemi metinlerinde “yabani hayvan” anlamına da gelmektedir. Aynı şekilde ilgi çekici bir daralmayı da *oğlan* sözcüğünde görürüz. *Oğlan* tarihi metinlerinde “evlat, çocuk” anlamıyla kullanılır, cinsiyet ayrımı yapmak gerektiğinde *urı oğlan*, *kız oğlan* kullanılır. Oysa aynı sözcü anlamı bugün daralmış ve “erkek çocuk” için kullanılır hale gelmiştir (Aksan, 1982, s. 215). İlgi çekici bir anlam daralması örneği olarak *Tanrı* (Eski Türkçe: *teñri*) sözcüğünü verebiliriz. Eski Türkçede, “mavi, gök, gökyüzü, Tanrı” anlamlarına gelen sözcük, Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra sadece “Yaradan” anlamını korumuştur. Diğer anlamları ise unutulmuştur. Örnekleri başka alanlardan da vermek mümkündür: Renklerin adlandırılması dil kültür incelemelerinde her zaman ilgi çekicidir. Bazı ağızlarda örnek olarak renklerin ayrımı standart dildekinden çok farklıdır. *Mavi* ile *lacivert* hatta zaman zaman *yeşil*, *sarı* ve *turuncu* gibi standart dilde farklı sözcüklerle gösterilen renkler, ağızlarda *gök*, *yeşil*, *sarı* gibi adlandırılmaktadır. Ton farkları ise *açık sarı*, *koyu sarı* gibi sözdizimi öğeleriyle gösterilmektedir.

Bir göstergenin, sınırlı bir gösterilen alanına sahipken genelleşerek daha geniş, daha kapsayıcı bir anlam alanı kazanması ise *anlam genişlemesi* olarak adlandırılır. Örnek olarak Eski Türkçede “kraliçe” anlamına gelen *banum* sözcüğünün alanı bugün “kadın, bayan, hanım” anlamlarına gelecek şekilde genişlemiştir. Benzer

bir gelişmeyi bugün aslında özel terimler olan *kraliçe* ve *prens* sözcüklerinde görmekteyiz. Her iki sözcük de özel anlamlarının dışına çıkarak, genel olarak sevilen bayan, kız çocukları için de kullanılabilir. Dikkat edilirse bu örneklerde, var olan bir göstergeye yeni gösterilenler eklenmiştir. Aynı şey *sultan* sözcüğü için de geçerlidir, ancak bu sözcük bugün artık Osmanlı döneminde olduğu gibi yaşayan bir gösterilene işaret etmediği için, sevilen birine *sultanım* denmesi pek alışılmış değildir.

Anlam genişlemesinin sevilen örnekleri arasında marka adları ve özel adların genelleşmesi gibi örnekler de vardır. Meşhur örneklerden biri *selpak* sözcüğüdür. *Selpak* bir kağıt mendil markasının adı iken “kağıt mendil” anlamına gelecek biçimde anlam genişlemesine uğramıştır. Yine ilk bakışta alıntı olduğu düşünülen *kot* sözcüğü de aslında Türkiye'nin ilk blucin üreticilerinden olan firmanın sahibinin (Muhteşem Kot) soyadının genişlemesiyle ortaya çıkmıştır. Marka adları ve özel adlardaki anlam genişlemesine *nescafe*, *post-it*, *Molotof*, *Behçet* hastalığı gibi daha başka örnekleri de verebiliriz.

Tarih içinde pek çok dille ilişkisi olmuş olan Türkçede ilişki sonucu önemli değişiklikler olmuştur. Bu sırada pek çok sözcük gösterdiği kavramla birlikte Türkçeye girmiştir. *Mektup*, *şair*, *sevda* vb. Ancak bu karşılaşma sırasında Türkçede var olan sözcüklerin yapıları değişmediği halde yeni kavramları, anlamları gösterir duruma geldiklerine de çok rastlanır. Ayrıca *yıldız* - *star* ilişkisi için yukarıya bk. Tarihten de benzer örnekler vermek mümkündür. Örnek olarak Türklerin Müslüman olmalarından sonra Türkçe sözcüklerin anlamında Arapça ve Farsça sözcüklerin etkisiyle genişleme olmuştur. Örnek olarak *elçi* sözcüğü Arapça *resul* ve Farsça *peygamber* sözcüklerinin ifade ettiği anlamda dini bir terim olarak da kullanılmıştır.

Gösterenlerin başka bağlamlarda kullanılması da anlam genişlemesi olarak görülür. *Organ*, *ayak*, *el*, *göz* gibi diğer organ adlarındaki anlam genişlemeleri için *Türkçe Sözlük'e* bakılabilir (www.tdk.gov.tr).

Anlam İyileşmesi - Anlam Kötüleşmesi

Sözcüklerin anlamları işaret edilenlerden bağımsız olarak, taşıdıkları duygusal yönler açısından iyileşebilir veya kötüleşebilir. Anlam iyileşmesi örneğine Türkçede *yavuz* sözcüğünü verebiliriz. Eski Türkçe döneminde “kötü” anlamına gelen sözcük, bugün “iyi, güzel, gürbüz” anlamlarını kazanmıştır. Anlam kötüleşmesinin dikkat çekici bir örneğini ise *karı* sözcüğü oluşturur. Eski Türkçe *karı* “yaşlanmak” fiiline getirilen yapım eki -g ile türetilmiş olan *karı-g* sözcüğünün sonundaki yapım eki düşmüştür. “Yaşlı” anlamına gelen sözcük, “kocanın eşi” anlamını daha sonra kazanmıştır. Standart dilde ise “eş” anlamıyla, ek almış *karı-m*, *karı-sı* biçimiyle görülmektedir. Ayrıca *karı koca* ikilemesinde de kullanılır. Bunun dışında anlamı argolaşmıştır. Aynı şekilde efendi sözcüğü de çok ilgi çekici anlam kötüleşmesine uğramıştır. *İstanbul efendisi*, *çok efendi bir adam* gibi örneklerde olduğu gibi olumlu bir duygusal değer taşıyan efendi sözcüğü zamanla saygınlığı düşük meslekleri yapanlar için kullanılır duruma gelmiştir.

Amca, dayı, abla, teyze, yenge, kardeş gibi akrabalık adlarının akrabalık gösterme dışındaki kullanılışlarını belirlemeye çalışınız. Bulgularınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.

4

SIRA SİZDE

DİL BİLGİSEL ANLAM

Anlamlı sözcükler prensip olarak ad, zarf, sıfat, fiil gibi sınıflara ayrılır. Bunların yanında zamirler, edatlar, bağlaçlar, ünlemler gibi işlevli sözcükler de vardır. Ancak sözcük anlamının dışına çıkılırsa, çekim eklerinin, dilbilgisel öbeklerin anlamlarının da göz önünde bulundurulması gerekir. Dil bilgisel anlam genellikle soyuttur, doğrudan bir kavrama bağlı değildir (Kortmann, 1999, s.159). Bir biçimin gramatikal görünüşleri anlamsal farklar yaratır. Örneğin *çocuk* ve *çocuklar* sözcükleri, aynı sözlüksel anlamı taşırlar ancak teklik-çokluk ayrımı nedeniyle dil bilgisel anlamları farklıdır. Benzer biçimde, *gel-* fiilinin geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman için çekimlenmiş biçimleri olan *geldi*, *geliyor*, *gelecek* arasındaki anlam farkı, sözlüksel anlamın değil, dil bilgisel anlamın konusudur. Teklik-çokluk, zaman, kip, görünüş vb. konular dil bilgisel anlamı ilgilendirir (Lyons, 2005, s. 74).

CÜMLE VE ANLAMBİLİM

Cümle ve anlambilim ilişkisi bu ünite çerçevesinde ancak işaret ederek geçebileceğimiz bir konudur ve pek çok yönü vardır. Her şeyden önce bir cümlenin gramer bakımından sağlam yapılı olması ya da gramer kurallarına uymasından, o cümlenin dil bilgisel açıdan doğru olduğu anlaşılır. Cümleler, gramatikal açıdan sağlam olabilirler; ancak anlamlı ya da anlamsız olmaları sadece dilbilgisiyle ilgili değildir. Gramatikal bakımdan sorunsuz bir cümle anlamlılığın gerektirdiği *mantıksal bağlantıları* taşımayabilir: *Bahçedeki koltuk, seni sorup duruyor, Kaplumbağa bu yıl liseyi bitirdi* örnekleri dilbilgisel açıdan doğrudur, ancak mantıksal açıdan anlamsızdır. Bununla birlikte, gramatikal uygunluk taşımayan bir cümle de anlamlı mesajlar iletebilir. Bir turist rehberin söylediği *Ben istiyor gitmek Ayasofya* cümlesi, sağlam bir gramere sahip olmasa da konuşurun niyetini ifade edebilmektedir.

Bir cümlenin kabul edilebilirliği, normal bağlamlarda söylenilir olup olmadığıyla, bağlama *ugunluk* ile ilgilidir. Kimi kültürler için belirli sözcüklerin kullanılması tabular ya da genel görgü kuralları nedeniyle uygun olmayabilir. Örneğin bir yakınına babasının vefatı nedeniyle başsağlığı dilemek isteyen birinin, *Baban abireti boylamış, başın sağ olsun* demesi kabul edilebilir değildir. Bir başka kabul edilmezlik durumu, toplumsal yapılanmanın ve hiyerarşinin gerektirdiği konuşma ve hitap biçimlerine ters düşmektedir. Resmi bir bağlamda, statü bakımından üst pozisyonda olan birine *N'aber* diye seslenilmesi kabul edilebilir değildir (Lyons, 2005, s. 132).

Kültürel ve toplumsal temelli kabul edilebilirlik ölçütlerinden başka, mantıksal bağıntılılığa bağlı kabul edilebilirlikten de söz edilebilir. *Onun başarısızlığına inanmıyorum, yine bütün notları kötü gelir* gibi bir cümle, uygun neden sonuç çıkarımı taşımadığı, *Okul intihar etti* gibi bir cümle mantıksal uygunluk taşımadığı için kabul edilebilir değildir. Ancak uygun bağlamsal koşullar oluşturulursa, bu tür cümleler bile kabul edilebilir. Kabul edilebilirlik, bağlamdan bağlama değişebileceği gibi, kültürden kültüre de değişir; bir kültür için kabul edilemez olan bir ifade, başka bir kültür için öyle olmayabilir (Lyons, 2005, s. 133).

Pozitivist mantıktan geliştirilerek anlambilime uyarlanan *doğrulanabilirlik* yaklaşımı, cümledeki bilgi içeriğinin doğrulanabilirlik değeriyle ilişkilidir. Bu yaklaşımın temel prensibine göre, bir cümlenin anlamı, ancak ve ancak dinleyici, cümlede ifade edilen bilginin nasıl doğrulanacağını biliyorsa gerçek öneme sahiptir. Bilginin doğrulanıp doğrulanamayacağı ise gözlemlenir. Örneğin *Bütün kuşlar uçar* cümlesi, ancak ve ancak bütün kuşların uçuğu bilgisi gözlemlenirse

değerlidir. Özetle doğrulanabilirlik teorisi *cümle, cümlenin içerdiği bilgi, gözlem yoluyla doğrulanabilirlik* üçgenine dayanır. Cümlede ifade edilen bilgi doğru ya da yanlış olabileceği gibi, bilinen, inanılan, şüphe edilen, kabul edilen, inkar edilen vb. de olabilir (Lyons, 2005, s. 140).

Gerçeklik koşuluna göre ise cümlenin anlamı, onun doğru ya da yanlış olmasını sağlayan koşullar biliniyorsa anlaşılabilir. Örneğin *Su 100 derecede kaynar* cümlesinin içeriği, ancak ve ancak su 100 derecede kaynıyorsa gerçektir. İki cümle aynı gerçeklik koşullarına sahipse, bu cümlelerin bilgisel içerikleri de aynıdır. Cümlenin anlamıyla ilgilenen gerçeklik koşullu anlambilimin temel prensipleri, *doğrulanabilirlik* yaklaşımı ile de örtüşmektedir (Kempson, 1996, s. 28; Lyons, 2005, s. 146).

Özet

Anlambilimi ve kapsamını tanımlamak

Anlambilim dilin anlamla ilgilenen koludur: Sözcük anlamı başta olmak üzere sözcükten büyük öbek, deyim, atasözü, cümle gibi dil öğelerinin anlamı, anlam ilişkileri, anlam değişimleri gibi anlamla ilgili her tür konu anlambilimin araştırdığı konular arasındadır.

Sözcük ve sözlükbirim terimlerini ayırmak

Sözcük bir dilbilim terimi olarak farklı ölçütler kullanılarak tanımlanabilir. Aralarında boşluk bırakılarak yazılan dil birimlerinin sözcük olduğu görüşü oldukça yaygındır. Ancak anlambilim açısından bu tanım, bir sözcük cümlede farklı biçimlerde kullanılabildiğinden, kullanışsızdır. Bu nedenle sözlüklerde tanımlanan tek sözcük, öbek, cümle gibi ifadeler *sözlükbirim* olarak adlandırılır.

Anlambilimsel prototipler, anlam alanları gibi terimleri kavramak

Bir sözcük söylendiğinde ilk akla gelen dil ögesi prototiptir. Ayrıca sözcükler ortak yönleri olan kavramları göstermek suretiyle, bitki adları, hayvan adları, renk adları, hareket fiilleri gibi çeşitli sınıflarda toplanabilirler. Bu sınıfların her biri anlam alanı olarak adlandırılır. Aynı sözcük farklı özellikleriyle farklı alanlara yer alabilir. Örnek olarak *üzüm* hem bitki hem meyvedir ve bu yönüyle iki farklı anlam alanına aittir.

Yazım ve anlam ilişkisini kavramak

Sözlüklerde sözcüklerin tanımlanırken büyük harf kullanımı, bitişik veya ayrı yazma gibi görsel araçlara da başvurulur. Örnek olarak anlambilimde özel bir yeri olan özel adlar büyük harfle başlar. Aynı sözcüğün bitişik veya ayrı biçimleri anlam farklarına işaret eder.

Sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini çözümlemek

Sözcükler arasında çeşitli anlam ilişkileri vardır. Bunlardan biri eş adlılıktır. Eş adlı sözcükler eş yazılışlı veya sesteş olabilirler: *yüz* “100”, “surat”, *sol* “sol taraf”, “müzikte bir nota”. Bu sözcükler arasında köken bakımından bir ilişki yoktur. Buna karşılık pek çok sözcük çok anlamlıdır: *göz*. 1. “görme organı”, 2. “çekmece”, 3. “su kaynağı”, 4. “oda” vb. Bu tür sözcükler çok anlamlı sözcükler olarak bilinir. Sözcükler arasında ayrıca anlam yakınlığı ve zıtlığı türünden bir ilişki de bulunur. Buna göre beyaz ve *ak* sözcükleri aynı veya birbirine yakın kavramları gösterdikleri için eş anlamlı, *ak* ve *kara* ise birbirinden farklı kuptaplarda yer alan renkleri gösterdikleri için zıt anlamlıdır. Sözcüklerin ayrıca ilk akla gelen, en yaygın kullanılan anlamı anlamında temel anlamı yanında başka anlamları da vardır.

Anlam değişmelerini açıklamak

Anlam değişmelerini açıklayabilmek için bu ünite de iki farklı zıtlıktan yararlanıldı: Anlam daralması - anlam genişlemesi ve anlam iyileşmesi - anlam kötüleşmesi. Bu zıtlıklardan birincisinde bir göstergenin daha az kavramı gösterir duruma gelmesi veya bunun tersi söz konusudur. Bu zıtlığa örnek olarak “evlat” anlamına gelen *oglan* sözcüğünün “erkek evlat” anlamını gösterecek biçimde daralması veya “hanın eşi” anlamına gelen *hanım* sözcüğünün genel olarak *bayan* anlamını kazanması verilebilir. Kelimin gösterdiği kavramdan çok duygusal anlamı ilgilendiren anlam iyileşmesi veya kötüleşmesinde ise sözcüğün taşıdığı duygusal değerde başkalaşma olmaktadır. Anlam iyileşmesine örnek olarak “kötü” anlamına gelen *yavuz* sözcüğünün, “iyi güzel gülbüz” anlamını kazanması, anlam kötüleşmesine ise *efendi* sözcüğünün saygınlığı düşük işleri yapanlar için kullanılması verilebilir.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi anlam bilimin ilgilendiği konulardan biri **değildir**?
 - a. Sözcüklerin anlamı
 - b. Anlam değişimleri
 - c. Anlam ilişkileri
 - d. Öbeklerin yapısı
 - e. Temel ve yan anlam
2. Aşağıdakilerden hangisi bir sözlükbirim **değildir**?
 - a. Başımın belası
 - b. Baş belası
 - c. Baş çatlamak
 - d. Baş ağrımak
 - e. Başa güreşmek
3. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi tam anlamlıdır?
 - a. Fakat
 - b. Ancak
 - c. Yalnız
 - d. İle
 - e. O
4. Aşağıdaki balık adlarından hangisi Türkiye için prototip bir anlamı ifade eder?
 - a. Köpek balığı
 - b. Hamsi
 - c. Balina
 - d. Lagos
 - e. Lakerda
5. Aşağıdaki örneklerden hangisinde eş yazılışlılık olduğu halde eş adlılık **yoktur**?
 - a. Şiş,
 - b. Dağ
 - c. Çay
 - d. harp
 - e. Al
6. Aşağıdaki kelimelerden hangisi “ilişkili zıtlık” olarak adlandırılabilir?
 - a. Aşağı-yukarı
 - b. İyi-kötü
 - c. Sağ-sol
 - d. Anne-baba
 - e. Uğurlu-uğursuz
7. “Boşuna bir saatimi kaybettim” cümlesinde “bir saatimi”de nasıl bir anlam söz konusudur?
 - a. Yan anlam
 - b. Metonimi
 - c. Çok anlamlılık
 - d. Temel anlam
 - e. Zıt anlamlılık
8. *Bitki - meyve - armut, canlı - bayvan - kedi* sözcükleri arasında nasıl bir anlam ilişkisi vardır?
 - a. Yakın anlamlılık - Eş anlamlılık
 - b. Eş adlılık - çok anlamlılık
 - c. Alt anlamlılık-üst anlamlılık
 - d. Temel anlam - mecaz
 - e. Anlam iyileşmesi - anlam kötüleşmesi
9. Oğlan sözcüğü eskiden “evlat” anlamına gelirken günümüzde “erkek çocuk” anlamıyla kullanılmaktadır. Sözcüklerin anlamıyla ilgili verilen yukarıdaki ifade anlamı kavramının hangi yönü anlatılmaktadır?
 - a. Anlam iyileşmesi
 - b. Anlam genişlemesi
 - c. Anlam kötüleşmesi
 - d. Anlam mecazlaşması
 - e. Anlam daralması
10. “Taş çok üzülmüş” cümlesi ile ilgili aşağıda ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Cümle dilbilgisi açısından doğrudur.
 - b. Cümle, mantıksal bağlantıları taşımaktadır, anlamlıdır.
 - c. Cümle, doğrulanabilir bir bilgi içermez.
 - d. Cümlenin bir anlamı vardır.
 - e. Cümledeki her sözcüğün anlamı vardır.

Yaşamın İçinden

Goca gorpu

Ya da Gökte Ararken Yerde Bulmak

Aşağı yukarı on sekiz aydır, önemli bir kısmı hafta sonunda olmak üzere, çoğu zaman iki ila beş arasında değişen elemandan oluşan bir ekiple Ankara köylerini, Ankara ağızlarını belgelemek amacıyla dolaşıyorum. İlçelere, beldelere ve köylere yaptığımız geziler sırasında o kadar çok şey öğrendik ki bunların hepsini yazıya dökmek için çok uzun zaman gerekecek. Öncelikle uzmanlara dönük, yapmaktan daha büyük zevk aldığımız çalışmalar elbette devam edecek. Ancak alan araştırmasıyla ilgili hususların yazılması ve derlenen malzemenin bilimsel incelemesi zaman alacak. Akademik inceleme bir taraftan sürerken akademik terminolojiden uzak, uzman olmayan okuyucunun anlayacağı bir üslupla, ama uzmanların da yeni bir şeyler öğreneceği kısa yazılarda, elde edilen bazı bilgileri meraklısıyla paylaşmaya çalışacağım. Bu yazıda bu tür, çarpıcı bilgilerden biri üzerinde durmak istiyorum.

Akademik araştırmaların neden yapıldığının gerekçelendirilmesi, çalışmanın önemli bir ayağını oluşturur. Ağız araştırmalarında, çalışmanın gerekçeleri arasında Türk diliyle ilgili çalışmalara, yazı dilinde kullanılmayan öğeleri belirleyerek dil tarihi araştırmalarına katkıda bulunmak gibi nedenler de ileri sürülür. Bunlar çok doğru gerekçelerdir; ancak bu gerekçelerin temellendirildiğini, bu katkının nasıl olacağını bir yerlerde dile getirildiğini hatırlamıyorum. Bu kısa yazı ağızları araştırmanın, geçmiş dönemlere ait metinlerin çözümüne nasıl katkıda bulunacağını gösterme yönünde kısa bir denemdir.

Ankara'nın Bolu istikametindeki beldelerinden birinin adı Karaşar. Ankara Kızılay'dan, eğer navigasyon cihazı beni yanıltmıyorsa, 135 km uzaklıkta bir belde. Gidiş iki saate yakın sürüyor. Ankara istikametinden gelince Beypazarı'nın içinden sağa sapılır, yola devam edilirse tepede yol ikiye ayrılır. Sola devam edilirse biraz ilerde görmeye değer Karagöl varılır, ama konumuz o değil. Sağa dönüldüğünde birkaç km sonra Karaşara'a gelinir. Derlemeler için çıktığımız yolculuklardan birinin son hedefi Karaşar beldesiydi. Çünkü aldığımız bilgiye göre buranın ağızında farklılıklar vardı. O gün Beypazarı'nın başka köylerinde de derleme yaptığımız için, Karaşar'a vardığımızda güneş batmak üzereydi. Girişi biraz geçtikten sonra, yol kenarındaki evlerden birinde yaşlı bir amcaya rastladık, kendimizi tanıttık, merakımızı anlat-

tık. Meydana, marketlerin olduğu yere gitmemizi, orada birilerini bulabileceğimiz söyledi. Biz de öyle yaptık. Marketlerin önünde gerçekten de birkaç kişi vardı. Selam kelimadan sonra kendimizi tanıtıp merakımızı anlattık. Biraz sohbet ettik, çoğu günlük dile yakın konuşuyorlardı. Aradığımız ağız bu olamazdı.

Ağız konuşurları çoğu zaman "dil araştırması" kavramından bir şey anlamaz. Dil, hele hele kendi konuştukları dil, onlar için araştırmaya değecek bir konu değildir. Bu nedenle gelenek görenek nasıl, eskiden neler varmış, insanlar nasıl yaşamış, düğünde, doğumda, evlenmede, ölümden neler yapılır gibi şeyleri merak ettiğimizi söyleriz sıkça. Bunlar, hem genel konular olduğu için konuşulması risksizdir, hem de insan hayatında önemli oldukları için kaynak kişilerin severek bilgi verdiği konulardır. Gerçi bunun da kendine göre olumsuz yönleri vardı. Sizi eskilere meraklı, okuyazarlara filan yönlendirirler. Bu defa da benzer bir şey olacak gibi görünüyordu. Bölgedeki yerel siyasetin önemli isimlerinden biriyle görüşmemizi tavsiye ettiler. Ağız araştırmaları sırasında edindiğim tecrübeler, sizi anlayan bir okumuşa denk gelerseniz çok iyi, anlamayan birine denk gelerseniz de çok kötü olduğu şeklindedir. Bölgede sayılan biriye yardımınıza koşan, başkaları onun yanında konuşmak istemez, konuşmayı seven biriye sordunuz her soruya o cevap vermek ister, hatta sizin gerçekten, mesela düğünleri merak ettiğinizi düşünerek konuşmacıyı düzeltir.

O yüzden biri telefonla uygun olup olmadığını sorduğu zaman ben biraz gönülsüz davrandım, okumuş insanların bizim işimize yaramayacağını söyledim, ama hem vakti vardı, hem de eşi de oradaydı ve eşi eğitilmiş değildi. Bir arkadaş bize koşulup evine kadar götürdüler amcanın. Gittiğimiz birçok köyde olduğu gibi bizi güler yüzle karşıladılar. Hoş beşten sonra derleme yapmaya başladık.

Epeyce sohbet ettikten sonra içerden eşinin sesini işittim. Daha sonra o da yanımıza geldi ve gelince Karaşar'da gerçekten nasıl konuşulduğunu görmüş olduk. Şimdi ayrıntısına girmenin sırası değil, bu yüzden çok ilginç bir ağız olduğunu belirtmekle yetinelim. Kadını eşinden farklı konuşuyordu. Bu yüzden onun bir şeyler anlatması için soruları doğrudan ona yöneltmeye başladık. Amcayla zaten konuşmuştuk. Güzel bir kayıt yaptık. Karşılaştığımız, bizi her zaman mahcup eden olağanüstü misafirperverlik ise cabası.

Tam oradan ayrılmak için izin istemiştik ki teyze *burada goca goopu galdı* demez mi? Şaşkınlıktan ağzım açık kaldı desem yeridir. Birlikte gittiğim arkadaş da kelimeyi ilk defa duyduğunu fark edip hem daha iyi anlamak hem de benim kaydetmem için “goca gorpu ne demek” diye sordu. Ortaya çıkan sonuç çok ilginçti. Sahiden de goca goopu diyordu. Sonra amcadan ve oğlundan kelimenin *goca gorpu* biçiminde de söylendiğini öğreniyoruz. Burada Karaşar’dan sonra tekrar dönmek üzere ayrılıp çok daha eski bir tarihe gidelim.

Zamanında iki meslektaşla çabuk bitiririz diye başladığımız, ama araya giren onca iş nedeniyle artık yılını saymayı bıraktığımız, fakat bitti diyebileceğimiz bir aşamaya gelmiş olan bir metin var: *Kısas-ı Enbiya*. Başka akademik çalışmalarda tanıtıma çalıştığımız, iki meşhur Kısas yazarından biri olan Salebi’nin Arapça yazılmış eserinden 14. yüzyılda Türkçe çevrilmiş bir metin bu. Kısas’ta, bugün standart dilde kullanılmayan, ama bir kısmını kendi konuştuğum ağızdan bildiğim bir kısmını da başka ağızlardan tanıdığım kelimeler geçiyor. Metnin sözlüğünü hazırlarken zaman zaman bunun anlamı şu diyebiliyordum. Örnek olarak “ara”, “sınır” anlamındaki *an* bunlardan biriydi. Gerçi bu kelimeyi epeyi yerde bulmak mümkün. Örnek olarak köyü ele alan ilk öykülerden *Karabibik*’te de kullanılmakta. Ayrıca *Derleme Sözlüğü*’nde kayıtlı. Ankara Çubuk’ta bunun *en* biçiminde de kullanıldığını belirledik.

İşte bu 954 sayfa tutan, son derece ilginç metnin 146. sayfasında, burada transkripsiyon işaretleri kullanmadan vereceğim şöyle bir bölüm geçer: *İbrâhîm atası İbrâhîme eyitdi eger bizümile bayram bile eyleseñ bizüm dînümüzi diñleseñ pes İbrâhîm bularuñula çıkdı kaçan biraz yir vardı gendüzin bırakdı ve eyitdi ben sayruwan ve ayagum agrır pes anı koyup gıtdiler kaçan soñ kalan koca korpi ve za’ifler İbrâhîm katından geçdiler, İbrâhîm bulara eyitdi ve ... ya’nî tañrı hakkıyıçun kim sizüñ baclarıñuzu uşadam siz girü dönince*. Başlarda, daha doğrusu Karaşar beldesine gidinceye kadar *kurpı* biçiminde okuduğumuz ikilemenin anlamını tahmin etmek güç değil. Anlam hakkında ipucu veren bir bağlam var sonuçta. Ancak koca kurpı biçimini sözlüklerde bulamıyorduk. Metnin sonuna geldiğimiz halde kelimeyi bir türlü belgeleyememiştik. Bu nedenle koyu harflerle ve soru işaretiyle metnin içinde sırtıp duran az sayıdaki sözcükten biriydi... Ta ki Karaşar’a gidinceye kadar.

İşte Karaşar’dan ayrılacağımız anda *goca goopu* sözcüğünü belirlemekten çok mutlu olmuştum. Bir saniye, bunu arkadaşına anlatayım diye hemen telefona sarılıp

Kısas’ı birlikte çalıştığım E. Yılmaz’ı arayıp durumu anlattım. “Sözlüklere bakacağına köyleri gez” diye takılma fırsatını da kaçırmadım.

Goca gorpu kelimesinin varlığını daha sonra derlemeye gittiğim başka yerlerde de, mesela Kalecik’in Elmapınarı ve Satılar köylerinde de belgelemeyi başardık. Elmapınarı’ndaki bilgilere göre *Köyde goca gorpu galdı* gibi bir bağlamda *goca gorpu* “yaşlılar, yaşlı erkekler ve kadınlar” anlamında kullanılıyor. Ayrıca aynı ikileme hayvanların yaşlısı için de kullanılmakta. Buna karşılık *Satılar*’da Köy camisi yanında sohbet ettiğimiz yaşlılar kelimenin varlığını, “işte bizim gibi yaşlılar, ihtiyarlar için kullanılır” gibi esprili bir dille onaylarken, biri *acaba goca gorpudaki gorpu güçükler anlamına mı geliyor* yorumunda da bulundu. Akla pek de ters gelmen bir yorum bu ilk bakışta. Pek ala asıl anlamı bu, yani “yaşlılar ve yürüyecek güçte olmayan küçükler” olabilir. Ama bizim metnimizde ibadete, daha doğrusu haclara tapmaya gidenlerden söz ediliyor. Böyle bir durumda küçükler neden geride bırakılsın fikri yabana atılamaz. Bu nedenle ikilemeyi “yaşlı erkekler ve kadınlar, yaşlılar, güçten düşmüş olanlar” anlamında yorumlamak şimdilik daha uygun görünüyor.

Buraya kadar anlatılanlar ağızları araştırmanın eski dönemler üzerinde yapılacak çalışmalara nasıl katkı sağlayabileceğinin basit bir örneğini oluşturuyor. Ama *goca gorpu* ile ilgili anlatacağım henüz bitmedi. Bölümde sohbet sırasında 14. yüzyıldaki bir metinde geçen, ama sözlüklerde ve metin neşirlerinde bulamadığımız *goca gorpu* biçimini Karaşar’da tespit ettiğimi anlatırken, işe başladığımdan bu yana birlikte çalıştığımız, Ayaşlı bölüm sekreterimiz “ha goca gorpu mu, onu biz de kullanırsınız, köyde goca gorpu galdı deriz, ya da küçükken bir yere gidileceğinde biz gitmek istemezdik sıkılırsınız diye, orda goca gorpu var, ne işimiz var derdik, gitmek istemezdik” demez mi?!!

Kaynak: Nurettin Demir

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse “Anlambilim ve Kapsamı” bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse “Sözcük ve Anlambirim” bölümünü gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız doğru değilse “Sözcük Anlamının Tanımlanması” bölümünü gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız doğru değilse “Prototipler” bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse “Eş anlamlılık - Çok Anlamlılık” bölümünü gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız doğru değilse “Eş Anlamlılık-Zıt Anlamlılık” bölümünü gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız doğru değilse “Temel anlam - Mecaz anlam” bölümünü gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız doğru değilse “Üst anlamlılık - Alt anlamlılık” bölümünü gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız doğru değilse “Anlam Daralması - Anlam Genişlemesi” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız doğru değilse “Cümle ve Anlambilim” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yazılı bir metindeki sözcükleri saydığınızda, örnek olarak bir yazılım programına saydığınızda aralarında boşluk olan her tür dil ögesi bir sözcük olarak alınır. Ancak bunları bir kısmı aynı sözlükbirimin tekrarıdır oluşur. Bu bakımdan metindeki sözcük sayısı her zaman anlamlı, sözlüklerde tanımlanabilen sözlükbirimlerden daha fazla olacaktır.

Sıra Sizde 2

Sözlüklerde bir sözlük maddesi açıklanırken pek çok bilgi verilir. Sözcüğün hangi dilden olduğu, hangi ekleri aldığı, bazen hangi bağlamda kullanıldığı, zaman zaman okunuşu hakkında bilgi verilir. Daha sonra anlam temel anlamdan ikincil anlamlara doğru sıralanır. Ancak temel anlam ve yan anlamları belirlemek her zaman kolay değildir. Bu nedenle sözlükte birinci sırada yapılan bir tanım okuyucuya daha sonraki bir tanımdan önemsiz görünebilir. Daha sonra mecaz anlam, argoda kullanımı gibi özellikler sıralanır.

Sıra Sizde 3

Metin içinde de söylendiği gibi eş adlı sözcükler Türkçede ayrı maddeler halinde verilir ve numaralandırılır. Buna karşılık çok anlamlı sözcükler tek bir maddenin içinde farklı anlamlar gösterilmek suretiyle verilir. Ancak sözlüklerde her iki durumun da birbirine karışabilir. Ayırımı her zaman titiz olarak yapılmaz. Mecazlar ise sözlüklerde temel anlamlar verildikten sonra mecaz anlamın tanımlandığını gösteren bir kısaltmadan sonra geli.

Sıra Sizde 4

Akrabalık adları Türkçede eğitim seviyesine, sosyal sınıfa, ortama bağlı olarak farklı biçimlerde kullanılabilir. Gerçek akrabalığın olmadığı durumlarda çoğu zaman, standart dilde “siz” zamiriyle ifade edilen nezaket ve mesafe, akrabalık adlarının kullanılmasıyla dile getirilir. Bu yüzden dolmuşta, sokakta sizden yaşlı birinin evladım, yavrum, sizden genç birinin amca, teyze demesi Türkçe konuşurları için alışılmış bir durumdur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil, (Ana çizgileriyle dilbilim)*. III. Cilt. Ankara: TDK.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Crystal, D. (1995). *Die cambridge enzyklopädie der sprache*. Frankfurt-New York: Campus.
- Fromkin, V. ve R. Romdan (1993). *An introduction to language*. Harcourt Brace College Publishers.
- Kortmann, B. (1999). *Linguistik: Essentials. Anglistik. Amerikanistik*. Berlin. Cornelsen.
- Kempson, R.M. (1996). *Semantic theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G, J. (2005). *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, Çev: G.Y. Demir, İstanbul: Paradigma.
- Linke, A., M. Nussbaum, P. R. Portman. (1996). *Studienbuch linguistik*. 3. unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lyons, J. (2005). *Linguistic semantics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule, G. (1996). *The study of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule, G. (2005). *Pragmatics*. Oxford University Press.

Sözlü Anlatım (Konuşma)

6

Bu ünite de konuşma kavramı ve konuşma kavramının alt becerileri açıklanarak konuşma dilinin özellikleri üzerinde durulmuş ve etkili bir konuşma gerçekleştirmeye yönelik temel ilkeler irdelenmiştir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Konuşma kavramını açıklamak,*
- 👁️ Konuşmayı yapılandıran alt becerileri açıklamak,*
- 👁️ Konuşma dilinin özelliklerini kavramak,*
- 👁️ Başarılı bir konuşmanın temel öğelerini kavramak,*
- 👁️ Etkili konuşma ilkelerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.*

Örnek Olay

Ortaöğretim yıllarında eğitim fakültesine girmek ve başarılı bir öğretmen adayı olarak kendisini geliştirmek, Mehmet'in temel amacıydı. Lisans eğitiminde bu amacını gerçekleştirmek için yoğun çaba harcadı. Birçok dersinde başarılı olmasına karşın konuşmaya dayalı etkinliklerde büyük heyecan yaşıyordu. Duyup düşündüklerini istediği biçimde anlatmasının önündeki büyük engelin yenemediği heyecanı olduğu düşüncesindeydi. Ancak arkadaşlarıyla kurduğu iletişimde kendisini yeterince yansıtamadığını, söylemek istediklerini tam ve doğru olarak aktaramadığını sezmeye başlamıştı. Daha söyleyecekleri bitmeden konuşmasının bir yerinde arkadaşları söze karışıyor, kendi de anlatacaklarını ya unutuyor ya da karıştırıyordu. Arada sırada arkadaşlarına kırılmaya bile başlamıştı. Bu kırgınlıklar, ilişkilerin soğumasına da neden oluyordu. Bir öğretmen adayı olarak sorunlarını konuşarak çözmesi gerektiği bilincindeydi. Önce bazı sözcükleri yutuyormuşçasına söylediğini, konuşurken de sürekli elindeki kalemine bakıp onunla oynadığını sezdi. Özellikle içtenliğine inandığı arkadaşlarının sözlerini anlamakta güçlük çektiklerini söylemesi, onun sezgilerini gerçekliğe çekti. Bu gerçeklik, konuşma becerisindeki bazı eksikliklere dayalıydı. Öz eleştiri yapması, kendi becerilerini tanıması, onların niteliklerini sürekli sınaması; ailede kazandığı bir yeterlikti. Fakülte yaşamı da kendisini tanımasına yönelik çok önemli davranışlar kazandırmıştı ona.

O, gelecekte binlerce öğrencinin yetişmesinde sorumluluk üstlenecekti. Onlara konuşma ve davranışlarıyla örnek olmalıydı. Öğretmenin öğrenciler için öykünülebiyecek en güçlü model olduğunu da biliyordu. Çocukların Türkçeyi düşünme ve iletişim dili olarak doğru ve etkili kullanmalarında, öğretmenlere düşen görevlerin neler olduğunu fakülte yıllarında iyice kavramıştı.

Mehmet, kendisine “Doğru ve etkili konuşabilmek için neler yapmalıyım?”, “Başarılı bir konuşmayı yapılandırılan beceriler nelerdir?” sorularını yöneltti. Biliyordu ki kişinin yaşadığı sorunun nedenini anlaması, o sorunun çözümünü için atılmış en önemli adımdı. Sorunu çözecek en uygun yol, önce konuşma becerisiyle ilgili ku-ramsal bilgiler edinmek ve onları uygulamalarla kalıcı davranışlara dönüştürmekti.

Anahtar Kavramlar

- Konuşma
- Vurgu, tonlama, kavşak, durak, ulama
- Konuşmanın temel öğeleri
- Konuşma ilkeleri

İçindekiler

- GİRİŞ
- KONUŞMA
- KONUŞMAYI YAPILANDIRAN ALT BECERİLER
 - Türkçedeki Seslerin Doğru Söylenmesi (Çıkarılması)
 - Konuşma Sırasında Vurgunun Anlam Yaratıcı İşlevinden Yararlanma
 - Konuşma Sırasında Bir Söyleyiş Özelliği Olarak Tonlamadan Yararlanma
 - Konuşmada, “Kavşak” ve “Durak” Gibi Anlamı Aydınlatıcı Söyleyiş Özelliklerinden Yararlanma
 - Konuşmada Akıcılığı Sağlayabilmek İçin Uygun Durumlarda Ulamadan Yararlanma
- KONUŞMA DİLİNİN ÖZELLİKLERİ
- BAŞARILI BİR KONUŞMANIN TEMEL ÖGELERİ
- ETKİLİ KONUŞMA İLKELERİ (KONUŞMANIN VERİMİNİ ETKİLEYEN ETKENLER)

GİRİŞ

Konuşma, duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayan dilsel bir beceridir. Konuşma; toplumsal yaşamın tüm ilişkilerinde, kişilerin en çok gereksinim duyduğu en kolay ve en etkili iletişim yoludur. Kişinin okul ve toplum yaşamındaki başarısıyla konuşma becerisi edinmesi ve bu beceriyi amaca uygun biçimde yaşama geçirmesi arasında güçlü bir ilişki vardır. Öte yandan demokratik toplumlar; duygu ve düşüncelerini doğru ve etkili aktarabilen, sorunlarını konuşarak çözebilen bireylere gereksinim duyarlar. Kişilerin demokratik toplumun etkin bir üyesi olabilmesi için, doğru ve etkili konuşmayı sağlayan tüm becerileri edinmesi ve bu becerileri konuşma ilkelerine uyarak yaşama geçirmesi gerekir.

KONUŞMA

Konuşma; zihinde tasarlananları söze dönüştürme ya da sözle gerçekleştirilen, kişiler arasında etkileşim yaratan bir anlatım etkinliği olarak ifade edilebilir. İnsan için temel bir gereksinim olan konuşma; kişinin toplumsal ilişkilerinde, okul ve iş yaşamında başarıyı etkileyen bir beceridir.

Özdemir, “Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı” adlı kitabında konuşma becerisine şöyle anlamlar yükler (1999, ss. 10-11):

... İnsanoğlunu hayvanlardan, öteki canlı yaratıklardan üstün kılan güçlerden biri de akıldır. Ancak akıl yürüterek bulduğumuz gerçekleri, düşünceleri söze dönüştürmedik mi ölü bir sessizlikte kalır bunlar. Dışlaşamaz, insanlara ulaşamaz. Böyle olunca da akıl gelişmez, paslanır. Bunun doğal sonucu olarak, yeni düşünceler üremez. Öyleyse akıl ve düşünme gücümüzü geliştiren, onların verimlerini taşıyan doğurgan bir güçtür konuşma... Bu yönden söz ya da başka bir deyişle, konuşma, yararlanmasını bilenlerin elinde bugün de en etkili bir araçtır. Bu etkiyi Yunus Emre bir şiirinde şöyle belirtir:

*Sözünü bilen kişinin
Yüzünü ağ ede bir söz
Sözü pişirip diyenin
İşini sağ ede bir söz.*

*Söz ola kese savaşı
Söz ola kestire başı
Söz ola ağulu aşı
Bahıla yağ ede bir söz.*

*Kişi bile söz demini
Demeye sözüün kemini
Bu cihan cebennemini
Sekiz uçmağ ede bir söz.*

Bu dizelerdeki “söz” kavramını konuşmayla eş anlamlı sayarak Yunus Emre, cenneti cebbenneme çevirecek üstün bir güç buluyor konuşmada. Bu gerçeği tarihin akışı içinde nice devlet ve siyaset adamları da sezinlemiş, yığınları artlarından sürüklemek için değişik amaçlar doğrultusunda yararlanmışlardır konuşmadan. Bunun gibi, kişiler ve toplumlar arasındaki birçok karmaşık, güç sorun da konuşmalar yoluyla çözümlenmiştir. Bir atasözümüzün dediği gibi: “İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır.”

Kutadgu Bilig’de “İnsanda dilince değişik kader / Ya yurda baş olur, ya başı gider.” sözleriyle anlatılmak istenen düşünce de konuşmanın önemini yansıtır. Ko-

nuşma, duygu ve düşüncelerin sözle aktarılması eylemidir. Bireyin dil yoluyla kurduğu iletişimin bir boyutunu oluşturur. Bu anlamıyla kişiler arasındaki yaşantıların paylaşılmasına olanak sağlar. Çağımızda demokratik yaşamı oluşturmada bir etken olduğu gibi demokratik bir toplumda vazgeçilmeyecek en temel bireysel hak ve görevdir (Sever, 2004, s. 22).

- **Konuşma, eğitimle geliştirilebilen bir beceridir.**

Doğru ve etkili konuşma; okul türü öğrenmeyle kazandırılabilen, kişinin gösterdiği çabalarla geliştirilebilen bir beceridir. Bunun için öğrencilerin duygu ve düşüncelerini aktarabilecekleri eğitim ortamları, konuşma becerisiyle ilgi davranışlarının kazandırılmasında önemli bir işlev üstlenir. Okulöncesi eğitim sürecinden başlayarak öğretmenlerin öğrencilerin yaptıkları sözlü anlatımları; konuşma ilkelerine ve kurallarına uygun dönütlerle düzeltmesi, pekiştirmesi gerekir. “Yüzme suda öğrenilir.” sözünün anlattığı gibi konuşma becerisinin uygulamalı çalışmalarla öğrencilere edindirilebileceği, temel bir ilke olarak benimsenmelidir.

- **Konuşma, metin oluşturma eylemidir.**

Konuşma, amaca uygun metin oluşturma eylemidir. Konuşmanın verimini belirleyen temel etken, bu metnin konuşma ilkelerine uygun oluşturulması ve konuşma kurallarına göre aktarılmasıdır. Başka bir söyleyişle konuşma, birtakım sözcüklerin ses aracılığıyla dinleyene ya da dinleyenlere aktarılması çabası değildir. Bunun için duyguların ve düşüncelerin zihinsel işlemlerden geçirilerek amaca uygun olarak bir metne dönüştürülmesi gerekir. Duygu ve düşünce boyutuyla oluşturulmamış söz yığınları, nitelikli bir konuşma olarak değerlendirilemez. Anlamsız, amaca uygun olmayan sözel aktarımlarla da sağlıklı iletişim kurulamaz. Başarılı bir konuşma için kişilerin okulöncesi dönemden başlayarak düzeylerine uygun yazınsal ve öğretici metinlerle karşılaştırılması gerekir. Türkçenin söz varlığını, anlatım olanaklarını, kurallarını duyarlıkla yansıtan metinleri anlayarak okuma alışkanlığı kazanmak; doğru ve etkili konuşmanın en etkili yoludur. Kişinin kavramsal yönden gelişmesi, duygu ve düşünce üretme yetisini de besleyen bir süreçtir. Bu bağlamda zihinde tasarlananların söze ve anlamlı bir metne dönüştürülebilmesi için kişinin dilsel olarak öykünebileceği nitelikli yapıtlara gereksinimi olduğu bilinmelidir.

Zihinsel çabalarla oluşturulmuş bir metindeki dilsel birimlerin ses yoluyla dışa vurulması (aktarılması), duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayan bir eylemdir. Konuşmanın bir anlatım etkinliği olarak değer taşıyabilmesi için kişilerin bu eylemin niteliğini etkileyen alt becerileri edinmeleri gerekir.

KONUŞMAYI YAPILANDIRAN ALT BECERİLER

Konuşmayı yapılandıran, kişilerin doğru ve etkili konuşabilmeleri için edinmeleri gereken alt beceriler; Türkçedeki seslerin doğru söylenmesi, konuşma sırasında vurgunun anlam yaratıcı işlevinden yararlanma, bir söyleyiş özelliği olarak tonlamadan yararlanma, konuşmada “kavşak” ve “durak” gibi anlamı aydınlatıcı söyleyiş özelliklerinden yararlanma ve akıcılığı sağlayabilmek için uygun durumlarda ulamadan yararlanma biçiminde sıralanabilir.

Türkçedeki Seslerin Doğru Söylenmesi (Çıkarılması)

Ses; akciğerlerden gelen havanın ses yolunda yaptığı, ağızdan çıkarak yayılan, işitme organlarının duyabildiği titreşim (Püsküllüoğlu, 1994: 925) olarak tanımlanabilir. Beyin, aktarmak istediği duygu ve düşünceyi konuşma organları (akciğerler, ses telleri, dil, damak, dişler, dudaklar vb.) aracılığıyla dil dizgesi içindeki seslere dönüştürür. Konuşma organlarının dil seslerini oluşturmaya "boğumlanma", bir sesin çıkarılması için ses yolunun herhangi bir yerinde oluşan daralma ya da kapanmaya da "boğumlanmak" denir. Dil seslerinin doğru biçimde boğumlandırılması (sesletilmesi) etkili konuşmanın temel koşullarından biridir. (Türkçenin ses özellikleri için Ünite 3'e bakınız.).

Türkçenin ses dizgesinin tanınması; seslerin kendi çıkak noktalarında oluşturulması, anlaşılır ve etkili bir konuşma için uyulması gereken önemli bir ilkedir. Seslerin kendi çıkaklarında oluşturulabilmesinde doğru solunumun önemi büyüktür. Ünlü ve ünsüzler; dil, dudak, damak, diş, gırtlak gibi konuşma organlarının açılıp-kapanma, yaklaşım-uzaklaşma, gerilip-çözülme gibi çeşitli devinimleriyle boğumlandırılır. Ses dizgesinin doğru boğumlandırılabilmesi için konuşma organlarının de her sesin doğru oluşumuna katkı sağlayacak bir işlevi gerçekleştirmesi gerekir. Taşer (1987)'e göre diyaframla karın boşluğunu kullanarak göğüs altından soluk alıp verme, topluluk karşısında yapılan konuşmanın etkili ve başarılı olmasını sağlar. Çünkü, diyaframdan yapılan solunumda genişleyen akciğerler, içine konuşma etkinliğinde kullanabileceği yeterli havayı alır. (*Solunum alıştırmaları için, Taşer (1987, ss. 111-113), Özdemir (1999, ss. 69-77) ve Şenbay (1989; ss. 19-24)'ın çalışmalarından yararlanılabilir.*)

Taşer (1987, ss. 180-181)'e göre Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinden oluşan ses dizgesinin genel özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Türkçe; genel olarak yazıldığı gibi konuşulan, konuşulduğu gibi yazılan bir dildir.
- Türkçede, yumuşak g (ğ)'nin dışında yazıldığı gibi söylenmeyen, söylendiği gibi yazılmayan hiçbir ses yoktur.
- Türkçe ses yönünden zengin bir dildir.
- Türkçenin sesleri gırtlaksılıktan, burunsuluktan kurtulduğu için hırıltılı değil pırıltılıdır. Sesler; hımlım ve boğuk değil, tınılı ve parlak özellik gösterir.
- Türkçenin bütün sesleri renkli, ezgili ve yumuşaktır.
- Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinin tümü kolayca boğumlandırılabilir, seslerin hiçbiri boğumlanmada zorlayıcı değildir.
- Türkçenin yazma, okuma ve konuşmayı kolaylaştıran yalın ve sağlam kuralları vardır.

Kişilerin doğru ve etkili bir konuşma becerisi edinebilmeleri için kendi konuşma seslerine bir kişilik kazandırmaları beklenir. Konuşan kişi, sesiyle konuşmaya bazı özellikler katarak başarılı bir konuşmanın temellerini kurar. Konuşmacının sesini yönetmesiyle yarattığı bu özellikler şöyle özetlenebilir:

İşitilebilirlik: Söylenenlerin dinleyiciler tarafından anlaşılabilmesini sağlayan temel öge, sesin işitilebilir olmasıdır. Gereğinden fazla alçak ya da yüksek sesle konuşulan bir ortamda duygu ve düşüncelerin etkilice paylaşılması olanaksızdır. Konuşmanın verimli olabilmesi, amaçlanan bir iletişim sürecini yaratabilmesi için öncelikle söylenenlerin anlaşılması gerekir. Bunun için de yapılacak konuşmanın kolayca işitilebilir olması önemlidir.

Açıklık: Konuşmacının kullandığı sözcüklerdeki ünlü ve ünsüzleri tam değerlerini vererek seslendirebilmesidir. Seslerin çıkaklarında oluşturulmasına özen gös-

Konuşmanın ses özellikleri;

- işitilebilirlik
- açıklık
- doğrallık

terilmesi, sözcüklerin ve cümlelerin oluşturduğu anlamın açıkça anlaşılabilmesi demektir. Bilinmelidir ki konuşma eylemi, aktarılmak istenen duygu ve düşüncelerin dinleyenler tarafından anlaşılmasıyla/paylaşılmasıyla amacına ulaşır. Açıklık, sözlü anlatımda bu paylaşmayı sağlayan temel bir etkidir.

Doğallık: Sesin konuşma sürecinde içeriği bütünleyen, tamamlayan, içeriğe işitsel renk katan bir öge olarak kullanılmasıdır. Başka bir söyleyişle sesin duygu ve düşüncelerin taşıdığı anlamın (sevinç, üzüntü, kaygı vb.) niteliğine uygun biçimde değişebilmesidir. Bu değişimde sesin yapmacık ve zorlama biçimde kullanılması, konuşmanın dinlenebilirliğini ve inandırıcılığını etkiler. Konuşma akışında çeşitli duygu durumları, sesin tınısında yaratılan doğal değişikliklerle dinleyenlere yansıtılmalıdır.

Konuşma Sırasında Vurgunun Anlam Yaratıcı İşlevinden Yararlanma

Doğru ve etkili bir konuşma, vurgunun anlamı belirtici ve anlam yaratıcı işlevlerinden yararlanabilmeyi de gerektirmektedir. Konuşmada bazı heceler üzerindeki farklı ses baskısı, aktarılmak istenen duygu ve düşüncenin doğru kavranmasına olanak sağlar. Her dil, kendi ses dizgesine bağlı olarak kimi heceleri baskılı söyleyişlerle anlamın oluşmasına ortak eder. Yapılan vurguların doğruluğu ve amaca uygunluğu, konuşma ve okuma eylemini dinlenilir ve anlaşılır kılar.

Vurgu, konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesidir. Temel işlevi de anlamın oluşmasını, kavranmasını sağlamak; söze duygu değeri katarak dinleyicinin ilgisini uyandırmaktır.

Özdemir (1999, s. 53)'e göre vurgunun anlamı belirlemede önemli bir işlevi vardır. Konuşma ve okumamızı canlandırmak için vurgulama becerisini bilmemiz ve onun gereklerine uygun davranmamız gerekir. Eksik ve yanlış vurgular ya da gerektiği zaman vurgunun yapılmaması, sözün duygu değerinin yitirilmesine neden olur. Dinleyicinin ilgisi dağılır, anlamın kavranması güçleşir. Sesin yarattığı söyleyiş güzelliği ortaya çıkmaz. Bunun içindir ki vurgu, ses ve söyleyiş yönünden önemli bir olaydır.

Gencan (1975, s. 63)'a göre ise vurgu; sesi, söyleyişi, sözdeki ezgiyi canlandırır. Vurgusuz okumalarda anlamlar yeterince aydınlatılamaz. Vurgu ile sözlerine canlılık katmayan bir konuşmacı, ne denli yararlı ve coşturucu konuları ele alırsa alsın, dinleyicileri uyuklamaktan kurtaramaz.

Dilimizde vurgu ile ilgili olarak söylenebilecek en genel kural şudur: **Türkçe sözcüklerin genellikle son hecesi vurgulanır.** Türkçede bu kuralın dışında kalan bazı örnekler de bulunmaktadır.

Sözcük vurgusuyla ilgili bazı temel ilkeler ise şöyle belirlenebilir:

- **Tek heceli sözcükler vurgusuzdur.**

ÖRNEK

“Kuş, kış, taş, kaş, gel-, gör-, bak-, tak-, dün, çok” gibi tek heceden oluşmuş sözcüklerin söylenişinde vurgu yapılmaz.

- **Çok heceli sözcüklerin vurguları, genel olarak son hecede yapılır.**

ÖRNEK

“Çocuklar, bugün gelecek. Ormanlar, yurdumuzun geleceğidir. Aşşe, okula gidiyor.” gibi çok heceli sözcüklerle kurulan cümlelerde vurgu, sözcüklerin son hecelerinde yapılır.

Vurgu: Konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesidir.

- İki heceli yer adlarında vurgu ilk hecede yapılır.

“**Ağ**rı, **Bur**sa, **İz**mir, **Cey**han, **To**ros, **Ri**ze, **Mar**din” gibi iki heceli yer adlarının söylenişinde, ilk heceler vurgulanır.

ÖRNEK

Türkçede yer adı olan “Bodrum” ile bir yapının yol düzeyinin altındaki bölümünü anlatan “bodrum”, söyleyişte vurgu ile birbirinden ayrılmalıdır. Yer adında vurgu ilk hecede yapılır (**Bod**rum), diğerinde vurgu ikinci hecededir (bod**rum**).

- Çok heceli yer adlarında, ikinci hecedeki ses sayısı birincidekinden çok ise vurgu ikinci hecededir.

“**Çan**akkale, **Hakkâ**ri, **Antal**ya, **Malat**ya, **Tekir**dağ, **Deniz**li” gibi çok heceli yer adlarında, ikinci heceler vurgulanır.

ÖRNEK

- Ekler, genel olarak, sözcük vurgularını kendi üzerlerine çekerler.

“Kalem, kaleml**er**, kalemler**imiz**, kaleml**lik**; deniz, deniz**ci**, deniz**den**, denizci**lik**” gibi sözcüklerin sonlarında yer alan ekler vurgu yapar. Yalnız olumsuzluk eki **-me**, **-ma**; soru ilgeci olan **mi**, sözcüğe küçültme anlamı katmayan **-ce** eki; vurguyu kendinden önceki heceye aktarır.

“Ali, **gel**meyecek. ; Ali **geldi** mi? ; **ben**ce, **ulus**ça, **insan**ca” vb.

ÖRNEK

- Geniş zamanlı eylem kiplerinde olumsuzluk eki **-me** vurgulanır.

“O beni hiç **dinlemez**.” vb.

ÖRNEK

- “ile” sözcüğü ve ek eylemin “i-se, i-di, i-miş, i-ken” çekimleri ek olarak kullanıldığında vurgu, bunlardan önceki hecede yapılır.

“**benim**le, **Barış**’la; **gdir**se, **mutlu**ysa; **güler**di, **sever**di; **sever**miş, **güler**miş; **sever**-ken, **güler**ken” vb.

ÖRNEK

- “ki” ve “de” bağlacı, vurguyu kendinden önceki sözcüklere iter. “-ki” ve “-de” eki vurguyu üzerine çeker.

“Unut**mayın** ki çocuklar geleceğimizdir.”, “Sınıf**ımız** da temizlendi.”; “Evd**eki** besap çarşıya uymaz.”, “Sınıf**ımızda** birçok başarılı öğrenci var.” vb.

ÖRNEK

- “ki” bağlacının kaynaşmasıyla oluşan “belki, sanki, mademki...” sözcüklerindeki “ki” vurgulanmaz.

belki, **san**ki, **madem**ki” vb.

ÖRNEK

- Zaman belirten “-leyin” eki, vurguyu kendinden önceki heceye iter.

“**Sabah**leyin buluştuk. **Akşam**leyin görüştük.” vb.

ÖRNEK

- **Yüklemeden uzak kalmış özneler cümle vurgusu alır.**

ÖRNEK

*Vurgu alan öznelerin yazıda virgül ile ayrılması gerekir. Örneğin; **Kemal Tabir**, **Yorgun Savaşçı** adlı romanında vatanını kurtarmak için uğraşanlarla, umutsuzluğa düşmüş olanların durumlarını yansıtır.*

Ton: Konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesi alçaltıp yükselterek sağlanan anlatım gücü.

Ezgi: Konuşma sırasında oluşturulan ton değişimlerinin tümü.

Tonlama: Konuşma sırasında sesin alçalıp yükseltilmesi, sesin ezgilenirilmesi.

Konuşma Sırasında Bir Söyleyiş Özelliği Olarak Tonlamadan Yararlanma

Ton (titrem), konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesi alçaltıp yükselterek sağlanan anlatım gücüdür. Konuşma sırasında yaratılan ton (titrem) değişimlerinin tümüne “ezgi” denir. Tonlama (titreleme); konuşmada çeşitli duyguları belirtmek için sesin yükselip alçalması, sertleşip yumuşaması; sesin ezgilenmesidir.

Konuşma dilinde cümlede anlamca önemsenen öge; ses tonundaki değişikliklerle, yapılan vurgu ve duraklarla dinleyiciye yansıtılır. Konuşan kişinin söylemek istediklerini amaca uygun biçimde aktarabilmesi için, cümledeki ezginin vurgulanmak istenen en önemli ögede en yüksek noktaya ulaşması gerekir. Bunun için iki yola başvurulur:

- **İletinin anlamca önemli ögenin yükleme yaklaştırılarak oluşturulması**

Yazı dilinde olduğu gibi konuşmada da vurgulanacak olan öge, yükleme yaklaştırılarak daha baskın bir tonda seslendirilir.

ÖRNEK

*Dün akşam kardeşimle sinemaya **gittim**. (Başka yere değil “sinemaya” gittim. Vurgulanan öge: yer)*

*Dün akşam sinemaya kardeşimle **gittim**. (Başkasıyla değil “kardeşimle” gittim. Vurgulanan öge: kişi)*

*Kardeşimle sinemaya dün **akşam** gittim. (Başka zaman değil “dün akşam” gittim. Vurgulanan öge: zaman)*

- **İletinin önemsenen ögenin baskın tonda vurgulanarak oluşturulması**

Cümlede yer alan sözcüklerin yerleri değiştirilmeden vurgulanacak öge daha baskın tonda seslendirilerek duygu ve düşüncelerin doğru ve etkili aktarılması sağlanır. Ergenç (1995, s. 25)’e göre belirtmek istenen ögenin öncesinde ya da sonrasında verilen bir durakla vurgu pekiştirilir.

ÖRNEK

***Kardeşimle** sinemaya dün akşam gittim. (Başkasıyla değil “kardeşimle” gittim. Vurgulanan öge: kişi)*

*Kardeşimle **sinemaya** dün akşam gittim. (Başka yere değil “sinemaya” gittim. Vurgulanan öge: yer)*

*Kardeşimle sinemaya **dün akşam** gittim. (Başka zaman değil “dün akşam” gittim. Vurgulanan öge: zaman)*

Anlatılanlara duygu, düşünce, coşkunluk, sertlik, yumuşaklık gibi özellikler katılarak anlamın belirgin duruma getirilmesinde tonlamanın önemli bir işlevi vardır. Aşağıdaki cümleleri sertlik (uyarı), acıma ve coşkunluk anlamları vererek okuyunuz:

ÖRNEK

- *Bir daba televizyonda şiddeti olumlayan ve senin gelişimine uygun olmayan programlar izlemeyeceksin.*

- *Bu küçücük yavru, sokaklarda çalıştırılmak için mi okula gönderilmiyor?*
- *Yaşasın! Babam yarın yurt dışından dönüyor.*

Konuşma sırasında ses değişiklikleriyle konuya, amaca, duyguya göre anlam etkisi yaratılabilir. Gencan (1979, ss. 71-72), konuşma ezgisindeki ton değişikliğinin yaratılan anlamla ilgisini şöyle açıklar:

- a) Emir temeli üzerine kurulan cümleleri, sesimize vereceğimiz tonla istediğimiz kesinlikte, sertlikte, yumuşaklıkta, okşayıcılıkta... söyleyebiliriz:
Çalış, çabala, gayret et; sonra pişman olursun ! ...
- b) Sorulu cümleler tonlanmaya daha elverişlidir:
Bunu nasıl yaptın?... Düşünmedin mi biç?... Ne olmuş sanki?...
- c) Soru sözcüğü ya da eki kullanılmadan tonlamayla söze soru çeşnisi katıldığı da olur:
Demek beni gördün de görmezlikten geldin?
Ben!
- d) Tonun en çok değer kattığı sözler ünlemlilerdir.
Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!
(Atatürk)
- e) Kimi heceler baskılı uzatılmasıyla da anlatıma abartılı bir duygu katılır:
- Yazın! Pek de gençti.
- Yoook! Yanlış anladınız; ölen o değil babası...
- Oooh! Biraz rabatlardım...

Söyleyiş özelliği, vurgu ve ton gibi konuşmayı yapılandıran alt becerileri edinme; konuşmanın anlaşılır ve dinlenilir kılınmasına, tekdüzelikten kurtulup canlanmasına önemli katkılar sağlar.

Konuşmada “Kavşak” ve “Durak” Gibi Anlamı Aydınlatıcı Söyleyiş Özelliklerinden Yararlanma

Kavşak ve durak, konuşmada içeriğin aydınlanmasını sağlayan en önemli anlam ayırıcı alt becerilerdir.

Kavşak, son sesinde ünsüz bulunan bir sözcükle önsesinde ünlü bulunan bir sözcük arasında söyleyişte gerçekleşebilecek ulamayı ortadan kaldırmak için yapılan kısa ara olarak tanımlanabilir.

balkon ‘açılmış / balkona çıkmış (Ergenç, 1995, s. 23).

ÖRNEK

Örnek söyleyişte “balkon” ya da “balkona” sözcüğünden sonra verilen kısa ara, anlamın ayırt ediciliğini sağlar.

Durak, konuşmada anlamın gerektiği biçimde sözcükler arasında yapılan ses kesintisidir. Konuşma sırasında yapılan duruş ya da susuşlarla aktarılmak istenen anlamın oluşması sağlanır. Konuşmanın doğal akışı içinde verilmek istenen iletinin doğru anlaşılması ve anlamın gölgelenmemesi için, amaca uygun durakların yapılması gerekir.

ÖRNEK

Oku baban gibi (durak) eşek olma!
Oku (durak) baban gibi eşek olma!

Söyleyişte “gibi” ilgecinden ya da “oku” sözcüğünden sonra yapılan durak, aynı sözcüklerden oluşan iki cümlenin anlamını tümüyle değiştirmektedir.

Yazılı anlatımda noktalama imleri, cümle içinde durulması gereken yerleri belirleyerek yanlış anlamaları engeller. Anlama açıklık kazandırır, yazının kolay okunmasını sağlar. Durak, konuşma eyleminde noktalama imlerinin işlevini yerine getirme sorumluluğunu üstlenir.

Konuşmada kısa (/), normal (//), uzun (///) süreli olmak üzere üç biçimde durak yapılır. Bu durakların yapılacağı yerler şöyle belirtilebilir (Özben, 1989, ss. 90-92):

- **Kısa süreli duraklarda genellikle soluk alınmaz.**

Seslenmelerden (hitaplardan); eş görevli söz öbeklerinden; biçimce bağlı cümleciklerden; ünlem ve ünlem görevli öğelerden; sıralı cümlelerin cümleciklerinden; çok kısa cümlelerden; koşullu, ki’li ve başka yancümleciklerden; cümle başı bağlaçlarından; uzun cümlelerde öznelerden sonra, kısa duraklar yapılabilir.

- **Normal duraklarda, biten sözle birlikte soluk verme tamamlanır ve uygun biçimde soluk alınarak yeniden söze başlanır.**

Cümle bitişlerinden sonra; cümle başlangıçlarında (iki nokta, noktalı virgül işaretlerinden sonra); anlamca bağlı cümlecikler arasında; karşılıklı konuşmalar, sorular ve yanıtlar arasında; uzun olan bağlı ve sıralı cümlecikler arasında; cümle başlangıcı sayılan ve anlam güçlendirici işlevi olan “ve” bağlacından sonra; karşıt duygu ve düşünceleri yansıtan söz dizileri arasında; uzun arasözlerden önce ve sonra, soluk veriş tamamlanarak yeni bir soluk alıştan sonra söze başlanır. Bu, normal soluk duraklamasıdır.

- **Uzun süreli duraklarda, birkaç kez soluk alıp verilebilir.**

Konuşma metinlerinin bölümleri arasında; paragraflar ve dize kümelenişleri arasında; bir de anlamlı susuşların gerektirdiği yerlerde uzun süreli durak yapılır. Bu durak aralarında solunum tamamlandıktan sonra da soluk alınıp verilebilir. Bunlarda da bölümlerin oluşum özelliğine, durak yapılacak yerlerde anlam ayırıcı bir işlevin doğup doğmayacağına dikkat edilmelidir.

Konuşmada Akıcılığı Sağlayabilmek İçin Uygun Durumlarda Ulamadan Yararlanma

Konuşmanın akıcılığını sağlayan etkenlerden biri de “ulama”dır. Ulamada, art arda gelen sözcüklerden ilkinin sonundaki ünsüz, kendinden sonra gelen sözcüğün başındaki ünlüye ses bakımından bağlanarak söylenir.

Örnek: güneş_açtı, sabah_oldu vb.

KONUŞMA DİLİNİN ÖZELLİKLERİ

Dil, sesli göstergeler dizgesidir. Bu dizge, belli insan topluluklarına göre değişiklikler gösterir. Konuşma dili; yazı dili gibi düzenli kuralları olmayan, yazı dilinden az çok farklılıklar gösteren, bir topluluğun çeşitli yaşam durumlarında seslendirdiği dildir. Türkçenin, konuşma dili olarak en belirgin özelliği, kulağa hoş gelmesi-

dir. Aksan (1990, s.22)'a göre “ünlüleri bol bir dil olan Türkçe bu niteliğiyle ünlü uyumları ve ünsüz benzeşmeleriyle kulağa hoş gelen, kulağı tırmalamayan ses birleşmeleriyle; sözün değişik yerlerinde beliren vurgu, ton ve ezgi (entonasyon) özellikleriyle ahenkli, kulağa hoş gelen bir dil görünümü vermektedir. Kaldı ki Türkçe bilmeyen ya da bu dili yeni öğrenen birçok yabancıların Türkçe için “Ne hoş ahengi var şu Türkçenin!” dediklerini duymuşuzdur.

Konuşma dilinde, durak, vurgu, tonlama gibi söyleyiş özellikleriyle sözcük ve cümlelere anlam yüklenir. Yazı dilinde bu işlev noktalama (yazım) imleriyle gerçekleştirilir. Anlatılanların tam ve doğru anlaşılabilmesi için yazılı anlatım kurallarına özenle uyulması gerekir. Konuşma dilinde cümle kuruluşları, yazı dilindeki kadar özenli olmasa da sesin vurgu ve titremleriyle anlatıma canlılık ve güç katılır. Bedensel devinimle (el ve kol hareketleriyle), jest ve mimiklerle anlatım desteklenir.

Türkçede konuşma dilinin söyleyişe yansıyan bazı özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Türkçe; yazıldığı gibi okunan, okunduğu gibi yazılan bir dil olmasına karşın yumuşak g (ğ), bu kuralın dışında kalır. Yazı dilinde gösterilen yumuşak g, söyleyişte bir ses olarak belirtilmez.
- “ğ” ünsüzü dağ, yağ, çağ, ağ, sığ vb. örneklerde de görüleceği gibi son ses-te kendisinden önce gelen ünlülerin etkisiyle kaybolur ve kendinden önceki ünlüler de uzun söylenir. Örnek: dâ, yâ, çâ, â, sâ vb.
- “ğ” ünsüzü, “e” ve “i” ünlüleriyle birlikte bulunduğu sözcüklerde “y” sesine dönüşür. Örnek: eğlen-eylen, eğil-eyil, değnek-deynek, değirmen-deyirmen vb.
- Türkçe sözcüklerde ünlü ve ünsüz arasında yer alan “ğ” ünsüzü, söyleyişte yitirilerek kendinden önceki ünlünün uzamasına yol açar. Örnek: yağmur-yâmur, öğretmen-öretmen vb.
- Türkçede geniş yuvarlak “o” ve “ö” ünlüleri, kendinden sonra gelen “ğ” ünsüzünü söyleyişte “v”ye dönüştürme eğilimi gösterir. Örnek: koğcu-kovcu; öğün-övün, döğ-döv vb.
- Türkçede “y” ünsüzü önündeki “a” ve “e” ünlülerinin söyleyişte daralması, bazı sözcükler için, yazı ve konuşma dilinde farklılıklara neden olur. “-en”, “-ecek”, “-erek” ekleri;
- “-ebilmek”, “-edürmek” gibi yeterlik ve sürerlik oluşturan eylemler; ünlülerle biten gövdelere geldiğinde Türkçede iki ünlü yan yana bulunmayacağı için aralarına giren “y” kaynaştırma ünsüzü, kendinden önceki ünlüyü yalnız konuşmada daraltır.

ÖRNEK

başla -y-an (yazılır), başlı -y-an (söylenir)

ara -y-a- cak (yazılır), an -y-a-cak (söylenir)

bil-me -y-erek (yazılır), bil-ni -y-erek (söylenir)

dinle -y-ebilme (yazılır), dinli -y-ebilme (söylenir)

bekle -y-edursun (yazılır), beklî -y-edursun (söylenir)

BAŞARILI BİR KONUŞMANIN TEMEL ÖGELERİ

Duygu ve düşüncelerin etkili aktarılması, dinleyenlerin de anlatılanları tam ve doğru anlaması; konuşma sürecinin temel amacıdır. Gerek hazırlıklı gerekse hazırlıksız konuşmalarda konuşanın kişiliğiyle ilgili olumlu izlenimlerin oluşabilmesi, söylediklerinin istekle dinlenebilmesi için bazı konuşma kurallarına uyulması gerekir.

Başarılı konuşmanın temel öğeleri:

1. İçten, güven verici olma
2. Dili kullanırken özenli olma
3. Saygılı ve hoş görülü olma

Başarılı bir konuşmanın temel öğeleri olarak adlandırılabilir bu kurallar, şöyle özetlenebilir:

- **Güven verici ve içten olmak:** Konuşmacının “Ben bilirim.”, “Ben önemliyim.” gibi yargılarla iletişime girdiği, kişi ya da kişileri yeterince önemsemediği izlenimi uyandırması; konuşma içeriğinin etkilice paylaşılmasında önemli bir engeldir. Anlatılanların çelişki içermemesi, konuyla doğrudan ilgili olması, (varsa) sorunu çözmeye yönelik somut ve uygulanabilir öneriler içermesi; konuşmacıya güven oluşturan etkenler arasındadır. Konuştuğumuz kişilere adlarıyla seslenmek, güven veren içten bir ortamın oluşmasına katkı sağlar.
- **Saygılı ve hoşgörülü olmak:** Konuşan kişinin konuşma sırasında iletişime giren kişi ya da kişilerin söylediklerini saygı ve hoşgörüyle dinlemesi, varsa katıldığı/katılmadığı düşünceleri içtenlikle açıklaması hem güven oluşturan hem de dinleyenlerin ilgisinin dağılmasını önleyen davranışlardır. Konuşma sırasında kişilerin duygu ve düşüncelerini paylaşmaya dönük hoşgörülü ve saygılı davranışları, verimli bir iletişimin temel koşuludur. Karşılıklı konuşmalarda dinlemeyi bilmek, söylenenlerin tam ve doğru anlaşılabilmesini sağlayan bir etkidir. Bu nedenle konuşanın sözünün kesilmeden dinlenilmesi, konuşanın da dinleyen hoşgörü sınırlarını zorlamadan söyleyeceklerini sınırlaması gerekir. Kesin ve katı bir dil kullanmanın, emir cümleleriyle konuşmanın; iletişim sürecinin niteliğini olumsuz biçimde etkileyeceği bilinmelidir.
- **Dili kullanırken dikkatli ve özenli davranmak:** Anlatılmak istenene uygun sözcükleri seçmek ve onları doğru seslendirmek, konuşmayı yapılandırılan temel becerilerdir. Bunun için kişinin yazılı kültürün olanaklarından yararlanarak zengin bir söz dağarcığı edinmesi gerekir.

Şimdi de Türkçenin özenli ve dikkatli kullanılmamasının yaratacağı anlamsal sorunları birkaç örnekle açıklayalım:

- “O kadar heyecanlıydım ki otobüsten, paraşütten iner gibi indim.” cümlesinde yanlış benzetmeden kaynaklanan bir mantık yanlısına düşülmüştür. Otobüsten inme eylemi, paraşütten inmeye değil paraşütle inmeye benzetilebilir.
- Eş anlamlı sözcükleri birlikte kullanmak, konuşma dilinde düşülen önemli yanlışlardan biridir. Örneğin “Öğretmenime saygı ve hürmetlerimi sundum.”, “Geleceğimizi ve istikbalimizi iyi düşünmeliyiz.”, “Doğanın ve tabiatın güzellikleri insanlara birer armağandır.”, “İlgi ve alâkanız beni çok sevindirdi.” cümlelerinde; saygı-hürmet, gelecek-istikbal, doğa-tabiat, ilgi-alâka sözcükleri eş anlamlıdır.
- “Doktorların yaptıkları tüm girişimler, hastaya yarar yerine zarar sağladı.” cümlesinde, “sağlamak” sözcüğü yanlış anlamda kullanılmıştır. Sağlamak sözcüğü olumlu durumlar, oluşumlar için kullanılır. Cümlede “sağladı” sözcüğü yerine “verdi” sözcüğünün kullanılması gerekir.
- Konuşma sırasında duygu ve düşüncelerin kısa ve yalın cümlelerle aktarılmasına özen gösterilmelidir. Uzun, girişik, anlaşılması güç cümlelerle etkili bir iletişim kurulamayacağı; konuşmanın söz yığılmacası olmadığı bilinmelidir. Önemli olan, söylenenlerin kolay biçimde tam olarak kavranabilmesidir. Konuşmacının temel sorumluluğu da anlamı tam karşılayacak uygun sözcükleri seçmektir. Örneğin “Bugün aldığım giysilerin bana yakıştığını görünce mutlu oldum.” biçiminde aktarılabilir bir yargı; “Bugün mağazadan parayla aldığım yeni giysileri, önce eve götürdüm. Ünlü mağazanın giysile-

rini torbadan teker teker çıkardım, onları kendi kendime giydim. Sonra aynada yeni giysilerin bana yakıp yakışmadığına baktım. Bana çok yakıştıklarını görünce mutlu oldum.” cümleleriyle oluşturulursa anlatım gereksiz sözcüklerle gereksiz biçimde uzatılmış olur.

- Konuşma genellemelerden, toptancı yargılardan, gereksiz sözcüklerden arındırılmalıdır. Söylediklerimizin bellekte kalıcılığını sağlayabilmek için düşüncelerimizi örnekler vererek, karşılaştırmalar yaparak somutlamalıyız. Örneğin “Ben bugüne kadar hiç yanılmadım. Ne söylediysem hepsi çıktı, gerçekleşti.”, “En iyisini ben bilirim.”, “Sağlıklı olmanın tek koşulu spor yapmaktır.”, “Bütün kitaplar, düşünceyi geliştirici özellikler gösterir.” vb. genellemeci yargılar; konuşma sürecinin düşünsel iletişim boyutunu olumsuz biçimde etkiler. Öte yandan anlamca açık yargılar oluşturabilmek için konuşma içeriğinin gereksiz sözcüklerden arındırılmış olması gerekir. Örneğin “Dün akşam, ünlü sanatçı Bayrampaşa Cezaevi’nden tahliye edilip salıverildi.” cümlesinde “tahliye edilip” sözcükleri; “Ayşe’ye, bu yaz geçirdiğim tatilimdiki dinlenceyi bütün güzellikleriyle anlattım.” cümlesinde, “tatilimdeki” sözcüğü; “Arkadaşımdan aldığım kalemi ve silgiyi iade edip geri verdim.” cümlesinde ise “iade edip” sözcükleri gereksizdir.
- Türkçede belirtisiz tamlamalar nitelenirken sıfat başa getirilir. Örneğin eski kalem kutusu, eski Ankara Valisi, yeni çalışma masası, yeni banka müdürü vb. Bu örneklerde sıfatlar başa gelerek bütün öbeği niteler; ancak belirtili tamlamalarda sıfat araya girer. Örnek: Ankara’nın eski Valisi, babamın yeni gömleği vb.
- Türkçede uzun ünlü yoktur. Arapça ve Farsça kaynaklı sözcüklerdeki “a,u,i” ünlülerinin uzun/kısa söylenişleri anlam değişikliğine yol açar. Örneğin: râkip (binici), rakip (birbiriyle yarışan); vâris (mirasçı), varis (toplardamar genişlemesi); âdet (alışkı, görenek), adet (sayı); âşık (aşırı sevgi ve bağlılık duyan); aşık (ayak bileğinde bulunan küçük kemik); âlem (evren); alem (bayrak; minare, kubbe, sancak direği gibi şeylerin tepesinde bulunan ay yıldız vb. biçimindeki tepelik) vb. Konuşurken söz konusu sözcüklerdeki seslerin uzun ya da kısa söylenmesine gerekli özenin gösterilmesi, iletinin doğru aktarılması açısından önemlidir. Öte yandan günlük yaşamda sıkça kullanılan “edebiyat”ın sesletilmesinde de yanlışla düşüldüğü görülmektedir. Edebiyat (yazın), Arapça çoğul eki almış ve son hecesi uzatmalı (edebiya:t; Türk edebiya:tı) söylenmesi gereken bir sözcüktür.
- Türkçede bağlaç olarak kullanılan ve ikinci hecesinin kısa söylenmesi gereken “dahi” (dahi:), Arapçada çok üstün akıllı anlamındaki dâhi (da:hi) biçiminde sesletildiğinde anlamsal bir sorun yaratılmış olur.
- Konuşurken Türkçe sözcüklerden yararlanmak temel bir ilke olarak benimsenmelidir. Eskimiş, yabancı kökenli sözcükleri kullanmamaya özen göstermek, değişik cümle türlerinden yararlanarak konuşmaya devingenlik kazandırmak; anlatılanların dinlenebilirliğini ve anlaşılabilirliğini sağlayan temel özelliktir.

Günlük etkinliklerde ve bilimsel çalışmalarda yabancı kökenli sözcük ve terim kullanma alışkanlığının yaratacağı sorunları tartışınız.

SIRA SİZDE

2

ETKİLİ KONUŞMA İLKELERİ (KONUŞMANIN VERİMİNİ ETKİLEYEN ETKENLER)

Konuşma becerisinin amaca uygun bir niteliğe kavuşabilmesi için aşağıda yer alan ilkelerin uygulamalarla kalıcı davranışlara dönüştürülmesi gerekir. Etkili konuşma ilkeleri şöyle özetlenebilir:

- **Derin, düzenli ve gürültüsüz biçimde soluk alma:** Akciğerlere yeterli hava, düzenli biçimde gürültüsüzce çekilmeli; konuşma, soluk verme sırasında gerçekleştirilmelidir. Soluk, konuşma sırasında söylenenlerle uygun bir düzen içinde verilmeli; konuşmaya göre ayarlanmalıdır. Konuşurken göğüs boşluğundan ve diyaframdan soluk alma, alışkanlığa dönüştürülmelidir.
- **İşitilebilir bir sesle konuşma:** Konuşmanın kolayca anlaşılabilmesi için söylenenlerin işitilebilir olması gerekir. Yüksek ya da alçak bir sesle konuşan kişilerin anlattıklarının anlaşılması olanaksızdır.
- **Sözcükleri doğru ve anlaşılır biçimde söyleme:** Etkili bir konuşmanın ilk evresi, sözcükleri doğru ve anlaşılır biçimde söylemektir. Seslerin doğru boğumlandırılması, sözcükleri anlaşılır; konuşmayı da etkili kılan bir beceridir.
- **Sözcük ve cümleleri anlamına göre vurgulama:** Etkili konuşma; söylenenlerin doğru kavranmasını sağlayabilen, dinleyenin ilgisini uyandırabilen konuşmadır. Konuşmanın bu başarısı, söze duygu değeri katan sözcük ve cümle vurgularıyla sağlanır.
- **Konuşma içeriğine uygun bir tonla konuşma:** Konuşma sırasında, acırma, sevinme, üzülme vb. durumlara ilişkin ses değişiklikleriyle anlam etkisi yaratmak; etkili konuşmayı yaratan önemli bir beceridir. Anlatıma sesi ezgiyleyerek güç katmak, konuşmada yaratılmak istenen duygu ve düşüncenin açıkça ortaya çıkmasına ve doğru biçimde anlaşılmasına katkı sağlar.
- **Konuşma sırasında anlamı aydınlatan ve akıcılığı sağlayan söyleyiş özelliklerinden yararlanma:** Kavşak, durak ve ulama; konuşmayı etkili kılan becerilerdendir. Kavşak ve durak, anlamı aydınlatarak söylenenlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlar; ulama ise konuşmaya akıcılık kazandırır.
- **Konuşma akışını bozacak duraksamalar yapmama:** Gereksiz duraksamalar, konuşmanın dinlenebilirliğini olumsuz biçimde etkiler. Duygu ve düşüncelerin paylaşılması sürecinde konuşanın gereksiz ve uzun duraksamaları, söylenenler arasındaki anlamsal bağın kopmasına neden olur. Konuşma içeriğinin tam ve doğru anlaşılmasına engel olur. Bu nedenle konuşmacının yargıları arasında anlamsal kopukluğa yol açacak duraksamalardan kaçınması gerekir.
- **Konuşurken gereksiz sesler çıkarmama:** Konuşmanın akışında ve dinlenmesinde sorun oluşturan bir etken de konuşurken gereksiz sesler çıkarmadır. Etkili bir sözlü anlatım becerisi için konuşmanın “ıhılama”dan, uuuu, eeee gibi gereksiz seslerden arındırılması gerekir.
- **Konuşurken konu dışına çıkmama:** Konuşma sırasında söyleyeceklerimiz, asıl paylaşmak ya da aktarmak istediklerimizle ilgili olmalıdır. Bunun için duygu ve düşünceler, bellekte belirginlik kazandıktan sonra söze dönüştürülmelidir. Konuyla ilgili olmayan boş sözler, konuşmacıya güveni azaltır. Konuşma sırasında konu dışına çıkıldıkça iletişim sürecinin verimi de gittikçe düşer.

- **Konuşurken dinleyenle/dinleyenlerle göz iletişimi kurma:** Göz iletişimi kurma, konuşmacının dinleyene duyduğu saygıyı yansıtan en önemli beceridir. Bu becerinin konuşma eyleminde yaşama geçirilmesi, etkili iletişimin temel bir ilkesi olarak benimsenmelidir. Konuşurken dinleyiciyle göz iletişimi kurmayan, başka yöne bakan ya da bakışlarını dinleyenden kaçırarak bir konuşmacının etkili bir iletişim süreci oluşturması olanaksızdır.
- **Tekrarlara yer vermeden konuşma:** Aynı sözleri ya da yargıları gereksiz biçimde tekrarlamak, konuşmanın etki gücünü azaltan bir sorundur. Konuşma sırasında söylenenlerin yinelenmesi, dinleyici üzerinde konuşmacının içerikle ilgili yetersiz ya da hazırlıksız olduğu düşüncesini oluşturur.
- **Söz, bedensel devinim, jest, mimik uyumunu sağlayarak konuşma:** Konuşmanın anlamını güçlendiren bu öğelerin, dinleyenlerin ilgisini dağıtmayacak doğrulukta olması gerekir. Konuşanın bedeni, dinleyiciye dönük olmalıdır. Konuşma sırasında ellerin cepte tutulması, kolların kavuşturulması ve ağzın elle kapatılması gibi davranışlardan kaçınılmalıdır.
- **Yerel ağızlara ve argo söyleyişlere yer vermeme:** Türkiye Türkçesinin söyleyiş özelliklerinin yaygınlaşması için konuşma dilinde burunsu ve gırtlaksı seslerden arındırılmış İstanbul ağzı yeğlenmelidir. Anlatımda argo söyleyişlerin egemen olması; asıl anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin gölgelenmesine, aktarılmak istenen iletinin yanlış anlaşılmasına neden olabilir.
- **Konuşmayı, yeri geldiğinde, dinleme ilkelerine uyararak tamamlama:** Konuşma bir iletişim sürecidir. Bu sürecin yaşanabilmesi için en az iki kişi gerekir. Günlük konuşmalarda, konuşan ve dinleyen yüz yüzedir. Konuşan, bir süre sonra dinleyen konumuna gelir. Konuşanın yargılarını konuşma ilkelerine uygun olarak aktarma ve dinletme sorumluluğunun yanında dinleyenin de söylenenleri tam ve doğru olarak anlama sorumluluğu vardır. Bu bağlamda dinleme de konuşma gibi düşünsel bir etkinliktir. Dinleyen kişinin söylenenleri anlaması, konuşma sırasında kendi yargılarının da niteliğini ve konuyla ilişkisini sağlar. Özlü bir belirlemeyle konuşma, dinleyen/dinleyenlerin anlama çabasına koşut olarak başarıya ulaşır. Dinleyenin dikkatini konuşmacıya yöneltmesi; konuşmacının dikkatini dağıtacak hareketler yapmadan, sözünü kesmeden dinlemesi, iletişim kurmaya hazır olduğunu yansıtan içten, sıcak bir yüz ifadesine sahip olması; konuşmanın-dinlemenin istekle sürdürülmesine katkı sağlar. Dinleyenin konuşma sırasında konuşmacıyı dinlediğini ve anladığını gösteren sözel olmayan dönütler sunması (başını aşağı yukarı hafifçe hareket ettirmesi), temel bir dinleme ilkesidir.

Kişilerin gençlik ve yetişkinlik döneminde ilkelere uygun, başarılı bir konuşma becerisi edinebilmesi için aileye ve okula düşen sorumlulukların neler olduğunu tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Duygu ve düşünceleri doğru ve etkili biçimde aktarabilmek, çağdaş insanın edinmesi gereken temel bir beceridir. Kişi, konuşma becerisini sınavabilmek için kılavuz nitelikli yukarıda belirtilen ilkeleri kendisine soru biçiminde yöneltmeli ve yanıtları doğrultusunda eksikliklerini tamamlayarak kendini geliştirmelidir.

Özet

Konuşma kavramını açıklamak

Konuşma, duygu ve düşüncelerin dinleyici durumundaki kişi ya da kişilere sözlü bildirilmesidir. Konuşma, zihinsel ve kişisel bir etkinliktir; zihinde tasarlananları söze dönüştürme eylemidir. Bu eylem, dinleyiciyle duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayan toplumsal bir nitelik taşır. Konuşmak, çağımızda demokratik yaşamı oluşturmada bir etken olduğu gibi demokratik bir toplumda vazgeçilmeyecek en temel bireysel hak ve görevdir. Konuşma, eğitimle geliştirilebilen bir beceridir. Ayrıca konuşma, metin oluşturma eylemidir.

Konuşmayı yapılandıran alt becerileri açıklamak

Türkçedeki seslerin doğru söylenmesi, konuşma sırasında vurgunun anlam yaratıcı işlevinden yararlanma, konuşma sırasında bir söyleyiş özelliği olarak tonlamadan yararlanma, konuşmada “kavşak” ve “durak” gibi anlamı aydınlatıcı söyleyiş özelliklerinden yararlanma, konuşmada akıcılığı sağlayabilmek için, uygun durumlarda ulamadan yararlanma; konuşmayı yapılandıran alt beceriler olarak sınıflanabilir.

Konuşma dilinin özelliklerini açıklamak

- Konuşma dili; yazı dili gibi düzenli kuralları olmayan, yazı dilinden az çok farklılıklar gösteren, bir topluluğun çeşitli yaşam durumlarında seslendirdiği dildir. Türkçenin konuşma dili olarak en belirgin özelliği, kulağa hoş gelmesidir.
- Türkçe; yazıldığı gibi okunan, okunduğu gibi yazılan bir dil olmasına karşın yumuşak g (ğ), bu kuralın dışında kalır.
- Türkçede “y” ünsüzü önündeki “a” ve “e” ünlülerinin söyleyişte daralması, bazı sözcükler için, yazı ve konuşma dilinde farklılıklara neden olur.
- “-en”, “-ecek”, “-erek” ekleri; “-ebilmek”, “-edurmak” gibi yeterlik ve sürerlik oluşturan eylemler; ünlülerle biten gövdelere geldiğinde Türkçede iki ünlü yan yana bulunmayacağı için aralarına giren “y” kaynaştırma ünsüzü, kendinden önceki ünlüyü yalnız konuşmada daraltır.

Başarılı bir konuşmanın temel öğelerini kavramak

Başarılı bir konuşmanın temel öğeleri şöyle sıralanabilir:

- Güven verici ve içten olmak: Konuşmacının söylediklerinde çelişkiye düşmemesi, yapmacık davranışlardan kaçınması; güven veren içten bir konuşmanın oluşmasında belirleyici davranışlardır.
- Saygılı ve hoşgörülü olmak: Konuşma sırasında kişilerin duygu ve düşünceleri paylaşmaya dönük hoşgörülü ve saygılı davranışları, verimli bir iletişimin temel koşuludur. Karşılıklı konuşmalarda dinlemeyi bilmek, söylenenlerin tam ve doğru anlaşılabilmesini sağlayan bir etkidir. Bu nedenle konuşanın sözünün kesilmeden dinlenmesi, konuşanın da dinleyenin hoşgörüsü sınırlarını zorlamadan söyleyeceklerini sınırlaması gerekir. Kesin ve katı bir dil kullanmanın, emir cümleleriyle konuşmanın; iletişim sürecinin niteliğini olumsuz biçimde etkileyeceği bilinmelidir.
- Dili kullanırken dikkatli ve özenli davranmak: Anlatılmak istenene uygun sözcükleri seçmek ve onları doğru seslendirmek, konuşmayı yapılandıran temel becerilerdir. Bunun için kişinin yazılı kültürün olanaklarından yararlanarak zengin bir söz dağarcığı edinmesi gerekir.

Etkili konuşma ilkelerini açıklamak

Konuşma becerisinin amaca uygun bir niteliğe kavuşabilmesi için aşağıda yer alan ilkelerin uygulamalarla kalıcı davranışlara dönüştürülmesi gerekir.

- Derin, düzenli ve gürültüsüz biçimde soluk alma
- İhtilebilir bir sesle konuşma
- Sözcükleri doğru ve anlaşılır biçimde söyleme
- Sözcük ve cümleleri anlamına göre vurgulama
- Konuşma içeriğine uygun bir tonla konuşma
- Konuşma sırasında anlamı aydınlatan ve akıcılığı sağlayan söyleyiş özelliklerinden yararlanma
- Konuşma akışını bozacak duraksamalar yapmama
- Konuşurken gereksiz sesler çıkarmama
- Konuşurken konu dışına çıkmama
- Konuşurken dinleyenle/dinleyenlerle göz iletişimi kurma
- Tekrarlara yer vermeden konuşma
- Söz, bedensel devinim, jest, mimik uyumunu sağlayarak konuşma
- Yerel ağızlara ve argo söyleyişlere yer vermeme
- Konuşmayı, yeri geldiğinde, dinleme ilkelerine uyarak tamamlama

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, "Konuşma" kavramını tam olarak açıklamaktadır?

- Zihinde tasarlanan duygu ve düşünceleri dışa vurma eylemidir.
- Okul ve iş yaşamında başarıyı etkileyen temel bir beceridir.
- Anlamı tam karşılayan sözcüklerle, duygu ve düşünceleri aktarma eylemidir.
- Duygu ve düşüncelerin dinleyici durumundaki kişilere sözle bildirilmesidir.
- Zihinde tasarlananların ilke ve kurallara uygun biçimde dile getirilmesidir.

2. Aşağıdaki yargılardan hangisi doğru **değildir**?

- Konuşma eğitimle geliştirilebilen bir beceridir.
- Konuşma anlamlı metin oluşturma eylemidir.
- Konuşma becerisi kuramsal bilgilerle edinilir.
- Konuşma insan için temel bir gereksinimdir.
- Konuşma ve dinleme düşünsel bir eylemdir.

3. Aşağıdaki yargılardan hangisi **yanlıştır**?

- Konuşma organlarının dil seslerini oluşturmalarına "boğumlanma" denir.
- Dil seslerinin doğru biçimde boğumlandırılması (sesletilmesi) etkili konuşmanın temel koşullarından biridir.
- Bir sesin çıkarılması için ses yolunun herhangi bir yerinde oluşan daralma ya da kapanmaya da "boğumlanmak" denir.
- Diyaframla karın boşluğunu kullanarak göğüs altından soluk alıp verme, konuşmanın etkili ve başarılı olmasını sağlar.
- Ünlüler, çıkarılış sırasında dilin durumuna göre geniş ve dar diye ikiye ayrılır.

4. Aşağıdaki yargılardan hangisi "vurgu"nun anlam yaratıcı işlevlerinden biri **değildir**?

- Çok heceli sözcüklerin vurguları, genel olarak son hecede yapılır.
- Vurgusuz okumalarda anlamlar, yeterince aydınlatılamaz.
- Vurgu, söylenmek istenenlerin doğru kavranılmasına olanak sağlar.
- Vurgu, söze duygu değeri katarak dinleyicinin ilgisini uyandırır.
- Eksik ve yanlış vurgular, sözün duygu değerinin yitirilmesine neden olur.

5. Aşağıdakilerde hangisi, tonlama ile ilgili bir söyleyiş özelliğini yansıtmaktadır?

- Konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesidir.
- Konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesin alçaltılıp yükseltilmesidir.
- Konuşmada anlamın gerektirdiği biçimde sözcükler arasında yapılan ses kesintisidir.
- Bir sözcüğün sonundaki ünsüzün, kendinden sonraki sözcüğün başındaki ünlüye ses bakımından bağlanarak söylenmesidir.
- Konuşmada iletinin anlamca önemli ögenin yüklemden uzaklaştırılarak aktarılmasının sağlanmasıdır.

6. Aşağıdakilerden hangisi Türkçede, konuşma dilinin söyleyişe yansıyan özelliklerinden biri **değildir**?

- Söyleyişte bir ses olarak belirtilmeyen "ğ" ünsüzü, yazı dilinde gösterilir.
- "ğ" ünsüzü, son seste kendisinden önce gelen ünlülerin etkisiyle kaybolur ve kendinden önceki ünlüler de uzun söylenir.
- Türkçede "o" ve "ö" ünlüleri, kendinden sonra gelen "ğ" ünsüzünü söyleyişte "v"ye dönüştürme eğilimi gösterir.
- "ğ" ünsüzü, "e" ve "i" ünlüleriyle birlikte bulunduğu sözcüklerde "y" sesine dönüşür.
- Türkçe sözcüklerde ünlü ve ünsüz arasında yer alan "ğ" ünsüzü, söyleyişte yitirilerek kendinden sonraki ünsüzün uzamasına yol açar.

7. Başarılı bir konuşmanın temel öğelerinden biri de "Türkçeyi kullanırken dikkatli ve özenli davranmaktır." Aşağıdaki yargılardan hangisi bu ögenin niteliğine uygun **değildir**?

- Gerektiğinde yabancı kökenli sözcükler de kullanılarak söylenenlere güç katılmalıdır.
- Konuşmacının temel sorumluluğu anlamı tam karşılayacak uygun sözcükleri seçmektir.
- Konuşma genellemelerden, toptancı yargılardan, gereksiz sözcüklerden arındırılmalıdır.
- Söylenenlerin bellekte kalıcılığını sağlayabilmek için düşünceler, örneklerle somutlanmalıdır.
- Duygu ve düşüncelerin kısa ve yalın cümlelerle aktarılmasına özen gösterilmelidir.

Yaşamın İçinden

8. Aşağıdakilerden hangisi başarılı bir konuşmanın oluşmasıyla doğrudan ilgili **değildir**?

- Anlatılanlar çelişki içermemeli, konuyla ilgili olmalıdır.
- Konuşmada kesin ve katı bir dil kullanmadan kaçınılmalıdır.
- Konuşmacı, sözü gereksiz biçimde kesilmeden dinlenmelidir.
- Konuşmacı, öğrenim gördüğü okulların adlarını açıklamalıdır.
- Kişiler yeri geldikçe birbirlerinin adlarını seslendirmelidir.

9. Aşağıdakilerden hangisi konuşmayı etkili kılan bir ilke olarak **değerlendirilemez**?

- Derin, düzenli ve gürültüsüz biçimde soluk alma
- Konuşma akışını bozacak duraksamalar yapmama
- Konuşanı, kendi önüne bakarak saygılı biçimde dinleme
- Söz, jest, mimik uyumunu sağlayarak konuşma
- Konuşanı dinlerken sözel olmayan dönütler sunma

10. Aşağıdaki yargılardan hangisi başarılı bir konuşmanın oluşumuna katkı sağlayacak bir etken **değildir**?

- Dinleyenin söylenenleri tam ve doğru olarak anlamama sorumluluğu vardır.
- Soluk almak ve vermek, konuşmanın kısıtlıdır ve uzunluğuna göre ayarlanmalıdır.
- Değişik cümle türlerinden yararlanarak konuşmaya devingenlik kazandırmak, anlatılanların dinlenebilirliğini ve anlaşılabilirliğini sağlayan temel bir özelliktir.
- Etkili bir konuşma becerisi için kişilerin Türkçemizdeki ünlü ve ünsüzlerin söyleyiş özelliklerini kavraması gerekir.
- Çocuklara okuma alışkanlığı kazandırmak, konuşma becerisi edindirebilmenin etkili bir yoludur.

Türkçe Düşünmek mi Dediniz?

Yıllar önce, Türkçe öğretmenim arkadaşım Adil Ulusoy'u, adı duyulmuş bir işadama, Türkçe dersi alma isteğiyle bürosuna davet etmişti. Öteki Türkçe öğretmenleri olarak biz, büyük bir heyecanla gönderdik Adil Bey'i. Yok canım, o çok zenginler bizim sandığımız gibi cahil insanlar değillerdi işte. Adam, kim bilir kaç yaşında, Türkçesinin yetersiz olduğunu düşünmüş, kendisini geliştirmek istemiş ve özel Türkçe öğretmenim tutuyor kendisine. Bunların çoğunun sonradan görme, görgüsüz, kaba saba insanlar olduğunu sandığımızı göre asıl yanılan bizdik. Adil Bey de aynı heyecanı taşıyarak gitti. Hatta niyetini anlayıp dinlemeden ufak yollu bir de nutuk çekmiş adama. "Bravo size beyefendi." demiş. "Biz, Türkçe öğretmenim arkadaşlarla sizi çok takdir ettik. Demek ki Türkçenizi daha da geliştirmek, zenginleştirmek istiyorsunuz. Öteki arkadaşlarımızın da selamlarını getirdim. Hepimiz sizi candan kutluyoruz. Çok affedersiniz, kimi densizler, böyle İngilizce, Fransızca sözcükler kullanarak kendilerine bir hava vermeye çalışıyorlar. Oysa siz ne yapıyorsunuz? Türkçenizi yetersiz bulup geliştirmeye çalışıyorsunuz." Adil Bey kutlamaları daha da abartarak sürdürcekmış ki zengin işadamımız durdurmuş onu. "Şey," demiş. "Affedersiniz. Ben de sizin 'densiz' dediğiniz o adamlar gibi konuşmak istiyorum. Siz galiba beni yanlış anladınız. Bazı toplantılara katılıyorum. Biri kalkıp öyle laflar ediyor ki herkes gibi ben de hayran kalıyorum. Söylediklerinden hiçbir şey anlamıyorum; ama bu, hayranlığımı etkilemiyor. 'Konjonktür' diyor, 'konvansiyonel' diyor, böyle laflar ediyor. Belki başkaları da anlamıyor, belki kimse anlamıyor; ama çok beğeniliyor adam. Dakikalarca alkışlanıyor. Ben de öyle laflar etmek istiyorum. O adamlar gibi konuşmak istiyorum. Bana öyle konuşmayı öğretmenim için çağır-dım sizi."

Adil Bey süklüm püklüm döndü o büyük işadamının yanından. "Bu isteğinizi ben yerine getiremem efendim. Başka bir öğretmen bulmalısınız kendinize." demiş ve ayrılmış oradan.

Onlar tersini savlasa da hep biliyoruz ki Türkçenin yetersizliğinden kullanmıyorlar o sözcükleri. **Prestij** diyen biri "saygınlık"ı bilmiyorsa "itibar"ı bilir. **Elit** diyen, "seçkin"i bilmiyor olabilir mi? "İletişim" dururken **komünikasyon** demeyi hangi etken gerekli kılabilir? "Etken" dururken niye **faktör** demeyi yeğlerler? **Fonksiyon**'u öğreninceye kadar "işlev"i öğrenmek daha kolay

değil midir? **Aktüel** diyenle “güncel” diyen kafalardaki aynı anlam alanlarına mı seslenir? “Güncel” sözcüğünü ilk kez duyan bile, duyar duymaz, anlamasını kolaylaştıracak bir şeyler sezer. Oysa “aktüel” sözcüğü, bırakın ilk kez duyanı, kullanana bile ekiyle, köküyle bir şey söylemediği gibi, geçmişle, içinden geldiği, küçük de olsa bir halkasını oluşturduğu uygarlık zinciriyle ilgili bir şey söylemez. İstese de söyleyemez. Sözcüğün elinden gelen bir şey değil bu. Hangi yüzyıldan beri kullanıldığını, hangi aşamalardan geçtiğini, önceleri neyi ifade ederken sonra hangi anlamın karşılığı haline geldiğini nasıl anlatsın sözcük? Onu ezberleyerek sonradan öğrenen bilmez bu ayrıntıları. O yüzden değil midir, bildikleri dilin konuşulduğu ülkelere uzun aralarla gidenlerin kendilerini bir süre yabancı hissetmeleri? Onlar orada değilken yaşam orada ve o ülkenin dilinde akıp durmuş. Kimi sözcükler eskimiş, unutulmuş; yaşamın, buluşların gerektirdiği kimi yeni sözcükler dolaşıma girmiş; sözdizimlerinde bile ufak tefek değişiklikler olmuş.

Bu yüzden her dili en iyi bilenler, çocukluklarından beri o dili duyan, dinleyen, o dille düşünen, okuyan insanlardır. Bizim özentiyile alıp kullandığımız sözcükleri onlar, kitaplarda, kendisiyle akraba sözcüklerin arasında görerek, okuyarak öğrenmişlerdir; o sözcükle ortak bir geçmiş oluşturduklarını söylemek bile abartı sayılmaz. Oysa biz, *sübj*e ile *objeyi*, *pasif* ile *aktif*i tek tek görüp ezberlerken *aktif*i *aktöre*, *ajana* (agent), *aksiyona* (action), *akta* (act) bağlayarak (*Doç.Dr. Suat Yakup Baydur, Ulus, 28.09.1949*) sağlam bir kavramlar zinciri kurmak yerine bir sözcükler yığını oluşturuyoruz. Bu sözcükleri düzen, dizi gözetmeden belleğinin ambarlarına atan bizlerin yalnız bilimizde değil, zihnimizde de karanlık köşeler oluşuyor. Bu karanlık, düşünmemizin de sağlıklı olmasını engelleyecektir, konuşmamızın ve yazmamızın da.

Televizyonda konuşanlar, gazetelerde yazarlar pek çok yabancı sözcüğü, onlarsız hiçbir şey anlatamazlarmış gibi kullanıyorlar. Bu sözcükleri çok sık duyan kişi de doğal olarak bunların anlamını bildiğini sanıyor. Öyle mi acaba?

Henüz bütün kâğıtları okuyamadım, yalnızca bir sınıfın verdiği yanıtları döktüm önüme; ama galiba tümünü yansıtacak bir sonuca ulaştım. Televizyonda olsun, “entel” adı verilen kesimde olsun, sıklıkla duyulan sözcükler bunlar. Her gün ve pek çok yerde kullanılan sözcükler... “Biliyorum; ama anlatamıyorum.” diyen de olmuş, “Bilmiyorum, öğrenmek de istemiyorum.” diyen de. 50 kişilik sınıftan 11 kişi hiçbir sözcüğün karşılığını

yazmamış. Sınav kâğıdının altına eklediğim ve yanıtlamak zorunda olmadıklarını söylediğim için. Bu on bir öğrencinin belki tümü de bu sözcüklerin anlamını bilmediği halde, ben bilmedikleri için değil, zorunlu olmadıkları için yazmadıklarını kabul ettim. Geriye kalan 39 öğrenci üzerinden yaptım hesaplarımı. Çok az yanılma payıyla, en iyi bildikleri sözcükler “popüler” ve “trend”. Yine de sözgelimi *popüler* için, “bir grup arasında daha fazla sözü geçen.” diyen de var, popülerin anlamının “amiyane” olduğunu sanan da. Bir yabancı sözcüğü, başka bir yabancı sözcükle açıklamaya kalkanlar da olmuş. “Argüman” karşılığı “doküman”, “sinerji” karşılığı “ambiyans”, “konsept” karşılığı “prosedür” diyenler gibi. Bu ikincilerin anlamı sorulsa bu kez de büyük olasılıkla ilk sözcükleri söyleyecekler. Çocukların büyük bir açmaz içinde olduklarını, aslında bunların hiçbirinin anlamını tam olarak bilmediklerini göstermiyor mu bu? En az bilinen sözcükler, “konjonktür” ve “konsensüs”, ikinciyi bir kişi yanıtlamış ve doğru yanıtlamış, “Konjonktür”ü iki kişi yanıtlamış; iki kişinin de yanıtı yanlış. “Literatür” dedikten sonra kendisi de pek doyurucu bulmamış bu anlamı ki yanına bir de “üslup” eklemiş biri. Öteki başlı başına bir âlem. Besbelli “konduktör” ile karıştırmış “konjonktür”ü, bu yüzden de anlamını “tren ile ilgili bir şey” diye açıklamaya çalışmış. Bu sonuncusu gibi yanıtlar çok sevimli. “Ambiyans” ne demek, demişim, “yaratılan bir şey” demiş öğrenci. Peki “brifing” ne demek? Çok kolay! O da “verilen bir şey.” Ama “brifing” için “eylem” diyen de var. Üstelik eylem ile yetinmemiş, yanına bir araç açıp eklemiş: (toplu) *eylem*. Öteki sınıflardan kim bilir ne eğlenceli örnekler çıkacak daha.

Söylemedim değil mi? Bu uygulamayı nerede yaptım ben? Hayır, ilköğretim ya da lise sınıflarında değil. Üniversite mühendislik sınıflarından birinin Türk Dili dersinde. Büyük olasılıkla onlar da kullanıyorlar bu sözcükleri. Uygulamamız göstermiştir ki anlamını bilmeden... Peki anlamını bilmedikleri bu sözcüklerle sağlıklı ve üretimsel düşünmeleri olası mı? Kendilerine en fazla düşünüyormuş süsü verenler bu sözcükleri kullananlar değil mi?

Ben artık bir şey demiyorum.

Kaynak: Feyza Hepçilingirler (2007, ss.163-167)

Okuma Parçası

HEKİMLİK DİLİNDE TÜRKÇE

Biz hekimler bilimsel yayınları yabancı dillerden özellikle İngilizceden izliyoruz. İngilizce yazılmış olgu sunumları okuyor, İngilizce yazılmış araştırma sonuçlarını gözden geçiriyor, yeni bulguları İngilizce yeni kavram ve terimlerle algılıyoruz. Biz bir çalışma yaptığımızda da bunu bilim dünyasına duyurabilmek için İngilizce olarak yazmamız ve bu dilde yayımlanan bir dergide basılmasını sağlamamız gerekiyor. Tıptaki yenilikleri izlemek bir hekim için beğenilmeyi sağlayan bir davranış. Yenilikleri izlediğimiz, bu alandaki İngilizce dergileri okuduğumuz oranda saygınlık kazanıyoruz. İzlediğimiz yenilikleri kendi meslektaşlarımız arasında dile getirirken o dergilerde yer alan İngilizce sözcükleri olduğu gibi Türkçe tümcelerimizin arasına sıkıştırmak bilimsel yayınları izlediğimiz bir kanıt oluyor. Oralarda neler olup bittiğini bildiğimizi göstermiş oluyoruz. Her alanda olduğu gibi tıpta da Batıdan gelen, onlarınki gibi olan daha çok beğenilir. Bunda bilimsel ilerlemelelerin, yeni yöntem, buluş ve gereçlerin çoğunlukla İngilizce konuşan ülkelerin elinde olmasının da kuşkusuz bir ölçüde payı vardır. Bilim adamının Avrupa ya da Amerika görmüş olması gibi, Türkiye’de olsa bile hiç olmasa onların dili ile konuşanı değer kazanmaktadır. Bu önyargının desteği ile değerlendirilmek biraz kolaycılığa kaçsa da çoğu tıp insanı bunun neredeyse farkına varmadan yapmaktadır. Tüm eğitim yılları boyunca öğretim üyelerinden gördüğü ve öğrendiği de bu yolda olduğundan bu dil ile konuşma giderek bir yaşam biçimi olmaktadır.

Fakültede araştırma görevlileri ile yaptığımız bir dergi saatinde genç hekim arkadaşımız bir yabancı dergiden yazı okumuş bize aktarıyordu. Tümceler aynen şöyle idi: “Üriner enfeksiyonların antibiyoterapisinde ilaçların terapötik ve profilaktik dozları farklıdır. Diurnal değişiklikler nedeniyle profilaktik kullanımda ilaçlar akşam verilmelidir. Tedavi paterninde son yıllarda değişiklikler olmuştur.” Ona, “Bu söylediklerin Türkçe değil ki” dedim. “Arada tek tük Türkçe sözcükler olsa da bu söylediklerini de yeniden dilimize çevirmek gerek.” Yazıyı baştan aldı; “terapötik” yerine “iyileştirici”, “profilaktik” yerine “koruyucu” sözcüklerini biraz düşünerek koyabildi. “Diurnal” için “gece-gündüz” karşılığını bulamadı, arkadaşları yardım ettiler. “Patern” sözcüğünün Türkçesini ise hiçbiri anımsayamadı. Hepimiz birkaç tümce ile böylesine uğraşırken genç hekim “Ooof! Hocam” dedi “Türkçe konuşmak çok zor.” Bunu söylerken çok içten-

di ve çok haklıydı. Gerçekten hekimlerin çoğu için Türkçe konuşmak artık çok zor. Biz hekimler bütün diğer insanlar gibi örgün eğitim kurumlarında çok iyi bir anadili öğrenimi görmemiş olduğumuzdan üniversiteye geldiğimizde dilbilgisi yönünden pek çok eksikimiz oluyor. Bu bilim dalı ile ilgili yayınların pek çoğu İngilizce olduğundan eğitim sırasında karşımıza çıkan yeni sözcükleri, kavramları İngilizce olarak öğreniyoruz. Dilimize gönül vermiş kişiler bu sözcükleri biz öğrenmeden önce davranıp Türkçeleştirmemişlerse biz bireysel olarak bir çaba göstermek istemiyoruz, ağır iş yükü nedeniyle buna zamanımız da yok. Olduğu gibi alıp kendi dilimizde kurduğumuz tümcenin içine yerleştiriveriyoruz. Tıbbi konuları tartıştığımız insanlar diğer meslektaşlarımız, hocalarımız da aynı yayınlardan aynı sözcükleri okudukları için söylediğimiz şeyler çok garip de olsa kolayca anlayıveriyorlar, birbirimizle anlaşmak hiç zor olmuyor. Hekimlik dilini hekimlerle konuşmak bu nedenle çok kolay oluyor. Ayrıca bu bize kendi aramızda birliği sağlayan, bize ayrıcalık tanıyan, başkalarının anlamadığı âdeti bizi birbirimize bağlayan ve yücelten bir araç olarak da hizmet ediyor. Öte yandan bizim aramızda batı tıbbını yakından izlemek, hatta olabilirse bir süre oralarda çalışmış olmak iyi hekim olmanın koşullarından biridir ve onurlandırıcıdır. Tıbbi konuları konuşurken batıların sözcüklerini araya serpiştirmek onların yayınlarını yakından izlediğimiz, onların tıbbi çalışmalarını bildiğimizin de bir kanıtı olabilir. Yani kolay olmanın yanı sıra yararlı bir şeydir araya İngilizce sözcükler koymak. Bazılarımız bunu batı dillerinin bir çeşit hakkı gibi de görmektedir. Buluşları onlar yapıyorlarsa, bilimi onlar üretiyorlarsa elbetteki istedikleri sözcüğü kullanır istedikleri adı koyarlar, biz de yalnızca bilgiyi değil onunla birlikte gelen dili de almak zorunda kalırız diye düşünüyorlar. Oysa bunun böyle olmadığı “bilgisayar” sözcüğü ile apaçık belli olmuştu. Bilgisayarı batılılar buldular, “computer” adını da koydular ama biz, bize kesinlikle daha sıcak gelen “bilgisayar”ı kullanıyoruz, böyle yaparken de beynimizde bilgi ile sayma eylemi ile çağrışımlar yapan bu sözcük yeni şeyler düşünmemize yol açıyor, eğer computer sözcüğünü alsaydık yalnızca olduğu gibi ezberleyecektik ve bizde hiçbir çağrışıma yol açmayacak olan bu sözcük yeni bir şey yaratabilmemize de hiçbir katkıda bulunmayacaktı. Elimizde yeterli teknoloji olmadığı için elimizde olan tüm değerli şeylerden de vazgeçmek zorunda değiliz.

Dilimizi kirlüten bir başka davranış da aslında temelinde bir buluş yatmayan, tıp bilimi ile ilgisi olmayan batılı herhangi bir insanın kullandığı bazı sıradan sözcükleri olduğu gibi alıp kullanmak. Bunu bir örnekle açıklayabilirim. Acil poliklinikte gece görülen bir hasta hakkında bilgi veren araştırma görevlisi arkadaşım şunları söyledi: “ Hasta sağ alt kadranda abdominal ağrı ile başvurdu. Anamnezinden ağrının umbilikal bölgeye yayıldığı, kolik tarzında olmadığı, intermitan karakterde olduğu, diare ya da konstipasyon olmadığı öğrenildi. Mucunesinde dehidratasyon bulguları ve ribaund yoktu. Palpasyon normaldi. Barsak sesleri normoaktifti. Si bi si normaldi. Abdominal radyografide opasite yoktu. Apandisit ekarte edilemediği için hospitalize edildi. Ay vi sıvı takılıp gözleme alındı.” Genç hekim arkadaşıma sordum. “Hasta sana” “Sağ alt kadranda abdominal ağrım var” mı dedi?” “Hayır” diye yanıtladı. “Peki sen bana anlatırken neden başka bir dile çevirdin?” Şaşırđı, birkaç saniye duraladı ve yanıtladı: “Ama bizim dilimiz bu.” Gerçekten de giderek bizim olan bir dil bu. Dışarıdan alınan, uyarlanan, kullanıma sokulup benimsenen, âdeta kendi dilbilgisi kurallarını bile oluşturmaya başlayan bir dil. Bilimde Avrupa'nın özellikle Fransa'nın etkisinde kaldığımız yıllarda birçok hastalık ya da bulguyu Fransızca adlandırıyorlardık. Kafe o le, mal dö pot vb. Şimdi bilgi akışı genelde Amerika'dan olduğu için tıp bilimi ile ilgisi olmadığı halde post nazal drip sendromu, insekt bayt, hospitalize etmek vb. Amerikalıların kullandığı sıradan sözcükler kapılarımızı zorluyor. Bunun nedenleri arasında öykünme var. Yabancıların her şeyi bizden iyidir önyargısı var. Kolay bir yol olan, dili alma yoluyla bilgiyi de almış, özümsemiş gibi olduğunu sanma yanılgısı var.

Hekimler bu “hekimce” de diyebileceğimiz dili tıp fakültesine girdikten sonra öğrenmeye başlıyorlar. Her bir yeni-ama gereksiz-sözcüğü yeni bir hastalık ya da ilaç adı gibi ezberliyorlar ve giderek Türkçelerinin yerine İngilizce sözcükler koyarak konuştukları yeni bir dil sahibi oluyorlar. Altıncı sınıfa geldiklerinde bu dil yaşamlarına öylesine girmiş oluyor ki artık birbirleri ile yalnızca bu dili kullanarak anlaşabiliyorlar. Ancak bu ortak dil daha alt sınıflardaki tıp öğrencileriyle iletişimlerini sağlayamıyor. Dördüncü sınıftakiler son sınıftakilerin kullandığı sözcük ve deyimlerin çoğunu bilmiyorlar. Hastalara hastalığı hakkında bilgi vermeye gelince bu dil yine güçlükler çıkarıyor. Hastalar hekimin ne dediğini anlayamıyorlar, hekimler de bir türlü İngilizcelere dolu dillerini Türkçeye çeviremiyorlar, çoğu kez halk içinde o sözcüğe ne dendığını de bilmiyorlar. Hekimler

çözümü hastalara fazla açıklama yapmamakta, hatta bazen hiç açıklama yapmamakta yalnızca reçete yazıp vermekte buluyorlar. Bu hekim ile hastasının arasındaki uzaklığı açıyor, çoğu kez hasta aradan algılayabildiği bazı Türkçe sözcükleri birleştirip kendine göre bazen de yanlış olan anlamlar çıkarıyor, hemen her zaman araya daha iyi tanıdığı bir başka hekimi koyarak “Sor bakalım hastalığım neymiş?” diyerek âdeta ondan çevirmenlik yapmasını istiyor.

Sonuç olarak; biz hekimlerin farklı bir dilimiz var. Büyük ölçüde İngilizce sözcüklerin saldırısı altında. Bu bizlere bir “bizlik duygusu”, “üye olmayanın giremeyeceği bir yer” sağlıyorsa da bu dil hastalarla iletişimimizi bozuyor, ezberlediğimiz sözcükler bize düz anlamı dışında hiçbir şey çağrıştırmıyor, bu yapay dille konuşmak olanağı olsa da düşünme olanağı yok, giderek kimliğimizi yitiriyor başkalarına bağımlı oluyoruz.

Çözümü de hekimce koymalıyız. Önce doğru tanı koymalı ve sorunun farkına varmalıyız. Sonra sağaltım yöntemlerini belirlemeliyiz. Eğitim süreçlerinde öğrencilerin doğru Türkçe karşılıklar öğrenmeleri için çaba göstermeliyiz. Bilimsel toplantılarda bildirilerin dil açısından da gözden geçirilmesi kuralını koymalıyız. Her bilim dalının mesleki bilimsel toplantılarında dil ile ilgili oturumlar yapılmasını gerçekleştirmeliyiz. Bilimsel yükselmelerde Türkçe yayınların da değerlendirilmesi için kurallar koymalı ve Türkçe tıp dergilerinin niteliğini yükseltmeliyiz. Dilimizdeki bu hastalığın sağaltımı için çaba göstermek isteyenlerin kolayca ulaşabileceği Türkçe karşılık kılavuzları hazırlamalıyız. Türkçemizi yükselen bir değer haline getirmeli, Türkçe konuşmayı özendirilmeliyiz.

Tüm bunları kimin yapacağına gelince: Tıptaki diğer konulardaki çalışma biçimlerimiz bize yol gösterebilir. Bu hastalıkla ilgili olarak nöbetçi birimlerimiz olmalıdır. Orada özverili, ağır iş koşullarına dayanıklı, yakınmadan çalışacak, üretmekten tat alacak, kolayca kırılıp pes etmeyecek, bilemediğinde dilbilimcilere danışarak zorluğu aşacak hekimlere gereksinim var. Tedavisi olmayan hiçbir hastalık yok, her sorun için az ya da çok bir şeyler yapılabilir. Başlangıçta iyileştirilemeyen pek çok hastalığın artık aşısı ya da ilacı var. Hekimlik dili de böyle olacak. Günün birinde mutlaka güzel Türkçemiz kazanacaktır.

Prof. Dr. Ufuk BEYAZOVA (2005, ss.302-305)

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse “Konuşma” bölümünü gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız doğru değilse “Konuşma” bölümünü gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız doğru değilse “Konuşma Dilinin Özellikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Konuşma Dilinin Özellikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız doğru değilse “Başarılı Bir Konuşmanın Temel Öğeleri” bölümünü gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız doğru değilse “Etkili Konuşma İlkeleeri” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Konuşma, yaşamın her alanında kişilerin kendilerini anlatabilmeleri için en çok gereksinim duydukları bir beceridir. Okul yaşamında, konuşmaya dayalı etkinliklerde öğrencilerin çeşitli derslerle ilgili öğrenmeleri sınanır. Bu etkinliklerde öğrencilerin bildiklerini derli toplu anlatabilmeleri, onların hem okul başarısında hem de buldukları akran grubu içinde kabul edilmelerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toplumsal yaşamdaki birçok ilişki, konuşma üzerinde temellenir. Kişilerin duygu ve düşüncelerini amaca uygun olarak etkili bir şekilde anlatabilmeleri, onların sağlıklı ve verimli ilişkiler kurmalarında önemli bir etkidir. İş yaşamı, birçok isteğin ve sorunun yüz yüze paylaşılmasını gerekli kılan bir etkileşim ortamıdır. Bu ortamda en çabuk ve en etkili paylaşım ancak konuşma becerisiyle gerçekleştirilebilir.

Sıra Sizde 2

Kişiler, ancak açık ve anlaşılır bir dille sağlıklı iletişim kurabilirler. Karma, yapay bir dille; içinde yabancı sözcük ve terimlerin de yer aldığı yargılarla verimli bir iletişim kurulamaz. Bilinmelidir ki açık düşünebilen bir kişi, düşüncesini de açık ve etkili aktarabilir. Önemli olan, söylenenlerin anlaşılabilmesidir. Yoksa çok önemli şeyler anlatıyormuş gibi davranarak, yabancı sözcüklerin anlaşılmasından yararlanarak hiçbir şey anlatamamak önemli bir sorundur. Bu sorunlar, ülkemizde birçok iletişim kazasına neden olmakta; bazı kişiler Türkçe sözcüklerle iletişim kurmada gerekli özeni göstermedikleri için yanlış anlaşıldıklarından ya da anlaşılmadıklarından sürekli yakınmaktadırlar. Bazı kişilerin konuşma sırasında yabancı sözcükleri kullanma isteği; genellikle düşünsel içerikten yoksun, yapay ve tekdüze bir iletişim sürecinin oluşmasına neden olmaktadır. Bilim insanlarının kendi çalışmalarını Türkçe terimlerle anlatma duyarlılığı; ülkemizde bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasına, bilimsel çalışmalardan elde edilen sonuçlarının halk tarafından paylaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Sıra Sizde 3

İlköğretimin ilk yıllarından başlayarak okulöncesi dönemde edinilen konuşma becerisi, okul türü öğrenme ile desteklenmelidir. Bu dönemde de çocukların duygu ve düşüncelerini sözle anlatma isteklerine duyarlı davranılmalı; anne baba ve eğitimciler, çocukları büyük bir saygı ve hoşgörülle dinleyebilmelidir. Özellikle aileler ve öğretmenler; çocukları ilgi ve gereksinimlerine uygun, Türkçenin anlatım olanaklarının yansıtıldığı değişik türdeki nitelikli kitaplarla buluşturmayı temel bir sorumluluk olarak görmelidirler. Bilinmelidir ki okuma sevgi ve alışkanlığı edindikçe çocuğun konuşma becerisi de gelişecektir. Gençlik ve yetişkinlik döneminde Türkçenin bilinçli ve etkili kullanılabilmesi için çocukların okulöncesi dönemden başlayarak düzeylerine uygun, sanatçılar tarafından çizilmiş/yazılmış kitaplarla karşılaşılması gerekir. İlk ve ortaöğretim yıllarında okuma sevgisi edinmiş, Türkçenin başarılı yapıtlarını okumuş bir öğrenci; yetişkinlik döneminde de bu alışkanlığını geliştirerek sürdürecektir, iletişim süreçlerinde Türkçeyi doğru ve etkili kullanmaya özen gösterecektir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1990). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ergenç, İ. (1995). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü*. Ankara: Simurg Yayınevi.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Göğüş, B. (1998). *Anlatım terimleri sözlüğü*. Ankara: Dil Derneği Yayınevi.
- Göğüş, B. (1978). *Türkçe ve yazın eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Hepçilingirler, F. (2007). *Dilim dilim ana dilim*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kavcar, C., F. Oğuzkan ve Ö. Aksoy (2004). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özben, R. (1989). *Türkçe diksiyon*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özdemir, E. (1999). *Güzel ve etkili konuşma sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Püsküllüoğlu, A. (1994). *Arkadaş Türkçe sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Sever, S. (2004). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sever, S. (2000). Dil ve iletişim (etkili yazılı ve sözlü anlatım). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 31, 1. Ankara: Ayrı Baskı, ss.51-66.
- Şenbay, N. (1989). *Alıştırma diksiyon sanatı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Taşer, S. (1987). *Konuşma eğitimi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

7

Konuşma Türleri

Günlük iletişim kurmada en sık kullandığımız beceri, konuşma becerisidir. Yalnız konuşmanın ötesinde çok farklı konuşma türlerini de farkında olmadan kullanmaktayız. Bu ünite ile ilköğretim Türkçe dersi öğretim programında da geçen konuşma türleri üzerinde durulacak ve günlük yaşamdan örnekler verilecektir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Konuşma türlerini sınıflandırmak,
- 👁️ Konuşma türlerine örnek vermek,
- 👁️ Konuşma türlerini günlük yaşamınızda kullanmak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Örnek Olay

Yiğit Emre Yavaşoğlu, Anadolu Lisesini birincilikle bitirmiştir. Sınıf öğretmeni mezuniyet gününde Yiğit'ten bir konuşma yapmasını ister. Yiğit ne tür bir konuşma yapacağını ve nasıl bir hazırlık yapması gerektiğini bir anda aklından geçirmeye başlar; ancak zorlanmaktadır. En yakın arkadaşları ile tartışır. Bir ara arkadaşlarından bir yere oturup kendisini dinlemelerini ister. Konuşmaya başlar; fakat hazırlıksız olduğu için mezuniyet gününün anlamına uygun düşecek sözcükler bulmakta zorlanır. Söze nasıl başlayacağı, neler söyleyeceği ve sözü nasıl bitireceğini bilemez ve bir türlü sistematik bir konuşma yapamaz. Bunun üzerine konuşma türleri üzerine bir araştırma yapmaya karar verir. Sizin düşüncenize göre Yiğit Emre, ne tür bir konuşma yapmayı planlamıştır? Bu konuşma türünü hazırlamada karşılaştığı temel güçlükler neler olmuştur?

Anahtar Kavramlar

- Konuşma
- Konuşma türleri
- Amaca göre konuşmalar
- Hazırlıklı yapılan konuşmalar
- Hazırlıksız yapılan konuşmalar

İçindekiler

- GİRİŞ
- KONUŞMA TÜRLERİ
 - Amaca Göre Konuşmalar
 - Hazırlanma Biçimine Göre Konuşmalar

GİRİŞ

Konuşma, insanoğlunun en doğal gereksinimlerinden biridir. Günlük hayatımızda konuşmanın çok önemli bir yeri vardır. Çünkü insan, tek başına değil topluluk halinde yaşayan bir varlıktır. Dolayısıyla başka insanlarla iletişim kurmak zorundayız. Şimşek'e göre (1981, s.166) konuşmak, duygu ve düşünceleri sözle karşılıklı olarak ortaya koymak demektir. Çünkü günlük konuşmalar, herhangi bir hazırlığa gerek duyulmadan iki ya da daha çok kişi arasında yapılan konuşmalardır.

Gülsevin ve Boz (2006, s.271), konuşmayı insanların duygu ve düşüncelerini söz yoluyla anlatmaları olarak tanımlamaktadır. Konuşma, insanoğlunun sahip olduğu en büyük özelliklerden biridir. İnsanlar, bu özellikleri sayesinde diğer canlılardan ayrılırlar.

Konuşma, bir başka deyişle sesli düşünmedir. Zihinden geçen düşüncelerin dış dünyaya aktarılabilmesi için ses veya yazıya gereksinim vardır. Bu anlamda ses (konuşma); en etkili, en kestirme ve en kolay yoldur. Jest ve mimikler de konuşmayı destekleyen en önemli yardımcı öğelerdir.

Özkırımı'ya göre (2002, s.253) herhangi bir konunun hazırlıklı ya da hazırlıksız, dil aracılığıyla sözlü olarak bildirilmesine sözlü anlatım denir. Sözlü anlatım terimi, günlük hayattaki arkadaş söyleşilerinden iş konuşmalarına, topluluk önündeki söylev ve konferanslardan açık oturum ve panellere geniş bir alanı kapsamaktadır.

Konuşma becerisine yeni bir bakış açısı getiren Avrupa Konseyi, bu doğrultuda "Avrupa Dilleri Ortak Başvuru Metni"ni hazırlamıştır. Bu çalışma; dile ilişkin düzey basamaklarını tanımlayan, ulaşılabılır ve kontrol edilebilir hedefler koyan ve tüm Avrupa ülkeleri tarafından tanınan bir araç niteliğindedir.

Avrupa Dilleri Ortak Başvuru Metni; Avrupa'da dil programlarının, program yönetmeliklerinin, sınavların hazırlanması için ortak bir başvuru metni niteliği taşımaktadır. Bu çalışma, dil öğrenenlerin dili iletişim için kullanmalarını ve sağlıklı iletişim için hangi becerileri geliştirmeleri gerektiğini kavratıcı bir biçimde anlatmaktadır. Ayrıca dilin kullanıldığı kültürel bağlamı ve öğrenenlerin hayat boyunca devam eden öğrenme sürecinin her aşamasındaki yeti düzeylerini de açıklamaktadır (Council of Europe, 2001, s.1).

Bu doğrultuda Avrupa Dilleri Ortak Başvuru Metni; sınıflama ve ölçütler aracılığıyla sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma gibi dil becerilerini belirli düzeylere ayırmaktadır. Bu yolla dil kullanımının karmaşıklığını, dil öğrenimi açısından sadeleştirmeyi hedeflemektedir. Buna göre Avrupa Ortak Başvuru Metni, konuşmayı sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma olarak iki türde ele almaktadır. Birey, sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma becerileri hakkında bilgi sahibi olabilmek için aşağıda belirtilen 'Kendini Değerlendirme Ölçeği' ile ulaştığı düzeyi kontrol edebilmektedir (Council of Europe, 2001 s.58, s.74).

Karşılıklı Konuşma

A1: Karşımdaki kişinin söylediklerini daha yavaş bir konuşma hızında yinelemesi ve söylemek istediklerimi oluşturmada bana yardımcı olması koşuluyla basit yoldan iletişim kurabilirim. O anki gereksinime ya da çok bildik konulara ilişkin alanlarda basit sorular sorabilir, yanıt verebilirim.

A2: Bildik konular ve faaliyetler hakkında doğrudan bilgi alışverişini gerektiren basit ve alışılmış işlerde iletişim kurabilirim. Genellikle konuşmayı sürdürebilecek kadar anlamasam da kısa sohbetlere katılabilirim.

B1: Dilin konuşulduğu ülkede seyahat ederken ortaya çıkabilecek birçok durumla başa çıkabilirim. Bildik, ilgi alanıma giren ya da günlük yaşamla ilgili (Örneğin aile, hobi, iş, yolculuk ve güncel olaylar gibi) konularda hazırlık yapmadan konuşmalara katılabilirim.

B2: Öğrendiğim dili, ana dili olarak konuşan kişilerle anlaşmayı olanaklı kılacak bir akıcılık ve doğrulukla iletişim kurabilirim. Bildik konulardaki tartışmalarda, kendi görüşlerimi açıklayıp destekleyerek etkin bir rol oynayabilirim.

C1: Kullanacağım sözcükleri çok fazla aramaksızın kendimi akıcı ve doğal bir biçimde ifade edebilirim. Dili, toplumsal ve mesleki amaçlar için esnek ve etkili bir şekilde kullanabilirim. Düşüncelerimi açık bir ifadeyle dile getirebilir ve karşımdakilerin konuşmalarıyla ilişkilendirebilirim.

C2: Hiç zorlanmadan her türlü konuşma ya da tartışmaya katılabilir, deyimler ve konuşma diline ait ifadeleri anlayabilirim. Kendimi akıcı bir şekilde ifade edebilir, anlamdaki ince ayrıntıları kesin ve doğru bir biçimde vurgulayabilirim. Bir sorunla karşılaşırsam geriye dönüp karşımdaki insanların fark etmelerine fırsat vermeyecek bir ustalıkla ifadelerimi yeniden yapılandırabilirim.

Sözlü Anlatım

A1: Yaşadığım yeri ve tanıdığım insanları betimlemek için basit kalıpları ve cümleleri kullanabilirim.

A2: Basit bir dille ailemi ve diğer insanları, yaşam koşullarımı, eğitim geçmişimi ve son işimi betimlemek için bir dizi kalıp ve cümleyi kullanabilirim.

B1: Deneyimlerimi, hayallerimi, umutlarımı, isteklerimi ve olayları betimlemek için çeşitli kalıpları yalın bir yoldan birbirine bağlayabilirim. Düşünce ve planlara ilişkin açıklamaları ve nedenleri kısaca sıralayabilirim. Bir öyküyü anlatabilirim, bir kitap ya da filmin konusunu aktarabilirim ve izlenimlerimi belirtebilirim.

B2: İlgi alanıma giren çeşitli konularda açık ve ayrıntılı bilgi verebilirim. Çeşitli seçeneklerin olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya koyarak bir konu hakkında görüş bildirebilirim.

C1: Karmaşık konuları, alt temalarla bütünleştirerek açık ve ayrıntılı bir biçimde betimleyebilir, belirli bakış açıları geliştirip uygun bir sonuçla konuşmamı tamamlayabilirim.

C2: Her konuda bağlama uygun bir üslupla ve dinleyenin önemli noktaları ayırt edip anımsamasına yardımcı olacak şekilde konuşmamı etkili ve mantıksal bir şekilde yapılandırabilir; açık, akıcı bir betimleme ya da karşıt görüş sunabilirim.

Konuşma becerisini Avrupa Konseyi nasıl ele almaktadır, açıklayınız.

SIRA SİZDE

KONUŞMA TÜRLERİ

Konuşma; insanın yazıdan önce sahip olduğu, yüzyıllarca duygu ve düşüncelerini onunla aktardığı temel bir iletişim aracıdır. Konuşma; bireyin sosyal yaşamında iletişim kurmasını, bilgi ve birikimlerini paylaşmasını; duygu, düşünce, hayal ve gözlemlerini ifade etmesini sağlayan en etkili iletişim aracıdır.

Bir konuşma metni ne kadar iyi hazırlanmış olursa olsun söylenmek istenenler başkalarına aktarılmadıkça kişi, iyi bir konuşmacı olamaz. Başarılı bir konuşma; bireyin sözcükleri iyi seçmesine, ses ve vücut hareketlerini bilinçli kullanmasına ve konuşmanın sunulduğu biçimine bağlıdır (Kantemir, 1997, s.51).

Konuşma, bireyin sosyal gereksinimlerini karşılamak üzere dilin gelişim süreci içinde gelişir. Çocuk, kendi duygu ve isteklerini ifade etmek için önce ağlar; fakat insani ses özelliklerindeki yeterliliği geliştikçe diğer insanlardan gelen tepkilere karşılık vermek için ses becerilerinin nasıl kullanılacağını keşfeder. Büyüdükçe konuşmayı oyun alanlarında, evde, okulda, işte, yaşamın değişik ortamlarında kullanır. Birey; kazandığı bu konuşma becerisiyle kendisini çevresine, aynı zamanda çevresini de kendisine göre düzenlemeyi öğrenir (Monroe ve Ehninger, 1967, s.26).

Konuşma, düşüncelerin bir bireyden başkalarına aktarılmasını sağlayan sosyal bir iletişim aracıdır. Bu yönüyle konuşma; tek yönlü olarak duygu ve düşüncelerin açığa çıkarıldığı bir anlatım becerisi olmaktan çok konuşan ve dinleyen arasında devam eden etkileşim süreci içinde düşüncelerin, tutumların ve duyguların aktarımını sağlayan etkileşimsel bir süreç olarak düşünülmelidir (Monroe ve Ehninger, 1967, s. 27).

Sosyal yaşamdaki ilişkileri düzenleyen konuşma, amaca ve hazırlanış biçimine göre temelde iki farklı biçimde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma Tablo 7.1'de verilmiştir.

<p>Amaca Göre Konuşmalar</p> <p>Bilgilendirme Amaçlı Konuşmalar İkna Amaçlı Konuşmalar Uyarı / Teşvik Amaçlı Konuşmalar</p>
<p>Hazırlanma Biçimine Göre Konuşmalar</p> <p>Hazırlıksız Konuşmalar</p> <p>Sohbet (Söyleşi) Tanışma -Tanıştırma Özür Dileme Telefon Görüşmeleri</p> <p>Hazırlıklı Konuşmalar</p> <p>Tek Bir Kişi Tarafından Yapılan Konuşmalar</p> <p>Konferans Söylev Açış ve Sunuş Konuşmaları Demeç</p> <p>Grup Tarafından Yapılan Konuşmalar</p> <p>Sempozyum Açık Oturum Münazara Panel Kongre Forum</p>

Tablo 7.1
Konuşma Türleri

Amaca Göre Konuşmalar

Kimi dil eğitimcileri; amaca göre konuşmaları bilgilendirme, ikna ve uyarı amaçlı olmak üzere üçe; kimileri de bilgilendirme, ikna, uyarma ve yönlendirme olmak üzere dörde ayırmaktadır. Bu ünite de üçlü sınıflama benimsenmiştir.

Bilgilendirme Amaçlı Konuşmalar

Konuşmanın en önemli işlevi, bilgi aktarımını sağlamaktır. Konuşma aracılığıyla birey, başkalarının kendi bilgi ve deneyimlerinden yararlanmasını sağlayabilir (Monroe ve Ehninger, 1967, s.178). Bilgi amaçlı konuşmalar öyküleme, açıklama veya betimleme tarzında olabilir. Öyküleme tarzı konuşmalar; bir olay veya hareketi, etkinliği açıklar; açıklayıcı konuşmalar; özel bir konu, durum veya nesne hakkında bilgi verir; betimleyici konuşmalar ise varlık veya nesnelerin nasıl olduğu / olduğu, örgütlendiği, düzenlendiği hakkında bilgi verir. Bildiriler, öğretimsel konuşmalar, dersler, konferanslar, yönetici konuşmaları, brifingler, tanıtım konuşmaları, iş görüşmeleri, toplantı konuşmaları vb. bilgilendirme amaçlı konuşmalardır.

Bilgilendirme amaçlı konuşmalarda asıl amaç, sunulan duygu ve düşünceleri dinleyenlere açık bir biçimde aktarmaktır. Bunun için bilgilendirme amaçlı konuşmaların sahip olması gereken iki temel nitelik, **açıklık** ve **somutluktur**. Bilgilendirme amaçlı konuşmalar için aşağıdaki dört ilkeye uyulması yararlı görülmektedir:

- Çekişme ve anlaşmazlık havası yaratılmaması,
- Dinleyenlerin ilgisini çekecek sorgulayıcı tutumların önemszenmesi,
- Dinleyenlerin memnuniyetini artıracak sorulara yanıt verilmesi,
- Sunulan bilgilerin kayda değer niteliklerde olması (Monroe ve Ehninger, 1967, s.179).

İkna Amaçlı Konuşmalar

İkna amaçlı konuşmalar; dinleyenlerin inançlarını, düşüncelerini veya eylemlerini etkilemek amacıyla yapılan konuşmalardır (Monroe ve Ehninger, 1967, s.196). Bu tür konuşmalar; özellikle herhangi bir konuda neyin gerçek veya yanlış olduğu, neyin yapılıp yapılmaması gerektiği (siyasi alanlarda) konusunda dinleyenlerin görüş, düşünce ve eylem yönlerini etkilemek ve belirlemek amacıyla yapılır (Soper, 1956, s.38).

İkna edici konuşmalarda başarılı olmak için sadece dinleyenleri inandırmak yeterli değildir, aynı zamanda dinleyenlerin dinleyip de inandıklarını eyleme dönüştürmeye istekli olmaları sağlanmalıdır. Bunun için ikna amaçlı konuşmalarda aşağıdaki ilkelere dikkat edilmelidir (Monroe ve Ehninger, 1967; Soper, 1956):

- İkna edici konuşmalar; gerçekler, şekiller, tablolar ve örneklerle desteklenmeli,
- Gerçekler ve iddialar; dikkat çekici, güçlü bir sunumla açıklanmalı,
- İddialar, insan davranışlarının temelinde yatan belli temel güdüleri tatmin etmeli,
- İkna için seçilecek konular; gerçek, samimi ve dinleyiciyi tatmin edici nitelikte olmalı,
- İkna için değinilecek problemler, çözülebilir nitelikte olmalı; çözülmesi güç olan sorunlarla dinleyenlerin karşısına çıkılmamalıdır.

Uyarı / Teşvik Amaçlı Konuşmalar

Çoğunlukla siyasi etkinliklerde, spor etkinliklerinde ve törenlerde övücü, teşvik edici, sosyal ve ahlaki değerlere ilişkin telkin edici konuşmalar ve vaazlar; insanları uyarmak veya teşvik etmek amacıyla yapılan konuşmalardır. Uyarı / teşvik amaçlı konuşmaların özünde, dinleyenleri bir ödül veya cezadan haberdar etmek amacı vardır. Bu tür konuşmalara, insanlara zararlı olduğu düşünülen durumlardan veya eylemlerden onları caydırmak veya insanlara yarar sağlayacağı düşünülen konulara insanların eğilimlerini artırmak istenen zamanlarda başvurulur. Bu tür konuşmalarda, çoğu zaman, politikacılar tarafından karşıt görüşler veya inançlarla alay edici ifadelere yer verilir.

Uyarı amaçlı konuşmalar, çoğu zaman bilgi vermek amaçlı konuşmalarla benzerlik gösterebilir. Uyarı / teşvik amaçlı konuşmalarda dinleyenlerin bilgilerini artırmaktan çok bazı geleneklerin, inançların, şahısların, davranış ilkelerinin ya da dinsel açmaların farkındalığının artırılması amaçlanır. Bu nedenle uyarı / teşvik amaçlı konuşmaların doğrudan doğruya ruhsal ve içsel duyguları tatmin edici olmasına dikkat edilir. Bu yönüyle uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar, dinleyenlerin bildikleri; ama tamamen farkında olmadıkları şeyleri duyguları aracılığıyla dinleyenlere hatırlatma amaçlıdır.

Uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar, dinleyenlerin bireysel ilgilerini artıracak biçimde bireylerin düzeylerine uygun olmalıdır. Hak, adalet, haksızlık, çocuk, aile, vatan ve memleket sevgisi, ruh yüceliği, sadakat, bağlılık, minnettarlık, ruhsal huzur gibi kavram ve değerlerle ilişkilendirilmelidir.

Amaca göre konuşma türlerini ve günlük yaşamda karşılaşılan örnekleri tartışınız.

SIRA SİZDE

2

Hazırlanma Biçimine Göre Konuşmalar

Hazırlanma biçimine göre konuşmalar, temelde hazırlıksız konuşmalar ve hazırlıklı konuşmalar olmak üzere iki gruba ayrılır.

Hazırlıksız Konuşmalar

Çelik'e göre (1998, s.76) hazırlıksız konuşmalar; günlük konuşmalar, söyleşi, tanışma – tanıştırma, soru sorma ve soruya karşılık verme ile özür dilemedir. Bu konuşma türlerine günlük yaşamda çok sık yaptığımız telefon görüşmelerini de ekleyebiliriz.

Günlük Konuşmalar

Bir günün çeşitli zaman dilimlerinde gereksinimlerin karşılanması; isteklerin, duygu ve düşüncelerin belirlenmesi konuşmayı zorunlu kılar. Bu tür konuşmalar, önceden bir hazırlık gerektirmeyen konuşmalardır. Bu türdeki konuşmalara günlük konuşmalar denir.

Özkırımlı'ya göre (2002, s.260) bu tür konuşmalar; günlük hayatta en çok karşılaşılan, genellikle iki kişi arasında geçen ve karşılıklı konuşmalar diye de adlandırılabilen konuşmalardır.

Söyleşi

İki veya daha fazla kişinin belli herhangi bir amaç taşımadan, önceden alınmış kararlar olmaksızın yaptıkları karşılıklı konuşmalardır. Bu tür konuşmalarda amaç, dostça bir ortamda hoşça vakit geçirmektir. Söyleşi türündeki konuşmalarda dikkat edilmesi gereken kurallar aşağıda verilmiştir:

- Kişi, karşısındakini dinlemeyi bilmeli,
- Karşıdaki kişiye karşı saygılı olunmalı, konuşanın sözü kesilmemeli,
- Söylenen sözler, konuşma ortamında bulunmayan üçüncü şahısların aleyhinde dedikodu tarzında olmamalı,
- Konuşulanların doğru olmasına özen gösterilmeli,
- Muhatap olarak alınan kişilere ismiyle hitap edilmeli,
- Konuşmalar grup halinde ise tek bir kişi veya birkaç kişiye değil herkese konuşma olanağı sağlanmalı,
- Baskıcı tutum takınmadan karşıdakinin görüşlerine saygılı olunmalı,
- Konuşmaya sonradan katılan kişilere, konuşulan konuyla ilgili olarak önceden konuşulanlar anlatılmalı,
- Yapılan konuşmalar, aynı ortamı paylaşan herkesin ilgisini çekecek özellikte olmalı,
- Dediğim dedik, inatçı konuşma tarzlarından kaçınılmalı,
- Konuşma üslubu ve ses tonu başkalarını rahatsız etmeyecek biçimde olmalı,
- Grup halinde yapılan konuşmaların çekişmeye, tartışmaya ve kutuplaşmaya yol açmamasına özen gösterilmeli,
- Konuşma sırasında argo sözcük ve deyimlerin kullanılmasından kaçınılmalıdır.

Tanışma -Tanıştırma

Kişi, sosyal yaşamın gereği olarak her an yeni insanlarla tanışma ve tanıştırılma durumunda kalabilir. İlk tanışma ve tanıştırılma anları, ileri dönemlerdeki iletişim ve dostlukların devamı açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle ilk tanışma ve tanıştırılma anlarında kişi, oldukça içten ve nazik olmaya çalışmalıdır. Tanışmada sonradan gelen kişi önce kendini tanıtır. Diğerleri de memnuniyetlerini belirterek kendilerini tanıtır. Ayrılma anında ise kişiler tanışmaktan duydukları memnuniyeti dile getirerek yeniden görüşme isteklerini belirterek birbirlerinden ayrılırlar. Tanıştırma eylemi, tanışmanın aksine üçüncü bir kişi aracılığıyla yapılır. Tanıştırma işini yapan kişi; küçükleri büyüklere, bayları bayanlara, sonra gelen kişileri önceden gelenlere tanıtır.

Soru Sorma ve Soruya Karşılık Verme

Soru sorulmadan önce izin istenir. İzin verilince soru anlaşılır ve kısa biçimde sorulmalıdır. Soruya karşılık verecek kişi de soruyu anlaşılır ve kısaca yanıtlamalıdır. Sorunun yanıtı bilinmiyorsa açık yüreklilikle yanıtın bilinmediği belirtilmelidir. Yanlış yanıtlar vererek karşı tarafı aldatmak doğru değildir.

Özür Dileme

İnsanlar, bazı zamanlar isteyerek veya istemeyerek bazı yanlış davranış ve tutumlarda bulunabilir, söylenmemesi gereken sözler sarf edebilir veya söyledikleri karşı taraftaki insanlar tarafından yanlış anlaşılabilir. Bu gibi durumları düzeltmek, hatasını kabullenmek, söylenen yanlış sözden pişmanlık duymak ve bu pişmanlığını karşı taraftaki insanlara iletme; özür dileme yoluyla gerçekleşebilir. Özür dilemek; bireyin karşısındaki insanların gönlünü tekrar kazanmasını, dostluk ve arkadaşlık ilişkilerinin devam etmesini sağlar. Özür dileme; nazik ve içten bir şekilde, kişinin aynı hatayı bir daha tekrarlamama kararlılığıyla yapılmalıdır. Özür dilenirken karşıdaki kişilere niçin özür dilendiği açık bir biçimde anlatılmalı, özür dileme

için uygun ortam ve koşullar sağlanmalıdır. Özür dileme esnasında kendisinden özür dilenen kişinin de sakin olması, hatasını kabullenen kişiyi dinlemesi, onun özrünü kabul etmesi, sağ duyulu bir biçimde karşısındakinin sözlerini tamamlamasını beklemesi gerekir.

Telefon Görüşmeleri

Teknolojinin hızla ilerlediği çağımızda iletişim araçlarındaki yenilikler de günden güne artmaktadır. Özellikle cep telefonlarının yaygınlaşmasıyla telefon görüşmeleri daha da artmaktadır. Ancak bu hızlı iletişim olanaklarından yararlanırken gerek sabit gerekse cep telefonlarıyla yapılan konuşmalarda uyulması gereken kurallar aşağıda verilmiştir:

- Telefon görüşmesinin başında arayan kişi önce aradığı numaranın doğruluğundan emin olmalı, ardından kendisini tanıtarak aradığı kişi veya kişilerin adını vermeli,
- Görüşülme istenen kişiye ulaşıncaya görüşmenin konusu açık ve anlaşılır bir biçimde açıklanmalı,
- Telefon görüşmesinin gereksiz yere uzatılmamasına dikkat edilmeli,
- Telefon görüşmelerinde ses tonunun çevrede bulunan insanların duymayacağı veya en azından rahatsız olmayacağı bir düzeyde olmasına dikkat edilmeli,
- Telefonda görüşülen kişiye karşı saygılı ve kibar olunmalı, kırıcı sözlerden kaçınılmalı,
- İnsanların toplu olarak bulunduğu konser, tiyatro, sinema, toplantı salonu ve toplu taşıma araçları vb. ortamlarda cep telefonuyla olanaklıysa görüşme yapılmamalı; zorunlu hallerde konuşma kısa tutularak sonradan görüşme isteği nazikçe belirtilmeli,
- Araç sürerken cep telefonunun kullanılmamasına özellikle özen gösterilmeli, bunun bir trafik kuralı olduğu unutulmamalıdır. Telefon görüşmesi sonunda karşıdaki kişi için iyi dileklerde bulunularak arayandan önce telefon kapatılmamalı,
- Yolda, sokakta yürürken cep telefonu ile konuşulmamalı; zorunlu hallerde ses tonu çevredeki insanları rahatsız etmemelidir.

Hazırlanma biçimine göre konuşma türlerini sınıflandırınız ve hazırlıksız konuşma türlerinin neler olduğunu tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Hazırlıklı Konuşmalar

Hazırlıklı konuşmalar, tek biri kişi tarafından yapılan konuşmalar ve grup tarafından yapılan konuşmalar olmak üzere sınıflanabilir.

Tek Bir Kişi Tarafından Yapılan Konuşmalar

Tek kişi tarafından yapılan konuşmalar; konferans, söylev, açış ve sunuş konuşmaları ile demeç biçiminde sınıflanabilir.

Konferans

Bilim, sanat, teknoloji gibi alanlarda uzman kişilerin belli bir konuya açıklık getirmek amacıyla topluluk karşısında yaptıkları planlı konuşmalardır (Beyreli ve diğ.leri, 2006, s.168). Konferansın amacı; dinleyiciyi belli bir konu hakkında bilgilendirmek, konuşma yapılan konuya ilişkin gerçekleri anlatmaktır. Konferans başla-

madan önce konuşmacı, bir başka kişi tarafından dinleyicilere tanıtılarak takdim edilir; ardından konuşmacı konferansı sunmaya başlar.

Konferansı sunarken konuşmacı, önceden konuyla ilgili gerekli araştırma ve incelemeleri yapmış ve konuya iyice hakim olacak biçimde hazırlanmış olmalıdır. Konuşmacı; dinleyenlerin konuya ilgisini dağıtmayacak biçimde canlı, etkili, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmalı; ileri sürdüğü düşüncelerin etkililiği için konuya ilişkin kanıtlar, örnekler, şekilsel ve görsel anlatımlardan yararlanmalıdır. Uzun cümleler, ağırdal ve sanatlı sözlerden sakınmalı; ses tonunu iyi ayarlamalı, gereksiz el kol hareketlerinden kaçınmalıdır. Dinleyicilerin ilgisini çekebilmek ve monotonluğu kırmak için soru ve ünlem cümlelerine başvurmalıdır. Konuşmasını atasözleri, deyimler, örnekler ve fıkralarla zenginleştirmeli; konuşmasını dinleyicilere bakarak yumuşak tavırlı ve tebessümle yapmalıdır (Komisyon, 2001, s.396). Konferansın süresini, dinleyenleri bıktırmayacak biçimde kısa; ama dinleyenlerin etkilenmesini sağlayacak bir yetkinlik ve özlülükle kullanmalıdır.

Konuşmacı yaptığı sunuyu yazıya dökerek gerekirse dinleyenlere konuşma metnini dağıtmalı, konuşma sonunda sorulacak sorulara dinleyenleri düşünsel ve duygusal yönden tatmin edecek biçimde yanıt vermelidir.

Gülsevin ve Boz (2006, s.275), iyi bir konferansın özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Konu dinleyicilerin ilgisini çekmeli,
- Konuşmacı çok iyi hazırlanmalı,
- Konuşmacının diksiyonu iyi olmalı,
- Konuşmacı, konusunu iyi aktarmalı ve gereksiz ayrıntılara girmemeli,
- Konuşma metni önceden hazırlanmış olmalı ve iyice gözden geçirilmeli,
- Dinleyiciler ile göz teması sağlanmalı ve zaman zaman onların onayı alınmalı,
- Konuşmacı ciddi olmalı, özellikle jest ve mimiklerine dikkat etmeli,
- Konuşmacı, zamanı iyi ayarlamalı ve dinleyicileri sıkmamalı,
- Konuşmacı, konferansını kürsüde ve ayakta vermelidir.

Konferans, hazırlıklı konuşmaların en önemli türlerinden biridir. Dolayısıyla konferans, öncelikle yazılı bir metne dayanmalı ve konuşmacı, konuşma kuralları çerçevesinde konuşmasını gerçekleştirmelidir. Bir konferansın süresi ortalama bir saattir. Bu süre, dinleyicilerin konuyla ilgili soru sormaları veya konferansçının gerekli gördüğü bazı açıklamaları yapabilmesi için on on beş dakika uzatılabilir (Yakıcı, 2004, s.435).

Söylev

Tek bir kişi tarafından açık meydanlarda veya kapalı ortamlarda, belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş topluluklara heyecanlı ve sanatsal bir dille yapılan konuşmalara söylev (nutuk) denir. Özkırımlı (2002, s.256); söylevi belli bir konuda bir topluluk önünde söz söyleme sanatı, topluluğa söylenen söz, yapılan konuşma olarak tanımlamaktadır.

Söylevde temel amaç; kitleleri belli konularda bilgilendirip insanların coşku ve duygu dünyalarını etkilemek, belli bir yönde eğilim göstermelerini sağlamaktır. Söylevin en belirgin özelliği, ses tonunun etkin ve gür bir biçimde kullanılmasını gerektirmesi; dinleyicilerin konuya ilişkin ilgilerini artıracak, hislerini coşturacak süslü, sanatsal, etkileyici sözlere, hitaplara yer vermesidir. Bunun için belli bir kitleye seslenen hatip; karşındakileri etkilemek için hitabetinin neresinde hangi sözleri nasıl, ne zaman ve hangi ses tonuyla kullanacağını çok iyi bilmelidir. Nor-

mal bir ses tonuyla yapılan konuşmalar, söylev özelliğini yitirip konferans havasına dönüşebilir. Bunu önlemek için konuşmacı, inişli çıkışlı bir ses tonunu kullanmalıdır. Söylevde söylenecek sözlerin binlerce kişi tarafından dinleneceği için önceden iyice tartılıp düşünülerek söylenmesi gerekir (Toparlı, 2000, s.263). Söylevde ileri sürülen duygu ve düşüncelere önce söylevcinin kendisi inanmalı; söylenen sözler, dinleyenlerin konuya ilişkin duygularını kabartmalıdır. Hatip, kendisini dinleyen geniş kitlenin değerlerine saygı göstererek onları yanlış veya telafisi olası olmayacak eylemlere sürüklememeli; onlara gerçekleşme olasılığı olmayan vaatler veya ülküler aşulamaya çalışmamalıdır. Hatip; seslendiği kitlenin anlayabileceği açık, anlaşılır ve kesin bir dil kullanmalıdır.

Söylevlere en çok siyasi, dinî, askerî, akademik ve hukuki alanlarda başvurulmaktadır. Cumhuriyet tarihimizde en tanınmış hatip, Mustafa Kemal Atatürk'tür. Onun bu konuda "Gençliğe Hitabe"si ve "Nutuk" isimli eseri oldukça önemlidir.

Açış ve Sunuş Konuşmaları

Bu tür konuşmalar; herhangi bir tören, toplantı, kutlama ve özel günlerde toplantı yerinde bulunan insanları bilgilendirmek, dikkatlerini çekmek için yapılan tanıtıcı, bilgilendirici giriş konuşmalarıdır. Başka bir anlatımla bir etkinliği, toplantıyı başlatmak; bir yeri hizmete açmak, yıl dönümü, yaş günü, karşılama gibi özel günlerde yapılan konuşmalara denir. Açış konuşmasını yapan kişi, devlet büyüklerinden biri olabileceği gibi o konuyla ilgili bir yetkili de olabilir. Konuşmayı yapacak kişi, konu üzerinde bilgili olmalı; konuşmasını abartılı sözlerle, tekrarlarla uzatmamalıdır. Açış konuşması, kısa ve konunun bütününe açıklayıcı olmalıdır. Açış konuşması iyi dileklerle bitirilmelidir (Çelik, 1998, s.82).

Bu tür konuşmalarda ayrıntılara girmeden konu veya toplanmayla ilgili genel bilgiler verilir. Giriş konuşmasını yapacak kişinin konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olması gerekir. Konuşma açık, anlaşılır ve olabildiğince kısa tutulmalıdır. Açış konuşmalarında protokol sırasına dikkat edilmelidir. Açış konuşmalarının sonunda iyi dilek temennilerinde bulunulmalıdır (Kavruk ve Salman, 2002, s.297).

Demeç

Herhangi bir konuya ilişkin olarak yetkili bir kişinin basın ve yayın organlarına yaptığı açıklamalardır. Çelik'e göre (1998, s.81) demeç, önemli bir kimsenin herhangi bir sorun üstünde söyledikleri ya da bir yetkilinin ilgili olduğu konuda yayın organlarına yaptığı açıklamadır. Demeç verilirken demeç veren kişi; konuşmasına bir seslenişle başlamalı, sesin olanaklarından yararlanmalı; fakat yapmacık, abartılı davranışlardan özellikle kaçınmalıdır. Konuşmacı, vereceği bilgiyi sözü dolandırmadan doğrudan vermeli; verilecek bilgi, kısa cümlelerle açık ve anlaşılır biçimde söylenmelidir.

Demeçlerde, daha çok, anlaşılmayan konulara ve sorunlara açıklık getirilmeye çalışılır. Bu nedenle demeci verecek kişinin, dinleyici konumundaki habercileri yanlış bir anlamaya veya yorumlamaya yol açmayacak biçimde, açık ve anlaşılır bir dille bilgilendirmesi, sorulacak sorulara aynı biçimde yanıt vermesi gerekir. Demeci verecek kişi ayrıca yapmacık ve abartılı anlatımlardan, söz dolandırmalarından da kaçınmalıdır.

Grup Tarafından Yapılan Konuşmalar

Grup tarafından yapılan konuşmalar; sempozyum, açık oturum, münazara, panel, kongre, forum ve mülakat biçiminde sıralanabilir.

Sempozyum (Bilgi Şöleni)

Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafından değişik yönleriyle ele alınıp açıklanması biçiminde yapılan oturumlardır. Özkırımı'ya göre (2002, s.259) sempozyum, bir konunun o konunun uzmanlarınca ve bilim adamlarınca ele alınıp çeşitli yönlerden incelendiği toplantılardır. Sempozyumlar, daha çok kimi kurum ve kuruluşlarca düzenlenen bilimsel toplantılardır. Düzenlenecek sempozyumun konusu çok önceden belirlenir ve bir düzenleme kurulu oluşturulur. Sempozyumlar, bir ya da birkaç oturum biçiminde düzenlenebilir ve birkaç gün sürebilir. Düzenleme kurulu, oturumları yönetecek kişileri ve konuşmacıları saptar. Daha sonra bu kişilerle yazışarak konuyu hangi yönüyle ele alacaklarını belirler ve onlardan konuşmalarının bir özetini ister. Daha sonra sempozyumda sunulan bildiriler, bir kitapta toplanabilir.

Verilen bilgilerden de anlaşılabilceği gibi sempozyumlarda yapılan konuşmalar, yazılı konuşmalardır. Ama bu durum, hazırlanan konuşmanın doğrudan kağıttan okunmasını gerektirmez. Konuşmacılar önceden iyi hazırlanmalı, bildirilerini okurken bu okumanın konuşma üslubunda olmasına dikkat etmelidirler.

Sempozyumda amaç, herhangi bir konuyu tartışmaktan çok konuya açıklık ve ya çözüm getirmektir. Sempozyumlarda en az üç, en çok altı kişi tarafından konuşma yapılmakta; konuşmacıların dışında ayrıca oturumu düzenlemek üzere bir başkan bulunmaktadır. Başkan, konuya ilişkin bir giriş yaptıktan sonra konuşmacıları tanıtarak sempozyumu başlatmaktadır. Sempozyumda konuşmalar 10-120 dakikalık sürelerle sınırlandırılmakta, konuşmaların ardından konuyla ilgili tartışmalar yapıldıktan sonra başkan konuyu toparlayarak sonuç halinde özetlemektedir. Sempozyumda yapılan konuşmalar, yapılan tartışmalar daha sonra yazıya geçirilerek kaynak haline getirilmektedir. Sempozyum, konunun özelliğine ve katılımcıların sayısına göre birden çok oturumda birkaç gün sürebilir. Sempozyumda sunulacak konular, önceden araştırılıp bilimsel araştırma ölçütlerine uygun bir biçimde hazırlanmalıdır (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.169; Kavruk ve Salman 2002, s.203; Toparlı, 2000, s.266).

Açık Oturum

Açık oturum; siyasal, sosyal ve kültürel anlamda toplumu ilgilendiren bir konunun, sorunun uzman kişiler tarafından bir başkan yönetiminde ve dinleyici kitlesi önünde tartışılarak açıklanması şeklinde yapılan toplantılardır. Diğer bir anlatımla toplumsal nitelikli konu ya da sorunları dinleyiciler önünde açık olarak tartışmak amacıyla düzenlenen oturumlardır.

Açık oturumda tartışılacak konu; sanat, eğitim, sağlık, hukuk, ekonomi, kalkınma, yönetim ile ilgili bir sorun olabilir. Önemli olan, konunun türü değil geniş bir dinleyici ya da izleyici kesimini ilgilendirir nitelikte olmasıdır. Açık oturumların halkı aydınlatma bakımından önemli yararları vardır. Ayrıca çözüm bekleyen bir sorunu enine boyuna tartışarak yöneticilere ışık tutması da önem taşır (Şimşek, 1981, s.196).

Açık oturumda bir başkan ve en az üç konuşmacı bulunur. Başkan, konuyla ilgili bir giriş konuşması yaptıktan sonra konuşmacıları tanıtarak onlara söz hakkı verir. Tüm konuşmacılara eşit sürede konuşma olanağı sağlar. Ortaya konan görüşlerin netlik kazanması için konuşmacılardan daha açık, anlaşılabilir ve ayrıntılı açıklamalar yapmasını ister. Konuşmacılar tarafından konuyla ilgili ortaya konan görüşler, tartışma havasına girmeden karşılıklı sohbet havası içinde dinleyicilere aktarılır. Çünkü açık oturumlarda amaç, herhangi bir görüşün doğruluğunu / yan-

lılığını ortaya koymak veya sonuç hükmünde olan yargılara ulaşmak değil dinleyicilere ilgili konu hakkında bilgi vermektir. Açık oturumun sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için başkan oturumu iyi ve adaletli yönetmeli, ayrıca konuşmacılar da başkanın uyarılarını dikkate almalı, birbirinin sözünü kesmeden saygıyla dinlemeli, daha ayrıntılı olarak açıklanması istenen görüşleri dinleyenleri tatmin edici bir biçimde anlatmalıdırlar. Açık oturumun sonunda başkan tüm konuşmacıların konuşmalarını özetler, onların birleştikleri ve ayrıldıkları görüşleri belirtir, kendi görüşlerini de belirterek oturumu kapatır. Bazı durumlarda dinleyicilere de soru sorma veya görüş belirtme olanağı da verebilir (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.169; Kavruk ve Salman, 2002, s.203).

Münazara

Münazara, önceden belirlenmiş bir konunun jüri ve dinleyici topluluğu önünde karşıt görüşte iki grup tarafından tartışıldığı tartışma biçimidir. Yeşilöz (2003, s.163), münazarayı belli bir konunun birbirine ters iki yönünün dinleyiciler önünde iki grup tarafından savunulması olarak tanımlamaktadır.

Münazara tez ve karşıt tez esasına dayanır. Münazarada temel amaç, doğru düşünceye veya gerçeğe ulaşmak değil ileri sürülen görüşü en iyi ve kabul edilebilir biçimde savunmaktır. Bunun için gruplar, önceden kendi görüşlerini destekleyici ve karşıt grubun düşüncelerini çürütücü kanıtlar için derinlemesine ve geniş çapta araştırma ve kaynak taramasını yapmış olmalıdır. Gruplar en az üç kişiden oluşur; ancak konunun özelliğine göre gruptaki konuşmacı sayısı daha da artırılabilir. Her grubun bir başkanı bulunur. Gruplar oluşturulduktan ve her grup savunacağı tezi aldıktan sonra grup üyeleri konunun bölümlerini kendi aralarında paylaşırlar. Her konuşmacı, kendi konusuna hakim olacak biçimde önceden hazırlanır. Her bir konuşmacının konusu ve ileri süreceği görüşleri, kendi arkadaşlarının ileri sürdüğü düşünceleri destekleyici, tamamlayıcı ve karşıt görüşleri çürütücü bir özellikte olmalıdır. Münazarada ilk konuşmalar konuya genel bir giriş yapmak ve savunulan düşüncenin temel dayanakları ile iddiaları açıklamak için yapılır. Taraflar sırasıyla konuşur. Konuşmaların sonunda grup başkanları kendi düşüncelerinin doğruluğunu kanıtlayıcı ve karşıt görüştekilerin iddialarını yanıtlayıcı bir konuşma yapar.

Münazaranın sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için demokratik bir hava hakim olmalı, birbirini kırıncı söz ve hareketlerden kaçınılmalıdır.

Münazaranın sonunda jüri, aşağıdaki ölçütleri dikkate alarak kararını verir:

- Yapılan konuşmaların açık, anlaşılır ve inandırıcı olmasına,
- Hazırlanma aşamasının yeterliliğine,
- Ortaya konan kanıtların yeterliliği, zenginliğine,
- Sorulan sorulara verilen yanıtların tatmin edici olmasına,
- Konuşmacıların ses tonuna, jest ve mimiklerine,
- Konuşma üslup ve tavırlarına, demokratik kurallara uyma yeterliliğine,
- Karşıt görüştekilere saygılı ve hoşgörülü olmasına.

Karar, jüri başkanı tarafından açıklanır; kazanan taraf tüm katılımcılar tarafından tebrik edilir. Münazaralar, öğrencilerin bilimsel araştırma yapma ilgi ve becerisinin yanı sıra bir topluluk içinde kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilme, sunum yapabilme özelliğini geliştirir. Onlara demokratik ve çağdaş bir kimlikle kendi görüşlerini savunmanın yanında başka düşüncelere de hoşgörü ve saygıyla yaklaşma erdemini kazandırır (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.170; Kavruk ve Salman, 2002, s.204).

Panel

Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafından bir başkan yönetiminde ve dinleyiciler önünde çeşitli yönleriyle ele alındığı konuşmalardır. Özkırmılı'ya göre (2002, s.259) panel, açık oturum benzeri bir toplantıdır. Yalnız panelin düzenleniş biçimiyle yürütülüş biçimi açık oturumdan farklıdır. Panelde yine toplumu ilgilendiren bir konu ele alınmakla birlikte bu konu güncel olmayabilir. Ayrıca ele alınan konu tartışılmaz, çeşitli yönleriyle açıklığa kavuşturulur.

Konuşmacı sayısı üç ile altı kişi arasında değişir. Panelin başında başkan; görüşülecek konu hakkında genel bir bilgi verir, konuşmacıları tanıtır, ardından sıra ile konuşmacılara söz hakkı verir. Panelde konuşmalar sohbet havası içinde geçer, her konuşmacıya en az 10 – 15 dakika konuşma süresi verilir. Açık oturumda farklı alanlardan kişilerin görüşlerini belirtmelerine olanak sağlanırken panelde konuyla ilgili sadece uzman olan kişilerden görüş alınır. Panelde amaç, tartışılan konuyla ilgili herhangi bir sonuca veya karar hükmündeki yargıya ulaşmak değil konuyu çeşitli yönleriyle dinleyicilerin bilgisine sunmaktır. Panelde dinleyiciler konuşmacılara, konuşmacılar birbirlerine soru sorabilirler.

Kongre

Herhangi bir sanat veya bilim dalına bağlı uzmanların ya da siyasi bir parti, dernek ve teşkilata bağlı kişilerin toplanıp önceden belirlenmiş olan konular üzerinde yaptıkları toplantılar ve konuşmalardır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kongreler iki amaçla yapılır:

- Bilimsel / sanatsal kongreler; eğitim bilimleri kongresi, biyoloji kongresi, resim ve sanat kongresi, tıp kongresi vb. alanlara özgü olarak düzenlenen kongrelerdir.
- Siyasi parti, dernek ve sendikaların kongrelerinde siyasi parti ve sendika teşkilatlarına bağlı kişiler görüşlerini açıklar, yeni kararlar alır, parti veya sendika yönetimine ilişkin seçimler yapar, görev dağılımını düzenler.

Forum

Forum, Eski Roma döneminde halkın çeşitli konulara ilişkin görüşlerini belirtmek üzere toplandıkları alanın adıdır. Günümüzde ise forum, toplumu ilgilendiren herhangi bir konunun geniş katılımı olarak tartışıldığı bir toplantı türüdür. Forum, bir konuda çok sayıda kişinin çok farklı görüşlerini bildirdiği konuşma şeklidir (Gülsevin ve Boz, 2006, s.275).

Burada amaç, değişik görüşlere yer verip konuya açıklık getirmektir. Forumlar önceden yazılı bir metne bağlı konuşmalar değildir. Kişilerin birikimlerine dayalı olarak konunun akışına göre yöneltilen sorulara yanıt verme veya görüş bildirme ile şekillenir. Sayıca çok kişinin katılması bazen karışıklığa sebep olabilir, burada forumu yöneten kişiye büyük iş düşer.

Forumda bir başkan ve konuşmacılar bulunmakla birlikte dinleyiciler de toplantı süresi içinde önemli bir yer tutar. Forumda temel amaç, konuşmacılar ve dinleyicilerin katılımıyla tartışılan konuya ilişkin bir karara varabilmektir. Forumun başında forumu yöneten kişi, toplantının konusunu ve konuşmacıları tanıtıcı bir konuşma yaptıktan sonra konuşmacılara söz hakkı verir. Konuşmacılar, konuşmalarını bitirdikten sonra dinleyiciler de tartışmalara katılırlar. Konuya ilişkin sorular sorar veya kendi görüşlerini ifade ederler. Bu durumda da toplantı esnasında çok farklı görüşler ileri sürülebilir. Bunun için forumu yöneten başkanın hoşgörülü ve uzlaştırıcı bir tavır sergilemesi gerekir. Forumda konuşmacıların dışında önceden

kimlerin konuşacağı belli olmadığından başkan, tartışmanın seyrine bağlı olarak dinleyenlere söz hakkı vermeli; ancak süre konusunda eşit ve adil davranmalıdır. Konuya farklı yönlerden yaklaşan görüşler gelse bile konunun özünden saptırılmamasına dikkat edilmeli, bir kargaşa durumunun çıkmamasına özen gösterilmelidir (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.171; Kavruk ve Salman, 2002, s.205).

Mülakat

Yeşilöz (2003, s.163), mülakatı herhangi bir konuda tanınmış bir kimseyle karşılıklı konuşma olarak tanımlamaktadır. Genellikle fikir, siyaset ve sanat adamları ile yapılır. Bu kişilerin toplumun ilgi duyduğu kimseler arasından seçilmesi gerekir. Mülakatı yapan kimsenin de uzman olması, ilgiyi ve konuya olan canlılığı artırır.

Mülakat yapanın mutlaka bir ön hazırlık geçirmesi, konuşacağı kimse ile ilgili bilgi sahibi olması (hayatı, fikirleri, sanatı, görüşleri vb.) gerekir. Toplumun o ana kadar bilmediği konulara değinmek de ilgiyi artırır. Bu sebeple konuşmacıya sorduğu sorularla mülakatçı, toplumun bilmek istediği hususları gün yüzüne çıkarmalıdır.

Konuşmacının söylemek istemediklerini bile onu kırmadan incelikle ağzından almayı bilmelidir. Bu da konuşmacının dikkatle dinlenmesiyle, ustaca sorularla onu konuşturmakla olasıdır.

Hazırlıklı konuşma türlerinin neler olduğunu tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Özet

Konuşma türlerini sınıflamak

Amacına göre konuşmalar; bilgilendirme amaçlı konuşmalar, ikna amaçlı konuşmalar ve uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar olmak üzere üç bölümde ele alınmaktadır. Hazırlanma biçimine göre konuşmalar ise hazırlıksız ve hazırlıklı konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hazırlıksız konuşmalar; sohbet (söyleşi), tanışma - tanıştırma, özür dileme ve telefon görüşmeleri olarak dört aşamada ele alınmakta; buna karşın hazırlıklı konuşmalar, kendi içinde tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar ve grup tarafından yapılan konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar da konferans, söylev, demeç, açış ve sunuş konuşmaları olarak farklılık göstermektedir. Grup tarafından yapılan konuşmalar ise sempozyum, açık oturum, münazara, panel, kongre ve forumdur.

Konuşma türlerine örnek vermek

Konuşma türleri; amaca göre konuşmalar ve hazırlanma biçimine göre konuşmalar olmak üzere iki grupta incelenebilir. Hazırlanma biçimine göre konuşmalar ise hazırlıklı ve hazırlıksız olarak gerçekleştirilebilir. Telefon konuşmaları, sohbetler hazırlıksız konuşma türlerine örnek olarak verilebilir. Sempozyumlar, açık oturumlar ise grup tarafından yapılan hazırlıklı konuşmalara örnek olarak verilebilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi bilgilendirme amaçlı konuşma türlerine örnek **değildir**?

- Televizyon spikerinin yol ve hava durumunu sunması
- Öğretmenin Atatürk ilkelerinin özelliklerini anlatması
- Rehberin turistlere Ayasofya Müzesinin tarihini anlatması
- Şirket müdürünün yönetim kuruluna brifing vermesi
- Siyasi bir parti liderinin yapacakları icraatları anlatması

2. Aşağıdakilerden hangisi ikna amaçlı konuşmalardan biridir?

- Tarih araştırmacısının belgelerle geçmişte yaşanmış bir olayı anlatması
- Öğretmenin sınıfta kuantum fiziğini anlatması
- Doktorun hastaya ilaçlarını nasıl alacağını söylemesi
- Bir araştırmacının "Konuşma Yanlıları" başlıklı bir bildiri sunması
- Sınavda gözetmenin sınav kurallarını anlatması

3. Aşağıdakilerden hangisi söyleşi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardan biridir?

- Konuşan kişinin konuşmalarına müdahale edilmesi
- Konuşulanların doğru olmasına özen gösterilmesi
- Dinleyicileri ikna için baskıcı bir tutum sergilenmesi
- Konuşmaya sonradan katılan kişilere konuşma sonunda bilgi verilmeli
- Grup halindeki konuşmalarda birkaç kişiye konuşma imkanı verilmeli

4. Aşağıdakilerden hangisi tanışma- tanıştırma konuşmalarında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri **değildir**?

- Tanışma - tanıştırma anlarında nazik ve samimi davranılmalı
- Tanışma - tanıştırma anında herkes memnuniyetini dile getirmeli
- Tanışmada sonradan gelen kişiye, önceden gelenler kendini tanıtmalı
- Tanışanlar ayrılma anında yeniden görüşme dileğini ifade etmeli
- Tanışmalarda küçükler büyüklere, beyler bayanlara tanıtılmalı

5. Aşağıdakilerden hangisi bir konferansta bulunması beklenen özelliklerden biri **değildir**?

- Konuşmacının diksiyonu iyi olmalı
- Konuşmacı, konuşmasını kürsüde ve ayakta yapmalı
- Konuşmacı, konuşma metnini önceden hazırlamış olmalı
- Konuşmacı konuyu uzun uzadıya anlatmalı
- Dinleyicilerin onayını almak için dinleyicilerle göz teması sağlanmalı

6. Aşağıdakilerden hangisi söylev ile ilgili doğru bir bilgi **değildir**?

- Söylevde kitleleri belli konularda bilgilendirme amaçlanır.
- Dinleyenlere normal bir ses tonunda bilgi verilir.
- Dinleyenlerin coşku ve duygu dünyalarını etkileyici sözler kullanılır.
- Konuşmada sanatsal, etkileyici sözlere yer verilir.
- Konuşmada hatip inişli çıkışlı bir ses tonu kullanılır.

7. Aşağıdakilerin hangisinde açış- sunuş konuşmaları-na yer **verilmez**?

- Siyasi parti mitinglerinde
- Yıldönümü törenlerinde
- Karşılama törenlerinde
- Kurumların açış toplantılarında
- Okulların mezuniyet törenlerinde

8. Aşağıdakilerden hangisi sempozyumla ilgili doğru bir bilgi **değildir**?

- Sempozyumda konu alanının uzmanları tarafından konuşmalar yapılır.
- Sempozyumlar daha çok kurum ve kuruluşlarca düzenlenir.
- Sempozyumda konuşmaları bir düzenleme kurulu seçer.
- Konuşmacılar, konuşmalarını önceden kâğıda dökerler.
- Sempozyumda, konuya açıklık getirmekten çok tartışmak amaçtır.

9. Aşağıdakilerden hangisi açık oturumla ilgili doğru bir bilgidir?

- Açık oturumlar, uzmanlarca yapılan bilimsel toplantılardır.
- Açık oturumlar; toplumu ilgilendiren siyasi, sosyal ve kültürel konularda yapılır.
- Açık oturumlarda konuşmacılar tartışmadan herkes görüşünü dile getirir.
- Açık oturumlarda amaç, herhangi bir görüşün doğruluğunu ortaya çıkarmaktır.
- Açık oturumlar, dinleyici kitlesinin olmadığı kapalı ortamlarda yapılır.

10. Münazarada başarılı olmuş grubu belirlemek için aşağıdakilerden hangisine dikkat **edilmez**?

- Ortaya konan kanıtların yeterliliği
- Konuşmacıların giyinme ve oturma düzenleri
- Karşıt görüştekilere karşı saygılı ve hoşgörülü olunması
- Sorulan sorulara verilen yanıtların tatmin edici olması
- Konuşmaların demokratik kurallara uyma yeterliliği

Yaşamın İçinden

Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fevzi Sürmeli'nin VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu'nu Açış Konuşması

Değerli Meslektaşlarım,
Değerli Katılımcılar,
Saygıdeğer Konuklar ve Sevgili Öğrenciler;

Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı tarafından düzenlenen VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumuna hoş geldiniz.

Ulu önder Atatürk'ün izinde 84. yılını geride bıraktığımız Cumhuriyet sayesinde eğitimde önemli kazanımlara imza atılmıştır. Cumhuriyet döneminde ülke nüfusunun yaklaşık altı kat artmasına karşın, okul öncesi eğitimdeki öğrenci sayısı 73 kat, ilköğretimdeki öğrenci sayısı 29 kat, ortaöğretimdeki öğrenci sayısı ise 799 kat artmıştır. Günümüz itibarıyla ilköğretimdeki okullaşma oranı da %98'e ulaşmıştır.

Cumhuriyet'in bu kazanımları, ülkenin nüfus yapısı dikkate alındığında stratejik bir önem taşımaktadır. Nitekim, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre yaklaşık 72 milyon olan ülke nüfusunun % 70'i 40 yaşın altında olup, ülkedeki yaklaşık her beş kişiden biri ya öğrenci ya da öğretmendir. Böylesine genç bir nüfusa sahip ülkemizde sosyo-ekonomik kalkınmaya dönük olarak tüm eğitim sisteminin başarısı büyük ölçüde ilköğretim üzerine odaklanmaktadır.

Örgün eğitimin ilk basamağını oluşturan ilköğretim, daha ileri eğitim basamaklarının temelini oluşturması ve bu basamakta edinilen bilgi ve becerilerin bireylerin daha sonraki öğrenim yaşantılarını etkilemesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. İlköğretim, bireylerin kendilerini çok yönlü olarak gerçekleştirmesini ve ülkenin kalkınmasını sağlama bakımından yaşamsal bir işlev üstlenmektedir. Bu yönüyle ilköğretim, bir yandan toplumun kültürel birikimini ve değerlerini gelecek kuşaklara aktararak toplumun sürekliliğini sağlarken, diğer yandan bireylere temel bilgi, beceri ve davranışlar kazandırarak toplumun sosyal ve kültürel düzeyini yükseltmektedir. Bir başka deyişle ilköğretim, eğitimi kitlelere yayarak bireylerin ve toplumun yaşam kalitesini artırmaktadır.

Demokrasiyi yaşam biçimi olarak benimsemiş, ulusal değerlerin yanı sıra küresel değerlerle donanmış Ata-

türk ilke ve devrimlerini özümsemiş vatandaş yetiştirmeyi amaçlayan ilköğretim, bu stratejik işlevini başarılı bir biçimde yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, ilköğretimin ilk beş yılında görev yapan sınıf öğretmenleri, ülkemizin gereksinim duyduğu bireylerin yetiştirilmesi bakımından kritik bir öneme sahiptir.

İlköğretimde, çocuklarla devamlı olarak etkileşim halinde olan sınıf öğretmeni, onlara yalnızca okuma-yazma ve matematik öğretmekle kalmayıp, onların bedensel, zihinsel, sosyal ve duygusal yönden gelişmelerine de katkıda bulunmakta ve onlarda olumlu yönde davranış değiştirmektedir. Çünkü, çocuklar öğretmenlerin tutum ve davranışlarından çok etkilenmektedirler.

Eğitim Fakültelerinin sınıf öğretmenliği programlarında öğrenim gören öğretmen adayları mezun olduklarında Türk Eğitim Sistemine önemli katkılar sağlayacaklardır. Bu kapsamda, bu öğretmenlerin hizmet öncesi eğitimlerinin yanı sıra hizmet içi eğitimleri de büyük önem taşımaktadır.

Anadolu Üniversitesi gerek örgün eğitim programlarıyla gerekse uzaktan öğretim uygulamalarıyla ülkenin eğitime ilişkin sorunlarında her zaman çözümün bir parçası olarak katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, sistemde yer alan her düzeyde eğitim veren öğretmenlere eğitim olanağı sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Üniversitemiz bundan sonraki yıllarda da ülkenin gereksinim duyduğu öğretmenlerin yetiştirilmesinde üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmeye özen gösterecektir.

Üniversitemizin ev sahipliği yaptığı bu sempozyum ile, sınıf öğretmenliği alanındaki sorunların tartışılacağı, geleceğe yönelik önemli kararların alınacağı ve alana çok önemli katkıların sağlanacağını umuyorum. Sempozyumu düzenleyen başta Eğitim fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yüksel Kocadoru ve Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Şefik Yaşar olmak üzere tüm Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı öğretim elemanlarına, katkı sağlayanlara, katılımcılara ve sevgili öğretmen adaylarına teşekkürler ediyorum, sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum.

Prof. Dr. Fevzi Sürmeli
Rektör

Kaynak: Açılış konuşması metni VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu, 27-29 Nisan 2007 Bildiriler kitabından alınmıştır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtız doğru değilse “Amaca Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse “Amaca Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Konuşmaya ilişkin yapılan tanımlar üzerinde durduktan sonra konuşmanın bireyin sosyal yaşamında iletişim kurmasını, bilgi ve birikimlerini paylaşmasını; duygu, düşünce, hayal ve gözlemlerini ifade etmesini sağlayan en etkili iletişim aracı olduğu vurgulanır. Bu arada Avrupa Konseyinin konuşma becerisini, sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma olarak iki aşamada ele aldığı vurgulanır.

Sıra Sizde 2

Amaca göre konuşmalar; bilgilendirme amaçlı konuşmalar, ikna amaçlı konuşmalar ve uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar olmak üzere üç bölümde ele alınmaktadır.

- Bilgilendirme amaçlı konuşmalar, öyküleme ve bilgilendirme türü açıklamaları içermektedir. Bir olayın aktarılması ya da tarihî bir yer konusunda bilgi verilmesi buna birer örnek olabilir.
- İkna amaçlı konuşmalar; bir konuda neyin gerçek ya da yanlış olduğu, neyin yapıp yapılmaması gerektiği konusunda dinleyenlerin görüş, düşünce ve eylem yönlerini etkilemek ve belirlemek amacıyla

yapılır. Bir siyasi parti liderinin seçim konuşması bir örnek olabilir.

- Uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar; çoğunlukla siyasi etkinliklerde, spor etkinliklerinde törenlerde övücü, teşvik edici, sosyal ve ahlaki değerlere ilişkin telkin edici konuşmalar ve vaazlar; insanları uyarmak veya teşvik etmek amacıyla yapılan konuşmalardır.

Sıra Sizde 3

Hazırlanma biçimine göre konuşmalar, hazırlıksız ve hazırlıklı konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan hazırlıksız konuşmalar; sohbet (söyleşi), tanışma - tanıştırma, özür dileme ve telefon görüşmeleri olarak dört aşamada ele alınabilir.

Sıra Sizde 4

Hazırlıklı konuşmalar da kendi içinde tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar ve grup tarafından yapılan konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar; konferans, söylev, demeç, açış ve sunuş konuşmaları olarak farklılık göstermektedir. Grup tarafından yapılan konuşmalar ise sempozyum, açık oturum, münazara, panel, kongre ve forum olarak ele alınabilir.

Komisyona, (2001). *Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Monroe, A. H. – Ehninger, D. (1967). *Principles Of speech*. Illinois: Copyright by Scott, Foresman And Company, Glenview.

Özbay, M. (2005). Sesle ilgili kavramlar ve konuşma eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*. 33, 168, s. 116-125.

Özkırmı, A. (2002). *Türk dili, dil ve anlatım*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Soper, P. L. (1956). *Basic public speaking*, New York: Oxford University Press.

Şimşek, R. (1981). *Türkçe anlatım*. Trabzon: Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 4.

Taşer, S. (2000). *Konuşma eğitimi*. Eğitim Dizisi. İstanbul: Papirüs Yayınları.

Toparlı, R. (2000). *Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Sivas.

Ünalın, Ş. (2001). *Türkçe öğretimi*, Ankara: Nobel Yay.

Yakıcı A. (2004). *Üniversiteler için Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Yelok, V.S. (Ed.). Ankara: Bilge Yayınları.

Yeşilöz, Z. (2003). *Türk dili ve kompozisyon*. Ankara: Pelikan Yayınları.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Beyreli, L., Çetindağ, Z., Celepoğlu, A. (2006). *Yazılı ve sözlü anlatım*, Ankara: PegemA Yayıncılık.

Council of Europe, (2001). *A Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment*. Strasbourg: Council of Europe.

Çelik, Z.(1998). Konuşma türleri. *Sözlü ve yazılı anlatım* Pıllancı, H. (Ed.). Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 590, Eskişehir.

Demirel, Ö. Şahinel, M. (2006). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*, Ankara: PegemA Yayıncılık.

Gilman, W. E. , Aly, B., White, H. L. (1968). *An Introduction to speaking*, New York: Copyright by the Macmillan Company.

Gülsevin, G., Boz, E. (2006). *Türk dili ve kompozisyon I-II*. Konya: Tablet Yayınları.

Kantemir, E. (1997). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Engin Yayıncılık.

Kavruk, H. ve Salman. R. (2002). *Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. Malatya.

Sözlü Anlatımın Geliştirilmesine Yönelik Öğrenme- Öğretme Etkinlikleri

8

Sözlü anlatım etkinlikleri, düzgün konuşmanın yanısıra doğru ve etkili yazılı anlatımın içinde temel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sözlü anlatımın geliştirilmesi, tüm öğretim programlarının temel amaçları arasında yer almaktadır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ *Sözlü anlatıma yönelik eğitimin niteliğini açıklamak,*
- 👁️ *Öğretim programlarında sözlü anlatımın yerini açıklamak,*
- 👁️ *Sözlü anlatıma yönelik öğrenme-öğretme sürecinin özelliklerini tanımlayarak örnek etkinlikler düzenlemek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.*

Örnek Olay

Sevilay, bir ilköğretim okulunun ana sınıfında öğretmenlik yapıyordu. Öğretmenlikte ilk yılıydı. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı yaklaşıyordu. Kutlama etkinliklerinde ana sınıfı öğrencilerinin sunacakları gösteriden birisi Kurtuluş Savaşına ilişkin küçük bir canlandırmaydı. Neredeyse bir aydır çalışıyorlardı ancak öğrencilerinin yerel ağız kullanımının önüne geçemiyordu. Hayal kırıklığı içindeydi. Öğretmen arkadaşlarına ve okul yöneticisine olayla ilgili yakınmalarda bulundu. Öğrencilerinin yaşadıkları sorunun ne olduğunu biliyor; ancak ne yapması gerektiğini bilmiyordu. Neler yapabilirdi? Nasıl bir yol izlemeliydi?

Anahtar Kavramlar

- Anlatım
- Sözlü anlatım
- Öğrenme-öğretme süreci

İçindekiler

- GİRİŞ
- SÖZLÜ ANLATIM EĞİTİMİNİN NİTELİĞİ
- ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA SÖZLÜ ANLATIM
 - Okulöncesi Eğitim Programında Sözlü Anlatım
 - İlköğretim (1-5. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım
 - İlköğretim (6-8. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım
 - Ortaöğretim Programında Sözlü Anlatım
- SÖZLÜ ANLATIM ETKİNLİK ÖRNEKLERİ
 - Okulöncesi Dönem
 - İlköğretim
 - Ortaöğretim

GİRİŞ

Konuşma ve yazma bir anlatma becerisidir. Düzgün yazmak, düzgün konuşmakla yakından ilgilidir. Bu nedenle, sözlü anlatım etkinlikleri, öğrencilerin düzgün konuşmaları kadar doğru ve güzel yazmaları için de başlangıç oluşturmaktadır.

Bu ünite, sözlü anlatım eğitimin niteliğinin nasıl olması gerektiği açıklanarak, okulöncesinden ortaöğretime kadar tüm eğitim basamaklarında sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik öğretim programlarında nelere yer verildiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, tüm düzeylerde sözlü anlatım becerisinin geliştirilmesine yönelik öğrenme öğretme sürecinin özelliklerinin neler olacağı açıklanarak, örnek etkinliklere yer verilmiştir.

SÖZLÜ ANLATIM EĞİTİMİN NİTELİĞİ

Konuşma; duygu, düşünce ve isteklerin seslendirilmesidir. İnsanlar arasında en önemli iletişim yolu olan konuşma, sözel paylaşım gereksinimini gidermesi açısından yaşamsal değer taşımaktadır (Ünal, 2006). İnsanlar, doğuştan gelen bir konuşma yeteneğiyle dünyaya gözlerini açarlar. Konuşma yeteneği doğuştan gelir fakat kişinin düzgün ve doğru konuşabilmesi okul hayatında alacağı konuşma eğitimine bağlıdır. Eğitim kurumlarındaki konuşma derslerinin genel amacı, öğrencilere duygu, düşünce, gözlem, hayal ve isteklerini dil kurallarına uygun ve etkili biçimde anlatma becerisi kazandırmaktır (Özbay, 2005).

Konuşma becerisinin kazandırılması için bütün derslerde ve ders dışı etkinliklerde, öğrencilere konuşma fırsatları sunulmalıdır. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini dile getirirken kendilerini güven içinde hissetmelerine gereken özen gösterilmelidir. Güzel konuşma becerisi her şeyden önce öğrencinin duyacağı güzel örneklerle kazandırılabilir. Bu nedenle, öğretmen Türkçeyi doğru kullanarak öğrencilere örnek olmalıdır. Ayrıca öğrenme ortamında güzel konuşma örnekleri öğrencilere dinletilmelidir. Bu amaçla, öğrencilerin tiyatroya götürülmesi ve uygun film örneklerinin izletilmesi, radyoda ve televizyonda öğretmen tarafından seçilen programların dinletilmesi ve izletilmesi, öğrenci düzeyine göre seçilmiş şiir kasetlerinin dinletilmesi yapılabilecek etkinlikler arasındadır. Derste araç olarak okunan bir öykü, şiir veya masalın öğrencilere anlatılması, konuşma eğitimini destekler nitelikteki etkinliklerdendir. Ayrıca öğrencilerle birlikte çeşitli yerlere düzenlenen gezilerde görülenlerin anlatılması, öğrencilerin konuşma eğitiminin geliştirilmesinde kullanılabilir bir etkinliktir. Öğrencilerin sahip oldukları yerel konuşma hatalarını düzeltmek için düzeylerine uygun kitap okutmak da işlevsel bir yaklaşımdır. Özellikle yüksek sesle okutmak; öğrenciler okuma çalışması yaparken okumalarını banda kaydetmek ve kayıtları onlara dinletmek etkili olabilir. Sözlü anlatım becerisinin geliştirilmesinde, öykü/olay anlatma, fıkra anlatma, kitap tanıtma, tartışma, drama, münazara, panel, sempozyum, kukla gösterimi gibi etkinlikler öğrencinin dil gelişimine destek sağlamaktadır.

Sözlü anlatım çalışmalarında yapılabilecek etkinlikler nelerdir?

SIRA SİZDE

1

ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA SÖZLÜ ANLATIM

Bireylerin yaşamında oldukça önemli bir yer tutan sözlü anlatımın geliştirilmesi, tüm öğretim programlarının temel amaçları arasında yer almaktadır. Okulöncesinden başlayarak ortaöğretime kadar programlarda sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik planlananlar aşağıda açıklanmaktadır.

Okul Öncesi Eğitim Programında Sözlü Anlatım

Okul öncesi eğitimin temel amaçlarından biri çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır. Okul öncesi eğitim programında konuşma eğitimine yönelik olarak belirlenen üç amaç ve bu amaçlara yönelik kazanımlar şu biçimde açıklanabilir (MEB, 2006):

Amaç 2. Konuşurken sesini doğru kullanabilme

Kazanımlar

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Amaç 3. Türkçeyi doğru kullanabilme

Kazanımlar

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Amaç 4. Kendini sözel olarak ifade edebilme

Kazanımlar

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Sohbeta katılır.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.
- Duygu, düşünce ve hayallerini söyler.
- Duygu, düşünce ve hayallerini yaratıcı yollarla açıklar.
- Üstlendiği role uygun olarak konuşur.

İlköğretim (1-5. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım

Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı doğrultusunda değişen ve Talim Terbiye Kurulu'nun 12.07.2004 tarih ve 115 sayılı kararı ile uygulamaya konulan İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın vizyonunda, sözlü ve yazılı anlatıma yönelik "Türkçeyi doğru ve etkili kullanma, kendini ifade etme ve iletişim kurma" hedefleri arasında belirtilmiştir. Konuşma ve yazmanın birer öğrenme alanı olarak belirlendiği bu programda sözlü anlatıma yönelik belirtilenler şunlardır (MEB, 2004):

Programda öğrencinin konuşma becerisini geliştirmek için önce zihinsel hazırlık yaptırılmaktadır. Bu çerçevede konuşmaya hazırlık, konuşma amacını belirleme, amaca uygun yöntem seçme, konuyu sınırlandırma, dikkatini yoğunlaştırma ve görgü kurallarına uygun konuşma üzerinde durulmaktadır. Ardından öğrencilerin kendini sözlü olarak ifade etme becerilerine ağırlık verilmektedir. Bu amaçla önbilgilerini kullanma, görsellerden yararlanma, düşüncelerini mantıksal bütünlük içinde sunma, farklı düşünmeye yönlendiren ifadeleri kullanma, karşılaştırma yapma, sebep-sonuç ilişkisi kurma, sınıflama, değerlendirme, özetleme gibi anlamayı ve zihinsel becerileri geliştirici çalışmalara yer verilmektedir. Ayrıca programda, günlük ilişkilerin gerektirdiği farklı durumlara uygun konuşma, eğlenmek ve bilgi edinmek için konuşma, eleştirel, ikna edici ve betimleyici konuşma gibi çeşitli tür, yöntem ve teknikler de verilmektedir.

Programda, konuşma becerisine ilişkin yer alan kazanımlardan kimi örnekler şöyledir: Konuşma amacını belirler ve dinleyicilere ifade eder; dinleyicilerle göz teması kurar; işitilebilir bir ses tonu ile konuşur; sözcükleri yerinde ve anlamlarına uygun kullanır; akıcı konuşur; konuşmasında olayları oluş sırasına göre anlatır; konuşma sırasında gereksiz hareketlerden kaçınır; konu dışına çıkmadan konuşur; görgü kurallarına ve değerlere uygun konuşur; dinleyici grubunu ve bulunduğu ortamı dikkate alarak konuşur; yeni öğrendiği sözcükleri konuşmasında kullanır; konuşmasını görsel sunu ile destekler;

İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (1-5 sınıflar) öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek için öngörülen etkinlikler nelerdir?

SIRA SİZDE

2

İlköğretim (6-8. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım

Sekiz yıllık ilköğretim sürecinde Türkçe öğretiminden beklenen, öğrencinin okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerini dilin kurallarına uygun olarak geliştirmesidir. Ortaöğretimde ise öğrencilerin dil becerilerinin yanı sıra tarihi süreç içinde oluşan edebi dilin gelişimini, özelliklerini ve ürünlerini öğretmeyi hedefler. Bu açıdan bakıldığında 6., 7., ve 8. sınıflar bir geçiş dönemi özelliği taşır. Öğrenciler bu dönemde, 1-5. sınıflarda öğrendiklerini, düzeyine uygun Türk ve dünya edebiyatının örnekleriyle geliştirir ve kendi anlam dünyasını yapılandırmaya başlar. Bu doğrultuda 6., 7., 8. sınıf İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında konuşma öğrenme alanının amaçları “*Konuşma kurallarını uygulama, sesini ve beden dilini etkili kullanma, hazırlıklı konuşmalar yapma, kendi konuşmasını değerlendirme, kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanmadır*” (MEB, 2006).

İlköğretimin 6.-8. sınıf konuşma kazanımları ilk beş sınıfın kazanımlarıyla paralellik ve aşamalık göstermektedir.

6-8. Sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bazı kazanımlar şöyledir: Konuşmaya uygun ifade ile başlar; Türkçenin kurallarına uygun cümleler kurar; olayları ve bilgileri sıraya koyarak anlatır; konuşmasında sebep sonuç ilişkileri kurar; tekrara düşmeden konuşur; konuşurken nefesini ayarlar; işitilebilir bir ses tonu ile konuşur; kelimeleri doğru telaffuz eder; konuşurken gereksiz sesler çıkarmaktan kaçınır; uygun yerlerde vurgu, tonlama ve duraklama yapar; dinleyicilerle göz teması kurar; konuşma konusu hakkında hazırlık yapar; konuşma metni hazırlar; konuşmasını bir ana fikir etrafında planlar; atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir; konuşmasını uygun ifadelerle bitirir; konuşmasını içerik ve dil-anlatım yönünden değerlendirir; konuşmasını, sesini ve beden dilini kullanma yönünden değerlendirir.

(6-8) İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik genel amaçlar nelerdir?

SIRA SİZDE

3

Ortaöğretim Programında Sözlü Anlatım

Ortaöğretim dil ve anlatım dersi öğretim programının hareket noktası, dili kullanmanın, bilgiden çok beceriye dayandığı gerçeğidir. Dili kullanma becerisinin insanın her türlü etkinliğinde önemli rolü olduğu bilinmektedir; çünkü insan, kültür alanını ana diline göre ve ana dilinin olanaklarıyla şekillendirir, kendini ve dünyayı dil aracılığıyla anlamlandırır. Bu doğrultuda programın amacı ortaöğretimi bitiren öğrencilerin, dili kullanma becerisi kazanarak zamanın gereksinim cevap vere-

bilecek aydın kişiler durumuna gelebilmelerini sağlamaktır (MEB, 2008, ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp).

Bu derste öğrencilerin kazandıkları dil becerileri ile kendilerini her düzeyde sözlü ve yazılı olarak iyi, doğru ve güzel ifade etmeleri; her türlü Türkçe metni doğru anlayıp yorumlayabilme alışkanlığı kazanmaları hedeflenmiştir. Sözü edilen beceriler, öğrencilerin kültür alanı (tinsel alan) ile ilişkilerini düzenlemelerini ve geliştirmelerini de sağlayacaktır. Program hazırlanırken öğrencilere; iletişim aracı olan dilin bireysel anlatımda kullanılmasına yönelik becerilerin kazandırılmasının yanı sıra; öğrencilerin bu becerileri anlatımda kullanmaları istenmiştir. Ayrıca kazandırılması hedeflenen dil ve anlatım becerilerinin kültür birikimiyle ilişkileri de sezdirilmeye çalışılmıştır. Bu becerilerle öğrencilerin kendi kimliklerinin bilincinde olan, evrensel değerlere ve gelişmelere açık; düşünen, hisseden ve bunları Türkçe ile ifade edebilen bireyler hâline gelmeleri amaçlanmıştır. Programda sözlü anlatıma yönelik olarak belirlenmiş genel amaçlar şu biçimde açıklanmıştır (MEB, 2008, ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp):

- Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak
- İletişim aracı olarak dilin işlevlerini kavratmak
- Sözcük, cümle ve metin düzeylerinde dil-anlam ilişkisini kavratmak
- Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak
- Dil bilgisi kurallarını; ses, sözcük, sözcük grubu, cümle ve metin düzeylerinde doğru uygulama becerisi kazandırmak
- Dinleme, konuşma, okuma ve yazma faaliyetlerinde Türkçenin yazım kurallarına, söyleyiş özelliklerine ve inceliklerine özen göstermelerini sağlamak
- Dinlediklerini, okuduklarını, anladıklarını, düşündüklerini söz ve yazıyla planlı, etkili, akıcı, anlaşılır biçimde ifade edebilmelerini sağlamak
- Tartışma, değerlendirme becerisi kazandırmak
- Konuşurken ve yazarken anlatım kurallarına uymalarını sağlamak

Dokuzuncu sınıflarda sözlü anlatım eğitimine yönelik; sestem paragrafta doğru anlatımda kullanılan birimlerin kavratılması ve bunların öğrenciler tarafından doğru ve güzel kullanımının kişisel beceriye dönüşecek düzeyde özümsemesi hedeflenmiştir. Onuncu sınıfta, anlatım türlerinin yanında sözcük çeşitlerinin de anlatım türlerine örnek olarak verilen metinlerden hareketle kavratılması amaçlanmıştır. On birinci sınıf üç üniteden oluşmaktadır. Metinlerin sınıflandırılmasını yapıldığı bu sınıf düzeyinde sözlü ve yazılı anlatıma yönelik öğretici metin türleri ele alınmıştır. Bunlar mektup, günlük (günce), anı (hatıra), biyografi (hayat hikâyesi), otobiyografi, gezi (seyahat), sohbet (söyleşi), haber yazısı, fıkra, deneme, makale, eleştiri (tenkit) şeklinde sıralanmış, sözlü anlatıma ait röportaj, mülâkat ve söyleve (hitabet, nutuk) yer verilmiştir. Bu sınıfta her üniteye önce sözü edilen türden seçilmiş örnek metinler okunması ve dinlenmesi metin işlenişinin sonunda öğrencilerin üzerinde durulan türle ilgili anlatım hazırlamaları öngörülmektedir. On ikinci sınıfta anlatıma yönelik sanat metinlerinin ayırıcı özellikleri, sanat metinlerinin türleri (fabl, masal, hikâye (öykü), roman, tiyatro ve şiir), bilimsel yazılar ve sözlü anlatıma ait açık oturum, sempozyum, forum, tartışma (münazara) ve konferans konularına yer verilmiştir. On ikinci sınıfın Dil ve Anlatım Dersi Öğretim Programı; Türkçeyi doğru ve güzel konuşan, Türkçe ile yazılmış her türlü metni anlayan, yorumlayan ve değerlendiren; kendini ve herhangi bir konudaki düşünce ve duygusunu ifade edebilen insan yetiştirme hedefini gerçekleştirmeyi öngörmektedir (MEB, 2008, ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp).

Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi Öğretim Programı'nda sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik genel amaçlar nelerdir?

SIRA SİZDE

4

SÖZLÜ ANLATIM ETKİNLİK ÖRNEKLERİ

Okulöncesi Dönem

ETKİNLİK 1- HAYALİMDEKİ RESİM

Amaçlar ve Kazanımlar

Duygularını fark edebilme

- Duygularını söyler.
- Duygularının nedenlerini açıklar.
- Duygularını müzik, dans ve benzeri yollarla ifade eder.

Konuşurken sesini doğru kullanabilme

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Türkçeyi doğru kullanabilme

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Kendini sözel olarak ifade edebilme

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.

SÜREÇ

Öğrencilere hayali resim yapacakları söylenir. Resim yapılırken aşağıdaki adımlar izlenir.

- Öğrencilerinizden yüzleri sınıf duvarına dönük bir biçimde durmalarını isteyiniz.
- Duvara hayali bir resim yapacaklarını söyleyiniz.
- Öğrencilerinizin elleriyle hayal ettikleri renk aracılığıyla duvara resim yapmaya başlayabileceklerini söyleyiniz.
- Sırasıyla; elleriyle, parmaklarıyla, kollarıyla, dirsekleriyle, ayaklarıyla, dizleriyle, sırtlarıyla, saçlarıyla, kirpikleriyle, yanaklarıyla, burunlarıyla vb. hayali resimlerini yapmalarını sağlayınız.
- Öğrencilerinizin sevebilecekleri bir müzik eşliğinde resimlerine devam etmelerini sağlayınız.
- Tüm öğrencilerin müzik eşliğinde duvardaki hayali resimlerine bakıp düşünmelerini sağlayınız.
- Öğrencilerden hayali resimlerini tanıtmalarını isteyiniz.
- Öğrencilerinize resimlerini tanıtırken yardımcı olmak amacıyla, şu soruları yöneltiniz. Nasıl bir resim yaptın? Hangi renk ya da renkleri kullandın? Neden? Resmini beğendin mi? Resmi yaparken yoruldu mu? En çok hangi or-

ganınla resim yapmayı sevdi? Başkaları senin resmini beğendiler mi? Resmini birisine hediye etmek ister misin?

DEĞERLENDİRME

O günkü derste neler hissettikleri öğrencilere sorulur. Birlikte yaptıkları etkinliğin onları heyecanlandırıp heyecanlandırmadığı sorusu yöneltilir. Başka hayali resimler yapmayı isteyip istemediklerine ilişkin düşünceleri alınır.

ETKİNLİK 2- GİZEM TORBASİ: BİLMECELER

Amaçlar ve Kazanımlar

Konuşurken sesini doğru kullanabilme

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Türkçeyi doğru kullanabilme

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Kendini sözel olarak ifade edebilme

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.

HAZIRLIK

Bezden yapılmış torba, torbanın içine konmak üzere öğrenci sayısı kadar farklı nesnelerin fotoğrafları (kaşık, kalem, tabak, tencere, defter, televizyon, masa, sandalye, araba, fırın gibi).

SÜREÇ

Öğretmen, öğrencilere bezden yapılmış ağzı torba biçiminde kapatılmış çantayı gösterir ve bunun gizem torbası olduğunu söyler. Gizem torbası etkinliğinde aşağıdaki adımlar izlenir:

- Öğrencilerin etrafınızda daire biçiminde oturmasını isteyiniz.
- Gizem torbasının içinde ne/neler olabileceğini öğrencilerden tahmin etmelerini isteyiniz. Bütün tahminleri dinleyiniz, tahminler doğru olmasa bile tahmini beğendiğinizi ifade eden sözler kullanınız.
- Çantanın içinde fotoğraflar olduğunu ve bu fotoğraflardan yararlanarak bilmece oluşturacağınızı söyleyiniz.
- Bilmecenin; bir şeyin adını anmadan özelliklerini söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene bırakan oyun olduğunu vurgulayınız.
- İlk çalışmayı öğrencilerinizin tamamıyla gerçekleştirmek için torbadan bir fotoğraf alınız, bu fotoğrafta yer alan nesnenin ne olduğunu bulmak için sorular sormaları gerektiğini söyleyiniz ve şu dört sorunun onlara yardım edeceğini belirtiniz: “şekli neye benziyor, sesi var mı, kimler kullanır, ne işe yarar?” Örneğin seçtiğiniz fotoğraf tencere fotoğrafı olsun ve bu sorular yardımıyla öğrencilerinizin nesnenin ne olduğunu bulabildiklerini görmelerini sağlayınız.

- Etkinliğin ikinci kısmında, öğrencilerinizi tek tek yanınıza çağırarak torbadan bir fotoğraf almalarını ve fotoğrafı arkadaşlarının görmemeleri için arkasını çevirmesini isteyiniz. Sınıftaki diğer öğrencilerin yukarıda geçen dört soruyu sırasıyla sormalarına ve fotoğrafın sahibi öğrencinin bu sorulara yanıt vermesine yardımcı olunuz. Her öğrencinin torbadan fotoğraf seçimi ve soruları yanıtlamasıyla etkinliği tamamlayınız.

DEĞERLENDİRME

Gizem torbası etkinliğinin onları heyecanlandırıp heyecanlandırmadığı sorusu yöneltilir. Etkinliğin en çok neresini beğendikleri sorulur. Başka hangi nesnelerin fotoğraflarının gizem torbasına koyulabileceği sorulur. Bilmece bilenlerden bildikleri bilmeceyi arkadaşlarına sormaları istenir.

ETKİNLİK 3- BENİM ELMAM

Amaçlar ve Kazanımlar

Konuşurken sesini doğru kullanabilme

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Türkçeyi doğru kullanabilme

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Kendini sözel olarak ifade edebilme

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.
- Duygu, düşünce ve hayallerini yaratıcı yollarla açıklar.

HAZIRLIK

Farklı renk, büyüklük ve cinslerde yedi elmanın bulunduğu sepet.

SÜREÇ

Öğretmen, elmaların bulunduğu sepeti öğrencilere gösterir ve elma oyunu oynayacaklarını söyler. Benim elmam etkinliğinde aşağıdaki adımlar izlenir:

- Elmaları tüm öğrencilerin görebileceği bir biçimde yan yana koyunuz.
- Zihninizden bir elmayı tuttuğunuzu ve o elmanın özelliklerini anlatacağınızı, onların da hangi elmayı tuttuğunuzu bulmaya çalışacaklarını söyleyiniz. Elmanızın özelliklerini tanıtırken özellikle kişileştirmelerden yararlanınız. Örneğin, benim elmamın çilleri var, üzerinde bir yara izi var, elime sığabilir, rengi kırmızı gibi özelliklerini betimleyiniz. Öğrencilerin, sizin zihninizden tuttuğunuz elmayı bulmalarını bu özellikler yardımıyla sağlayınız.
- Öğrencilerinizi sırayla yanınıza çağırıp zihinlerinden bir elma tutmalarını isteyiniz ve tuttukları elmanın özelliklerini betimleyici sözcükler kullanarak tanıtmaları konusunda yardımcı olunuz. Sınıftaki diğer öğrenciler, arkadaşlarının tuttuğu elmanın hangi elma olduğunu söylemesiyle etkinliğe diğer öğrencilerle devam ediniz.

- Sınıfınızdaki tüm öğrencilerin zihinlerinden bir elmayı seçmeleri ve betimlemelerle elmalarını tanımlamaları ve arkadaşlarının o elmanın hangi elma olduğunu bulmalarının ardından elmaları hep birlikte yıkayıp öğrenci sayısına göre dilimleyip birlikte yiyerek etkinliğinizi tamamlayınız.

DEĞERLENDİRME

Bundan sonra elma yerken özelliklerine dikkat edip etmeyecekleri sorulur. Başka hangi meyvelerle bu oyunu oynayabilecekleri sorusu yöneltilir. Farklı meyvelerle aileleriyle bu oyunu oynayabilecekleri söylenir.

İlköğretim

ETKİNLİK 4: KONUŞMA BALONLARI

Tema: Hayal Gücü ve Gizemler

Metin Adı: Gökkuşluğu

Sınıf: 1

Metin Türü: Şiir

Süre: 80 dk.

GÖK KUŞAĞI

Yedi renklidir gök kuşluğu
Işıl ışıl, cıvıl cıvıl
Sarı, turuncu, kırmızı,
Mavi, lacivert, mor, yeşil
Hepside en sevdiğim renklerden,
Güzel renkli gök kuşluğım.

Uçabilsem keşke,
Çıksam göklere,
Kaysam gök kuşluğının üzerinden,
Işıl ışıl cıvıl cıvıl renklerden,
Yedi renkli gök kuşluğım.

CAN ALTINTAŞ

Kazanımlar:**Yazma Kurallarını Uygulama**

Yazmaya hazırlık yapar.

Anlamli ve kurallı tunceler yazar.

Yazılarında noktalama işarelerini doğru yazar ve yerinde kullanır.

Yazılarında yazım kurallarını uygular.

Kendini Yazılı Olarak İfade Etme

Olayları oluş sırasına göre yazar.

Tür, Yöntem ve Tekniklere Uygun Yazma

Serbest yazmaya istek duyar.

Konuşma Kurallarını Uygulama

İşitilebilir bir ses tonuyla konuşur.

Sözcükleri doğru telaffuz eder.

Kendini Sözlü Olarak İfade Etme

Konuşmasında olayları oluş sırasına göre anlatır.

I. HAZIRLIK**Ön Hazırlık**

Araç gereç hazırlığı, konu ile ilgili boya kalemleri, defter ve kitap hazırlığı

Zihinsel Hazırlık**1. Ön bilgileri hareketi geçirme**

Öğretmen öğrencilere “gökkuşuğı gördünüz mü? Ne zaman gökkuşuğı oluşur? gibi sorular sorar.

2. Anahtar sözcüklerle çalışma

Öğretmen metinde geçen, “gökkuşuğı, renk, gökyüzü” sözcüklerinin anlamlarını öğrencilerin cümle içinde kullanmalarını sağlar.

3. Tahmin etme

Öğrencilere şiirin başlığını okuyarak metinde geçenleri tahmin etmelerini ister.

II. ANLAMA**A. Dinleme, Okuma ve Görsel okuma****1. Dinleme:**

Öğretmen öğrencilere sesli okuma sırasındaki dinleme kurallarını hatırlatır ve metni bir kez sesli okur.

2. Okuma:

Öğretmen öğrencilere sesli okuma yaptırır.

3. Görsel okuma

Öğretmen okuma sonrası öğrencilerin metinle resim ilişkisini sorgulamalarını sağlar.

B. Metin İnceleme

Metinle ilgili öğretmen öğrencilere 5N 1K soruları sorar.

C. Söz Varlığını Geliştirme

Öğretmen öğrencilerden yeni öğrendikleri sözcüklerin anlamlarını pekiştirmeye yönelik sözcüklerinin geçtiğı bir öykü kurmalarını ister.

III. METİN ARACILIĞIYLA ÖĞRENME

Günlük Hayatla İlişkilendirme

Öğretmen öğrencilerden gökkuşağının renklerini çevrelerindeki renklerle karşılaştırmalarını ister.

Diğer Derslerle Bağlantı Kurma

Hayat Bilgisi dersi “Dün Bugün Yarın” teması, “çevresindeki varlıkların renk çeşitliliğini fark eder”. Öğretmen öğrencilerden çevrelerinde gördükleri eşyaların renklerini söylemelerini ister.

IV. KENDİNİ İFADE ETME

Zihinsel Hazırlık

Öğretmen konuşma balonlu karikatürleri sınıfa getirir. Karikatürleri öğrencilere gösterir. Öğrencilerin karikatürler hakkındaki görüşleriyle konuşma sürecine dâhil edilmesini sağlar.

SIRALI KONUŞMA BALONLU RESİMLER

Konuşma ve Yazma

Öğrencilere, konuşma balonu boş olan sıralaması yapılmamış sıralı resimler verilir. Öğrencilerden bu resimleri incelemeleri istenir. İncelenen resimler hakkında düşünceler üretilir, resimler hakkında konuşulur. Öğrencilerden resimleri sıralamaları ve boyamaları istenir. Bundan sonraki aşamada, öğrencilerden konuşma balonlarını yazmaları istenir. Konuşma balonlarını yazarken nokta, soru ve ünlem işaretini kullanmaları istenir. Öğrenciler oluşturdukları, konuşma balonlarını arkadaşlarıyla paylaşırlar. Öğrencilerin, konuşma balonu aracılığıyla oluşturdukları metinler sınıf panosuna veya duvarına asılır.

Görsel Sunu

Öğrencilerden doğa olaylarıyla ilgili olarak sıralı resimler yapmaları istenir.

DEĞERLENDİRME

Öğrencilerin, yazma sürecine ve sıralı resimlere ilişkin duygu ve düşüncelerini paylaşmaları istenir.

ETKİNLİK 5: KUKLALAR KONUŞUYOR

Tema: Değerlerimiz

Metin Adı: Karagöz ve Hacivat

Sınıf: 4

Metin Türü: Öyküleyici Metin

Süre: 80 dk.

KARAGÖZ İLE HACİVAT

Hacivat: Karagözüm merhaba!

Karagöz: Karagöz evde yok

Hacivat: Canım şakayı bırak da arkadaşının yanına gel.

Karagöz: Arkadaki taşın yanına gelemem.

Hacivat: Gelmezsen gidiyorum.

Karagöz: Gidersen git gelmiyorum.

Hacivat: Karagözüm kızma ben de istemeyerek geç kaldım.

Karagöz: Sende simit yiyerek mi geç kaldın?

Hacivat: Değil efendim trafik yüzünden geç kaldım.

Karagöz: Hangi Refik yüzünden?

Hacivat: Refik değil, trafik.Yani geleceğim yollarda sıkışıklık vardı.

Karagöz: Nerede sırnaşıklık vardı.

Hacivat: Sorma efendim...Son kavşakta kalabalık vardı.

Karagöz: Sarı kuşakta alabalık mı vardı?

Hacivat: Sinirlenmeyeyim diyorum olmuyor. Kavşak diyorum yani yolların kesiştiği yer.

Karagöz: Hay hay yolların kızıştığı yer...

Hacivat: Sonra takside kalakaldım. Yol tıkanınca taksi ilerleyemedi. Baktım ki sana gelmek için geç kalacağım taksiden çıkıp yürümeye başladım.

Karagöz: Öyle söylesene...

Hacivat: Sonra karşıya geçerken dalgınlık yüzünden kırmızı ışığı görememişim.

Karagöz: Dargınlık yüzünden mızır mızır kaşığı mı göremedin?

Hacivat: Hay kaşık burnuna girsin! Tabi yanlış anlarsın; çünkü trafiği bilmiyorsun.

Karagöz: Kim demiş bilmiyorum diye vızır vızır biliyorum.

Hacivat: Peki yeşil yanarsa ne yaparsın bakayım?

Karagöz: Onu bilmeyecek ne var? Yeşim yanarsa başından aşağı bir kova su boşaltırım.

Hacivat: Yeşim de kim? Yollarda karşıya geçecek insanlar ve araçlar için renkli ışıklar yanıp söner. Sarı ışık da bekle demektir. Sonra yeşil ışık yanarsa bu da geç demektir.

Karagöz: Peki ya bozulur yeşil ışık sönmezse ben durmadan karşıya geçip geri mi döneceğim?

Hacivat: Işıklar bozursa veya hiç yoksa orada bir trafik polisi bulunur.

Karagöz: O iyi işte...

Hacivat: Karagözüm ışık ve polis yoksa yolda yaya geçidi olur.

Karagöz: Şaka yaptım bunları çocuklar bile biliyor. Ben de biliyorum. Kırmızı ışık dur demektir.

Hacivat: Aferin karagözüm sakın kırmızı ve yeşil ışıkları unutma!

Kazanımlar:

1. Yazma Kurallarını Uygulama

Yazmaya hazırlık yapar.

Anlamlı ve kurallı cümleler yazar.

Yazılarında noktalama işaretlerini doğru yazar ve yerinde kullanır.

Yazılarında yazım kurallarını uygular.

2. Kendini Yazılı Olarak İfade Etme

Olayları oluş sırasına göre yazar.

3. Tür, Yöntem ve Tekniklere Uygun Yazma

Kısa oyunlar yazar.

İşbirliği yaparak yazar.

1. HAZIRLIK

Araç-gereç hazırlığı

Kese kâğıdı ile kukla yapım malzemesi, defter kitap hazırlığı

Zihinsel hazırlık

1. Öğretmenin sınıfa önceden hazırladığı iki kukla ile girmesi, öğrencilere kuklalarını göstermesi ve kuklaların kendisine ait olduğunu söylemesi.
2. Öğretmenin, öğrencilere, kendi kuklalarını hazırlayacaklarını ve derste kukla gösterisi yapacaklarını söylemesi.
3. Öğrencilerden, hazırlayacakları kuklaların neler söylemek isteyeceklerini düşünmelerini istemesi.
4. Öğrencilere “Karagöz ve Hacivat” gösterisi seyrettirmesi.

Anahtar sözcükler

“bağırarak, fısıldamak, söylemek, sözcüklerinin ve çığlık atmak deyiminin” anlamlarını sınıfta tartışınız ve içinde bu sözcüklerin geçtiği farklı cümlelerle öğrencilerin sözcüklerin anlamını bulmalarına yardımcı olunuz.

Metni tanıma ve tahmin etme

Öğrencilerinize, kuklaları göstererek, ne tür bir çalışma yapacağınızı tahmin etmelerini isteyiniz.

Amaç Belirleme

Öğrencilere bu metni neden okuduklarını sorarak okuma amacını belirleyiniz.

2. ANLAMA

1. Dinleme, okuma görsel okuma görsel sunu, söz varlığını geliştirme

Dinleme

Amaç, yöntem ve tekniklerinizi öğrencilerinizle beraber belirledikten sonra metni öğrencilerinize okuyunuz. Numaralandırılmış yerlerde durarak öğrencilerinize tahmin çalışması yaptırınız.

Okuma

Okuma, amaç, yöntem ve tekniklerinizi öğrencilerinizle beraber belirledikten sonra örnek okuma yapıp, metni öğrencilerinize sesli olarak okutunuz. **Okuma sayısını belirlerken ve paylaşmalı okuma gerçekleştirirken; bütün sınıfa okuma yaptırma kaygısı duyulmamalıdır. Öğrencilerin ilgi ve gereksinimleri göz önünde tutulmalıdır.**

Görsel Okuma

Okuma sonrası metinle resim ilişkisini sorgulamalarını sağlayınız.

Bilinmeyen Sözcüklerle Çalışma

Öğrencilerden metinde geçen anlamını bilmedikleri sözcükleri belirlemelerini ve arkadaşlarıyla tartışmalarını isteyiniz.

2. Metni İnceleme

- Karagöz ve Hacivat metnini hikaye haritası ile ifade etmelerini isteyiniz.
- Öğrencilerden metinle ilgili olarak kendilerine ilginç gelen bir bölümü resimlemelerini isteyiniz.
- Metne uygun başka başlıklar bulmalarını isteyiniz.

3. Söz Varlığını Geliştirme

- Öğrencilerinizden yeni öğrendikleri sözcüklerin anlamlarını pekiştirmeye yönelik sözcüklerinin geçtiği bir öykü kurmalarını isteyiniz.
- Bu sözcüklerin onlara çağrıştırdıkları diğer sözcükleri çıkarmalarını isteyiniz.

3. METİN ARACILIĞIYLA ÖĞRENME

Günlük Hayatla İlişkilendirme

Öğrencilerden, günlük yaşamlarında karşılıklı konuşmalarda nelere dikkat ettiklerini konuşmalarını isteyiniz.

Diğer Derslerle İlişkilendirme

Konuyu Hayat Bilgisi dersi “Birey ve Toplum” temasıyla ilişkilendiriniz.

Araştırma Konusu:

4. KENDİNİ İFADE ETME

Yazma ve Konuşma:

Öğrencilere iki karakter için karşılıklı konuşma hazırlayacakları söylenir. Bu karşılıklı konuşmalar oluşturulurken aşağıdaki adımlar izlenir.

- Karşılıklı konuşmalarını en az altı cümleden oluşturmalarını söyleyiniz.
- Karşılıklı konuşmalarda “söyledi” sözcüğü yerine “bağırdı”, “fısıldadı”, “sordu”, “çığlık attı”, “yalvardı” gibi sözcükleri kullanmalarını isteyiniz.
- Karşılıklı konuşmayı yazarken noktalama işaretlerini doğru kullanmalarını isteyiniz.

- Karşılıklı konuşmaları yazarken her cümlenin ilk harfinin büyük olması gerektiğini söyleyiniz.
- Kukla isimlerinin ilk harflerinin büyük yazılması gerektiğini vurgulayınız.

Öğrenciler ikiyeşerli gruplara ayrılır. Şekil 8.1'de görülen baş ve ağız resimleri fotokopi makinesi aracılığıyla A-4 kâğıdı boyutuna büyütülür. Öğrencilerden beğendikleri figürlerden iki tanesini seçmeleri istenir. Seçilen resimler öğrenciler tarafından boyanır. Baş ve ağız kesilerek hazırlanır. Şekil 8.2'de görüldüğü gibi kesekâğdının üzerine baş ve ağız yapıştırılır (Şekil 8.2 a-b). Yapıştırıcının kuruması için kuklalar bir kenara bırakılır. Öğrencilerin konuya ilişkin düşünce üretebilmeleri için sorular yöneltilir.

Öğrencilere düşünce üretme sürecinde sorulacak anahtar sorular:

1. Kuklanıza ne isim verebilirsiniz? (Öğrencilerden aldığınız yanıtları tahtaya yazınız)
2. Diğer kuklanın ismi ne olabilir?
3. Kuklalarınız birbirleriyle konuşmak isteyeceklerdir. Ancak nereden başlayacaklarını bilemeyebilirler, kuklalarınız neler konuşabilirler? (Öğrencilerden aldığınız yanıtları tahtaya yazınız)
4. En çok hangi konuyu sevdiniz?

Bu aşamadan sonra öğrencilerinizin ikiyeşerli gruplar halinde kendi karşılıklı konuşmalarını yazmalarını söyleyiniz. Yönergede yer alan adımları hatırlatınız. Öğrenciler, karşılıklı konuşmaları yazarken sınıfın içinde dolaşınız ve konuşma konusunda zorluk çeken öğrencilerinize yardımcı olunuz.

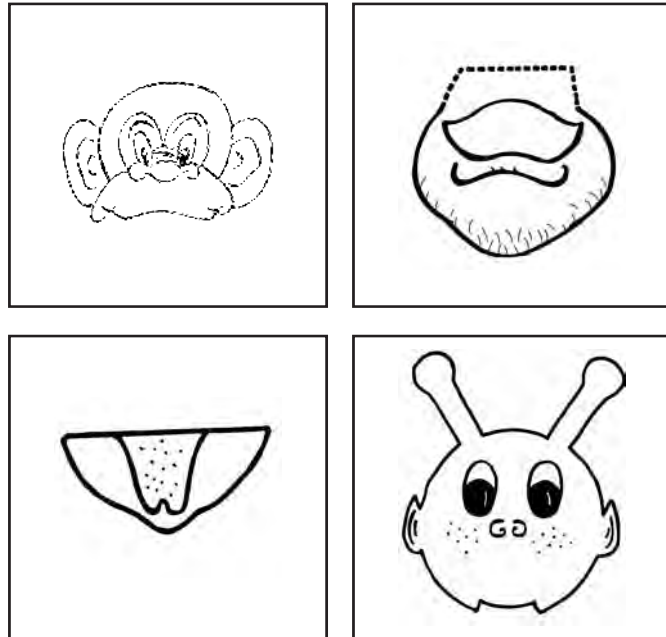
Öğrencilerin yazdıkları karşılıklı konuşmaları, sınıfta arkadaşlarına kukla aracılığıyla sunmalarını sağlayınız. Şekil 8.2 c'de görüldüğü gibi el kesekâğdının içine sokularak kuklalara konuşma hareketi yaptırılmasını sağlayınız.

DEĞERLENDİRME

Ek-2'de görülen grup değerlendirme formu öğrencilerin doldurması için dağıtılır.

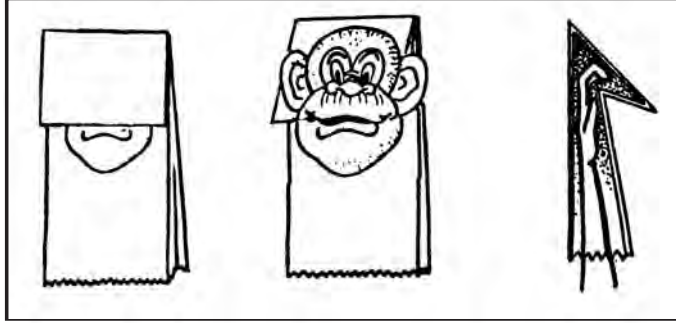
Şekil 8.1

*Kukla Yapımında
Kullanılacak
Figür Örnekleri*

Şekil 8.2

Kukla Yapımı

EK-1

Karşılıklı Konuşma Metni Örneği

.....
(Karşılıklı Konuşmanın Başlığı)

“ _____ ” dedi. “ _____ ”
dedi. “ _____ ”
_____” şikayet etti.”
“ _____ ”
_____” fısıldadı. “ _____ ” bağırdı.
“ _____ !” çığlık attı.
“ _____ ” sordu.
“ _____ ” ağladı.
Yazanlar: _____ ve _____

Ek - 2

Grup Değerlendirme Formu Örneği

Karşılıklı konuşmalarınızı tekrar okuyup değerlendiriniz.

1. Kuklalarının isimleri ne? Her kukla kaç cümle kurmuş?

.....
.....

2. Kuklaların isimlerinin ilk harfini büyük yazdınız mı?

() Evet () Hayır

3. “Dedi” sözcüğünün yerine karşılıklı konuşmanızı daha ilginç hale getiren dört sözcüğü aşağıdaki boşluklara yazınız.

.....

4. Kuklaların konuşmalarında tırnak işareti kullandınız mı?
 Evet Hayır
5. Her cümlenin ilk harfi büyük yazılmış mı?
 Evet Hayır

Karşılıklı konuşma metnimizi dikkatlice değerlendirdik.

(imza)

(imza)

Ortaöğretim

ETKİNLİK 6: AÇIK OTURUM

II. Ünite: Sözlü Anlatım, Açık Oturum

Kazanım: Açık oturumun özelliklerini belirleme ve açık oturumda yer alma.

- Okuduğu, dinlediği, izlediği açık oturum konuşmaların özelliklerini belirler.
- Açık oturumun nasıl bir yerde düzenlenmesi gerektiğini belirler.
- Açık oturum konusunun önceden belirlenmesi ve duyurulmasının faydasını tartışır.
- Açık oturumda başkanın rolünü belirler.
- Açık oturumda ele alınan konunun nasıl işleneceğini belirler.
- Açıklık, akıcılık, duruluk bakımlarından aynı oturumda konuşan kişilerin metinlerini inceler, farklılıkların sebeplerini belirler.
- Açık oturumda kullanılan anlatım türünü belirler.
- Açık oturumda dilin hangi işlevde kullanıldığını belirler.
- Açık oturumda kullanılan haber cümlelerini ayırır, kullanış amaçlarını açıklar.
- Açık oturumda görev alır.

SÜREÇ

Öğretmen sınıfta bir açık oturum örneğini görüntülü olarak izletir. Öğrenciler sınıfa getirdikleri açık oturum örneklerini paylaşırlar. Açık oturumun özellikleri bu örnekler üzerinden tartışılır. Açık oturumlarda geniş halk kitlelerinin ilgi duyduğu konuların seçildiği, eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişilerin konuşturulduğu gibi temel özelliklere vurgu yapılır. Açık oturum örneklerinde kullanılan anlatım türü üzerinde durulur ve dilin hangi işlevde kullanıldığını dikkat çekilir. Öğrenciler gruplara ayrılır. Gruplar hangi konularda açık oturum düzenleyeceklerini ve açık oturumun nerede olacağını planlarlar. Öğrenciler, hazırlandıkları konularda açık oturumda görev alırlar.

DEĞERLENDİRME

Grup değerlendirme formu öğrencilerin doldurması için dağıtılır.

GRUP DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Açık oturumun konusu** _____

Açık oturuma heyecanla hazırlandık.	1	2	3	4	5
Seçtiğimiz konu açık oturuma uygundu.	1	2	3	4	5
Seçtiğimiz mekân açık oturuma uygundu.	1	2	3	4	5
Konun nasıl işleneceğine birlikte karar verdik.	1	2	3	4	5
Konuşmalarımızda tekrarlara düşmedik.	1	2	3	4	5
İşlevsel bir dil kullandık.	1	2	3	4	5

Özet

Sözlü anlatım eğitiminin niteliğini açıklamak

Konuşma ve yazma bir anlatma becerisidir. Düzgün yazmak, düzgün konuşmakla yakından ilgilidir. Bu nedenle, sözlü anlatım etkinlikleri, öğrencilerin düzgün konuşmaları kadar doğru ve güzel yazmaları için de başlangıç oluşturmaktadır. Konuşma becerisinin kazandırılması için bütün derslerde ve ders dışı etkinliklerde, öğrencilere konuşma fırsatları sunulmalıdır. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini dile getirirken kendilerini güven içinde hissetmelerine gereken özen gösterilmelidir. Güzel konuşma becerisi her şeyden önce öğrencinin duyacağı güzel örneklerle kazandırılabilir.

Öğretim programlarında sözlü anlatımın yerini açıklamak

Okulöncesi eğitimin temel amaçlarından biri çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır. İlköğretim Programında sözlü anlatıma yönelik olarak “Türkçeyi doğru ve etkili kullanma, kendini ifade etme ve iletişim kurma” hedefler arasında belirtilmiştir. Ortaöğretim Programı’nda sözlü anlatıma ilişkin genel amaçlar: Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak; sözcük, cümle ve metin düzeylerinde dil-anlam ilişkisini kavratmak; anlatım türlerinin özelliklerini kavratmak; günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak; dil bilgisi kurallarını; ses, sözcük, sözcük grubu, cümle ve metin düzeylerinde doğru uygulama becerisi kazandırmak biçiminde sıralanmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi öğrencilerin sözlü anlatım becerilerini geliştirmelerini destekleyici etkinliklerden biri **değildir**?
 - a. Öğrencilerin konuşma becerilerinin her derste izlenmesi
 - b. Öğrenme ortamlarında radyo dinleme etkinliklerine yer verilmesi
 - c. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini dile getirirken kendilerini güven içinde hissetmelerinin sağlanması
 - d. Konuşma etkinliklerinde öğrencilerin hatalarını görmelerinin sağlanması
 - e. Konuşma becerilerinin geliştirilmesinde sessiz okuma etkinliklerine yer verilmesi
2. Öğrencilere güzel konuşma becerisi kazandırmada atılacak ilk adım aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Öğrencilerin güzel konuşma örnekleri duymasını sağlamak
 - b. Öğrencilere yüksek sesle okuma çalışmaları yaptırmak
 - c. Öğrencilere öykü anlatma etkinlikleri yaptırmak
 - d. Öğrencilere ön bilgiye sahip oldukları konularda konuşma etkinlikleri yaptırmak
 - e. Öğrencilerin üzerinde konuşacakları konuya ilişkin notlar almasını sağlamak
3. Sözlü anlatım, en yoğun olarak hangi yol ile edinilir?
 - a. Gözleyerek
 - b. Dilbilgisi çalışarak
 - c. Yazarak
 - d. Okuyarak
 - e. İşiterek
4. Aşağıdakilerden hangisi Okulöncesi Eğitim Programı kazanımlarından **biridir**?
 - a. Sözcükleri yerinde ve anlamlarına uygun kullanma
 - b. İkna edici konuşma
 - c. Nefesini doğru kullanma
 - d. Masal, hikâye, fıkra ya da filmi tekniğine uygun anlatma
 - e. Sorgulayarak konuşma
5. Aşağıdakilerden hangisi Okulöncesi Eğitim Programı'nda yer alan kazanımlardan biri **değildir**?
 - a. Konuşurken sesinin hızını ayarlama
 - b. Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlama
 - c. Sözcükleri doğru telaffuz etme
 - d. Konuşurken anlatım kurallarını uygulama
 - e. Belli bir konuda konuşmayı sürdürme
6. Aşağıdaki kazanımlardan hangisi İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında (1-5) **yer almaz**?
 - a. Konuşma amacını belirleme
 - b. Dinleyicilerle göz teması kurma
 - c. Akıcı konuşma
 - d. İşitilebilir bir ses tonuyla konuşma
 - e. Konuşma yöntem ve tekniklerini kullanma
7. Aşağıdaki kazanımlardan hangisi İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında (6-8) **yer almaz**?
 - a. Model olarak konuşma
 - b. Kurallarına uygun konuşma
 - c. İletişim araçlarından yararlanma
 - d. Konuşmanın amacını belirleme
 - e. Konuşmaya hazırlık yapma
8. İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında (1-5) öğrencinin konuşma becerisini geliştirmek için yapılan ilk etkinlik aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Dikkatini yoğunlaştırma
 - b. Konuşma amacını belirleme
 - c. Amaca uygun yöntem seçme
 - d. Zihinsel hazırlık yapma
 - e. Görselleri planlama
9. Aşağıdakilerden hangisi İlköğretim (6-8) Türkçe Dersi Öğretim Programında sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik belirlenen genel amaçlarından **değildir**?
 - a. Dilin iletişim birimi olduğunu kavratma.
 - b. Hazırlıklı konuşmalar yapma.
 - c. Konuşmalarında beden dilinden yararlanma.
 - d. Kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma.
 - e. Konuşma kurallarını uygulama.
10. Aşağıdakilerden hangisi Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi Programının sözlü anlatım becerisini geliştirmeye yönelik olarak belirlenmiş amaçlardan biri **değildir**?
 - a. Dinlediklerini, okuduklarını, anladıklarını, düşündüklerini söz ve yazıyla planlı, etkili, akıcı, anlaşılır biçimde ifade edebilmelerini sağlamak
 - b. Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak
 - c. Konuşurken Türkçenin farklı dönemlerine ait sözcükler kullanmalarını sağlamak
 - d. Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak
 - e. İletişim aracı olarak dilin işlevlerini kavratmak

Yaşamın İçinden

ETKİLİ KONUŞMANIN ÖNEMİ

İnsan için dil ne kadar önemli değil mi? Aynı sınırlar içerisinde yaşayan insanların birbirlerini anlayabilmeleri, bu sayede ortak yaşam biçimini benimsemelerini sağlayan dil, ulusal benliğin en önemli temel taşıdır. Kendini ifade edebilmenin, ihtiyacı karşılamanın daha sayabileceğim birçok işlevi yerine getiren dilimize ne kadar sahip çıkabiliyoruz? Ülkemize baktığımızda bu konuda çok iç açıcı şeyler gördüğümüzü söyleyemeyeceğim.

Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Atatürk'ün en büyük devrimlerinden bir tanesi de dil devrimidir. Türk harflerinin kabulü ve bunu pekiştiren Türk Dil Kurumu, bu yolda atılan en büyük adımlardır. Osmanlı'nın kullandığı Farsça ve Arapçanın (birazda Türkçe karışımıyla) kullandığı Osmanlıca, Atatürk'ün de gözlemleriyle Türk Milleti'nin yapısına uygun olmadığı saptanmıştır. O zamandan günümüze gelene kadar kimi zaman Arapça gibi doğu dillerinin, kimi zamanda da İngilizce, Fransızca gibi (ki bu son zamanlarda çok daha yaygın) batı dillerinin kavramlarını dilimize adapte ettiğimizi, böylece Türkçe'yi diğer dillerin etkisinde bıraktığımızı görüyoruz. Bu da ulusal benliğimiz için çok büyük bir tehdit oluşturmaktadır.

İşte dilde gelinen bu nokta; kendi öz kültürümüz için gerçekten çok sakıncalı bir durum teşkil etmektedir. Dilde bağımlılıktan en kısa zamanda kurtulmamız gerekmektedir. Büyüklerimizden tutun da, yetişen yeni nesile kadar birçok insan hiçbir şekilde ne konuşma diline, ne de yazı diline önem veriyor. Özellikle ailede başlayan konuşma düzgünlüğü, daha sonra sosyalleşmeyle, okulda eğitim alarak çok daha belirgin hale geliyor. Eğer öğretmen bu konuda dikkatliyse çocuk güzel Türkçe konuşmanın temellerini sağlam atıyor. Tabii ki arkadaş çevresinin de edinilen konuşma şeklini etkilediğini de göz ardı etmemeliyiz.

Sokaklarda en az iki- üç dükkânın tabelası ya da cam yazıları yabancı isimler ve kavramlarla dolu. İlgimi çeken başka bir tablo ise, sunuculuk yapan ve bu konuda eğitimini almış kişiler bile halka hitap ederken kullandığı kelimelere dikkat etmiyorlar. Örneğin uzun zamandan beri “şu şu olay şu saatte başladı diyeceklerine; şu saatte start aldı” gibi yarı İngilizce, yarı Türkçe kelimeler kullanıyorlar. Nedir bu bir türlü anlamış değilim?

Eğer bu işin uzmanları da bunu yapıyorsa gerçekten işimiz çok zor Ben hiç unutmuyorum üniversitedeyken eğitimini aldığım “Türkçeyi Etkin Konuşma” dersinde TRT kökenli öğretmenimiz dilin güzelliklerini bize o kadar güzel özümseterek anlatmıştı ki, ben bu sayede Türkçenin güzelliğini bir kere daha anlamıştım.

Bu ülkeyi seven, tüm değerlerine sahip çıkan Türk Milleti'ne yine çok büyük iş düşüyor. Zararın neresinden dönersek kârdır. Burada başta Türk Dil Kurumu olmak üzere (çünkü karşılığını buldukları kelimeleri yeterince halka aktaramıyorlar), devlet büyüklerimiz, programlar sunucularımız, yani herkes kullandığı dile çok önem vermeli, gereğini yerine getirmelidir.

Bakin kaç yüzyıl evvel Kutadgu Bilig ne demiş: “İnsanda dilince değişir kader, ya yurda baş olur ya baş gider”

Kaynak: www.boluhaber.com'un 19.02.2007 tarihli yazısından 08.06.2008 tarihinde alınmıştır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse “Sözlü Anlatım Eğitiminin Niteliği” bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse “Sözlü Anlatım Eğitiminin Niteliği” bölümünü gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız doğru değilse “Sözlü Anlatım Eğitiminin Niteliği” bölümünü gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Konuşma becerisinin kazandırılması için bütün derslerde ve ders dışı etkinliklerde, öğrencilere konuşma fırsatları sunulmalıdır. Öğrenme ortamında güzel konuşma örnekleri öğrencilere dinletilmelidir. Bu amaçla, öğrencilerin tiyatroya götürülmesi ve uygun film örneklerinin izletilmesi, radyoda ve televizyonda öğretmen tarafından seçilen programların dinletilmesi ve izletilmesi, öğrenci düzeyine göre seçilmiş şiir kasetlerinin dinletilmesi yapılabilecek etkinlikler arasındadır. Sözlü anlatım becerisinin geliştirilmesinde, öykü/olay anlatma, fıkra anlatma, kitap tanıtma, tartışma, drama, münazara, panel, sempozyum, kukla gösterimi gibi etkinlikler öğrencinin dil gelişimine destek sağlamaktadır.

Sıra Sizde 2

Programda öğrencinin konuşma becerisini geliştirmek için önce zihinsel hazırlık yaptırılmaktadır. Bu çerçevede konuşmaya hazırlık, konuşma amacını belirleme, amaca uygun yöntem seçme, konuyu sınırlandırma, dikkatini yoğunlaştırma ve görgü kurallarına uygun konuşma üzerinde durulmaktadır. Ardından öğrencilerin kendini sözlü olarak ifade etme becerilerine ağırlık verilmektedir. Bu amaçla ön bilgilerini kullanma, görsellerden yararlanma, düşüncelerini mantıksal bütünlük içinde sunma, farklı düşünmeye yönlendiren ifadeleri kullanma, karşılaştırma yapma, sebep-sonuç ilişkisi kurma, sınıflama, değerlendirme, özetleme gibi anlamayı ve zihinsel becerileri geliştirici çalışmalara yer verilmektedir.

Sıra Sizde 3

6., 7., 8. sınıf İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında konuşma öğrenme alanı amaçları şöyledir: Konuşma kurallarını uygulama, sesini ve beden dilini etkili kullanma, hazırlıklı konuşmalar yapma, kendi konuşmasını değerlendirme, kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma.

Sıra Sizde 4

Programda sözlü anlatıma yönelik olarak belirlenmiş genel amaçlar şu biçimde açıklanmıştır:

Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak, iletişim aracı olarak dilin işlevlerini kavratmak, sözcük, cümle ve metin düzeylerinde dil-anlam ilişkisini kavratmak, günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak, dil bilgisi kurallarını; ses, sözcük, sözcük grubu, cümle ve metin düzeylerinde doğru uygulama becerisi kazandırmak, dinleme, konuşma, okuma ve yazma faaliyetlerinde Türkçenin yazım kurallarına, söyleyiş özelliklerine ve incelemelerine özen göstermelerini sağlamak, dinlediklerini, okuduklarını, anladıklarını, düşündüklerini söz ve yazıyla planlı, etkili, akıcı, anlaşılır biçimde ifade edebilmelerini sağlamak, tartışma, değerlendirme becerisi kazandırmak, konuşurken ve yazarken anlatım kurallarına uymalarını sağlamak.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akalın, Ş. (2006). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gündüz, O. (2007). Türkçe öğretiminde metin bilgisi. *İlköğretimde Türkçe öğretimi*. Kırkkılıç, A. ve Akyol, H. (Ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Kellaher, K. (1999). *101 picture prompts to spark super writing*. New York: Scholastic Professional Books.
- MEB, (2004). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar)*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6-8. Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MEB. (2006). *36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programı*. İstanbul: Ya-Pa Yayın Pazarlama.
- MEB. (2008). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi Öğretim Programı*. ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp adresinden erişilmiştir.
- Özbay, M. (2005). Sesle ilgili kavramlar ve konuşma eğitimi. *Millî Eğitim*, 168, s. 116-125.
- Sunflower, C. (1994). *Really writing: ready-to-use writing process activities for the elementary grades*. New York: The Center for Applied Research in Education.
- Tompkins, G. (2004). *Teaching writing: balancing process and product*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Yangın, B. (1999). *İlköğretimde Türkçe öğretimi*. Ankara: MEB Yayınları.

Sözlük

A

Açık oturum: Siyasal, sosyal ve kültürel anlamda toplumu ilgilendiren bir konunun, sorunun uzman kişiler tarafından bir başkan yönetiminde ve dinleyici kitlesi önünde tartışılarak açıklanması şeklinde yapılan toplantılar.

Açıklayıcı anlatım: Alıcının bilgili olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve yazıda öğretme amaç alınarak nesnel bir dil kullanılan anlatım türü.

Açıklık: Kolay anlaşılabilir ve amacı açıkça ortaya koyan cümlelerle yazma, bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından aynı biçimde algılanması.

Açış ve sunuş konuşmaları: Herhangi bir tören, toplantı, kutlama ve özel günlerde toplantı yerinde bulunan insanları bilgilendirmek, dikkatlerini çekmek için yapılan tanıtıcı, bilgilendirici giriş konuşmaları.

Ad durum ekleri: Bir söz grubu ya da cümle içindeki adları, diğer sözcüklere, farklı anlam ilişkileri kuracak şekilde bağlamaya yarayan ekler.

Ağız: Yerel konuşma biçimleri.

Akıcılık: Anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çıkışması olmayan bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulması.

Amaçlılık: Her yazı ya da konuşmanın belli bir amaca yönelik olması.

Ana dili: İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dil.

Anı: Bir kimsenin başından geçenleri, tanık olduğu, duyduğu olayları ya da durumları anlattığı yazı.

Anlatım: Duygu, düşünce ve isteklerin sözlü ya da yazılı olarak ifade edilmesi.

Artgönderim: Eşgönderim ilişkisi içinde olan her sözcük ya da dilbilgisel öge, başka bir deyişle göndermeleri aynı olan her gösterge.

B

Bağdaşıklık: Metindeki sözcüklerin ve tümcelerin birbirlerine aşamayla eklenmesi.

Basit sözcük: Bir sözcüğün hiç yapım eki almamış en küçük parçaları.

Beden dili: Duygu ve düşüncelerin yüz ifadesiyle ve vücut hareketleriyle anlatılması.

Belgegeçer: Bir belgenin karşı tarafa iletilmesini sağlayan elektronik araç.

Betimleyici anlatım (tasvir etme): Betimleme en yalın biçimiyle sözcüklerle resim çizme işi.

Biçim bilgisi: Kök, gövde ve ekleri, ek kök birleşmelerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini, kelime türlerini ve kelime üretme yollarını inceleyen dil alanı.

Bildirme (haber) kipi: Eylemlere gelerek eylemin gerçekleştiği zamanı bildiren ekler.

Bilgilendiricilik: Bir metinle aktarılan bilgilerin nitelik ve niceliği ya da bu bilgilerin bilinirlik derecesi.

Birleşik sözcük: Belirtisiz ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, sıfatların addan sonra gelmesiyle oluşan ve genellikle deyim olarak kullanılan isnat grupları, birleşik fiiller, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan ifadeler.

Boğumlanma: Konuşma organlarının dil seslerini oluşturması.

Boğumlanmak: Bir sesin çıkarılması için ses yolunun herhangi bir yerinde oluşan daralma ya da kapanma.

Ç

Çekim eki: Sözcüklerin sözcük öbeğiyle veya cümle içindeki diğer sözcüklerle ilişkisini sağlayan ekler.

D

Değiştirim: Metinde bir ögenin yerini, bir başka ögenin alması.

Demeç: Herhangi bir konuya ilişkin olarak yetkili bir kişinin basın ve yayın organlarına yaptığı açıklamalar.

Dil bilim: Dili bütün yönleriyle ele alan bilim dalı.

Dil: Duygu, düşünce ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak, başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir araç.

Dilek (tasarı) kipi: Eklendiği eylemin yapılmasındaki isteği, koşulu, gerekliliği bildiren ekler.

Dilekçe: Kişi ya da kuruluşların bir isteğini bildirmek için kamu kuruluşlarına veya özel kuruluşlara yazdığı kısa mektuplar.

Dinleme: İşitilene anlamak ve saklamak ya da işitilene anlamak amacıyla dikkat harcamak.

Doğallık: Gerçekliğin dışına çıkmadan bir duygunun, bir düşüncenin içten geldiği gibi anlatılması.

Doğruluk: Cümlenin dil kurallarına uygun olması.

Dolaylı anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde, olayların bir anlatıcının ağzından anlatılması.

Dolaysız anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde, olayların kahramanın ağzından anlatılması.

Durak: Konuşmada anlamın gerektiği biçimde, sözcükler arasında yapılan ses kesintisi.

Duruluk: Gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmayışı.

Durumsal gönderge: Sözlü iletişimi belirleyen, bu iletişim sırasında var olan zamanı, nesnelere, varlıkları kapsayan gönderge.

Durumsallık: Bir metnin alıcısına ve alıcısının yaşantısına uygunluk.

E

Eksilteli anlatım: Alıcının algılamasını olumsuz biçimde etkilemeyecek şekilde, metindeki bazı ifadelerin düşürülmesi yoluyla oluşan anlatım biçimi.

Ezgi: Konuşma sırasında, yaratılan ton (titrem) değişimlerinin tümü.

F

Forum:Toplumu ilgilendiren herhangi bir konunun geniş katılımı olarak tartışıldığı bir toplantı türü.

G

Gönderge: kendisinden söz edilen nesne, kişi, kavram. (Her zaman üçüncü tekil kişi iyelik ekleriyle ifade edilir. Örtük de olsa göndergesi olmayan bir metinden söz etmek olanaksızdır.)

Gösterge: İki yönlü, iki yüzü olan bir öge. (Bu iki yön sürekli olarak birbirini anımsatır, birbirini çağırır.)

İ

İleti: Bir sözce ya da metin. Dilsel bildirişim eyleminde konuşunun- yazarın belli bir düzgüne uygun olarak oluşturup alıcıya yönelttiği göstergesel bütün.

İletişim: Duygu, düşünce ve mesaj alışverişi.

İyelik ekleri: Nesne ya da kavramların neye ya da kime ait olduğunu gösteren ekler.

K

Kabul edilebilirlik: Metin üreticisi ile metin alıcısı arasında ne kadar bilginin paylaşıldığı ve her ikisinin uzlaşımının ne kadar örtüştüğü.

Kanal: Metnin kullandığı somut araç. (Yazılı metinde; gazete sayfası, defter kâğıdı, kitap sayfası, bilgisayar ekranı olabilir. Sözlü metinde, somut araç ise ses dalgalarıdır.)

Kavşak: Sonsesinde ünsüz bulunan bir sözcükle önsesinde ünlü bulunan bir sözcük arasında söyleyişte gerçekleşebilecek ulamayı ortadan kaldırmak için yapılan kısa ara olarak.

Kod: İletinin üretildiği dil.

Konferans: Bilim, sanat, teknoloji gibi alanlarda uzman kişilerin belli bir konuya açıklık getirmek amacıyla topluluk karşısında yaptıkları planlı konuşmalar.

Kongre: Herhangi bir sanat veya bilim dalına bağlı uzmanların, ya da siyasi bir parti, dernek ve teşkilata bağlı kişilerin toplanıp önceden belirlenmiş olan konular üzerinde yaptıkları toplantılar ve konuşmalar.

Konuşma (sözlü anlatım): zihinde tasarlananları söze dönüştürme ya da sözle gerçekleştirilen, kişiler arasında etkileşim yaratan bir anlatım etkinliği.

Kök: Hiçbir yapım eki almamış, anlamlı daha küçük parçalara bölünemeyen sözcükler.

Kültür: Bir toplumun sahip olduğu yaşayış, düşünce ve sanat varlıklarının tümü.

M

Metinler arasılık: Metinlerin anlamının başka metinler tarafından şekillendirilmesi, bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişki.

Metinsel gönderge: Yazılı ya da sözlü iletişim sırasında var olmayan yerleri, nesnelere varlıkları içeren gönderge.

Mülakat: Herhangi bir konuda tanınmış bir kimseyle karşılıklı konuşma.

Münazara: Münazara, önceden belirlenmiş bir konunun jüri ve dinleyici topluluğu önünde karşıt görüşte iki grup tarafından tartışıldığı tartışma biçimi.

N

Nesnel anlatım: Akla ve mantığa dayalı anlatım.

O-Ö

Okuma: Bir yazıyı, sözcükleri, cümleleri, noktalama işaretleri ve diğer öğelerle algılama ve kavrama süreci.

Öngönderim: Anlamlı bir birimin yerini tutan bir ögenin söylemde ondan daha önce anılması.

Ötümlü ünsüz: Ciğerlerden gelen havanın ses yolundaki sivrilmemiş ve gerilmemiş kapalı bir engele çarpmasıyla oluşan, titreşimli ses veren ünsüz, titreşimli ünsüz, sürekli ünsüz, yumuşak ünsüz, tonlu ünsüz, sedalı ünsüz: b, c, d, g, ğ, j, ı, m, n, v, y, z.

Ötümsüz ünsüz: Ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğundaki tam kapalı veya yarı kapalı engellere çarpmasıyla oluşan, titreşimsiz ses veren ünsüz, titreşimsiz ünsüz, süreksiz ünsüz, tonsuz ünsüz, sedasız ünsüz, sert ünsüz: ç, f, h, k, p, s, ş, t.

Öykü: Yaşanmış ya da yaşanabilir nitelikteki olayları anlatan yazınsal tür.

Öyküleyici anlatım: Okuyucuyu belli bir zaman sırasına göre aktarılan olayların içine alarak etkileyen anlatım biçimi.

Özgünlük: Yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliği yansıtan yazılar üretilmesi.

Öznel anlatım: Kişisel duygulara ve kanılara dayalı bir anlatım.

Öznel: Kişiye özgü olan düşünce, duygu, görüş.

Özyaşam öyküsü (otobiyografi): Bir kişinin kendi yaşamöyküsünü anlattığı yazı ya da yapıt.

P

Panel: Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafından, bir başkan yönetiminde ve dinleyiciler önünde çeşitli yönleriyle ele alındığı konuşmalar.

R

Rapor: Bir olayı, bir işi veya bir durumu incelemekle görevli kişi ya da komisyonun, üst makamlara sunmak üzere hazırladıkları yazı.

Resmi yazı: Devlet kurumlarının yazdıkları yazı.

Resmi yazı: Kamu kurum ve kuruluşlarının kendi aralarında ya da özel, tüzel kişi ve kuruluşlarla yaptıkları yazışmaların tümü.

Roman: İnsanların yaşayışlarını, serüvenlerini, iç dünyalarını, çevreyle olan ilişkilerini toplumsal bir olay ya da durumu kurmacaya dayalı olarak anlatan düzyazı türü.

Röportaj: Konusu bir inceleme, araştırma, soruşturma olan gazete yazısı.

S

Sempozyum (bilgi şöleni): Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafında değişik yönleriyle ele alınıp açıklanması biçiminde yapılan oturumlar.

Ses bilgisi: Bir dile ait sesleri oluşma ve boğumlanma özellikleri açısından ele alan, seslerin kelime içindeki sıralanışlarını, gösterdikleri değişimleri ve hece yapısını inceleyen dil alanı.

Ses: Dilin bölünemeyen en küçük parçası.

Soyut: Elle tutulmayı gözle görülmeyen şey Örnek: rüya, sevgi...

Söyleşi: Herhangi bir konuyu konuşma havası içinde anlatan yazı türü.

Söyleşi: İki veya daha fazla kişinin herhangi belli bir amaç taşımadan, önceden alınmış kararlar olmaksızın yaptıkları karşılıklı konuşma.

Söylev: Tek bir kişi tarafından açık meydanlarda veya kapalı ortamlarda belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş topluluklara heyecanlı ve sanatsal bir dille yapılan konuşmalar.

Söz dizimi: Bir dildeki kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içindeki görevleri, birbirleriyle olan ilişkileri, sıralanışları, cümlenin ögeleri ve cümle türlerini inceleyen dil alanı Anlam bilim: Kelimelerin temel ve yan anlamlarını, anlam değişmelerini, eş, karşıt ve çok anlamlı kelimeler gibi dilin kelime hazinesiyle ilgili inceleyen dil alanı.

Sözcük: Anamlı ses veya ses birliği.

T

Tartışmacı anlatım: Bildirimin okuyucuda yerleşik duygu, düşünce, kanı ve davranışları değiştirmeyi amaçladığı biçimi.

Ton (titrem): Konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesi alçaltıp yükselterek sağlanan anlatım gücü.

Tonlama (titreleme): Konuşmada çeşitli duyguları belirtmek için sesin yükselip alçalması, sertleşip yumuşaması; sesin ezgilenmesi.

Tutarlılık: Metninde yer alan kavramlar arasındaki ilişkiler.

Türemiş sözcükler: kök olan sözcüklerle, ekler bir araya getirildiğinde kökün anlamıyla ilgili başka bir kavramı anlatan yeni sözcükler.

U-Ü

Ulama: Art arda gelen sözcüklerden ilkinin sonundaki ünsüzün, kendinden sonra gelen sözcüğün başındaki ünlüye ses bakımından bağlanarak söylenmesi.

Ünlü: Ses yolundan hiçbir engele takılmadan çıkan sesler.

Ünsüz: Ünlülerin aksine, ses yolundan bir engele takılarak çıkarılan sesler.

V

Varyasyon: Çeşitleme.

Vurgu: Konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesi.

Y

Yalınlık: Süs ve özentiyeye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan; doğal ve içten cümleler oluşturulması.

Yazılı anlatım: Bir duyguyu, düşünceyi ya da olayı yazılı olarak anlatma.

Yazım: Bir dilin belli kurallarla yazıya geçirilmesi.

Yazma: Düşüncelerin, duyguların, isteklerin yazılı olarak ifade edilmesi.

Dizin

A

- Açıklayıcı Anlatım** 32, 33, 36
Açıklık 26, 36, 113, 114, 118, 138, 141, 143, 144, 146, 170
Açış ve Sunuş Konuşmaları 141, 143, 148
Ağızlar 8, 9, 12, 18, 66, 67, 91, 100, 123, 124
Akıcılık 27, 36, 77, 122, 170
Amaçlılık 50, 55, 56
Anlam 5, 7, 8, 25-27, 31, 69, 70, 72-77, 81, 87, 88, 91, 94, 96-98, 100, 104, 112, 117, 119, 124, 157, 172
Anlam Değişmeleri 8, 87, 100, 104
Anlam İlişkileri 70, 104
Anlambilim 87, 88, 93, 100
Anlatım 25-27, 30-36, 49, 51, 55, 56, 65, 74, 77, 112, 116, 135, 137, 156, 158, 170, 172
Anlatım Biçimleri 25, 33, 36
Anlatım Birimleri 25, 31, 65, 78, 87
Anlatım Türleri 31, 32, 36, 158, 172
Artgönderim 48, 49

B

- Bağdaşıklık** 47-50, 56
Betimleyici Anlatım 32-36
Bilgilendiricilik 50, 56

C

- Cümle** 5, 7, 25, 26, 36, 45, 50, 56, 69, 74, 76-78, 81, 87, 89, 90, 102-104, 118, 122, 126, 158, 169, 172

D

- Değiştirim** 49, 56
Demeç 141, 143, 148
Deneme 31, 33, 34, 158
Dil 3-9, 11, 12, 14, 17, 18, 25, 26, 30, 36, 45, 47, 56, 66, 87, 91, 102, 106, 112, 124, 135, 143, 155, 158, 172
Dil Akrabahğı 2
Dil Bilgisi 2, 5, 7-9, 16, 18, 26, 46, 75, 87, 90, 158, 172
Dil Bilim 2, 3, 7-9, 14, 45, 47, 72, 87
Dil Kültür İlişkisi 22
Dil Türleri 2, 18
Dilekçe 10, 31
Dillerin Sınıflandırılması 2, 4
Doğallık 27, 113, 114, 123, 136
Doğruluk 26, 27
Durak 110, 112, 116-118, 122, 124
Duruluk 26, 36, 170

Durumsallık 44, 47, 51, 55, 56

Dünya Dilleri 3, 15

Düşünce Yazıları 33, 36, 78

E

Eleştiri 31, 33, 34, 64, 110, 158

Eşgönderim 48

F

Fıkra 2, 12, 16, 31, 33, 34, 142, 155, 158

Forum 64, 137, 143, 146, 148, 158

G

Gönderim 48, 49, 56

Gösterge 44, 45, 47-49, 56, 86, 88, 89, 92, 93, 95, 100, 101, 104, 118

Günlük 25, 27-29, 31, 36, 52, 98, 121, 123, 133, 135, 156, 158, 164, 167, 172

Günlük 6, 8

H

Hazırlıklı Konuşmalar 29, 137, 139, 141, 142, 148, 157

Hazırlıksız Konuşmalar 29, 119, 137, 139, 148

Hece 7, 28, 63-65, 68, 69, 72, 81, 87, 95, 114, 115, 117, 121, 125

K

Kabul Edilebilirlik 44, 47, 50, 55, 57, 102

Kavşak 110, 112, 117, 122, 124, 165

Konferans 29, 135, 137, 138, 141, 142, 148, 158

Kongre 137, 143, 146, 148

Konuşma 3, 9-15, 18, 24, 25, 27-30, 32, 33, 36, 45, 50-52, 56, 65-68, 72, 77-79, 81, 91, 94, 98, 102, 109-114, 116-124, 133-148, 155-161, 163, 164, 165, 167-172

L

Lehçe 2, 4, 9, 16, 17

M

Makale 22, 31, 33, 34, 47, 158

Metin 4, 6-8, 11, 12, 14, 16, 18, 26, 31, 33, 36, 43-56, 64, 89, 90, 92, 96, 100, 112, 118, 124, 158, 162, 163, 165, 167, 170, 172

Metin Üretme 43, 44, 51, 54-56

Metinler Arasılık 44, 47, 51, 55, 56

Münazara 137, 143, 145, 148, 155, 158

Ö**Öğrenme Öğretme Süreci** 29, 155**Öğretim Programı** 133, 154, 156-159**Öngönderim** 48, 49**Öykü** 14, 16, 31, 48, 52, 74, 107, 110, 136, 151, 155, 158, 167**Öyküleyici Anlatım** 24, 32, 34-36**Özel Ad** 71, 86, 92, 93, 101, 104**Özgünlük** 27, 36**Özür Dileme** 137, 139-141, 148**P****Panel** 29, 135, 137, 143, 146, 148, 155**Paragraf** 25, 46, 47, 63, 64, 78-81, 118, 158**R****Rapor** 31, 47**Resmi Yazışma** 31**Roman** 14**Röportaj** 31, 158**S-Ş****Sempozyum** 137, 143, 144, 148, 155, 158**Ses** 2, 3, 7, 8, 18, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 45, 46, 56, 64, 65-69, 72-75, 77, 79-81, 87, 89, 91, 94, 95, 99, 112-119, 122, 135, 157, 163**Sosyal Varyant** 2, 11, 12, 18**Söyleşi** 28, 29, 31, 33, 135, 137, 139, 148, 158**Söylev** 135, 137, 141-143, 148, 158**Sözcük** 5, 6, 26, 27, 29, 31, 46-48, 54, 56, 64, 65, 67, 69, 70-73, 75, 81, 86, 88-92, 94-102, 104, 114, 115, 117, 119, 121, 122, 124, 140, 158, 172**Sözlü Anlatım** 24, 25, 27, 30, 32, 36, 52, 65, 77, 87, 109, 112, 114, 122, 135, 136, 153-159, 170, 172**Sözlükbirim** 85, 86, 89-91, 94, 100, 104**Sözlüksel Anlam** 85, 86, 88, 94, 102**Standart Dil** 2, 6, 8, 9, 10-16, 18, 93, 100, 101**Şiir** 75, 155**T****Tanışma - Tanıştırma** 148**Tartışmacı Anlatım** 24, 32, 33, 34, 36**Telefon Görüşmesi** 141**Tonlama** 29, 87, 110, 112, 116, 117, 119, 124, 157**Tutanak** 31**Tutarlılık** 44, 50, 51, 55**Türk Dilleri** 2, 16, 18, 95**U****Ulama** 110, 112, 117, 118, 122, 124**V****Varyant** 2, 8-13, 15, 16, 18**Varyasyon** 2, 3, 8-13, 18**Vurgu** 7, 28, 64, 79, 110, 112, 114-117, 119, 122, 124, 157, 170**Y****Yalınlık** 26, 36**Yazılı Anlatım** 23-25, 27, 30-32, 36, 52, 61, 65, 77, 118, 119, 156, 158**Yazışma** 31

Anlatım

2

“Ne zaman bir topluluk karşısında konuşmak durumunda kalsam yüreğim küt küt atmaya ve heyecanlanmaya başlarım. Hatta kimi zamanlarda ne söyleyeceğimi unuturum.” Bu sözler tanıdık değil mi? Kimi zamanlarda eşe dosta iki satır bir şey karalamak istediğimizde ise ne yazacağımızı bilemeyiz. Resmi bir belge yazılması gerekse kaygılanmaya, sorunu nasıl ifade edeceğimizi düşünmeye başlarız. Anlatım gerek sözlü gerekse yazılı olarak yaşamımızda oldukça önemli bir yere sahiptir. Kendini doğru ifade edemeyen insanlar yaşamlarında oldukça büyük güçlüklerle karşılaşabilirler. Bu ünite de anlama ve anlatım arasındaki ilişki irdelenmekte, anlatım türleri ve biçimleri açıklanmaktadır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- 👁️ Anlatımın özelliklerini açıklamak,
- 👁️ Anlatım türlerini açıklamak,
- 👁️ Sözlü ve yazılı anlatım arasındaki farklılıkları açıklamak,
- 👁️ Anlatım biçimlerini kavramak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Örnek Olay

Fakülteye kayıt için gelen öğrenciye görevli memur:

-Fotoğraflar on iki tane olacaktı. Sen altı tane getirmişsin. Neyse kaydını yapalım, sen arkadan altı resim çektirir, getirirsin der.

Durumu tam anlamasa da öğrenci:

-Olur efendim! Yalnız ben çok uzak bir ilden geldim, postayla göndersem olur mu? diye sorar.

Memur:

-Olur tabii, der.

Öğrenci yaşadığı yere döndükten sonra fotoğrafçıya tekrar gider.

-Abi, resimler yetmedi, altı tane daha çekmen gerekiyor, der ve stüdyoya geçerek oradaki sandalyeye ters oturur.

Birazdan stüdyoya giren fotoğrafçı öğrenciye neden ters oturduğunu sorar. Öğrenci de kendinden böyle bir fotoğrafın özellikle istendiğini söyler. Fotoğrafçı bunun anlamsız olduğunu söylese de öğrenci ikna olmaz ve bu şekilde çekilmesinin gerekli olduğunu ifade eder. Sonunda fotoğraf çekilir ve ilgili memura yollanır. Zarfla kendisine gelen ense kulak fotoğrafına başlangıçta anlam veremeyen memur sonra durumu anlar.

Yaşayanı, anlatanı ve dinleyeni güldüren bu olayda yanlışlık nerede ve kimde? Doğru anlatım kolay değil aslında....

Anabtar Kavramlar

- Anlatım
- Sözlü anlatım
- Yazılı anlatım
- Betimleyici anlatım
- Açıklayıcı anlatım
- Tartışmacı anlatım
- Öyküleyici anlatım

İçindekiler

- GİRİŞ
- ANLATIMLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR
 - Anlatım Özellikleri
- ANLATIM TÜRLERİ
 - Sözlü Anlatım (Konuşma)
 - Yazılı Anlatım
 - Sözlü ve Yazılı Anlatım Arasındaki Farklar
- ANLATIM BİÇİMLERİ
 - Açıklayıcı Anlatım
 - Tartışmacı Anlatım
 - Öyküleyici Anlatım
 - Betimleyici Anlatım (Tasvir Etme)

GİRİŞ

Dileklerin, duyguların, düşüncelerin sözlü ya da yazılı olarak belirtilmesi anlatım olarak ifade edilebilir. Anlatım; bir kimseye bir şey hakkında bir şey söyleme, bir şey anlatma işidir. Bir düşünceyi açıklama, bir duyguyu aktarma, bir isteği dile getirme eylemi olarak anlatma, açık ya da örtülü bir amaç doğrultusunda sözlü ya da yazılı olarak gerçekleştirilebilir.

Yazılı ve sözlü anlatımın temeli ise dildir. Dil insanlar arasında iletişim kurmak için en yaygın kullanılan araçtır. Dil; duygu, düşünce ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak, başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir araçtır (Aksan, 1977). İnsanın dış dünya ve bireylerle ilişkilerini yansıtan, biçimlendiren, düşünceyle birlikte tüm ruhsal ve toplumsal kişiliğini oluşturan dil, gerçeklik ya da nesnelere üstünde etki aracı olduğu gibi, kimi yönleriyle de başkalarını etkileme, yönlendirme ve yönetme aracıdır. Dil, nesnel gerçekliğin öznel biçimde algılanış ve anlatılışını sağlayan bir çerçeve, bir tür düşünsel yapı sunduğu gibi yansıtıcılık ve yaratıcılık özelliklerini de taşımaktadır (Demirel, 2002).

İnsanların anlaşma aracı olarak kullandıkları dil, görevlerini sözlü ve yazılı anlatımla gerçekleştirir. Kuşkusuz konuşma dili, yazı dilinden daha eskidir. Yazılı anlatım ancak belli bir uygarlığa erişen insan topluluklarının sahip olduğu bir anlaşma aracıdır. Ayrıca yazılı anlatım, özel yaşamın ve toplum yaşamının vazgeçilmez gereksinimlerinden biridir. Bireyler dili, amaca uygun olarak farklı biçimlerde kullanabilirler.

Dil eğitiminin temel amaçlarından biri, öğrenenlerin dinlediklerini ve okuduklarını doğru anlamaları olarak ifade edilir ise, bir diğeri de duygu ve düşüncelerini doğru, yeterli ve etkili biçimde anlatmalarıdır. Dinleme ve okuma anadilinde anlamaya dayalı, bir ölçüde pasif eylemler olarak ifade edilirse; konuşma ve yazma ifade etmeye dayalı etkin eylemlerdir. Bireyler amaçlarını söz ya da yazı ile anlatmak için, zihinlerinde düşüncelerini düzenler; sözcükleri seçer, cümleler kurar, etkili ifade yolları belirler. Bir dili edinme, o dilde duygu ve düşüncelerin sözlü ve yazılı olarak ifadesini gerektirir (Gülensoy ve diğerleri, 2003). Etkili bir sözlü ve yazılı anlatım “düşünme, dili kullanma ve yeniden üretme” gibi çağdaş eğitim sistemlerinin temel kavramları ve ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, anlatım becerilerinin kazandırılması Türkçe öğretim programlarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Bu ünite kapsamında, sözlü ve yazılı anlatımın kapsamı belirlenerek, anlatımın özellikleri ve anlatım biçimleri açıklanmıştır.

ANLATIMLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Falih Rıfki Atay'a göre “Düşündüğünü ve duyduğunu karşısındakine derli toplu anlatabilmek, ne bir meslek ne de bir sanattır...” Başka bir deyişle kendini karşısındakine doğru biçimde anlatmak günlük yaşamda gereksinim duyulan temel becerilerden biridir. Bu doğrultuda kendini ifade yolu olan anlatım, sözlü ya da yazılı olarak amaçlı bir biçimde gerçekleştirilir. Anlatımda amaç ve konunun yanı sıra amacın ve konunun kesiştiği uygun bir anlatım türü ve anlatım biçimi kullanmak, mesajın daha anlaşılır olmasını sağlayacak temel öğelerdir. Bu öğelere ek olarak anlatımla ilgili birçok öge ve kavram bulunmaktadır.

Anlatım; sözcükleri seçme, sözcükleri birbirine bağlayarak cümle kurma ve cümleler ile paragraflar oluşturma biçiminde gerçekleştirilir. Anlatımdaki başarı, bu anlatım birimlerinin (sözcük, cümle, paragraf) doğru kullanılmasına bağlıdır. Anlatım birimlerinin farklı biçimlerde kullanılmasıyla gerçekleştirilen anlatıma ilişkin

kimi kavramların açıklanılmasında yarar görülmektedir. Anlatımla ilgili temel kavramlar aşağıdaki biçimde tanımlanabilir (<http://tr.wikipedia.org/>, 2007):

Dolaylı anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde, olayların bir anlatıcının ağzından anlatılması dolaylı anlatımdır. Ayrıca sözcük ve kavram seçiminde de dolaylı anlatım seçilebilir. Bir sözcüğü, sözlük anlamının dışında kullanmak da dolaylı anlatımdır. İstiarelere (eğretileme), dolaylamalara yer vermek de dolaylı anlatımdır.

ÖRNEK

“bayrağımız” yerine “bilâl”, “lületaşı” yerine “beyaz altın”, “askerimiz” yerine “Mehmetçik” denmesi.

Anlatım: Duygu, düşünce ve isteklerin sözlü ya da yazılı olarak ifade edilmesidir.

Dolaysız anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde olayların kahramanın ağzından anlatılmasıdır.

Nesnel anlatım: Akla ve mantığa dayalı anlatımdır. Bilimsel verilere ve gözleme dayalı, ölçülebilir ve kanıtlanabilir niteliktedir. İletilen yargı, kişiden kişiye değişmez. Kişisel duygulara ve kanılara yer verilmez.

Öznel anlatım: Kişisel duygulara ve kanılara dayalı bir anlatımdır. Nesnel anlatım yargılar kişiden kişiye değişir niteliktedir. Kanıtlanabilir özellikler taşımaz. Nesnelere değil kişilerin beğenisi bu anlatımın belirleyici özelliğidir.

Anlatımın Özellikleri

Anlatımda amaç, konu hakkında duygu ve düşünceleri okuyucuya en etkili biçimde aktarmak ve bireyin anlatımdan zevk almasını sağlamaktır. Bunun için anlatımın kimi niteliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler şöyle sıralanabilir (Yörük, 1997):

- **Duruluk:** Gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmayışı demektir. Cümleler yazıldıktan sonra, çıkarılabilirlik bakımından gözden geçirilmeli, gereksiz kullanımlar ayıklanmalıdır. Türkçesi varken yabancı kökenli sözcükler kullanma, uzun cümleler kurma; duruluğu önleyen yanlışlar, grubuna girmektedir.
- **Doğruluk:** Cümlenin dil kurallarına uygun olmasıdır. Doğru cümlede özne yüklem uygunluğu vardır, ekler doğru kullanılır, sözcükler birbiriyle uyum içindedir. Ayrıca doğru cümle, noktalama ve yazım kurallarına uygundur. Aynı zamanda doğru cümlede anlam bir bütünlük içinde verilir.
- **Açıklık:** Kolay anlaşılabilir ve amacı açıkça ortaya koyan cümlelerle yazmalıdır; bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından aynı biçimde algılanmasıdır. Özümsememiş dil bilgisi kuralları anlatıma aktarıldığında kapalı, bozuk, anlaşılabilir yazılar biçiminde ortaya çıkar. Yazıda açıklığı sağlamak için:
 - Sözcüklerin seçimine özen gösterilmeli, cümlede sözcüğün kullanılacağı yere dikkat edilmelidir.
 - Yazı bir defa okunduğunda anlaşılmalıdır.
 - Sözcüğün anlamı ve yazılışı konusunda bir tereddüt varsa mutlaka sözlüğe ve yazım kılavuzuna bakılmalıdır.
 - Eş anlamlı sözcüklere yer verilmemelidir.
 - Herkesin anlayabileceği yaşayan bir dil kullanılmalıdır.
 - Düşüncenin anlatımı açık olmalı, içeriğin oluşturacağı soruların yanıtları yazıda bulunmalıdır.
- **Yalnlık:** Süs ve özentiyeye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan doğal ve içten cümleler oluşturmaktır.

- **Akıcılık:** Anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çakışması olmayan, bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulmasıdır.
- **Özgünlük:** Geniş bir sözcük dağarcığına sahip atasözü, deyimlere egemen yazılar; kendilerine özgü bir anlatım biçimine sahip olurlar. Yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliği yansıtan yazılar üretilmesi özgünlüktür.
- **Doğallık:** Gerçekliğin dışına çıkılmadan bir duygunun, bir düşüncenin içten geldiği gibi anlatılmasıdır. Anlatımda inandırıcılık doğal anlatımla sağlanır. Yapay (doğal olmayan) anlatım; inandırıcı olmadığı gibi yadırganır. Aynı zamanda bu türlü bir anlatımın zorlayıcı, sıkıcı yönü vardır. Sıcak içten olan bir anlatım ise insanı hemen etkisi altına alır. Doğal anlatımda sıradanlığa, yavanlığa da düşmemek gerekir.

Başarılı bir anlatım gerçekleştirebilmek için, açıklık, yalınlık, doğruluk, özgünlük ve akıcılık özelliklerine sahip anlatımlar gerçekleştirmek gerekir.

Başarılı bir anlatım gerçekleştirmeye yönelik anlatımın temel özelliklerini açıklayınız.

SIRA SİZDE

ANLATIM TÜRLERİ

Duygular, düşünceler ya da istekler sözlü ya da yazılı olarak anlatılır. Konuşma, karşılıklı duygu ve görüş alış verişini ve günlük yaşamda kişilerin birbirine hitap etmesini sağlayan bir anlatım yoludur. Yazı ise sözün resimleştirilmiş biçimidir. İnsanların birbiriyle iletişim kurmak için kullandıkları dil denen sistemi, belli işaretlerle belirleyen ikinci sistem de yazıdır. Yazıya dayalı olarak gerçekleştirilen yazılı anlatım ise günlük yaşantıda sözlü anlatımdan sonra en çok kullanılan anlatım türüdür. Sözlü ve yazılı anlatımın özellikleri aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Sözlü Anlatım (Konuşma)

Sözlü anlatım bir başka ifade ile konuşma, düşüncelerin ve duyguların başkalarına sözlü olarak bildirilmesi ya da duygu, düşünce, istek, bilgi ve tasarımların sözle aktarılması olarak tanımlanabilir (Sever, 2000). Konuşma eylemi; dil, düşünce, duygu, ses ve konuşma organları gibi öğelerle doğrudan ilgilidir. Bunlardan birinin eksikliği ya da yetersizliği konuşmayı kusurlu yapar. Başka bir anlatımla dilin kurallarının ve söylenişinin yanı sıra, sözel olmayan davranışların da öğrenilmesini gerektiren konuşmanın; fiziksel, fizyolojik, psikolojik ve toplumsal niteliği vardır (Demirel ve Şahinel, 2006):

- *Konuşmanın fiziksel niteliği:* Ses dalgalarının boşlukta yayılması ile gerçekleşen bir süreçtir.
- *Konuşmanın fizyolojik niteliği:* İnsan bedeninde varolan beyin, sinir sistemi, akciğerler, ses telleri, küçük dil, büyük dil, dudak ve dişler gibi organların dengeli bir uyum içinde iş birliğiyle çalışmalarına bağlı olarak oluşan bir süreçtir.
- *Konuşmanın psikolojik niteliği:* Anlam bilimiyle ilgili olarak, kavramların kendileri üzerinde değil kavramlara ilişkin deneyimler üzerinde konuşulur.
- *Konuşmanın toplumsal niteliği:* Toplumsal yaşamın bir ürünü olan konuşma, dili kullanarak iletişim kurma yoludur.

Zihinde oluşan bir iletinin konuşma organlarından yararlanılarak dinleyiciye ses titreşimleri ile iletilmesi olarak da ifade edilen konuşmanın bireyin yaşamındaki önemi kısaca şöyle açıklanabilir:

- Bireyin her türlü bireysel ve toplumsal ilişkisinde iletişimi sağlar.
- Günlük işlerin yürütülmesini sağlar.
- Bilgi alışverişini sağlar.

- Çağın vazgeçilmez bir çalışma yolu olan iş birliğini sağlar.
- Toplum sorunları üzerindeki görüşleri bildirmeye yardım eder.
- Telefon, radyo ve televizyonda bireyin haber ve bilgi almasını sağlar.
- Başkalarına düşünce, tasarı, sıkıntı ve sevinçlerini anlatmasını sağlar.
- Demokrasi ile yönetilen toplumlarda bireylerin toplum sorunları üzerinde konuşma hak ve görevini yerine getirmesini sağlar.
- Bireylerin kendi iş alanlarında etkili olması ve toplumsal görevlerini yapabilmeleri için konuşma yeteneğini geliştirmesi gerekir.
- Kişilik konuşma ile belirdiği gibi, kişiliği geliştirmenin bir yolu da konuşmadır.

Bireyin yaşamında oldukça önemli bir yer oluşturan konuşma en eski iletişim araçlarından biridir ve dinleme ile yakından ilişkilidir. Çocuklar konuşmayı çevrelerindeki dinleyerek öğrenmeye başlarlar. Bu bağlamda konuşma eylemi dinleyici ile birlikte karşılıklı yapılan bir etkinliktir. Kişi duygu ve düşüncelerini dinleyiciye iletir, diğer bir deyişle uyarır; dinleyici de konuşmacıdan aldığı iletiye tepki verir. Çevreyle girilen etkileşimle başlayan konuşmanın işlevlerini tam olarak yerine getirebilmesine yönelik olarak okul öncesinden başlayarak yükseköğretime kadar geliştirilmesi nitelikli bir konuşma eğitimi yoluyla olacaktır. Bu bağlamda konuşma eğitiminin amaçları çeşitli beceriler yönünden şöyle belirlenmiştir (Yıldız, 2003):

- *Bildirme yönünden*: İsteğini, düşündüğünü, duyduğunu, öğrendiğini başkasına sözle anlatabilmek; sorulara açık, kısa, doğru karşılık verebilmek; sözle doğru bilgi verebilmek; sözlerinde amaç, neden-sonuç ilgisi gözetebilmek; konuşurken doğru ve çabuk düşünebilme yeteneği edinmek; konuşurken konudan ayrılmamaya çalışmaktır.
- *Kişilik kazanma yönünden*: Düşünce ve duygularını anlatırken inandırıcı, canlandırıcı örneklerden ve kendi yaşantılarından yararlanabilmek; günlük yaşamdaki konuşmalarında kendine güven kazanabilmek; çevredekilerle söyleşi yapabilmek; işindeki becerisi, yeterliği üzerinde konuşurken çevresine güven verebilmektir.
- *Topluluk içinde konuşabilme yönünden*: Grupça konuşmalara katılabilmek ve konuşmasıyla çevresine zevk verebilmek; bir tartışmaya katılıp konunun aydınlanmasına yararlı olabilmek; duygu ve düşüncelerini bir topluluğa aktarabilmek; duyuru, tanıtma ve haber verme konuşmalarını tanıyıp bu konuşmaları yapabilmektir.
- *Söyleyiş yönünden*: Sözcükleri doğru ve açık söyleyebilmek; vurguları yerinde kullanabilmek; kültür ağzıyla konuşma alışkanlığı kazanabilmek ve konuya göre konuşma yeteneği kazanabilmektir.

Konuşma eğitiminin amaçları doğrultusunda konuşma alışkanlığının kazandırılması süreci aşağıdaki biçimde açıklanabilir (Demirel, 2002, ss.95-96):

- **Konuşma öncesi dönem (0-1,5 yaş arası)**: Bu dönemde bebekle sürekli konuşmak, onun çıkardığı sesler karşısında memnuniyetini göstermek, onu dinlediğini göstermek, çocuğu sürekli konuşulan ortamlarda bulundurmamak konuşma becerisinin gelişimi için gereklidir.
- **Konuşma dönemi**: Bu dönemde çocuk sırasıyla hecelerden, tek sözcüklerden başlayarak konuşma sürecine girer. Konuşma döneminde çocukla bebek gibi konuşulmamalıdır. Eşyaların kişilerin isimleri doğru ve net söylenmelidir. Çocuğa yanlısını doğrudan doğruya söylemek yerine en uygun en yakın zamanda bu sözcüğü doğru ve düzgün kullanarak duymasını sağlamalıdır. Çocuğun sorularına uygun yanıtlar verilmelidir. Onunla her fırsatta konuşulmalıdır. Arkadaş gruplarına katılması sağlanmalıdır. Özellikle okul

öncesi eğitim kurumları bu tür ortamların oluşturulmasına yönelik uygun ortamlardır. Çocuklar resimler yaptırılıp hakkında konuşularak ve kitap okunup uygun sorular sorularak konuşmaya teşvik edilmelidir.

- **İlköğretim dönemi:** Yukarıdaki aşamaları doğru biçimde tamamlayarak ya da tamamlamadan öğrenciler okula dillerini konuşarak gelirler. Ancak bu konuşma kendi yaşlarının ve çevrelerinin konuşmasıdır. Bu konuşmalarda; çekingenlik, yerel ağızla konuşma, sesi ayarlayamama, kısa ve yersiz konuşma, gereksiz şeyler söyleme, dağınık konuşma, sözcük dağarcığının yetersizliği, konuşurken gereksiz el kol hareketleri yapma gibi eksiklikler ve yetersizlikler olabilir. Buna karşın öğretmenler konuşma becerisini geliştirmeye yönelik Türkçe derslerinin öğrenme öğretme sürecinde sınıf içi etkileşime ve öğrencilerin dili etkin biçimde kullanmalarına olanak sağlamalıdır.

Konuşma türleri: Konuşma eğitimi sürecini doğru biçimde tamamlama birçok konuşma türünü kullanmada bireylerin yetkinleşmesini etkileyecektir. Farklı düzeylerde konuşma eğitimi alan kişiler, birbirleriyle selamlaşma, bilgi alma, haber verme, konferans tartışma vb. birçok farklı amaçla konuşur. Bu bağlamda daha sonraki bölümlerde ayrıntılı biçimde açıklanacak olan konuşma biçimleri;

- **Hazırlıksız konuşmalar;** günlük konuşmalar, söyleşiler, soru sorma ve yanıtlama vb.
- **Hazırlıklı konuşmalar;** tek kişilik konuşmalar, toplantılar (açık oturum, panel vb.) olmak üzere iki grupta incelenebilir.

Hazırlıklı ya da hazırlıksız olarak gerçekleştirilen tüm konuşmalarda, iyi bir konuşma için düşüncenin açığa çıkarılması, sözlerin anlam değerinin bilinmesi ve vurgu ile tonlamaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle iyi bir konuşma için konuya ilişkin düşüncelerin ifade edilmiş biçimlerinin kolay anlaşılır olmasının yanı sıra sözün toplum üzerindeki etkisinin göz önünde bulundurulması ve dilin kullanılış alanına göre özellik kazanmasının da önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda etkili bir konuşma gerçekleştirebilmek için göz önünde bulundurulması gereken ilkeler şöyle sıralanabilir (Bayramıçlılar ve diğerleri, 1990; Uğur, 2002; Gülensoy ve diğerleri, 2003):

- *Konuşmanın amacı olmalı:* Konuşma bir amaca dayanmalı, konuşma öncesinde konuşmacı, zihninde düşünsel bir hazırlık gerçekleştirmelidir.
- *Konuşma içten ve canlı olmalı:* Konuşmada istek, coşku ve canlılık konuşmanın dinamiğini oluşturmalıdır.
- *Konuşma doğal olmalı:* Kişinin konuşması kendisine özgü, kendi üslubunda gelişmelidir.
- *Konuşma açık ve anlaşılır olmalı:* Konuşmada amaç dinleyiciye bilgi vermek; bir duyguyu, bir düşünceyi açıklamaksa, konuşma dinleyicinin anlayacağı bir dilde olmalıdır.
- *Konuşma akıcı olmalı:* Konuşmacı, konuşma hızını dinleyicinin anlayabileceği şekilde ayarlamalıdır.
- *Konuşma inandırıcı olmalı:* Konuşmacı, sözleriyle, davranışlarıyla, yargılarıyla dinleyicide güven duygusu oluşturmalıdır.
- *Konuşma ilgi çekici olmalı:* Konuşma dinleyicinin dikkatini çekecek nitelikte olmalıdır.
- *Konuşmayı destekleyen öğeler olmalı:* Konuşma; söz yanında el, yüz hareketleri (jest ve mimikler) ve iyi bir tonlama ile desteklenmelidir.
- *Konuşmada görgü kurallarına uyulmalı:* Konuşmacı saygılı olmanın etkili konuşmanın temel koşullarından biri olma olduğunu unutmamalıdır.

- *Konuşmada ses iyi kullanılmalı:* Konuşmacı işitilebilir, anlaşılabilir ve amaca göre değişiklik gösteren bir ses kullanmalıdır.

Bütün bunlara ek olarak kimi zamanlarda bir ön çalışma gerektiren konuşmada, sözcüklerin seçimi ve cümlede kullanımına yönelik dil ve üslup becerisi de önemlidir.

SIRA SİZDE

2

Başarılı bir sözlü anlatım (konuşma) gerçekleştirmedeki temel ilkeleri açıklayınız.

Yazılı Anlatım

Dilbilime dayalı olarak, yazma becerisi dilin ifade edilme yollarından biridir. Alan yazın incelendiğinde kaynakların yazma becerisini tanımlarken genellikle bireyin kendini yazı aracılığıyla anlatabilme yeteneği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu beceri yazılı anlatım terimiyle karşılanmaktadır (Karatay, 2011). Yazma, bireylerin konuşma ve düşüncelerini yazılı olarak anlatmalarınıdır (Özdemir, 1987). Başka bir deyişle yazma, bilginin toplanması, bilginin edinilmesi ve bilginin ifade edilmesi ile ilgili süreçlerin bütününden oluşur (Carter ve diğerleri, 2002).

Yazma temel dil becerisi, ilköğretimin ilk yıllarından itibaren çocuklara kazandırılmaya çalışılan temel okuryazarlık becerilerinden biri olmakla birlikte, öğrenim sürecinin her aşamasında etkili kullanılabilmesi için de yazılı anlatım etkinlikleri yoluyla sürekli olarak geliştirilmeye çalışılır. Öğrencilerin kendilerini yazılı olarak anlatabilmeleri için bilişsel ve devinişsel olarak olgunlaşmaları yeterli olmayabilir. Bu becerinin etkin kullanılabilmesi bireyin dış dünyayı gözlemlemesine, sürekli okumasına, düşünmesine ve yazmasına; kısaca hem anlama hem de anlatma becerilerinin yeteri kadar gelişmesine bağlıdır. Yazma becerisini geliştirmenin en önemli yolu, sürekli yazma çalışmaları, deneyimleri yaptırmaktır (Karatay, 2011).

Yazma da konuşma gibi bir anlatım yoludur. Öğrenenlerin bir konuda istenilene uygun bir biçimde yazması, onların konuşma ve düşünme yetilerine bağlıdır. Bu yönden yazma çalışmalarını konuşmalara bağlama, yazılı anlatım etkinliklerinin çıkış noktası olacaktır. Ayrıca dört temel dil becerisi zincirinin son halkası olan yazma becerisini mekanik olarak değil, eleştirel bir düşünme süreci olarak algılamak ve bilmek gerekir (Demirel ve Şahinel, 2006).

Yazılı anlatım; bir fikrin, duygunun, düşüncenin, görüşün ya da olayın en anlamlı yanlarının yazı yoluyla ifade edilmesidir (Bülbül, 2000). Bireysel ve toplumsal gereksinimler için kimi zaman yazılı anlatıma başvurulur. Öğrenciler dünyalarını ve kendi algılarını yazarak biçimlendirirler. Yazılı anlatım öğrencilerin iletişim kurmaya yönelik gereksinimlerini karşılama yanında öğrenmelerine de yardım eder. Öğrenciler yazılı anlatım becerileri geliştikçe, düşünme becerilerini kontrol eder, zihinlerini sürekli kullanır ve öğrenme sürecini daha etkili duruma getirirler (Raimes, 1983). Eğitimin birçok amacının gerçekleştirilmesine dönük bir araç olan yazılı anlatım yoluyla, öğrencilerin kendilerini ifade etmeleri sağlanır ve aynı zamanda onların dil ve bilişsel gelişimlerine ilişkin önemli katkılar da getirilir.

Yazılı anlatımları yoluyla çocuklar, var olan bilgi ve deneyimlerini kullanarak konuştukları ya da yazdıkları konuyu ifade etmede etkinleşir. Yeni bilgi ve deneyimler edinir, olayların nedenini bulur, sonuçlarını tahmin eder, kendi yaşantılarından yola çıkarak, bilgi ve deneyimlerini aktarır. Yazılı anlatım, her öğrencinin gözlem gücünü mantığa uygunluk yönünden düşünme ile hayalinde canlandırma yeteneğini ve anadilini kullanabilme becerisini göstermektedir. Öğrencilerin yazılı anlatımlarının yeterliği için öğretim, gözlem yeteneği, tartışma ve eleştirme gücü önemlidir. Yazılı anlatım becerisi hem kendi yapısından kaynaklanan "içsel" kar-

maşık bir süreç olması hem de uygulama sürecinde değerlendirme, dönüt ve düzeltme süreçlerinin yeteri kadar izlenememesi, sınıfların öğrenci yoğunluğu ya da öğretmenden kaynaklanan “dışsal” sorunlar nedeniyle diğer dil becerilerine göre daha yavaş gelişen ya da yeteri kadar gelişemeyen bir beceridir (Karatay, 2011).

Yazılı anlatıma dayalı bilgi, düşünce ve duygularını aktarma işlemi, hazırlık, planlama, sınırlama, sıralama, ilişki kurma, düzenleme, düzeltme ve sunma (yazılı metin) süreçlerinden oluşur. Bu süreçler, aynı zamanda anlatmaya dayalı yazılı ya da sözlü anlam bütünlüğü olan tutarlı metin oluşturma evreleridir. Yazılı anlatımda karmaşık gibi görünen bu süreçlerle ilgili ne yapacağının farkında olan öğrenciler, yazılı anlatım çalışmalarında bunları daha etkili ve bilinçli işleteceklerinden başarılı bir yazma çalışması, ürünü ortaya koyacaklardır (Karatay, 2011).

Başarılı bir yazılı anlatım için; konuyu ve ana düşünceyi saptamak ve sınırlandırmak, bakış açısını belirlemek, düşünceleri düzenlemek (plan yapmak) ve anlatımın hangi anlatım biçimiyle gerçekleştirileceğini belirlemek gerekir. Bunun yanı sıra başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirebilmek için (Temizkan, 2007):

- Yazılacak konuya ilişkin fikirlerin açık olması ve zihinde değerlendirilmesi,
- Konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunması, iyi bir okuyucu olunması,
- İyi bir sözcük dağarcığına sahip olunması,
- İyi bir gözlemci olunması,
- Yazılacak konuya ilişkin anlatım birimlerinin doğru biçimde kullanılması,
- Noktalama ve yazım kuralları uyulması,
- Açık, yalın, özgün, duru ve doğru bir anlatımın gerçekleştirilmesi önemlidir.

Başarılı bir yazılı anlatım için yukarıda belirtilen konuların yanı sıra yazma sürecinin aşamalarına uyarak yazma etkinlikleri gerçekleştirmek de önemlidir. Bu bağlamda yazma eğitimi süreci; ön yazma, taslak oluşturma, gözden geçirme, düzenleme ve yayınlama olmak üzere 5 aşamadan oluşmaktadır. Ön yazma aşaması; konuyla ilgili neler söyleneceğinin planlandığı aşamadır. Bir tür hazırlık aşaması olarak değerlendirilebilir. Taslak oluşturma aşaması; amacın belirlendiği ve konunun temel hatlarıyla ortaya konduğu aşamadır. Gözden geçirme aşaması taslağın elden geçirildiği aşamadır. Düzenleme aşaması yazının yazım kuralları ve noktalama işaretleri bakımından gözden geçirildiği aşamadır. Yayınlama aşaması ise yazının dinleyenler ya da okurla paylaşıldığı aşamadır (Tompkins, 2004). Sınıf içinde düzenli olarak gerçekleştirilecek yazma etkinliklerinde yazma sürecinin nasıl uygulanacağını öğrencilere öğretilmesi ve sürecinin uygulanmasının sağlanması başarılı yazılı anlatım etkinliklerinin temelini oluşturacaktır.

Başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirmedeki temel noktaları açıklayınız.

Yazılı anlatım türleri: Yazılı anlatım türleri düşünce niteliği olanlar, sanatsal değeri olanlar ve yazışmalar olmak üzere üç grupta toplanabilir. Yazılı anlatım türlerinin özellikleri daha sonraki bölümlerde ayrıntılı biçimde açıklanacaktır:

- **Düşünce niteliği olanlar;** makale, fıkra, eleştiri, deneme, söyleşi, röportaj, gezi, anı, günlük, biyografi, otobiyografidir.
- **Sanatsal değeri olanlar;** şiir, öykü, roman, fabl, tiyatrodur.
- **Yazışmalar;** özel yazışmalar (mektup, tebrik, davetiye vb.), resmi yazışmalar (dilekçe, özgeçmiş, rapor, tutanak, karar vb.) biçimindedir.

Sözlü ve Yazılı Anlatım Arasındaki Farklar

Sözlü anlatım kuşkusuz kimi özellikleriyle yazılı anlatıma benzemektedir. Ancak benzer özellikleri yanında iki anlatım biçimini farklı kılan özellikler de vardır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir (Uğur, 2002):

- Sözlü anlatım, konuşmanın yapıldığı anda anlaşılır olmalıdır; aksi durumda konu önemini kaybeder. Konuşmacı, dinleyenlerin ilgisini çekmek için konuyu ilgi çekici duruma getirmelidir. Yazılı anlatımda; yazılı bir metni tekrar tekrar okuma olanağı vardır. Okuyucu da yazar da düşüncelerini ifade etmede çoğu kez rahat ve yalnızdır.
- Sözlü anlatımı yazılı anlatımdan ayıran diğer bir etmen de sestir. Ses, düşüncelerin önem ve anlamına göre ayarlandığında dinleyenleri olumlu biçimde etkiler.
- Konuşma anında vücudun aldığı durum önemlidir. Konuşurken elimizi, kolumuzu gereksiz yere hareket ettirmek ya da konuşurken hareketsiz kalmak dinleyici açısından olumlu değildir. Hareketlerin ölçülü olması gerekir.
- Anlatım çeşitliliği, yazıda olduğu kadar sözlü anlatımda da geçerlidir. Yazarken ve konuşurken seçilecek sözcükler, düşünceleri anlatmaya yardımcı olur.
- Noktalama işaretleri yazıda akışı sağlar. Aynı şey, sözlü anlatımda sözcüklerin cümlede aldığı anlama göre söylenmesi ile olur. Bu bakımdan yapılacak konuşmalarda sözcükleri dikkatli kullanmak onları doğru telaffuz etmek ve cümledeki anlamına göre söylemek gereklidir.

Bütün bu benzerlik ve farklılıklarına karşın gerek sözlü gerekse yazılı olarak gerçekleştirilen anlatımda, anlatılacak içeriğin özelliğine ya da anlatım amacına göre farklı anlatım biçimlerinden biri ya da birkaçı bir arada kullanılabilir.

SIRA SİZDE

4

Sözlü ve yazılı anlatım arasındaki temel farklılıkları açıklayınız.

ANLATIM BİÇİMLERİ

Bir şeyi açıklama, bir fikri aydınlatma, bir durum ya da karakteri inceleme, bir terimi tanımlama durumunda amaç bilgi vermedir. Yazıyı yazmadaki bir başka amaç da yazılanların okuyucunun yerleşmiş duygularında, davranışlarında, kanılarında değişim sağlamaktır. Bilinenleri paylaşmak bir başka amaçtır. Yazıda anlatıma yön veren bu ve benzeri amaçlar için değişik anlatım türleri kullanılmaktadır (Beyreli ve diğerleri, 2005). Başka bir ifade ile yazma amacı ile anlatım türü arasında doğrudan bir ilişki vardır. Anlatım türü “Nasıl anlatacağız?” sorusunun yanıtıdır. Yazma konuşmadan farklı olarak, bir öngörme sürecini de içine almaktadır. Her yazının okunmak amacı olduğu dikkate alındığında, yazı yoluyla aktarılan anlamların okurun zihninde tam olarak oluşması, öngörme sürecinin ne kadar başarıyla gerçekleştirildiğine bağlıdır. Aktarılabilecek içeriğin özelliklerine uygun olarak, anlatım biçiminin seçimi de öngörme sürecinin bir parçasıdır. Bu doğrultuda yazma amacının belirlenmesi ve amaca uygun olarak anlatım biçiminin seçimi ve metnin oluşturulması süreci şu aşamaları izlemelidir (Karadağ, 2011, ss.147-148):

Yazma konusunun belirlenmesi: Yazma konusu öğrenciye bir yönerge ile verilebileceği gibi öğrenci tarafından da belirlenebilir.

Yazma amacının belirlenmesi: Niçin yazıyorum sorusunun yanıtına bağlı olarak, bir bilgiyi aktarmak, bir konudaki fikrini kanıtlamak için yazılabilir.

Anlatım biçiminin belirlenmesi: Yazma amacına bağlı olarak açıklayıcı anlatım, öyküleyici anlatım (hikâye etme), betimleyici anlatım (tasvir etme), tartışmacı anlatım biçimlerinden biri belirlenebilir.

Yazı planının netleştirilmesi: Yazının amacına göre giriş gelişme ve sonuç bölümlerinin nasıl oluşturulacağına yönelik öğretmen rehberlik yapmalıdır.

Yazma amacına ve konuya bağlı olarak belirlenen ve metin oluşturma sürecinin önemli bir ögesi olan anlatım biçiminin belirlenmesi anlatımın etkili olmasına yönelik önemle üzerinde durulan konulardan biridir. Alan yazında en çok üzerinde durulan anlatım biçimleri; açıklayıcı, tartışmacı, öyküleyici ve betimleyici anlatım olarak sınıflanabilir.

Açıklayıcı Anlatım

Alıcının bilgili olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve yazıda öğretme amaç alınarak nesnel bir dil kullanılan anlatım türüdür. Açıklayıcı anlatım türü, düşünce yazılarında yaygın bir anlatım biçimidir. Düşünce yazıları eleştiri, makale, fıkra, deneme, söyleşi türündeki yazılar; bir konuda, bilgi vermek ya da bir fikri çürütmek amacını güttüklerinde en çok açıklamadan yararlanılarak yazılır. Bilimsel yapılarda, ders kitaplarında, ansiklopedilerde görüldüğü gibi sanatsal amaçla oluşturulmayan bu anlatım biçiminde bilgilendirme gereği olan duru, akıcı, belgesel verilere dayalı biçem ve yapı özellikleri görülür. Bu tür yazıların uygulamalarında görülen tanımlama, karşılaştırma, örnekleme, tanık gösterme, grafik, sayısal veri ve şemalardan yararlanma; açıklayıcı anlatımın sıkça kullandığı araç ve yöntemlerdir (Karadağ, 2001; Beyreli ve diğerleri, 2005). Açıklayıcı anlatım biçiminde üzerinde durulması gereken diğer konular ise şöyle sıralanabilir (Karadağ, 2011, s. 149):

- Konuyu iyice kavramak,
- Bilgileri doğru ve düzenli olarak vermek,
- Gerektikçe levha, grafik, istatistik, resim benzeri gereçlerden yararlanmak,
- Konunun ayrıntılarıyla açıklanmasında örneklerden ve karşılaştırmalardan yararlanmak,
- Açık, yalın, sade bir anlatım kullanmaktır.

Açıklayıcı anlatım türü bilgi vermeye dayalı olduğundan bilgi eksikliği anlatım türünün başarısızlığına neden olur. Bu doğrultuda aşağıda açıklayıcı anlatım türüne ilişkin bir örnek verilebilir.

Ruskin kitapları ikiye ayırır: Geçici olanlar, kalıcı olanlar. Geçiciler tatlı veya faydalı birer konuşma: Seyahatnameler, hatıralar. Bunlar kitaptan çok bir nevi mektup, bir nevi gazete. Kitap, sohbet değil yazıdır. Birkaç sayfaya sığdırmak istenen bütün bir hayat. Ebediyete yollanan mesaj. Kimsenin söylemediği ve söyleyemeyeceği gerçek. Yazar o birkaç sayfayı kaleme almak için gelmiştir dünyaya. Mümkün olsa taşta kazır fikirlerini.

ÖRNEK

Cemil Meriç, BU ÜLKE

Tartışmacı Anlatım

Bildirim okuyucuda yerleşik duygu, düşünce, kanı ve davranışları değiştirmeyi amaçladığı biçimdir. Bir başka deyişle, amaç düşünce ve konularda değişiklik yapmaktır. Açıklama ile ortak yanları olmasına karşın; tartışmacı anlatımda özellikle karşı çıkılan düşüncenin değiştirilmesi, sağlam gerekçeleri, mantıksal kanıtlamaları gerektirdiğinden tartışmacı anlatım biçiminde de tanımlama, tanık gösterme, karşılaştırma gibi bilimsel araştırma yöntemlerinden yararlanır (Karadağ, 2001). Tartışmacı anlatım türünde asıl amaç okuyucuyu ikna etmektir. Bu doğrultuda anlatımın başarısı Karadağ'ın (2011) Kantemir'den (1991) aktardığına göre;

- konuyu ve konu üzerinde ileri sürülecek öneriyi iyice kavramaya,
- kanıtları iyi seçmeye, konu dışına çıkmamaya,
- karşıt olduğu fikrin doğru olmayan yönlerini bulmaya ve ortaya koymaya,
- konunun gerektirdiği ölçüde, örneklere, karşılaştırmalara ve istatistiklere başvurmaya bağlıdır.

Tartışmacı anlatım türü özellikle makalelerde ve eleştiri yazılarında, bunun yanında deneme ve fıkra türlerinde ağırlıklı olarak kullanılır. Aşağıda tartışmacı anlatım türüne ilişkin bir örnek bulunmaktadır.

ÖRNEK

Gene bir eski özlemidir gidiyor. Yeniye kötü kötü bakıyorlar, manası yokmuş, güzel değilmiş, düşünmekten çalışmaktan kaçınan kimselerin ne yaptıklarını bilmeden ortaya attıkları şeylermiş. Geçmişin büyük eserlerini inceleyip de onlardan örnek almalmıştız.

Oysa ki asıl yeni olan zordur, yeninin manasını anlamak, güzelliğini duymak zordur. Bunun için alışkanlıklarımızı aşmak, dikkatimizi işletmek gerekir.

Nurullah Ataç

Öyküleyici Anlatım

Okuyucuyu belli bir zaman sırasına göre aktarılan olayların içine alarak etkileyen anlatım biçimidir. Bu anlatımda amaç; olayı okuyucunun gözü önünde canlandırmak, anlatmak istenileni bir olay içerisinde vermektir. Öyküleyici anlatımda olaylar oluş haline uygun olarak bir dizi halinde verilirse birbirine bağlanır. Öyküleme, tasarlanan ya da yaşanan bir olayın anlatımıdır. Başka bir ifade ile öyküleyici anlatım biçiminde olaylar belli bir düzene göre; yer, zaman ve oluş sırası esas alınarak sunulur. Olay öyküleyici anlatım türünün temelini oluştururken yazar fikirlerini okuyucuya olay aracılığıyla iletir. Öykülemedeki bir diğer öge olan zaman, başlangıcı ve bitişi olan bir kesittir. Bir durumdan başka bir duruma geçiş belirli bir zaman diliminde gerçekleşir. Yer olayın gerçekleştiği ortamdır. Öykülemede temel öge olan olayı kişiler yaşar. Bu bağlamda kişilerin tanıtımı önemlidir (Karadağ, 2011). Roman, hikâye ve masalların anlatımında kullanılan öyküleyici anlatım biçimine ilişkin bir örnek aşağıda verilmiştir.

ÖRNEK

Temmuz, öğle vakti. Komşuda bir kadın sesi... Neye bağırdığı anlaşılmıyor. Belki çocuğuna haykırıyor. Müezzin'in duvarlarında tahtaboşa bir kedi atladı. Birkaç ev ötede bir tavuk gıdaklıyor, bir horoz ona yardım ediyor...

Hafız Nuri Efendi, kapının arkasından şemsiyesini aldı, yavaşça sokağa çıktı. Neden? Bir işi mi var? Birini mi görecekti? Hiçbir işi yok. Hiç çıkmasa da olabilirdi. Ancak çıkmış bulundu. Ayakları onu dört yol ağzına götürdü. İki evin arasında ki dar aralıktan, vagonların geçtiği görülüyor! Geçti, geçti, geçti. Sonra birdenbire bitti...

Memdub Şevket Esendal, HAYAT NE TATLI

Betimleyici Anlatım (Tasvir Etme)

Betimleme, en yalın biçimiyle sözcüklerle resim çizme işidir. Bir tür canlandırma sanatıdır. Canlandırılacak varlık, tüm ayrıntıları ile etkileyici bir biçimde yazarın bireysel katkı ve yorumlarıyla, genellikle dıştan içe doğru bir anlatım yoluyla okura yansıtılır (Karadağ, 2001). Varlıkların niteliklerinin, bu varlıkların duyularımız üzerinde uyandırdıkları izlenimlerin belirtildiği bu anlatımda, okuyucunun çeşitli du-

yularına seslenilerek anlatılan varlıkla ilgili izlenim kazanılması amaçlanır. Bu amaçın gerçekleşmesi için titiz bir gözlem gerekir. Gözlem sırasında ayırt edici özelliklerin anlatılmasına özen gösterilir. Kişinin gözlemlerindeki başarı anlatım biçiminin başarısını da artırır.

Betimleyici anlatım biçiminde betimlemeyi sadece dış görünüşün sözcüklerle resimlenmesi olarak düşünmemek gerekir. Bu okuyucunun zihninde imaj oluşturmaya yarar. Betimlemeler edebi betimleme ve fikir ağırlıklı betimleme olarak ikiye ayrılabilir. Edebi betimleme öznelken fikir ağırlıklı betimleme nesnelidir. Ayrıca betimleyici anlatım türünde anlatılacak olay, mekan, nesne ya da durum gibi öğelerin betimlenmesine ilişkin ayrıntıların seçimi bu anlatım türünün başarısı için oldukça önemlidir (Karadağ, 2011).

Anlatım biçimleri açıklayıcı, betimleyici, tartışmacı ve öyküleyici anlatım olarak sınıflandırılabilir.

Ankara Kalesi'ne çıktım. Gözümün önünde duran şaşırtıcı değişiklikleriyle Ankara Ovası uzanıyor. Arkadaşlarımla teker teker etraftaki dağları, küçük tepeleri ve şurada burada birdenbire sıcakta bir tas serin su vehmiyle bozkırın ortasında yemyeşil bir gölge yapan küçük köyleri sayıyoruz. Kesin bir ışık, etrafımızda bir zafer borusu gibi çınlıyor...

Abmet Hamdi Tanpınar, BEŞ ŞEHİR-ANKARA

ÖRNEK

Özet

Anlatımın özelliklerini açıklamak

Anlatımın özellikleri; duruluk, açıklık, yalınlık, akıcılık ve özgünlük biçiminde sıralanabilir. Anlatımda duruluk; içerikte gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmayışı biçiminde ifade edilirken açıklık; kolay anlaşılabilir ve amacı açıkça ortaya koyan cümlelerle yazma, bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından aynı biçimde algılanması biçiminde açıklanabilir. Anlatımda yalınlık; süs ve özentiyeye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan doğal ve içten cümleler oluşturulmasıdır. Akıcılık ise anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çakışması olmayan bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulmasıdır. Özgünlük; yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliğini yansıtan yazılar üretilmesidir.

Anlatım türlerini açıklamak

Yazılı anlatım; bir fikrin, duygunun, düşüncenin, görüşün ya da olayın en anlamlı yanlarının yazı yoluyla ifade edilmesidir. Yazılı anlatım öğrencilerin iletişim kurmaya yönelik gereksinimlerini karşılaması yanında öğrenmelerine de yardımcı eder. Öğrenciler yazılı anlatım becerileri geliştiği, düşünme becerilerini kontrol eder, zihinlerini sürekli kullanır ve öğrenme sürecini daha etkili duruma getirirler. Sözlü anlatım, düşünce ve duyguların başkalarına sözlü olarak bildirilmesidir. Sözlü anlatım (konuşma); zihinde oluşan bir iletinin konuşma organlarından yararlanılarak dinleyiciye ses titreşimleri ile iletilmesi olarak ifade edilebilir.

Sözlü ve yazılı anlatım arasındaki farklılıkları açıklamak

Sözlü anlatım, konuşmanın yapıldığı anda anlaşılır olmalıdır; aksi durumda konu önemini kaybeder. Yazılı anlatımda; yazılı bir metni tekrar tekrar okuma olanağı vardır. Okuyucu da yazar da düşüncelerini ifade etmede çoğu kez rahat ve yalındır. Sözlü anlatımı yazılı anlatımdan ayıran diğer bir etmen de sestir. Ses, düşüncelerin önem ve anlamına göre ayarlandığında dinleyenleri olumlu biçimde etkiler. Konuşma anında vücudun aldığı durum önemlidir. Hareketlerin ölçülü olması gerekir. Oysaki yazılı anlatımda böyle bir durum söz konusu değildir. Anlatım çeşitliliği, yazıda olduğu kadar sözlü anlatımda da geçerlidir. Yazarken ve konuşurken seçilecek sözcükler, düşünceleri anlatmaya yardımcı olur. Noktalama işaretleri yazıda akışı sağlar. Aynı şey, sözlü anlatımda sözcüklerin cümlede aldığı anlama göre söylenmesi ile olur. Bu bakımdan yapılacak konuşmalarda sözcükleri dikkatli kullanmak onları doğru telaffuz etmek ve cümledeki anlamına göre söylemek gereklidir.

Anlatım türlerini kavramak

Anlatım biçimleri açıklayıcı, tartışmacı, öyküleyici ve betimleyici anlatım biçiminde sınıflanabilir. Açıklayıcı anlatım; alıcının bilgisi olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve nesnel bir dil kullanılan anlatım türüdür. Açıklayıcı anlatım türü, düşünce yazılarında yaygın olan bir anlatım biçimidir. Tartışmacı anlatım; okuyucuda ya da dinleyicide yerleşik olan duygu, düşünce, kanı ve davranışları değiştirmenin amaçlandığı anlatım biçimidir. Öyküleyici anlatım; okuyucuyu belli bir zaman sırasına göre aktarılan olayların içine alarak etkileyen anlatım biçimidir. Bu anlatımda amaç; olayı okuyucunun gözü önünde canlandırmak, anlatmak istenileni bir olay içerisinde vermektir. Betimleyici anlatım (tasvir etme); bu anlatımda okuyucunun anlatılan varlıkla ilgili izlenim kazanması amaçlanır. Betimleme en yalın biçimiyle sözcüklerle resim çizme işidir. Bir tür canlandırma sanatıdır.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi temel dil becerilerinden biri **değildir**?

- Dinleme
- Okuma
- Konuşma
- Yazma
- Anlatım

2. “Kişisel duygulara ve kanılara dayalı anlatım” aşağıdakilerden hangisidir?

- Öznel anlatım
- Nesnel anlatım
- Dolaylı anlatım
- Dolaysız anlatım
- Sözlü anlatım

3. “Yazın türlerinin bazılarında olayların bir anlatıcının ağzından gerçekleştirildiği” anlatım biçimi aşağıdakilerin hangisidir?

- Öznel anlatım
- Nesnel anlatım
- Dolaylı anlatım
- Dolaysız anlatım
- Sözlü anlatım

4. Aşağıdakilerden hangisi iyi bir anlatımda bulunması gereken özelliklerden biri **değildir**?

- Duruluk
- Doğruluk
- Akıcılık
- Yalınlık
- Durağanlık

5. “Süs ve özentiye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan, doğal ve içten cümleler oluşturma” anlatımın hangi özelliği ile ilgilidir?

- Duruluk
- Doğruluk
- Akıcılık
- Yalınlık
- Açıklık

6. Aşağıdakilerden hangisi başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirilmesi için gerekli **değildir**?

- Yazılacak konuya ilişkin fikirlerin açık olması
- Fikirlerin değerlendirilmesi
- Konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunması
- Vurgu ve tonlamaya dikkat edilmesi
- İyi bir sözcük dağarcığına sahip olunması

7. Aşağıdakilerden hangisi iyi bir konuşmanın sahip olması gereken özelliklerinden biri **değildir**?

- Sözlerin anlam değerinin bilinmesi
- Düşüncenin açığa kavuşması
- İyi bir gözlemci olunması
- Düşüncenin kolay anlaşılır olması
- Vurgu ve tonlamaya dikkat edilmesi

8. Aşağıdakilerden hangisi yazma sürecinin aşamalarından biri **değildir**?

- Ön yazma
- Taslak oluşturma
- Düzenleme
- Gözden geçirme
- Değerlendirme

9. “Alıcının bilgili olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve yazıda öğretme amaç alınarak, nesnel bir dil kullanılan anlatım türü” aşağıdakilerden hangisidir?

- Açıklayıcı anlatım
- Öyküleyici anlatım
- Betimleyici anlatım
- Tartışmacı anlatım
- Sözlü anlatım

10. Okuyucuda yerleşik duygu ve düşünceleri değiştirmeyi amaçlayan anlatım türü aşağıdakilerden hangisidir?

- Açıklayıcı anlatım
- Öyküleyici anlatım
- Betimleyici anlatım
- Tartışmacı anlatım
- Sözlü anlatım

Yaşamın İçinden

Dilde Yabancılaşma, Yozlaşma ve Unutulan Türkçe Batuhan Çolak

Son zamanlarda dilde meydana gelen yabancılaşma giderek hızlanıyor. Bunun en çarpıcı örnekleri yabancı isimli mağazalardaki inanılmaz artış... Özellikle gelir düzeyi yüksek semtlerde kullanılan argoyle karışık İngilizce-Türkçe arası bir dil, sırf farklılık ve dikkat çekmek için kullanılan sözcükler ne yazık ki Türkçeyi kirlenmeye devam ediyor. Televizyonlardaki kalitesiz programlar da bu kirlenmeyi arttıran en önemli faktörlerden biri... Gerçekte Türkiye’de üretilen malların sırf üzerinde yabancı bir isim var diye tercih edilmesi ise ayrı bir olay... Ankara’nın 3 önemli caddesinde yaptığımız araştırmada karşımıza ilginç bir tablo çıktı. Bahçelievler 7. Cadde de 90, Tunalı Hilmi Caddesi’nde 98, Hoşdere Caddesi’nde 121 tane yabancı isimli mağaza tespit ettik. Daha çok gelir düzeyi yüksek kesimin ilgi gösterdiği bu 3 cadde-nin tabelalarında Türkçe kullanımı %40-50 civarında. Ankara’nın 3 önemli caddesine de yabancı isimli mağazalar hâkim olmuş durumda.

Türkçe tabelanın yadırgandığı caddelerden Hoşdere Caddesi’nde Estetica Kuaför ve Gis Club işletme sahiplerinin görüşlerini aldık. Türkçe yerine yabancı bir isim koymalarının nedenini sorduk;

Estetica Kuaför’ün sahibi Mesut ÇİT; “ Benim yabancı bir isim koymamın nedeni buranın geçmişten beri seçkin bir semt oluşudur. “estetica” sözcüğüne de dergilerden esinlenerek karar verdim. ATO ya da Çankaya Belediyesi’nden hiçbir yetkilinin bize tabelanız Türkçe olsa daha iyi olur ya da yabancı isim istemiyoruz gibi uyarıları olmadı. Sonuç olarak bizde Türkçe olsun isteriz tabelalarımız. Herkes yaparsa biz niye yapmayalım.” Haberimizle ilgili görüştüğümüz Çankaya Belediyesi Başkan Yardımcısı Duran YÖNEL şunları söyledi;

“Ruhsat verirken Türkçe olması yönünde sözlü olarak telkinlerimiz oluyor. Bu konuda yaptırımımız yok. Eğer yaptırım uygularsak düşüncesini gasp etmiş, kamu gücünü belediye üzerinden kullanmış oluruz. Bu da tercih ettiğimiz bir yöntem değildir. Bu konuda sivil toplum örgütleriyle de görüşmelerimiz oluyor. Dildeki yabancılaşmayı eğitim yoluyla halletmek istiyoruz. Hemen yarın yabancı isimler kalkıyor dersek olmaz. Bunun yerine Kurtuluş Savaşı’ndaki gibi bir Kuvay-i Milliye ruhu ile konuyu çözüme kavuşturmalıyız. İçinde üniversitelerin, devletin, sivil toplum örgütlerinin, belediyelerin olduğu geniş bir katılımı hep birlikte çözüme

kavuşturmalıyız. Ayrıca dildeki bu yabancılaşma bir dil emperyalizmi, bir kültür emperyalizmidir. Zaman içinde eğitim yoluyla çözüme kavuşturmak uygun olur. Belediye olarak düşüncemiz bu yönde.”

Ankara’nın önemli caddelerindeki, yabancı isimli mağazaların bu denli çok olması Ankara Ticaret Odası’nı da rahatsız etmiş olacak ki Oda Başkanı Sinan AYGÜN’den 06.12.2005 tarihinde yazılı bir açıklama geldi.. Konu hakkında yazılı açıklama yapan AYGÜN şunları söyledi;

“Nasıl çocuğumuza Hans, Jack, Tom adını koymuyorsak, işyerlerimize de ürünlerimize de yabancı isimler koymamalıyız. Simiti simmit, balonu baloon, salonu saloon, pazarı bazaar şeklinde yazarak Türkçe’yi eğip bükeyoruz gelin bu toplumsal talebi bir kampanyaya dönüştürelim. İşyerlerimizi, ürünlerimizi yabancı isimlerden arındıralım” Mağazaların yabancı isimli olmasına da değinen AYGÜN şunları söyledi;

Yasalara göre şirketlerin ticaret unvanlarının Türkçe olarak belirlendiğini, ancak bu maddeye bir istisna olarak şirketin faaliyet konusuna giren mal ve hizmetin yabancı dilde olması ya da şirket ortakları arasında bir yabancıncının olması halinde şirket isminde yabancı kelime bulundurulmasına izin verildiğini anlatan Aygün, “Caddeye çıktığımızda görüyoruz ki, istisna bir genel kural haline gelmiş. Etrafta Türkçe konuşan olmasa kendimizi yabancı bir ülkede hissetmememiz mümkün değil” diye konuştu.

Dildeki yabancılaşma ve yozlaşma sadece tabelalarla sınırlı değil tabii. Tabelalar adeta dile de yansımış Ankara’da 7.cadde, Tunalı Hilmi caddesi, Hoşdere Caddesi, Armada , İstanbul’da Akmerkez, Nişantaşı, Bağdat gibi genelini üst gelir grubu kişilerin oluşturduğu semtlerde özellikle gençler arasında ilginç diyaloglar yaşanıyor. Daha doğrusu artık bu gibi bölgelerin kendine has bir sözlüğü oluşmuş da diyebiliriz. İşte o sözlük;

Bazı kalıplar ve örnekler

abi dün manyak bi pilav yaptım
Alooooooook korkuuuuuuuuuu
deermişimm sen de yeermişinn
ay hadi öptüm şekaar
kafe caddede branc yapalım maaaaa
kendine çok iyi bakıyosun tımaam maa
kendine iyi davran şekaar olur maa
ay cıttan yaaneee
Aşkuyımm naaaeeebeeeeer
baba iyij(c)e disconnect falan oldun ortamlardan

Yüzünüzü bir tebessüm kapladı değil mi? Doğaldır çünkü ağlanacak halimize güleli o kadar çok oluyor ki, biz de neye gülüp neye ağlayacağımızı şaşırıyoruz. Yukarıdaki örnekler sadece bir kısmı, bir de buzdağının (iceberg'de diyebilirdim) görünmeyen yüzü var. Bu dilin özellikle gençler arasında kullanılıyor olması da dilimiz için tehlike çanlarının çoktan çaldığını gösteriyor.

Türk Dilinde Yabancı tabelalar, yozlaşma ve konuşma dili dışında dilin kimliğini kaybetmesine yol açacak nice unsurlar daha var. Dilimizi derinden sarsan diğer unsurlara değinecek olursak;

Geçtiğimiz günlerde BAŞBAKANLIK'A bağlı Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) destek verdiği konutların "court, olimpia, residence ve country" gibi yabancı isimleri taşıması artık dili yoketme yarışına devletin de el attığını gösteriyor.

Cep telefonu firmalarının Türkiye'ye sattığı telefonlarda Türkçe karakterlerin bir kısmına yer vermemesi Türkçe'nin sadece bizim tarafımızdan değil dışımızdan da baltalandığının somut bir göstergesi olarak dikkati çekiyor. Prof.Dr. Şükrü Halûk Akalın; "Ürünlerin tanıtımında, kullanma kılavuzlarında kullanılan yabancı dil ise ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Bir ürünü beğeniyorsunuz, satın alıyorsunuz. Eve gelip bakıyorsunuz, kullanma kılavuzunda ürünün nasıl kullanılacağı İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Japonca, İspanyolca, Yunanca, Rusça anlatılmış fakat Türkçesi yok. Bu durum sadece ithal ürünlerde değil, Türkiye'de üretilip de ihraç edilecek ürünlerde de görülüyor. Dünyanın hiçbir ülkesinde ithal edilen ürünün kullanma kılavuzunda o ülkenin dilinin olmaması düşünülemez. Avrupa ülkeleri bu konuda son derece hassastır. Kendi dilinde kullanma kılavuzu olmaması hâlinde o ürünün ülkeye sokulmasına izin verilmez. Tüketicinin aldığı ürünü doğru bir şekilde kullanabilmesi için kullanma kılavuzunun anlaşılır bir dilde yazılması gerekir. Aksi takdirde tüketici satın aldığı mala istemeden zarar verebilir ve kullanma kılavuzuna uygun kullanmadığı için de ürün garanti kapsamı dışında kalabilir. Bu sebeple ürünlerin kullanma kılavuzlarında Türkçe açıklamaların mutlaka yer alması gerekir."

Günümüz toplumlarında çok önemli bir yere sahip olan iletişim araçları, Türkiye'de dile karşı çok acımasız. Yazılı ve görsel medyada i dilin doğru kullanımı konusuna çok az önem veriliyor. ATV, NTV, Flash, Show, Star, Number One, Power Turk, CNBC-E... isimli kanallarımızın olması da bunu doğrular nitelikte. Kanal adlarının yanı sıra bir de bu kanallarda yayınlanan programlar var. Yayından kaldırılmış veya yayında olan televizyon

programlarına bir göz atacak olursak; "Talk Show, Beyaz Show, Sporaktif, High Life, Paparazzi, Show başlıyor, Magazin Forever, Spor Suare, Ekomagazin, Riziko, Elektrolig, Mega Turnike, Eurocops, Klastext, Megaresponse, Mega Hafıza, Cafe Magazin, Rock Market, Panorama, İbo Show, Dekodizayn, Airport, Techlife, Trend Sağlık, Homedrom, Barkod, Song 24, Trend Seter, Şaka Şuka, Infomen, Eurogol, Futbol Mundial, Transworld Sport, Headquarters, Pitstop, The Apprentice, Habertürk Weekend, By-Kus Show... liste uzayıp gidiyor. Gariptir ki insanların kıyafetine karışan RTÜK bir milletin kimliğini oluşturan dile sahip çıkıyor.

Türkçenin önemli sorunlarından birisi de bilim dili olarak yetersiz kaldığının söylenerek, Osmanlı gibi iki sınıflı bir toplum haline getirilmeye çalışılmasıdır. O dönemlerde de aydın kesim halktan farklı Arapça-Farsça karışık bir dil kullanıp halktan kopmuşlar ve yukarıdan bakmışlardır. Günümüzde de bu durumun yeniden hortlamaya başladığını görüyoruz.. Bilim yoluyla giren yabancı sözcüklerin Türkçe karşılığını bulmak yerine doğrudan kullanıyoruz. Bu da tam bir keşmekeşe dönüşüyor. Özellikle televizyonda sıkça gördüğümüz kendini aydın olarak niteleyen kesim bunu çok sık yapıyor ve ister istemez bu durum halka da yansıyor, böylelikle sahip olduğumuz Türkçe perişan ediliyor. (Tarihten bir not:1933 reformunu yaşayan İstanbul Üniversitesi'ne gelen yabancı bilim adamlarından 3 yıl içinde Türkçe öğrenmeleri ve bu sürenin sonunda derslerini Türkçe vermeleri istenmişti.)

Müzikte de Türk diline karşı adeta suç işleniyor. "öldürcen mi", "kırcan mı", "kescem" gibi Türkçede bulunmayan ifadeler pop müzik olarak 3 yaşındaki çocuğun bile diline yerleşmekte. İngilizce şarkı söylemek şarkıcıya ayrıcalık veriyor. İşi olmayana kız vermeyenler gibi İngilizce şarkı söylemeye de talep olmuyor. Böylece dil yavaş yavaş yok oluyor.

Bir de batıdan gelip dilimize yerleşen kelimeler dilimize o kadar hakim olmuş durumda ki Türkçesi karşılığı garipteniyor. "Kuaför, şarküteri, butik, rafineri, restoran, otel, motel, kamping, piknik, sauna, kafeterya, roof, devalüasyon, döviz, spiker, parlamento, brifing, seas, matine, suare, deplasman, avantaj, panel, sempozyum, mesaj, bonfile, termosifon, konfeksiyon..." gibi nice örnekler verilebilir. Rıza AKDEMİR Dil faciası ve Adnan Ötügen

Elimizdeki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin kalbi sayılan başkent bile dilini, mağazalarını, tabelalarını yabancılara özelleştirmiş. Ne yazık ki dildeki yozlaşma, yabancılaşma Ankara ile sınırlı değil. Bu sorun

Türkiye'nin ticaretinden televizyondaki programına kadar, konuşulan dilden sanatına kadar ilerlemiş ve tahribatını yapmış durumda.

Tarihin kayıtlarına göre, Osmanlı Devletinin son günlerindeki işgal döneminde İstanbul caddelerinin görüntüleri yabancı tabelalar ile süslüymüş, aydınların konuştuğunu halk, halkın konuştuğu dili de aydınlar anlamamış.

Tarih biliminin en önemli özelliği geçmişten ders alıp geleceği yorumlamaktır. Bu bağlamda Türk tarihi yeterince ders verici ve aydınlatıcı niteliktedir. Hala bazı şeyleri hissedip, anlamlandıramıyorsak sadece dilde değil bizi biz yapan tüm öğelerimizde tehlike çanlarının çaldığını gösterir. Tarihe bakıldığında çöküş aşamasındaki devletlerin bayraklarından evvel, dillerini kaybettikleri görülecektir. Dile gereken özeni gösterirsek tarih tekerrür etmeyecektir.

Konunun Önemini Özetleyen Sözler;

Dilini kaybetmiş bir millet, milli benliğini, değerlerini, özünü, daha doğrusu, her şeyini kaybetmiştir. "Bir ülkeyi yıkmak istiyorsanız, dilini tahrip edin" KONFÜÇYÜS "Milli duygu ile dil arasındaki bağ çok güçlüdür. Dilin milli ve zengin olması milli duygunun gelişmesinde başlıca etkindir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki bu dil bilinçle işlensin. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır." MUS-TAFA KEMAL ATATÜRK

Kaynak: Türkçemiz.net adresinden 08.06.2008 tarihinde alınmıştır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse "Giriş" bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse "Anlatımla İlgili Temel Kavramlar" bölümünü gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Türleri" bölümünü gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Türleri" bölümünü gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Türleri" bölümünü gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Biçimleri" bölümünü gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız doğru değilse "Anlatım Biçimleri" bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Anlatımda amaç, konu hakkında duygu ve düşünceleri okuyucuya en etkili biçimde aktarmak, bireyin anlatımdan zevk almasını sağlamaktır. Bunun için öncelikle anlatımın duruluk, doğruluk, açıklık, yalınlık, akıcılık, özgünlük ve doğallık gibi kimi niteliklere sahip olması gerekir. Duruluk anlatımda gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmayışı demektir. Anlatımda doğruluk; cümlelerin dil kurallarına uygun olması biçiminde açıklanabilir.

Anlatımda açıklık; bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından anlatımı gerçekleştiren kişi ile aynı biçimde kolaylıkla algılanmasıdır. Yalınlık ise süs ve özeniye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan doğal ve içten cümleler oluşturmaktır. Anlatımda akıcılık; anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çakışması olmayan, bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulmasıdır. Anlatımda özgünlük; yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliği yansıtan yazılar üretilmesi, doğallık ise gerçekliğin dışına çıkılmadan bir duygunun, bir düşüncenin içten geldiği gibi anlatılmasıdır.

Sıra Sizde 2

Başarılı bir konuşma gerçekleştirebilmenin en temel koşullarında biri konuşmanın amacının olmasıdır. Bunun dışında konuşmanın içten ve canlı olması, konuşmanın kişinin kendisine özgü kendi özgü üslubu ile gerçekleşmesi yani doğal olması önemlidir. Konuşmanın açık ve anlaşılır, akıcı ve inandırıcı olması konuşmacının sözleriyle dinleyicide güven duygusu oluşturması da başarılı bir konuşmanın temel ilkeleri arasında sayılabilir. Tüm bunlara ek olarak konuşmanın ilgi çekici olması, konuşmacının konuşmayı destekleyen öğeler kullanması, konuşmada görgü kurallarına uyulması ve sesin iyi kullanılması da konuşmanın başarısını artıran etmeler arasında sayılabilir.

Sıra Sizde 3

Başarılı bir yazılı anlatım için konuyu ve ana düşünceyi saptamak ve sınırlandırmak, bakış açısını belirlemek, düşünceleri düzenlemek (plan yapmak), ve anlatımın hangi anlatım biçimiyle gerçekleştirileceğinin belirlenmesi gerekir. Bunun yanı sıra başarılı bir yazılı anlatım gerçekleştirebilmek için yazılacak konuya ilişkin fikirlerin zihinde değerlendirilmesi, konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunması bunun içinde iyi bir okuyucu olunması, iyi bir sözcük dağarcığına sahip olunması, iyi bir gözlemci olunması, yazılacak konuya ilişkin anlatım birimlerinin doğru biçimde kullanılması, noktalama ve yazım kuralları uyulması, açık, yalın, özgün, duru ve doğru bir anlatımın gerçekleştirilmesi önemlidir. Başarılı bir yazılı anlatım için yukarıda belirtilen konuların yanı sıra yazma sürecinin aşamalarına uyarak yazma etkinlikleri gerçekleştirmek de önemlidir.

Sıra Sizde 4

Sözlü anlatım, konuşmanın yapıldığı anda anlaşılır olmalıken yazılı anlatımda; yazılı bir metni tekrar tekrar okuma olanağı vardır. Sözlü anlatımı yazılı anlatımdan ayıran diğer bir etmen de sestir. Ses, düşüncelerin önem ve anlamına göre ayarlandığında dinleyenleri olumlu biçimde etkiler. Ancak yazılı anlatımda ses ögesinin yerine anlatımın birimlerinin etkili kullanımı söz konusudur. Konuşma anında vücudun aldığı durum önemlidir. Hareketlerin ölçülü olması gerekir. Oysaki yazılı anlatımda böyle bir durum söz konusu değildir. Anlatım çeşitliliği, yazıda olduğu kadar sözlü anlatımda da geçerlidir. Yazarken ve konuşurken seçilecek sözcükler, düşünceleri anlatmaya yardımcı olur. Noktalama işaretleri yazıda akışı sağlar. Aynı şey, sözlü anlatımda sözcüklerin cümlede aldığı anlama göre söylenmesi ile olur. Bu bakımdan yapılacak konuşmalarda sözcükleri dikkatli kullanmak onları doğru telaffuz etmek ve cümledeki anlamına göre söylemek gereklidir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1977). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dil bilim I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977.
- Bayramıçlılar, Ö, N. Sarı Tosun, ve N. Ak. (1990). *Sözlü, yazılı ve bilimsel anlatım tekniği* İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayın No: 31.
- Bayreli L. Z. Çetindağ ve A. Celepoğlu. (2005). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Bülbül, R.A. (2000). *Yazılı anlatım ve yazı türleri*. Konya.
- Carter, C, J. Bishop ve S. L. Kravits. (2002). *Keys to effective learning*. 3rd. Ed. New Jersey: Printice Hall.
- Demirel, Ö. ve M. Şahinel. (2006). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*. 7. Baskı. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2002). *Türkçe öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Gülensoy, T., Z. Korkmaz, H. Zülfikar, M. Akalın, A. Erçilasun, İ. Parlatur, N. Birinci. (2003). *Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Yargı Yayınevi.
- Karadağ, M. (2001). *Kuram yöntem bağlamında yazılı sözlü anlatım*. Ürün Yayınları.
- Karadağ, Ö. (2011). Yazma eğitiminde anlatım tarzları ve öğretimi. *Yazma eğitimi*. (Ed. Özbay, M.). Pegem A Yayınları, 147-174.
- Karatay, H. (2011). Süreç temelli yazma modelleri: Planlı yazma ve değerlendirme. *Yazma eğitimi*. (Ed. Özbay, M.). Pegem A Yayınları, 21-40.
- Özdemir, E. (1987). *İlkokul öğretmenleri için Türkçe öğretimi kılavuzu*. İstanbul.
- Raimes, A. (1983). *Techniques in teaching writing*. London.
- Sever, S. (2000). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uğur, A. (2002). *Türk dili sözlü ve yazılı anlatım*. Kütahta.
- Temizkan, M. (2007). "Türkçe öğretmenlerinin yazılı anlatım etkinliği çerçevesinde yaptıkları uygulamalar" *Milli Eğitim*. Bahar, 36-174. <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/174/dergiler/174/10.pdf>
- Tompkins, Gail E. (2004). *Teaching writing*. New Jersey: Merrill Printice Hall.
- Wikipedia, (2007). Anlatım. http://tr.wikipedia.org/Erişim_tarihi:_12.09.2007
- Yıldız, C. (2003). *Anadili öğretiminde çağdaş yaklaşımlar ve Türkçe öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Yörük, Y. (1997). *Güzel konuşma/yazma*. İstanbul: Serhat Yayınları.

Metin Üretimi

3

Bu ünite de metin kavramının tanımı, gösterge kavramı, dilsel iletişimin temel birimi olarak metnin özellikleri, metin olma koşulları ve metin üretme evreleri konuları irdelenmekte ve bu doğrultuda örneklere yer verilmektedir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Metin kavramını açıklamak,
- Gösterge kavramını açıklamak,
- Dilsel iletişimin temel birimi olarak metnin özelliklerini kavramak,
- Metin olma koşullarını açıklamak,
- Bağdaşıklık türlerini örneklendirmek,
- Metin üretme evrelerini kavramak,
- Metin üretme evrelerinin özelliklerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Örnek Olay

Üniversiteyi yeni bitirmiş öğretmen olarak şirin bir beldede göreve başlamıştım. Henüz bir aylık öğretmendim. Heyecanlıydım, işimi ve öğrencilerimi çok seviyordum. Öğrencilerim üçüncü sınıfa gidiyorlardı ve toplam yirmi bir kişiydiler. Birlikte geçirdiğimiz bir ay içinde birbirimize alışmıştık. Veliler okula geldikçe onlarla da tanışıyor, ayaküstü sohbet ediyordum. Okulda veli toplantıları başlamıştı. Benim de bir veli toplantısı düzenlemem gerekiyordu. Zamanımı planladım, öğrenciler aracılığıyla toplantı gününün ve saatinin velilere ulaşmasını sağladım. Nasılsa velilerle tanışıyorum diye düşünüyordum ve toplantı öncesi pek bir planlama yapmamış, toplantıyı çok da ciddiye almamıştım. Seçeceğim sözcükleri, söze neyle başlayıp sözü nasıl bitireceğimi zihnimde netleştirmemişim. Toplantı başladığında birden çok heyecanlandığımı fark ettim. Önce söylemem gerekenleri sona bırakmış, bazılarını da unutmuşum. Seçtiğim sözcükler de yanlış. Bu yanlış sözcükler, velilerimle iletişimimi istediğim noktadan uzaklara götürmüştü. Toplantı bittiğinde üzgündüm. Gerekli planlamayı yapmadığım için zamanı da çok uzatmıştım. Oysa bu tür aksilikler, öğrenciyken yazılı sınavlarımda da başıma gelmişti. Planlamadan verdiğim sınav kâğıtları, gereksiz yinelemelerle dolu olduğundan bana düşük notlar olarak geri dönmüştü. Okuldan çıkıp eve doğru yürürken aklımda tek bir şey vardı: Metin üretmeyi öğrenmek.

Anahtar Kavramlar

- Metin
- Gösterge
- Metin olma koşulları
- Bağdaşıklık
- Tutarlılık
- Metin üretme evreleri

İçindekiler

- GİRİŞ
 - Gösterge
- DİLSEL İLETİŞİMİN TEMEL BİRİMİ OLARAK METİN
- METİN OLMA KOŞULLARI
 - Bağdaşıklık
 - Tutarlılık
 - Amaçlılık
 - Kabul Edilebilirlik
 - Bilgilendiricilik
 - Durumsallık
 - Metinler Arasılık
- METİN ÜRETME EVRELERİ
 - Amacın Belirlenmesi
 - Konuyu Seçme ve Sınırlandırma
 - İletiyi Belirleme
 - Düşünceleri Düzenleme
 - Söylem Tasarımı
 - Kavram Ağını Kurma
 - Dilsel Gösterenleri Seçme
 - Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş
 - Söyleme / Yazma

GİRİŞ

Dil, anlama ve anlatma olmak üzere iki temel etkinlik alanından oluşmaktadır. Anlatma, konuşma ve yazma becerilerini içerir. Sözlü iletişim konuşma, yazılı iletişim ise yazma becerisine dayanır. Birey; konuşma sürecinde sözlü olarak sunulan metinler, yazma sürecinde yazılı olarak sunulan metinler üretir.

Metin, belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bildirişim; konuşucuyla dinleyici arasında bildiri alışverişi, karşılıklı bildiri aktarımı, bildirim eyleminin çift yönlü görünümüdür (Vardar, 1988, s.47). İşlevsel dil bilime göre dilin temel işlevi, bildirişim sağlamaktır. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir. Kısaca metin, başı ve sonu kesin çizgileriyle sınırlı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı olarak tanımlanabilir (Akbayır, 2006, s.215). Dil bilime Saussure'ün getirdiği en önemli kavramlardan biri olan dilsel gösterge, dilin mesaj iletmek için başvurduğu araçlardır.

Bildirişim: Konuşan ile dinleyici arasında bildiri alışveriştir.

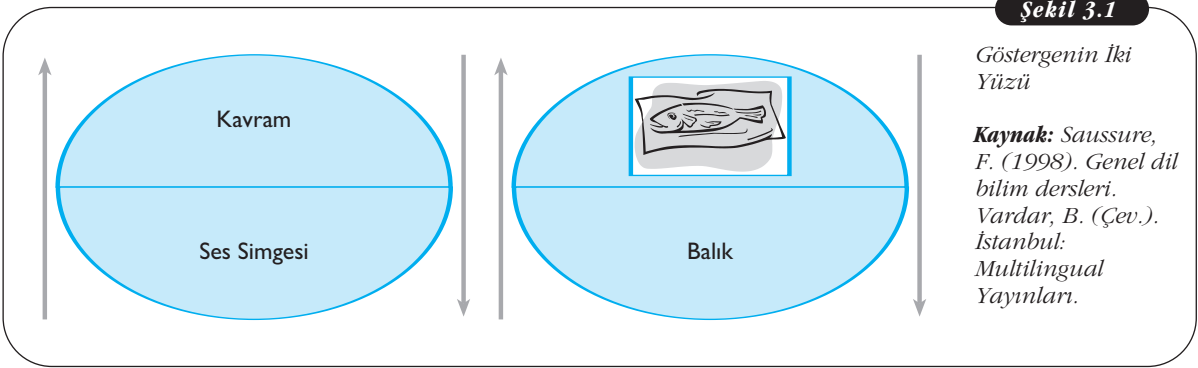
Gösterge

Saussure'e göre her dil göstergesi, iki yüzü olan bir gerçekliktir. Biri somut; yani duyduğumuz şey, öteki soyut; yani zihnimizde tasarladığımız imgedir. Dil göstergesi, bir gösteren ile bir gösterilenin birleşmesinden oluşur ve bu iki parça, tıpkı bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan bütünlerden oluşmaktadır (Kıran, 1996, s.60). Göstergenin iki yüzü örnekte gösterilmiştir.

Gösterge: Bir gösteren ile bir gösterilenin birleşmesinden oluşan bütündür.

Balık sözcüğü somut olarak /b/, /a/, /l/, /ı/, /k/ ses dizisi biçiminde gerçekleşir. Bu sözcüğün anlamı; yüzebilen; solungaçları, kuyruğu olan bir hayvan kavramına göndermede bulunur. Ses dizisi göstereni, anlam ise gösterileni oluşturur (Saussure, 1998, s. 108). Bu gösterge, Şekil 3.1'de görüldüğü gibi iki yönlü, iki yüzü olan bir ögedir; bu iki yön sürekli olarak birbirini anımsatır, birbirini çağırır.

ÖRNEK

Göstergenin birinci yönünü gösterilen (kavram) oluşturur. Belli biçimiyle suda yaşayan yaratık kavramı, onun aynı dili konuşanlarda ortak olan bilişsel nitelikteki gösterilenidir. Türkçede /b/, /a/, /l/, /ı/, /k/ seslerinden oluşan ve bütünüyle sessel nitelikteki gösteren, sessiz okuma sırasında bile bilişsel imgeyi canlandırmaktadır (Aksan, 1998, ss. 153–154).

Her metin, anlam bütünlüğü oluşturan metin parçacıklarının (cümle ve cümle değerindeki birliklerin) toplamıdır. Bu metin parçacıkları birleşerek metnin içeriğini oluşturur. Dilsel göstergelerin tasarlanmış bir bütünü olan metinler; heyecan,

coşku, korku, sevgi gibi birçok soyut kavramı kullanan ve alıcısında birbirini izleyen bilişsel imgeler yaratan anlam bakımından zengin dilsel birimlerdir (Akbayır, 2006, s.215).

DİLSEL İLETİŞİMİN TEMEL BİRİMİ OLARAK METİN

Dile dayalı iletişimde sesler, sözcükler ve cümleler bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bireyler, iletişimde doğal olarak metinleri kullanmaktadır. Metin, dilsel iletişimin temel birimidir ve doğası gereği, anlamsal ve dilsel olarak bir bütünlüğü göstermektedir (Keçik, 2004, s. 10). Aşağıdaki örnekle bu durum açıklanmaya çalışılmıştır.

ÖRNEK

- *Murat düşmüştü.*
- *Murat'ın canı acıyordu.*
- *Murat'ın ellerinde sıyrıklar vardı.*
- *Murat'ın üstü başı çamur içindeydi.*
- *Zeynep Hanım üzüldü.*
- *Zeynep Hanım Murat'ın öğretmenidir.*
- *Zeynep Hanım temizledi.*
- *Murat iyi hissetti.*

Yukarıda yer alan sıralı cümleler birleştirildiğinde şu biçime dönüştürülebilir:

“Murat'ın canı acıyordu; ÇÜNKÜ düşmüştü VE ellerinde sıyrıklar vardı. ÜSTELİK üstü başı DA çamur içindeydi. Öğretmeni ONU ÖYLE GÖRÜNCE üzüldü. Yaralarını VE üstünü temizledi. KISA BİR SÜRE SONRA Murat KENDİNİ DAHA iyi hissetti.”

Sıralı cümleler ve paragraf biçiminde ifade edilen cümleler karşılaştırıldığında paragraf biçimindeki ifadede bazı cümlelerin birleştirildiği, bazı sözcük ve öbeklerin eklendiği, bazılarının ise silindiği ya da yerine başka sözcükler kullanıldığı görülmektedir. Bu değişimler sonucunda ikinci örnekteki cümle sayısı azalmakta; ancak ikinci örnek daha çok bilgi vermektedir. Çünkü cümlelerde anlatılanlar, neden-sonuç ve zaman ilişkileri kullanılarak anlamsal açıdan; yinelenen öğeler silindiği için de biçimsel açıdan bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu nedenle dilsel açıdan metin; birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan cümleler dizisidir. Bu diziliş rastlantısal değil belli bir mantık sırasına dil bilgisi kuralları ve metin işleyişine göre yapılmaktadır.

SIRA SİZDE

1

Metin oluşturma sürecini çevrenizdeki hangi eylem ya da eylemlere benzetebilirsiniz?

Metin, iletişimin birimidir. Eksiksiz bir iletişim, iyi düzenlenmiş metinlerle gerçekleşir.

Dilsel iletişimin temel öğeleri şu biçimde sıralanabilir:

Konuşucu/yazar; metni sözle ifade eden konuşucu, kaleme alan ise yazardır.

Alıcı; konuşucunun ya da yazarın kodladığı iletiyi alıp kodunu çözen kişidir.

Gönderge; kendisinden söz edilen nesne, kişi, kavramdır. Her zaman üçüncü tekil kişi iyelik ekleriyle ifade edilir. Örtük de olsa göndergesi olmayan bir metinden söz etmek olanaksızdır. İki tür gönderme vardır. Birincisi; sözlü iletişimi belirleyen; bu iletişim sırasında var olan zamanı, nesnelere, varlıkları kapsayan **durumsal göndergedir**. İkincisi olan **metinsel gönderge;** yazılı ya da sözlü iletişim sırasında var olmayan yerleri, nesnelere ve varlıkları içerir (Kıran ve Kıran, 2006, s.87).

İleti Türleri	Durumsal Gönderge	Metinsel Gönderge
Romanlar, masallar, anlatılar, raporlar, makaleler	Durumsal gönderge yoktur.	Her şey betimlenebilir ya da anlatılabilir.
Tiyatro	Dekorlar, oyuncular, nesnelere ve izleyiciler durumsal göndergedir.	Anlatılar, betimlemeler, kişilerin çağrıştırdıkları
Çizgi romanlar, resimli ya da fotoğraflı anlatılar	İmge ya da imgeler, durumsal göndergedir.	Metinler aracılığıyla çağrıştırılır.

Tablo 3.1

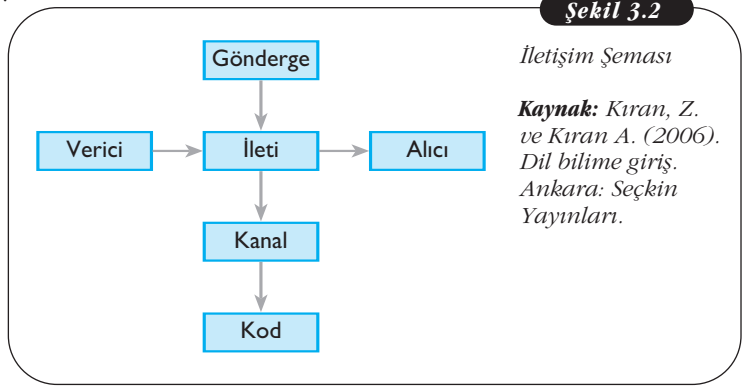
Kaynak: Kıran ve Kıran (2006). *Dil bilime giriş. Ankara: Seçkin Yayınları.*

İleti; bir sözcük ya da metindir. Dilsel bildirişim eyleminde konuşucunun/yazarının belli bir düzğüye uygun olarak oluşturup alıcıya yönelttiği göstergesel bütündür (Vardar, 1998, s.46).

Kanal; metnin kullandığı somut araçtır. Yazılı metinde; gazete sayfası, defter kâğıdı, kitap sayfası, bilgisayar ekranı olabilir. Sözlü metinde somut araç ise ses dalgalarıdır (Kıran ve Kıran, 2006, s.90).

Kod; iletinin üretildiği dildir. Bu, her şeyden önce anlaşma için gerekli olan ortak dilsel koddur. Bu nedenle anlatıcı ve alıcının aynı dili konuşması gerekmektedir. İletişimin bu iki ögesi aynı kodu kullanmıyorsa iletişim gerçekleşmez.

Tüm bu ögeler, R. Jakobson'un belirttiği iletişim şemasında olduğu gibi belli bir düzen içerir. Dilsel iletişimin temel ögeleri Şekil 3.2'de gösterilmiştir.

Dilsel iletişimin temel birimi olarak metin kavramını tartışınız.

SIRA SİZDE
2

METİN OLMA KOŞULLARI

İletişimde metinlerin işlevleri üzerine yoğunlaşan De Beaugrande ve Dressler (1981), dilsel bir ürünün metin olabilmesi için gerekli özellikleri yedi başlıkta toplamıştır. Bu özellikler şöyledir:

Bağdaşıklık

Metindeki sözcüklerin ve cümlelerin birbirlerine aşamayla eklenmesine bağdaşıklık denmektedir. Bağdaşıklık, metnin yüzeysel yapısındaki dil bilgisel ilişkiler yoluyla oluşan bağlantılarla ortaya çıkar. Metindeki bağdaşıklık ilişkisi bazen bir cümlenin içinde, bazen cümleler arasında, bazen de paragraflar arasında ortaya çıkmaktadır.

Cümlelerin birbirlerine eklenerek bir metin oluşturmasını sağlayabilmek için uyulması gereken ölçütlerden bazıları, doğrudan metnin yüzey yapısıyla; yani sözcük ve söz dizimi düzeyiyle ilgilidir. Tüm bunlar, metnin kendi içinde uyumlu olmasını sağlar. Genellikle bağlaçlarla yapılan bağlantılama, komşu cümlelerdeki önermeler arasındaki ilişkiye dayanılarak yapılır (Toklu, 2003, s.127). Bağdaşıklık ölçütü, önermelerin birbirlerine bağlanması ve metnin çizgisel biçimde düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkar. Başka bir deyişle bir metnin uyumlu olabilmesi için,

Metin Olma Koşulları:

1. Bağdaşıklık
2. Tutarlılık
3. Amaçlılık
4. Kabul edilebilirlik
5. Bilgilendiricilik
6. Durumsallık
7. Metinler arasılık

kendisini oluşturan çeşitli bölümlerin dilsel bir bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmaları gerekmektedir. Metnin uyumluluğunu sağlayan dilsel ögeler, gerek bölümlerin kendi içlerinde gerekse bölümler arasında dil bilgisel, söz dizimsel, anlamsal ve mantıksal bağlantılar kurulmasına yardımcı olurlar. (Onursal, 2003, s. 120).

Gönderim

Bir metnin bağdaşıklık özelliği taşıyabilmesi için içermesi gereken dilsel ögeler arasında bulunan gönderim, artgönderim ve öngönderim olarak iki biçimde görülmektedir. Eşgönderim ilişkisi içinde olan her sözcük ya da dil bilgisel öge; başka bir deyişle göndermeleri aynı olan her gösterge, birer artgönderimdir. Artgönderimler bir metinde çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir:

- Aynı göstergenin yinelenmesi ile oluşanlar.

ÖRNEK

*Dün **annemi** aradım. **Annemin** telefondaki sesi titriyordu.*

- Bir göstergenin, özellikle de kişi adının, bir kısmının kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

*Semaver, **Sait Faik Abasıyanık'ın** on dokuz öyküden oluşan kitabıdır. **Abasıyanık**, ilk öyküde bir fabrikada işçi olan Ali'nin annesiyle geçirdiği mutlu günleri anlatır.*

- Göstergenin yerine aynı anlama gelen bir niteleme kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

***Emre** çayırda koşuyordu. **Arkadaşsız, yapayalnız çocuk**; onu kuşatan bu basit, saf çevresinde yaşayıp gidiyordu.*

- Bir göstergenin yerine onu tanımlayan bir adılın kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

*Zaman zaman bütün bunları ona unutturan tek şey, **gezgin satıcıydı. Onu** görür görmez olanca hızıyla koşmaya başladı.*

- Göstergenin eş anlamlısının kullanılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

***Parayla** ilgili tüm sıkıntıları herkesle paylaşıyordu. **Nakit** sıkıntısı çektiğini söylemişti.*

- Eylemin adlaştırılmasıyla oluşanlar.

ÖRNEK

*Askerliğini bitirip gelince orman bölgesinde ev yaptı, ormancılık yapmaya **başladı**. Bu **başlangıç**, yeni bir hayatın kapısını açtı.*

- Göstergenin üst anlamlısının kullanılmasıyla oluşanlar.

Kalemin ve defterin, ağaçtan yapılmış olması çocuğu şaşırtmıştı.

ÖRNEK

Bağdaşıklık ögesi olan **öngönderimler**, artgönderimlerin tersine anlamlı bir birimin yerini tutan bir ögenin söylemde ondan daha önce anılmasıyla ortaya çıkar (Vardar 1998, s.162).

Buradan ayrılmadan önce, şunu belirtmeliyim ki çok güzel bir iş yapmışsınız.

ÖRNEK

Eksiltili Anlatım

Eksiltili anlatım, alıcının algılamasını olumsuz biçimde etkilemeyecek şekilde, metindeki bazı ifadeleri düşürme yoluyla oluşur. Eksiltili yapı şöyle örneklendirilebilir:

- Ben gidiyorum.

- Ben de.

ÖRNEK

Örnekteki metinde alıcının söylediği “Ben de.” sözü aslında “Ben de gidiyorum.” cümlesinin eksiltili anlatımıdır.

Değiştirim

Bağdaşıklık ilişkisi kuran bir başka unsur da değiştirimdir. Değiştirim, metinde bir ögenin yerini bir başka ögenin alması yoluyla oluşur.

*Ayşe'nin notları çok **iyi**. Demet'in de **öyle** değil mi?*

*Aldığı armağanları **geri vereceğini** söyledi ve **öyle** yaptı.*

ÖRNEK

Bağlama Ögeleri

Bir metinde bağdaşıklığı sağlayan bağlama ögeleri bulunmaktadır. Bağlama ögelerinin çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Bu ögeler, metinde dil bilgisel ve anlamsal bağlar oluşturur. Bağlantı ögelerinden bazıları şöyle sıralanabilir (Onursal, 2003, s. 120):

- Metindeki zamansal değişimi ve gelişimi gösteren zamansal bağlantı ögeleri (önce, sonra, daha sonra, sonunda...),
- Metindeki uzama ilişkin değişimi ve gelişimi gösteren uzamsal bağlantı ögeleri (burada, orada, aşağıda, yukarıda, altında, üstüne...),
- Metne konu olan düşüncelerin öncelik, önem gibi ilişkilerini gösteren sıralama bağlantı ögeleri (öncelikle, ilk olarak, ayrıca, bir yandan, diğer yandan...),
- Düşüncelerin değişik biçimde yeniden ele alınmasını sağlayan yeniden oluşturma bağlantı ögeleri (başka bir deyişle, sonuç olarak, ya da, yani...),
- Uslamlama bağlantı ögeleri (fakat, bununla birlikte, ancak, oysa, zaten...),
- İki düşünceyi ya da göstergeyi doğrudan birbirlerine bağlayan bağlantı ögeleri (ve, ile...).

Bağdaşıklık ögeleri, cümleler arasındaki anlamsal ve mantıksal bağları kurarak cümlelerinin birbirlerine eklenmelerini ve metnin çizgiselliğinin oluşmasını sağlar.

Bağdaşıklık özelliği gösteren cümleler yazınız.

3

SIRA SİZDE

Tutarlılık

Tutarlılık, metinde yer alan kavramlar arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Bağdaşıklık, metnin yüzeyinde dilsel öğeler aracılığıyla görülebildiği halde tutarlılık, derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantıdır (Onursal, 2003, s. 121).

Bağdaşıklık, kendisini yalnızca metnin yüzeyinde somut bir biçimde gösterirken tutarlılık olgusu, soyut anlam düzeyinde incelenir. Bu nedenle tutarlılık, ilk bakışta metnin yüzeyinden algılanamaz; belli bir yorum süreci gerektirir. Metinde yer alan eylem, durum ya da olayların; yani göndergelerinin alıcının sahip olduğu metin dışı dünya gerçeklerine ilişkin bilgiler doğrultusunda anlamlandırabileceği biçimde ortaya çıkmasına bağlıdır. Başka bir deyişle metnin göndergelerinin, alıcının dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi gerekmektedir.

ÖRNEK

Bilgi çağında bütün örgütsel yapılar gibi küresel rekabet şartları içerisinde eğitim örgütleri de varlıklarını sürdürebilmek, örgütsel hedeflerini gerçekleştirebilmek, organizasyonlarını çağın gereklerine göre yeniden yapılandırabilmek için örgütsel yönetim yapılarında bilgi yönetimine dair stratejik süreçler planlamak durumundadırlar.

Yukarıdaki örneğe bakıldığında bu cümle dizisi; küresel rekabet, eğitim örgütleri, örgütsel hedef, stratejik planlama alanlarında bilgisi olan alıcılar tarafından gerekli mantıksal bağlantılar kurularak yorumlanabilecektir. Ancak aynı cümle dizisi, örnek cümlede geçen kavramlara ilişkin bilgisi olmayan alıcılara tutarsız gelebilir; çünkü onlar bu metnin evreniyle örtüşen bir dış dünya bilgisine sahip olmadıkları için metinde yer alan anlamsal bağlantıları kuramayabilirler.

Amaçlılık

Her yazı ya da her konuşma, belirli bir amaca yöneliktir. Bireyi anlatıma iten ana neden, amaçtır. Amacı belirleyen cümle, ana düşünceyi oluşturur. Anlatılara bu düşünce yön verir. Anlatının düşünce yapısı ana düşünce üzerine kurulur. Bu nedenle anlatıda kullanılacak her ögenin, ana düşüncenin ekseninde bulunması gerekir. Metindeki yardımcı düşünceler, açıklamalar, örnekler; ana düşünceyi desteklemek ve ana düşüncenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak içindir.

Kabul Edilebilirlik

Bir metnin kabul edilebilirliği, metnin iç yapısına ve alıcının özelliklerine bağlıdır. Metnin niteliği, tutarlılığı, anlaşılabilirliği ve bilgi vericiliği birinci boyut olan metnin iç yapısını; alıcının beklentileri ise ikinci boyut olan alıcının özelliklerini oluşturmaktadır. Kabul edilebilirlik, metin üreticisi ile metin alıcısı arasında ne kadar bilginin paylaşıldığı ve her ikisinin uzlaşmalarının ne kadar örtüştüğü ile de yakından ilgilidir (Toklu, 2003, s.131). Metnin amacı ve kabul edilebilirlik düzeyi arasında yakın bir ilişki vardır. Metnin amacı ne kadar açık biçimde ortaya konursa alıcı tarafından kabul edilmesi de o derece kolay olacaktır.

Bilgilendiricilik

Bilgilendiricilik, bir metinle aktarılan bilgilerin nitelik ve niceliği ya da bu bilgilerin bilinirlik derecesi anlamına gelir. Metin alıcısı için yeni olan bilgilerin çokluğu metnin anlaşılmasını zorlaştırabilir. Eski bilgilerin çokluğu ise metnin anlaşılma düzeyini artırdığı halde okumaya ya da dinlemeye değer olmamasına yol açabilir (Coşkun, 2007, s.239).

Durumsallık

Durumsallık kavramı, bir metnin alıcısına ve alıcısının yaşantısına uygunluk olarak ifade edilebilir. Metin ile alıcı arasında bir yaşantı ortaklığı bulunmalıdır. Gönderilmiş olan bildiri alındığında bir yaşantı ortaklığı bulunmazsa dilsel bildiri anlaşılmaz. Sözelimi Bodrum'da bir cadde kenarına konan reklam panolarındaki "kar lastiği" afişi kimsenin ilgisini çekmez ve durumsallık ilkesine uymadığından pek bir anlam ifade etmez.

Metinler Arasılık

Metinler arasılık metinlerin anlamının başka metinler tarafından şekillendirilmesidir. Başka bir deyişle bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişkidir. Her metin, önceki metinlerle ilişkiye girer. Bu durum, metnin anlamlandırılmasında alıcının ilgili metni ilişkili olduğu diğer metinleri de düşünerek kavramasını sağlar. Metin tamamlama, bir açıdan metinler arası ilişki kurmaktır (Akbayır, 2006, s.235)

Metin kavramı; kendisini oluşturan cümle dizilerini birbirlerine bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleriyle bağlanarak bir anlam bütünü oluşturmasıyla meydana gelen, belli bir amaçla üretilmiş, başı ve sonu kesin çizgileriyle sınırlandırılan yazılı ya da sözlü bir dilsel ürün olarak tanımlanabilir. Metin, iletişimin birimidir.

Metin olma koşullarını açıklayınız.

SIRA SİZDE

METİN ÜRETME EVRELERİ

Metin üretme evreleri; amacı belirleme, konuyu seçme ve sınırlandırma, iletiyi belirleme, düşünceleri düzenleme, söylem tasarımı, kavram ağını kurma, dilsel gösterenleri seçme, metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş ve söyleme / yazma olmak üzere sınıflandırılabilir.

Amacı Belirleme

Metin üretimi, amacın belirlenmesiyle başlar. Her yazı ya da her konuşma, belirli bir amaca yöneliktir. Alıcıya ne iletilmek istendiği metnin amacını oluşturur. Bireyi anlatmaya iten ana neden amaçtır. Metinlerin taşıdığı iletişimsel amaç, dilin kullanım amaçlarıyla doğrudan ilişkilidir.

John Lyons, dilin "betimsel, anlatımsal ve toplumsal" amaçlara yönelik olarak kullanıldığını belirtir (Akt: Subaşı, 2004, s.22):

1. Betimsel Amaç: İletişimde dilin betimsel amaçlara yönelik olarak kullanılmasını gerektiren eylemler şunlardır:

- Bilgi vermek,
- Bilgi edinmek, almak.

Bu nedenle bilgi aktaran metinlerde, dilin betimsel kullanımının ağırlıklı olması beklenir. Betimsel kullanımın anlatım biçimlerinden betimleme ile bir ilgisi yoktur. Betimsel amaçlara yönelik metinlerde anlatım biçimlerinden açıklama ve tartışma kullanılır (Akbayır, 2006, s.219).

2. Anlatımsal Amaç: Birey, dili anlatımsal amaçlara yönelik olarak şu eylemleri gerçekleştirirken kullanır:

- Düşünsel tutumu açıklamak,
- Duygusal eğilimi açıklamak,
- Ahlaki tutumu açıklamak,
- Ön yargıları, beklentileri açıklamak.

Metin Üretme Evreleri:

1. Amaç belirleme
2. Konuyu seçme ve sınırlandırma
3. İletiyi belirleme
4. Düşünceleri düzenleme
5. Söylem tasarımı
6. Kavram ağını kurma
7. Dilsel gösterenleri seçme
8. Metin düzeyinde dilsel Kodlamaya geçiş
9. Söyleme/Yazma

Birey; dili anlatımsal amaçlara (sanatsal anlatım) yönelik olarak duygusal eğilimi belirtmek, paylaşmak ve anlatmak için kullanır. Anlatımsal amaçlara yönelik metinlerde anlatım biçimlerinden betimleme ve öyküleme kullanılır (Akbayır, 2006, s.220).

Dilin anlatımsal amaçlara yönelik olarak kullanıldığı eylemlerde dil, bireyin içsel özelliklerinin yansıtıcısıdır. Bu nedenle estetik değerler aktaran metinlerde dil, ağırlıklı olarak anlatımsal amaçlarla kullanılır (Subaşı, 2004,s.23).

3. Toplumsal Amaç: Dilin toplumsal amaçlara yönelik kullanılmasını gerektiren selamlaşmalar, vedalaşmalar, davetler, duyurular, reklamlar bu gruba girmektedir. Birey, dili toplumsal amaçlara yönelik olarak yukarıdaki eylemleri gerçekleştirmek için kullanır.

Konuyu Seçme ve Sınırlandırma

Gerek sözlü anlatım gerekse yazılı anlatımda başarılı olmanın en önemli koşullarından biri, konunun seçimidir. Konu, anlatının temel gereğidir. Günlük konuşmalarda konuları genellikle gündemdeki olaylar ve olgular, izlenen bir film, okunan bir yazı, izlenen bir maç, bireysel duygular oluşturur. Bir topluluk karşısında konuşma yapılacaksa konunun seçilmesi ve sınırlandırılması kaçınılmazdır. Yaşantılar, ilgiler, okunanlar, dinlenenler; konuşma ve yazma konusu bulmada kaynaklık eden öğelerdir. Konu seçiminde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir değişken ise okuyucu ya da dinleyici grubunun özellikleridir. Konunun sınırlandırılmasında okuyucu ve dinleyicinin özellikleri, metnin uzunluğu/kısalığı, metin üreticisinin konuya ilişkin bilgi birikimi ve yaşantıları önemli etkenlerdir. Konunun sınırlandırılmasında genelden özele doğru bir yol izlenir. Özele doğru inildikçe konu derinleşir. Genel bir konunun sınırlandırılmasına ilişkin basamaklar örnekte verilmiştir.

ÖRNEK

Genel Konu: Eğitim

Birinci Basamak

Eğitim ve Öğretmen

Eğitim ve Öğrenme

Eğitim ve Okul

İkinci Basamak

Yaşantıdaki Öğretmenler

Öğrenmedeki Unsurlar

Okuldaki Dersler

Üçüncü Basamak

Türkçe Öğretmenim

Öğrenmede Bireysel

Farklılıklar

En Sevdiğim Ders

İletiyi Belirleme

Anlatının düşünce yapısı, ileti üzerine kurulur. Metnin temel düşüncesi/duygusu iletiyi oluşturur. Bu nedenle ileti, metnin belkemiğidir. İleti, metne birlik ve bütünlük kazandırır. Başka bir deyişle metnin örgüsü, ileti üzerine kurulur. İletinin, düşünceleri kontrol etmesi, düşünceler arasındaki ilgi ve bağlantıları kurup metinde bir bütünlük sağlaması için birtakım özellikler göstermesi gerekir. (Özdemir, 1999, s.11) Bunlar aşağıda açıklanmıştır:

- Konu değil düşünce olmalıdır.

ÖRNEK

İleti: Yaban, köy ve köylü sorununa parmak basan gerçekçi bir romandır.

- Açık ve özlü olmalıdır.

İleti: Yaban'da Türk köylüsüyle Türk aydını arasındaki derin uçurum ortaya konmuştur.

ÖRNEK

- İleti; açıklamaya, neden-sonuç ilişkisi göstermeye, karşılaştırmaya uygun olmalıdır.

İleti: Ölüm biçliktir.

ÖRNEK

Örnekte iki ayrı şairin ölüm konusunda iç dünyalarını nasıl yansıttıkları görülmektedir.

...

*Can kafeste durmaz uçar
Dünya bir ban konan göçer
Ay dolanır yıllar geçer
Dostlar beni hatırlasın.*

ÖRNEK

*Can bedenden ayrılacak
Tütmez baca yanmaz ocak
Selam olsun kucak kucak
Dostlar beni hatırlasın...*

(Aşık Veysel Şatıroğlu)

*Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol.
Rıbtımda kalanlar bu seyahatten elemli,
Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli.
Biçare gönüller! Ne giden son gemidir bu!
Hicranlı hayatın ne de son matemidir bu!...*

(Yahya Kemal Beyatlı)

İleti ve konu arasındaki farkı tartışınız.

SIRA SİZDE

5

Düşünceleri Düzenleme

İletiyi ilgili düşünceler oluşturulur, iletiyi destekleyecek yardımcı düşünceler bulunur ve bunlar belirli bir kurgu çerçevesinde düzenlenir. Çok iyi bilinen bir konuda kısa bir metin oluşturulurken zihinsel bir plan yapılabilir. Örneğin izlenen bir film anlatılıyorsa bu, uzun bir planlamayı gerektirmez. Film zihinsel olarak değerlendirilir ve anlatılmaya değer noktalar belirlenip anlatılır. Ancak metin üreticisi daha farklı konularda metin üretirken konunun kapsamı ve uzunluğu belirli bir düzenlemeyi gerektirmektedir. Düzenleme şu biçimde gerçekleştirilebilir:

- İletiyi ilişkin düşünceler gruplandırılır. Böylece düşünce tekrarları önlenir.
- Anlatımda giriş, gelişme, sonuç bölümlerine uygun düşünceler; mantık ve önem sırasına göre düzenlenir.

- Her bölüm, görüş açısının başka yönünü açıklayan düşünce birimi durumuna getirilir (Beyreli ve diğerleri, 2005, s.45).

Söylem Tasarımı

Söylem tasarımı yapmak Michail Halliday'ın söylem çözümlemesi yaklaşımı içinde tanımlanan söylem alanını ve söylem kipini kapsar (Akt. Subaşı, 2004, s.24).

Söylem alanı şunları kapsar:

- Ortam; yani metnin üretildiği ve sunulduğu anda alıcıya ulaştığı yer.
- Metnin üretildiği yer birincil ortam, sunulduğu anda alıcıya ulaştığı yer ise geniş ortam olarak adlandırılır.
- Konu, metinde bir plan içerisinde aktarılan düşünceler.
- Söyleme katılanlar, metin üreticisi ve alıcı/alıcılar.

Söylem kipi şunları kapsar:

Metnin biçimsel özelliklerinin belirleyicisidir. Metindeki dil kullanımı, metin üreticisinin ve alıcısının etkileşim biçimine yönelik olarak belirli biçimsel özellikler taşır. Söylem kipi, metnin sözlü ya da yazılı sunumuyla ve metnin türüyle ilgilidir. Metinleştirmede, söylem kipine göre, sözlü ve yazılı iletişimin uzlaşmalarına dinleyici ya da okurun metin türüne özgü beklentilerine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilir.

Söylem tasarımında metin üreticisi, yukarıda sözü edilen tüm ayrıntıları birbiriyle ilişkilendirerek planlar.

Kavram Ağını Kurma

Kavram ağı kurulurken metindeki önermelerin birbiriyle uyumlu, tutarlı ve ortak bir konuya yönelik olmasına dikkat edilir. Metnin içerik şemasının alıcının yorumlama sürecini güdüleyecek biçimde bir kavram ağı içermesi sağlanır (Subaşı, 2004, s.25).

Dilsel Gösterenleri Seçme

Uygun sözcük seçimi, metin içeriğinin erişilebilir kılınmasında önemli bir rol oynar. Örneğin bilimsel metinlerin açıklama ve tartışma yönünün ağır basmasından dolayı eylemlere, sanatsal metinlerin betimleme özelliklerinden dolayı sıfatlara ağırlık vermesi; dilsel gösterenlerin seçimiyle ilişkilidir.

Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş

Metin üretmenin bu evresi, dilsel gösterenlerin seçimi evresiyle eş zamanlı gerçekleştirilen işlemdir. Üretilen metnin türüne göre metin üreticisi, içerik şeması içindeki bilgileri bu türe göre planlar. Bu evrede metin üreticisi, bölümler arasında devamlılığı sağlar ve söz dizimindeki dilsel birimleri seçer. Bunları gerçekleştirirken metin türünü dikkate alır.

Söyleme/Yazma

Söyleme ya da yazma, metin üretiminin son evresidir. Bu evrede içerik şemasındaki tüm bağlar, dilsel olarak kodlanır. Başka bir deyişle sözlü ya da yazılı olarak sunulan metinlere ulaşılır.

Yazılı olarak üretilen metinlerin denetlenmesi, metin üreticisi için yazdıklarını denetleme olarak düşünülebilir. Yazılan metnin gözden geçirilmesi sürecinde aşağıdaki adımlar izlenebilir:

- Cümlelerde anlatım bozuklukları varsa düzeltilir.
- Yazım kurallarına ve noktalama işaretlerine uygunluk denetlenir.
- Düşüncelerin akışındaki tutarlılık kontrol edilir.
- Metin olmanın ölçütleri denetlenir.

1. Bağdaşıklık: Metindeki sözcüklerin ve cümlelerin birbirlerine aşamayla eklenip eklenmediği kontrol edilir.

2. Tutarlılık: Metindeki anlamsal/mantıksal uyum, bütünlük gözden geçirilir. Bir metinde tutarlılık yoksa derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantılardan söz etmek olanaksızdır.

3. Amaçlılık: Metin üreticisi tarafından düzenlenen bir metnin belli bir amaca yönelmesi; yani rastlantısal olmaması gerekir. Metnin amacını ana düşünce oluşturur. Bu nedenle metnin içinde yer alan örneklerin ve yardımcı düşüncelerin ana düşünceyi desteklemesi gerekmektedir.

4. Kabul Edilebilirlik: Alıcı tarafından alınan bir metnin çözümlene işlemine girebilmesi için kabul edilebilir olması gerekir. Bu nedenle oluşturulan metnin alıcının özellikleriyle örtüşüp örtüşmediğine dikkat edilmelidir.

5. Bilgilendiricilik: Alıcıya sunulan bilginin yenilik ve eskilik özelliğine dikkat etmek, iyi bir metin üretme koşulları arasındadır. Bir metnin alıcının ilgisini çekmede ve ilgiyi devam ettirmede başarılı olabilmesi için okuyucuya sunduğu yeni ve eski bilgilerin dengeli olması gerekmektedir.

6. Durumsallık: Gönderici ile alıcı arasında bir yaşantı ortaklığı bulunmalıdır. Üretilmiş olan metin, alıcısı tarafından alındığında bir yaşantı ortaklığı bulunmazsa üretilen metin anlaşılmaz. Üretilen metnin bu özelliğe sahip olup olmadığı kontrol edilmelidir.

7. Metinler Arasılık: Bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişkidir. Her metin, önceki diğer metinlerle ilişkiye girer. Bu; metnin anlamlandırılması sürecinde alıcının o metni, ilişkili olduğu diğer metinleri de düşünerek kavramasını sağlar. Metin tamamlama, bir açıdan metinler arası ilişki kurmaktır (Akbayır, 2006).

Sonuç olarak iyi bir metin üreticisi olmak; metnin iletişimin birimi olduğunu bilmeyi, metin olma koşullarını bilip uygulayabilmeyi, metin üretme evrelerinde atılacak adımları bilmeyi gerektirmektedir. Anlatım becerilerinin gelişmişlik düzeyi, iyi bir metin üreticisi olma yolundan geçmektedir.

Özet

Metin kavramını açıklamak

Metin; belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen, başı ve sonu kesin çizgilerle sınırlı, anlamlı yapı oluşturan bir dil dizgesidir. Dilsel göstergelerin tasarlanmış bir bütünü olan metinler; heyecan, coşku, korku, sevgi gibi birçok soyut kavramı kullanan ve alıcısında birbirini izleyen bilişsel imgeler yaratan anlam bakımından zengin dilsel birimlerdir.

Gösterge kavramını açıklamak

Gösterge, dilin mesaj iletmek için başvurduğu araçlardır. Dil göstergesi, bir gösteren ile bir gösterilenin birleşmesinden oluşur ve bu iki parça, tıpkı bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan bütünlerden oluşmaktadır.

Dilsel iletişimin temel birimi olarak metnin özelliklerini kavramak

Dile dayalı iletişimde sesler, sözcükler ve cümleler bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bireyler, iletişimde doğal olarak metinleri kullanmaktadır. Dilsel iletişimin temel öğeleri; konuşucu ya da yazar, alıcı, gönderge, ileti, kanal ve koddur. Metin, dilsel iletişimin temel birimidir ve doğası gereği, anlamsal ve dilsel olarak bir bütünlüğü göstermektedir.

Metin olma koşullarını açıklamak

Dilsel bir ürünün metin olabilmesi için gerekli özellikler yedi başlıkta toplanmıştır. Bu özellikler; bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, durumsallık, bilgilendiricilik ve metinler arasıdır.

Bağdaşıklık türlerini örneklendirmek

Bağdaşıklık türleri; gönderim, eksilteli anlatım, değiştirim ve anlamsal bağlar oluşturan bağlantı öğeleridir. Bağdaşıklık türü olan gönderime şu örnekler verilebilir: “Dün **annemi** aradım. **Annemin** telefondaki sesi titriyordu.”, “**Emre** çayırda koşuyordu. **Arkadaşsız, yapayalnız** çocuk; onu kuşatan bu basit, saf çevresinde yaşayıp gidiyordu.” Değiştirim türüne ilişkin örnek cümle ise şu şekilde verilebilir: “Aldığı armağanları **geri vereceğini** söyledi ve **öyle** yaptı.”

Metin üretme evrelerini açıklamak

Metin üretimindeki evreler, metnin düşünsel olarak düzenlenmesi ve metinsel olarak eklenmesi işlemlerine yöneliktir. Metin üretiminin genel evreleri; amacı belirleme, konuyu seçme ve sınırlandırma, iletiyi belirleme, düşünceleri düzenleme, söylem tasarımı, kavram ağını kurma, dilsel gösterenleri seçme, metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş, söyleme/yazma biçiminde sıralanır.

Metin üretme evrelerinin özelliklerini kavramak

Amacı Belirleme: Metin üretimi amacın belirlenmesiyle başlar.

Konuyu Seçme ve Sınırlandırma: Yaşantılar, ilgiler, okunanlar, dinlenenler; konuşma ve yazma konusu bulmaya kaynaklık eden öğelerdir. Konu seçiminde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir değişken ise okuyucu ya da dinleyici grubunun özellikleridir.

İletiyi Belirleme: Anlatının düşünce yapısı, ileti üzerine kurulur. Metnin temel düşüncesi/duygusu iletiyi oluşturur.

Düşünceleri Düzenleme: İletiyi ilgili düşünceler oluşturulur, iletiyi destekleyecek yardımcı düşünceler bulunur ve bunlar belirli bir kurgu çerçevesinde düzenlenir.

Söylem Tasarımı: Söylem tasarımı yapmak; söylem alanını, söylem deyişini ve söylem kipini kapsar.

Kavram Ağını Kurma: Kavram ağı kurulurken metindeki önermelerin birbiriyle uyumlu, tutarlı ve ortak bir konuya yönelik olmasına dikkat edilir.

Dilsel Gösterenleri Seçme: Uygun sözcük seçimi, metin içeriğinin erişilebilir kılınmasında önemli bir rol oynar.

Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş: Metin üretmenin bu evresi, dilsel gösterenlerin seçimi evresiyle eş zamanlı gerçekleştirilen işlemidir. Üretilen metnin türüne göre metin üreticisi, içerik şeması içindeki bilgileri bu türe göre planlar. Söyleme/Yazma: Söyleme ya da yazma, metin üretiminin son evresidir. Bu evrede içerik şemasındaki tüm bağlar, dilsel olarak kodlanır. Başka bir deyişle sözlü ya da yazılı olarak sunulan metinlere ulaşılır.

Kendimizi Sınayalım

1. Anlatma etkinliğinin içerdiği beceriler aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?
 - a. Yazma-okuma
 - b. Okuma-dinleme
 - c. Konuşma-yazma
 - d. Konuşma-dinleme
 - e. Yazma-dinleme
2. Aşağıdaki gönderim ilişkilerinden hangisi öngönderimsel bir ilişkidir?
 - a. Deniz sıçrayarak uyandı. Rüyasında babasını görmüştü.
 - b. Biz onlarla konuştuk. Siz ne yaptınız?
 - c. Erkan hemen yatağa yattı. O gerçekten hastaydı.
 - d. Çocuk ağlıyordu. Annesi oyuncağını verdi.
 - e. Bunu sana söylemeliyim. Seni çok seviyorum.
3. Aşağıda gönderim ilişkilerinden hangisi artgönderimsel bir ilişkidir?
 - a. Bu simit bayat. Tazesini verelim.
 - b. Benim dersim bitti. Benim de.
 - c. Dün sokakta bir kedi görmüştüm. Zavalıcık soğuktan büzülmüştü.
 - d. Televizyonları bozulmuştu. Tamirciye telefon ettiler.
 - e. Ahmet her hafta sonu İstanbul'a gider. Orada annesinin evi var.
4. Metin üretme evrelerinde, metnin temel düşüncesi-nin/duygusunun belirlendiği evre hangisidir?
 - a. İletiyi belirleme
 - b. Konuyu seçme ve sınırlandırma
 - c. Amacı belirleme
 - d. Düşünceleri düzenleme
 - e. Söylem tasarımı
5. Aşağıdakilerden hangi ikisi metinleştirme ölçütlerinden biridir?
 - a. Sanatsallık-bilimsellik
 - b. Tutarlılık-bağdaşıklık
 - c. Açıklık-örtüklük
 - d. Cümle sayısı-sözcük sayısı
 - e. Durumsallık-açıklanabilirlik
6. İletişim eyleminde kodlama ve kod çözme işlemlerini aşağıdakilerden hangisi yerine getirir?
 - a. Araç-bağlam
 - b. Kanal-verici
 - c. Verici-alıcı
 - d. Bağlam-alıcı
 - e. Verici-araç
7. İletişimde metnin kullandığı somut araç ve dil aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Kanal-kod
 - b. Verici-kanal
 - c. Kod-alıcı
 - d. İletim-kod
 - e. Verici-bağlam
8. Metnin derin yapısında oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantı aşağıdakilerden hangisiyle gerçekleştirilir?
 - a. Bağdaşıklık
 - b. Durumsallık
 - c. Bilgilendiricilik
 - d. Tutarlılık
 - e. Kabul edilebilirlik
9. Aşağıdakilerden hangisi metin olma koşullarının öğelerinden **değildir**?
 - a. Tutarlılık
 - b. Metinler arasılık
 - c. Amaçlılık
 - d. Konuyu seçme
 - e. Bağdaşıklık
10. Aşağıdakilerden hangisi bağdaşıklık unsuru olan değiştirime örnektir?
 - a. Parayla dostluk olmaz.
 - b. - Ben artık yorulдум.
- Ben de.
 - c. Şunu da söyleyeyim ki gerçekten iyi iş çıkarıyorsun.
 - d. Önce eve geldi, sonra telefon açtı.
 - e. Bana çok çalışacağımı söylemişti ve öyle yaptı.

Yaşamın İçinden

“

Gözyaşı

Yeni tuttuğu hizmetçi kadına dedi ki:

— Dilin Anadoluluya benzemiyor. Rumelili misin sen?
— Serfiçe köylerindendim. Alnımın yazısıymış, buralara düştüm.

Anlıyor ki vaktiyle sarışınmış, mavi gözlüymüş. Şimdi saçları küçük aktar dükkânı bebeklerinin ne kıla, ne de ota benzeyen, dokunsanız hışırdayacağını sandığınız cansız, kuru, soluk rengini, şeklini almış. Gözleri eski şekerlenmiş şuruplar kadar donuk, ışıltısız, katı, suyu çekilmiş... Dibe çökmüş bir gam tortusu. Bu kadar kuru, kabuğa benzeyen göze hiç rastlanamamıştı. Belki bu kadın akşam rakısı zamanında, onun zevkini kaçırarak.

İçinden:

— Bir başkasını bulunca savarım! Dedi. Fakat hikâyesini dinlediği için savamadı.

Balkan Savaşı kopunca, sınıra çok yakın köylerde, bir akşamüstü şu korku yayılmış: Düşman geliyor!

Bütün köy halkı, mal, mülk ne varsa bırakıp kaçmaya karar veriyor; bir anda at, öküz, araba, kaçış için ne taşıt varsa hepsi hazır oluyor.

Dul Ayşe de hazır; bir atın üstündedir. Arkasında, beş yaşındaki oğlu, belinden sımsıkı sarılmış, önünde üç yaşındaki kızı bir kuşakla dizlerinden eğere bağlı, kucağında bir yaşına basmayan yavrusu uykuda...

Tepelerinden, ara vermeyen, soluk aldırmayan bir yağmur iniyor; kış başlangıcı yağmuru... Biliyorlar ki bu devam ederse ovayı su basacaktır; çaylar kabarmak, nehirler taşacak, köprüler çökecek, yol, iz kalmayacaktır. Islak gece içinde, sırlıklam bir kafile, kimi yaya, kimi atta koşuyor, kaçıyor.

Öndeki umut ordumuza yetişmek, arkadaki korku düşmen ordularına çiğnenmek!

Öne bakıyorlar: Çamur, yağmur, karanlık... Şimşek bile çakmayan koyu, değişmez bir karanlık. Arkaya bakıyorlar: Yine öyle, bataklıklar, su tabakaları, gece... Dinliyorlar: Uzaklarda kabaran derelerin yüklü uğultusu ve yakınlarında çamura batıp çıkan ayakların boğuk hışırtısı...

Ayşe beline dolanan ufak kolların arasına gevşediğini duyuyor:

— Uyuma Ali, diyor, uyuma!

Önündeki baş yavaş yavaş dikliğini kaybediyor, dizine doğru eğiliyor:

— Uyuma Emine'm, diyor, uyuma!

Sonra kucağında kıpırdanmalar başlayıp hafif ağlamalar iştilince:

— Uyu ciğerim, diyor, uyu Osman'ım!

At ikide bir sürçüyor, kapanıyor, soluyor, kendisini toparlıyor; yine gömülüyor, yine silkiniyor, yine ilerlemeye çabalıyor. O, yaşlı, romatizmalı, horada bir beygirdir. Toprak ise gittikçe cıvık bir hale gelmektedir. Yağmur kesilmek bilmediğinden saplanıp kalmaları veya taşan bir ırmağın akıntısına kapılarak boğulmaları ihtimali çoğalıyor.

Ayşe, yavrularına sarılarak ölmeyi, artık, atın ve kendisinin güçsüzlüğüne bakarak fena bulmaktadır. İçindeki en dehşetli korku şimdi şudur: Atından ayrılarak üç canlı yükü ile yayan kalmak.

Nihayet bu oluyor.

Önce çöken, sonra da başını uzatıp yan üstü uzanan, bir türlü kalkmak gücünü bulamayan attan iniyorlar; çarçabuk iniyorlar. Çünkü durmadan ilerleyen felaket kafilesinden ayrı düşmek Ayşe'ye hepsinden daha korkunç geliyor.

Fakat geride kaldığını anlayıp bir süre sıkı yürüyünce artık bu üç çocuğu birden taşımak, sürüklemek imkânı kalmadığını görüyor, hem koşuyor, hem düşünüyor: İkisini olsun kurtarmak için birini feda etmek, hafiflemek gereklidir.

Hangisini?

Ayşe yanında diz kapaklarına kadar çamurlara bata çıka yürümeye çalışan Ali'nin minimini ellerini bırakmak istemiyor. Boynuna dolanan güçsüz kolları da çözmeye cesareti yoktur. Kucağındaki ıslak, hareketsiz, sessiz bohça ona zaten cansız gibi görünüyor. Belki kendiliğinden, soğuktan, sudan, havasızlıktan, ezilmekten ölmüştür. Ananın bir umudu budur: Yaşamadığını anlayarak, azapsız, kundağı bir tarafa, en az çamurlu, en az batacık yere bırakıvermek...

Bütün o kıyamet içinde, elinden tuttuğunu ve omzunda taşıdığını sürüklerken kucağındakine eğiliyor, dinliyor... Ses işitmek, hareket duymamak umuduyla dinliyor ve yavrusunun kısıc kısıc, ılık ılık ağladığını duyuyor, "Eyvah!" diyor.

Bu sırada, ilerleyen kafile, selin batıra çıkara, vura çarpa sürüklediği bir yıkıntıdan başka bir şey değildir. Karanlığın içinde düşerek, çamurlara gömülenler, üstüne basılarak ezilenler çoktur. Ayşe, hala yükünü atmaya razı olmuyor. Yüzü ve vücudu belki de, yağmurdan fazla, soğuk soğuk döktüğü terle ıslanmıştır. Soluk soluğadır.

Dizlerinde, ayaklarını çamurdan çekebilecek güç gittikçe azalıyor, kollarında ve boynunda öyle bir kesiklik, bir uyuşma, bir karıncalanma, nihayet bir duymayış var ki... Gözlerini kapıyor, sol kolunun açılıp yükünü, kendiliğinden, bıraktığını ancak yarı anlayabiliyor.

Şimdi göğsünün üstünde başka bir yük, daha ağır, fakat daha sıcak, daha canlı, soluyan ve sarılan birini hissediyor: Ali, gemi aزیya almış bir atın arkasından, üzengiye takılı çekilen bir ceset gibiydi, yürümüyordu, yürükoyun, elinden anasına bağlı, sürükleniyordu. İşte o, şimdi bağrının üzerindedir. Uzun bir hasretten sonra birbirlerine kavuşmuşlar gibi sokuluyorlar, belki de seviyorlar. Kaçma hala devam ediyor, yağmur ve çamur da beraber...

Böyle birkaç saat mi, yoksa birkaç dakika mı yine koşuyorlar; koşuyoruz sanıyorlar: Ayşe tükeniyor, demin yolda bıraktıkları at gibi yere uzanvereceğini anlayarak, haykırmak, birini imdadına çağırmak istiyor. Yine koşuyor ve birden, acayip bir hafiflik, bir canlılık duyuyor, ileriye atılıyor.

Neden sonra anlıyor ki boynunda sarılan, zayıf, ufak kollar artık yoktur; Emine de dökülmüştür.

— Çık sırtıma Ali, diyor, iyice sarıl, sıkı sarıl, sakın gevşeme!

Ve böyle, kanının son ateşini yakarak, kayıp düşerek, yine kalkarak, yine yuvarlanarak yağmur, ter, gözyaşı yüzünü yıkaya yıkaya, biteviye, mola vermeden, yürüyor. Ali'sini kurtarmış olmak sevinciyle. Öbür yıkımlara katlanıp umut içinde yürüyor, kafileye yetişiyor, kafilenin önüne geçiyor, kafileyi geride bırakıyor ve seher vakti ay yıldızlı bir ıslak bayrak çekili küçük bir kasabaya varıyor. Yükünü bir cephaneye gibi sandığın üstüne indiriyor:

— Kurtulduk Ali, diyor. Kalk Ali!

Ali kalkmıyor, kıvıldamıyor. Ayşe, saatlerden beri bir ceset taşıdığını anlamıyor, anlamak istemiyor, hala:

— Kalk Ali, kurtulduk Ali! Diyor, gülümsüyor, durmaksızın, geceki yağmur gibi dökülen gözyaşları içinde gülümsüyor.

Hizmetçi donuk, ışıltısız, katı, suyu çekilmiş kuru böcek kabuğu gözlerini işaret etti:

— Bey, dedi, işte o günden beri ben ağlayamam, ağlamak istesem de bilmem ki neden, neden gözlerimden yaş gelmiyor!

Refik Halit Karay'ın Gözyaşı adlı metninde, bağdaşıklık öğelerine ilişkin örnekler görebilirsiniz.

Kaynak: Refik Halit Karay, Gözyaşı

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse “Giriş” bölümünü gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız doğru değilse “Metin Üretme Evreleri” bölümünü gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız doğru değilse “Dilsel İletişimin Temel Birimi Olarak Metin” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Dilsel İletişimin Temel Birimi Olarak Metin” bölümünü gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız doğru değilse “Metin Olma Koşulları” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Belirli bir düzen içerisinde parçacıkların birleşmesiyle oluşan ve bir bütün haline gelen, yeni bir biçime dönüşen nesnelere örnek olarak gösterilebilir. Örneğin dokuma eyleminin sonucunda kumaşın oluşumu, iplikler aracılığıyla örgü örülmesi; metin oluşturma sürecine benzetilebilir.

Sıra Sizde 2

Metin, iletişimin birimidir. Eksiksiz bir iletişim, iyi düzenlenmiş metinlerle gerçekleşir. Dilsel iletişimin temel öğeleri şu biçimde sıralanabilir: Konuşucu/yazar; metni sözle ifade eden konuşucu, kaleme alan ise yazardır. Alıcı, konuşucunun kodladığı iletiyi alıp kodunu çözen kişidir. Gönderge; kendisinden söz edilen nesne, kişi, kavramdır. İleti, bir sözcük ya da metindir. Kanal, metnin kullandığı somut araçtır. Yazılı metinde; gazete sayfası, defter kâğıdı, kitap sayfası, bilgisayar ekranı olabilir. Sözlü metinde somut araç ise ses dalgalarıdır. Kod, iletinin üretildiği dildir. Bu, her şeyden önce anlaşma için gerekli olan ortak dilsel koddur. Bu

nedenle anlatıcı ve alıcının aynı dili konuşması gerekmektedir. İletişimin bu iki ögesi aynı kodu kullanmıyorsa iletişim gerçekleşmez.

Sıra Sizde 3

Bağdaşıklık ögeleri, cümleler arasındaki anlamsal ve mantıksal bağları kurarak cümlelerin birbirlerine eklenmelerini ve metnin çizgiselliğinin oluşmasını sağlar. Bağdaşıklık ögeleri içeren cümleler yazarken şu özellikleri göz önünde bulundurabilirsiniz: Cümleler birbirlerine gönderimlerde bulunabilirler. Birbirini takip eden cümlelerde eksilteli anlatım kullanılabilir. Metinde bir ögenin yerini bir başka ögenin alması yoluyla oluşturulan değiştirim unsurundan yararlanabilirsiniz. Bir metinde dil bilgisel ve anlamsal bağlar oluşturan bağlantı ögelerinden yararlanabilirsiniz.

Sıra Sizde 4

- **Bağdaşıklık:** Metindeki sözcüklerin ve cümlelerin birbirlerine aşamayla eklenmesine bağdaşıklık denmektedir. Bağdaşıklık, metnin yüzeysel yapısındaki dil bilgisel ilişkiler yoluyla oluşan bağlantılarla ortaya çıkar. Metindeki bağdaşıklık ilişkisi bazen bir cümlenin içinde, bazen cümleler arasında, bazen de paragraflar arasında ortaya çıkmaktadır.
- **Tutarlılık:** Tutarlılık, metninde yer alan kavramlar arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Bağdaşıklık, metnin yüzeyinde dilsel ögeler aracılığıyla görülebildiği halde tutarlılık, derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantıdır.
- **Amaçlılık:** Her yazı ya da her konuşma belirli bir amaca yöneliktir. Bireyi anlatıma iten ana neden amaçtır. Amacı belirleyen cümle, ana düşünceyi oluşturur.
- **Kabul Edilebilirlik:** Kabul edilebilirlik, metin üreticisi ile metin alıcısı arasında ne kadar bilginin paylaşıldığı ve her ikisinin uzlaşmalarının ne kadar örtüştüğü ile de yakından ilgilidir.
- **Bilgilendiricilik:** Bilgilendiricilik, bir metinle aktarılan bilgilerin nitelik ve niceliği ya da bu bilgilerin bilinirlik derecesi anlamına gelir.
- **Durumsallık:** Durumsallık kavramı, bir metnin alıcısına ve alıcısının yaşantısına uygunluk olarak ifade edilebilir. Metin ile alıcı arasında bir yaşantı ortaklığı bulunmalıdır.
- **Metinler Arasılık:** Metinler arasılık, metinlerin anlamının başka metinler tarafından şekillendirilmesidir. Başka bir deyişle bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişkidir.

Sıra Sizde 5

Anlatının düşünce yapısı, ileti üzerine kurulur. Metnin temel düşüncesi/duygusu, iletiyi oluşturur. Bu nedenle ileti metnin belkemiğidir. İleti, metne birlik ve bütünlük kazandırır. Başka bir deyişle metnin örgüsü, ileti üzerine kurulur. Konu çok geniş bir kavram olabilir, konu bir ileti içermek zorunda değildir. Örneğin konusu ölüm olan iki ayrı metnin iletisi, birbirinden farklı olabilir. Metinlerden birisinin iletisi “Ölüm hiçliktir.”, diğerinin “Ölüm ayrılıktır.” olabilir.

Sıra Sizde 6

- Amacın belirlenmesi
- Konuyu seçme ve sınırlandırma
- İletiyi belirleme
- Düşünceleri düzenleme
- Söylem tasarımı
- Kavram ağını kurma
- Dilsel gösterenleri seçme
- Metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş
- Söyleme/yazma

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akbayır, S. (2006). *Cümle ve metin bilgisi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Aksan, D.(1998). *Her yönüyle dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Beyreli, L., Çetindağ, Z. ve Celepoğlu A. *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Coşkun, E. (2007). Türkçe öğretiminde metin bilgisi. *İlköğretimde Türkçe öğretimi*. Kırkkılıç, A. ve Akyol, H. (Ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- De Beaugrande, R. A. ve Dressler W. (1981). *Introduction to text linguistic*. London: Longman Group Company.
- Keçik, İ. (2004). Sözlü ve yazılı anlatım üzerine. *Türkçe sözlü ve yazılı anlatım*. İleri, C. (Ed). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Kıran, Z. ve Kıran A. (2006). *Dil bilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kıran, Z. (1996). *Dil bilim akımları*. Ankara: Şahin Matbaası.
- Koray, R. H. (1998). *Gözyaşı. İlkgençlik çağına öyküler*, 1. İleri, S. (Hz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. *Günümüz dilbilim çalışmaları. Dil bilim dizisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Özdemir, E. (1999). *Sözlü ve yazılı anlatım sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel dil bilim dersleri*. Çev: Vardar, B. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Subaşı, U. L. (2004). Metin üretimi. *Türkçe sözlü ve yazılı anlatım*. İleri, C. (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Toklu, O. (2003). *Dil bilime giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dil bilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Vardar, B. (1998). *Dil bilim temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

4

Anlatım Birimleri

Anlatım eylemi; sözcükleri seçme, bu sözcükleri birbirine bağlayarak cümleler kurma, bu cümlelerle paragraflar oluşturma biçiminde gerçekleşir. Anlatımın her türünde başarılı olmak, bu birimleri doğru kullanmaya bağlıdır. Anlatımın işlek, açık ve etkili olması için kişinin ana dilinin ses düzenini, bece ve sözcük yapısını, cümle dizimini iyi bilmesi gereklidir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Türkçenin ses özelliklerini kavramak,
- 👁️ Türkçenin bece yapısını kavramak,
- 👁️ Türkçenin sözcük yapısını açıklamak,
- 👁️ Türkçenin cümle yapısını kavramak,
- 👁️ Paragraf türlerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Örnek Olay

Soru:

Forum Mesajlarındaki Görsel Düzen ve Şekil

Sitedeki bazı mesajları okuyasım gelmediğini söylemek istiyorum. Tek nedeni, görüntü ve bozuk anlatımlar.

Bazı üyelerin hiçbir şekilde paragraf kullanmadıklarını, yazılarını kötü bir mimari ile kaleme aldıklarını görüyorum. Bu mimari gözümü korkutuyor ve o yazıyı okuyamıyor, pas geçiyorum.

Bunun dışında yazı içinde büyük / küçük harflerin dağınık olarak kullanıldığını görüyorum. Normal normal yazarken cümlelerin ortasında, yazının bağlamı dahi gerektirmiyor olduğu halde büyük harfle bazı ifadeler giriliyor. Bazen de sözcükler yanlış yazılıyor. Sebebini genellikle anlayamıyorum.

Yanıt 1:

Açık konuşmak gerekirse mesajları görsel ve şekilsel yönleriyle, yazım kurallarıyla daba da ayrıntılı denetlemiyoruz ve bu bağlamda mesela paragraf düzeni, iyi anlatım vs. aramıyoruz.

Yanıt 2:

Üyemizin yazdıkları aslında doğru, her üye yazarken dikkat etmeye çalışsa iyi olur elbette... Ancak buna bir standart getirilmesi taraftarı değilim... Bunun bilincinde olunmasına karşın sadece görsel ve şekilsel olarak yazılanlara dikkat edilmiyorsa, bunu bir kurala bağlamak ve zorunluluk haline getirmek biraz sıkıcı olabilir... Hem de denetimi zor olur diye düşünüyorum. Saygılarımla...

Yanıt 3:

Ben şikayetçi değilim ama bu durumdan memnun da değilim. Eleştirinize tamamen katılıyorum. Birçok yazıyı aynı nedenlerle ben de okuyamıyorum ya da okurken yorulup bırakıyorum. Yaşlanıyor muyum diye kendime sorarken sizin bu yazınızı okuduğum an içimi büyük bir ferahlık kapladı.

Yanıt 4:

Aman aman ne isabet olmuş bu konunun açılması. Ben de bu konuyu daba önce Admin'e mesajla göndermeye çalıştım ama mesajım 'Admin'in kabul etmediği' şeklinde bir mesajla karşılaşınca pes ettim. Sorun şu ki ben yazarken çok düzenli olarak, paragraf ve diğer yazım kurallarına tamamen uygun bir metin yazıyorum ancak mesajı gönderdikten sonra bakıyorum ki ekranda benim yazdığım düzenden eser yok ve neredeyse düz yazı gibi bir metinle karşılaşıyorum; ve inanın bazen ben bile yazdıklarımı okumak istemiyorum; zira benim yazdığım düzenden (anlatım bütünlüğü vurgu, başlık, alt başlık vs.) hiç bir eser kalmıyor. Sorunun sebebini bilmiyorum ve lütfen çözüm için yardım istiyorum. İzah ettiğim gibi başıma gelenlerin farkındayım fakat ben masumum.....

Anahtar Kavramlar

- Anlatım birimleri
- Ses
- Hece
- Sözcük
- Cümle
- Paragraf

İçindekiler

- GİRİŞ
 - Ünlüler
 - Ünsüzler
- TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ
- TÜRKÇENİN HECE YAPISI
- TÜRKÇENİN SÖZCÜK YAPISI
 - Kök-Gövde-Ek
 - Yapım Eki-Çekim Eki
 - Yapıları Bakımından Sözcükler
 - Anlamları Bakımından Sözcükler
 - Sözcük Örnekleri
- TÜRKÇENİN CÜMLE YAPISI
 - Cümlelerin Ögeleri
 - Cümle Türleri
- PARAGRAF
 - Paragraf Türleri

GİRİŞ

Hem sözlü hem de yazılı anlatım için söz konusu olan anlama ve anlatma, insanlık tarihinin başından beri insan yaşamı açısından olduğu kadar insan ilişkileri açısından da önemli bir yer tutmuştur. Günümüz insanı ise artık sadece anlama ve anlatma ile yetinmemekte, doğru anlamaya ve bunun sonucunda gerçekleşecek olan doğru anlatıma ulaşmaya çalışmaktadır.

Anlatma eyleminin insanlar arasındaki yaygın ve vazgeçilemeyen aracı dildir. Sözlü anlatımı doğru ve etkili kullanan insanların diğer insanları anında ve ileri de recede etkileyebildiği sayısız örnek gösterebiliriz. Bazı düşünürler, konuşmanın meşhur filozof Hanna'nın "Konuş da kim olduğuna karar vereyim." sözüne de yansıdığı gibi insan kimliğini ortaya koyan en güvenilir kaynak olduğunu ileri sürerler. Sözlü anlatım becerisinin nasıl geliştirileceği konusunda çok farklı görüşler ileri sürüldüyse de bu konuda birleşilen nokta, söz konusu becerinin her şeyden önce eğitimle kazanılacak ve geliştirilecek bir özellikte olduğudur.

Yazılı anlatıma gelince sözlü anlatımın eskiliğine karşılık yazının etkisinin yüzyıllarca sürmesi yönüyle büyük önem taşır. İbrahim Şinasi Efendi, Tercüman-ı Ahvâl gazetesinin birinci sayısına yazdığı ön sözde yazıyı "insan aklının en güzel icadı" olarak tanımlar (1860). Bir anlamda "düşünce ve duyguya çekidüzen vermek" olarak da tanımlanan yazı, daha disiplinli bir anlatım biçimidir. Tarih süzgecinden geçerek günümüze kadar gelen yazılı eserler de yazılı anlatımın en iyi kullanıldığı örnekler olmuştur. Yazılı anlatım becerisi; bireyin anlama yeteneğiyle ve kişiliğinin gelişmesiyle önemli ölçüde ilgili olan, bireyi çok yönlü geliştiren bir beceridir. Uzmanlar; yazılı anlatım becerisinin de eğitimle kazandırılabilir, geliştirilebilecek bir beceri olduğu konusunda birleşmektedir.

Görüldüğü gibi insan yaşamında ve ilişkilerinde önemli bir rolü olan anlatım becerisi, eğitim yoluyla geliştirilebilecek bir beceridir. Bunu sağlamak için de hem yazılı dilin hem de sözlü dilin en yaygın ve vazgeçilmez aracı olan dili, bu dilin kurallarını ve olanaklarını iyi bilmek; kısacası dile hâkim olmak gereklidir. Doğru ve iyi bir anlatım için önce anlatım birimlerini tanıyalım ve bu birimlerin özelliklerini inceleyelim.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Ses, dilin bölünemeyen en küçük parçasıdır. Sesler birleşerek hece, sözcük ve cümleleri oluştururlar. Dillerdeki sesler gelişigüzel çıkarılmış sesler değildir. Bu sesler, konuşma organları tarafından işlenir ve biçimlenir. Bir dili konuşan insanların hemen hepsi, dildeki sesleri aşağı yukarı aynı biçimde çıkarırlar.

Sesleri gösteren işaretler, harflerdir. Türk alfabesinde sekizi ünlü, yirmi biri ünsüz harf olmak üzere toplam 29 harf vardır.

Ünlüler

Yazı dilimizde 8 ünlü vardır: a, e, ı, i, o, ö, u, ü.

Ünlüler, ses yolundan hiçbir engele takılmadan çıkan seslerdir. Biçimlenmeleri ağız boşluğundaki ses organları vasıtasıyla olur. Ünlülerin biçimlenmesinde en önemli görevleri dil, çene ve dudaklar üstlenir. Ünlüler özelliklerine göre üç gruba ayrılır (Gülsevin ve Boz, 2006, s. 77):

1. Çene Açısının Büyüklüğüne Göre

- Geniş ünlüler: a, e, o, ö
- Dar ünlüler: ı, i, u, ü

2. Dudakların Biçimine Göre

- a) Düz ünlüler: a, e, ı, i
- b) Yuvarlak ünlüler: o, ö, u, ü

3. Dilin Durumuna Göre

- a) Arka dil ünlüleri: a,o,u
- b) Orta dil ünlüsü: ı
- c) Ön dil ünlüleri: e, i, ö, ü

Ünlülerle İlgili Kurallar

Yazı dilimizde, alfabede bulunan sekiz ünlü kullanılır. Türkçe asıllı sözcüklerde kısa ve uzun ünlüler yoktur. Ancak Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş *kâtip*, *âlim* gibi sözcüklerde uzun ünlüler vardır. Bu sözcükleri doğru yazıp kullanabilmek için mutlaka bir yazım kılavuzundan yararlanmak gerekir. Bununla birlikte Anadolu ağızlarında ve konuşma dilinde söyleyişe bağlı olarak *do ru* (doğru), *a bey* (ağabey), *yapıcam* (yapacağım) gibi sözlerde uzun ünlüler işitebilir. Bunlar yazıya kesinlikle geçirilmez.

Ünsüzler

Türkçede 21 ünsüz vardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.

Ünsüzler, ünlülerin aksine ses yolundan bir engele takılarak çıkarılan seslerdir. Ünsüzlerin biçimlenmesi, ses yolu boyunca olur. Ünsüzler özelliklerine göre dört gruba ayrılabilir (Gülsevin ve Boz 2006, s. 78):

1. Çıkış Durumlarına Göre

- a) Dudak ünsüzleri: b, f, m, p, v
- b) Diş ünsüzleri: c, ç, d, j, l, n, r, s, ş, t, z
- c) Damak ünsüzleri: g, ğ, k, y
- d) Gırtlak ünsüzleri: h

2. Ötüm Durumlarına Göre

- a) Ötümlü ünsüzler: b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z
- b) Ötümsüz ünsüzler: ç, f, h, k, p, s, ş, t

3. Sürek Durumlarına Göre

- a) Sürekli ünsüzler: f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z
- b) Süreksiz ünsüzler: b, c, ç, d, g, k, p, t

4. Hava Yolu Durumlarına Göre

- a) Ağız ünsüzleri: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, p, r, s, ş, t, v, y, z
- b) Burun ünsüzleri: m, n

Türkçe Sözcüklerde Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe, ünsüzler açısından önemli özellikler gösteren ve kuralları olan bir dildir. Öyle ki ünsüzlerin bir kısmı, Türkçe sözcüklerde hiçbir şekilde bulunmaz; bir kısmı da söz başında veya sonunda bulunmaz.

Örneğin j ünsüzü, Türkçe kökenli bir sözcüğün hiçbir yerinde bulunmaz. Bu nedenle bu sesin yerine kimi zaman *c* sesinin tercih edildiğini görürüz. Bunun yanında *c, f, b* sesleri Türkçe sözcüklerde ancak başka seslerden gelişmiş olarak bulunur: *bani < kanı, öfke < öbke, acık- < açık-* gibi. Demek ki bugün kullandığımız

sancak, yufka, hangi gibi *c, f, b* seslerinden birini bulunduran sözcüklerdeki söz konusu sesler sonradan ortaya çıkmıştır.

Söz Başında Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe kökenli sözcüklerin başında *ğ, l, m, n, r, ş, z* ünsüzleri de bulunmaz. Bir sözcüğün bu seslerden biri ile başlaması, o sözcüğün Türkçe olmadığını gösterir. Ancak bazı istisnaları da unutmamak gerekir. Örneğin *n* ünsüzü; sadece *ne* ve bundan türemiş *olan nereye, nasıl, niçin, neden* gibi sözcüklerde bulunabilir. *Ş* sesi de *şu, şimdi, şiş* gibi örneklerde geçer; ama bunlar sonradan ortaya çıkmış biçimlerdir. Yine bugün sözcük başında bulunan *d, g, p* ve *v* ünsüzleri, ikincildir; yani Türkçenin eski dönemlerinde başka ünsüzlerden gelişmişlerdir: *demir < temür, dal < tal; gel- < kel -; parmak < barmak, piş- < bış- var < bar, ver- < ber-* gibi.

Yazı Dilinde Gösterilmeyen Ünsüzler

Anadolu ağızlarında veya konuşma dilinde bulunmakla birlikte kimi ünsüzler yazı dilinde gösterilmez. Bunların bir kısmı Türkçenin eski dönemlerinde ayrı fonemdedir; yani sözcüklerin anlamını ayırmaya yaramaktadırlar. Örneğin *baña, deniz* gibi sözcüklerin söylenişinde rastlayabileceğimiz *n̄* sesi. Yine bazı ağızlarda *a*, art damak ünsüzü olan *k* sesinden gelişmiş olan ve *yoh̄, çoh̄, bah̄ar, sahn̄mak* gibi sözlerde işitebileceğimiz hırıltılı *h̄* sesi. Bunların yanı sıra bölgelere özgü sesler de vardır. Örneğin Güneydoğu Anadolu ağızlarında *alim* gibi sözcüklerde işitebileceğimiz, Arapçadan kopyalanmış *ayın* sesi. Türkçedeki *ğ* sesinin *daga, çocuga* gibi art ünlülü sözcüklerde *g* olarak söylenmesi daha çok Doğu Anadolu ağızlarında görülen bir özelliktir.

Fonem: (Fr. phonème) Dilde anlam ayırıcı en küçük sese fonem denir. Örneğin, her ikisi de açık, düz ünlüleri olan *a/ile e/* sözcüklerinin anlamlarını birbirinden ayıran özellik, *a* ünlüsünün arka, *e* ünlüsünün ön ünlülerden olmasıdır.

Söz Sonundaki Ünsüzler

Genel olarak *ad, od, sac, yad* (*Yad el* deyiminde geçer.) dışında Türkçe söz sonunda ötümlü ünsüz bulunmaz. Ünsüzle biten tek heceli sözcüklerin ünlüyle başlayan bir ek almaları durumunda sonlarındaki *p, ç, t, k* seslerinin bazen aynen kaldığı; bazen de *b, c, d, g* seslerine dönüştüğü görülür: *ıç, iç - imiz; kap, kab -ı* gibi (Ötüm Durumlarına Göre Ünsüzler konusuna bakınız.)

Çok heceli sözcüklerde ötümlüleşme her durumda gerçekleşir: *ağaç, ağacı; geçi, geçidi; ufak, ufağı* gibi (Ötüm Durumlarına Göre Ünsüzler konusuna bakınız.) Ancak yeni türevlerde, bazı örneklerde *-t sesinin konut-u, taşıt-ı, yakıt-ı* gibi ötümlüleşmediği de görülmektedir.

Yabancı Sözcükler

Son sesinde ötümsüz ünsüz bulunduran yabancı sözcüklerin ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında son seslerindeki ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi ile ilgili kesin bir kural yoktur. Arapça, Farsça sözcüklerin son sesinde bulunan ötümlü ünsüzler, genel olarak, Türkçenin son seste ötümlü ünsüz bulunmama kuralına uygun olarak yalın durumda kullanıldıklarında *kitab > kitap, hesab > hesap, method > methot* örneklerinde olduğu gibi ötümsüzleşir. Bu ünsüzler, sözcük ünlü ile başlayan bir ek aldığında, *kitab-ı, hesab-ı, metad-u* örneklerinde görüldüğü gibi, tekrar ötümlüleşir.

Bu konuda yabancı sözcüğün Türkçeye erken veya geç girmesinin ve kullanım sıklığının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Erken tarihlerde Türkçeye giren sözcükler, Türkçenin kurallarına daha fazla uyarken geç dönemlerde giren sözcükler, daha az uyumuştur. Örneğin elektrik > elektriği, sokak > sokağı, grup > grubu gibi Türkçenin ötümlüleşme kuralına uyan çok sayıda sözcük olduğu kadar hukuk - huku-

kun, evrak - evrakın, cumhuriyet - cumhuriyetin örneklerinde görüldüğü gibi iki ünsüz arasında ötümsüzlüğünü koruyan örneklere de rastlanmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2003).

Ötümlülük - Ötümsüzlük Uyumu

“Düşünce + Söz + Ses= İş-
te İnsan! “
Stanislavsky

Türkçe için başka ses olaylarından ve ses uyumlarından da söz edilebilir. Bu bölümde sadece yazım açısından da önemli bir kural olan ötümlülük - ötümsüzlük uyumu üzerinde duracağız. Bu kural, ünsüzlerle ilgili olduğu için ünsüz uyumu olarak da adlandırılır. Kurala göre ötümlü ve ötümsüz seslerden oluşmuş biçimleri olan bir ekin ünlülerden ve ötümlü ünsüzlerden sonra ötümlü ünsüzle başlayan biçimi, ötümsüz ünsüzlerden sonra da ötümsüz biçimi getirilir: *ağaç -ta, yol -da; iş -çi, su -cu; baş -ka, öz -ge* gibi.

SIRA SİZDE

1

Aşağıdaki sözcüklerle ekleri eşleştiriniz:

<i>park</i>	<i>-cil</i>
<i>güneş</i>	<i>-ten</i>
<i>ev</i>	<i>-ta</i>
<i>seç-</i>	<i>-gın</i>
<i>söz</i>	<i>-daş</i>
<i>et</i>	<i>-cü</i>
<i>meslek</i>	<i>-çil</i>
<i>vatan</i>	<i>-kin</i>
<i>bay-</i>	<i>-taş</i>

TÜRKÇENİN HECE YAPISI

Hece, bir solukta çıkarılan ses veya seslerin bütünüdür. Türkçe sözcüklerde, ünlü ve ünsüz sayısı ile bunların dizilişi altı türlü olabilir:

ünlü: *o*

ünsüz - ünlü: *bu*

ünlü - ünsüz: *el*

ünsüz - ünlü - ünsüz: *bak*

ünlü - ünsüz - ünsüz: *art*

ünsüz - ünlü - ünsüz - ünsüz: *dört*

Türkçedeki en yaygın hece türleri; *ünsüz - ünlü ve ünsüz - ünlü - ünsüz* dizilişinde olan hecelerdir. Türkçe kökenli sözcüklerde görülen bu sınırlı hece yapısı, yabancı dillerden Türkçeye giren sözcüklerde değişebilmektedir. Örneğin *star* sözcüğü, *ünsüz - ünsüz- ünlü - ünsüz* hece yapısındadır. Bu tür sözcükler, konuşmada *stı - tar* biçiminde söylenerek Türkçenin hece yapısına uydurulmaya çalışılsa da yazı dilinde sözcüğün aslına uyulur.

Türkçe sözcüklerde hece sonunda da ancak belli ünsüz çiftleri bulunabilir:

-lç, lk, lp, lt: *ölç, ilk, alp, alt*

-nç, -nk, -nt: *inanç, denk, ant*

-rç, -rk, -rp, -rs, rt: *sürç-, ürk-, sarç, pars, art*

-st: *üst*

Bunların yanında Batı kökenli *risk, lüks, form* gibi sözcüklerde söz sonundaki ünsüz çiftleri de korunur.

Türkçe sözcüklerde heceleme yapılırken söylenişleri esas alınır. *band-rol, kont-rol, port-re, prog-ram, sant-ral, sürp-riz, tund-ra, volf-ram* gibi yabancı kökenli sözcükler; Türkçenin hece yapısına göre hecelere ayrılır (bkz. 10. Ünite, Sattır Sonuna Gelen Sözcüklerin Bölünmesi). Ancak *grup, program, sfenks, star* gibi

başında çift ünsüz bulunan sözcükler; yazılışlarında söz başındaki ünsüz çifti arasında ünlü türetilmediği için *gu - rup, pu- rog - ram, si - fenks, sı - tar* biçimlerinde hecelenemezler.

TÜRKÇENİN SÖZCÜK YAPISI

Sözcük; anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük olarak tanımlanabilir (TDK, 2005). Sözcükler, bir dilin anlam taşıyan en küçük birimleridir. Yeni kavramları karşılamak veya eskiyen sözcüklerin yerine yeni sözcükleri koymak için her dilin kendine özgü sözcük türetme yolları vardır.

Kök-Gövde-Ek

Türkçede sözcükler kök ve eklerden oluşur. Hiçbir yapım eki almamış, anlamlı daha küçük parçalara bölünemeyen sözcüklere *kök* denir. Türkçede sözcüklerin genellikle tek heceli olduğu, birden çok heceli görünenlerin de türemiş olduğu ileri sürülmektedir.

Kökler, ad veya eylem kökü olabilir: *al-, ver-* (eylem); *dil, ot* (ad) gibi. Ad ve eylem köklerinin aynı şekilde görüldüğü az sayıda sözcük de vardır: *şış, şış-*; *göç, göç-* vb. Ancak bugün eş sesli görünen bu köklerin bir kısmının Eski Türkçe döneminde eş sesli olmadığı görülmektedir: Türkiye Türkçesi *boya* < Eski Türkçe *bo-dag*; Türkiye Türkçesi *boya-* < Eski Türkçe *boda-* gibi.

Eğer sözcük bir yapım eki ile türemiş ise buna *gövde* denir: örneğin *yaş - a, yaş - lı* gibi.

Türkçe, yeni sözcük yapımını ve sözcükler arasındaki ilişkileri büyük ölçüde sözcük kök ve gövdelerine eklerin getirilmesiyle sağlayan dillerin tipik örneklerinden biridir (Demir ve Yılmaz, 2003). Sonuna geldikleri kökün anlamını çeşitli açılardan değiştiren ekler *yapım ekleri*; sözcüklerin sözcük öbeğiyle veya cümle içindeki diğer sözcüklerle ilişkisini sağlayan ekler de *çekim ekleri* denir.

Kimi ekler sık kullanılmakta, gerektiğinde yeni sözcüklere de getirilebilmektedir. Böyle ekler *işlek ekler* denir (Örneğin addan eylem türeten *-la* eki; *baş-la-, yol- la - sız - la-, göz - le -* gibi). Kimi ekler de az kullanılmakta, her köke getirilememektedir. Örneğin *yok - sul, var -sul* sözcüklerindeki ek, Türkçenin hiçbir döneminde işlek olmamıştır. Ancak işlek eklerin işlek olmayan, işlek olmayan eklerin de işlek hale gelebildiği de unutulmamalıdır. Örneğin eski dönemlerde sadece *kum - sal, dağ - sal* adlarında görülen *-sal* eki Dil Devrimi'nden sonra işlek hâle getirilmiş, neredeyse Farsça *nîşpet î* sinin yerini aldığı gibi daha da genişleyerek *gör-sel, işit-sel*, örneklerinde olduğu gibi eylemlerden sonra da kullanılmaya başlanmıştır. Buna karşılık Farsça *nîşpet î* si, Türkçenin söz varlığındaki özleşmenin de etkisiyle her geçen gün işlekliliğini yitirmiştir (*ilmî / bilimsel, hissî / duygusal* gibi.) (Demir ve Yılmaz, 2003).

Türkçenin kökleri ve ekleri bellidir, istendiği zaman yeni ekler ve kökler türetilemez.

Yapım Eki - Çekim Eki

Sözcüğün anlamını, yapısını, bazen de türünü değiştiren ekler yapım eki denir. Bir sözcükte birden fazla yapım eki bulunabilir. Türkçede yapım ekleri dörde ayrılır:

Addan Ad Yapan Ekler: Ad ve ad soynulu sözcüklere eklenerek yine ad soynulu sözcükler yapar: *baş- lık, yiğit- lik, Türk- çe, gelin-cik, inat- ıt, değer-siz, ana-ç, yaş- ıt, toplum-sal* gibi.

Addan Eylem Yapan Ekler: Ad ve ya ad soynulu sözcüklere eklenerek eylem soynulu sözcükler yapar: *yaş-a-, öz-en-, baş-la-, göz-le-, doğru-l-, baş-ar-, gümbür-de-, hay-kır-, önem-se-* gibi.

İnsan yaşamındaki değişiklikler, sözcükleri de etkiler. Örneğin bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasıyla internet, ağ, e-posta, e-devlet, yazılım, donanım gibi dilimize giren veya türetilen sözcükler olmuştur.

Eylemden Ad Yapan Ekler: Eylemlere eklenerek ad türeten eklerdir: *sür-me, anla-mak, görün-üş, gir-inti, belir-ti, sil-gi, gör-gü, bak-ım, öl-üm, ada-k, barın-ak, saldır-gan* gibi.

Eylemden Eylem Yapan Ekler: Eylemlere eklenerek yeni eylemler türeten eklerdir: *kes-il-, al-in-, süsle-n-, tanı-ş-, gez-dir-, azal-t-, düş-ür-, silk-ele-* gibi.

Çekim ekleri ise sözcüğün anlamını, yapısını ve türünü değiştirmeyen; sözcükler arasında ilişki kuran eklerdir. Çekim ekleri, ad ya da eylemlere gelerek bağlı oldukları sözcük öbeklerine göre sözcükler arasında çokluk, iyelik, durum, kip, zaman, kişi, sayı vb. açılardan ilişki kurmaya yarayan eklerdir. Ad ve eylemler için farklı çekim ilişkileri ve farklı çekim ekleri söz konusudur.

Ad Çekim Ekleri

Çokluk, iyelik, durum ve ek eylem başlıkları altında toplanabilir.

Çokluk Eki: Çokluk eki, sözcükler arasında ilişki kurmadan yalnız eklendiği sözcüğü etkilediği için diğer çekim eklerinden ayrı ele alınır. Sayılabilen varlıkları gösteren adlardan sonra çokluk, sayılmayan sözcükleri gösteren sözcüklerden sonra abartma bildirir: *evler, çocuklar, yüzler, onlar; sular, soğuklar* (Demir ve Yılmaz, 2003).

DİKKAT

Türkçede sayı sıfatlarıyla kurulan tamlamalarda nitelenen öge çokluk eki almaz: *beş kitap, üç kuruş* gibi. *Kırk baramiler, yedi cüceler, dört büyükler* gibi örnekler; kalıplaşmış olarak bu kuralın dışında kalır.

İyelik ekleri: İyelik ekleri, nesne ya da kavramların neye ya da kime ait olduğunu gösteren eklerdir: *ev-i-m, yol-u-n, kol-ları, masa-m, gölge-n* gibi.

Ad durum ekleri: Bir söz grubu ya da cümle içindeki adları, diğer sözcüklere farklı anlam ilişkileri kuracak şekilde bağlamaya yarayan eklerdir. Eksiz yalın durum ile birlikte asıl olarak adların beş durumu olduğu kabul edilmekle birlikte; bazı çalışmalarda bunlara tamlayan, araç, eşitlik durumlarının da eklenerek ad durumlarının sayısının beşten fazla olarak gösterildiği görülmektedir. Örnekleri inceleyelim:

ÖRNEK

Saate bakmayı filan unutmuştum. (Yönelme durumu, belirtme durumu)

Bu geçmiş çağ yaşarken bep o günlerin havasını düşündüm ve yaratıcılarını anlamayaı çalıştım. (Belirtme durumu, belirtme durumu, belirtme durumu, yönelme durumu)

En güzel düşünceler masallanda, kitap sayfalarında kalmış. (Bulunma durumu, bulunma durumu)

Tarladan, tarla, maldan mal, paradan para verecekti. (Ayrılma durumu, ayrılma durumu, ayrılma durumu)

Kapının kolu elinde kaldı. (Tamlayan durumu)

- Ek eylem: Adlardan sonra gelerek onları yüklemleştiren; başka bir söyleyişle adların geniş ve geçmiş zamanlarını, şartını ve zarf eylemini kurmaya yarayan eklerdir: iyidir, iyiydi, iyiyse, iyiyken gibi.

Eylem Çekim Ekleri

Kip, kişi ve ek eylem başlıkları altında toplanabilir.

Kip: Eylem çekim eki olan kip ekleri “Bildirme (Haber) Kipleri” ve “Dilek (Tasarı) Kipleri” olmak üzere ikiye ayrılır.

a) Bildirme (Haber) Kipleri: Eylemlere gelerek eylemin gerçekleştiği zamanı bildiren eklerdir.

- Görülen Geçmiş Zaman Kip Eki : -dı	Dün İstanbul'dan geldim .
- Duyulan Geçmiş Zaman Kip Eki : -miş	Sabah seni aramışlar.
- Şimdiki Zaman Kip Eki: -yor	Şimdi okula gidiyorum .
- Gelecek Zaman Kip Eki : -acak	Yarın sınav olacağız .
- Geniş Zaman Kip Eki: -() r, -maz (olumsuz kullanımında)	Her sabah süt içeriz .

b) Dilek (Tasarı) Kipleri: Eklendiği eylemin yapılmasındaki isteği, koşulu, gerekliliği bildiren eklerdir.

- İstek Kip Eki : -a	Sinemaya gidelim .
- Dilek- Koşul Kip Eki : -sa	Artık havalar ısın sa ...
- Gereklilik Kip Eki: -malı	Bu işi hemen yap malıyız .
- Emir Kipi:	I. Tekil ve Çoğul kişiler için emir çekimi yoktur. II. Tekil Kişi: - Hemen buraya gel . III. Tekil Kişi: -sın Yanıma gelsin . II. Çoğul Kişi: -ın / -ınız Beni bekley in . III. Çoğul Kişi: -sınlar Bana yardım ets inler .

Kişi: Kişi ekleri, eylemin kim tarafından yapıldığını bildiren eklerdir: *geldim*, *okuyorsun*, *çalışmış*, *gideceğiz*, *yaptınız*, *okusalar* gibi.

Ek eylem: Birleşik çekimli eylemler kurmaya yarayan eklerdir: *yapıyomuşsun*, *arayacaksanız* gibi.

Bir eyleme önce kip, sonra kişi eki getirilir. Kip ve kişi eki almış eylemlere "Çekimli Eylem" denir.

Yapıları Bakımından Sözcükler

Türkçedeki sözcükler yapı açısından incelendiğinde basit sözcükler, türemiş sözcükler ve birleşik sözcükler biçiminde üç ayrı grup oluşturmak olasıdır.

Basit Sözcükler: Basit yapıli sözcükler, bir sözcüğün hiç yapım eki almamış en küçük parçalarıdır. Bunlara, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sözcüğün kökü de diyebiliriz. Basit yapıli sözcükler; özel ad (Ankara, Bolu), tür adı (su, toprak), ad soy-lu (su, insan, sen), eylem (git-, yürü-), tek heceli (ben, bu) veya çok heceli (araba) olabilir.

Türemiş sözcükler: Var olan sözcüklere yapım eklerinin getirilmesi yoluyla sözcük türetme, Türkçenin de içinde bulunduğu bağlantılı dillere özgü bir özelliktir. Türkçenin köklerinin ve eklerinin belirli olduğunu öğrendik. Bu köklerle ekleri bir araya getirdiğimizde kökün anlamıyla ilgili başka bir kavramı anlatan yepyeni bir sözcük elde ederiz. Bu nitelikteki sözcüklere *türemiş sözcükler* denir.

Şimdi aşağıdaki sözcüklerdeki yapım eklerini inceleyin:

çilekçi, *madenci*, *halıcı*, *işçi*, *bulaşıkçı*, *gözcü* ...

madenci, *halıcı*, *işçi*, *bulaşıkçı*, *yolcu*, *gözcü* ...

şekerli, *tuzlu*, *sözlü*, *özlü* ...

şeker-siz, *tuzsuz*, *arabasız*, *sütsüz* ...

şekerlik, *tuzluk*, *gözlük*, *sözlük*, *yoluk*, *sazlık* ...

sevgi, *saygı*, *ıçki*, *bilgi*, *sevgi*, *soygu*, *süngü* ...

bilgin, *saygın*, *üzgün*, *vurgun* ...

yurttaş, *meslektaş*, *sındaş*, *vatanadaş* ...

Bir sözcüğün türemiş bir sözcük olup olmadığını nasıl anlarız?

ÖRNEK

Örneğin “ balta ” sözcüğünü inceleyelim. Bu sözcükteki “ -ta ” ses parçasını atalım. Geriye “ bal ” sözcüğü kalır. “ bal ” diye Türkçe bir sözcük vardır. Ancak “balta” ile “bal” sözcükleri arasında anlam yönünden herhangi bir bağlantı yoktur.

balta: Toprağı kazmak için kullanılan bir araç

bal: Bir besin maddesi

• Dolayısı ile “balta” sözcüğü türemiş yapılı değildir, kök sözcüktür. “-ta” ses parçası ise yapım eki değildir, sözcüğün hecelerinden biridir.

SIRA SİZDE

2

Aşağıdaki sözcük köklerinden yapım ekleri ile yeni sözcükler türetin.

tuz:

ben:

sev-

göz:

SIRA SİZDE

3

-sal (-sel) yapım ekiyle yeni sözcükler türetin.

Birleşik sözcükler: Belirtisiz ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, sıfatların addan sonra gelmesiyle oluşan ve genellikle deyim olarak kullanılan isnat grupları, birleşik eylemler, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan ifadeler; yeni bir kavramı karşıladıklarında birleşik sözcük olur: *yer çekimi, hanımeli, ses bilgisi; beyaz peynir, açık göz, toplu iğne; eli açık, sırtı pek; söz etmek, zikretmek, basta olmak, gelebilmek, yazadurmak, alvermek; çoluk çocuk, çıtçı, altüst; baş üstüne, günaydın; sağ ol, ateşkes, külbastı* gibi. Birleşik sözcükler, belirli kurallar çerçevesinde bitişik veya ayrı olarak yazılır (TDK, 2005). Bu konuda daha geniş bilgi için 10. Üniteyi inceleyiniz.

Anlamları Bakımından Sözcükler

Bir sözcüğün anlamı; o sözcüğün zihinde uyandırdığı düşünce, duygu veya tasarımdır. Bir nesne, özellikle de o nesnenin nitelikleri üzerinde edindiğimiz genel düşünce dil bilimde *kavram* olarak tanımlanır. Dış gerçeğin insan beynindeki yansıma biçimi diyebileceğimiz kavramı, bu açıdan sözcüğün anlamı olarak da tanımlayabiliriz. Sözcükler, insan zihnine kavram olarak yerleşir. İnsan kavramlarla düşünür. **Aksan**, (1990, s. 146) bu konuyu şöyle açıklıyor:

“... sözcük, birbirinden ayrılmayan iki yönü olan bir varlıktır. Bu varlığın bir yanı ya da yönü, zihinde sessiz okumada bile canlanan “ses imgesi” dir. Bu imgeyi biz, söyleyiş sırasında, konuşma organlarımızla sese çeviririz. Sözcüğün ikinci yüzü, “kavram” ya da “belirtilen” dir ki ses imgesiyle birlikte bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz ve sürekli olarak birbirini hatırlatır, çağrıştırır. Sözcükler duyuldukları anda zihnimize çeşitli çağrışımlara yol açarlar. Hatırlanan, çağrıştırılan öğelerden bir bölüm, sözcüğün biçim yönünden, bir bölümü ses, bir bölümü de anlam açısından ilişkili olduğu başka öğelerdir.”

Kavramlar; aynı dili konuşan insanlar arasında bile farklı kişisel değerler taşıyabilir, değişik tasarımlar ve duygular uyandırabilir. Örneğin köpekleri çok seven bir kimseye köpek dendiğinde onda uyanan tasarımlar ve duygularla köpekten korkan bir kimsedeki tasarımlar ve duygular aynı değildir.

Sözcüğün Temel Anlamı

Bir sözcüğün anlattığı ilk ve asıl kavrama temel anlam denir. Temel anlam, o dili konuşan herkesçe bilinen ve en yaygın olan anlamdır. Örneğin *ayak* sözcüğünün temel anlamı, canlıların yürümesini sağlayan organdır. “Çocuğun ayağı ezilmiş.” cümlesindeki *ayak* sözcüğü, temel anlamıyla kullanılmıştır.

Sözcüğün Yan Anlamı

Bir sözcüğün temel anlamıyla ilgili olmak üzere zamanla kazandığı yeni anlamlara o sözcüğün *yan anlamları* denir. Örneğin *kapalı* sözcüğünün karşıtı olarak kullandığımız *açık* sözcüğü, bu anlamının yanında şu yan anlamları da kazanmıştır.

açık = denizin kıyıdan uzak yeri

açık = boş görev

açık = para ya da mal eksikliği

açık = müstehcen

Sözcüklerin ya da sözcük kümelerinin temel anlamlarından başka anlamlarda kullanıldıkları anlatıma *mecazlı anlatım* denir.

Eş Sesli Sözcükler

Yazılış ve okunuşları aynı, anlamları farklı; bir başka deyişle sesleri aynı, anlamları ayrı olan sözcüklerdir.

yaş = ıslak

el = organ adı

yaş = doğuştan beri geçen yıl birimiyle ölçülen zaman

el = yabancı

Eş Anamlı Sözcükler

Sesleri ayrı, anlamları aynı olan sözcüklerdir: *yanıt, cevap; eylem, fiil* gibi.

Zıt Anamlı Sözcükler

Birbirlerine anlamca karşıt olan sözcüklerdir: *Tembel, çalışkan; sevinmek, üzülme; inmek, çıkmak* gibi.

Sözcük Öbekleri

Bir dizi sözcükten oluşan anlamlı söz birliklerine *sözcük öbeği* denir. Sözcük öbekleri cümlenin kuruluşunda yer alır, cümlenin bir ögesi olarak görev yüklenebilir.

Tamamlamalar

Bir adın belirttiği anlamı daha iyi belirtebilmesi için bir başka adla, sıfatla ya da zamirle tamamlanmasıyla oluşan söz dizisine *tamlama* denir.

Belirtili ad tamlaması: Bir belirtili tamlamada, sözcükler arasında *+ın (+nın)* *tamlayan* ve *+ı (+sı)* *iyelik eki* vardır: *Okul+un ön+ü, güneş+in doğuş+u* gibi.

Belirtisiz ad tamlaması: Bir belirtisiz tamlamada *+ın (+nın)* *tamlayan eki* kullanılmaz. İkinci sözcük *+ı (+sı)* *iyelik ekini alır*: *yemek oda+sı, yağmur boru+su, çay şeker+i* gibi.

Takisiz ad tamlaması: Bir takisiz tamlamada iki sözcük de ek almaz: *toprak tencere, deri elbise* gibi.

Sıfat tamlaması: İlk sözcüğü sıfat olan bu tamlamalarda sıfat, önüne getirildiği ada belirtme ve niteleme anlamları katar: *sıcak yemek, geniş arazi* gibi.

Zincirleme ad tamlaması: Bir ad tamlamasının bir başka adla ya da ad tamlamasıyla yeni bir tamlama kurmasıdır: *salonun perdesinin rengi, kuş seslerinin korusu, taş duvar kalıntısı* gibi.

İkilemeler

Aynı sözcüğün yinelenmesiyle oluşabileceği gibi anlamları birbirine yakın ya da karşıt olan veya aralarında ses benzerliği olan sözcüklerin yan yana gelmesiyle de da oluşabilen ikilemeler; anlatım gücünü artırmak, anlatımı pekiştirmek amacıyla kullanılır: *demet demet, çer çöp, tuz buz, er geç, para mara* gibi.

Deyimler

Deyim bir duyguyu, bir durumu, bir kavramı dile getirmek amacıyla temel anlamından farklı anlamlar taşıyan sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla oluşan söz öbekleridir: *havanda su dövmek, defteri dürülmek, kulağı delik, eli maşalı, parmak ısırarak* gibi. Deyimler de atasözleri gibi ulusal olmalarına karşın genel kural niteliği taşımaz. Ayrıca *çoğu gitti azı kaldı, kimi kimsesi olmamak* örneklerinde görüldüğü gibi kalıplaşarak deyimleşmiş; ama temel anlamını koruyan söz öbeklerine de rastlanır. Kimi deyimler; *feleğin çemberinden geçmiş, dostlar alışverişte görsün* örneklerinde olduğu gibi cümle biçiminde de olabilir.

TÜRKÇENİN CÜMLE YAPISI

Cümle bir duyguyu, bir düşünceyi, bir eylemi, bir yargıya bağlayarak anlatan söz dizisidir. Cümle içinde sözcükler; bir anlam ve görev ilişkisiyle canlılık kazanır, duyguyu ve düşünceyi anlatabilir. Türkçede uzun cümleler kurulabileceği gibi tek sözcükten oluşan cümleler de vardır:

- *Ne içersiniz?*
- *Çay.*

Yukarıdaki örnekteki ikinci cümle tek sözcükten oluşmuştur. Soruya verilen yanıt, kesin bir yargı niteliğindedir. Buna karşılık gerektiğinde çok uzun cümleler de kurulabilir:

Eğitim ve öğretimde uygulanacak yol, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir zorbalık vasıtası, veyahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden pratik ve kullanılması olası bir cibaz haline getirmektir (M. Kemal Atatürk).

Cümlelerin Ögeleri

Cümle *özne, yüklem ve tümleç* gibi ögelerden oluşur. Bir cümlede mutlaka bulunması gereken iki temel öge; özne ve yüklemdir. Tümleçler cümlelerin yardımcı ögeleridir. Sözcükler cümlede değişik görevler üstlenir. Bir bakıma cümle içinde görev bölümü yapar.

Yüklem

Cümlede yargıyı yüklenen sözcüktür. Taşıdığı yargıdan dolayı kişi, zaman, olumluluk, olumsuzluk, soru gibi kavramları da bildirir. Yüklem; cümledeki diğer ögelerle, özellikle özneyle, uyum içinde olmalıdır. Cümlelerin en önemli ögesidir.

Mutluluk gibi, dostluk gibi sanat da ancak anlamlı sevgilerle gelişebiliyor. İşte o tanışmanın öyküsü kısaca budur.

Özne

Cümlede yargının oluşmasını sağlayan kişi ya da nesnedir.

Sanat, özellikle sinema, bir ayrıntı becerisidir.

Yusuf ayakta duruyor, etraftaki eşyayı dikkatle gözden geçiriyordu.

Üst baş temizlenir, değiştirilir.

Türkçede ögeler genellikle ÖZNE + TÜMLEÇ + YÜKLEM sıralanışına uyar. Anlatımlarda zaman zaman bu sıralanışın dışına çıkıldığı da görülebilir.

Türkçede edilgen çatılı eylemlerin yüklem olduğu cümlelerde özne bulunmayabilir. "Üst baş temizlenir, değiştirilir" cümlesinde özne belirgin değildir. Cümlede anlatım gereği, işi yapan ya da yargının oluşmasını sağlayan önemli değilse özne kullanılmaz. Böyle durumlarda yüklem edilgen çatılı bir eylemden oluşur. Çeşitli edilgen eylemlerin yüklem olduğu cümlelerde nesnelere, özne gibi görüldüğünden bunlara bazı dil bilgisi kitaplarında *sözde özne* adı verilmektedir. Yukarıdaki cümlemize tekrar dönersek *üst baş* sözde özne olacaktır.

Birden çok yüklemi olan cümlelerin aynı olan öznesine *ortak özne* denir.

Asker, sesi duydu, işi anladı ve yere yattı. (Ortak özne: **asker**)

Otobüs tozuta tozuta geldi, durdu. (Ortak özne: **otobüs**)

Tümleş

Cümlede yüklem anlamını türlü yönlerden belirtip nitelendiren söz ya da söz öbekleridir. Tümleş her anlatımda bulunmayabilir. Ancak yargı ayrıntılı olarak verildiğinde cümlede bir veya daha fazla tümleş bulunabilir. Tümleşler yüklem olan ilgilere ve aldıkları ekler bakımından şöyle incelenir:

1. Nesne
 - a) Belirtili Nesne
 - b) Belirtisiz Nesne
2. Dolaylı Tümleş
3. Edat (İlgeç) Tümleci
4. Zarf (Belirteç) Tümleci

Tümleşler konusundaki eski bilgilerimizi de hatırlayarak aşağıdaki cümleleri inceleyelim.

Yuvayı dişi kuş yapar.

Belirtili nesne

Bu gece plak çalacaklar, **siir** okuyacaklar, **dedikodu** yapacaklar.

Zarf tümleci Belirtisiz nesne Belirtisiz nesne Belirtisiz nesne

Renkler, kokular, sesler yalnız **insanlara** mabsustur.

Dolaylı tümleş

Böylece yaz geçti.

Zarf tümleci

ÖRNEK

Aşağıdaki cümlenin tümlecini / tümleşlerini bulun.

Bugün evde değilsiniz diye size uğramadık.

SIRA SİZDE

4

Cümle Türleri

Cümleleri *yüklemlerine göre, yapılarına göre, öğelerinin dizilişine göre, anlamlarına göre* olmak üzere dört grupta inceleyebiliriz.

Yüklemlerine Göre Cümleler

Yüklemi çekimli bir eylemden oluşan cümlelere *eylem cümlesi*, yüklemi ad soylu bir sözcük ya da sözcük öbeği olan cümlelere *ad cümlesi* denir. Ad cümlelerinde yüklem yargı bildirmesi ek eylem almasıyla olur. Ek eylem (i-) [1. kişi (+im, +iz), 2. kişi (+sin, +sınız) ve 3. kişi (+dir, +dirlir)] ad soylu sözcüklerin çekime girmesini sağlar.

*Buna can mı **dayanır**?* (Eylem cümlesi)

*Hep onu **düşünüyordu**.* (Eylem cümlesi)

*Hayatın içinde zamanla eskiyen, yıpranan bir **parçayız**.* (Ad cümlesi)

*Bu bir tabiat **kanunudur**.* (Ad cümlesi)

Yapılarına Göre Cümleler

İçinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümlelere *basit cümle* denir. İçinde bir temel yargıyla birlikte yan yargı bulunan cümlelere ise *birleşik cümle* denir.

Son yıllarda Türk toplumu önemli değişiklikler geçirdi. (Basit cümle)

Birleşik cümle; temel yargıyı bildiren bir cümlede onun anlamını açıklayan, tamamlayan, anlaşılmasına yardımcı olan cümle ya da cümlelerden oluşur. Birleşik cümlede temel yargıyı bildiren cümleye *temel cümle*, temel yargıyı türlü yönlerden tamamlayan cümle ya da cümleciklere de *yan cümleler* denir.

ÖRNEK

Demek, insan sevgisiz oldu mu, her şey mübah.

Yan cümle

Temel cümle

Üstelik insan "Ayşecik" adlı yerli filmi görmeye gidecekse mendilsizlik felaket olur.

Yan cümle

Temel cümle

Yan cümleler yapılarına göre; dilek ve koşul bildiren yan cümleler, edatlı yan cümleler, bağlaçlı yan cümleler, soru ekiyle bağlanan yan cümleler, olumsuzluk koşuluyla (değil sözcüğü ile) bağlanan yan cümleler gibi çeşitlere ayrılır.

ÖRNEK

Bir de istiyorum ki

Neriman nerede olduğunu bana bildirsin.

Bağlaçlı yan cümle

Temel cümle

Muş Ovası bitti mi

Bingöl Dağları başlar.

Soru ekiyle bağlanan

Temel cümle

yan cümle

Sıralı Cümleler

Bir anlatım içinde anlam ilgileri nedeniyle birbirlerine türlü biçimlerde bağlanan cümlelere *sıralı cümleler* denir. Sıralı cümlelerde sondaki cümlenin yüklemi, kişi ve zaman açısından öteki cümlelerin yüklemiyle uyum gösterir. Kişi ve zaman ekleri genellikle yinelenmez, sondaki yüklemde belirtilir. Özneler, tümleçler ya da yüklemeler ortaksa *bağımlı sıralı cümle*, ortak değilse *bağımsız sıralı cümle*dir.

ÖRNEK

Mevsim yaz, yazın da en sıcak günleriydi. (Bağımsız sıralı cümle)

Bir yerden gidiyorduk; ama yol muydu, tarla mıydı, seçilmiyordu. (Bağımsız sıralı cümle)

Emekli maaşını alır almaz çarşıya gider, taksitlerini öder, evine dönerdi. (Bağımlı sıralı cümle)

Yıllarca burada çalışmış, kimse sen kimsin dememiş. (Bağımlı sıralı cümle)

Girişik Cümleler

Yan cümleleri, temel cümleye ya özne, nesne, tümleç olan ya da öğelerden birini tamamlayan cümlelerdir.

Doktor sigarayı yasaklayalı tam iki yıl olmuş.

İnsan geçmişiyile hesaplaşarak gelişir.

Memleketinden konuşmaya, ailesinden söz açmaya can atardı.

ÖRNEK

Ögelerin Dizilişine Göre Cümleler

Türkçe cümlelerde ögelerin ÖZNE + TÜMLEÇ + YÜKLEM dizilişine uyduklarını daha önce de belirtmiştik. Ancak bu bir kuruluş özelliğidir, kesin bir kural değildir. Anlatımın niteliğine bağlı olarak bir cümlede bütün ögeler bulunurken bir başka cümle sadece yüklemden oluşabilir ya da ögeler yer değiştirebilir. Yüklemi sonda bulunan cümleye *kurallı cümle*, yüklemi sonda bulunmayan cümleye *devrik cümle* denir.

*Böyle davranmak sana **yakışmıyor**.* (Kurallı cümle)

*Bizim kuşak, dilimizin arılaştırılması akımının en ateşli dönemini **yaşadı**.*

(Kurallı cümle)

*Kuşlar **küstü** bize.* (Devrik cümle)

*Bizden önce birileri **gelmiş** buralara belli.* (Devrik cümle)

Cümlede çeşitli nedenlerle ögelerden birinin -genellikle de yüklem- kullanılmadığı olur. Bu tür cümlelere de kesik cümle denir.

*Işıklar da **ölür**, topraklar da **ölür**, sular da* (Kesik cümle)

ÖRNEK

- Devrik cümle ile kesik cümle daha çok sözlü anlatım da kullanılır. Yazılı anlatımda anlatıma akıcılık ve canlılık kazandırmak için devrik cümleye, kısa ve etkili anlatım için de kesik cümleye başvurulabilir.

Anlamlarına Göre Cümleler

Cümleler yargıyı bildiriş biçimlerine göre de çeşitli türlere ayrılır. Yüklemi olumlu anlam içeren cümlelere *olumlu cümle*, olumsuz anlam içerenlere de *olumsuz cümle* denir. Olumsuz cümlelerde olumsuzluk, kimi ekler ve sözcüklerle sağlanır. Eylem cümlelerinde “-me, -ma” olumsuzluk ekleri ya da “ne ... ne” bağlaçları olumsuzluk anlamı verirken ad cümlelerinde “değil, yok” sözcükleriyle “-siz” eki cümleye olumsuzluk anlamı verir.

*İnsanlar arası ilişkilerde sevgi ve saygı da **olmalıdır**.* (Olumlu cümle)

*Özgürlük, aklına her eseni yapmak **değildir**.* (Olumsuz cümle)

Yargının soru biçiminde belirtildiği cümlelere *soru cümlesi* denir.

*Karamsarla **kötümser eş anlamlı mıdır?*** (Soru cümlesi)

ÖRNEK

- Kimi soru cümleleri ise biçim açısından soru cümlesi olmakla birlikte anlam açısından soru bildirmez. Anlatımı daha etkili kılmak amacıyla kurulan bu tür soru cümlelerine *biçimsel* ya da *sözde soru cümlesi* denir.

Neden yalnız başkalarını suçlamalı? (Sözde soru cümlesi)

Ne kötülük var bunda? (Sözde soru cümlesi)

ÖRNEK

- Coşkulu duygular anlatan; hayret, korku, sevinç, telaş ve seslenme bildiren cümleler *ünlem cümlesi*dir.

Tüh tüh yazık oldu, senin de ikiye bölündü uykun! (Ünlem cümlesi)

Bari, sen unutma beni! (Ünlem cümlesi)

ÖRNEK

PARAGRAF

Anlatım birimleri içinde paragraf “*bir düz yazıda işlenen konunun bölümlerinden her biri*” olarak tanımlanabilir. Bir yazı, bir ana düşünce doğrultusunda yazılır. Bu ana düşünce çeşitli yardımcı düşüncelerle desteklenir. Yazıdaki bu düşünce kümeleri paragrafı meydana getirir. Yazıdaki giriş, gelişme ve sonuç bölümleri paragraflarla gösterilir. İyi kurulmuş bir paragraf, yazının tüm özelliklerini taşır. Böylece yazıda okuma kolaylığı sağlanmış olur, okuyucudaki ilgi sürekli olarak canlı tutulur. Genelde her paragrafın başlangıcında satıra 6-8 harf boyu içerden başlanır. Ancak son zamanlarda bu kurala uyulmadığı da görülmektedir. Paragraf, tek bir cümleden oluşabileceği gibi konunun genişliğine göre cümle sayısı artabilir. Paragrafın önemini ve yararlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Okumayı ve anlamayı kolaylaştırır. Paragraflara bölünmüş bir yazıyı okumak ve anlamak daha kolay olur.
- Planlı yazmayı sağlar. Yazıya anlam ve konu bütünlüğü kazandırır.
- İstenen konunun belirli ölçülerde işlenmesini sağlar. Her paragrafta konunun bir başka yönü işlenir.
- Duygu ve düşüncelerin ayrı ayrı paragraflarda işlenmesi, düşünce karışıklığını önler.

Paragraf Türleri

Paragrafın türü, paragrafın yazı içindeki işlevine ve konusuna göre değişir. Şimdi paragraf türlerini, okumanız için size de önerebileceğimiz eserlerden örnekler vererek birlikte inceleyelim.

İşlevlerine Göre Paragraflar

Düşünce yazılarında paragraflar; işlevlerine göre *giriş, gelişme, geçiş ve sonuç* paragrafları olarak türlere ayrılabilir.

Giriş paragrafı: Bir yazıda giriş paragrafı genellikle konuyu tanıtan; yazıda neyin işleneceğini, konuya hangi açıdan bakılacağını belirten paragraftır. Kesin bir kural olmamakla birlikte giriş paragrafı konunun ana düşüncesini de içerebilir. Bu paragrafta gelişme bölümünün temeli hazırlanır. Bu derece önemli olan giriş paragrafları elbette ilginç olmalı, anlatılacakları bir anlamda özetlemelidir.

“İletişim ne duyumsadığımızı ve ne demek istediğimizi karşımızdakine açık bir şekilde söyleme; karşımızdakinin ne söylediğini dinleme ve tam duyduğumuzdan emin olma, kısaca birbirleriyle konuşma sanatıdır. İletişim, sevgi dolu bir ilişkiyi kurup sürdürürebilmek için en önemli beceridir.” (Buscaglia, 1989, s. 55).

Gelişme paragrafı: Gelişme paragrafı; giriş paragrafında tanıtılan konunun açıklandığı, değişik yönlerden incelendiği, ana düşüncenin işlendiği paragraflardır. Düşüncelerin savunulduğu paragraflar olduğu için örneklerden, karşıtlıklardan, benzerliklerden yararlanılabilir. Şimdi yukarıdaki örnekte giriş paragrafında ortaya konan düşüncenin gelişme paragraflarından birinde nasıl geliştirildiğini görelim:

Birkaç yıl önce sevgi dersi okuturken sınıfımla birlikte bir görev yapmaya karar verdik. Yaşamımızda sevdiğimiz ve değer verdiğimiz kişilere yaklaşacak ve sözlü olarak onları gerçekten sevdiğimizi ve takdir ettiğimizi bildirecektik. Yüzeysel olarak çok doğal ve basit görünen bu girişimin düşündüğümüzden çok daha güç olduğunu sonra gördük. Öğrencilerimden çoğu sevgi söz konusu olunca dili bağlı kalıyordu. Sevgilerini ifade ederlerken rahatsız olup beceriksizleşiyor, hatta şaşkınlığa düşüyorlardı. Birkaçı bu görevi yapamadı. Deneyimlerimizi paylaşarak sonuçları tartıştığımızda çoğumuzun sevgi ile ilgili olarak konuşmayı korkutucu bulduğumuzu anladık. Sonra birden bire sevgi sözlerini neden bu denli seyrek, böyle çekingen ve alçak sesli olarak duyduğumuzu anladık. ifade edilmemiş sevginin en büyük üzüntü ve pişmanlıklara neden oluşturduğunu da öğrenmiştik. Genellikle kişinin yaşamımızdaki değerini ifade etmek kamu önünde onu onore etmek ve ona sevdiğimizi söylemek için ölmesini bekleriz.” (Buscaglia, 1989, s. 56).

Geçiş paragrafı: Uzun yazılarda bölümler arası geçişi, bağlantıyı sağlamak için kullanılan kısa paragraflardır. Geçiş paragraflarında ya daha önce söylenenler özetlenir ya da daha sonraki paragraflarda söylenecekler geçiş için hazırlık yapılıır.

“Böylece biz, sevgi dilini çevremizden öğrenir ya da hiç öğrenemeyiz. Birbirimizle ilişki kuracak sözlü simgeleri de ya öğrenir ya da hiç öğrenemeyiz.” (Buscaglia, 1989, s. 62).

Sonuç paragrafı: Yazının son paragrafıdır. Daha önce ileri sürülen düşünceler toparlanır, özetlenir ve yazının ana düşüncesi vurgulanır. Eğer bir sorun varsa çözümlü için öneriler ileri sürülür. Genellikle en kuvvetli düşünceler, en önemli görüşler bu paragrafta yer alır.

“Sizin, olasılıkla yukarıdaki fikirlerin sevgililer (sevenler) arasında gerçekten gerekli olmayacağını düşündüğünüzü biliyorum. Bunlar bir anda içten gelirler diyebilirsiniz. Aslında öyle olmaz. Bu saydıklarım iletişimin çeşitli evreleri ve sevgi dolu ilişkinin temel taşlarıdır. Aynı zamanda dünyanın en güzel seslerini de oluştururlar.” (Buscaglia, 1989, s. 73).

Konularına Göre Paragraflar

Paragraflar; konularını işleyiş biçimlerine göre açıklama paragrafları, betimleme paragrafları, olay paragrafları, çözümlenme paragrafları gibi türlere ayrılır.

Açıklama paragrafı: Bir düşüncenin, bir konunun, bir sorunun açıklandığı paragraflardır. İçinde duygu, bilgi, düşünce, yargı, yorum, dilek, öneri bulunabilir. Yardımcı düşüncelerle, örneklerle konu aydınlatılır. Açıklama paragrafında konunun ayrıntılarına girilebilir; ancak bu paragraflar okuyucuyu sıkmayacak, ilgi uyandıracak biçimde düzenlenmelidir.

“Denge bir doğa kuramıdır, temel bir yaşam ilkesidir. Dengenin ifadesini, doğada, mevsimlerde, gece ve gündüzde, hareket ve durgunlukta sürekli görürüz. Gıda uzmanı aldığımız gıdanın dengeli olması gerektiğini söyler. Ekonomist iç ve dış ticaretin dengesinden, hukukçu siyasal güçlerin dengesinden söz eder.” (Cüceloğlu, 1999, s. 103).

Betimleme paragrafı: Yazıda anlatılan bir insanın, bir yerin, bir eşyanın veya manzaranın ince ayrıntılarıyla işlendiği paragraflardır. Bu tür paragraflarda bir bakıma yazı ile resim yapılır.

“Aylin’de insan sevgisi ne kadar yoğunsa gözü karardığında cesareti de o denli delice idi. Özellikle birilerine baksızlık edildiği kanaatine varırsa, baksızlığa uğrayanı korumak için göze alamayacağı şey yoktu.” (Kulin, 1998, s. 126).

“Gördüğü karşısında beyecanlandı delikanlı. Çölün ortasında böyle bir çadırın olabileceğini hiç düşünmemişti. Yer şimdiye kadar üzerinde yürümediği güzellikte en güzel balularla kaplıydı; yukarıya içlerinde yanan mumlar bulunan, parlak ve işlemeli nadide avizeler asılmıştı. Bol işlemeli ipek yastıklara yaslanmış kabile reisleri çadırın gerisinde yarım daire halinde oturuyorlardı. Hizmetçiler lezzetli yiyeceklerle dolu gümüş tepsilerle gidip geliyor, çay sunuyorlardı. Başka hizmetçiler nargilelerin ateşlerini tazeliyorlardı. Havaya pek boş bir tütün kokusu yayılıyordu.” (Coelho, 1999, s. 112).

Olay paragrafı: Olaylı yargılarda içinde bir olayın anlatıldığı paragraflardır.

“Hava kararmıştı, sessizce kalktık. Benim yediğim pastanın ve kendi bilmem kaç kabvesinin parasını öderken-Amerikan kabvesi bala zor bulunuyordu-biç ses çıkartmadım...” (Uzuner, 1998, s. 127).

Çözümleme paragrafı: Yazıda ele alınan konunun parçalara ayrılarak işlendiği, konunun daha iyi anlaşılmasının sağlandığı paragraflardır. Konunun temel öğeleri bulunarak sonuca gidilir.

“Mesaj şudur: Bırakmaktan ve denemekten vazgeçmediğiniz sürece asla yenilmiş değilsiniz. Başarısızlıklarımızdan işlerin nasıl yapılmayacağını öğreniriz. Edison ampülü keşfetmek için yaptığı ilk altı bin denemede başarılı olamamıştı. Cesaretinin kırılıp kırılmadığı sorulduğunda şöyle yanıtladı: “Hayır. Şimdi bunu yapamayacağınız altı bin yolu da iyi biliyorum.” Edison gibi bizim de bazen başarıyı öğrenmeden başarısızlığı öğrenmemiz gerekiyor.” (Cüceloğlu, 1999, s. 121).

Özet

Türkçenin ses özelliklerini kavramak

Ses, dilin bölünemeyen en küçük parçasıdır. Sesler birleşerek hece, sözcük ve cümleleri oluşturur. Dillerdeki sesler gelişigüzel çıkarılmış sesler değildir. Bu sesler, konuşma organları tarafından işlenir ve biçimlenir. Bir dili konuşan insanların hemen hepsi, dildeki sesleri aşağı yukarı aynı biçimde çıkarırlar. Sesleri gösteren işaretler, harflerdir. Türk alfabesinde sekizi ünlü, yirmi biri ünsüz harf olmak üzere toplam 29 harf vardır. Ünlüler ve ünsüzler sözcük içinde kurallarla yer alır.

Türkçenin hece yapısını kavramak

Hece, bir solukta çıkarılan ses veya seslerin bütünüdür. Türkçe sözcüklerde ünlü ve ünsüz sayısı ile bunların dizilişi altı türlü olabilir. Türkçedeki en yaygın hece türleri, *ünsüz - ünlü ve ünsüz - ünlü - ünsüz*'dür.

Türkçenin sözcük yapısını açıklamak

Sözcük; anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük olarak tanımlanabilir. Sözcükler, bir dilin anlam taşıyan en küçük birimleridir. Yeni kavramları karşılamak veya eskiden sözcüklerin yerine yeni sözcükleri koymak için her dilin kendine özgü sözcük türetme yolları vardır. Türkçede sözcükler; kök ve ekleri bakımından, yapı bakımından, anlamları bakımından incelenebilir.

Türkçenin cümle yapısını kavramak

Cümle bir duyguyu, bir düşünceyi, bir eylemi, bir yargıya bağlayarak anlatan söz dizisidir. Cümle içinde sözcükler bir anlam ve görev ilişkisiyle canlılık kazanır, duyguyu ve düşünceyi anlatabilir. Türkçede uzun cümleler kurulabileceği gibi tek sözcükten oluşan cümleler de vardır. Türkçede cümleler; yüklemelerine göre, yapılarına göre, anlamlarına göre, öğelerinin dizilişine göre incelenebilir. *Yüklemelerine göre cümleler*: Yüklemi çekimli bir eylemden oluşan cümlelere *eylem cümlesi*, yüklemi ad soylu bir sözcük ya da sözcük öbeği olan cümlelere *ad cümlesi* denir. *Yapılarına göre cümleler*: İçinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümlelere *basit cümle* denir. İçinde bir temel yargıyla birlikte yan yargı bulunan

cümlelere ise *birleşik cümle* denir. *Anlamlarına göre cümleler*: Cümleler yargıyı bildiriş biçimlerine göre de çeşitli türlere ayrılır. Yüklemi olumlu anlam içeren cümlelere *olumlu cümle*, olumsuz anlam içerenlere de *olumsuz cümle* denir. *Ögelerinin yerine göre cümleler*: Yüklemi cümlelerin sonunda olan cümlelere *kurallı cümle*, yüklemi cümlelerin sonunda olmayan cümlelere ise *devrik cümle* denir.

Paragraf türlerini açıklamak

Bir yazı, bir ana düşünce doğrultusunda yazılır. Bu ana düşünce çeşitli yardımcı düşüncelerle desteklenir. Yazıdaki bu düşünce kümeleri paragrafı meydana getirir. Yazıdaki giriş, gelişme ve sonuç bölümleri paragraflarla gösterilir. İyi kurulmuş bir paragraf, yazının tüm özelliklerini taşır. Genelde her paragrafın başlangıcında satıra 6-8 harf boyu içerden başlanır. Ancak son zamanlarda bu kurala uyulmadığı da görülmektedir. Paragraf tek bir cümleden oluşabileceği gibi konunun genişliğine göre cümle sayısı artabilir. Paragrafın türü, paragrafın yazı içindeki işlevine ve konusuna göre değişir.

Kendimizi Sınavalım

1. Türkçenin ses özelliklerine göre aşağıdaki sözcüklerden hangisi Türkçe bir sözcüktür?

- masraf
- nazik
- zorba
- rahatlık
- yufka

2. Aşağıdaki cümlelerde geçen altı çizili sözcüklerden hangisi yapısı bakımından diğerlerinden farklıdır?

- Onun bilge bir kişi olduğunu sözlerinden anlayabilirsiniz.
- Kış aylarında buradaki dalga yüksekliği iki üç metreyi bulur.
- Burası oldukça dağlık bir bölge olduğundan buralarda yerleşim pek yoktur.
- Gölge bir yer bulup oturalım biraz.
- Eve yeni bir süpürge almak gerekiyor.

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde “göz” sözcüğü temel anlamıyla kullanılmıştır?

- Ben ona her zaman kardeş gözüyle baktım.
- Bence sen göze geldin bu aralar.
- Cüzdanın gözünde biraz bozuk para olmalıydı.
- Bu son sözünle gözümden düştün iyice.
- Gözlerimin içine baka baka yalan söylüyorsun.

4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde “bu” sözcüğü, diğerlerinden farklı görevde kullanılmıştır?

- Bu mevsimde buralar çok canlı olur.
- Benden istediğiniz dosya bu değil miydi?
- Bana sözünü ettiğin film bu film miydi?
- Bu sözlerinizle hiçbir yere varamazsınız.
- Senin bu sakın tavırlarını çok takdir ediyorum.

5. Aşağıdaki cümlelerde geçen tamlamalardan hangisi diğerlerinden farklıdır?

- Çocukluk anılarını bir kitapta toplamaya karar vermiş.
- Günün yorgunluğunu üzerinden atmaya çalışıyordu.
- Masasının üzeri daima çok düzenlidir.
- Fırtınadan evlerin çatıları uçmuştu.
- Denizi görebiliyorduk evin balkonundan.

6. “*Küçük bir bahçe*” sözleri aşağıdaki cümlelerin hangisinde nesne görevinde kullanılmıştır?

- Ev, küçük bir bahçenin ortasındaydı.
- Küçük bir bahçeden geçerek eve geldik.
- Gözlerimi açtığımda küçük bir bahçe gördüm.
- Evin arkasında küçük bir bahçe vardı.
- Evin kapısı, küçük bir bahçeye açılıyordu.

7. Aşağıdaki cümlelerden hangisi yapısına göre diğerlerinden farklıdır?

- Yeni mağazanın açılışı bugün yapılacak.
- Senin böyle bir söz söyleyeceğin aklıma bile gelmezdi.
- Annem odayı toplamaya başlamıştı.
- Kadın çok akıllıydı; ama kendini beğenmiş biriydi.
- Çocuğun ne demek istediğini kimse anlayamıyordu.

8. Aşağıda verilenlerden hangisi paragrafın yararlarından biri **değildir**?

- Paragraf, uzun yazıları kısaltmayı sağlar.
- Paragraf, planlı yazmayı sağlar.
- Paragraf, okumayı ve anlamayı kolaylaştırır.
- Paragraf, yazıya anlam ve konu bütünlüğü kazandırır.
- Paragraf, düşünce karışıklığını önler.

9. Aşağıdakilerden hangisi işlevine göre paragraf türlerinden biri **değildir**?

- Giriş paragrafı
- Gelişme paragrafı
- Çözümleme paragrafı
- Geçiş paragrafı
- Sonuç paragrafı

10. “Her yer göz alabildiğine beyaz... Kışları öğle üzerleri gökyüzü bile beyaza yakın bir renk alıyor burada. Tek canlı bile kıpırdamıyor bu sonsuz beyazlıkta. Ne zaman ki bir gölge beliriyor kıpırdanmalar başlıyor hemen. Önce biri, sonra biri, sonra biri daha...Beyaz, renklenmeye başlıyor. Renk renk kuşlar, böcekler...” verilen paragraf, konusuna göre hangi tür bir paragrafta örnektir?

- Açıklama paragrafı
- Betitleme paragrafı
- Olay paragrafı
- Çözümleme paragrafı
- Giriş paragrafı

Yaşamın İçinden

Anlatım Bozuklukları

Dilin en önemli görevi onu kullanan insanlar arasındaki anlaşmayı sağlamaktır. Söylenmek istenen her şey, açık, yalın ve anlaşılır biçimde dile getirilmelidir. İyi bir cümlede sözcükler yerli yerinde kullanılmalı, gereksiz sözcüklere yer verilmemeli, anlatılmak istenenin dışında bir anlam çıkarılmasına mahal verilmemelidir. Eğer konuşmada ve yazmada açıklık, yalınlık ve anlaşılabilirlik yoksa ortada bir anlatım bozukluğu var demektir. Günlük konuşmalarımızda hâliyle anlatım bozuklukları yapılabilecektir. Bunlar toplumdaki yerimize (statü) ve aldığımız eğitime bakılarak hoş görülür ya da görülmez. Ama yazılı anlatımda bu bozukluklar asla affedilemez. Çünkü yazılı dil kültür dilidir. Kültür, bu ifade sayesinde kalıcılaşır. Eğer bu ifadede de bozukluklara yer verilirse insanlar arasında hem anlaşma eksikliği ortaya çıkar hem de farklı anlaşma yolları bulunur. Mesela radyolarında program yapanların kendi aralarında oluşturmaya kalkıştıkları dil gibi. İster istemez bizim de oluşmasına katkıda bulunduğumuz kolaycı, “kısa yol”cu bir dil daha vardır: “... dermişim”, “... falan”, “... yok böyle bir şey”, “kolum iptal oldu”...

Kaynak: www.türkçemiz.net sitesinden 12.02.2008 tarihinde erişilmiştir.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Ses Özellikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Sözcük Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Sözcük Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Sözcük Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Cümle Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Cümle Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız doğru değilse “Türkçenin Cümle Yapısı” bölümünü gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız doğru değilse “Paragraf” bölümünü gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız doğru değilse “Paragraf” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız doğru değilse “Paragraf” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

park - ta
güneş - ten
ev - çil
seç - kin
söz - cü
et - çil
meslek - taş
vatan - daş
bay - gın

Sıra Sizde 2

tuz: tuzlu, tuzsuz, tuzluk, tuzlama.....
ben: bencil, benimsemek.....
sev-: sevgi, sevinç, sevgili, sevimsiz.....
göz: gözlük, gözlükçü, gözlem, gözlemek, gözetlemek....

Sıra Sizde 3

kumsal, kırsal, belgesel, bilimsel, sanatsal, işitsel, gör-
sel

Sıra Sizde 4

Bugün evde değilsiniz diye size uğramadık.
Zarf tümleci Edat tümleci Dolaylı tümleş

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1990). *Her yönüyle dil I, II, III*. Ankara: TDK Yayını, 439/1.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin sözdizimi*. Ankara: TDK Yayını, 472.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (1983). *Sözcük türleri*. Ankara: TDK Yayını, 421.
- Buscaglia, L. (1989). *Birbirimizi sevebilmek*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Coelho, P. (1999). *Simyacı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Cüceloğlu, D. (1998). *İçimizdeki biz*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demir, N. ve E. Yılmaz. (2003). *Türk dili el kitabı*. Ankara.
- Gülsevin, G. ve E. Boz, (2006). *Türk dili ve kompozisyon I-II*. Konya: Tablet Yayınları.
- Kulin, A. (1999). *Adı Aylın*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özdemir, E. ve A. Binyazar. (1975). *Yazma öğretimi - yazma sanatı*. 3. Baskı, İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Baraz, N. (2007). Anlatım birimleri I. sözcükler. *Türk dili*. (Pilancı, H. (Ed.), 5. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 1473.
- TDK. (2005). *Yazım kılavuzu*. 24. Baskı, Ankara: TDK Yayını.
- Uzuner, B. (1998). *İki yeşil susamuru*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Anlambilim

5

Bu ünite de dilin anlam boyutu üzerinde durulmuş, anlam konusu ele alınırken dâba çok tanımlanabilir durumdaki sözlüksel anlam açıklanmıştır. Eş adlılık-çok anlamlılık, eş anlamlılık - zıt anlamlılık, mecaz, alt anlamlılık gibi anlam ilişkileri, anlam daralması- anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi - anlam kötüleşmesi gibi değişmelerine ağırlık verilmiştir. Çok kısa olarak cümle anlamına da işaret edilmiştir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- Anlambilimi ve kapsamını açıklamak,
- Sözcük ve sözlükbirim terimlerini ayırmak,
- Anlambilimsel prototipler, anlam alanları gibi terimleri kavramak,
- Yazım ve anlam ilişkisini kavramak,
- Sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini çözümlemek,
- Anlam değişmelerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Örnek Olay

Yanlış anlama, biç anlamama, anlam verememe gibi anlam ve anlamayla ilgili kimin anısı yoktur ki? İşte bir arkadaştan dinlediğim iki anı:

Gittiğim ilkokulun yakınında bir karakol vardı. Karakolun önünde duran aracın üzerinde “RESMÎ HİZMETE MAHSUSTUR” yazardı. Hizmet anlaşılıyor, hizmet; resmi de resimden geliyor; mahsus “şakadan, yalandan” demek. İyi de üçü birlikte ne anlama geliyor? İlkokuldayken bir türlü çözememiştim. Şimdi ne zaman bu yazıyı görsem o günler aklıma gelir.

Yine bir keresinde gazetede kocaman bir başlık okumuştum. “ÇOCUKLAR HURDA TOPLAYARAK GEÇİNİYOR!” Hurdayı ne kadar merak etmişim, nedir bu hurda, bizde niye yok, biz niye hurda toplamıyoruz diye sorup durmuştum büyüklere.

Anahtar Kavramlar

- Anlam
- Anlambilim
- Sözlüksel anlam
- Sözcük
- Sözlükbirim
- Özel ad
- Anlam ilişkileri
- Anlam değişimleri

İçindekiler

- GİRİŞ
- ANLAMBİLİM VE KAPSAMI
- SÖZLÜKSEL ANLAMBİLİM
 - Sözcük - Sözlükbirim
 - Anlambilim ve Sözlükler
 - Prototipler
 - Özel Adlar
 - Kavram ve Gösterge
 - Yazım ve Anlam
 - Anlam Alanları
- ANLAM İLİŞKİLERİ
 - Eş Adlılık - Çok Anlamlılık
 - Eş Anlamlılık - Zıt Anlamlılık
 - Temel Anlam - Mecaz Anlam
 - Üst anlamlılık - Alt anlamlılık
 - Bağdaşmazlık
- ANLAM DEĞİŞMELERİ
 - Anlam Daralması - Anlam Genişlemesi
 - Anlam İyileşmesi - Anlam Kötüleşmesi
- DİL BİLGİSEL ANLAM
- CÜMLE VE ANLAMBİLİM

GİRİŞ

Dil bilim, dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilimdir. Dilbilgisi ise dil bilimden daha sınırlı olmak üzere dili ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi, anlambilim açılarından tanımlamaya çalışır. Ses bilgisi, dilin seslerinin oluşumunu, boğumlanmalarını, sınıflandırılmasını, kelimelerdeki sıralanışlarını, ses değişimlerini, hece yapısını ve tonlamayı inceleyen bilgi dalıdır. Anlamlı en küçük biçim birimi olarak tanımlanan kök ve eklerin, bunların eklenme biçimlerinin, eklerin işlevlerinin ve yüklendikleri anlamların, kelime türlerinin incelendiği bilgi dalı biçim bilgisidir. Bir dildeki kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içindeki görevleri, birbirleriyle olan ilişkileri, sıralanışları, cümlenin ögeleri ve cümle türleri ise söz diziminin konusunu oluşturur. Diğer üçüne göre dil bilgisi kitaplarında daha az yer bulan anlambilim ise kelimelerin temel ve yan anlamlarını, anlam değişmelerini, eş, karşıt ve çok anlamlı kelimeler gibi dilin kelime hazinesiyile ilgili hususları inceler.

Türkçe sözlü anlatım kitabı kapsamında ele alınan anlatım birimleri ünitesinde, ses bilgisinin, biçim bilgisinin ve söz diziminin konuları genel olarak açıklanmıştır. Bu ünite de ise anlambilim konularına yer verilecektir.

ANLAMBİLİM VE KAPSAMI

Anlambilim, dilbilimin anlamla ilgilenen koludur ve sözcük, deyim, öbek, cümle gibi ifadelerin anlamıyla ilgilenir. Ayrıca anlam alanları, sözcükler arasındaki eş anlamlılık, zıt anlamlılık, çıkarım gibi mantıksal ilişkiler, anlam değişmeleri, anlamın türleri gibi dilin anlam yönüyle ilgili her şey anlambilimin konusudur. Anlambilim için Türkçede batı dillerinden kopyalanmış *semantik* (Yun. *sēmantikós* anlamak') terimi de kullanılır.

Nesneler ve onları karşılayan sözcükler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar eski olmakla birlikte dilbilimsel anlam incelemeleri bir bilim dalı olarak 19. yüzyılın sonlarında gelişmiştir. Anlam incelemeleri başta sözcüklerin anlamına yoğunlaşmış, çalışmalarda anlam, anlam değişmeleri ve bu değişmelerin sebepleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra dil ögelerinin birbirleriyle sıkı ilişki içinde oldukları ve birlikte işlev gördükleri ilkesi benimsenmiş ve sözcükten büyük birimlere ve dilin bütün olarak işleyişinin anlam yönüne odaklanan çalışmalar yapılmıştır (Aksan, 1982, s. 144).

Bütün doğal diller anlamlı sözcük, öbek ve cümlelerden oluşurlar. Prensipten her sözcük, öbek veya cümle en az bir anlamla ilişkilendirilebilir. Bağlam, sahip olunan bilgi gibi anlamı etkileyebilecek nedenler varsa da sözcüklerin anlamını sözlüklerde tanımlanabilen biçimiyle incelemek sözcükten büyük birimlerin anlamını incelemekten daha kolaydır. Öbek ve cümle düzeyinde anlamın incelenmesi ise daha karmaşıktır. Öbek ve cümlelerin anlamı, sıkça kendilerini oluşturan sözcüklerin anlamına bağlıdır. Ancak *güzel hava*, *hava güzel* veya *Kediler köpekleri kovalar* ve *Köpekler kedileri kovalar* örneklerinde görüldüğü gibi aynı sözcüklerden oluşan öbek veya cümleler aynı anlamı taşımazlar. Normal olarak yan yana gelebilen sözcükler arasındaki ilişkiye dair konuşurlarının olağanüstü bir bilgisi vardır. Bu bilgi sayesinde daha önce hiç söylenmemiş öbekler ve cümleler kurulabileceği gibi hiç duyulmamış öbekler ve cümleler de doğru biçimde anlaşılabilir. Ancak bu bilgi her durumda işe yaramaz: *küplere binmek* "çok öfkelenmek", *burnundan kıl aldırmmamak* "kimseyi beğenmemek" örneklerinde görüldüğü gibi söz-

cüklerin anlamlarını bilmek öbeğin anlamını çıkarmaya yetmez. Bu tür öbekler de tıpkı sözcükler gibi toplumsal kabuller sonucu oluşabilmektedir ve keyfidirler, yani gösterge ile gösterilen arasındaki ilişki keyfidir.

Anlambilim sözcük anlamı ile cümle anlamı arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin ne şekilde ve ne dereceye kadar cümlenin yapısına bağlı olduğunu da inceler. Sözcüklerin birbirleriyle olan söz dizimsel ilişkileri anlamı değiştirebilir. Örneğin *Ali kitap okumayı sever* ve *Kitap okumayı Ali sever* gibi aynı sözcüklerden oluşan ve anlamca büyük örtüşme gösteren cümleler arasında da anlam farkları vardır. Birinci cümlede yeni bilgi “kitap okumak” iken ikincisinde “Ali”dir. Her cümlede vurgulanan öge, ögelere verilen öncelik farklıdır.

Sözcükler ve cümleler anlam bakımından bulanık/belirsiz olabilirler. *Çaya gidiyorum cümlesi*, çay sözcüğü nedeniyle bulanıktır: Cümle “çay içmeye” ya da “çay kenarında gezinmeye” anlamında kullanılmış olabilir. *Motor yoruldu* gibi bir cümle de motor yorulma kavramını idrak edemeyeceği için belirsizdir. *Anlam belirsizliği*, dil biçimlerinin yorumlanmasıyla ilgili bir kavramdır ve anlambilim teorisinin bir parçasıdır (Kempson, 1996, s.3). Bu tür örneklerde anlamın doğru çözümlenebilmesinde bağlam önemli bir rol oynamaktadır.

Bir ifadenin dile getirilmesi, aynı zamanda başka ifadelerin çıkarımına imkan verir. Örnek olarak *Efe çiçeği kopardı* cümlesinden *Çiçek koparıldı* anlamını çıkarmak mümkündür. Bu durumda sinonim, antonim, çıkarım vb. mantıksal ilişkiler de anlambilimin konusu olmalıdır. Bir başka ilişki de şu şekildedir: *Köpek* sözcüğü mantıksal olarak *hayvanı* da içerir (alt anlamlılık), *rüya-kabus*, *dans-tango* vb. sözcüklerde de görülen bu ilişkinin yanı sıra ters çıkarım ilişkisi (zıt anlamlılık) de anlambilim teorisinin konusudur. Anlamları tanımlayabilmek için, sözcükler ve cümleler arasındaki bu tür mantıksal ilişkileri tanımlamak, anlambilimin işidir (Kempson, 1996, ss. 1-5).

SÖZLÜKSEL ANLAMBİLİM

Tanımlanabilir sözlüksel anlam, bu çalışmada da yapıldığı gibi anlambilimin en çok üzerinde durulan ayağını oluşturur. Sözlüksel anlambilimde şu hususlar esastır: a) Sözcüğün anlamını ve dil dışı gerçek durum da dahil olmak üzere anlam kavramını açıklamak, b) Anlamların incelenmesinin ve tanımlanmasının yöntemlerini belirlemek, c) Sözcükler arasında düzenli anlam ilişkilerini tanımlamak suretiyle bir dilin sözvarlığındaki anlamsal yapıları ortaya çıkarmak. Sözlüksel anlambiliminde şunlardan hareket edilir. Basitçe söylemek gerekirse, sözcükler sembollerdir. Bu sembollerle gösterdiği kavramlar arasında, bir dili konuşanlar arasındaki anlaşma dışında, ilişki yoktur. Bir sözcükle en az bir anlam arasında bir ilişki vardır (Kortmann, 1999, s. 155). Sözcükler, hem biçime hem anlama sahiptir. Bir biçim birden çok anlamla bağlantılı olabileceği gibi, bir anlam da birden çok biçimle ilişkili olabilir. Bu bakış, sözlük yazımı (leksikografi) ile anlambilim arasında bir kesişme oluşturur ve *eş adlılık*, *eş anlamlılık*, *zıt anlamlılık* gibi konulara da eğilmeyi gerektirir (Lyons, 2005, ss.47-48).

Anlambilimdeki önemli bazı ayrımlardan da söz etmekte yarar vardır. Bunlardan biri *gösterge* (signifiant) ve *gösterilen* (signifié) arasındaki ilişkiyle, yani bir biçimin kapsadığı anlam alanıyla ilgilidir. “X sözcüğünün anlamı nedir” gibi bir soruyla sözlüğe başvuranların pratikte cevap aradığı budur. Gösterilenden hareket etmek de mümkündür. “X demek istediğimde hangi sözcüğü veya ifadeyi kullanabilirim” (*öldürmek*, *kıymak*, *gebertmek*, *vurmak*, *katletmek*, *imba etmek*, *yok etmek*, *suikast düzenlemek*) gibi bir cümleye cevap ararken başvuru olan yol budur (Kort-

mann, 1999, s. 156). Birincisinde sözcüklerin anlam alanları öncelikliken, ikincisinde aynı kavram veya durum için farklı ifade biçimleri öne çıkar. Birincisinde göstergeden gösterilene doğru gidilirken ikincisinde gösterilenden göstergeye gidilmektedir.

Bir dilin söz varlığında yer alan sözcükler aynı pozisyonda kullanılabilme anlamında paradigmatik ve yan yana gelebilme anlamında sözdizimsel bir ilişki içindedir. Yukarıda verilen sözcüklerin hepsi öldürme ifade etmekle birlikte, her birinin anlamı farklıdır. Bu nedenle bir metin oluşturulurken bunlardan hangisinin seçileceği ve bu sözcüklerin başka hangi sözcüklerle birleşebileceği önem taşır. Örneklerimizde *öldürmek* genel geçer sözcükken, *suikast düzenlemek* daha çok üst makam sahiplerine yapılan “silahlı saldırı”, *kıymak* “öldürmek” yanında ölene karşı duyulan acıma duygusunu, *gebertmek* ise öfkeyi yansıtır. Bu nedenle ilgili sözcükler sonuç olarak aynı durumu ifade etseler bile her birinin başka sözcüklerle birleşebilme imkanları ve anlamları farklıdır.

- Kediye kıydılar.
- Kediye öldürdüler.
- *Kediye suikast düzenlediler.

Sözcük - Sözlükbirim

Sözcük, en kısa tanımıyla anlamlı ve işlevli ses veya ses birliğidir. *gelmek*, *at*, *güzel*, *çocuk*, *ile*, *bu*, *ve*, *ah* örneklerinin hepsi birer sözcüktür. Bu tanıma göre bir metinde araya bir boşluk bırakılarak yazılan her birliğin bir sözcük olduğu yargısına kimse itiraz etmeyecektir. Bununla birlikte bir metinde *gelmek* fiili, *geldi*, geliyor, *gelmiş*, *gelen* vb. farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Bunların her birini sözcük saymak yanlış olmayacaktır. Ancak bunların her biri aynı sözcüğün farklı bir ekle çekimlenmiş biçimidir ve taşıdıkları anlamlar sözlükte tek bir maddede verilir. Buna karşılık *vurdumduymaz*, *paragöz*, *Arıkovanı*, *şeytan tüyü*, *arı kovanı* gibi örneklerinde görüldüğü üzere çok sözcükten oluşan birliklerin her birinin sözlüklerde bulunabilecek anlamları vardır. Buna rağmen bitişik yazıldıkları için *vurdumduymaz*, *paragöz* ve *Arıkovanı*, tek sözcük sayılırken, ayrı yazılan *şeytan tüyü* ve *küplere binmek* iki, *arı kovanı gibi* ise üç sözcük kabul edilecektir. Aynı şekilde birinde bitişik birinde ayrı yazılma dışında her şeyleri aynı olan *cam göz* ve *camgöz* gibi biçimler de çok ilginçtir. Aşağıda da göreceğimiz gibi burada çok anlamlı bir sözcük söz konusu olmakla birlikte farklı anlamlar, yazımda görsel bir farklılık yaratılarak işaretlenmeye çalışılmıştır.

Sözcük terimiyle ilgili içinden çıkılması zor başka durumlar da vardır: *dişe diş* “aynı biçimde, aynı araçları kullanarak”, *baş başa* “birlikte, beraberce” örnekleri ayrı yazılmış sözcüklerden meydana gelmekle birlikte sözlük anlamları olan birliklerdir. Ayrıca *üzümünü ye bağını sorma* gibi sözdizimsel açıdan bağımsız bir cümle de “yararlandığın şeyin nereden geldiğini araştırma” anlamına gelen bir deyimdir ve sözlüklerde bu biçimde tanımlanmaktadır.

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi başka durumlarda çok yararlı olabilecek sözcük terimi, anlam söz konusu olduğunda, özellikle sözlüklerde tanımlanma ihtiyacı duyulan maddeler için kullanışsız görünmektedir. Bu nedenle bir metinde karşımıza çıkan öğelerle sözlüklerde tanımları verilenler arasında bir ayırım yapmak için *sözlükbirim* (lexem) terimi kullanılır. Sözlükbirimler, sözlüklerde tanımlanan, tek sözcükten veya birden çok öğeden meydana gelmiş öğelerdir: *güneş*, *aslan ağzı*, *kara gün dostu* vb. Buna göre *şu köşe yaz köşesi*, *şu köşe kış köşesi* örneğinde 8 sözcük, buna karşılık dört sözlükbirim vardır: *şu*, *köşe*, *yaz*, *kış*. Sözlük-

birimde Türkçe yazımın en sorunlu alanlarından biri olan bitişik ve ayrı yazımın bir önemi yoktur. Buna göre yukarıda verilen *vurdumduymaz*, *paragöz*, *Arkovanı*, *şeytan tüyü*, *arı kovanı gibi*, *baş başa*, *dişe diş*, *üzümünü ye bağını sorma* örneklerinin her biri birer sözlükbirimdir.

En az iki sözcükten oluşan sözlükbirimler, belli dil bilgisi kurallarına göre bir araya gelirler. Anlamları kendilerini oluşturan sözcüklere bağlıdır (*buzdolabı*, *fotograf makinesi*, *tükenmez kalem* vb.); ancak bir kısmının oluşumu mecazlıdır. Ayrıca öbekte yer alan sözcüklerin teker teker anlamından hareketle birliği meydana getiren sözcüklerin anlamları açıklanamaz: *Arkovanı*, *camgöz*.

SIRA SİZDE

Bir sayfalık bir metin seçerek, metnin kaç sözcükten oluştuğunu sayınız. Sözcüklerden kaç tanesinin bağımsız anlamı olduğunu bulmaya çalışınız.

Anlambilim ve Sözlükler

Sözlüklerin nasıl yazılacağıyla ilgilenen sözlük yazımı ve sözlükteki verileri inceleyen sözlük bilimi olmak üzere iki kolu olan *sözlükçülük*, anlambilimin bir uygulama alanıdır. Farklı diller arasında anlaşmaya yardımcı olması amacıyla sözcük listeleri veya daha kapsamlı sözlükler hazırlanırken, ister istemez sözcüklerin anlamları üzerinde düşünülmektedir. Sözlükler çok farklı amaçlarla hazırlanmış olabilir, ancak her seferinde tanımlanması gereken sözlükbirimler vardır. Tek dilli sözlükler, iki veya çok dilli sözlükler, terim sözlükleri, ağız sözlükleri, eş anlamlılar sözlüğü, zıt anlamlılar sözlüğü, deyimler ve atasözü sözlükleri gibi çok sayıda Türkçe sözlük vardır.

Genel sözlükçülüğün iki temel amacından söz edilebilir:

1. Bir dildeki bütün sözcükleri kapsamak.
2. Her sözcüğün anlamını vermek.

Bu iki amaca paralel olarak iki temel sorun ortaya çıkar.

1. Bir dilin sözcükleri nelerdir?
2. Bir sözcüğün anlamı nedir ve nasıl tanımlanır? (Linke ve diğerleri, 1996, s. 59).

Neyin sözlük maddesi olarak alınacağına anlam önemli bir rol oynar. Bir dildeki türetme, yeni sözcükler ortaya koyma imkânları prensip olarak sonsuzdur, yeni ihtiyaçları karşılamak üzere sürekli yeni sözcükler türetilir. Bu nedenle bir dilin bütün sözcüklerini kapsayan bir sözlük yapılamaz.

Sözcükler, sözlüklere yalın halleriyle kaydedilir, cümle içerisinde çekimlenerek kullanılan biçimler göz önünde bulundurulmaz. Genel kullanım için hazırlanmış Türkçe sözlüklerde isim soylu sözcükler yalın halde, filler ise aslında fiilin ismini yapan mastar ekleriyle verilirler: *ev*, *gelmek* gibi. Sözlüklere madde başı olarak alınan sözlükbirimler aynı zamanda alıntı biçimleridir. Sözcüklerden bahsetmek gerekirse bu çekimlenmemiş biçimler kullanılır. **Göz sözcüğü çok anlamlıdır. Gitmek Türkçedir** vb.

Sözlüklerde anlamı tanımlanan sözlükbirimler, yukarıda da işaret edildiği gibi, tek sözcükten ibaret olabileceği gibi birleşik sözcükler, deyimler, atasözleri de olabilir. Çünkü dilde birden çok sözcükten meydana gelmekle birlikte, tek bir anlamı olan yığınla sözlükbirim vardır. Bazı durumlarda teker teker sözcüklerin anlamları bilinirse birleşiklerin, deyimlerin anlamları çıkarılabilir: *okul yolu* “okula gitmek için kullanılan yol”, *ders kitabı* “derste kullanılan kitap” gibi. Ama dillerde sözcüklerin anlamının bilinmesi durumunda da, daha önce işaret edildiği üzere, anlamı çıkarılamayacak pek çok birleşik sözcük vardır: *küplere binmek* “çok öfkelenmek”, *Arkovanı* “yengeç takımyıldızı yöresinde bir yıldız kümesi” gibi.

Sözlükler hazırlanırken eş sesli sözcükler farklı sözlük maddeleri olarak, çok anlamlı sözcükler ise tek sözlük maddesi olarak alınır. Buna göre Türkçe sözlükte biri “100” diğeri “surat” anlamına gelen iki yüz maddesi yer alırken “görme organı, çekmece, oda” gibi farklı anlamları taşıyan göz tek bir madde olarak verilir. Birinciler ayrı sözcükler iken, ikincisi birden çok anlamı olan tek bir kelimedir. Gerçi sınırlar her zaman açık olmayabilmektedir. Örnek olarak kökeni aynı olmakla birlikte baş sözcüğü “kafa” ve “çıban” anlamlarıyla iki ayrı madde olarak *Türkçe Sözlük*'e alınmıştır (www.tdk.gov.tr).

Yine de genel bir sözlük hazırlarken ortaya çıkan ve sözlük yazımı sırasında çözümlenmesi gereken yığınla sorun vardır. Sözcükler hangi ölçütlere göre sözlüğe alınmalıdır? Halk dilinde, konuşma dilinde, ağızlarda yaygın olan sözcükler sözlüğe alınmalı mıdır? Bir sözcük ne kadar yaygın olursa sözlüğe alınır? Kullanımdan kalkmış sözcüklerin durumu ne değildir? Yabancı dillerden alınan sözcüklerin durumu ne olacaktır vb.

Sözlükbirimlerin tanımları verilirken de anlambilimden yararlanır. Tanım yapılırken en sık başvurulan yollardan biri, sözlükbirimi aynı anlama gelen bir öbeğe tanımlamak, sözcüğün anlamını tasvir etmektir: *almak*: “Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak”. Ayrıca tanımlama sırasında *eş anlamlı* sözcüklerden yararlanır: göz, “delik, boşluk”, “çekmece”, “nazar” vb. Tanımlamada anlam alanlarına ve anlam ayırıcı özelliklere de başvurulur: *oğlan* “erkek çocuk”, *güvercin* “güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle beslenen bir tür kuş”. Bir başka yol, bir sözlükbirimin geçeceği bağlam hakkında kısa bilgi vermektir: *göz gezdirmek* “derinlemesine incelemeyen okumak”, *gözden kaybolmak* “ortadan çekilmek veya görünmez olmak, kaybolmak” gibi. Benzer şekilde birleşiklerin verilmesi de buraya dahildir: *yüzcü, göz ahçı* vb. (Linke ve diğerleri, 1996, ss. 159-160).

www.tdk.gov.tr adresindeki *Güncel Türkçe Sözlük*'ü ya da bir başka sözlüğü kullanarak seçeceğiniz birkaç sözlük maddesini inceleyiniz? Anlamlar nasıl sıralanmıştır, sözlükbirimler kaç sözcükten oluşmaktadır, belirlemeye çalışınız.

SIRA SİZDE

2

Tam Anlamlı ve Eksik Anlamlı Sözcükler

Sözcükler anlam değerlerinin görece açıklığı bakımından iki gruba ayrılır. İlki, anlam bakımından tam bir ifadeyi karşılayabilme yeterliliği olan ‘tam anlamlı’ sözcüklerdir: *insan, kadın, toprak, elma, çiçek* vb. İsim, fiil, sıfat, zarf, zamir gibi sözcük türleri bu gruba girer. Bunlar dilin temel söz varlığını oluştururlar. İkincisi ise, tam bir ifadeye/anlama karşılık gelmeyen; ancak içinde buldukları daha büyük yapılarda anlam kazanan *fakat, ama* vb. sözcüklerdir. İkinci grupta yer alan sözcükler anlamdan bütünüyle yoksun değilse de tam anlamlı sözcüklere kıyasla daha az anlamlıdır. Anlamları, kullanıldıkları bağlamda tahmin edilebilir. Edat, bağlaç vb. sözcük türleri bu gruba girer. Bunlar sözleri ve söz öbeklerini bağlamak, gramatikal açıdan iyi biçimlenmiş öbekler ve cümleler oluşturmak için kullanılırlar. Eksik anlamlı sözcüklerin, leksikal değilse de görece dil bilimsel anlam taşıdıkları söylenebilir (Lyons, 2005, s. 65).

Sözcüklerden bir kısmı diğerlerine göre daha temel anlamlar ifade ederler. Gündelik hayatta kullanılan, daha genel anlamlar taşıyan, teknik olmayan sözcükler temel sözcüklerdir: *köpek, at, kol, baş*. Temel olmayan sözcükler ise genellikle, temel sözcükler kullanılarak tanımlanırlar. Örneğin kangal, köpek sözcüğü olmadan; *tay, at* olmadan; *oğlak, keçi* olmadan tanımlanamaz (Lyon, 2005, s. 83).

Prototipler

Bir kavram alanı için ilk akla gelen öge prototip durumundadır. *Kanarya*, *serçe*, *pelikan*, *flamingo*, *papağan*, 'kuş' sözcüğünün alt alanlarını oluşturur; ancak bu sözcüklerin hepsi 'kuş' türü için aynı derecede tipik örnekler değildir. *Kuş* denince Türkçe konuşurlarının aklına, *flamingo* ve *pelikandan* önce *serçe*, *kanarya*, *kartal*, *güvercin* gibi yaşadıkları çevre için daha tipik olan türler gelir. Bunlar, *kuşun* anlamsal prototipleri, yani en tipik örnekleridir. Benzer biçimde *çiçek* denince *gül*, ağaç denince *çam*, *ortanca* ve *okaliptüse* göre daha tipik örneklerdir. Ancak prototipler dilden dile, kültürden kültüre farklılık gösterir. Herhangi bir tür içinde, insanların ilk aklına gelen örnekler, o türün anlamsal prototiplerini oluşturur (Yule, 1996).

Özel Adlar

Bir dildeki sözcükler arasında özel adların ayrı bir yeri vardır. Pek çok durumda göstergelerin gösterilenlerini belirli bir şekilde tanımlamak, gösterenle gösterilen arasında değişmez bir bağ kurmak mümkün değildir. *Güzellik* soyut kavramlar bir yana, *bilgisayar*, *ev* gibi somut varlıkların gösterilenleri bile kişinin deneyimleri, bağlam veya başka nedenlerle değişebilmektedir. Özel adlar ise doğrudan adı oldukları varlıkları göstermeleriyle diğerlerinden ayrılır. Söz gelimi *Eskişehir* deyince belli bir şehir akla gelir. Özel adlar, mevcut varlıkların adı olabileceği gibi tarihte var olmuş, gerçek veya kurgusal varlıkların adı olabilirler: *Mete Han*, *Fatih Sultan Mehmet*, *Dede Korkut* gibi.

Özel adlarda, örnek olarak kişi adlarında, gösterende bir değişim olmadığı halde her seferinde farklı bir gösterilene işaret edilmektedir. Örnek olarak *Abmet*, kişi adı olarak hiçbir biçim değişikliğine uğramadan her seferinde farklı kişilerin adı olabilmektedir. Gösterge hiç değişmezken gösterilen çok farklı kişiler olmasına rağmen anlamda yine de özel adlar dışındaki sözcüklerde olduğu biçimde bir genişleme olmamaktadır.

Özel adların anlamının bulanıklaştığı, daha genel anlamlar kazandığı durumlar az da olsa görülebilmektedir. Örnek olarak *Abmetler*, *Fatmalar* örneklerinde olduğu gibi özel adlar çoğul eki alarak daha genel, "X ve onunla ilgili olanlar" anlamı kazanmaktadır.

Türkçede *Ağrı* (dağı, ili), *Van* (gölü, ili) gibi birden çok anlama gelebilen özel adlara az da olsa rastlanmaktadır. Gerçi burada sözcükler tek başlarına söylendiklerinde ilk akla gelen, şehirdir. İkinciler ise birleşik kelimelerle gösterilmektedir, örn. *Ağrı Dağı*, *Van Gölü*. *Yazım Kılavuzu*'nda *Ağrı (ili) - Ağrı Dağı*, *Van (ili) - Van Gölü* örneklerinde olduğu gibi *Ağrı* ve *Van* sözcüklerinin tek başlarına şehri gösterdiği, buna karşılık *dağ* ve *gölün* adının *Ağrı Dağı* ve *Van Gölü* olduğu, bu nedenle tamlamadaki ikinci sözcüklerin de büyük yazıldığı belirtilmektedir. Böyle özel addaki çok anlamlılık ortadan kalkmış olmaktadır (www.tdk.gov.tr). Ancak şu iki halk türküsünün gösterdiği üzere, kullanımda bu tür düzenli bir ayırım yoktur: *Aman Ağrı*, *canım ağrı* / *Yol ver yare gidem gayrı* ve *Giderem Van'a doğru* / *Yolum İran'a doğru* gibi.

Özel adlar ayrıca gerek kullanımda gerekse metinlerde büyük yazılmak suretiyle de görsel olarak diğer sözcüklerden ayrılmaktadır. Ayrıca özel adlar türetme sonucu özel ad olmaktan çıkmasına rağmen, türemiş sözcük bugünkü yazım kurallarına göre büyük yazılmaktadır. *Türk - Türkleşmek*, *Türkçe-Türkçeci*, *Ankara - Ankaralı* gibi.

Özel adların sözlüklerde tanımlanıp tanımlanmayacağı sözlükçülükte ciddi sorunlardan biridir. Bazı sözlükler en azından tarihi kişilerin adları, yer adları gibi özel adlara yer vermektedir. Türkçe sözlüklerde ise bu pek alışılmış bir durum değildir, en azından tutarlı bir uygulama yoktur. Örnek olarak il ve ilçe adlarına *Türkçe Sözlükte* yer verilmektedir. Kişi adları ise özel ad olarak sözlüklerde yer almaz.

Kavram ve Gösterge

Anlambilim, dünyanın anlaşılması ve kavramlaştırılmasıyla değil onun doğrudan dile yansımalarıyla ilgilenir. Varlıkların dil dışında kalan durumlarının incelenmesi başka bilim dallarının konusudur. Anlambilim, dilin bu dış dünyayla nasıl ilişkilendirildiği sorununu da çözmez. Günümüz anlambilimi, dikkatini daha çok, dillerin yapısı çerçevesinde sözcüklerin birbiriyle anlamsal açıdan ne tür bir ilişki içinde olduğu üzerinde yoğunlaşır. Ancak bunu yaparken dikkat göstergede değil, doğrudan anlamdadır (Crystal, 1995, s. 102).

Sözcükleri, gerçek dünyayla tam örtüşme olmadığı durumlarda da kullanabilmemiz için anlam ve gösterge arasında ayırım yapmak kaçınılmazdır. Böyle bir ayırım bize gerçek örtüşmelerin olmadığı durumları da inceleme fırsatı verir. Bu ayırımın, tek dilden hareketle tanınması güç olabilir. Ancak gerçek kavramlarla, kavramları farklı dillerde ifade edilişi tam da bu ayırımın gerekli olduğunu gösterir (Crystal, 1995, s. 10). Bunu göstermek için akrabalık adları ve renk adlarının çarpıcı örnekler olarak seçilmesi dilbilimde alışılmıştır.

Anne ve babanın erkek ve kız kardeşlerinin olması doğal bir olgudur. Türkçede babanın erkek kardeşi, Arapçadan kopyalanmış olan *amca*, kız kardeşi ise gene yabancı kökenli olan *bala* ile gösterilmektedir. Annenin erkek kardeşi *dayı*, kız kardeşi ise *teyze* olarak adlandırılmaktadır. Babanın kardeşleri için Türkçe kökenli isimlerin kullanılmaması başlı başına ilgi çekicidir. Türkçedeki bu dörtlü ayırma karşılık, aynı biyolojik ilişki, mesela Almancada farklı gösterilir: *Onkel* “amca, dayı”, *Tante* “hala, teyze” (akrabalıkla ilgili ilgi çekici ayrıntılar için bk. Crystal, 1995, s. 102).

Gerçekten var olan durumla bu durumun dile getirilişi arasında, bir dil içinde de çok farklı biçimler olabilir. Örneğin *deve* sözcüğü standart dilde türü gösterir, ama ayrıntı bilgisi vermez. Ayrıntı vermek gerektiğinde *erkek deve*, *dişi deve*, *deve yavrusu* gibi tamlamalara başvurulur. Toroslardaki göçebe gruplar arasındaysa yaş, cinsiyet, tüy rengi gibi farklı nedenlerle daha ayrıntılı bir adlandırma görülür: *potuk* “deve yavrusu”, *dorum* “bir yaşındaki deve yavrusu”, iğdiş “iğdiş edilmiş deve”, *beserek* “erkek deve”, *lök* “tüylü erkek deve”, *maya* “çiftleşme çağına gelmiş dişi deve” vb.

Anlamın açıklanması da başlı başına bir sorundur. Örnek olarak hayatında hiç sandalye görmemiş olan birine sandalyeyi anlatmak için yapabileceğimiz en kolay şey, sandalyeyi göstermek olacaktır. Ancak bu, muhatabımızın başka ne gibi şeylere sandalye denebileceğini kavraması için yeterli olmadığı gibi yanlış çıkarımlar yapmasına da yol açabilir. Bu nedenle gösterdiğimiz sandalye yanında benzerlerini de içine alabilecek bir tanım vermek daha yararlıdır. “Arkalıklı, dört ayaklı oturma eşyası” şeklindeki bir tanım, muhatabımızın benzer şeyleri de *sandalye* olarak adlandırmasına olanak sağlayacaktır. Burada, gerçek dünyada olan durumla doğrudan bir ilişki yoktur. Sözcük, sözlüklerde olduğu gibi yine başka sözcüklerle anlatılmaktadır (Crystal, 1995, s. 102).

Yazım ve Anlam

Sözlüksel anlamdan söz ederken Türkçeye özgü yazımla farklı anlamların ayrılma-ya çalışmasına işaret etmek gerekir. Farklı anlamları sözlüklerde yazımla gösterme yollarından biri, aynı kökenden gelen sözcüklerden birinin büyük birinin küçük yazılması şeklinde görülmektedir. Örnek olarak *yaratmak* fiilinden türemiş olan *yaradan* sözcüğü *Yaradan* biçiminde tanrı anlamıyla sözlüğe alınmıştır. Sözcükte yine *t* sesinin *d* olmasıyla da özel bir anlamı olduğuna işaret edilmektedir. İlgili çekici bir örnek de *tanrı* ve *Tanrı* biçimleridir. Sözlükte yer alan sözcüklerden küçük harfle yazılan *tanrı* “Çok tanrıcılıkta var olduğuna inanılan insanüstü varlıklardan her biri, ilah.” biçiminde tanımlanırken ses, köken, yapı bakımından hiçbir fark göstermeyen, ama büyük harfle yazılan *Tanrı*’ya “Yaradan, Allah, Rab, İlah” gibi anlamlar verilmiştir.

Yazım ve anlam ilişkisinde ilgi çekici bir durum da birleşik ve ayrı yazımla ilgilidir. Ses, köken ve yapı bakımından aynı olan ve bu nedenle çok anlamlı sayılması gereken sözcükler, yazımda birleşik veya ayrı yazılmak suretiyle ayrı sözlükbirimlere dönüştürülebilmektedir. Örnek olarak *Yazım Kılavuzu*’na göre “gözü takma olan” anlamındaki sözcük *cam göz* biçiminde ayrı, ama “bir tür köpek balığı” anlamına gelen sözcük ise *camgöz* biçiminde bitişik yazılmalıdır. Verilen örneklerde aslında çok anlamlılık yazımda yaratılan bir farkla çözülmüş, eş yazılışlı olmayan sesteş sözcükler ortaya çıkmıştır.

Anlam Alanları

Anlam araştırmalarında sözcükleri sınıflandırmak için başvurulan yollardan biri, onları benzeyen ve ayrılan yönlerinin yardımıyla, belli anlam alanlarına göre gruplandırmaktır. Örnek gül, lale, nergis çiçek adıdır. Organ adları, bitki adları, sebze, meyve, hareket fiilleri, konuşma fiilleri gibi. Başka anlam alanları da bulmak mümkündür.

Anlam alanları oluşturulurken ortak yönlere bakılır. Örnek olarak *elma*, *armut*, *kiraz* sözcükleri arasında, *elma*, *ayna*, *çocuk* arasında olmayan türden bir ilişki vardır. Öncekiler aynı anlam alanına dahilken, ikincilerde böyle bir durum söz konusu değildir. Ancak bir sözcük, anlam alanı sınırının nasıl çizildiğine bağlı olarak birden çok anlam alanına dâhil olabilir. Örnek olarak *elma*, *armut kiraz* sözcükleri meyvedir, ama aynı zamanda bitkidir.

ANLAM İLİŞKİLERİ

Eş Adlılık - Çok Anlamlılık

Bir dili konuşanlar bir sözcüğün hem söylenişini hem de anlamını bilirler. Türkçe konuşan biri bu bilgi yardımıyla hem ses, hem yazılış, hem de anlamca farklı olan *taş* ve *ağaç*’in bağımsız iki sözcük olduğunu ayırt eder. Ancak dillerde birden çok anlamın aynı biçime sahip olduğu, söyleyiş ve/veya yazımda tam veya kısmen aynı olabilen öğelerin birbiriyle ilgisiz anlamları ifade edebildiği görülür: *ben*: 1. Tende bulunan koyu renkli leke, 2. Teklik birinci kişi zamiri. *Dağ*: 1. Yer kabuğunun çıkıntılı bölümleri, 2. Vücudun hastalıklı bölümüne kızgın bir araçla yapılan yanık. *Yüz*: 1. çehre, 2. doksan dokuzdan sonra gelen sayı. *Bağ*: ip, sicim vb. düğümlenebilir nesne, 2. üzüm yetiştirilen meyve bahçesi. *Şiş*: 1. şişmiş olan yer, 2. uzun demir çubuk vb. *Çay*: 1. çaygillerden nemli iklimlerde yetişen bir ağaç, 2. dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu vb. Verilen örneklerde sözcükler söylenişleri aynı olmakla birlikte birbiriyle ilgisi olmayan anlamlara gelmektedirler. Ayrıca kökenleri de farklıdır.

Bir dilde eş adlılığın oluşumunda sesteşlik ve eş yazılışlılık olmak üzere iki ana etken vardır. İlk gruba dahil olanların bir kısmı ses ve biçim değişimleri nedeniyle sesteş hale gelmiştir: Örneğin Eski Türkçe *agrı*- “ağrımak” fiili ile ondan türemiş olan *agrıg* “ağrı” sözcüğü, Oğuz grubu Türk dillerinde çok heceli sözcüklerin sonunda /g/ sesinin düşmesi sonucunda sesteş hale gelmiştir. Aynı şekilde “vücuttaki leke” anlamındaki *ben* ve Farsça *dağ* ve *bağ* sözcükleri eskiden sırasıyla *beñ*, *dâğ*, *bâğ* şeklinde yazıldıkları için, birinci kişi zamiri *ben* ve Türkçe *dağ*, *bağ* sözcükleri ile sesteş veya eş yazılışlı değillerdi. Ancak yazı devriminden sonra “geniz n’si” olarak bilinen sesi gösteren bir işaret kullanılmamıştır. Ayrıca Türkçenin alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüleri kısaltma eğilimi vardır. Bu gelişmeler sonucu eş adlılık ortaya çıkmıştır. Başka dillerden alınmış bir sözcüğün yerli dildeki bir sözcükle sesteş olması sonucu da eş adlılık ortaya çıkabilir. Türkçe *bağ* ve *dağ* örnekleri, Farsça *bağ* ve *dağ* ile eş adlıdır. Sözcüklerin eş yazılışlı olmaları da eş adlılık nedenidir: *sol*. Yön bildiren *sol* sözcüğünde *l* kalın, nota anlamındaki *sol* sözcüğünde ise ince söylenir (Aksan, 2006, s. 74). Bu tür sözcükler her zaman sesteş olmayabilmektedir.

Tam eş adlılık ve kısmi eş adlılık olmak üzere iki eş adlılık türünden söz edilebilir. Tam eş adlılığın olabilmesi için, şu üç koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir:

1. Sözcüklerin anlamları ilgisiz olmalı,
2. Bütün biçimleri eş görünümlü olmalı,
3. Gramatikal bakımdan denk, yani aynı sözcük sınıfından olmalıdır (Lyons, 2005, s. 55).

Bu yaklaşıma göre, “çehre” anlamındaki *yüz* ve sayı adı olan *yüz*, anlamları ilgisiz; bütün biçimleri, örneğin çokluk ve hal çekimleri aynı ve gramatikal açıdan denk oldukları (her ikisi de ad) için tam eş adlıdırlar. Ancak *boya* “boya” ve *boya*- “boyamak”, sözcükleri gramatikal açıdan denk değildir; aynı pozisyonda kullanılmazlar ve aynı çekim eklerini almazlar. Bu nedenle aralarında kısmi eş adlılık ilişkisi vardır.

Eş adlılıktaki durumdan farklı olarak tek bir biçimin birden fazla anlamı taşıdığı da görülür. Bu durumda *çok anlamlılık* ortaya çıkar: *Göz*. 1. görme organı, 2. çekmece, 3. su kaynağı, 4. oda vb., *kol* 1. vücutun omuzdan bileklere kadar olan organ, 2. taraf, 3. kısım vb.

Eş adlılık ve çok anlamlılığın ayırt etmek için *etimolojik bilgi* ve *anlam ilgisi* olmak üzere, iki ölçüt kullanılabilir. Etimolojik bilgi eş adlılık mı çok anlamlılık mı olduğuna karar vermeyi kolaylaştırır. Çünkü çok anlamlı sözcüklerin kökeni aynıdır, buna karşılık eş adlılıkta sözcüklerin kökenleri farklıdır. *dal* < *tâl*, *kol* < *kol*; *dağ* “dağ” < *tag*, *dağ* “yara” < Farsça *dâg*, *bağ* “bağlamaya yarayan şey” < *ba-g*, *bag* < Farsça *bâg* “bağ, bahçe”. Anlam ilgisi ölçütüyle, sözcüğün farklı anlamları arasında, genellikle metaforik genişlemeyle ortaya çıkan anlam ilişkisini gerektirir. Örneğin “1. ağaç dalı, 2. bilim dalı” anlamına gelen iki *dal* sözcüğü arasında, hem köken ilgisi hem de anlam ilgisi vardır. Bu durumda *dal* sözcüğü çok anlamlıdır. Etek sözcüğü de hem elbisenin alt yanı hem de dağın alçak kısımları anlamlarına gelir ve çok anlamlı sayılmalıdır (Lyons, 200, s. 59, Palmer, 1981, s. 102).

Eş adlılık ve çok anlamlılığın önemli bir yansımasını sözlüklerde buluruz. Eğer bir sözcük eş adlı ise, yani gösterilenler birbiriyle ilgisiz olduğu halde göstergeler sesçe aynı ise, bunlar sözlüklerde farklı maddeler olarak alınırlar ve sözlüğün verme biçimine göre, **yüz (I)**, **yüz (II)**, **yüz (III)** gibi numaralandırılır. Buna karşılık çok anlamlılık söz konusu ise sözcüğün farklı anlamları temel anlam sayılan en sık kullanılan veya ilk akla gelen anlamdan mecaz, argo gibi kullanımlara doğru sıralanır.

Yine de eş anlılık ve çok anlamlılık kavramlarının her zaman kolay ayrılamayacağıni belirtmek gerekir. Köken olarak aynı olan sözcükler zamanla gösterilende ki farklılık nedeniyle birbiriyle ilgisiz olarak algılanabileceği gibi, birbiriyle etimolojik olarak ilgisiz sözcükler de tek bir sözcük gibi algılanabilir: *altıparmak (I)* “Bir tür iri palamut balığı”, *altıparmak (II)* “1. Ayrı renkte altı yolu olan kumaş”, 2. Bu kumaştan yapılan gelin giysisi. (www.tkd.gov.tr, GTS). Aynı şekilde *arı kovanı* “arıların içinde yaşadıkları yuva”, *Arıkovanı* “Yengeç takımı yıldızı yöresinde bir yıldız kümesi” gibi durumların eş anlılık mı yoksa çok anlamlılık mı olduğuna karar vermek güçtür. Sözcükler köken olarak aynı olmakla birlikte biri bitişik diğeri ayrı, biri büyük harfle diğeri küçük harfle yazılmak suretiyle görsel olarak da birbirlerinden ayrılmışlardır. Benzer biçimde kökeni aynı olan *cam göz* ve *camgöz* iki ayrı madde olarak *Türkçe Sözlük*e alınmıştır. Her iki durumda da çok anlamlı olan bir sözcük eş adlı sayılmış, ancak eş yazılışlı görülmemiştir.

Eş Anlamlılık - Zıt Anlamlılık

Biçimi farklı, anlamları benzer veya yakın olan sözcükler eş anlamlı sayılır: *duymak, işitmek, dinlemek; sözcük, kelime; kara, siyah; beyaz, ak* vb. Eş anlamlı sözcükler, özellikle sözlükçülükte sözcük tanımını kolaylaştırır. Örneğin *dilek* sözcüğü, tek dilli sözlüklerde *arzu, emel* vb. gibi eş anlamlılarının yardımıyla tanımlanır.

Dillerde, her bağlamda aynı anlama gelen, anlamın bütün boyutları örtüşen tam eş anlamlılık pek rastlanan bir durum değildir. Sözcükler arasında *üslup, derece, duygusal değer, yerellik* vb. açılardan farklar vardır. Ayrıca dilde anlamları tam olarak örtüşen çok sayıda sözcüğün olması pratik bir şey de değildir. Böyle bir duruma ancak geçiş dönemlerinde rastlanabilir. Ya bir sözcük ortadan kalkıyordur, yenisi onun yerine almaktadır, ya da yeni bir sözcük var olanla rekabet etmek üzere kullanılmaya başlamıştır: 14. yüzyıl metinlerinde *uçmak* ve *cennet, tamu* ve *cehennem* aynı anlama gelmekteydi. Bugün bunlardan yeni olanlar, yani Arapça kökenliler yaşamaktadır. Özellikle dil devrimi sırasında üretilen yeni sözcükler veya Türkçeye yeni giren yabancı sözcükleri karşılamak için önerilenler arasında çok ilgi çekici eş anlamlılık durumları ortaya çıkabilmektedir, örn.: *etki-tesir, ilgi-alaka, görev - vazife, yazım - imla, güncel-aktüel* vb.

İlgi çekici bir eş anlamlılık türünü de *star - yıldız* gibi örnekler oluşturur. Bunda Türkçe gök cismi anlamına gelen *yıldız* sözcüğünün anlamı İngilizce *star* sözcüğünün ikinci anlamı olan “(eğlence dünyasında) meşhur” anlamını da kazanmıştır. Yabancı sözcük dile girerken dilde tek bir anlamıyla örtüştüğü bir sözcüğün anlamının genişlemesine yol açmıştır. Böylece mevcut bir sözcük biçimce bir değişikliğe uğramadan çok anlamlı duruma gelmiştir. *Star* ve *yıldız* sözcüklerindeki ilgi çekici eş anlamlılık durumu ise, *star* sözcüğünün temel anlamıyla değil de “meşhur” anlamıyla Türkçe *yıldız* ile eş anlamlı olmasıdır. Bir başka ifade ile yabancı bir sözcük, Türkçe bir sözcüğün yeni bir anlam kazanmasına neden olmuş ama aynı zamanda kendisi de Türkçede kullanıldığı için etkilediği Türkçe sözcüğün yeni anlamıyla eş anlamlı kullanılır duruma gelmiştir. Ancak *Türkçe Sözlük*, *star* sözcüğü “*yıldız*” biçiminde tanılandığından sözlükten hareketle bu ayrımı görmek mümkün değildir.

Anlamın belirlenmesinde bağlam önemlidir. İki sözcük bir cümlede eş anlamlı iken başka bir cümlede eş anlamlı olmayabilir: *ak* ve *beyaz, siyah* ve *kara* sözcükleri eş anlamlı sayılırlar. Ancak *ak alın* deyiminde *beyaz, kara baht* örneğinde *siyah* kullanılmaz. Pek çok sözlükte eş anlamlı olarak listelenen sözcükleri, bu nedenle yakın anlamlı saymak gerekir.

Basit bir sözcük, birleşik bir sözcükle eş anlamlı olabilir: *ambulans-can kurta-ran* vb.

Kimi sözcükler eş anlamlı gibi görünse de duygu değerleri farklı olabilir: *asker kırş. Mehmetçik* vb. Farklı üslupları da çağrıştırebilirler: *mangır-para, inek-çalışkan* vb.

Zıt anlamlılık, sözcüklerin bir anlam alanının zıt kutuplarını göstermesi, birinin söylenmesiyle diğerinin imkansız olduğunun da ifade edilmiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle bir şeyin *uzun* olduğunun söylenmesi aynı zamanda onun kısa olmadığı-nın da söylenmesi anlamına gelir. Bu nedenle zıt anlamlılık sözcükler arasında bulunan ters çıkarım ilişkisi olarak da tanımlanır: *güzel-çirkin, doğru-yanlış, karı-koca* vb. İki kavram arasında zıtlık ilişkisinin olması için, ortak özelliklerinin bulunması gerekir. Ancak bu şekilde kavramlardan biri, ters çıkarım yoluyla diğerini çağrıştırebilir. Örneğin *güzel* ve *çirkin* olma niteliyle, *yaşlı* ve *genç* olma yaşla ilgili özelliklerdir; ancak ilişki ölçeğinin iki ayrı ucunda buldukları için zıt anlamlıdırlar. Zıt anlamlılıkta ara değerleri gösteren biçimler de olabilir: *Soğuk-ılık-sıcak, uzun-orta-kısa*. Ancak bunlar zıt anlamlılık kavramının tartışılmasında ikincildir.

Zıt anlamlılığın farklı biçimleri bulunur. Sözcükler ve ifadeler arasındaki anlam ilişkisinin yönüne ve biçimine göre değişik zıtlık ilişkilerinden bahsedilebilmektedir. Örneğin *evli-bekâr* sözcük çiftleri arasında *bütünleyici zıtlık* ilişkisi görülür. *Evli* ve *bekâr* sözcükleri, kültürel olarak “evlenebilme” ölçütün uygulanabilirliğini varsayar ve bu ilişki çerçevesinde birbirlerini tamamlar. *Eril-dişi, kadın-erkek, soru-cevap, ölü-sağ, var-yok* gibi sözcük çiftleri arasında da bütünleyici zıtlık ilişkisi bulunur.

Derecelendirilebilir zıt anlamlılar da vardır. Derecelenebilir zıtlık ilişkisi, derecelenebilir bir niteliğin, ilişki ölçeğinde bulunan iki farklı ucu arasındaki anlam ilişkisidir. *Dar-geniş, yaşlı-genç, büyük-küçük, uzun-kısa* vb., nitelik bakımından derecelenebilen ve bir niteliğin farklı derecelerini ifade eden bir dizi sıfat çifti bu tür zıtlığa örnek verilebilir. Bazen iki zıt anlamlı arasında farklı derecelendirmeler yapmak da mümkündür: *büyük - küçük, uzun-kısa, sıcak-soğuk* vb. (Palmer 1981: 95). Bu tür zıt anlamlılarda, olumsuz biçim zıt anlam değildir. Örnek olarak *uzun değil* illa ki *kısa* anlamına gelmez (Fromkin-Romdan, 1993, s. 133).

Üçüncü bir zıt anlamlılık türü de *almak/satmak, karı/koca, öğrenci-öğretmen* vb. sözcük çiftleri ile ilgilidir. Bu sözcüklerde belirtilen kavramlardan birinin varlığı diğerinin varlığına bağlıdır, biri olmadan diğerinin olması mümkün değildir. Yer-yön bildiren zıt anlamlılar da ilişkili zıtlık kategorisine dahil edilebilir: *aşağı/yukarı, önde/arkada, kuzeyde/güneyde* vb.

Akrabalık bildiren sözler arasındaki zıtlık ilişkileri de ilişkili zıtlıklar için ilginç olabilir: *Anne -baba, kızkardeş-erkek kardeş, amca-bala*. Bunlar hem zıt akrabalık ilişkilerini hem de cinsiyet farklılıklarını göstermektedir (bk. Palmer, 1981, s. 98).

Türkçede anlambilim üzerinde en fazla çalışmış olan Aksan beş ayrı zıtlık ilişkisinden bahsetmektedir (2006, ss. 129-131):

İkili zıtlıklar: *çok-az, dolu-boş, gündüz-gece, somut-soyut*

Biçimsel ilişkili zıtlıklar: *sorumlu-sorumsuz, uğurlu-uğursuz, zamanlı-zamansız, akıllı-akılsız*

İlişkisel zıtlıklar: *almak-satmak, oyuncu-seyirci, amir-memur, imam-cemaat*

Dereceli zıtlıklar: *küçük-orta-büyük, iyi-orta-kötü, kısa-orta-uzun*

Yön gösteren zıtlıklar: *sağ-sol, ön-arka, ileri-geri, yukarı-aşağı, kuzey-güney* vb.

Temel Anlam - Mecaz Anlam

Sözcüklerin en çok kullanılan, en yaygın, sözcük anılınca ilk akla gelen anlamları *temel anlam*, *gerçek anlam*, *asıl anlam* gibi terimlerle adlandırılır. Örnek olarak *kol* sözcüğü denince Türkçe Sözlük'te tanımlanan biçimiyle “1. insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm” akla gelir. Ancak sözcüğün tek anlamı bu değildir. Sözcükler, temel anlamdan sonra gelen yan anlamlar da kazanabilirler. “2. Giyside vücudun bu bölümünü saran parça.” “3. Makinelere tu-
tup çevirmeye, çekmeye yarayan ağaç veya metal parça.” 4. *anatomi*. Koyun, da-
na, kuzu vb.nde ön ayağın üst bölümü.” 5. *bitki bilimi* Ağaçlarda gövdeden ayrı-
lan kalın dal” vb. (www.tdk.gov.tr).

Sözcüklerin temel anlam yanında yeni anlamlar kazanmasını son yıllardan bir örnek göstermek, konunun daha iyi anlaşılması için yararlı olabilir. Temel an-
lamı “giysinin belli bir yeri açılarak içine yerleştirilen astardan yapılmış parça” an-
lamındaki *cep* sözcüğü “cep telefonu” telefon teknolojisindeki gelişmelere paralel
olarak “cep telefonu” anlamını kazanmıştır.

Sözcüklerin anlamındaki genişleme sonucu *mecaz* veya batı dillerinden alınan
metafor da ortaya çıkar. Günlük dilin ve algılama biçimimizin doğal bir parçasıdır me-
cazlar, bir varlığı daha etkili anlatmak ya da soyut bir varlığı, somut bir varlığa göre
anlatarak daha kavranır hale getirmek için kullanılır. Gündelik dilde mecazi kavrayı-
şın yaygınlığı ve kullanımı hakkında fikir edinmek üzere *zaman paradır* gözden ge-
çirilebilir: *zamanımı harcıyorsun, sana harcaycak vaktim yok, vakit nakittir, bu
patlak lastik bir saatime mal oldu, zamanımı tüketiyorsun* vb. (Lakoff, 2005, ss.30-31).

Mecazın ilgi çekici bir alanını *mecaz-ı mürsel* olarak da bilinen *metonimi* oluşturu-
r. Metonimi bir varlığı ya da unsuru, anlam bakımından ilişkili başka bir varlık ya
da unsur aracılığıyla anlatma biçimidir. Yalnız edebi dilde değil günlük konuşma di-
linde de metonimik ifadelerin kullanımı yaygındır. Birçoğu kalıplaşmıştır ve kolay-
lıkla yorumlanır: *Şişeyi bir dikişte içti, Ankara bu konuda henüz bir açıklama yap-
madı, Orhan Veli okumayı çok seviyorum, bu şirkette yeni yüzlere ihtiyacımız var*
vb. Bazı metonimilerin anlaşılması ise bağlama ve ortak paylaşım, çıkarım gücüne
bağlıdır; söz konusu bağlam hakkında fikri olmayanlar ya da ortak paylaşımı bulun-
mayanlar için anlaşılmaz olabilir. Örneğin *yenici gelmedi, dilci dersi iptal etmiş* vb.
ifadeler ancak yeni Türk edebiyatı ve dil derslerini alan dil ve edebiyat bölümü öğ-
rencileri ya da durum hakkında ön bilgisi olanlar tarafından anlaşılır ve kullanılır. Bu
cümleler bir esnaf ya da çiftçi için çağrışımsız olabilir (Yule, 1996, Aksan, 2006).

Mecaz ve metonimi arasında bir farktan söz etmek gerekirse mecazın bir şeyi di-
ğerine göre tasavvur etme tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Metonimi ise referans işle-
vine sahiptir; bir şeyi, diğerinin yerini tutacak biçimde kullanmamıza imkan verir.
Mecazlar gibi metonimler de gelişigüzel yahut keyfi oluşumlar değildir. Metonimik
kavramların kültürel temelleri vardır. Örneğin ‘bütün yerine parça’ tipi metonimiler-
de, bütünün yerine geçebilecek birçok parça vardır. Hangi parçayı tercih edeceğimiz
bütünün hangi boyutuna odaklanacağımızı belirler (Lakoff, 2005, s. 62).

Bütün yerine parça

Bu şirkette yeni yüzlere ihtiyacımız var.

Ürün yerine üretici

Orhan Veli okumayı severim.

Çalışma odasında bir Picasso var.

Kullanıcı yerine nesne

Otobüsler grevde.

Sorumlu insanlar yerine kurum

Ordu tasarımı tekrar uygulamaya koymak istiyor.
Hükümetin eylemlerini onaylamıyorum.

Kurum yerine mekan

Ankara henüz açıklama yapmadı.

Çankaya sessizliğini koruyor.

Washington insanların ihtiyaçlarına duyarsız (Lakoff, 2005, ss. 63-64).

Üst Anlamlılık - Alt Anlamlılık

Anlambilimde bir başka ikili ayırım da üst anlam [Hyperonym] ve alt anlam olarak ortaya çıkar. İkisi arasında *çiçek* ile *lale* ve *gül* arasındakine benzer bir içerme/kapsama ilişkisi vardır. Bir sözcüğün anlamı, başka bir sözcüğün anlamını içeriyorsa, aralarındaki üst anlamlılık- alt anlamlılık ilişkisi vardır. *Karanfil-çiçek*, *kedi-hayvan*, *domates-sebze* arasında bu tür bir ilişki vardır. İçerme/kapsama ilişkisi, aynı zamanda belirli bir türe üye olma ilişkisidir. Bu nedenle üst anlam durumundaki sözcükler, sıkça tür adı olarak tanımlanabilir. İçeren/üst kavram için *üst anlamlılık*, içerilen/alt kavram için alt anlamlılık terimi kullanılır (Palmer, 1981, s. 85, Yule, 1996, s. 119). Söz gelimi, her *Van kedisi kedi*, her *kangal köpektir*, ancak her *kedi Van kedisi* veya her köpek *kangal* değildir. Bu durumda *kedi* ve *köpek* sözcükleri üst anlamı gösterirler. Bir üst anlamın alt anlamlısı durumundaki sözcükler, en azından daha fazla işaretlenmiş bir özellikleriyle üst anlamdan ayrılırlar.

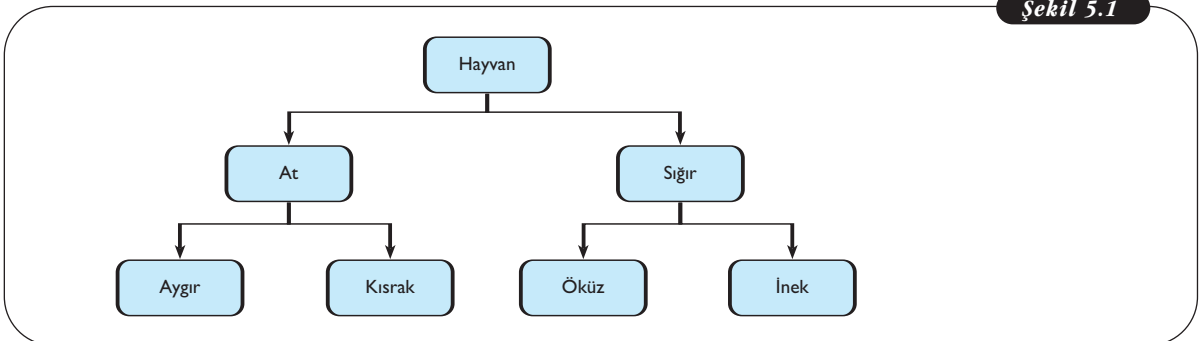
Özellik	Sığır	İnek	Öküz	Buzağı
Geviş getiren	+	+	-	+
Dişi	-	-	+	-
Erkek	-	+	+	-
Yeni doğmuş	-	-	-	+

Bir üst anlamı gösteren bir sözcük yine başka bir sözcüğün alt anlamlısı da olabilir. *Sığır* sözcüğü *inek*, *öküz*, *dana* ve *buzağı* sözcüklerinin üst anlamlısını gösterirken kendisi yine *gevişgetirenler*, *hayvan*, *canlı* gibi farklı sözcüklerin alt anlamlısıdır.

Alt anlamlılık ilişkisi dilden dile farklılık gösterebilir. Örneğin İngilizce *potato* "patates" üst anlamlı durumundaki *vegetable*'in alt anlamlısıyken, Almancada *patates* anlamına gelen *Kartoffel* sözcüğü *Gemüse*'nin "sebze" sözcüğünün alt anlamlısıdır (Palmer, 1981, s. 87). Bununla birlikte alt anlamlılık, her dilde aynı olmayan hiyerarşik bir ilişki gösterir ve hiyerarşik diyagramlarla ifade edilebilir (Yule, 1996, s. 119).

Şemada da görüldüğü gibi *aygır* ve *kısırak*, *öküz* ve *inek* hiyerarşik anlamda eşit basamaktadır.

Şekil 5.1

Bağdaşmazlık

Aynı kategoride yer aldıkları için yan yana gelmeleri imkansız olan sözcükler arasındaki ilişki bağdaşmazlık olarak adlandırılır. Yan yana gelmeleri mümkün olmayan sözlükbirimler buraya girer. Örnek olarak *renk* anlam alanının alt birimleri olan *kırmızı* ve *yeşil* bağdaştırılamaz, bir nesnenin hem yeşil hem de kırmızı olduğu söylenemez. Ancak *kırmızı* renk adı *kirli* sözcüğüyle bir araya gelebilir; bir varlık hem *kırmızı* hem de *kirli* olabilir. Diğer bağdaştırılamaz gruplar Crystal'a göre meyve türleri, çiçekler, haftanın günleri ve müzik aletleridir (1995, s. 105). Ancak burada da dil kullanımında beklenmedik durumlar olabilir. Örnek olarak *siyabbeyaz film* örneğinde *siyah* ve *beyaz* renk kategorisine dahil edilmez (Crystal, 1995, s. 105).

SIRA SİZDE

Sözlüklerde eş adlılık, çok anlamlılık ve mecazın nasıl verildiğini belirlemeye çalışınız.

ANLAM DEĞİŞMELERİ

Gösterge ile gösterilen arasındaki ilişkide, gösterge aynı kaldığı halde gösterilende değişiklik olabilmektedir. Toplumun hayatındaki değişimler, bazı durumlarda göstergenin işaret ettiği kavramın toplum hayatından çıkması, dilde tabulaşma, başka dillerle olan ilişkiler, anlam değişmelerine neden olmaktadır. Anlambilim aynı zamanda bu tür değişimleri de inceler. Anlam değişmelerinin çeşitli türleri vardır. Bu ünitenin amacına uygun olarak aşağıda daralma, genişleme, iyileşme ve kötüleşme üzerinde durulacaktır.

Anlam Daralması - Anlam Genişlemesi

Bir gösterge daha genel ve kapsayıcı anlamda kullanılırken, gösterdiği alanların bir kısmında daralma olması, bunun sonucunda kullanıldığı bağlamlarda meydana gelen daralma ve sınırlanmalar *anlam daralması* olarak adlandırılmaktadır. Anlam daralmaları, göstergenin geniş anlamıyla kullanılırken gösterdiği ögenin belli bir bölümünü, türünü, özelliğini göstermesi şeklinde ortaya çıkar. Örnek olarak *geyik* günümüzde “geyikgillerden erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan” anlamıyla kullanılmaktadır. Oysa bu sözcük Eski Türkçe dönemi metinlerinde “yabani hayvan” anlamına da gelmektedir. Aynı şekilde ilgi çekici bir daralmayı da *oğlan* sözcüğünde görürüz. *Oğlan* tarihi metinlerinde “evlat, çocuk” anlamıyla kullanılır, cinsiyet ayrımı yapmak gerektiğinde *urı oğlan*, *kız oğlan* kullanılır. Oysa aynı sözcü anlamı bugün daralmış ve “erkek çocuk” için kullanılır hale gelmiştir (Aksan, 1982, s. 215). İlgi çekici bir anlam daralması örneği olarak *Tanrı* (Eski Türkçe: *teñri*) sözcüğünü verebiliriz. Eski Türkçede, “mavi, gök, gökyüzü, Tanrı” anlamlarına gelen sözcük, Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra sadece “Yaradan” anlamını korumuştur. Diğer anlamları ise unutulmuştur. Örnekleri başka alanlardan da vermek mümkündür: Renklerin adlandırılması dil kültür incelemelerinde her zaman ilgi çekicidir. Bazı ağızlarda örnek olarak renklerin ayrımı standart dildekinden çok farklıdır. *Mavi* ile *lacivert* hatta zaman zaman *yeşil*, *sarı* ve *turuncu* gibi standart dilde farklı sözcüklerle gösterilen renkler, ağızlarda *gök*, *yeşil*, *sarı* gibi adlandırılmaktadır. Ton farkları ise *açık sarı*, *koyu sarı* gibi sözcükleri öğeleriyle gösterilmektedir.

Bir göstergenin, sınırlı bir gösterilen alanına sahipken genelleşerek daha geniş, daha kapsayıcı bir anlam alanı kazanması ise *anlam genişlemesi* olarak adlandırılır. Örnek olarak Eski Türkçede “kraliçe” anlamına gelen *banum* sözcüğünün alanı bugün “kadın, bayan, hanım” anlamlarına gelecek şekilde genişlemiştir. Benzer

bir gelişmeyi bugün aslında özel terimler olan *kraliçe* ve *prens* sözcüklerinde görmekteyiz. Her iki sözcük de özel anlamlarının dışına çıkarak, genel olarak sevilen bayan, kız çocukları için de kullanılabilir. Dikkat edilirse bu örneklerde, var olan bir göstergeye yeni gösterilenler eklenmiştir. Aynı şey *sultan* sözcüğü için de geçerlidir, ancak bu sözcük bugün artık Osmanlı döneminde olduğu gibi yaşayan bir gösterilene işaret etmediği için, sevilen birine *sultanım* denmesi pek alışılmış değildir.

Anlam genişlemesinin sevilen örnekleri arasında marka adları ve özel adların genelleşmesi gibi örnekler de vardır. Meşhur örneklerden biri *selpak* sözcüğüdür. *Selpak* bir kağıt mendil markasının adı iken “kağıt mendil” anlamına gelecek biçimde anlam genişlemesine uğramıştır. Yine ilk bakışta alıntı olduğu düşünülen *kot* sözcüğü de aslında Türkiye'nin ilk blucin üreticilerinden olan firmanın sahibinin (Muhteşem Kot) soyadının genişlemesiyle ortaya çıkmıştır. Marka adları ve özel adlardaki anlam genişlemesine *nescafe*, *post-it*, *Molotof*, *Behçet* hastalığı gibi daha başka örnekleri de verebiliriz.

Tarih içinde pek çok dille ilişkisi olmuş olan Türkçede ilişki sonucu önemli değişiklikler olmuştur. Bu sırada pek çok sözcük gösterdiği kavramla birlikte Türkçeye girmiştir. *Mektup*, *şair*, *sevda* vb. Ancak bu karşılaşma sırasında Türkçede var olan sözcüklerin yapıları değişmediği halde yeni kavramları, anlamları gösterir duruma geldiklerine de çok rastlanır. Ayrıca *yıldız* - *star* ilişkisi için yukarıya bk. Tarihten de benzer örnekler vermek mümkündür. Örnek olarak Türklerin Müslüman olmalarından sonra Türkçe sözcüklerin anlamında Arapça ve Farsça sözcüklerin etkisiyle genişleme olmuştur. Örnek olarak *elçi* sözcüğü Arapça *resul* ve Farsça *peygamber* sözcüklerinin ifade ettiği anlamda dini bir terim olarak da kullanılmıştır.

Gösterenlerin başka bağlamlarda kullanılması da anlam genişlemesi olarak görülür. *Organ*, *ayak*, *el*, *göz* gibi diğer organ adlarındaki anlam genişlemeleri için *Türkçe Sözlük'e* bakılabilir (www.tdk.gov.tr).

Anlam İyileşmesi - Anlam Kötüleşmesi

Sözcüklerin anlamları işaret edilenlerden bağımsız olarak, taşıdıkları duygusal yönler açısından iyileşebilir veya kötüleşebilir. Anlam iyileşmesi örneğine Türkçede *yavuz* sözcüğünü verebiliriz. Eski Türkçe döneminde “kötü” anlamına gelen sözcük, bugün “iyi, güzel, gürbüz” anlamlarını kazanmıştır. Anlam kötüleşmesinin dikkat çekici bir örneğini ise *karı* sözcüğü oluşturur. Eski Türkçe *karı* “yaşlanmak” fiiline getirilen yapım eki -g ile türetilmiş olan *karı-g* sözcüğünün sonundaki yapım eki düşmüştür. “Yaşlı” anlamına gelen sözcük, “kocanın eşi” anlamını daha sonra kazanmıştır. Standart dilde ise “eş” anlamıyla, ek almış *karı-m*, *karı-sı* biçimiyle görülmektedir. Ayrıca *karı koca* ikilemesinde de kullanılır. Bunun dışında anlamı argolaşmıştır. Aynı şekilde efendi sözcüğü de çok ilgi çekici anlam kötüleşmesine uğramıştır. *İstanbul efendisi*, *çok efendi bir adam* gibi örneklerde olduğu gibi olumlu bir duygusal değer taşıyan efendi sözcüğü zamanla saygınlığı düşük meslekleri yapanlar için kullanılır duruma gelmiştir.

Amca, dayı, abla, teyze, yenge, kardeş gibi akrabalık adlarının akrabalık gösterme dışındaki kullanılışlarını belirlemeye çalışınız. Bulgularınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.

4

SIRA SİZDE

DİL BİLGİSEL ANLAM

Anlamlı sözcükler prensip olarak ad, zarf, sıfat, fiil gibi sınıflara ayrılır. Bunların yanında zamirler, edatlar, bağlaçlar, ünlemler gibi işlevli sözcükler de vardır. Ancak sözcük anlamının dışına çıkılırsa, çekim eklerinin, dilbilgisel öbeklerin anlamlarının da göz önünde bulundurulması gerekir. Dil bilgisel anlam genellikle soyuttur, doğrudan bir kavrama bağlı değildir (Kortmann, 1999, s.159). Bir biçimin gramatikal görünüşleri anlamsal farklar yaratır. Örneğin *çocuk* ve *çocuklar* sözcükleri, aynı sözlüksel anlamı taşırlar ancak teklik-çokluk ayrımı nedeniyle dil bilgisel anlamları farklıdır. Benzer biçimde, *gel-* fiilinin geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman için çekimlenmiş biçimleri olan *geldi*, *geliyor*, *gelecek* arasındaki anlam farkı, sözlüksel anlamın değil, dil bilgisel anlamın konusudur. Teklik-çokluk, zaman, kip, görünüş vb. konular dil bilgisel anlamı ilgilendirir (Lyons, 2005, s. 74).

CÜMLE VE ANLAMBİLİM

Cümle ve anlambilim ilişkisi bu ünite çerçevesinde ancak işaret ederek geçebileceğimiz bir konudur ve pek çok yönü vardır. Her şeyden önce bir cümlenin gramer bakımından sağlam yapılı olması ya da gramer kurallarına uymasından, o cümlenin dil bilgisel açıdan doğru olduğu anlaşılır. Cümleler, gramatikal açıdan sağlam olabilirler; ancak anlamlı ya da anlamsız olmaları sadece dilbilgisiyle ilgili değildir. Gramatikal bakımdan sorunsuz bir cümle anlamlılığın gerektirdiği *mantıksal bağlantıları* taşımayabilir: *Bahçedeki koltuk, seni sorup duruyor, Kaplumbağa bu yıl liseyi bitirdi* örnekleri dilbilgisel açıdan doğrudur, ancak mantıksal açıdan anlamsızdır. Bununla birlikte, gramatikal uygunluk taşımayan bir cümle de anlamlı mesajlar iletebilir. Bir turist rehberin söylediği *Ben istiyor gitmek Ayasofya* cümlesi, sağlam bir gramere sahip olmasa da konuşurun niyetini ifade edebilmektedir.

Bir cümlenin kabul edilebilirliği, normal bağlamlarda söylenilir olup olmadığıyla, bağlama *ugunluk* ile ilgilidir. Kimi kültürler için belirli sözcüklerin kullanılması tabular ya da genel görgü kuralları nedeniyle uygun olmayabilir. Örneğin bir yakınına babasının vefatı nedeniyle başsağlığı dilemek isteyen birinin, *Baban abireti boylamış, başın sağ olsun* demesi kabul edilebilir değildir. Bir başka kabul edilmezlik durumu, toplumsal yapılanmanın ve hiyerarşinin gerektirdiği konuşma ve hitap biçimlerine ters düşmektedir. Resmi bir bağlamda, statü bakımından üst pozisyonda olan birine *N'aber* diye seslenilmesi kabul edilebilir değildir (Lyons, 2005, s. 132).

Kültürel ve toplumsal temelli kabul edilebilirlik ölçütlerinden başka, mantıksal bağıntılılığa bağlı kabul edilebilirlikten de söz edilebilir. *Onun başarısızlığına inanmıyorum, yine bütün notları kötü gelir* gibi bir cümle, uygun neden sonuç çıkarımı taşımadığı, *Okul intihar etti* gibi bir cümle mantıksal uygunluk taşımadığı için kabul edilebilir değildir. Ancak uygun bağlamsal koşullar oluşturulursa, bu tür cümleler bile kabul edilebilir. Kabul edilebilirlik, bağlamdan bağlama değişebileceği gibi, kültürden kültüre de değişir; bir kültür için kabul edilemez olan bir ifade, başka bir kültür için öyle olmayabilir (Lyons, 2005, s. 133).

Pozitivist mantıktan geliştirilerek anlambilime uyarlanan *doğrulanabilirlik* yaklaşımı, cümledeki bilgi içeriğinin doğrulanabilirlik değeriyle ilişkilidir. Bu yaklaşımın temel prensibine göre, bir cümlenin anlamı, ancak ve ancak dinleyici, cümlede ifade edilen bilginin nasıl doğrulanacağını biliyorsa gerçek öneme sahiptir. Bilginin doğrulanıp doğrulanamayacağı ise gözlemlenir. Örneğin *Bütün kuşlar uçar* cümlesi, ancak ve ancak bütün kuşların uçuğu bilgisi gözlemlenirse

değerlidir. Özetle doğrulanabilirlik teorisi *cümle, cümlenin içerdiği bilgi, gözlem yoluyla doğrulanabilirlik* üçgenine dayanır. Cümlede ifade edilen bilgi doğru ya da yanlış olabileceği gibi, bilinen, inanılan, şüphe edilen, kabul edilen, inkar edilen vb. de olabilir (Lyons, 2005, s. 140).

Gerçeklik koşuluna göre ise cümlenin anlamı, onun doğru ya da yanlış olmasını sağlayan koşullar biliniyorsa anlaşılabilir. Örneğin *Su 100 derecede kaynar* cümlesinin içeriği, ancak ve ancak su 100 derecede kaynıyorsa gerçektir. İki cümle aynı gerçeklik koşullarına sahipse, bu cümlelerin bilgisel içerikleri de aynıdır. Cümlenin anlamıyla ilgilenen gerçeklik koşullu anlambilimin temel prensipleri, *doğrulanabilirlik* yaklaşımı ile de örtüşmektedir (Kempson, 1996, s. 28; Lyons, 2005, s. 146).

Özet

Anlambilimi ve kapsamını tanımlamak

Anlambilim dilin anlamla ilgilenen koludur: Sözcük anlamı başta olmak üzere sözcükten büyük öbek, deyim, atasözü, cümle gibi dil öğelerinin anlamı, anlam ilişkileri, anlam değişimleri gibi anlamla ilgili her tür konu anlambilimin araştırdığı konular arasındadır.

Sözcük ve sözlükbirim terimlerini ayırmak

Sözcük bir dilbilim terimi olarak farklı ölçütler kullanılarak tanımlanabilir. Aralarında boşluk bırakılarak yazılan dil birimlerinin sözcük olduğu görüşü oldukça yaygındır. Ancak anlambilim açısından bu tanım, bir sözcük cümlede farklı biçimlerde kullanılabildiğinden, kullanışsızdır. Bu nedenle sözlüklerde tanımlanan tek sözcük, öbek, cümle gibi ifadeler *sözlükbirim* olarak adlandırılır.

Anlambilimsel prototipler, anlam alanları gibi terimleri kavramak

Bir sözcük söylendiğinde ilk akla gelen dil ögesi prototiptir. Ayrıca sözcükler ortak yönleri olan kavramları göstermek suretiyle, bitki adları, hayvan adları, renk adları, hareket fiilleri gibi çeşitli sınıflarda toplanabilirler. Bu sınıfların her biri anlam alanı olarak adlandırılır. Aynı sözcük farklı özellikleriyle farklı alanlara yer alabilir. Örnek olarak *üzüm* hem bitki hem meyvedir ve bu yönüyle iki farklı anlam alanına aittir.

Yazım ve anlam ilişkisini kavramak

Sözlüklerde sözcüklerin tanımlanırken büyük harf kullanımı, bitişik veya ayrı yazma gibi görsel araçlara da başvurulur. Örnek olarak anlambilimde özel bir yeri olan özel adlar büyük harfle başlar. Aynı sözcüğün bitişik veya ayrı biçimleri anlam farklarına işaret eder.

Sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini çözümlemek

Sözcükler arasında çeşitli anlam ilişkileri vardır. Bunlardan biri eş adlılıktır. Eş adlı sözcükler eş yazılışlı veya sesteş olabilirler: *yüz* "100", "surat", *sol* "sol taraf", "müzikte bir nota". Bu sözcükler arasında köken bakımından bir ilişki yoktur. Buna karşılık pek çok sözcük çok anlamlıdır: *göz*. 1. "görme organı", 2. "çekmece", 3. "su kaynağı", 4. "oda" vb. Bu tür sözcükler çok anlamlı sözcükler olarak bilinir. Sözcükler arasında ayrıca anlam yakınlığı ve zıtlığı türünden bir ilişki de bulunur. Buna göre beyaz ve *ak* sözcükleri aynı veya birbirine yakın kavramları gösterdikleri için eş anlamlı, *ak* ve *kara* ise birbirinden farklı kuptalarda yer alan renkleri gösterdikleri için zıt anlamlıdır. Sözcüklerin ayrıca ilk akla gelen, en yaygın kullanılan anlamı anlamında temel anlamı yanında başka anlamları da vardır.

Anlam değişmelerini açıklamak

Anlam değişmelerini açıklayabilmek için bu ünite de iki farklı zıtlıktan yararlanıldı: Anlam daralması - anlam genişlemesi ve anlam iyileşmesi - anlam kötüleşmesi. Bu zıtlıklardan birincisinde bir göstergenin daha az kavramı gösterir duruma gelmesi veya bunun tersi söz konusudur. Bu zıtlığa örnek olarak "evlat" anlamına gelen *oglan* sözcüğünün "erkek evlat" anlamını gösterecek biçimde daralması veya "hanın eşi" anlamına gelen *hanım* sözcüğünün genel olarak *bayan* anlamını kazanması verilebilir. Kelimin gösterdiği kavramdan çok duygusal anlamı ilgilendiren anlam iyileşmesi veya kötüleşmesinde ise sözcüğün taşıdığı duygusal değerde başkalaşma olmaktadır. Anlam iyileşmesine örnek olarak "kötü" anlamına gelen *yavuz* sözcüğünün, "iyi güzel gülbüz" anlamını kazanması, anlam kötüleşmesine ise *efendi* sözcüğünün saygınlığı düşük işleri yapanlar için kullanılması verilebilir.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi anlam bilimin ilgilendiği konulardan biri **değildir**?
 - a. Sözcüklerin anlamı
 - b. Anlam değişimleri
 - c. Anlam ilişkileri
 - d. Öbeklerin yapısı
 - e. Temel ve yan anlam
2. Aşağıdakilerden hangisi bir sözlükbirim **değildir**?
 - a. Başımın belası
 - b. Baş belası
 - c. Baş çatlamak
 - d. Baş ağrımak
 - e. Başa güreşmek
3. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi tam anlamlıdır?
 - a. Fakat
 - b. Ancak
 - c. Yalnız
 - d. İle
 - e. O
4. Aşağıdaki balık adlarından hangisi Türkiye için prototip bir anlamı ifade eder?
 - a. Köpek balığı
 - b. Hamsi
 - c. Balina
 - d. Lagos
 - e. Lakerda
5. Aşağıdaki örneklerden hangisinde eş yazılışlılık olduğu halde eş adlılık **yoktur**?
 - a. Şiş,
 - b. Dağ
 - c. Çay
 - d. harp
 - e. Al
6. Aşağıdaki kelimelerden hangisi “ilişkili zıtlık” olarak adlandırılabilir?
 - a. Aşağı-yukarı
 - b. İyi-kötü
 - c. Sağ-sol
 - d. Anne-baba
 - e. Uğurlu-uğursuz
7. “Boşuna bir saatimi kaybettim” cümlesinde “bir saatimi”de nasıl bir anlam söz konusudur?
 - a. Yan anlam
 - b. Metonimi
 - c. Çok anlamlılık
 - d. Temel anlam
 - e. Zıt anlamlılık
8. *Bitki - meyve - armut, canlı - bayvan - kedi* sözcükleri arasında nasıl bir anlam ilişkisi vardır?
 - a. Yakın anlamlılık - Eş anlamlılık
 - b. Eş adlılık - çok anlamlılık
 - c. Alt anlamlılık-üst anlamlılık
 - d. Temel anlam - mecaz
 - e. Anlam iyileşmesi - anlam kötüleşmesi
9. Oğlan sözcüğü eskiden “evlat” anlamına gelirken günümüzde “erkek çocuk” anlamıyla kullanılmaktadır. Sözcüklerin anlamıyla ilgili verilen yukarıdaki ifade anlamı kavramının hangi yönü anlatılmaktadır?
 - a. Anlam iyileşmesi
 - b. Anlam genişlemesi
 - c. Anlam kötüleşmesi
 - d. Anlam mecazlaşması
 - e. Anlam daralması
10. “Taş çok üzölmüş” cümlesi ile ilgili aşağıda ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Cümle dilbilgisi açısından doğrudur.
 - b. Cümle, mantıksal bağlantıları taşımaktadır, anlamlıdır.
 - c. Cümle, doğrulanabilir bir bilgi içermez.
 - d. Cümlenin bir anlamı vardır.
 - e. Cümledeki her sözcüğün anlamı vardır.

Yaşamın İçinden

Goca gorpu

Ya da Gökte Ararken Yerde Bulmak

Aşağı yukarı on sekiz aydır, önemli bir kısmı hafta sonunda olmak üzere, çoğu zaman iki ila beş arasında değişen elemandan oluşan bir ekiple Ankara köylerini, Ankara ağızlarını belgelemek amacıyla dolaşıyorum. İlçelere, beldelere ve köylere yaptığımız geziler sırasında o kadar çok şey öğrendik ki bunların hepsini yazıya dökmek için çok uzun zaman gerekecek. Öncelikle uzmanlara dönük, yapmaktan daha büyük zevk aldığımız çalışmalar elbette devam edecek. Ancak alan araştırmasıyla ilgili hususların yazılması ve derlenen malzemenin bilimsel incelemesi zaman alacak. Akademik inceleme bir taraftan sürerken akademik terminolojiden uzak, uzman olmayan okuyucunun anlayacağı bir üslupla, ama uzmanların da yeni bir şeyler öğreneceği kısa yazılarda, elde edilen bazı bilgileri meraklısıyla paylaşmaya çalışacağım. Bu yazıda bu tür, çarpıcı bilgilerden biri üzerinde durmak istiyorum.

Akademik araştırmaların neden yapıldığının gerekçelendirilmesi, çalışmanın önemli bir ayağını oluşturur. Ağız araştırmalarında, çalışmanın gerekçeleri arasında Türk diliyle ilgili çalışmalara, yazı dilinde kullanılmayan öğeleri belirleyerek dil tarihi araştırmalarına katkıda bulunmak gibi nedenler de ileri sürülür. Bunlar çok doğru gerekçelerdir; ancak bu gerekçelerin temellendirildiğini, bu katkının nasıl olacağını bir yerlerde dile getirildiğini hatırlamıyorum. Bu kısa yazı ağızları araştırmanın, geçmiş dönemlere ait metinlerin çözümüne nasıl katkıda bulunacağını gösterme yönünde kısa bir denemdir.

Ankara'nın Bolu istikametindeki beldelerinden birinin adı Karaşar. Ankara Kızılay'dan, eğer navigasyon cihazı beni yanıltmıyorsa, 135 km uzaklıkta bir belde. Gidiş iki saate yakın sürüyor. Ankara istikametinden gelince Beypazarı'nın içinden sağa sapılır, yola devam edilirse tepede yol ikiye ayrılır. Sola devam edilirse biraz ilerde görmeye değer Karagöl varılır, ama konumuz o değil. Sağa dönüldüğünde birkaç km sonra Karaşara'a gelinir. Derlemeler için çıktığımız yolculuklardan birinin son hedefi Karaşar beldesiydi. Çünkü aldığımız bilgiye göre buranın ağızında farklılıklar vardı. O gün Beypazarı'nın başka köylerinde de derleme yaptığımız için, Karaşar'a vardığımızda güneş batmak üzereydi. Girişi biraz geçtikten sonra, yol kenarındaki evlerden birinde yaşlı bir amcaya rastladık, kendimizi tanıttık, merakımızı anlat-

tık. Meydana, marketlerin olduğu yere gitmemizi, orada birilerini bulabileceğimiz söyledi. Biz de öyle yaptık. Marketlerin önünde gerçekten de birkaç kişi vardı. Selam kelimadan sonra kendimizi tanıtıp merakımızı anlattık. Biraz sohbet ettik, çoğu günlük dile yakın konuşuyorlardı. Aradığımız ağız bu olamazdı.

Ağız konuşurları çoğu zaman "dil araştırması" kavramından bir şey anlamaz. Dil, hele hele kendi konuştuğuları dil, onlar için araştırmaya değecek bir konu değildir. Bu nedenle gelenek görenek nasıl, eskiden neler varmış, insanlar nasıl yaşamış, düğünde, doğumda, evlenmede, ölümden neler yapılır gibi şeyleri merak ettiğimizi söyleriz sıkça. Bunlar, hem genel konular olduğu için konuşulması risksizdir, hem de insan hayatında önemli oldukları için kaynak kişilerin severek bilgi verdiği konulardır. Gerçi bunun da kendine göre olumsuz yönleri vardı. Sizi eskilere meraklı, okuyazarlara filan yönlendirirler. Bu defa da benzer bir şey olacak gibi görünüyordu. Bölgedeki yerel siyasetin önemli isimlerinden biriyle görüşmemizi tavsiye ettiler. Ağız araştırmaları sırasında edindiğim tecrübeler, sizi anlayan bir okumuşa denk gelerseniz çok iyi, anlamayan birine denk gelerseniz de çok kötü olduğu şeklindedir. Bölgede sayılan biriye yardımınıza koşan, başkaları onun yanında konuşmak istemez, konuşmayı seven biriye sordunuz her soruya o cevap vermek ister, hatta sizin gerçekten, mesela düğünleri merak ettiğinizi düşünerek konuşmacıyı düzeltir.

O yüzden biri telefonla uygun olup olmadığını sorduğu zaman ben biraz gönülsüz davrandım, okumuş insanların bizim işimize yaramayacağını söyledim, ama hem vakti vardı, hem de eşi de oradaydı ve eşi eğitilmiş değildi. Bir arkadaş bize koşulup evine kadar götürdüler amcanın. Gittiğimiz birçok köyde olduğu gibi bizi güler yüzle karşıladılar. Hoş beşten sonra derleme yapmaya başladık.

Epeyce sohbet ettikten sonra içerden eşinin sesini işittim. Daha sonra o da yanımıza geldi ve gelince Karaşar'da gerçekten nasıl konuşulduğunu görmüş olduk. Şimdi ayrıntısına girmenin sırası değil, bu yüzden çok ilginç bir ağız olduğunu belirtmekle yetinelim. Kadını eşinden farklı konuşuyordu. Bu yüzden onun bir şeyler anlatması için soruları doğrudan ona yöneltmeye başladık. Amcayla zaten konuşmuştuk. Güzel bir kayıt yaptık. Karşılaştığımız, bizi her zaman mahcup eden olağanüstü misafirperverlik ise cabası.

Tam oradan ayrılmak için izin istemiştik ki teyze *burada goca goopu galdı* demez mi? Şaşkınlıktan ağzım açık kaldı desem yeridir. Birlikte gittiğim arkadaş da kelimeyi ilk defa duyduğunu fark edip hem daha iyi anlamak hem de benim kaydetmem için “goca gorpu ne demek” diye sordu. Ortaya çıkan sonuç çok ilginçti. Sahiden de goca goopu diyordu. Sonra amcadan ve oğlundan kelimenin *goca gorpu* biçiminde de söylendiğini öğreniyoruz. Burada Karaşar’dan sonra tekrar dönmek üzere ayrılıp çok daha eski bir tarihe gidelim.

Zamanında iki meslektaşla çabuk bitiririz diye başladığımız, ama araya giren onca iş nedeniyle artık yılını saymayı bıraktığımız, fakat bitti diyebileceğimiz bir aşamaya gelmiş olan bir metin var: *Kısas-ı Enbiya*. Başka akademik çalışmalarda tanıtılmaya çalıştığımız, iki meşhur Kısas yazarından biri olan Salebi’nin Arapça yazılmış eserinden 14. yüzyılda Türkçe çevrilmiş bir metin bu. Kısas’ta, bugün standart dilde kullanılmayan, ama bir kısmını kendi konuştuğum ağızdan bildiğim bir kısmını da başka ağızlardan tanıdığım kelimeler geçiyor. Metnin sözlüğünü hazırlarken zaman zaman bunun anlamı şu diyebiliyordum. Örnek olarak “ara”, “sınır” anlamındaki *an* bunlardan biriydi. Gerçi bu kelimeyi epeyi yerde bulmak mümkün. Örnek olarak köyü ele alan ilk öykülerden *Karabibik*’te de kullanılmakta. Ayrıca *Derleme Sözlüğü*’nde kayıtlı. Ankara Çubuk’ta bunun *en* biçiminde de kullanıldığını belirledik.

İşte bu 954 sayfa tutan, son derece ilginç metnin 146. sayfasında, burada transkripsiyon işaretleri kullanmadan vereceğim şöyle bir bölüm geçer: *İbrâhîm atası İbrâhîme eyitdi eger bizümile bayram bile eyleseñ bizüm dînümüzi diñleseñ pes İbrâhîm bularuñula çıkdı kaçan biraz yir vardı gendüzün bırakdı ve eyitdi ben sayruwan ve ayagum agrır pes anı koyup gıtdiler kaçan soñ kalan koca korpi ve za’ifler İbrâhîm katından geçdiler, İbrâhîm bulara eyitdi ve ... ya’nî tañrı hakkıyıñun kim sizüñ baclarıñuzu uşadam siz girü dönince*. Başlarda, daha doğrusu Karaşar beldesine gidinceye kadar *kurpı* biçiminde okuduğumuz ikilemenin anlamını tahmin etmek güç değil. Anlam hakkında ipucu veren bir bağlam var sonuçta. Ancak koca kurpı biçimini sözlüklerde bulamıyorduk. Metnin sonuna geldiğimiz halde kelimeyi bir türlü belgeleyememiştik. Bu nedenle koyu harflerle ve soru işaretiyle metnin içinde sırtıp duran az sayıdaki sözcükten biriydi... Ta ki Karaşar’a gidinceye kadar.

İşte Karaşar’dan ayrılacağımız anda *goca goopu* sözcüğünü belirlemekten çok mutlu olmuştum. Bir saniye, bunu arkadaşına anlatayım diye hemen telefona sarılıp

Kısas’ı birlikte çalıştığım E. Yılmaz’ı arayıp durumu anlattım. “Sözlüklere bakacağına köyleri gez” diye takılma fırsatını da kaçırmadım.

Goca gorpu kelimesinin varlığını daha sonra derlemeye gittiğim başka yerlerde de, mesela Kalecik’in Elmapınarı ve Satılar köylerinde de belgelemeyi başardık. Elmapınarı’ndaki bilgilere göre *Köyde goca gorpu galdı* gibi bir bağlamda *goca gorpu* “yaşlılar, yaşlı erkekler ve kadınlar” anlamında kullanılıyor. Ayrıca aynı ikileme hayvanların yaşlısı için de kullanılmakta. Buna karşılık *Satılar*’da Köy camisi yanında sohbet ettiğimiz yaşlılar kelimenin varlığını, “işte bizim gibi yaşlılar, ihtiyarlar için kullanılır” gibi esprili bir dille onaylarken, biri *acaba goca gorpudaki gorpu güçükler anlamına mı geliyor* yorumunda da bulundu. Akla pek de ters gelmen bir yorum bu ilk bakışta. Pek ala asıl anlamı bu, yani “yaşlılar ve yürüyecek güçte olmayan küçükler” olabilir. Ama bizim metnimizde ibadete, daha doğrusu haclara tapmaya gidenlerden söz ediliyor. Böyle bir durumda küçükler neden geride bırakılsın fikri yabana atılamaz. Bu nedenle ikilemeyi “yaşlı erkekler ve kadınlar, yaşlılar, güçten düşmüş olanlar” anlamında yorumlamak şimdilik daha uygun görünüyor.

Buraya kadar anlatılanlar ağızları araştırmanın eski dönemler üzerinde yapılacak çalışmalara nasıl katkı sağlayabileceğinin basit bir örneğini oluşturuyor. Ama *goca gorpu* ile ilgili anlatacağım henüz bitmedi. Bölümde sohbet sırasında 14. yüzyıldaki bir metinde geçen, ama sözlüklerde ve metin neşirlerinde bulamadığımız *goca gorpu* biçimini Karaşar’da tespit ettiğimi anlatırken, işe başladığımdan bu yana birlikte çalıştığımız, Ayaşlı bölüm sekreterimiz “ha goca gorpu mu, onu biz de kullanırsınız, köyde goca gorpu galdı deriz, ya da küçükken bir yere gidileceğinde biz gitmek istemezdik sıkılırsınız diye, orda goca gorpu var, ne işimiz var derdik, gitmek istemezdik” demez mi?!!

Kaynak: Nurettin Demir

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse “Anlambilim ve Kapsamı” bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse “Sözcük ve Anlambirim” bölümünü gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız doğru değilse “Sözcük Anlamının Tanımlanması” bölümünü gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız doğru değilse “Prototipler” bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse “Eş anlamlılık - Çok Anlamlılık” bölümünü gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız doğru değilse “Eş Anlamlılık-Zıt Anlamlılık” bölümünü gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız doğru değilse “Temel anlam - Mecaz anlam” bölümünü gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız doğru değilse “Üst anlamlılık - Alt anlamlılık” bölümünü gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız doğru değilse “Anlam Daralması - Anlam Genişlemesi” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız doğru değilse “Cümle ve Anlambilim” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yazılı bir metindeki sözcükleri saydığınızda, örnek olarak bir yazılım programına saydığınızda aralarında boşluk olan her tür dil ögesi bir sözcük olarak alınır. Ancak bunları bir kısmı aynı sözlükbirimin tekrarıdır oluşur. Bu bakımdan metindeki sözcük sayısı her zaman anlamlı, sözlüklerde tanımlanabilen sözlükbirimlerden daha fazla olacaktır.

Sıra Sizde 2

Sözlüklerde bir sözlük maddesi açıklanırken pek çok bilgi verilir. Sözcüğün hangi dilden olduğu, hangi ekleri aldığı, bazen hangi bağlamda kullanıldığı, zaman zaman okunuşu hakkında bilgi verilir. Daha sonra anlam temel anlamdan ikincil anlamlara doğru sıralanır. Ancak temel anlam ve yan anlamları belirlemek her zaman kolay değildir. Bu nedenle sözlükte birinci sırada yapılan bir tanım okuyucuya daha sonraki bir tanımdan önemsiz görünebilir. Daha sonra mecaz anlam, argoda kullanımı gibi özellikler sıralanır.

Sıra Sizde 3

Metin içinde de söylendiği gibi eş adlı sözcükler Türkçede ayrı maddeler halinde verilir ve numaralandırılır. Buna karşılık çok anlamlı sözcükler tek bir maddenin içinde farklı anlamlar gösterilmek suretiyle verilir. Ancak sözlüklerde her iki durumun da birbirine karışabilir. Ayırımı her zaman titiz olarak yapılmaz. Mecazlar ise sözlüklerde temel anlamlar verildikten sonra mecaz anlamın tanımlandığını gösteren bir kısaltmadan sonra geli.

Sıra Sizde 4

Akrabalık adları Türkçede eğitim seviyesine, sosyal sınıfa, ortama bağlı olarak farklı biçimlerde kullanılabilir. Gerçek akrabalığın olmadığı durumlarda çoğu zaman, standart dilde “siz” zamiriyle ifade edilen nezaket ve mesafe, akrabalık adlarının kullanılmasıyla dile getirilir. Bu yüzden dolmuşta, sokakta sizden yaşlı birinin evladım, yavrum, sizden genç birinin amca, teyze demesi Türkçe konuşurları için alışılmış bir durumdur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil, (Ana çizgileriyle dilbilim)*. III. Cilt. Ankara: TDK.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Crystal, D. (1995). *Die cambridge enzyklopädie der sprache*. Frankfurt-New York: Campus.
- Fromkin, V. ve R. Romdan (1993). *An introduction to language*. Harcourt Brace College Publishers.
- Kortmann, B. (1999). *Linguistik: Essentials. Anglistik. Amerikanistik*. Berlin. Cornelsen.
- Kempson, R.M. (1996). *Semantic theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G, J. (2005). *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, Çev: G.Y. Demir, İstanbul: Paradigma.
- Linke, A., M. Nussbaum, P. R. Portman. (1996). *Studienbuch linguistik*. 3. unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lyons, J. (2005). *Linguistic semantics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule, G. (1996). *The study of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule, G. (2005). *Pragmatics*. Oxford University Press.

Sözlü Anlatım (Konuşma)

6

Bu ünite de konuşma kavramı ve konuşma kavramının alt becerileri açıklanarak konuşma dilinin özellikleri üzerinde durulmuş ve etkili bir konuşma gerçekleştirmeye yönelik temel ilkeler irdelenmiştir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Konuşma kavramını açıklamak,*
- 👁️ Konuşmayı yapılandıran alt becerileri açıklamak,*
- 👁️ Konuşma dilinin özelliklerini kavramak,*
- 👁️ Başarılı bir konuşmanın temel öğelerini kavramak,*
- 👁️ Etkili konuşma ilkelerini açıklamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.*

Örnek Olay

Ortaöğretim yıllarında eğitim fakültesine girmek ve başarılı bir öğretmen adayı olarak kendisini geliştirmek, Mehmet'in temel amacıydı. Lisans eğitiminde bu amacını gerçekleştirmek için yoğun çaba harcadı. Birçok dersinde başarılı olmasına karşın konuşmaya dayalı etkinliklerde büyük heyecan yaşıyordu. Duyup düşündüklerini istediği biçimde anlatmasının önündeki büyük engelin yenemediği heyecanı olduğu düşüncesindeydi. Ancak arkadaşlarıyla kurduğu iletişimde kendisini yeterince yansıtamadığını, söylemek istediklerini tam ve doğru olarak aktaramadığını sezmeye başlamıştı. Daha söyleyecekleri bitmeden konuşmasının bir yerinde arkadaşları söze karışıyor, kendi de anlatacaklarını ya unutuyor ya da karıştırıyordu. Arada sırada arkadaşlarına kırılmaya bile başlamıştı. Bu kırgınlıklar, ilişkilerin soğumasına da neden oluyordu. Bir öğretmen adayı olarak sorunlarını konuşarak çözmesi gerektiği bilincindeydi. Önce bazı sözcükleri yutuyormuşçasına söylediğini, konuşurken de sürekli elindeki kalemine bakıp onunla oynadığını sezdi. Özellikle içtenliğine inandığı arkadaşlarının sözlerini anlamakta güçlük çektiklerini söylemesi, onun sezgilerini gerçekliğe çekti. Bu gerçeklik, konuşma becerisindeki bazı eksikliklere dayalıydı. Öz eleştiri yapması, kendi becerilerini tanıması, onların niteliklerini sürekli sınaması; ailede kazandığı bir yeterlikti. Fakülte yaşamı da kendisini tanımasına yönelik çok önemli davranışlar kazandırmıştı ona.

O, gelecekte binlerce öğrencinin yetişmesinde sorumluluk üstlenecekti. Onlara konuşma ve davranışlarıyla örnek olmalıydı. Öğretmenin öğrenciler için öykünülebiyecek en güçlü model olduğunu da biliyordu. Çocukların Türkçeyi düşünme ve iletişim dili olarak doğru ve etkili kullanmalarında, öğretmenlere düşen görevlerin neler olduğunu fakülte yıllarında iyice kavramıştı.

Mehmet, kendisine “Doğru ve etkili konuşabilmek için neler yapmalıyım?”, “Başarılı bir konuşmayı yapılandırılan beceriler nelerdir?” sorularını yöneltti. Biliyordu ki kişinin yaşadığı sorunun nedenini anlaması, o sorunun çözümü için atılmış en önemli adımdı. Sorunu çözecek en uygun yol, önce konuşma becerisiyle ilgili ku-ramsal bilgiler edinmek ve onları uygulamalarla kalıcı davranışlara dönüştürmekti.

Anahtar Kavramlar

- Konuşma
- Vurgu, tonlama, kavşak, durak, ulama
- Konuşmanın temel öğeleri
- Konuşma ilkeleri

İçindekiler

- GİRİŞ
- KONUŞMA
- KONUŞMAYI YAPILANDIRAN ALT BECERİLER
 - Türkçedeki Seslerin Doğru Söylenmesi (Çıkarılması)
 - Konuşma Sırasında Vurgunun Anlam Yaratıcı İşlevinden Yararlanma
 - Konuşma Sırasında Bir Söyleyiş Özelliği Olarak Tonlamadan Yararlanma
 - Konuşmada, “Kavşak” ve “Durak” Gibi Anlamı Aydınlatıcı Söyleyiş Özelliklerinden Yararlanma
 - Konuşmada Akıcılığı Sağlayabilmek İçin Uygun Durumlarda Ulamadan Yararlanma
- KONUŞMA DİLİNİN ÖZELLİKLERİ
- BAŞARILI BİR KONUŞMANIN TEMEL ÖGELERİ
- ETKİLİ KONUŞMA İLKELERİ (KONUŞMANIN VERİMİNİ ETKİLEYEN ETKENLER)

GİRİŞ

Konuşma, duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayan dilsel bir beceridir. Konuşma; toplumsal yaşamın tüm ilişkilerinde, kişilerin en çok gereksinim duyduğu en kolay ve en etkili iletişim yoludur. Kişinin okul ve toplum yaşamındaki başarısıyla konuşma becerisi edinmesi ve bu beceriyi amaca uygun biçimde yaşama geçirmesi arasında güçlü bir ilişki vardır. Öte yandan demokratik toplumlar; duygu ve düşüncelerini doğru ve etkili aktarabilen, sorunlarını konuşarak çözebilen bireylere gereksinim duyarlar. Kişilerin demokratik toplumun etkin bir üyesi olabilmesi için, doğru ve etkili konuşmayı sağlayan tüm becerileri edinmesi ve bu becerileri konuşma ilkelerine uyarak yaşama geçirmesi gerekir.

KONUŞMA

Konuşma; zihinde tasarlananları söze dönüştürme ya da sözle gerçekleştirilen, kişiler arasında etkileşim yaratan bir anlatım etkinliği olarak ifade edilebilir. İnsan için temel bir gereksinim olan konuşma; kişinin toplumsal ilişkilerinde, okul ve iş yaşamında başarıyı etkileyen bir beceridir.

Özdemir, “Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı” adlı kitabında konuşma becerisine şöyle anlamlar yükler (1999, ss. 10-11):

... İnsanoğlunu hayvanlardan, öteki canlı yaratıklardan üstün kılan güçlerden biri de akıldır. Ancak akıl yürüterek bulduğumuz gerçekleri, düşünceleri söze dönüştürmedik mi ölü bir sessizlikte kalır bunlar. Dışlaşamaz, insanlara ulaşamaz. Böyle olunca da akıl gelişmez, paslanır. Bunun doğal sonucu olarak, yeni düşünceler üremez. Öyleyse akıl ve düşünme gücümüzü geliştiren, onların verimlerini taşıyan doğurgan bir güçtür konuşma... Bu yönden söz ya da başka bir deyişle, konuşma, yararlanmasını bilenlerin elinde bugün de en etkili bir araçtır. Bu etkiyi Yunus Emre bir şiirinde şöyle belirtir:

*Sözünü bilen kişinin
Yüzünü ağ ede bir söz
Sözü pişirip diyenin
İşini sağ ede bir söz.*

*Söz ola kese savaşı
Söz ola kestire başı
Söz ola ağulu aşı
Bahıla yağ ede bir söz.*

*Kişi bile söz demini
Demeye sözüün kemini
Bu cihan cebennemini
Sekiz uçmağ ede bir söz.*

Bu dizelerdeki “söz” kavramını konuşmayla eş anlamlı sayarak Yunus Emre, cenneti cebbenneme çevirecek üstün bir güç buluyor konuşmada. Bu gerçeği tarihin akışı içinde nice devlet ve siyaset adamları da sezinlemiş, yığınları artlarından sürüklemek için değişik amaçlar doğrultusunda yararlanmışlardır konuşmadan. Bunun gibi, kişiler ve toplumlar arasındaki birçok karmaşık, güç sorun da konuşmalar yoluyla çözümlenmiştir. Bir atasözümüzün dediği gibi: “İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır.”

Kutadgu Bilig’de “İnsanda dilince değişik kader / Ya yurda baş olur, ya başı gider.” sözleriyle anlatılmak istenen düşünce de konuşmanın önemini yansıtır. Ko-

nuşma, duygu ve düşüncelerin sözle aktarılması eylemidir. Bireyin dil yoluyla kurduğu iletişimin bir boyutunu oluşturur. Bu anlamıyla kişiler arasındaki yaşantıların paylaşılmasına olanak sağlar. Çağımızda demokratik yaşamı oluşturmada bir etken olduğu gibi demokratik bir toplumda vazgeçilmeyecek en temel bireysel hak ve görevdir (Sever, 2004, s. 22).

- **Konuşma, eğitimle geliştirilebilen bir beceridir.**

Doğru ve etkili konuşma; okul türü öğrenmeyle kazandırılabilen, kişinin gösterdiği çabalarla geliştirilebilen bir beceridir. Bunun için öğrencilerin duygu ve düşüncelerini aktarabilecekleri eğitim ortamları, konuşma becerisiyle ilgi davranışlarının kazandırılmasında önemli bir işlev üstlenir. Okulöncesi eğitim sürecinden başlayarak öğretmenlerin öğrencilerin yaptıkları sözlü anlatımları; konuşma ilkelerine ve kurallarına uygun dönütlerle düzeltmesi, pekiştirmesi gerekir. “Yüzme suda öğrenilir.” sözünün anlattığı gibi konuşma becerisinin uygulamalı çalışmalarla öğrencilere edindirilebileceği, temel bir ilke olarak benimsenmelidir.

- **Konuşma, metin oluşturma eylemidir.**

Konuşma, amaca uygun metin oluşturma eylemidir. Konuşmanın verimini belirleyen temel etken, bu metnin konuşma ilkelerine uygun oluşturulması ve konuşma kurallarına göre aktarılmasıdır. Başka bir söyleyişle konuşma, birtakım sözcülerin ses aracılığıyla dinleyene ya da dinleyenlere aktarılması çabası değildir. Bunun için duyguların ve düşüncelerin zihinsel işlemlerden geçirilerek amaca uygun olarak bir metne dönüştürülmesi gerekir. Duygu ve düşünce boyutuyla oluşturulmamış söz yığınları, nitelikli bir konuşma olarak değerlendirilemez. Anlamsız, amaca uygun olmayan sözel aktarımlarla da sağlıklı iletişim kurulamaz. Başarılı bir konuşma için kişilerin okulöncesi dönemden başlayarak düzeylerine uygun yazınsal ve öğretici metinlerle karşılaştırılması gerekir. Türkçenin söz varlığını, anlatım olanaklarını, kurallarını duyarlıkla yansıtan metinleri anlayarak okuma alışkanlığı kazanmak; doğru ve etkili konuşmanın en etkili yoludur. Kişinin kavramsal yönden gelişmesi, duygu ve düşünce üretme yetisini de besleyen bir süreçtir. Bu bağlamda zihinde tasarlananların söze ve anlamlı bir metne dönüştürülebilmesi için kişinin dilsel olarak öykünebileceği nitelikli yapıtlara gereksinimi olduğu bilinmelidir.

Zihinsel çabalarla oluşturulmuş bir metindeki dilsel birimlerin ses yoluyla dışa vurulması (aktarılması), duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayan bir eylemdir. Konuşmanın bir anlatım etkinliği olarak değer taşıyabilmesi için kişilerin bu eylemin niteliğini etkileyen alt becerileri edinmeleri gerekir.

KONUŞMAYI YAPILANDIRAN ALT BECERİLER

Konuşmayı yapılandıran, kişilerin doğru ve etkili konuşabilmeleri için edinmeleri gereken alt beceriler; Türkçedeki seslerin doğru söylenmesi, konuşma sırasında vurgunun anlam yaratıcı işlevinden yararlanma, bir söyleyiş özelliği olarak tonlamadan yararlanma, konuşmada “kavşak” ve “durak” gibi anlamı aydınlatıcı söyleyiş özelliklerinden yararlanma ve akıcılığı sağlayabilmek için uygun durumlarda ulamadan yararlanma biçiminde sıralanabilir.

Türkçedeki Seslerin Doğru Söylenmesi (Çıkarılması)

Ses; akciğerlerden gelen havanın ses yolunda yaptığı, ağızdan çıkarak yayılan, işitme organlarının duyabildiği titreşim (Püsküllüoğlu, 1994: 925) olarak tanımlanabilir. Beyin, aktarmak istediği duygu ve düşünceyi konuşma organları (akciğerler, ses telleri, dil, damak, dişler, dudaklar vb.) aracılığıyla dil dizgesi içindeki seslere dönüştürür. Konuşma organlarının dil seslerini oluşturmaya “boğumlanma”, bir sesin çıkarılması için ses yolunun herhangi bir yerinde oluşan daralma ya da kapanmaya da “boğumlanmak” denir. Dil seslerinin doğru biçimde boğumlandırılması (sesletilmesi) etkili konuşmanın temel koşullarından biridir. (Türkçenin ses özellikleri için Ünite 3’e bakınız.).

Türkçenin ses dizgesinin tanınması; seslerin kendi çıkak noktalarında oluşturulması, anlaşılır ve etkili bir konuşma için uyulması gereken önemli bir ilkedir. Seslerin kendi çıkaklarında oluşturulabilmesinde doğru solunumun önemi büyüktür. Ünlü ve ünsüzler; dil, dudak, damak, diş, gırtlak gibi konuşma organlarının açılıp-kapanma, yaklaşım-uzaklaşma, gerilip-çözülme gibi çeşitli devinimleriyle boğumlandırılır. Ses dizgesinin doğru boğumlandırılabilmesi için konuşma organlarının de her sesin doğru oluşumuna katkı sağlayacak bir işlevi gerçekleştirmesi gerekir. Taşer (1987)’e göre diyaframla karın boşluğunu kullanarak göğüs altından soluk alıp verme, topluluk karşısında yapılan konuşmanın etkili ve başarılı olmasını sağlar. Çünkü, diyaframdan yapılan solunumda genişleyen akciğerler, içine konuşma etkinliğinde kullanabileceği yeterli havayı alır. (*Solunum alıştırmaları için, Taşer (1987, ss. 111-113), Özdemir (1999, ss. 69-77) ve Şenbay (1989; ss. 19-24)’ın çalışmalarından yararlanılabilir.*)

Taşer (1987, ss. 180-181)’e göre Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinden oluşan ses dizgesinin genel özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Türkçe; genel olarak yazıldığı gibi konuşulan, konuşulduğu gibi yazılan bir dildir.
- Türkçede, yumuşak g (ğ)’nin dışında yazıldığı gibi söylenmeyen, söylendiği gibi yazılmayan hiçbir ses yoktur.
- Türkçe ses yönünden zengin bir dildir.
- Türkçenin sesleri gırtlaksılıktan, burunsuluktan kurtulduğu için hırıltılı değil pırıltılıdır. Sesler; hımlım ve boğuk değil, tınlı ve parlak özellik gösterir.
- Türkçenin bütün sesleri renkli, ezgili ve yumuşaktır.
- Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinin tümü kolayca boğumlandırılabilir, seslerin hiçbiri boğumlanmada zorlayıcı değildir.
- Türkçenin yazma, okuma ve konuşmayı kolaylaştıran yalın ve sağlam kuralları vardır.

Kişilerin doğru ve etkili bir konuşma becerisi edinebilmeleri için kendi konuşma seslerine bir kişilik kazandırmaları beklenir. Konuşan kişi, sesiyle konuşmaya bazı özellikler katarak başarılı bir konuşmanın temellerini kurar. Konuşmacının sesini yönetmesiyle yarattığı bu özellikler şöyle özetlenebilir:

İşitilebilirlik: Söylenenlerin dinleyiciler tarafından anlaşılabilmesini sağlayan temel öge, sesin işitilebilir olmasıdır. Gereğinden fazla alçak ya da yüksek sesle konuşulan bir ortamda duygu ve düşüncelerin etkilice paylaşılması olanaksızdır. Konuşmanın verimli olabilmesi, amaçlanan bir iletişim sürecini yaratabilmesi için öncelikle söylenenlerin anlaşılması gerekir. Bunun için de yapılacak konuşmanın kolayca işitilebilir olması önemlidir.

Açıklık: Konuşmacının kullandığı sözcüklerdeki ünlü ve ünsüzleri tam değerlerini vererek seslendirebilmesidir. Seslerin çıkaklarında oluşturulmasına özen gös-

Konuşmanın ses özellikleri;

- işitilebilirlik
- açıklık
- doğrallık

terilmesi, sözcüklerin ve cümlelerin oluşturduğu anlamın açıkça anlaşılabilmesi demektir. Bilinmelidir ki konuşma eylemi, aktarılmak istenen duygu ve düşüncelerin dinleyenler tarafından anlaşılmasıyla/paylaşılmasıyla amacına ulaşır. Açıklık, sözlü anlatımda bu paylaşmayı sağlayan temel bir etkidir.

Doğallık: Sesin konuşma sürecinde içeriği bütünleyen, tamamlayan, içeriğe işitsel renk katan bir öge olarak kullanılmasıdır. Başka bir söyleyişle sesin duygu ve düşüncelerin taşıdığı anlamın (sevinç, üzüntü, kaygı vb.) niteliğine uygun biçimde değişebilmesidir. Bu değişimde sesin yapmacık ve zorlama biçimde kullanılması, konuşmanın dinlenebilirliğini ve inandırıcılığını etkiler. Konuşma akışında çeşitli duygu durumları, sesin tınısında yaratılan doğal değişikliklerle dinleyenlere yansıtılmalıdır.

Konuşma Sırasında Vurgunun Anlam Yaratıcı İşlevinden Yararlanma

Doğru ve etkili bir konuşma, vurgunun anlamı belirtici ve anlam yaratıcı işlevlerinden yararlanabilmeyi de gerektirmektedir. Konuşmada bazı heceler üzerindeki farklı ses baskısı, aktarılmak istenen duygu ve düşüncenin doğru kavranmasına olanak sağlar. Her dil, kendi ses dizgesine bağlı olarak kimi heceleri baskılı söyleyişlerle anlamın oluşmasına ortak eder. Yapılan vurguların doğruluğu ve amaca uygunluğu, konuşma ve okuma eylemini dinlenilir ve anlaşılır kılar.

Vurgu, konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesidir. Temel işlevi de anlamın oluşmasını, kavranmasını sağlamak; söze duygu değeri katarak dinleyicinin ilgisini uyandırmaktır.

Özdemir (1999, s. 53)'e göre vurgunun anlamı belirlemede önemli bir işlevi vardır. Konuşma ve okumamızı canlandırmak için vurgulama becerisini bilmemiz ve onun gereklerine uygun davranmamız gerekir. Eksik ve yanlış vurgular ya da gerektiği zaman vurgunun yapılmaması, sözün duygu değerinin yitirilmesine neden olur. Dinleyicinin ilgisi dağılır, anlamın kavranması güçleşir. Sesin yarattığı söyleyiş güzelliği ortaya çıkmaz. Bunun içindir ki vurgu, ses ve söyleyiş yönünden önemli bir olaydır.

Gencan (1975, s. 63)'a göre ise vurgu; sesi, söyleyişi, sözdeki ezgiyi canlandırır. Vurgusuz okumalarda anlamlar yeterince aydınlatılamaz. Vurgu ile sözlerine canlılık katmayan bir konuşmacı, ne denli yararlı ve coşturucu konuları ele alırsa alsın, dinleyicileri uyuklamaktan kurtaramaz.

Dilimizde vurgu ile ilgili olarak söylenebilecek en genel kural şudur: **Türkçe sözcüklerin genellikle son hecesi vurgulanır.** Türkçede bu kuralın dışında kalan bazı örnekler de bulunmaktadır.

Sözcük vurgusuyla ilgili bazı temel ilkeler ise şöyle belirlenebilir:

- **Tek heceli sözcükler vurgusuzdur.**

ÖRNEK

“Kuş, kış, taş, kaş, gel-, gör-, bak-, tak-, dün, çok” gibi tek heceden oluşmuş sözcüklerin söylenişinde vurgu yapılmaz.

- **Çok heceli sözcüklerin vurguları, genel olarak son hecede yapılır.**

ÖRNEK

“Çocuklar, bugün gelecek. Ormanlar, yurdumuzun geleceğidir. Aşşe, okula gidiyor.” gibi çok heceli sözcüklerle kurulan cümlelerde vurgu, sözcüklerin son hecelerinde yapılır.

Vurgu: Konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesidir.

- İki heceli yer adlarında vurgu ilk hecede yapılır.

“**Ağ**rı, **Bur**sa, **İz**mir, **Cey**han, **To**ros, **Ri**ze, **Mar**din” gibi iki heceli yer adlarının söylenişinde, ilk heceler vurgulanır.

ÖRNEK

Türkçede yer adı olan “Bodrum” ile bir yapının yol düzeyinin altındaki bölümünü anlatan “bodrum”, söyleyişte vurgu ile birbirinden ayrılmalıdır. Yer adında vurgu ilk hecede yapılır (**Bod**rum), diğerinde vurgu ikinci hecededir (bod**rum**).

- Çok heceli yer adlarında, ikinci hecedeki ses sayısı birincidekinden çok ise vurgu ikinci hecededir.

“**Çan**akkale, **Hakkâ**ri, **Antal**ya, **Malat**ya, **Tekir**dağ, **Deniz**li” gibi çok heceli yer adlarında, ikinci heceler vurgulanır.

ÖRNEK

- Ekler, genel olarak, sözcük vurgularını kendi üzerlerine çekerler.

“Kalem, kaleml**er**, kalemler**imiz**, kaleml**lik**; deniz, deniz**ci**, deniz**den**, denizci**lik**” gibi sözcüklerin sonlarında yer alan ekler vurgu yapar. Yalnız olumsuzluk eki **-me**, **-ma**; soru ilgeci olan **mi**, sözcüğe küçültme anlamı katmayan **-ce** eki; vurguyu kendinden önceki heceye aktarır.

“Ali, **gel**meyecek. ; Ali **geldi** mi? ; **ben**ce, **ulus**ça, **insan**ca” vb.

ÖRNEK

- Geniş zamanlı eylem kiplerinde olumsuzluk eki **-me** vurgulanır.

“O beni hiç **dinlemez**.” vb.

ÖRNEK

- “ile” sözcüğü ve ek eylemin “i-se, i-di, i-miş, i-ken” çekimleri ek olarak kullanıldığında vurgu, bunlardan önceki hecede yapılır.

“**benim**le, **Barış**’la; **gdir**se, **mutlu**ysa; **güler**di, **sever**di; **sever**miş, **güler**miş; **sever**-ken, **güler**ken” vb.

ÖRNEK

- “ki” ve “de” bağlacı, vurguyu kendinden önceki sözcüklere iter. “-ki” ve “-de” eki vurguyu üzerine çeker.

“Unut**mayın** ki çocuklar geleceğimizdir.”, “Sınıf**ımız** da temizlendi.”; “Evd**eki** besap çarşıya uymaz.”, “Sınıf**ımızda** birçok başarılı öğrenci var.” vb.

ÖRNEK

- “ki” bağlacının kaynaşmasıyla oluşan “belki, sanki, mademki...” sözcüklerindeki “ki” vurgulanmaz.

belki, **san**ki, **madem**ki” vb.

ÖRNEK

- Zaman belirten “-leyin” eki, vurguyu kendinden önceki heceye iter.

“**Sabah**leyin buluştuk. **Akşam**leyin görüştük.” vb.

ÖRNEK

- **Yüklemeden uzak kalmış özneler cümle vurgusu alır.**

ÖRNEK

*Vurgu alan öznelerin yazıda virgül ile ayrılması gerekir. Örneğin; **Kemal Tabir**, **Yorgun Savaşçı** adlı romanında vatanını kurtarmak için uğraşanlarla, umutsuzluğa düşmüş olanların durumlarını yansıtır.*

Ton: Konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesi alçaltıp yükselterek sağlanan anlatım gücü.

Ezgi: Konuşma sırasında oluşturulan ton değişimlerinin tümü.

Tonlama: Konuşma sırasında sesin alçalıp yükseltilmesi, sesin ezgilenirilmesi.

Konuşma Sırasında Bir Söyleyiş Özelliği Olarak Tonlamadan Yararlanma

Ton (titrem), konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesi alçaltıp yükselterek sağlanan anlatım gücüdür. Konuşma sırasında yaratılan ton (titrem) değişimlerinin tümüne “ezgi” denir. Tonlama (titreleme); konuşmada çeşitli duyguları belirtmek için sesin yükselip alçalması, sertleşip yumuşaması; sesin ezgilenmesidir.

Konuşma dilinde cümlede anlamca önemsenen öge; ses tonundaki değişikliklerle, yapılan vurgu ve duraklarla dinleyiciye yansıtılır. Konuşan kişinin söylemek istediklerini amaca uygun biçimde aktarabilmesi için, cümledeki ezginin vurgulanmak istenen en önemli öğede en yüksek noktaya ulaşması gerekir. Bunun için iki yola başvurulur:

- **İletinin anlamca önemli ögenin yükleme yaklaştırılarak oluşturulması**

Yazı dilinde olduğu gibi konuşmada da vurgulanacak olan öge, yükleme yaklaştırılarak daha baskın bir tonda seslendirilir.

ÖRNEK

*Dün akşam kardeşimle sinemaya **gittim**. (Başka yere değil “sinemaya” gittim. Vurgulanan öge: yer)*

*Dün akşam sinemaya kardeşimle **gittim**. (Başkasıyla değil “kardeşimle” gittim. Vurgulanan öge: kişi)*

*Kardeşimle sinemaya dün **akşam** gittim. (Başka zaman değil “dün akşam” gittim. Vurgulanan öge: zaman)*

- **İletinin önemsenen ögenin baskın tonda vurgulanarak oluşturulması**

Cümlede yer alan sözcüklerin yerleri değiştirilmeden vurgulanacak öge daha baskın tonda seslendirilerek duygu ve düşüncelerin doğru ve etkili aktarılması sağlanır. Ergenç (1995, s. 25)’e göre belirtmek istenen ögenin öncesinde ya da sonrasında verilen bir durakla vurgu pekiştirilir.

ÖRNEK

***Kardeşimle** sinemaya dün akşam gittim. (Başkasıyla değil “kardeşimle” gittim. Vurgulanan öge: kişi)*

*Kardeşimle **sinemaya** dün akşam gittim. (Başka yere değil “sinemaya” gittim. Vurgulanan öge: yer)*

*Kardeşimle sinemaya **dün akşam** gittim. (Başka zaman değil “dün akşam” gittim. Vurgulanan öge: zaman)*

Anlatılanlara duygu, düşünce, coşkunluk, sertlik, yumuşaklık gibi özellikler katılarak anlamın belirgin duruma getirilmesinde tonlamanın önemli bir işlevi vardır. Aşağıdaki cümleleri sertlik (uyarı), acıma ve coşkunluk anlamları vererek okuyunuz:

ÖRNEK

- *Bir dahi televizyonda şiddeti olumlayan ve senin gelişimine uygun olmayan programlar izlemeyeceksin.*

- *Bu küçücük yavru, sokaklarda çalıştırılmak için mi okula gönderilmiyor?*
- *Yaşasın! Babam yarın yurt dışından dönüyor.*

Konuşma sırasında ses değişiklikleriyle konuya, amaca, duyguya göre anlam etkisi yaratılabilir. Gencan (1979, ss. 71-72), konuşma ezgisindeki ton değişikliğinin yaratılan anlamla ilgisini şöyle açıklar:

- a) Emir temeli üzerine kurulan cümleleri, sesimize vereceğimiz tonla istediğimiz kesinlikte, sertlikte, yumuşaklıkta, okşayıcılıkta... söyleyebiliriz:
Çalış, çabala, gayret et; sonra pişman olursun ! ...
- b) Sorulu cümleler tonlanmaya daha elverişlidir:
Bunu nasıl yaptın?... Düşünmedin mi biç?... Ne olmuş sanki?...
- c) Soru sözcüğü ya da eki kullanılmadan tonlamayla söze soru çeşnisi katıldığı da olur:
Demek beni gördün de görmezlikten geldin?
Ben!
- d) Tonun en çok değer kattığı sözler ünlemlilerdir.
Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!
(Atatürk)
- e) Kimi heceler baskılı uzatılmasıyla da anlatıma abartılı bir duygu katılır:
- Yazın! Pek de gençti.
- Yoook! Yanlış anladınız; ölen o değil babası...
- Oooh! Biraz rabatlardım...

Söyleyiş özelliği, vurgu ve ton gibi konuşmayı yapılandıran alt becerileri edinme; konuşmanın anlaşılır ve dinlenilir kılınmasına, tekdüzelikten kurtulup canlanmasına önemli katkılar sağlar.

Konuşmada “Kavşak” ve “Durak” Gibi Anlamı Aydınlatıcı Söyleyiş Özelliklerinden Yararlanma

Kavşak ve durak, konuşmada içeriğin aydınlanmasını sağlayan en önemli anlam ayırıcı alt becerilerdir.

Kavşak, son sesinde ünsüz bulunan bir sözcükle önsesinde ünlü bulunan bir sözcük arasında söyleyişte gerçekleşebilecek ulamayı ortadan kaldırmak için yapılan kısa ara olarak tanımlanabilir.

balkon ‘açıkmiş / balkona çıkmış (Ergenç, 1995, s. 23).

ÖRNEK

Örnek söyleyişte “balkon” ya da “balkona” sözcüğünden sonra verilen kısa ara, anlamın ayırt ediciliğini sağlar.

Durak, konuşmada anlamın gerektiği biçimde sözcükler arasında yapılan ses kesintisidir. Konuşma sırasında yapılan duruş ya da susuşlarla aktarılmak istenen anlamın oluşması sağlanır. Konuşmanın doğal akışı içinde verilmek istenen iletinin doğru anlaşılması ve anlamın gölgelenmemesi için, amaca uygun durakların yapılması gerekir.

ÖRNEK

Oku baban gibi (durak) eşek olma!
Oku (durak) baban gibi eşek olma!

Söyleyişte “gibi” ilgecinden ya da “oku” sözcüğünden sonra yapılan durak, aynı sözcüklerden oluşan iki cümlemin anlamını tümüyle değiştirmektedir.

Yazılı anlatımda noktalama imleri, cümle içinde durulması gereken yerleri belirleyerek yanlış anlamaları engeller. Anlama açıklık kazandırır, yazının kolay okunmasını sağlar. Durak, konuşma eyleminde noktalama imlerinin işlevini yerine getirme sorumluluğunu üstlenir.

Konuşmada kısa (/), normal (//), uzun (///) süreli olmak üzere üç biçimde durak yapılır. Bu durakların yapılacağı yerler şöyle belirtilebilir (Özben, 1989, ss. 90-92):

- **Kısa süreli duraklarda genellikle soluk alınmaz.**

Seslenmelerden (hitaplardan); eş görevli söz öbeklerinden; biçimce bağlı cümleciklerden; ünlem ve ünlem görevli öğelerden; sıralı cümlelerin cümleciklerinden; çok kısa cümlelerden; koşullu, ki’li ve başka yancümleciklerden; cümle başı bağlaçlarından; uzun cümlelerde öznelerden sonra, kısa duraklar yapılabilir.

- **Normal duraklarda, biten sözle birlikte soluk verme tamamlanır ve uygun biçimde soluk alınarak yeniden söze başlanır.**

Cümle bitişlerinden sonra; cümle başlangıçlarında (iki nokta, noktalı virgül işaretlerinden sonra); anlamca bağlı cümlecikler arasında; karşılıklı konuşmalar, sorular ve yanıtlar arasında; uzun olan bağlı ve sıralı cümlecikler arasında; cümle başlangıcı sayılan ve anlam güçlendirici işlevi olan “ve” bağlacından sonra; karşıt duygu ve düşünceleri yansıtan söz dizileri arasında; uzun arasözlerden önce ve sonra, soluk veriş tamamlanarak yeni bir soluk alıştan sonra söze başlanır. Bu, normal soluk duraklamasıdır.

- **Uzun süreli duraklarda, birkaç kez soluk alıp verilebilir.**

Konuşma metinlerinin bölümleri arasında; paragraflar ve dize kümelenişleri arasında; bir de anlamlı susuşların gerektirdiği yerlerde uzun süreli durak yapılır. Bu durak aralarında solunum tamamlandıktan sonra da soluk alınıp verilebilir. Bunlarda da bölümlerin oluşum özelliğine, durak yapılacak yerlerde anlam ayırıcı bir işlevin doğup doğmayacağına dikkat edilmelidir.

Konuşmada Akıcılığı Sağlayabilmek İçin Uygun Durumlarda Ulamadan Yararlanma

Konuşmanın akıcılığını sağlayan etkenlerden biri de “ulama”dır. Ulamada, art arda gelen sözcüklerden ilkinin sonundaki ünsüz, kendinden sonra gelen sözcüğün başındaki ünlüye ses bakımından bağlanarak söylenir.

Örnek: güneş_açtı, sabah_oldu vb.

KONUŞMA DİLİNİN ÖZELLİKLERİ

Dil, sesli göstergeler dizgesidir. Bu dizge, belli insan topluluklarına göre değişiklikler gösterir. Konuşma dili; yazı dili gibi düzenli kuralları olmayan, yazı dilinden az çok farklılıklar gösteren, bir topluluğun çeşitli yaşam durumlarında seslendirdiği dildir. Türkçenin, konuşma dili olarak en belirgin özelliği, kulağa hoş gelmesi-

dir. Aksan (1990, s.22)'a göre “ünlüleri bol bir dil olan Türkçe bu niteliğiyle ünlü uyumları ve ünsüz benzeşmeleriyle kulağa hoş gelen, kulağı tırmalamayan ses birleşmeleriyle; sözün değişik yerlerinde beliren vurgu, ton ve ezgi (entonasyon) özellikleriyle ahenkli, kulağa hoş gelen bir dil görünümü vermektedir. Kaldı ki Türkçe bilmeyen ya da bu dili yeni öğrenen birçok yabancıların Türkçe için “Ne hoş ahengi var şu Türkçenin!” dediklerini duymuşuzdur.

Konuşma dilinde, durak, vurgu, tonlama gibi söyleyiş özellikleriyle sözcük ve cümlelere anlam yüklenir. Yazı dilinde bu işlev noktalama (yazım) imleriyle gerçekleştirilir. Anlatılanların tam ve doğru anlaşılabilmesi için yazılı anlatım kurallarına özenle uyulması gerekir. Konuşma dilinde cümle kuruluşları, yazı dilindeki kadar özenli olmasa da sesin vurgu ve titremleriyle anlatıma canlılık ve güç katılır. Bedensel devinimle (el ve kol hareketleriyle), jest ve mimiklerle anlatım desteklenir.

Türkçede konuşma dilinin söyleyişe yansıyan bazı özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Türkçe; yazıldığı gibi okunan, okunduğu gibi yazılan bir dil olmasına karşın yumuşak g (ğ), bu kuralın dışında kalır. Yazı dilinde gösterilen yumuşak g, söyleyişte bir ses olarak belirtilmez.
- “ğ” ünsüzü dağ, yağ, çağ, ağ, sığ vb. örneklerde de görüleceği gibi son ses-te kendisinden önce gelen ünlülerin etkisiyle kaybolur ve kendinden önceki ünlüler de uzun söylenir. Örnek: dâ, yâ, çâ, â, sâ vb.
- “ğ” ünsüzü, “e” ve “i” ünlüleriyle birlikte bulunduğu sözcüklerde “y” sesine dönüşür. Örnek: eğlen-eylen, eğil-eyil, değnek-deynek, değirmen-deyirmen vb.
- Türkçe sözcüklerde ünlü ve ünsüz arasında yer alan “ğ” ünsüzü, söyleyişte yitirilerek kendinden önceki ünlünün uzamasına yol açar. Örnek: yağmur-yâmur, öğretmen-öretmen vb.
- Türkçede geniş yuvarlak “o” ve “ö” ünlüleri, kendinden sonra gelen “ğ” ünsüzünü söyleyişte “v”ye dönüştürme eğilimi gösterir. Örnek: koğcu-kovcu; öğün-övün, döğ-döv vb.
- Türkçede “y” ünsüzü önündeki “a” ve “e” ünlülerinin söyleyişte daralması, bazı sözcükler için, yazı ve konuşma dilinde farklılıklara neden olur. “-en”, “-ecek”, “-erek” ekleri;
- “-ebilmek”, “-edürmek” gibi yeterlik ve sürerlik oluşturan eylemler; ünlülerle biten gövdelere geldiğinde Türkçede iki ünlü yan yana bulunmayacağı için aralarına giren “y” kaynaştırma ünsüzü, kendinden önceki ünlüyü yalnız konuşmada daraltır.

ÖRNEK

başla -y-an (yazılır), başlı -y-an (söylenir)

ara -y-a- cak (yazılır), an -y-a-cak (söylenir)

bil-me -y-erek (yazılır), bil-ni -y-erek (söylenir)

dinle -y-ebilme (yazılır), dinli -y-ebilme (söylenir)

bekle -y-edursun (yazılır), beklî -y-edursun (söylenir)

BAŞARILI BİR KONUŞMANIN TEMEL ÖGELERİ

Duygu ve düşüncelerin etkili aktarılması, dinleyenlerin de anlatılanları tam ve doğru anlaması; konuşma sürecinin temel amacıdır. Gerek hazırlıklı gerekse hazırlıksız konuşmalarda konuşanın kişiliğiyle ilgili olumlu izlenimlerin oluşabilmesi, söylediklerinin istekle dinlenebilmesi için bazı konuşma kurallarına uyulması gerekir.

Başarılı konuşmanın temel öğeleri:

1. İçten, güven verici olma
2. Dili kullanırken özenli olma
3. Saygılı ve hoş görülü olma

Başarılı bir konuşmanın temel öğeleri olarak adlandırılabilir bu kurallar, şöyle özetlenebilir:

- **Güven verici ve içten olmak:** Konuşmacının “Ben bilirim.”, “Ben önemliyim.” gibi yargılarla iletişime girdiği, kişi ya da kişileri yeterince önemsemediği izlenimi uyandırması; konuşma içeriğinin etkilice paylaşılmasında önemli bir engeldir. Anlatılanların çelişki içermemesi, konuyla doğrudan ilgili olması, (varsa) sorunu çözmeye yönelik somut ve uygulanabilir öneriler içermesi; konuşmacıya güven oluşturan etkenler arasındadır. Konuştuğumuz kişilere adlarıyla seslenmek, güven veren içten bir ortamın oluşmasına katkı sağlar.
- **Saygılı ve hoşgörülü olmak:** Konuşan kişinin konuşma sırasında iletişime giren kişi ya da kişilerin söylediklerini saygı ve hoşgörüyle dinlemesi, varsa katıldığı/katılmadığı düşünceleri içtenlikle açıklaması hem güven oluşturan hem de dinleyenlerin ilgisinin dağılmasını önleyen davranışlardır. Konuşma sırasında kişilerin duygu ve düşüncelerini paylaşmaya dönük hoşgörülü ve saygılı davranışları, verimli bir iletişimin temel koşuludur. Karşılıklı konuşmalarda dinlemeyi bilmek, söylenenlerin tam ve doğru anlaşılabilmesini sağlayan bir etkidir. Bu nedenle konuşanın sözünün kesilmeden dinlenilmesi, konuşanın da dinleyen hoşgörü sınırlarını zorlamadan söyleyeceklerini sınırlaması gerekir. Kesin ve katı bir dil kullanmanın, emir cümleleriyle konuşmanın; iletişim sürecinin niteliğini olumsuz biçimde etkileyeceği bilinmelidir.
- **Dili kullanırken dikkatli ve özenli davranmak:** Anlatılmak istenene uygun sözcükleri seçmek ve onları doğru seslendirmek, konuşmayı yapılandırılan temel becerilerdir. Bunun için kişinin yazılı kültürün olanaklarından yararlanarak zengin bir söz dağarcığı edinmesi gerekir.

Şimdi de Türkçenin özenli ve dikkatli kullanılmamasının yaratacağı anlamsal sorunları birkaç örnekle açıklayalım:

- “O kadar heyecanlıydım ki otobüsten, paraşütten iner gibi indim.” cümlesinde yanlış benzetmeden kaynaklanan bir mantık yanlısına düşülmüştür. Otobüsten inme eylemi, paraşütten inmeye değil paraşütle inmeye benzetilebilir.
- Eş anlamlı sözcükleri birlikte kullanmak, konuşma dilinde düşülen önemli yanlışlardan biridir. Örneğin “Öğretmenime saygı ve hürmetlerimi sundum.”, “Geleceğimizi ve istikbalimizi iyi düşünmeliyiz.”, “Doğanın ve tabiatın güzellikleri insanlara birer armağandır.”, “İlgi ve alâkanız beni çok sevindirdi.” cümlelerinde; saygı-hürmet, gelecek-istikbal, doğa-tabiat, ilgi-alâka sözcükleri eş anlamlıdır.
- “Doktorların yaptıkları tüm girişimler, hastaya yarar yerine zarar sağladı.” cümlesinde, “sağlamak” sözcüğü yanlış anlamda kullanılmıştır. Sağlamak sözcüğü olumlu durumlar, oluşumlar için kullanılır. Cümlede “sağladı” sözcüğü yerine “verdi” sözcüğünün kullanılması gerekir.
- Konuşma sırasında duygu ve düşüncelerin kısa ve yalın cümlelerle aktarılmasına özen gösterilmelidir. Uzun, girişik, anlaşılması güç cümlelerle etkili bir iletişim kurulamayacağı; konuşmanın söz yığılmacası olmadığı bilinmelidir. Önemli olan, söylenenlerin kolay biçimde tam olarak kavranabilmesidir. Konuşmacının temel sorumluluğu da anlamı tam karşılayacak uygun sözcükleri seçmektir. Örneğin “Bugün aldığım giysilerin bana yakıştığını görünce mutlu oldum.” biçiminde aktarılabilir bir yargı; “Bugün mağazadan parayla aldığım yeni giysileri, önce eve götürdüm. Ünlü mağazanın giysile-

rini torbadan teker teker çıkardım, onları kendi kendime giydim. Sonra aynada yeni giysilerin bana yakıp yakışmadığına baktım. Bana çok yakıştıklarını görünce mutlu oldum.” cümleleriyle oluşturulursa anlatım gereksiz sözcüklerle gereksiz biçimde uzatılmış olur.

- Konuşma genellemelerden, toptancı yargılardan, gereksiz sözcüklerden arındırılmalıdır. Söylediklerimizin bellekte kalıcılığını sağlayabilmek için düşüncelerimizi örnekler vererek, karşılaştırmalar yaparak somutlamalıyız. Örneğin “Ben bugüne kadar hiç yanılmadım. Ne söylediysem hepsi çıktı, gerçekleşti.”, “En iyisini ben bilirim.”, “Sağlıklı olmanın tek koşulu spor yapmaktır.”, “Bütün kitaplar, düşünceyi geliştirici özellikler gösterir.” vb. genellemeci yargılar; konuşma sürecinin düşünsel iletişim boyutunu olumsuz biçimde etkiler. Öte yandan anlamca açık yargılar oluşturabilmek için konuşma içeriğinin gereksiz sözcüklerden arındırılmış olması gerekir. Örneğin “Dün akşam, ünlü sanatçı Bayrampaşa Cezaevi’nden tahliye edilip salıverildi.” cümlesinde “tahliye edilip” sözcükleri; “Ayşe’ye, bu yaz geçirdiğim tatilimdaki dinlenceyi bütün güzellikleriyle anlattım.” cümlesinde, “tatilimdeki” sözcüğü; “Arkadaşımdan aldığım kalemi ve silgiyi iade edip geri verdim.” cümlesinde ise “iade edip” sözcükleri gereksizdir.
- Türkçede belirtisiz tamlamalar nitelenirken sıfat başa getirilir. Örneğin eski kalem kutusu, eski Ankara Valisi, yeni çalışma masası, yeni banka müdürü vb. Bu örneklerde sıfatlar başa gelerek bütün öbeği niteler; ancak belirtili tamlamalarda sıfat araya girer. Örnek: Ankara’nın eski Valisi, babamın yeni gömleği vb.
- Türkçede uzun ünlü yoktur. Arapça ve Farsça kaynaklı sözcüklerdeki “a,u,i” ünlülerinin uzun/kısa söylenişleri anlam değişikliğine yol açar. Örneğin: râkip (binici), rakip (birbiriyle yarışan); vâris (mirasçı), varis (toplardamar genişlemesi); âdet (alışkı, görenek), adet (sayı); âşık (aşırı sevgi ve bağlılık duyan); aşık (ayak bileğinde bulunan küçük kemik); âlem (evren); alem (bayrak; minare, kubbe, sancak direği gibi şeylerin tepesinde bulunan ay yıldız vb. biçimindeki tepelik) vb. Konuşurken söz konusu sözcüklerdeki seslerin uzun ya da kısa söylenmesine gerekli özenin gösterilmesi, iletinin doğru aktarılması açısından önemlidir. Öte yandan günlük yaşamda sıkça kullanılan “edebiyat”ın sesletilmesinde de yanlışla düşüldüğü görülmektedir. Edebiyat (yazın), Arapça çoğul eki almış ve son hecesi uzatmalı (edebiya:t; Türk edebiya:tı) söylenmesi gereken bir sözcüktür.
- Türkçede bağlaç olarak kullanılan ve ikinci hecesinin kısa söylenmesi gereken “dahi” (dahi:), Arapçada çok üstün akıllı anlamındaki dâhi (da:hi) biçiminde sesletildiğinde anlamsal bir sorun yaratılmış olur.
- Konuşurken Türkçe sözcüklerden yararlanmak temel bir ilke olarak benimsenmelidir. Eskimiş, yabancı kökenli sözcükleri kullanmamaya özen göstermek, değişik cümle türlerinden yararlanarak konuşmaya devingenlik kazandırmak; anlatılanların dinlenebilirliğini ve anlaşılabilirliğini sağlayan temel özelliktir.

Günlük etkinliklerde ve bilimsel çalışmalarda yabancı kökenli sözcük ve terim kullanma alışkanlığının yaratacağı sorunları tartışınız.

SIRA SİZDE

2

ETKİLİ KONUŞMA İLKELERİ (KONUŞMANIN VERİMİNİ ETKİLEYEN ETKENLER)

Konuşma becerisinin amaca uygun bir niteliğe kavuşabilmesi için aşağıda yer alan ilkelerin uygulamalarla kalıcı davranışlara dönüştürülmesi gerekir. Etkili konuşma ilkeleri şöyle özetlenebilir:

- **Derin, düzenli ve gürültüsüz biçimde soluk alma:** Akciğerlere yeterli hava, düzenli biçimde gürültüsüzce çekilmeli; konuşma, soluk verme sırasında gerçekleştirilmelidir. Soluk, konuşma sırasında söylenenlerle uygun bir düzen içinde verilmeli; konuşmaya göre ayarlanmalıdır. Konuşurken göğüs boşluğundan ve diyaframdan soluk alma, alışkanlığa dönüştürülmelidir.
- **İşitilebilir bir sesle konuşma:** Konuşmanın kolayca anlaşılabilmesi için söylenenlerin işitilebilir olması gerekir. Yüksek ya da alçak bir sesle konuşan kişilerin anlattıklarının anlaşılması olanaksızdır.
- **Sözcükleri doğru ve anlaşılır biçimde söyleme:** Etkili bir konuşmanın ilk evresi, sözcükleri doğru ve anlaşılır biçimde söylemektir. Seslerin doğru boğumlandırılması, sözcükleri anlaşılır; konuşmayı da etkili kılan bir beceridir.
- **Sözcük ve cümleleri anlamına göre vurgulama:** Etkili konuşma; söylenenlerin doğru kavranmasını sağlayabilen, dinleyenin ilgisini uyandırabilen konuşmadır. Konuşmanın bu başarısı, söze duygu değeri katan sözcük ve cümle vurgularıyla sağlanır.
- **Konuşma içeriğine uygun bir tonla konuşma:** Konuşma sırasında, acırma, sevinme, üzülme vb. durumlara ilişkin ses değişiklikleriyle anlam etkisi yaratmak; etkili konuşmayı yaratan önemli bir beceridir. Anlatıma sesi ezgiyleyerek güç katmak, konuşmada yaratılmak istenen duygu ve düşüncenin açıkça ortaya çıkmasına ve doğru biçimde anlaşılmasına katkı sağlar.
- **Konuşma sırasında anlamı aydınlatan ve akıcılığı sağlayan söyleyiş özelliklerinden yararlanma:** Kavşak, durak ve ulama; konuşmayı etkili kılan becerilerdendir. Kavşak ve durak, anlamı aydınlatarak söylenenlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlar; ulama ise konuşmaya akıcılık kazandırır.
- **Konuşma akışını bozacak duraksamalar yapmama:** Gereksiz duraksamalar, konuşmanın dinlenebilirliğini olumsuz biçimde etkiler. Duygu ve düşüncelerin paylaşılması sürecinde konuşanın gereksiz ve uzun duraksamaları, söylenenler arasındaki anlamsal bağın kopmasına neden olur. Konuşma içeriğinin tam ve doğru anlaşılmasına engel olur. Bu nedenle konuşmacının yargıları arasında anlamsal kopukluğa yol açacak duraksamalardan kaçınması gerekir.
- **Konuşurken gereksiz sesler çıkarmama:** Konuşmanın akışında ve dinlenmesinde sorun oluşturan bir etken de konuşurken gereksiz sesler çıkarmadır. Etkili bir sözlü anlatım becerisi için konuşmanın “ıhılama”dan, uuuu, eeee gibi gereksiz seslerden arındırılması gerekir.
- **Konuşurken konu dışına çıkmama:** Konuşma sırasında söyleyeceklerimiz, asıl paylaşmak ya da aktarmak istediklerimizle ilgili olmalıdır. Bunun için duygu ve düşünceler, bellekte belirginlik kazandıktan sonra söze dönüştürülmelidir. Konuyla ilgili olmayan boş sözler, konuşmacıya güveni azaltır. Konuşma sırasında konu dışına çıkıldıkça iletişim sürecinin verimi de gittikçe düşer.

- **Konuşurken dinleyenle/dinleyenlerle göz iletişimi kurma:** Göz iletişimi kurma, konuşmacının dinleyene duyduğu saygıyı yansıtan en önemli beceridir. Bu becerinin konuşma eyleminde yaşama geçirilmesi, etkili iletişimin temel bir ilkesi olarak benimsenmelidir. Konuşurken dinleyiciyle göz iletişimi kurmayan, başka yöne bakan ya da bakışlarını dinleyenden kaçırarak bir konuşmacının etkili bir iletişim süreci oluşturması olanaksızdır.
- **Tekrarlara yer vermeden konuşma:** Aynı sözleri ya da yargıları gereksiz biçimde tekrarlamak, konuşmanın etki gücünü azaltan bir sorundur. Konuşma sırasında söylenenlerin yinelenmesi, dinleyici üzerinde konuşmacının içerikle ilgili yetersiz ya da hazırlıksız olduğu düşüncesini oluşturur.
- **Söz, bedensel devinim, jest, mimik uyumunu sağlayarak konuşma:** Konuşmanın anlamını güçlendiren bu öğelerin, dinleyenlerin ilgisini dağıtmayacak doğrulukta olması gerekir. Konuşanın bedeni, dinleyiciye dönük olmalıdır. Konuşma sırasında ellerin cepte tutulması, kolların kavuşturulması ve ağzın elle kapatılması gibi davranışlardan kaçınılmalıdır.
- **Yerel ağzılara ve argo söyleyişlere yer vermeme:** Türkiye Türkçesinin söyleyiş özelliklerinin yaygınlaşması için konuşma dilinde burunsu ve gırtlaksı seslerden arındırılmış İstanbul ağzı yeğlenmelidir. Anlatımda argo söyleyişlerin egemen olması; asıl anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin gölgelenmesine, aktarılmak istenen iletilinin yanlış anlaşılmasına neden olabilir.
- **Konuşmayı, yeri geldiğinde, dinleme ilkelerine uyararak tamamlama:** Konuşma bir iletişim sürecidir. Bu sürecin yaşanabilmesi için en az iki kişi gerekir. Günlük konuşmalarda, konuşan ve dinleyen yüz yüzedir. Konuşan, bir süre sonra dinleyen konumuna gelir. Konuşanın yargılarını konuşma ilkelerine uygun olarak aktarma ve dinletme sorumluluğunun yanında dinleyenin de söylenenleri tam ve doğru olarak anlama sorumluluğu vardır. Bu bağlamda dinleme de konuşma gibi düşünsel bir etkinliktir. Dinleyen kişinin söylenenleri anlaması, konuşma sırasında kendi yargılarının da niteliğini ve konuyla ilişkisini sağlar. Özlü bir belirlemeyle konuşma, dinleyen/dinleyenlerin anlama çabasına koşut olarak başarıya ulaşır. Dinleyenin dikkatini konuşmacıya yöneltmesi; konuşmacının dikkatini dağıtacak hareketler yapmadan, sözünü kesmeden dinlemesi, iletişim kurmaya hazır olduğunu yansıtan içten, sıcak bir yüz ifadesine sahip olması; konuşmanın-dinlemenin istekle sürdürülmesine katkı sağlar. Dinleyenin konuşma sırasında konuşmacıyı dinlediğini ve anladığını gösteren sözel olmayan dönütler sunması (başını aşağı yukarı hafifçe hareket ettirmesi), temel bir dinleme ilkesidir.

Kişilerin gençlik ve yetişkinlik döneminde ilkelere uygun, başarılı bir konuşma becerisi edinebilmesi için aileye ve okula düşen sorumlulukların neler olduğunu tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Duygu ve düşünceleri doğru ve etkili biçimde aktarabilmek, çağdaş insanın edinmesi gereken temel bir beceridir. Kişi, konuşma becerisini sınavabilmek için kılavuz nitelikli yukarıda belirtilen ilkeleri kendisine soru biçiminde yöneltmeli ve yanıtları doğrultusunda eksikliklerini tamamlayarak kendini geliştirmelidir.

Özet

Konuşma kavramını açıklamak

Konuşma, duygu ve düşüncelerin dinleyici durumundaki kişi ya da kişilere sözlü bildirilmesidir. Konuşma, zihinsel ve kişisel bir etkinliktir; zihinde tasarlananları söze dönüştürme eylemidir. Bu eylem, dinleyiciyle duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayan toplumsal bir nitelik taşır. Konuşmak, çağımızda demokratik yaşamı oluşturmada bir etken olduğu gibi demokratik bir toplumda vazgeçilmeyecek en temel bireysel hak ve görevdir. Konuşma, eğitimle geliştirilebilen bir beceridir. Ayrıca konuşma, metin oluşturma eylemidir.

Konuşmayı yapılandıran alt becerileri açıklamak

Türkçedeki seslerin doğru söylenmesi, konuşma sırasında vurgunun anlam yaratıcı işlevinden yararlanma, konuşma sırasında bir söyleyiş özelliği olarak tonlamadan yararlanma, konuşmada “kavşak” ve “durak” gibi anlamı aydınlatıcı söyleyiş özelliklerinden yararlanma, konuşmada akıcılığı sağlayabilmek için, uygun durumlarda ulamadan yararlanma; konuşmayı yapılandıran alt beceriler olarak sınıflanabilir.

Konuşma dilinin özelliklerini açıklamak

- Konuşma dili; yazı dili gibi düzenli kuralları olmayan, yazı dilinden az çok farklılıklar gösteren, bir topluluğun çeşitli yaşam durumlarında seslendirdiği dildir. Türkçenin konuşma dili olarak en belirgin özelliği, kulağa hoş gelmesidir.
- Türkçe; yazıldığı gibi okunan, okunduğu gibi yazılan bir dil olmasına karşın yumuşak g (ğ), bu kuralın dışında kalır.
- Türkçede “y” ünsüzü önündeki “a” ve “e” ünlülerinin söyleyişte daralması, bazı sözcükler için, yazı ve konuşma dilinde farklılıklara neden olur.
- “-en”, “-ecek”, “-erek” ekleri; “-ebilmek”, “-edurmak” gibi yeterlik ve sürerlik oluşturan eylemler; ünlülerle biten gövdelere geldiğinde Türkçede iki ünlü yan yana bulunmayacağı için aralarına giren “y” kaynaştırma ünsüzü, kendinden önceki ünlüyü yalnız konuşmada daraltır.

Başarılı bir konuşmanın temel öğelerini kavramak

Başarılı bir konuşmanın temel öğeleri şöyle sıralanabilir:

- Güven verici ve içten olmak: Konuşmacının söylediklerinde çelişkiye düşmemesi, yapmacık davranışlardan kaçınması; güven veren içten bir konuşmanın oluşmasında belirleyici davranışlardır.
- Saygılı ve hoşgörülü olmak: Konuşma sırasında kişilerin duygu ve düşünceleri paylaşmaya dönük hoşgörülü ve saygılı davranışları, verimli bir iletişimin temel koşuludur. Karşılıklı konuşmalarda dinlemeyi bilmek, söylenenlerin tam ve doğru anlaşılabilmesini sağlayan bir etkidir. Bu nedenle konuşanın sözünün kesilmeden dinlenmesi, konuşanın da dinleyenin hoşgörüsünü zorlamadan söyleyeceklerini sınırlaması gerekir. Kesin ve katı bir dil kullanmanın, emir cümleleriyle konuşmanın; iletişim sürecinin niteliğini olumsuz biçimde etkileyeceği bilinmelidir.
- Dili kullanırken dikkatli ve özenli davranmak: Anlatılmak istenene uygun sözcükleri seçmek ve onları doğru seslendirmek, konuşmayı yapılandıran temel becerilerdir. Bunun için kişinin yazılı kültürün olanaklarından yararlanarak zengin bir söz dağarcığı edinmesi gerekir.

Etkili konuşma ilkelerini açıklamak

Konuşma becerisinin amaca uygun bir niteliğe kavuşabilmesi için aşağıda yer alan ilkelerin uygulamalarla kalıcı davranışlara dönüştürülmesi gerekir.

- Derin, düzenli ve gürültüsüz biçimde soluk alma
- İhtilebilir bir sesle konuşma
- Sözcükleri doğru ve anlaşılır biçimde söyleme
- Sözcük ve cümleleri anlamına göre vurgulama
- Konuşma içeriğine uygun bir tonla konuşma
- Konuşma sırasında anlamı aydınlatan ve akıcılığı sağlayan söyleyiş özelliklerinden yararlanma
- Konuşma akışını bozacak duraksamalar yapmama
- Konuşurken gereksiz sesler çıkarmama
- Konuşurken konu dışına çıkmama
- Konuşurken dinleyenle/dinleyenlerle göz iletişimi kurma
- Tekrarlara yer vermeden konuşma
- Söz, bedensel devinim, jest, mimik uyumunu sağlayarak konuşma
- Yerel ağızlara ve argo söyleyişlere yer vermeme
- Konuşmayı, yeri geldiğinde, dinleme ilkelerine uyarak tamamlama

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, “Konuşma” kavramını tam olarak açıklamaktadır?

- Zihinde tasarlanan duygu ve düşünceleri dışa vurma eylemidir.
- Okul ve iş yaşamında başarıyı etkileyen temel bir beceridir.
- Anlamı tam karşılayan sözcüklerle, duygu ve düşünceleri aktarma eylemidir.
- Duygu ve düşüncelerin dinleyici durumundaki kişilere sözle bildirilmesidir.
- Zihinde tasarlananların ilke ve kurallara uygun biçimde dile getirilmesidir.

2. Aşağıdaki yargılardan hangisi doğru **değildir**?

- Konuşma eğitimle geliştirilebilen bir beceridir.
- Konuşma anlamlı metin oluşturma eylemidir.
- Konuşma becerisi kuramsal bilgilerle edinilir.
- Konuşma insan için temel bir gereksinimdir.
- Konuşma ve dinleme düşünsel bir eylemdir.

3. Aşağıdaki yargılardan hangisi **yanlıştır**?

- Konuşma organlarının dil seslerini oluşturmalarına “boğumlanma” denir.
- Dil seslerinin doğru biçimde boğumlandırılması (sesletilmesi) etkili konuşmanın temel koşullarından biridir.
- Bir sesin çıkarılması için ses yolunun herhangi bir yerinde oluşan daralma ya da kapanmaya da “boğumlanmak” denir.
- Diyaframla karın boşluğunu kullanarak göğüs altından soluk alıp verme, konuşmanın etkili ve başarılı olmasını sağlar.
- Ünlüler, çıkarılış sırasında dilin durumuna göre geniş ve dar diye ikiye ayrılır.

4. Aşağıdaki yargılardan hangisi “vurgu”nun anlam yaratıcı işlevlerinden biri **değildir**?

- Çok heceli sözcüklerin vurguları, genel olarak son hecede yapılır.
- Vurgusuz okumalarda anlamlar, yeterince aydınlatılamaz.
- Vurgu, söylenmek istenenlerin doğru kavranılmasına olanak sağlar.
- Vurgu, söze duygu değeri katarak dinleyicinin ilgisini uyandırır.
- Eksik ve yanlış vurgular, sözün duygu değerinin yitirilmesine neden olur.

5. Aşağıdakilerde hangisi, tonlama ile ilgili bir söyleyiş özelliğini yansıtmaktadır?

- Konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesidir.
- Konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesin alçaltılıp yükseltilmesidir.
- Konuşmada anlamın gerektirdiği biçimde sözcükler arasında yapılan ses kesintisidir.
- Bir sözcüğün sonundaki ünsüzün, kendinden sonraki sözcüğün başındaki ünlüye ses bakımından bağlanarak söylenmesidir.
- Konuşmada iletinin anlamca önemli ögenin yüklemden uzaklaştırılarak aktarılmasının sağlanmasıdır.

6. Aşağıdakilerden hangisi Türkçede, konuşma dilinin söyleyişe yansıyan özelliklerinden biri **değildir**?

- Söyleyişte bir ses olarak belirtilmeyen “ğ” ünsüzü, yazı dilinde gösterilir.
- “ğ” ünsüzü, son seste kendisinden önce gelen ünlülerin etkisiyle kaybolur ve kendinden önceki ünlüler de uzun söylenir.
- Türkçede “o” ve “ö” ünlüleri, kendinden sonra gelen “ğ” ünsüzünü söyleyişte “v”ye dönüştürme eğilimi gösterir.
- “ğ” ünsüzü, “e” ve “i” ünlüleriyle birlikte bulunduğu sözcüklerde “y” sesine dönüşür.
- Türkçe sözcüklerde ünlü ve ünsüz arasında yer alan “ğ” ünsüzü, söyleyişte yitirilerek kendinden sonraki ünsüzün uzamasına yol açar.

7. Başarılı bir konuşmanın temel öğelerinden biri de “Türkçeyi kullanırken dikkatli ve özenli davranmaktır.” Aşağıdaki yargılardan hangisi bu ögenin niteliğine uygun **değildir**?

- Gerektiğinde yabancı kökenli sözcükler de kullanılarak söylenenlere güç katılmalıdır.
- Konuşmacının temel sorumluluğu anlamı tam karşılayacak uygun sözcükleri seçmektir.
- Konuşma genellemelerden, toptancı yargılardan, gereksiz sözcüklerden arındırılmalıdır.
- Söylenenlerin bellekte kalıcılığını sağlayabilmek için düşünceler, örneklerle somutlanmalıdır.
- Duygu ve düşüncelerin kısa ve yalın cümlelerle aktarılmasına özen gösterilmelidir.

Yaşamın İçinden

8. Aşağıdakilerden hangisi başarılı bir konuşmanın oluşmasıyla doğrudan ilgili **değildir**?

- Anlatılanlar çelişki içermemeli, konuyla ilgili olmalıdır.
- Konuşmada kesin ve katı bir dil kullanmadan kaçınılmalıdır.
- Konuşmacı, sözü gereksiz biçimde kesilmeden dinlenmelidir.
- Konuşmacı, öğrenim gördüğü okulların adlarını açıklamalıdır.
- Kişiler yeri geldikçe birbirlerinin adlarını seslendirmelidir.

9. Aşağıdakilerden hangisi konuşmayı etkili kılan bir ilke olarak **değerlendirilemez**?

- Derin, düzenli ve gürültüsüz biçimde soluk alma
- Konuşma akışını bozacak duraksamalar yapmama
- Konuşanı, kendi önüne bakarak saygılı biçimde dinleme
- Söz, jest, mimik uyumunu sağlayarak konuşma
- Konuşanı dinlerken sözel olmayan dönütler sunma

10. Aşağıdaki yargılardan hangisi başarılı bir konuşmanın oluşumuna katkı sağlayacak bir etken **değildir**?

- Dinleyenin söylenenleri tam ve doğru olarak anlama sorumluluğu vardır.
- Soluk almak ve vermek, konuşmanın kısıtlıdır ve uzunluğuna göre ayarlanmalıdır.
- Değişik cümle türlerinden yararlanarak konuşmaya devingenlik kazandırmak, anlatılanların dinlenebilirliğini ve anlaşılabilirliğini sağlayan temel bir özelliktir.
- Etkili bir konuşma becerisi için kişilerin Türkçemizdeki ünlü ve ünsüzlerin söyleyiş özelliklerini kavraması gerekir.
- Çocuklara okuma alışkanlığı kazandırmak, konuşma becerisi edindirebilmenin etkili bir yoludur.

Türkçe Düşünmek mi Dediniz?

Yıllar önce, Türkçe öğretmenim arkadaşım Adil Ulusoy'u, adı duyulmuş bir işadama, Türkçe dersi alma isteğiyle bürosuna davet etmişti. Öteki Türkçe öğretmenleri olarak biz, büyük bir heyecanla gönderdik Adil Bey'i. Yok canım, o çok zenginler bizim sandığımız gibi cahil insanlar değillerdi işte. Adam, kim bilir kaç yaşında, Türkçesinin yetersiz olduğunu düşünmüş, kendisini geliştirmek istemiş ve özel Türkçe öğretmenim tutuyor kendisine. Bunların çoğunun sonradan görme, görgüsüz, kaba saba insanlar olduğunu sandığımızı göre asıl yanılan bizdik. Adil Bey de aynı heyecanı taşıyarak gitti. Hatta niyetini anlayıp dinlemeden ufak yollu bir de nutuk çekmiş adama. "Bravo size beyefendi." demiş. "Biz, Türkçe öğretmenim arkadaşlarla sizi çok takdir ettik. Demek ki Türkçenizi daha da geliştirmek, zenginleştirmek istiyorsunuz. Öteki arkadaşlarımızın da selamlarını getirdim. Hepimiz sizi candan kutluyoruz. Çok affedersiniz, kimi densizler, böyle İngilizce, Fransızca sözcükler kullanarak kendilerine bir hava vermeye çalışıyorlar. Oysa siz ne yapıyorsunuz? Türkçenizi yetersiz bulup geliştirmeye çalışıyorsunuz." Adil Bey kutlamaları daha da abartarak sürdürcekmış ki zengin işadamımız durdurmuş onu. "Şey," demiş. "Affedersiniz. Ben de sizin 'densiz' dediğiniz o adamlar gibi konuşmak istiyorum. Siz galiba beni yanlış anladınız. Bazı toplantılara katılıyorum. Biri kalkıp öyle laflar ediyor ki herkes gibi ben de hayran kalıyorum. Söylediklerinden hiçbir şey anlamıyorum; ama bu, hayranlığımı etkilemiyor. 'Konjonktür' diyor, 'konvansiyonel' diyor, böyle laflar ediyor. Belki başkaları da anlamıyor, belki kimse anlamıyor; ama çok beğeniliyor adam. Dakikalarca alkışlanıyor. Ben de öyle laflar etmek istiyorum. O adamlar gibi konuşmak istiyorum. Bana öyle konuşmayı öğretmenim için çağır-dım sizi."

Adil Bey süklüm püklüm döndü o büyük işadamının yanından. "Bu isteğinizi ben yerine getiremem efendim. Başka bir öğretmen bulmalısınız kendinize." demiş ve ayrılmış oradan.

Onlar tersini savlasa da hep biliyoruz ki Türkçenin yetersizliğinden kullanmıyorlar o sözcükleri. **Prestij** diyen biri "saygınlık"ı bilmiyorsa "itibar"ı bilir. **Elit** diyen, "seçkin"i bilmiyor olabilir mi? "İletişim" dururken **komünikasyon** demeyi hangi etken gerekli kılabilir? "Etken" dururken niye **faktör** demeyi yeğlerler? **Fonksiyon**'u öğreninceye kadar "işlev"i öğrenmek daha kolay

değil midir? **Aktüel** diyenle “güncel” diyen kafalardaki aynı anlam alanlarına mı seslenir? “Güncel” sözcüğünü ilk kez duyan bile, duyar duymaz, anlamasını kolaylaştıracak bir şeyler sezer. Oysa “aktüel” sözcüğü, bırakın ilk kez duyanı, kullanana bile ekiyle, köküyle bir şey söylemediği gibi, geçmişle, içinden geldiği, küçük de olsa bir halkasını oluşturduğu uygarlık zinciriyle ilgili bir şey söylemez. İstese de söyleyemez. Sözcüğün elinden gelen bir şey değil bu. Hangi yüzyıldan beri kullanıldığını, hangi aşamalardan geçtiğini, önceleri neyi ifade ederken sonra hangi anlamın karşılığı haline geldiğini nasıl anlatsın sözcük? Onu ezberleyerek sonradan öğrenen bilmez bu ayrıntıları. O yüzden değil midir, bildikleri dilin konuşulduğu ülkelere uzun aralarla gidenlerin kendilerini bir süre yabancı hissetmeleri? Onlar orada değilken yaşam orada ve o ülkenin dilinde akıp durmuş. Kimi sözcükler eskimiş, unutulmuş; yaşamın, buluşların gerektirdiği kimi yeni sözcükler dolaşıma girmiş; sözdizimlerinde bile ufak tefek değişiklikler olmuş.

Bu yüzden her dili en iyi bilenler, çocukluklarından beri o dili duyan, dinleyen, o dille düşünen, okuyan insanlardır. Bizim özentiyle alıp kullandığımız sözcükleri onlar, kitaplarda, kendisiyle akraba sözcüklerin arasında görerek, okuyarak öğrenmişlerdir; o sözcükle ortak bir geçmiş oluşturduklarını söylemek bile abartı sayılmaz. Oysa biz, *sübj*e ile *objeyi*, *pasif* ile *aktif*i tek tek görüp ezberlerken *aktif*i *aktöre*, *ajana* (agent), *aksiyona* (action), *akta* (act) bağlayarak (*Doç.Dr. Suat Yakup Baydur, Ulus, 28.09.1949*) sağlam bir kavramlar zinciri kurmak yerine bir sözcükler yığını oluşturuyoruz. Bu sözcükleri düzen, dizi gözetmeden belleğinin ambarlarına atan bizlerin yalnız bilimizde değil, zihnimizde de karanlık köşeler oluşuyor. Bu karanlık, düşünmemizin de sağlıklı olmasını engelleyecektir, konuşmamızın ve yazmamızın da.

Televizyonda konuşanlar, gazetelerde yazarlar pek çok yabancı sözcüğü, onlarsız hiçbir şey anlatamazlarmış gibi kullanıyorlar. Bu sözcükleri çok sık duyan kişi de doğal olarak bunların anlamını bildiğini sanıyor. Öyle mi acaba?

Henüz bütün kâğıtları okuyamadım, yalnızca bir sınıfın verdiği yanıtları döktüm önüme; ama galiba tümünü yansıtabilecek bir sonuca ulaştım. Televizyonda olsun, “entel” adı verilen kesimde olsun, sıklıkla duyulan sözcükler bunlar. Her gün ve pek çok yerde kullanılan sözcükler... “Biliyorum; ama anlatamıyorum.” diyen de olmuş, “Bilmiyorum, öğrenmek de istemiyorum.” diyen de. 50 kişilik sınıftan 11 kişi hiçbir sözcüğün karşılığını

yazmamış. Sınav kâğıdının altına eklediğim ve yanıtlamak zorunda olmadıklarını söylediğim için. Bu on bir öğrencinin belki tümü de bu sözcüklerin anlamını bilmediği halde, ben bilmedikleri için değil, zorunlu olmadıkları için yazmadıklarını kabul ettim. Geriye kalan 39 öğrenci üzerinden yaptım hesaplarımı. Çok az yanılma payıyla, en iyi bildikleri sözcükler “popüler” ve “trend”. Yine de sözgelimi *popüler* için, “bir grup arasında daha fazla sözü geçen.” diyen de var, popülerin anlamının “amiyane” olduğunu sanan da. Bir yabancı sözcüğü, başka bir yabancı sözcükle açıklamaya kalkanlar da olmuş. “Argüman” karşılığı “doküman”, “sinerji” karşılığı “ambiyans”, “konsept” karşılığı “prosedür” diyenler gibi. Bu ikincilerin anlamı sorulsa bu kez de büyük olasılıkla ilk sözcükleri söyleyecekler. Çocukların büyük bir açmaz içinde olduklarını, aslında bunların hiçbirinin anlamını tam olarak bilmediklerini göstermiyor mu bu? En az bilinen sözcükler, “konjonktür” ve “konsensüs”, ikinciyi bir kişi yanıtlamış ve doğru yanıtlamış, “Konjonktür”ü iki kişi yanıtlamış; iki kişinin de yanıtı yanlış. “Literatür” dedikten sonra kendisi de pek doyurucu bulmamış bu anlamı ki yanına bir de “üslup” eklemiş biri. Öteki başlı başına bir âlem. Besbelli “konduktör” ile karıştırmış “konjonktür”ü, bu yüzden de anlamını “tren ile ilgili bir şey” diye açıklamaya çalışmış. Bu sonuncusu gibi yanıtlar çok sevimli. “Ambiyans” ne demek, demişim, “yaratılan bir şey” demiş öğrenci. Peki “brifing” ne demek? Çok kolay! O da “verilen bir şey.” Ama “brifing” için “eylem” diyen de var. Üstelik eylem ile yetinmemiş, yanına bir araç açıp eklemiş: (toplu) *eylem*. Öteki sınıflardan kim bilir ne eğlenceli örnekler çıkacak daha.

Söylemedim değil mi? Bu uygulamayı nerede yaptım ben? Hayır, ilköğretim ya da lise sınıflarında değil. Üniversite mühendislik sınıflarından birinin Türk Dili dersinde. Büyük olasılıkla onlar da kullanıyorlar bu sözcükleri. Uygulamamız göstermiştir ki anlamını bilmeden... Peki anlamını bilmedikleri bu sözcüklerle sağlıklı ve üretimsel düşünmeleri olası mı? Kendilerine en fazla düşünüyormuş süsü verenler bu sözcükleri kullananlar değil mi?

Ben artık bir şey demiyorum.

Kaynak: Feyza Hepçilingirler (2007, ss.163-167)

Okuma Parçası

HEKİMLİK DİLİNDE TÜRKÇE

Biz hekimler bilimsel yayınları yabancı dillerden özellikle İngilizceden izliyoruz. İngilizce yazılmış olgu sunumları okuyor, İngilizce yazılmış araştırma sonuçlarını gözden geçiriyor, yeni bulguları İngilizce yeni kavram ve terimlerle algılıyoruz. Biz bir çalışma yaptığımızda da bunu bilim dünyasına duyurabilmek için İngilizce olarak yazmamız ve bu dilde yayımlanan bir dergide basılmasını sağlamamız gerekiyor. Tıptaki yenilikleri izlemek bir hekim için beğenilmeyi sağlayan bir davranış. Yenilikleri izlediğimiz, bu alandaki İngilizce dergileri okuduğumuz oranda saygınlık kazanıyoruz. İzlediğimiz yenilikleri kendi meslektaşlarımız arasında dile getirirken o dergilerde yer alan İngilizce sözcükleri olduğu gibi Türkçe tümcelerimizin arasına sıkıştırmak bilimsel yayınları izlediğimiz bir kanıt oluyor. Oralarda neler olup bittiğini bildiğimizi göstermiş oluyoruz. Her alanda olduğu gibi tıpta da Batıdan gelen, onlarınki gibi olan daha çok beğenilir. Bunda bilimsel ilerlemelelerin, yeni yöntem, buluş ve gereçlerin çoğunlukla İngilizce konuşan ülkelerin elinde olmasının da kuşkusuz bir ölçüde payı vardır. Bilim adamının Avrupa ya da Amerika görmüş olması gibi, Türkiye’de olsa bile hiç olmasa onların dili ile konuşanı değer kazanmaktadır. Bu önyargının desteği ile değerlendirilmek biraz kolaycılığa kaçsa da çoğu tıp insanı bunun neredeyse farkına varmadan yapmaktadır. Tüm eğitim yılları boyunca öğretim üyelerinden gördüğü ve öğrendiği de bu yolda olduğundan bu dil ile konuşma giderek bir yaşam biçimi olmaktadır.

Fakültede araştırma görevlileri ile yaptığımız bir dergi saatinde genç hekim arkadaşımız bir yabancı dergiden yazı okumuş bize aktarıyordu. Tümceler aynen şöyle idi: “Üriner enfeksiyonların antibiyoterapisinde ilaçların terapötik ve profilaktik dozları farklıdır. Diurnal değişiklikler nedeniyle profilaktik kullanımda ilaçlar akşam verilmelidir. Tedavi paterninde son yıllarda değişiklikler olmuştur.” Ona, “Bu söylediklerin Türkçe değil ki” dedim. “Arada tek tük Türkçe sözcükler olsa da bu söylediklerini de yeniden dilimize çevirmek gerek.” Yazıyı baştan aldı; “terapötik” yerine “iyileştirici”, “profilaktik” yerine “koruyucu” sözcüklerini biraz düşünerek koyabildi. “Diurnal” için “gece-gündüz” karşılığını bulamadı, arkadaşları yardım ettiler. “Patern” sözcüğünün Türkçesini ise hiçbiri anımsayamadı. Hepimiz birkaç tümce ile böylesine uğraşırken genç hekim “Ooof! Hocam” dedi “Türkçe konuşmak çok zor.” Bunu söylerken çok içten-

di ve çok haklıydı. Gerçekten hekimlerin çoğu için Türkçe konuşmak artık çok zor. Biz hekimler bütün diğer insanlar gibi örgün eğitim kurumlarında çok iyi bir anadili öğrenimi görmemiş olduğumuzdan üniversiteye geldiğimizde dilbilgisi yönünden pek çok eksikimiz oluyor. Bu bilim dalı ile ilgili yayınların pek çoğu İngilizce olduğundan eğitim sırasında karşımıza çıkan yeni sözcükleri, kavramları İngilizce olarak öğreniyoruz. Dilimize gönül vermiş kişiler bu sözcükleri biz öğrenmeden önce davranıp Türkçeleştirmemişlerse biz bireysel olarak bir çaba göstermek istemiyoruz, ağır iş yükü nedeniyle buna zamanımız da yok. Olduğu gibi alıp kendi dilimizde kurduğumuz tümcenin içine yerleştiriveriyoruz. Tıbbi konuları tartıştığımız insanlar diğer meslektaşlarımız, hocalarımız da aynı yayınlardan aynı sözcükleri okudukları için söylediğimiz şeyler çok garip de olsa kolayca anlayıveriyorlar, birbirimizle anlaşmak hiç zor olmuyor. Hekimlik dilini hekimlerle konuşmak bu nedenle çok kolay oluyor. Ayrıca bu bize kendi aramızda birliği sağlayan, bize ayrıcalık tanıyan, başkalarının anlamadığı âdeti bizi birbirimize bağlayan ve yücelten bir araç olarak da hizmet ediyor. Öte yandan bizim aramızda batı tıbbını yakından izlemek, hatta olabilirse bir süre oralarda çalışmış olmak iyi hekim olmanın koşullarından biridir ve onurlandırıcıdır. Tıbbi konuları konuşurken batıların sözcüklerini araya serpiştirmek onların yayınlarını yakından izlediğimiz, onların tıbbi çalışmalarını bildiğimiz de bir kanıt olabilir. Yani kolay olmanın yanı sıra yararlı bir şeydir araya İngilizce sözcükler koymak. Bazılarımız bunu batı dillerinin bir çeşit hakkı gibi de görmektedir. Buluşları onlar yapıyorlarsa, bilimi onlar üretiyorlarsa elbetteki istedikleri sözcüğü kullanır istedikleri adı koyarlar, biz de yalnızca bilgiyi değil onunla birlikte gelen dili de almak zorunda kalırız diye düşünüyorlar. Oysa bunun böyle olmadığı “bilgisayar” sözcüğü ile apaçık belli olmuştu. Bilgisayarı batılılar buldular, “computer” adını da koydular ama biz, bize kesinlikle daha sıcak gelen “bilgisayar”ı kullanıyoruz, böyle yaparken de beynimizde bilgi ile sayma eylemi ile çağrışımlar yapan bu sözcük yeni şeyler düşünmemize yol açıyor, eğer computer sözcüğünü alsaydık yalnızca olduğu gibi ezberleyecektik ve bizde hiçbir çağrışıma yol açmayacak olan bu sözcük yeni bir şey yaratabilmemize de hiçbir katkıda bulunmayacaktı. Elimizde yeterli teknoloji olmadığı için elimizde olan tüm değerli şeylerden de vazgeçmek zorunda değiliz.

Dilimizi kirlüten bir başka davranış da aslında temelinde bir buluş yatmayan, tıp bilimi ile ilgisi olmayan batılı herhangi bir insanın kullandığı bazı sıradan sözcükleri olduğu gibi alıp kullanmak. Bunu bir örnekle açıklayabilirim. Acil poliklinikte gece görülen bir hasta hakkında bilgi veren araştırma görevlisi arkadaşım şunları söyledi: “ Hasta sağ alt kadranda abdominal ağrı ile başvurdu. Anamnezinden ağrının umbilikal bölgeye yayıldığı, kolik tarzında olmadığı, intermitan karakterde olduğu, diare ya da konstipasyon olmadığı öğrenildi. Mucunesinde dehidratasyon bulguları ve ribaund yoktu. Palpasyon normaldi. Barsak sesleri normoaktif. Si bi si normaldi. Abdominal radyografide opasite yoktu. Apandisit ekarte edilemediği için hospitalize edildi. Ay vi sıvı takılıp gözleme alındı.” Genç hekim arkadaşına sordum. “Hasta sana” “Sağ alt kadranda abdominal ağrım var” mı dedi?” “Hayır” diye yanıtladı. “Peki sen bana anlatırken neden başka bir dile çevirdin?” Şaşırıp, birkaç saniye duraladı ve yanıtladı: “Ama bizim dilimiz bu.” Gerçekten de giderek bizim olan bir dil bu. Dışarıdan alınan, uyarlanan, kullanıma sokulup benimsenen, âdetta kendi dilbilgisi kurallarını bile oluşturmaya başlayan bir dil. Bilimde Avrupa’nın özellikle Fransa’nın etkisinde kaldığımız yıllarda birçok hastalık ya da bulguyu Fransızca adlandırıyorlardık. Kafe o le, mal dö pot vb. Şimdi bilgi akışı genelde Amerika’dan olduğu için tıp bilimi ile ilgisi olmadığı halde post nazal drip sendromu, insekt bayt, hospitalize etmek vb. Amerikalıların kullandığı sıradan sözcükler kapılarımızı zorluyor. Bunun nedenleri arasında öykünme var. Yabancıların her şeyi bizden iyidir önyargısı var. Kolay bir yol olan, dili alma yoluyla bilgiyi de almış, özümsemiş gibi olduğunu sanma yanılgısı var.

Hekimler bu “hekimce” de diyebileceğimiz dili tıp fakültesine girdikten sonra öğrenmeye başlıyorlar. Her bir yeni-ama gereksiz-sözcüğü yeni bir hastalık ya da ilaç adı gibi ezberliyorlar ve giderek Türkçelerinin yerine İngilizce sözcükler koyarak konuştukları yeni bir dil sahibi oluyorlar. Altıncı sınıfa geldiklerinde bu dil yaşamlarına öylesine girmiş oluyor ki artık birbirleri ile yalnızca bu dili kullanarak anlaşabiliyorlar. Ancak bu ortak dil daha alt sınıflardaki tıp öğrencileriyle iletişimlerini sağlayamıyor. Dördüncü sınıftakiler son sınıftakilerin kullandığı sözcük ve deyimlerin çoğunu bilmiyorlar. Hastalara hastalığı hakkında bilgi vermeye gelince bu dil yine güçlükler çıkarıyor. Hastalar hekimin ne dediğini anlayamıyorlar, hekimler de bir türlü İngilizcelere dolu dillerini Türkçeye çeviremiyorlar, çoğu kez halk içinde o sözcüğe ne dendığını de bilmiyorlar. Hekimler

çözümü hastalara fazla açıklama yapmamakta, hatta bazen hiç açıklama yapmamakta yalnızca reçete yazıp vermekte buluyorlar. Bu hekim ile hastasının arasındaki uzaklığı açıyor, çoğu kez hasta aradan algılayabildiği bazı Türkçe sözcükleri birleştirip kendine göre bazen de yanlış olan anlamlar çıkarıyor, hemen her zaman araya daha iyi tanıdığı bir başka hekimi koyarak “Sor bakalım hastalığım neymiş?” diyerek âdetta ondan çevirmenlik yapmasını istiyor.

Sonuç olarak; biz hekimlerin farklı bir dilimiz var. Büyük ölçüde İngilizce sözcüklerin saldırısı altında. Bu bizlere bir “bizlik duygusu”, “üye olmayanın giremeyeceği bir yer” sağlıyorsa da bu dil hastalarla iletişimimizi bozuyor, ezberlediğimiz sözcükler bize düz anlamı dışında hiçbir şey çağrıştırmıyor, bu yapay dille konuşmak olanağı olsa da düşünme olanağı yok, giderek kimliğimizi yitiriyor başkalarına bağımlı oluyoruz.

Çözümü de hekimce koymalıyız. Önce doğru tanı koymalı ve sorunun farkına varmalıyız. Sonra sağaltım yöntemlerini belirlemeliyiz. Eğitim süreçlerinde öğrencilerin doğru Türkçe karşılıklar öğrenmeleri için çaba göstermeliyiz. Bilimsel toplantılarda bildirilerin dil açısından da gözden geçirilmesi kuralını koymalıyız. Her bilim dalının mesleki bilimsel toplantılarında dil ile ilgili oturumlar yapılmasını gerçekleştirmeliyiz. Bilimsel yükselmelerde Türkçe yayınların da değerlendirilmesi için kurallar koymalı ve Türkçe tıp dergilerinin niteliğini yükseltmeliyiz. Dilimizdeki bu hastalığın sağaltımı için çaba göstermek isteyenlerin kolayca ulaşabileceği Türkçe karşılık kılavuzları hazırlamalıyız. Türkçemizi yükselen bir değer haline getirmeli, Türkçe konuşmayı özendirilmeliyiz.

Tüm bunları kimin yapacağına gelince: Tıptaki diğer konulardaki çalışma biçimlerimiz bize yol gösterebilir. Bu hastalıkla ilgili olarak nöbetçi birimlerimiz olmalıdır. Orada özverili, ağır iş koşullarına dayanıklı, yakınmadan çalışacak, üretmekten tat alacak, kolayca kırılıp pes etmeyecek, bilemediğinde dilbilimcilere danışarak zorluğu aşacak hekimlere gereksinim var. Tedavisi olmayan hiçbir hastalık yok, her sorun için az ya da çok bir şeyler yapılabilir. Başlangıçta iyileştirilemeyen pek çok hastalığın artık aşısı ya da ilacı var. Hekimlik dili de böyle olacak. Günün birinde mutlaka güzel Türkçemiz kazanacaktır.

Prof. Dr. Ufuk BEYAZOVA (2005, ss.302-305)

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse “Konuşma” bölümünü gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız doğru değilse “Konuşma” bölümünü gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız doğru değilse “Konuşma Dilinin Özellikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Konuşma Dilinin Özellikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız doğru değilse “Başarılı Bir Konuşmanın Temel Öğeleri” bölümünü gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız doğru değilse “Etkili Konuşma İlkeleeri” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız doğru değilse “Konuşmayı Yapılandıran Alt Beceriler” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Konuşma, yaşamın her alanında kişilerin kendilerini anlatabilmeleri için en çok gereksinim duydukları bir beceridir. Okul yaşamında, konuşmaya dayalı etkinliklerde öğrencilerin çeşitli derslerle ilgili öğrenmeleri sınanır. Bu etkinliklerde öğrencilerin bildiklerini derli toplu anlatabilmeleri, onların hem okul başarısında hem de buldukları akran grubu içinde kabul edilmelerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toplumsal yaşamdaki birçok ilişki, konuşma üzerinde temellenir. Kişilerin duygu ve düşüncelerini amaca uygun olarak etkili bir şekilde anlatabilmeleri, onların sağlıklı ve verimli ilişkiler kurmalarında önemli bir etkidir. İş yaşamı, birçok isteğin ve sorunun yüz yüze paylaşılmasını gerekli kılan bir etkileşim ortamıdır. Bu ortamda en çabuk ve en etkili paylaşım ancak konuşma becerisiyle gerçekleştirilebilir.

Sıra Sizde 2

Kişiler, ancak açık ve anlaşılır bir dille sağlıklı iletişim kurabilirler. Karma, yapay bir dille; içinde yabancı sözcük ve terimlerin de yer aldığı yargılarla verimli bir iletişim kurulamaz. Bilinmelidir ki açık düşünebilen bir kişi, düşüncesini de açık ve etkili aktarabilir. Önemli olan, söylenenlerin anlaşılabilmesidir. Yoksa çok önemli şeyler anlatıyormuş gibi davranarak, yabancı sözcüklerin anlaşılmasından yararlanarak hiçbir şey anlatamamak önemli bir sorundur. Bu sorunlar, ülkemizde birçok iletişim kazasına neden olmaktadır; bazı kişiler Türkçe sözcüklerle iletişim kurmada gerekli özeni göstermedikleri için yanlış anlaşıldıklarından ya da anlaşılmadıklarından sürekli yakınmaktadırlar. Bazı kişilerin konuşma sırasında yabancı sözcükleri kullanma isteği; genellikle düşünsel içerikten yoksun, yapay ve tekdüze bir iletişim sürecinin oluşmasına neden olmaktadır. Bilim insanlarının kendi çalışmalarını Türkçe terimlerle anlatma duyarlılığı; ülkemizde bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasına, bilimsel çalışmalardan elde edilen sonuçlarının halk tarafından paylaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Sıra Sizde 3

İlköğretimin ilk yıllarından başlayarak okulöncesi dönemde edinilen konuşma becerisi, okul türü öğrenme ile desteklenmelidir. Bu dönemde de çocukların duygu ve düşüncelerini sözle anlatma isteklerine duyarlı davranılmalı; anne baba ve eğitimciler, çocukları büyük bir saygı ve hoşgörülle dinleyebilmelidir. Özellikle aileler ve öğretmenler; çocukları ilgi ve gereksinimlerine uygun, Türkçenin anlatım olanaklarının yansıtıldığı değişik türdeki nitelikli kitaplarla buluşturmayı temel bir sorumluluk olarak görmelidirler. Bilinmelidir ki okuma sevgi ve alışkanlığı edindikçe çocuğun konuşma becerisi de gelişecektir. Gençlik ve yetişkinlik döneminde Türkçenin bilinçli ve etkili kullanılabilmesi için çocukların okulöncesi dönemden başlayarak düzeylerine uygun, sanatçılar tarafından çizilmiş/yazılmış kitaplarla karşılaşılması gerekir. İlk ve ortaöğretim yıllarında okuma sevgisi edinmiş, Türkçenin başarılı yapıtlarını okumuş bir öğrenci; yetişkinlik döneminde de bu alışkanlığını geliştirerek sürdürecektir, iletişim süreçlerinde Türkçeyi doğru ve etkili kullanmaya özen gösterecektir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aksan, D. (1990). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ergenç, İ. (1995). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü*. Ankara: Simurg Yayınevi.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Göğüş, B. (1998). *Anlatım terimleri sözlüğü*. Ankara: Dil Derneği Yayınevi.
- Göğüş, B. (1978). *Türkçe ve yazın eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Hepçilingirler, F. (2007). *Dilim dilim ana dilim*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kavcar, C., F. Oğuzkan ve Ö. Aksoy (2004). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özben, R. (1989). *Türkçe diksiyon*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özdemir, E. (1999). *Güzel ve etkili konuşma sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Püsküllüoğlu, A. (1994). *Arkadaş Türkçe sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Sever, S. (2004). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sever, S. (2000). Dil ve iletişim (etkili yazılı ve sözlü anlatım). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 31, 1. Ankara: Ayrı Baskı, ss.51-66.
- Şenbay, N. (1989). *Alıştırma diksiyon sanatı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Taşer, S. (1987). *Konuşma eğitimi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

7

Konuşma Türleri

Günlük iletişim kurmada en sık kullandığımız beceri, konuşma becerisidir. Yalnız konuşmanın ötesinde çok farklı konuşma türlerini de farkında olmadan kullanmaktayız. Bu ünite ile ilköğretim Türkçe dersi öğretim programında da geçen konuşma türleri üzerinde durulacak ve günlük yaşamdan örnekler verilecektir.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Konuşma türlerini sınıflandırmak,
- 👁️ Konuşma türlerine örnek vermek,
- 👁️ Konuşma türlerini günlük yaşamınızda kullanmak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Örnek Olay

Yiğit Emre Yavaşoğlu, Anadolu Lisesini birincilikle bitirmiştir. Sınıf öğretmeni mezuniyet gününde Yiğit'ten bir konuşma yapmasını ister. Yiğit ne tür bir konuşma yapacağını ve nasıl bir hazırlık yapması gerektiğini bir anda aklından geçirmeye başlar; ancak zorlanmaktadır. En yakın arkadaşları ile tartışır. Bir ara arkadaşlarından bir yere oturup kendisini dinlemelerini ister. Konuşmaya başlar; fakat hazırlıksız olduğu için mezuniyet gününün anlamına uygun düşecek sözcükler bulmakta zorlanır. Söze nasıl başlayacağı, neler söyleyeceği ve sözü nasıl bitireceğini bilemez ve bir türlü sistematik bir konuşma yapamaz. Bunun üzerine konuşma türleri üzerine bir araştırma yapmaya karar verir. Sizin düşüncenize göre Yiğit Emre, ne tür bir konuşma yapmayı planlamıştır? Bu konuşma türünü hazırlamada karşılaştığı temel güçlükler neler olmuştur?

Anahtar Kavramlar

- Konuşma
- Konuşma türleri
- Amaca göre konuşmalar
- Hazırlıklı yapılan konuşmalar
- Hazırlıksız yapılan konuşmalar

İçindekiler

- GİRİŞ
- KONUŞMA TÜRLERİ
 - Amaca Göre Konuşmalar
 - Hazırlanma Biçimine Göre Konuşmalar

GİRİŞ

Konuşma, insanoğlunun en doğal gereksinimlerinden biridir. Günlük hayatımızda konuşmanın çok önemli bir yeri vardır. Çünkü insan, tek başına değil topluluk halinde yaşayan bir varlıktır. Dolayısıyla başka insanlarla iletişim kurmak zorundayız. Şimşek'e göre (1981, s.166) konuşmak, duygu ve düşünceleri sözle karşılıklı olarak ortaya koymak demektir. Çünkü günlük konuşmalar, herhangi bir hazırlığa gerek duyulmadan iki ya da daha çok kişi arasında yapılan konuşmalardır.

Gülsevin ve Boz (2006, s.271), konuşmayı insanların duygu ve düşüncelerini söz yoluyla anlatmaları olarak tanımlamaktadır. Konuşma, insanoğlunun sahip olduğu en büyük özelliklerden biridir. İnsanlar, bu özellikleri sayesinde diğer canlılardan ayrılırlar.

Konuşma, bir başka deyişle sesli düşünmedir. Zihinden geçen düşüncelerin dış dünyaya aktarılabilmesi için ses veya yazıya gereksinim vardır. Bu anlamda ses (konuşma); en etkili, en kestirme ve en kolay yoldur. Jest ve mimikler de konuşmayı destekleyen en önemli yardımcı öğelerdir.

Özkırımı'ya göre (2002, s.253) herhangi bir konunun hazırlıklı ya da hazırlıksız, dil aracılığıyla sözlü olarak bildirilmesine sözlü anlatım denir. Sözlü anlatım terimi, günlük hayattaki arkadaş söyleşilerinden iş konuşmalarına, topluluk önündeki söylev ve konferanslardan açık oturum ve panellere geniş bir alanı kapsamaktadır.

Konuşma becerisine yeni bir bakış açısı getiren Avrupa Konseyi, bu doğrultuda "Avrupa Dilleri Ortak Başvuru Metni"ni hazırlamıştır. Bu çalışma; dile ilişkin düzey basamaklarını tanımlayan, ulaşılabılır ve kontrol edilebilir hedefler koyan ve tüm Avrupa ülkeleri tarafından tanınan bir araç niteliğindedir.

Avrupa Dilleri Ortak Başvuru Metni; Avrupa'da dil programlarının, program yönetmeliklerinin, sınavların hazırlanması için ortak bir başvuru metni niteliği taşımaktadır. Bu çalışma, dil öğrenenlerin dili iletişim için kullanmalarını ve sağlıklı iletişim için hangi becerileri geliştirmeleri gerektiğini kavratıcı bir biçimde anlatmaktadır. Ayrıca dilin kullanıldığı kültürel bağlamı ve öğrenenlerin hayat boyunca devam eden öğrenme sürecinin her aşamasındaki yeti düzeylerini de açıklamaktadır (Council of Europe, 2001, s.1).

Bu doğrultuda Avrupa Dilleri Ortak Başvuru Metni; sınıflama ve ölçütler aracılığıyla sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma gibi dil becerilerini belirli düzeylere ayırmaktadır. Bu yolla dil kullanımının karmaşıklığını, dil öğrenimi açısından sadeleştirmeyi hedeflemektedir. Buna göre Avrupa Ortak Başvuru Metni, konuşmayı sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma olarak iki türde ele almaktadır. Birey, sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma becerileri hakkında bilgi sahibi olabilmek için aşağıda belirtilen 'Kendini Değerlendirme Ölçeği' ile ulaştığı düzeyi kontrol edebilmektedir (Council of Europe, 2001 s.58, s.74).

Karşılıklı Konuşma

A1: Karşımdaki kişinin söylediklerini daha yavaş bir konuşma hızında yinelemesi ve söylemek istediklerimi oluşturmada bana yardımcı olması koşuluyla basit yoldan iletişim kurabilirim. O anki gereksinime ya da çok bildik konulara ilişkin alanlarda basit sorular sorabilir, yanıt verebilirim.

A2: Bildik konular ve faaliyetler hakkında doğrudan bilgi alışverişini gerektiren basit ve alışılmış işlerde iletişim kurabilirim. Genellikle konuşmayı sürdürebilecek kadar anlamasam da kısa sohbetlere katılabilirim.

B1: Dilin konuşulduğu ülkede seyahat ederken ortaya çıkabilecek birçok durumla başa çıkabilirim. Bildik, ilgi alanıma giren ya da günlük yaşamla ilgili (Örneğin aile, hobi, iş, yolculuk ve güncel olaylar gibi) konularda hazırlık yapmadan konuşmalara katılabilirim.

B2: Öğrendiğim dili, ana dili olarak konuşan kişilerle anlaşmayı olanaklı kılabilecek bir akıcılık ve doğrulukla iletişim kurabilirim. Bildik konulardaki tartışmalarda, kendi görüşlerimi açıklayıp destekleyerek etkin bir rol oynayabilirim.

C1: Kullanacağım sözcükleri çok fazla aramaksızın kendimi akıcı ve doğal bir biçimde ifade edebilirim. Dili, toplumsal ve mesleki amaçlar için esnek ve etkili bir şekilde kullanabilirim. Düşüncelerimi açık bir ifadeyle dile getirebilir ve karşımdakilerin konuşmalarıyla ilişkilendirebilirim.

C2: Hiç zorlanmadan her türlü konuşma ya da tartışmaya katılabilir, deyimler ve konuşma diline ait ifadeleri anlayabilirim. Kendimi akıcı bir şekilde ifade edebilir, anlamdaki ince ayrıntıları kesin ve doğru bir biçimde vurgulayabilirim. Bir soruna karşılaşırsam geriye dönüp karşımdaki insanların fark etmelerine fırsat vermeyecek bir ustalıkla ifadelerimi yeniden yapılandırabilirim.

Sözlü Anlatım

A1: Yaşadığım yeri ve tanıdığım insanları betimlemek için basit kalıpları ve cümleleri kullanabilirim.

A2: Basit bir dille ailemi ve diğer insanları, yaşam koşullarımı, eğitim geçmişimi ve son işimi betimlemek için bir dizi kalıp ve cümleyi kullanabilirim.

B1: Deneyimlerimi, hayallerimi, umutlarımı, isteklerimi ve olayları betimlemek için çeşitli kalıpları yalın bir yoldan birbirine bağlayabilirim. Düşünce ve planlara ilişkin açıklamaları ve nedenleri kısaca sıralayabilirim. Bir öyküyü anlatabilirim, bir kitap ya da filmin konusunu aktarabilirim ve izlenimlerimi belirtebilirim.

B2: İlgi alanıma giren çeşitli konularda açık ve ayrıntılı bilgi verebilirim. Çeşitli seçeneklerin olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya koyarak bir konu hakkında görüş bildirebilirim.

C1: Karmaşık konuları, alt temalarla bütünleştirerek açık ve ayrıntılı bir biçimde betimleyebilir, belirli bakış açıları geliştirip uygun bir sonuçla konuşmamı tamamlayabilirim.

C2: Her konuda bağlama uygun bir üslupla ve dinleyenin önemli noktaları ayırt edip anımsamasına yardımcı olacak şekilde konuşmamı etkili ve mantıksal bir şekilde yapılandırabilir; açık, akıcı bir betimleme ya da karşıt görüş sunabilirim.

Konuşma becerisini Avrupa Konseyi nasıl ele almaktadır, açıklayınız.

SIRA SİZDE

KONUŞMA TÜRLERİ

Konuşma; insanın yazıdan önce sahip olduğu, yüzyıllarca duygu ve düşüncelerini onunla aktardığı temel bir iletişim aracıdır. Konuşma; bireyin sosyal yaşamında iletişim kurmasını, bilgi ve birikimlerini paylaşmasını; duygu, düşünce, hayal ve gözlemlerini ifade etmesini sağlayan en etkili iletişim aracıdır.

Bir konuşma metni ne kadar iyi hazırlanmış olursa olsun söylenmek istenenler başkalarına aktarılmadıkça kişi, iyi bir konuşmacı olamaz. Başarılı bir konuşma; bireyin sözcükleri iyi seçmesine, ses ve vücut hareketlerini bilinçli kullanmasına ve konuşmanın sunulduğu biçimine bağlıdır (Kantemir, 1997, s.51).

Konuşma, bireyin sosyal gereksinimlerini karşılamak üzere dilin gelişim süreci içinde gelişir. Çocuk, kendi duygu ve isteklerini ifade etmek için önce ağlar; fakat insani ses özelliklerindeki yeterliliği geliştikçe diğer insanlardan gelen tepkilere karşılık vermek için ses becerilerinin nasıl kullanılacağını keşfeder. Büyüdükçe konuşmayı oyun alanlarında, evde, okulda, işte, yaşamın değişik ortamlarında kullanır. Birey; kazandığı bu konuşma becerisiyle kendisini çevresine, aynı zamanda çevresini de kendisine göre düzenlemeyi öğrenir (Monroe ve Ehninger, 1967, s.26).

Konuşma, düşüncelerin bir bireyden başkalarına aktarılmasını sağlayan sosyal bir iletişim aracıdır. Bu yönüyle konuşma; tek yönlü olarak duygu ve düşüncelerin açığa çıkarıldığı bir anlatım becerisi olmaktan çok konuşan ve dinleyen arasında devam eden etkileşim süreci içinde düşüncelerin, tutumların ve duyguların aktarımını sağlayan etkileşimsel bir süreç olarak düşünülmelidir (Monroe ve Ehninger, 1967, s. 27).

Sosyal yaşamdaki ilişkileri düzenleyen konuşma, amaca ve hazırlanış biçimine göre temelde iki farklı biçimde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma Tablo 7.1'de verilmiştir.

<p>Amaca Göre Konuşmalar</p> <p>Bilgilendirme Amaçlı Konuşmalar İkna Amaçlı Konuşmalar Uyarı / Teşvik Amaçlı Konuşmalar</p>
<p>Hazırlanma Biçimine Göre Konuşmalar</p> <p>Hazırlıksız Konuşmalar</p> <p>Sohbet (Söyleşi) Tanışma -Tanıştırma Özür Dileme Telefon Görüşmeleri</p> <p>Hazırlıklı Konuşmalar</p> <p>Tek Bir Kişi Tarafından Yapılan Konuşmalar</p> <p>Konferans Söylev Açış ve Sunuş Konuşmaları Demeç</p> <p>Grup Tarafından Yapılan Konuşmalar</p> <p>Sempozyum Açık Oturum Münazara Panel Kongre Forum</p>

Tablo 7.1
Konuşma Türleri

Amaca Göre Konuşmalar

Kimi dil eğitimcileri; amaca göre konuşmaları bilgilendirme, ikna ve uyarı amaçlı olmak üzere üçe; kimileri de bilgilendirme, ikna, uyarma ve yönlendirme olmak üzere dörde ayırmaktadır. Bu ünite de üçlü sınıflama benimsenmiştir.

Bilgilendirme Amaçlı Konuşmalar

Konuşmanın en önemli işlevi, bilgi aktarımını sağlamaktır. Konuşma aracılığıyla birey, başkalarının kendi bilgi ve deneyimlerinden yararlanmasını sağlayabilir (Monroe ve Ehninger, 1967, s.178). Bilgi amaçlı konuşmalar öyküleme, açıklama veya betimleme tarzında olabilir. Öyküleme tarzı konuşmalar; bir olay veya hareketi, etkinliği açıklar; açıklayıcı konuşmalar; özel bir konu, durum veya nesne hakkında bilgi verir; betimleyici konuşmalar ise varlık veya nesnelerin nasıl olduğu / olduğu, örgütlendiği, düzenlendiği hakkında bilgi verir. Bildiriler, öğretimsel konuşmalar, dersler, konferanslar, yönetici konuşmaları, brifingler, tanıtım konuşmaları, iş görüşmeleri, toplantı konuşmaları vb. bilgilendirme amaçlı konuşmalardır.

Bilgilendirme amaçlı konuşmalarda asıl amaç, sunulan duygu ve düşünceleri dinleyenlere açık bir biçimde aktarmaktır. Bunun için bilgilendirme amaçlı konuşmaların sahip olması gereken iki temel nitelik, **açıklık** ve **somutluktur**. Bilgilendirme amaçlı konuşmalar için aşağıdaki dört ilkeye uyulması yararlı görülmektedir:

- Çekişme ve anlaşmazlık havası yaratılmaması,
- Dinleyenlerin ilgisini çekecek sorgulayıcı tutumların önemszenmesi,
- Dinleyenlerin memnuniyetini artıracak sorulara yanıt verilmesi,
- Sunulan bilgilerin kayda değer niteliklerde olması (Monroe ve Ehninger, 1967, s.179).

İkna Amaçlı Konuşmalar

İkna amaçlı konuşmalar; dinleyenlerin inançlarını, düşüncelerini veya eylemlerini etkilemek amacıyla yapılan konuşmalardır (Monroe ve Ehninger, 1967, s.196). Bu tür konuşmalar; özellikle herhangi bir konuda neyin gerçek veya yanlış olduğu, neyin yapılıp yapılmaması gerektiği (siyasi alanlarda) konusunda dinleyenlerin görüş, düşünce ve eylem yönlerini etkilemek ve belirlemek amacıyla yapılır (Soper, 1956, s.38).

İkna edici konuşmalarda başarılı olmak için sadece dinleyenleri inandırmak yeterli değildir, aynı zamanda dinleyenlerin dinleyip de inandıklarını eyleme dönüştürmeye istekli olmaları sağlanmalıdır. Bunun için ikna amaçlı konuşmalarda aşağıdaki ilkelere dikkat edilmelidir (Monroe ve Ehninger, 1967; Soper, 1956):

- İkna edici konuşmalar; gerçekler, şekiller, tablolar ve örneklerle desteklenmeli,
- Gerçekler ve iddialar; dikkat çekici, güçlü bir sunumla açıklanmalı,
- İddialar, insan davranışlarının temelinde yatan belli temel güdüleri tatmin etmeli,
- İkna için seçilecek konular; gerçek, samimi ve dinleyiciyi tatmin edici nitelikte olmalı,
- İkna için değinilecek problemler, çözülebilir nitelikte olmalı; çözülmesi güç olan sorunlarla dinleyenlerin karşısına çıkılmamalıdır.

Uyarı / Teşvik Amaçlı Konuşmalar

Çoğunlukla siyasi etkinliklerde, spor etkinliklerinde ve törenlerde övücü, teşvik edici, sosyal ve ahlaki değerlere ilişkin telkin edici konuşmalar ve vaazlar; insanları uyarmak veya teşvik etmek amacıyla yapılan konuşmalardır. Uyarı / teşvik amaçlı konuşmaların özünde, dinleyenleri bir ödül veya cezadan haberdar etmek amacı vardır. Bu tür konuşmalara, insanlara zararlı olduğu düşünülen durumlardan veya eylemlerden onları caydırmak veya insanlara yarar sağlayacağı düşünülen konulara insanların eğilimlerini artırmak istenen zamanlarda başvurulur. Bu tür konuşmalarda, çoğu zaman, politikacılar tarafından karşıt görüşler veya inançlarla alay edici ifadeler yer verilir.

Uyarı amaçlı konuşmalar, çoğu zaman bilgi vermek amaçlı konuşmalarla benzerlik gösterebilir. Uyarı / teşvik amaçlı konuşmalarda dinleyenlerin bilgilerini artırmaktan çok bazı geleneklerin, inançların, şahısların, davranış ilkelerinin ya da dinsel açmaların farkındalığının artırılması amaçlanır. Bu nedenle uyarı / teşvik amaçlı konuşmaların doğrudan doğruya ruhsal ve içsel duyguları tatmin edici olmasına dikkat edilir. Bu yönüyle uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar, dinleyenlerin bildikleri; ama tamamen farkında olmadıkları şeyleri duyguları aracılığıyla dinleyenlere hatırlatma amaçlıdır.

Uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar, dinleyenlerin bireysel ilgilerini artıracak biçimde bireylerin düzeylerine uygun olmalıdır. Hak, adalet, haksızlık, çocuk, aile, vatan ve memleket sevgisi, ruh yüceliği, sadakat, bağlılık, minnettarlık, ruhsal huzur gibi kavram ve değerlerle ilişkilendirilmelidir.

Amaca göre konuşma türlerini ve günlük yaşamda karşılaşılan örnekleri tartışınız.

SIRA SİZDE

2

Hazırlanma Biçimine Göre Konuşmalar

Hazırlanma biçimine göre konuşmalar, temelde hazırlıksız konuşmalar ve hazırlıklı konuşmalar olmak üzere iki gruba ayrılır.

Hazırlıksız Konuşmalar

Çelik'e göre (1998, s.76) hazırlıksız konuşmalar; günlük konuşmalar, söyleşi, tanışma – tanıştırma, soru sorma ve soruya karşılık verme ile özür dilemedir. Bu konuşma türlerine günlük yaşamda çok sık yaptığımız telefon görüşmelerini de ekleyebiliriz.

Günlük Konuşmalar

Bir günün çeşitli zaman dilimlerinde gereksinimlerin karşılanması; isteklerin, duygu ve düşüncelerin belirlenmesi konuşmayı zorunlu kılar. Bu tür konuşmalar, önceden bir hazırlık gerektirmeyen konuşmalardır. Bu türdeki konuşmalara günlük konuşmalar denir.

Özkırımlı'ya göre (2002, s.260) bu tür konuşmalar; günlük hayatta en çok karşılaşılan, genellikle iki kişi arasında geçen ve karşılıklı konuşmalar diye de adlandırılabilen konuşmalardır.

Söyleşi

İki veya daha fazla kişinin belli herhangi bir amaç taşımadan, önceden alınmış kararlar olmaksızın yaptıkları karşılıklı konuşmalardır. Bu tür konuşmalarda amaç, dostça bir ortamda hoşça vakit geçirmektir. Söyleşi türündeki konuşmalarda dikkat edilmesi gereken kurallar aşağıda verilmiştir:

- Kişi, karşısındakini dinlemeyi bilmeli,
- Karşısındaki kişiye karşı saygılı olunmalı, konuşanın sözü kesilmemeli,
- Söylenen sözler, konuşma ortamında bulunmayan üçüncü şahısların aleyhinde dedikodu tarzında olmamalı,
- Konuşulanların doğru olmasına özen gösterilmeli,
- Muhatap olarak alınan kişilere ismiyle hitap edilmeli,
- Konuşmalar grup halinde ise tek bir kişi veya birkaç kişiye değil herkese konuşma olanağı sağlanmalı,
- Baskıcı tutum takınmadan karşısındaki görüşlerine saygılı olunmalı,
- Konuşmaya sonradan katılan kişilere, konuşulan konuyla ilgili olarak önceden konuşulanlar anlatılmalı,
- Yapılan konuşmalar, aynı ortamı paylaşan herkesin ilgisini çekecek özellikte olmalı,
- Dediğim dedik, inatçı konuşma tarzlarından kaçınılmalı,
- Konuşma üslubu ve ses tonu başkalarını rahatsız etmeyecek biçimde olmalı,
- Grup halinde yapılan konuşmaların çekişmeye, tartışmaya ve kutuplaşmaya yol açmamasına özen gösterilmeli,
- Konuşma sırasında argo sözcük ve deyimlerin kullanılmasından kaçınılmalıdır.

Tanışma -Tanıştırma

Kişi, sosyal yaşamın gereği olarak her an yeni insanlarla tanışma ve tanıştırılma durumunda kalabilir. İlk tanışma ve tanıştırılma anları, ileri dönemlerdeki iletişim ve dostlukların devamı açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle ilk tanışma ve tanıştırılma anlarında kişi, oldukça içten ve nazik olmaya çalışmalıdır. Tanışmada sonradan gelen kişi önce kendini tanıtır. Diğerleri de memnuniyetlerini belirterek kendilerini tanıtır. Ayrılma anında ise kişiler tanışmaktan duydukları memnuniyeti dile getirerek yeniden görüşme isteklerini belirterek birbirlerinden ayrılırlar. Tanıştırma eylemi, tanışmanın aksine üçüncü bir kişi aracılığıyla yapılır. Tanıştırma işini yapan kişi; küçükleri büyüklere, bayları bayanlara, sonra gelen kişileri önceden gelenlere tanıtır.

Soru Sorma ve Soruya Karşılık Verme

Soru sorulmadan önce izin istenir. İzin verilince soru anlaşılır ve kısa biçimde sorulmalıdır. Soruya karşılık verecek kişi de soruyu anlaşılır ve kısaca yanıtlamalıdır. Sorunun yanıtı bilinmiyorsa açık yüreklilikle yanıtın bilinmediği belirtilmelidir. Yanlış yanıtlar vererek karşı tarafı aldatmak doğru değildir.

Özür Dileme

İnsanlar, bazı zamanlar isteyerek veya istemeyerek bazı yanlış davranış ve tutumlarda bulunabilir, söylenmemesi gereken sözler sarf edebilir veya söyledikleri karşı taraftaki insanlar tarafından yanlış anlaşılabilir. Bu gibi durumları düzeltmek, hatasını kabullenmek, söylenen yanlış sözden pişmanlık duymak ve bu pişmanlığını karşı taraftaki insanlara iletme; özür dileme yoluyla gerçekleşebilir. Özür dilemek; bireyin karşısındaki insanların gönlünü tekrar kazanmasını, dostluk ve arkadaşlık ilişkilerinin devam etmesini sağlar. Özür dileme; nazik ve içten bir şekilde, kişinin aynı hatayı bir daha tekrarlamama kararlılığıyla yapılmalıdır. Özür dilenirken karşısındaki kişilere niçin özür dilendiği açık bir biçimde anlatılmalı, özür dileme

için uygun ortam ve koşullar sağlanmalıdır. Özür dileme esnasında kendisinden özür dilenen kişinin de sakin olması, hatasını kabullenen kişiyi dinlemesi, onun özrünü kabul etmesi, sağ duyulu bir biçimde karşısındakinin sözlerini tamamlamasını beklemesi gerekir.

Telefon Görüşmeleri

Teknolojinin hızla ilerlediği çağımızda iletişim araçlarındaki yenilikler de günden güne artmaktadır. Özellikle cep telefonlarının yaygınlaşmasıyla telefon görüşmeleri daha da artmaktadır. Ancak bu hızlı iletişim olanaklarından yararlanırken gerek sabit gerekse cep telefonlarıyla yapılan konuşmalarda uyulması gereken kurallar aşağıda verilmiştir:

- Telefon görüşmesinin başında arayan kişi önce aradığı numaranın doğruluğundan emin olmalı, ardından kendisini tanıtarak aradığı kişi veya kişilerin adını vermeli,
- Görüşülmek istenen kişiye ulaşıncaya görüşmenin konusu açık ve anlaşılır bir biçimde açıklanmalı,
- Telefon görüşmesinin gereksiz yere uzatılmamasına dikkat edilmeli,
- Telefon görüşmelerinde ses tonunun çevrede bulunan insanların duymayacağı veya en azından rahatsız olmayacağı bir düzeyde olmasına dikkat edilmeli,
- Telefonda görüşülen kişiye karşı saygılı ve kibar olunmalı, kırıncı sözlerden kaçınılmalı,
- İnsanların toplu olarak bulunduğu konser, tiyatro, sinema, toplantı salonu ve toplu taşıma araçları vb. ortamlarda cep telefonuyla olanaklıysa görüşme yapılmamalı; zorunlu hallerde konuşma kısa tutularak sonradan görüşme isteği nazikçe belirtilmeli,
- Araç sürerken cep telefonunun kullanılmamasına özellikle özen gösterilmeli, bunun bir trafik kuralı olduğu unutulmamalıdır. Telefon görüşmesi sonunda karşıdaki kişi için iyi dileklerde bulunularak arayandan önce telefon kapatılmamalı,
- Yolda, sokakta yürürken cep telefonuyla konuşulmamalı; zorunlu hallerde ses tonu çevredeki insanları rahatsız etmemelidir.

Hazırlanma biçimine göre konuşma türlerini sınıflandırınız ve hazırlıksız konuşma türlerinin neler olduğunu tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Hazırlıklı Konuşmalar

Hazırlıklı konuşmalar, tek biri kişi tarafından yapılan konuşmalar ve grup tarafından yapılan konuşmalar olmak üzere sınıflanabilir.

Tek Bir Kişi Tarafından Yapılan Konuşmalar

Tek kişi tarafından yapılan konuşmalar; konferans, söylev, açış ve sunuş konuşmaları ile demeç biçiminde sınıflanabilir.

Konferans

Bilim, sanat, teknoloji gibi alanlarda uzman kişilerin belli bir konuya açıklık getirmek amacıyla topluluk karşısında yaptıkları planlı konuşmalardır (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.168). Konferansın amacı; dinleyiciyi belli bir konu hakkında bilgilendirmek, konuşma yapılan konuya ilişkin gerçekleri anlatmaktır. Konferans başla-

madan önce konuşmacı, bir başka kişi tarafından dinleyicilere tanıtılarak takdim edilir; ardından konuşmacı konferansı sunmaya başlar.

Konferansı sunarken konuşmacı, önceden konuyla ilgili gerekli araştırma ve incelemeleri yapmış ve konuya iyice hakim olacak biçimde hazırlanmış olmalıdır. Konuşmacı; dinleyenlerin konuya ilgisini dağıtmayacak biçimde canlı, etkili, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmalı; ileri sürdüğü düşüncelerin etkililiği için konuya ilişkin kanıtlar, örnekler, şekilsel ve görsel anlatımlardan yararlanmalıdır. Uzun cümleler, ağdalı ve sanatlı sözlerden sakınmalı; ses tonunu iyi ayarlamalı, gereksiz el kol hareketlerinden kaçınmalıdır. Dinleyicilerin ilgisini çekebilmek ve monotonluğu kırmak için soru ve ünlem cümlelerine başvurmalıdır. Konuşmasını atasözleri, deyimler, örnekler ve fıkralarla zenginleştirmeli; konuşmasını dinleyicilere bakarak yumuşak tavırlı ve tebessümle yapmalıdır (Komisyon, 2001, s.396). Konferansın süresini, dinleyenleri bıktırmayacak biçimde kısa; ama dinleyenlerin etkilenmesini sağlayacak bir yetkinlik ve özlülükle kullanmalıdır.

Konuşmacı yaptığı sunuyu yazıya dökerek gerekirse dinleyenlere konuşma metnini dağıtmalı, konuşma sonunda sorulacak sorulara dinleyenleri düşünsel ve duygusal yönden tatmin edecek biçimde yanıt vermelidir.

Gülsevin ve Boz (2006, s.275), iyi bir konferansın özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Konu dinleyicilerin ilgisini çekmeli,
- Konuşmacı çok iyi hazırlanmalı,
- Konuşmacının diksiyonu iyi olmalı,
- Konuşmacı, konusunu iyi aktarmalı ve gereksiz ayrıntılara girmemeli,
- Konuşma metni önceden hazırlanmış olmalı ve iyice gözden geçirilmeli,
- Dinleyiciler ile göz teması sağlanmalı ve zaman zaman onların onayı alınmalı,
- Konuşmacı ciddi olmalı, özellikle jest ve mimiklerine dikkat etmeli,
- Konuşmacı, zamanı iyi ayarlamalı ve dinleyicileri sıkmamalı,
- Konuşmacı, konferansını kürsüde ve ayakta vermelidir.

Konferans, hazırlıklı konuşmaların en önemli türlerinden biridir. Dolayısıyla konferans, öncelikle yazılı bir metne dayanmalı ve konuşmacı, konuşma kuralları çerçevesinde konuşmasını gerçekleştirmelidir. Bir konferansın süresi ortalama bir saattir. Bu süre, dinleyicilerin konuyla ilgili soru sormaları veya konferansçının gerekli gördüğü bazı açıklamaları yapabilmesi için on on beş dakika uzatılabilir (Yakıcı, 2004, s.435).

Söylev

Tek bir kişi tarafından açık meydanlarda veya kapalı ortamlarda, belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş topluluklara heyecanlı ve sanatsal bir dille yapılan konuşmalara söylev (nutuk) denir. Özkırımlı (2002, s.256); söylevi belli bir konuda bir topluluk önünde söz söyleme sanatı, topluluğa söylenen söz, yapılan konuşma olarak tanımlamaktadır.

Söylevde temel amaç; kitleleri belli konularda bilgilendirip insanların coşku ve duygu dünyalarını etkilemek, belli bir yönde eğilim göstermelerini sağlamaktır. Söylevin en belirgin özelliği, ses tonunun etkin ve gür bir biçimde kullanılmasını gerektirmesi; dinleyicilerin konuya ilişkin ilgilerini artıracak, hislerini coşturacak süslü, sanatsal, etkileyici sözlere, hitaplara yer vermesidir. Bunun için belli bir kitleye seslenen hatip; karşındakileri etkilemek için hitabetinin neresinde hangi sözleri nasıl, ne zaman ve hangi ses tonuyla kullanacağını çok iyi bilmelidir. Nor-

mal bir ses tonuyla yapılan konuşmalar, söylev özelliğini yitirip konferans havasına dönüşebilir. Bunu önlemek için konuşmacı, inişli çıkışlı bir ses tonunu kullanmalıdır. Söylevde söylenecek sözlerin binlerce kişi tarafından dinleneceği için önceden iyice tartılıp düşünülerek söylenmesi gerekir (Toparlı, 2000, s.263). Söylevde ileri sürülen duygu ve düşüncelere önce söylevcinin kendisi inanmalı; söylenen sözler, dinleyenlerin konuya ilişkin duygularını kabartmalıdır. Hatip, kendisini dinleyen geniş kitlenin değerlerine saygı göstererek onları yanlış veya telafisi olası olmayacak eylemlere sürüklememeli; onlara gerçekleşme olasılığı olmayan vaatler veya ülküler aşulamaya çalışmamalıdır. Hatip; seslendiği kitlenin anlayabileceği açık, anlaşılır ve kesin bir dil kullanmalıdır.

Söylevlere en çok siyasi, dinî, askerî, akademik ve hukuki alanlarda başvurulmaktadır. Cumhuriyet tarihimizde en tanınmış hatip, Mustafa Kemal Atatürk'tür. Onun bu konuda "Gençliğe Hitabe"si ve "Nutuk" isimli eseri oldukça önemlidir.

Açış ve Sunuş Konuşmaları

Bu tür konuşmalar; herhangi bir tören, toplantı, kutlama ve özel günlerde toplantı yerinde bulunan insanları bilgilendirmek, dikkatlerini çekmek için yapılan tanıtıcı, bilgilendirici giriş konuşmalarıdır. Başka bir anlatımla bir etkinliği, toplantıyı başlatmak; bir yeri hizmete açmak, yıl dönümü, yaş günü, karşılama gibi özel günlerde yapılan konuşmalara denir. Açış konuşmasını yapan kişi, devlet büyüklerinden biri olabileceği gibi o konuyla ilgili bir yetkili de olabilir. Konuşmayı yapacak kişi, konu üzerinde bilgili olmalı; konuşmasını abartılı sözlerle, tekrarlarla uzatmamalıdır. Açış konuşması, kısa ve konunun bütününe açıklayıcı olmalıdır. Açış konuşması iyi dileklerle bitirilmelidir (Çelik, 1998, s.82).

Bu tür konuşmalarda ayrıntılara girmeden konu veya toplanmayla ilgili genel bilgiler verilir. Giriş konuşmasını yapacak kişinin konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olması gerekir. Konuşma açık, anlaşılır ve olabildiğince kısa tutulmalıdır. Açış konuşmalarında protokol sırasına dikkat edilmelidir. Açış konuşmalarının sonunda iyi dilek temennilerinde bulunulmalıdır (Kavruk ve Salman, 2002, s.297).

Demeç

Herhangi bir konuya ilişkin olarak yetkili bir kişinin basın ve yayın organlarına yaptığı açıklamalardır. Çelik'e göre (1998, s.81) demeç, önemli bir kimsenin herhangi bir sorun üstünde söyledikleri ya da bir yetkilinin ilgili olduğu konuda yayın organlarına yaptığı açıklamadır. Demeç verilirken demeç veren kişi; konuşmasına bir seslenişle başlamalı, sesin olanaklarından yararlanmalı; fakat yapmacık, abartılı davranışlardan özellikle kaçınmalıdır. Konuşmacı, vereceği bilgiyi sözü dolandırmadan doğrudan vermeli; verilecek bilgi, kısa cümlelerle açık ve anlaşılır biçimde söylenmelidir.

Demeçlerde, daha çok, anlaşılmayan konulara ve sorunlara açıklık getirilmeye çalışılır. Bu nedenle demeci verecek kişinin, dinleyici konumundaki habercileri yanlış bir anlamaya veya yorumlamaya yol açmayacak biçimde, açık ve anlaşılır bir dille bilgilendirmesi, sorulacak sorulara aynı biçimde yanıt vermesi gerekir. Demeci verecek kişi ayrıca yapmacık ve abartılı anlatımlardan, söz dolandırmalarından da kaçınmalıdır.

Grup Tarafından Yapılan Konuşmalar

Grup tarafından yapılan konuşmalar; sempozyum, açık oturum, münazara, panel, kongre, forum ve mülakat biçiminde sıralanabilir.

Sempozyum (Bilgi Şöleni)

Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafından değişik yönleriyle ele alınıp açıklanması biçiminde yapılan oturumlardır. Özkırımı'ya göre (2002, s.259) sempozyum, bir konunun o konunun uzmanlarınca ve bilim adamlarınca ele alınıp çeşitli yönlerden incelendiği toplantılardır. Sempozyumlar, daha çok kimi kurum ve kuruluşlarca düzenlenen bilimsel toplantılardır. Düzenlenecek sempozyumun konusu çok önceden belirlenir ve bir düzenleme kurulu oluşturulur. Sempozyumlar, bir ya da birkaç oturum biçiminde düzenlenebilir ve birkaç gün sürebilir. Düzenleme kurulu, oturumları yönetecek kişileri ve konuşmacıları saptar. Daha sonra bu kişilerle yazışarak konuyu hangi yönüyle ele alacaklarını belirler ve onlardan konuşmalarının bir özetini ister. Daha sonra sempozyumda sunulan bildiriler, bir kitapta toplanabilir.

Verilen bilgilerden de anlaşılabilceği gibi sempozyumlarda yapılan konuşmalar, yazılı konuşmalardır. Ama bu durum, hazırlanan konuşmanın doğrudan kağıttan okunmasını gerektirmez. Konuşmacılar önceden iyi hazırlanmalı, bildirilerini okurken bu okumanın konuşma üslubunda olmasına dikkat etmelidirler.

Sempozyumda amaç, herhangi bir konuyu tartışmaktan çok konuya açıklık ve ya çözüm getirmektir. Sempozyumlarda en az üç, en çok altı kişi tarafından konuşma yapılmakta; konuşmacıların dışında ayrıca oturumu düzenlemek üzere bir başkan bulunmaktadır. Başkan, konuya ilişkin bir giriş yaptıktan sonra konuşmacıları tanıtarak sempozyumu başlatmaktadır. Sempozyumda konuşmalar 10-120 dakikalık sürelerle sınırlandırılmakta, konuşmaların ardından konuyla ilgili tartışmalar yapıldıktan sonra başkan konuyu toparlayarak sonuç halinde özetlemektedir. Sempozyumda yapılan konuşmalar, yapılan tartışmalar daha sonra yazıya geçirilerek kaynak haline getirilmektedir. Sempozyum, konunun özelliğine ve katılımcıların sayısına göre birden çok oturumda birkaç gün sürebilir. Sempozyumda sunulacak konular, önceden araştırılıp bilimsel araştırma ölçütlerine uygun bir biçimde hazırlanmalıdır (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.169; Kavruk ve Salman 2002, s.203; Toparlı, 2000, s.266).

Açık Oturum

Açık oturum; siyasal, sosyal ve kültürel anlamda toplumu ilgilendiren bir konunun, sorunun uzman kişiler tarafından bir başkan yönetiminde ve dinleyici kitlesi önünde tartışılarak açıklanması şeklinde yapılan toplantılardır. Diğer bir anlatımla toplumsal nitelikli konu ya da sorunları dinleyiciler önünde açık olarak tartışmak amacıyla düzenlenen oturumlardır.

Açık oturumda tartışılacak konu; sanat, eğitim, sağlık, hukuk, ekonomi, kalkınma, yönetim ile ilgili bir sorun olabilir. Önemli olan, konunun türü değil geniş bir dinleyici ya da izleyici kesimini ilgilendirir nitelikte olmasıdır. Açık oturumların halkı aydınlatma bakımından önemli yararları vardır. Ayrıca çözüm bekleyen bir sorunu enine boyuna tartışarak yöneticilere ışık tutması da önem taşır (Şimşek, 1981, s.196).

Açık oturumda bir başkan ve en az üç konuşmacı bulunur. Başkan, konuyla ilgili bir giriş konuşması yaptıktan sonra konuşmacıları tanıtarak onlara söz hakkı verir. Tüm konuşmacılara eşit sürede konuşma olanağı sağlar. Ortaya konan görüşlerin netlik kazanması için konuşmacılardan daha açık, anlaşılabilir ve ayrıntılı açıklamalar yapmasını ister. Konuşmacılar tarafından konuyla ilgili ortaya konan görüşler, tartışma havasına girmeden karşılıklı sohbet havası içinde dinleyicilere aktarılır. Çünkü açık oturumlarda amaç, herhangi bir görüşün doğruluğunu / yan-

lılığını ortaya koymak veya sonuç hükmünde olan yargılara ulaşmak değil dinleyicilere ilgili konu hakkında bilgi vermektir. Açık oturumun sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için başkan oturumu iyi ve adaletli yönetmeli, ayrıca konuşmacılar da başkanın uyarılarını dikkate almalı, birbirinin sözünü kesmeden saygıyla dinlemeli, daha ayrıntılı olarak açıklanması istenen görüşleri dinleyenleri tatmin edici bir biçimde anlatmalıdırlar. Açık oturumun sonunda başkan tüm konuşmacıların konuşmalarını özetler, onların birleştikleri ve ayrıldıkları görüşleri belirtir, kendi görüşlerini de belirterek oturumu kapatır. Bazı durumlarda dinleyicilere de soru sorma veya görüş belirtme olanağı da verebilir (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.169; Kavruk ve Salman, 2002, s.203).

Münazara

Münazara, önceden belirlenmiş bir konunun jüri ve dinleyici topluluğu önünde karşıt görüşte iki grup tarafından tartışıldığı tartışma biçimidir. Yeşilöz (2003, s.163), münazarayı belli bir konunun birbirine ters iki yönünün dinleyiciler önünde iki grup tarafından savunulması olarak tanımlamaktadır.

Münazara tez ve karşıt tez esasına dayanır. Münazarada temel amaç, doğru düşünceye veya gerçeğe ulaşmak değil ileri sürülen görüşü en iyi ve kabul edilebilir biçimde savunmaktır. Bunun için gruplar, önceden kendi görüşlerini destekleyici ve karşıt grubun düşüncelerini çürütücü kanıtlar için derinlemesine ve geniş çapta araştırma ve kaynak taramasını yapmış olmalıdır. Gruplar en az üç kişiden oluşur; ancak konunun özelliğine göre gruptaki konuşmacı sayısı daha da artırılabilir. Her grubun bir başkanı bulunur. Gruplar oluşturulduktan ve her grup savunacağı tezi aldıktan sonra grup üyeleri konunun bölümlerini kendi aralarında paylaşırlar. Her konuşmacı, kendi konusuna hakim olacak biçimde önceden hazırlanır. Her bir konuşmacının konusu ve ileri süreceği görüşleri, kendi arkadaşlarının ileri sürdüğü düşünceleri destekleyici, tamamlayıcı ve karşıt görüşleri çürütücü bir özellikte olmalıdır. Münazarada ilk konuşmalar konuya genel bir giriş yapmak ve savunulan düşüncenin temel dayanakları ile iddiaları açıklamak için yapılır. Taraflar sırasıyla konuşur. Konuşmaların sonunda grup başkanları kendi düşüncelerinin doğruluğunu kanıtlayıcı ve karşıt görüştekilerin iddialarını yanıtlayıcı bir konuşma yapar.

Münazaranın sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için demokratik bir hava hakim olmalı, birbirini kırıncı söz ve hareketlerden kaçınılmalıdır.

Münazaranın sonunda jüri, aşağıdaki ölçütleri dikkate alarak kararını verir:

- Yapılan konuşmaların açık, anlaşılır ve inandırıcı olmasına,
- Hazırlanma aşamasının yeterliliğine,
- Ortaya konan kanıtların yeterliliği, zenginliğine,
- Sorulan sorulara verilen yanıtların tatmin edici olmasına,
- Konuşmacıların ses tonuna, jest ve mimiklerine,
- Konuşma üslup ve tavırlarına, demokratik kurallara uyma yeterliliğine,
- Karşıt görüştekilere saygılı ve hoşgörülü olmasına.

Karar, jüri başkanı tarafından açıklanır; kazanan taraf tüm katılımcılar tarafından tebrik edilir. Münazaralar, öğrencilerin bilimsel araştırma yapma ilgi ve becerisinin yanı sıra bir topluluk içinde kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilme, sunum yapabilme özelliğini geliştirir. Onlara demokratik ve çağdaş bir kimlikle kendi görüşlerini savunmanın yanında başka düşüncelere de hoşgörü ve saygıyla yaklaşma erdemini kazandırır (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.170; Kavruk ve Salman, 2002, s.204).

Panel

Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafından bir başkan yönetiminde ve dinleyiciler önünde çeşitli yönleriyle ele alındığı konuşmalardır. Özkırmılı'ya göre (2002, s.259) panel, açık oturum benzeri bir toplantıdır. Yalnız panelin düzenleniş biçimiyle yürütülüş biçimi açık oturumdan farklıdır. Panelde yine toplumu ilgilendiren bir konu ele alınmakla birlikte bu konu güncel olmayabilir. Ayrıca ele alınan konu tartışılmaz, çeşitli yönleriyle açıklığa kavuşturulur.

Konuşmacı sayısı üç ile altı kişi arasında değişir. Panelin başında başkan; görüşülecek konu hakkında genel bir bilgi verir, konuşmacıları tanıtır, ardından sıra ile konuşmacılara söz hakkı verir. Panelde konuşmalar sohbet havası içinde geçer, her konuşmacıya en az 10 – 15 dakika konuşma süresi verilir. Açık oturumda farklı alanlardan kişilerin görüşlerini belirtmelerine olanak sağlanırken panelde konuyla ilgili sadece uzman olan kişilerden görüş alınır. Panelde amaç, tartışılan konuyla ilgili herhangi bir sonuca veya karar hükmündeki yargıya ulaşmak değil konuyu çeşitli yönleriyle dinleyicilerin bilgisine sunmaktır. Panelde dinleyiciler konuşmacılara, konuşmacılar birbirlerine soru sorabilirler.

Kongre

Herhangi bir sanat veya bilim dalına bağlı uzmanların ya da siyasi bir parti, dernek ve teşkilata bağlı kişilerin toplanıp önceden belirlenmiş olan konular üzerinde yaptıkları toplantılar ve konuşmalardır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kongreler iki amaçla yapılır:

- Bilimsel / sanatsal kongreler; eğitim bilimleri kongresi, biyoloji kongresi, resim ve sanat kongresi, tıp kongresi vb. alanlara özgü olarak düzenlenen kongrelerdir.
- Siyasi parti, dernek ve sendikaların kongrelerinde siyasi parti ve sendika teşkilatlarına bağlı kişiler görüşlerini açıklar, yeni kararlar alır, parti veya sendika yönetimine ilişkin seçimler yapar, görev dağılımını düzenler.

Forum

Forum, Eski Roma döneminde halkın çeşitli konulara ilişkin görüşlerini belirtmek üzere toplandıkları alanın adıdır. Günümüzde ise forum, toplumu ilgilendiren herhangi bir konunun geniş katılımı olarak tartışıldığı bir toplantı türüdür. Forum, bir konuda çok sayıda kişinin çok farklı görüşlerini bildirdiği konuşma şeklidir (Gülsevin ve Boz, 2006, s.275).

Burada amaç, değişik görüşlere yer verip konuya açıklık getirmektir. Forumlar önceden yazılı bir metne bağlı konuşmalar değildir. Kişilerin birikimlerine dayalı olarak konunun akışına göre yöneltilen sorulara yanıt verme veya görüş bildirme ile şekillenir. Sayıca çok kişinin katılması bazen karışıklığa sebep olabilir, burada forumu yöneten kişiye büyük iş düşer.

Forumda bir başkan ve konuşmacılar bulunmakla birlikte dinleyiciler de toplantı süresi içinde önemli bir yer tutar. Forumda temel amaç, konuşmacılar ve dinleyicilerin katılımıyla tartışılan konuya ilişkin bir karara varabilmektir. Forumun başında forumu yöneten kişi, toplantının konusunu ve konuşmacıları tanıtıcı bir konuşma yaptıktan sonra konuşmacılara söz hakkı verir. Konuşmacılar, konuşmalarını bitirdikten sonra dinleyiciler de tartışmalara katılırlar. Konuya ilişkin sorular sorar veya kendi görüşlerini ifade ederler. Bu durumda da toplantı esnasında çok farklı görüşler ileri sürülebilir. Bunun için forumu yöneten başkanın hoşgörülü ve uzlaştırıcı bir tavır sergilemesi gerekir. Forumda konuşmacıların dışında önceden

kimlerin konuşacağı belli olmadığından başkan, tartışmanın seyrine bağlı olarak dinleyenlere söz hakkı vermeli; ancak süre konusunda eşit ve adil davranmalıdır. Konuya farklı yönlerden yaklaşan görüşler gelse bile konunun özünden saptırılmamasına dikkat edilmeli, bir kargaşa durumunun çıkmamasına özen gösterilmelidir (Beyreli ve diğerleri, 2006, s.171; Kavruk ve Salman, 2002, s.205).

Mülakat

Yeşilöz (2003, s.163), mülakatı herhangi bir konuda tanınmış bir kimseyle karşılıklı konuşma olarak tanımlamaktadır. Genellikle fikir, siyaset ve sanat adamları ile yapılır. Bu kişilerin toplumun ilgi duyduğu kimseler arasından seçilmesi gerekir. Mülakatı yapan kimsenin de uzman olması, ilgiyi ve konuya olan canlılığı artırır.

Mülakat yapanın mutlaka bir ön hazırlık geçirmesi, konuşacağı kimse ile ilgili bilgi sahibi olması (hayatı, fikirleri, sanatı, görüşleri vb.) gerekir. Toplumun o ana kadar bilmediği konulara değinmek de ilgiyi artırır. Bu sebeple konuşmacıya sorduğu sorularla mülakatçı, toplumun bilmek istediği hususları gün yüzüne çıkarmalıdır.

Konuşmacının söylemek istemediklerini bile onu kırmadan incelikle ağzından almayı bilmelidir. Bu da konuşmacının dikkatle dinlenmesiyle, ustaca sorularla onu konuşturmakla olasıdır.

Hazırlıklı konuşma türlerinin neler olduğunu tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Özet

Konuşma türlerini sınıflamak

Amacına göre konuşmalar; bilgilendirme amaçlı konuşmalar, ikna amaçlı konuşmalar ve uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar olmak üzere üç bölümde ele alınmaktadır. Hazırlanma biçimine göre konuşmalar ise hazırlıksız ve hazırlıklı konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hazırlıksız konuşmalar; sohbet (söyleşi), tanışma - tanıştırma, özür dileme ve telefon görüşmeleri olarak dört aşamada ele alınmakta; buna karşın hazırlıklı konuşmalar, kendi içinde tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar ve grup tarafından yapılan konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar da konferans, söylev, demeç, açış ve sunuş konuşmaları olarak farklılık göstermektedir. Grup tarafından yapılan konuşmalar ise sempozyum, açık oturum, münazara, panel, kongre ve forumdur.

Konuşma türlerine örnek vermek

Konuşma türleri; amaca göre konuşmalar ve hazırlanma biçimine göre konuşmalar olmak üzere iki grupta incelenebilir. Hazırlanma biçimine göre konuşmalar ise hazırlıklı ve hazırlıksız olarak gerçekleştirilebilir. Telefon konuşmaları, sohbetler hazırlıksız konuşma türlerine örnek olarak verilebilir. Sempozyumlar, açık oturumlar ise grup tarafından yapılan hazırlıklı konuşmalara örnek olarak verilebilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi bilgilendirme amaçlı konuşma türlerine örnek **değildir**?

- Televizyon spikerinin yol ve hava durumunu sunması
- Öğretmenin Atatürk ilkelerinin özelliklerini anlatması
- Rehberin turistlere Ayasofya Müzesinin tarihini anlatması
- Şirket müdürünün yönetim kuruluna brifing vermesi
- Siyasi bir parti liderinin yapacakları icraatları anlatması

2. Aşağıdakilerden hangisi ikna amaçlı konuşmalardan biridir?

- Tarih araştırmacısının belgelerle geçmişte yaşanmış bir olayı anlatması
- Öğretmenin sınıfta kuantum fiziğini anlatması
- Doktorun hastaya ilaçlarını nasıl alacağını söylemesi
- Bir araştırmacının "Konuşma Yanlıları" başlıklı bir bildiri sunması
- Sınavda gözetmenin sınav kurallarını anlatması

3. Aşağıdakilerden hangisi söyleşi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardan biridir?

- Konuşan kişinin konuşmalarına müdahale edilmesi
- Konuşulanların doğru olmasına özen gösterilmesi
- Dinleyicileri ikna için baskıcı bir tutum sergilenmesi
- Konuşmaya sonradan katılan kişilere konuşma sonunda bilgi verilmeli
- Grup halindeki konuşmalarda birkaç kişiye konuşma imkanı verilmeli

4. Aşağıdakilerden hangisi tanışma- tanıştırma konuşmalarında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri **değildir**?

- Tanışma - tanıştırma anlarında nazik ve samimi davranılmalı
- Tanışma - tanıştırma anında herkes memnuniyetini dile getirmeli
- Tanışmada sonradan gelen kişiye, önceden gelenler kendini tanıtmalı
- Tanışanlar ayrılma anında yeniden görüşme dileğini ifade etmeli
- Tanışmalarda küçükler büyüklere, beyler bayanlara tanıtılmalı

5. Aşağıdakilerden hangisi bir konferansta bulunması beklenen özelliklerden biri **değildir**?

- Konuşmacının diksiyonu iyi olmalı
- Konuşmacı, konuşmasını kürsüde ve ayakta yapmalı
- Konuşmacı, konuşma metnini önceden hazırlamış olmalı
- Konuşmacı konuyu uzun uzadıya anlatmalı
- Dinleyicilerin onayını almak için dinleyicilerle göz teması sağlanmalı

6. Aşağıdakilerden hangisi söylev ile ilgili doğru bir bilgi **değildir**?

- Söylevde kitleleri belli konularda bilgilendirme amaçlanır.
- Dinleyenlere normal bir ses tonunda bilgi verilir.
- Dinleyenlerin coşku ve duygu dünyalarını etkileyici sözler kullanılır.
- Konuşmada sanatsal, etkileyici sözlere yer verilir.
- Konuşmada hatip inişli çıkışlı bir ses tonu kullanılır.

7. Aşağıdakilerin hangisinde açış- sunuş konuşmaları-na yer **verilmez**?

- Siyasi parti mitinglerinde
- Yıldönümü törenlerinde
- Karşılama törenlerinde
- Kurumların açış toplantılarında
- Okulların mezuniyet törenlerinde

8. Aşağıdakilerden hangisi sempozyumla ilgili doğru bir bilgi **değildir**?

- Sempozyumda konu alanının uzmanları tarafından konuşmalar yapılır.
- Sempozyumlar daha çok kurum ve kuruluşlarca düzenlenir.
- Sempozyumda konuşmaları bir düzenleme kurulu seçer.
- Konuşmacılar, konuşmalarını önceden kâğıda dökerler.
- Sempozyumda, konuya açıklık getirmekten çok tartışmak amaçtır.

9. Aşağıdakilerden hangisi açık oturumla ilgili doğru bir bilgidir?

- Açık oturumlar, uzmanlarca yapılan bilimsel toplantılardır.
- Açık oturumlar; toplumu ilgilendiren siyasi, sosyal ve kültürel konularda yapılır.
- Açık oturumlarda konuşmacılar tartışmadan herkes görüşünü dile getirir.
- Açık oturumlarda amaç, herhangi bir görüşün doğruluğunu ortaya çıkarmaktır.
- Açık oturumlar, dinleyici kitlesinin olmadığı kapalı ortamlarda yapılır.

10. Münazarada başarılı olmuş grubu belirlemek için aşağıdakilerden hangisine dikkat **edilmez**?

- Ortaya konan kanıtların yeterliliği
- Konuşmacıların giyinme ve oturma düzenleri
- Karşıt görüştekilere karşı saygılı ve hoşgörülü olunması
- Sorulan sorulara verilen yanıtların tatmin edici olması
- Konuşmaların demokratik kurallara uyma yeterliliği

Yaşamın İçinden

Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fevzi Sürmeli'nin VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu'nu Açış Konuşması

Değerli Meslektaşlarım,
Değerli Katılımcılar,
Saygıdeğer Konuklar ve Sevgili Öğrenciler;

Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı tarafından düzenlenen VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumuna hoş geldiniz.

Ulu önder Atatürk'ün izinde 84. yılını geride bıraktığımız Cumhuriyet sayesinde eğitimde önemli kazanımlara imza atılmıştır. Cumhuriyet döneminde ülke nüfusunun yaklaşık altı kat artmasına karşın, okul öncesi eğitimdeki öğrenci sayısı 73 kat, ilköğretimdeki öğrenci sayısı 29 kat, ortaöğretimdeki öğrenci sayısı ise 799 kat artmıştır. Günümüz itibarıyla ilköğretimdeki okullaşma oranı da %98'e ulaşmıştır.

Cumhuriyet'in bu kazanımları, ülkenin nüfus yapısı dikkate alındığında stratejik bir önem taşımaktadır. Nitekim, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre yaklaşık 72 milyon olan ülke nüfusunun % 70'i 40 yaşın altında olup, ülkedeki yaklaşık her beş kişiden biri ya öğrenci ya da öğretmendir. Böylesine genç bir nüfusa sahip ülkemizde sosyo-ekonomik kalkınmaya dönük olarak tüm eğitim sisteminin başarısı büyük ölçüde ilköğretim üzerine odaklanmaktadır.

Örgün eğitimin ilk basamağını oluşturan ilköğretim, daha ileri eğitim basamaklarının temelini oluşturması ve bu basamakta edinilen bilgi ve becerilerin bireylerin daha sonraki öğrenim yaşantılarını etkilemesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. İlköğretim, bireylerin kendilerini çok yönlü olarak gerçekleştirmesini ve ülkenin kalkınmasını sağlama bakımından yaşamsal bir işlev üstlenmektedir. Bu yönüyle ilköğretim, bir yandan toplumun kültürel birikimini ve değerlerini gelecek kuşaklara aktararak toplumun sürekliliğini sağlarken, diğer yandan bireylere temel bilgi, beceri ve davranışlar kazandırarak toplumun sosyal ve kültürel düzeyini yükseltmektedir. Bir başka deyişle ilköğretim, eğitimi kitlelere yayarak bireylerin ve toplumun yaşam kalitesini artırmaktadır.

Demokrasiyi yaşam biçimi olarak benimsemiş, ulusal değerlerin yanı sıra küresel değerlerle donanmış Ata-

türk ilke ve devrimlerini özümsemiş vatandaş yetiştirmeyi amaçlayan ilköğretim, bu stratejik işlevini başarılı bir biçimde yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, ilköğretimin ilk beş yılında görev yapan sınıf öğretmenleri, ülkemizin gereksinim duyduğu bireylerin yetiştirilmesi bakımından kritik bir öneme sahiptir.

İlköğretimde, çocuklarla devamlı olarak etkileşim halinde olan sınıf öğretmeni, onlara yalnızca okuma-yazma ve matematik öğretmekle kalmayıp, onların bedensel, zihinsel, sosyal ve duygusal yönden gelişmelerine de katkıda bulunmakta ve onlarda olumlu yönde davranış değiştirmektedir. Çünkü, çocuklar öğretmenlerin tutum ve davranışlarından çok etkilenmektedirler.

Eğitim Fakültelerinin sınıf öğretmenliği programlarında öğrenim gören öğretmen adayları mezun olduklarında Türk Eğitim Sistemine önemli katkılar sağlayacaklardır. Bu kapsamda, bu öğretmenlerin hizmet öncesi eğitimlerinin yanı sıra hizmet içi eğitimleri de büyük önem taşımaktadır.

Anadolu Üniversitesi gerek örgün eğitim programlarıyla gerekse uzaktan öğretim uygulamalarıyla ülkenin eğitime ilişkin sorunlarında her zaman çözümün bir parçası olarak katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, sistemde yer alan her düzeyde eğitim veren öğretmenlere eğitim olanağı sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Üniversitemiz bundan sonraki yıllarda da ülkenin gereksinim duyduğu öğretmenlerin yetiştirilmesinde üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmeye özen gösterecektir.

Üniversitemizin ev sahipliği yaptığı bu sempozyum ile, sınıf öğretmenliği alanındaki sorunların tartışılacağı, geleceğe yönelik önemli kararların alınacağı ve alana çok önemli katkıların sağlanacağını umuyorum. Sempozyumu düzenleyen başta Eğitim fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yüksel Kocadoru ve Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Şefik Yaşar olmak üzere tüm Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı öğretim elemanlarına, katkı sağlayanlara, katılımcılara ve sevgili öğretmen adaylarına teşekkürler ediyorum, sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum.

Prof. Dr. Fevzi Sürmeli
Rektör

Kaynak: Açılış konuşması metni VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu, 27-29 Nisan 2007 Bildiriler kitabından alınmıştır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtız doğru değilse “Amaca Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse “Amaca Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız doğru değilse “Hazırlama Biçimine Göre Konuşmalar” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Konuşmaya ilişkin yapılan tanımlar üzerinde durduktan sonra konuşmanın bireyin sosyal yaşamında iletişim kurmasını, bilgi ve birikimlerini paylaşmasını; duygu, düşünce, hayal ve gözlemlerini ifade etmesini sağlayan en etkili iletişim aracı olduğu vurgulanır. Bu arada Avrupa Konseyinin konuşma becerisini, sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma olarak iki aşamada ele aldığı vurgulanır.

Sıra Sizde 2

Amaca göre konuşmalar; bilgilendirme amaçlı konuşmalar, ikna amaçlı konuşmalar ve uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar olmak üzere üç bölümde ele alınmaktadır.

- Bilgilendirme amaçlı konuşmalar, öyküleme ve bilgilendirme türü açıklamaları içermektedir. Bir olayın aktarılması ya da tarihî bir yer konusunda bilgi verilmesi buna birer örnek olabilir.
- İkna amaçlı konuşmalar; bir konuda neyin gerçek ya da yanlış olduğu, neyin yapıp yapılmaması gerektiği konusunda dinleyenlerin görüş, düşünce ve eylem yönlerini etkilemek ve belirlemek amacıyla

yapılır. Bir siyasi parti liderinin seçim konuşması bir örnek olabilir.

- Uyarı / teşvik amaçlı konuşmalar; çoğunlukla siyasi etkinliklerde, spor etkinliklerinde törenlerde övücü, teşvik edici, sosyal ve ahlaki değerlere ilişkin telkin edici konuşmalar ve vaazlar; insanları uyarmak veya teşvik etmek amacıyla yapılan konuşmalardır.

Sıra Sizde 3

Hazırlanma biçimine göre konuşmalar, hazırlıksız ve hazırlıklı konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan hazırlıksız konuşmalar; sohbet (söyleşi), tanışma - tanıştırma, özür dileme ve telefon görüşmeleri olarak dört aşamada ele alınabilir.

Sıra Sizde 4

Hazırlıklı konuşmalar da kendi içinde tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar ve grup tarafından yapılan konuşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek bir kişi tarafından yapılan konuşmalar; konferans, söylev, demeç, açış ve sunuş konuşmaları olarak farklılık göstermektedir. Grup tarafından yapılan konuşmalar ise sempozyum, açık oturum, münazara, panel, kongre ve forum olarak ele alınabilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Beyreli, L., Çetindağ, Z., Celepoğlu, A. (2006). *Yazılı ve sözlü anlatım*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Council of Europe, (2001). *A Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment*. Strasbourg: Council of Europe.
- Çelik, Z.(1998). *Konuşma türleri. Sözlü ve yazılı anlatım* Pıllancı, H. (Ed.). Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 590, Eskişehir.
- Demirel, Ö. Şahinel, M. (2006). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Gilman, W. E. , Aly, B., White, H. L. (1968). *An Introduction to speaking*, New York: Copyright by the Macmillan Company.
- Gülsevin, G., Boz, E. (2006). *Türk dili ve kompozisyon I-II*. Konya: Tablet Yayınları.
- Kantemir, E. (1997). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Engin Yayıncılık.
- Kavruk, H. ve Salman. R. (2002). *Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. Malatya.

- Komisyona, (2001). *Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Monroe, A. H. – Ehninger, D. (1967). *Principles Of speech*. Illinois: Copyright by Scott, Foresman And Company, Glenview.
- Özbay, M. (2005). Sesle ilgili kavramlar ve konuşma eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*. 33, 168, s. 116-125.
- Özkırmı, A. (2002). *Türk dili, dil ve anlatım*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Soper, P. L. (1956). *Basic public speaking*, New York: Oxford University Press.
- Şimşek, R. (1981). *Türkçe anlatım*. Trabzon: Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 4.
- Taşer, S. (2000). *Konuşma eğitimi*. Eğitim Dizisi. İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Toparlı, R. (2000). *Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Sivas.
- Ünalın, Ş. (2001). *Türkçe öğretimi*, Ankara: Nobel Yay.
- Yakıcı A. (2004). *Üniversiteler için Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Yelok, V.S. (Ed.). Ankara: Bilge Yayınları.
- Yeşilöz, Z. (2003). *Türk dili ve kompozisyon*. Ankara: Pelikan Yayınları.

Sözlü Anlatımın Geliştirilmesine Yönelik Öğrenme- Öğretme Etkinlikleri

8

Sözlü anlatım etkinlikleri, düzgün konuşmanın yanısıra doğru ve etkili yazılı anlatımın içinde temel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sözlü anlatımın geliştirilmesi, tüm öğretim programlarının temel amaçları arasında yer almaktadır.

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ *Sözlü anlatıma yönelik eğitimin niteliğini açıklamak,*
- 👁️ *Öğretim programlarında sözlü anlatımın yerini açıklamak,*
- 👁️ *Sözlü anlatıma yönelik öğrenme-öğretme sürecinin özelliklerini tanımlayarak örnek etkinlikler düzenlemek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.*

Örnek Olay

Sevilay, bir ilköğretim okulunun ana sınıfında öğretmenlik yapıyordu. Öğretmenlikte ilk yılıydı. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı yaklaşıyordu. Kutlama etkinliklerinde ana sınıfı öğrencilerinin sunacakları gösteriden birisi Kurtuluş Savaşına ilişkin küçük bir canlandırmaydı. Neredeyse bir aydır çalışıyorlardı ancak öğrencilerinin yerel ağız kullanımının önüne geçemiyordu. Hayal kırıklığı içindeydi. Öğretmen arkadaşlarına ve okul yöneticisine olayla ilgili yakınmalarda bulundu. Öğrencilerinin yaşadıkları sorunun ne olduğunu biliyor; ancak ne yapması gerektiğini bilmiyordu. Neler yapabilirdi? Nasıl bir yol izlemeliydi?

Anahtar Kavramlar

- Anlatım
- Sözlü anlatım
- Öğrenme-öğretme süreci

İçindekiler

- GİRİŞ
- SÖZLÜ ANLATIM EĞİTİMİNİN NİTELİĞİ
- ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA SÖZLÜ ANLATIM
 - Okulöncesi Eğitim Programında Sözlü Anlatım
 - İlköğretim (1-5. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım
 - İlköğretim (6-8. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım
 - Ortaöğretim Programında Sözlü Anlatım
- SÖZLÜ ANLATIM ETKİNLİK ÖRNEKLERİ
 - Okulöncesi Dönem
 - İlköğretim
 - Ortaöğretim

GİRİŞ

Konuşma ve yazma bir anlatma becerisidir. Düzgün yazmak, düzgün konuşmakla yakından ilgilidir. Bu nedenle, sözlü anlatım etkinlikleri, öğrencilerin düzgün konuşmaları kadar doğru ve güzel yazmaları için de başlangıç oluşturmaktadır.

Bu ünite, sözlü anlatım eğitimin niteliğinin nasıl olması gerektiği açıklanarak, okulöncesinden ortaöğretime kadar tüm eğitim basamaklarında sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik öğretim programlarında nelere yer verildiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, tüm düzeylerde sözlü anlatım becerisinin geliştirilmesine yönelik öğrenme öğretme sürecinin özelliklerinin neler olacağı açıklanarak, örnek etkinliklere yer verilmiştir.

SÖZLÜ ANLATIM EĞİTİMİN NİTELİĞİ

Konuşma; duygu, düşünce ve isteklerin seslendirilmesidir. İnsanlar arasında en önemli iletişim yolu olan konuşma, sözel paylaşım gereksinimini gidermesi açısından yaşamsal değer taşımaktadır (Ünal, 2006). İnsanlar, doğuştan gelen bir konuşma yeteneğiyle dünyaya gözlerini açarlar. Konuşma yeteneği doğuştan gelir fakat kişinin düzgün ve doğru konuşabilmesi okul hayatında alacağı konuşma eğitimine bağlıdır. Eğitim kurumlarındaki konuşma derslerinin genel amacı, öğrencilere duygu, düşünce, gözlem, hayal ve isteklerini dil kurallarına uygun ve etkili biçimde anlatma becerisi kazandırmaktır (Özbay, 2005).

Konuşma becerisinin kazandırılması için bütün derslerde ve ders dışı etkinliklerde, öğrencilere konuşma fırsatları sunulmalıdır. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini dile getirirken kendilerini güven içinde hissetmelerine gereken özen gösterilmelidir. Güzel konuşma becerisi her şeyden önce öğrencinin duyacağı güzel örneklerle kazandırılabilir. Bu nedenle, öğretmen Türkçeyi doğru kullanarak öğrencilere örnek olmalıdır. Ayrıca öğrenme ortamında güzel konuşma örnekleri öğrencilere dinletilmelidir. Bu amaçla, öğrencilerin tiyatroya götürülmesi ve uygun film örneklerinin izletilmesi, radyoda ve televizyonda öğretmen tarafından seçilen programların dinletilmesi ve izletilmesi, öğrenci düzeyine göre seçilmiş şiir kasetlerinin dinletilmesi yapılabilecek etkinlikler arasındadır. Derste araç olarak okunan bir öykü, şiir veya masalın öğrencilere anlatılması, konuşma eğitimini destekler nitelikteki etkinliklerdendir. Ayrıca öğrencilerle birlikte çeşitli yerlere düzenlenen gezilerde görülenlerin anlatılması, öğrencilerin konuşma eğitiminin geliştirilmesinde kullanılabilir bir etkinliktir. Öğrencilerin sahip oldukları yerel konuşma hatalarını düzeltmek için düzeylerine uygun kitap okutmak da işlevsel bir yaklaşımdır. Özellikle yüksek sesle okutmak; öğrenciler okuma çalışması yaparken okumalarını banda kaydetmek ve kayıtları onlara dinletmek etkili olabilir. Sözlü anlatım becerisinin geliştirilmesinde, öykü/olay anlatma, fıkra anlatma, kitap tanıtma, tartışma, drama, münazara, panel, sempozyum, kukla gösterimi gibi etkinlikler öğrencinin dil gelişimine destek sağlamaktadır.

Sözlü anlatım çalışmalarında yapılabilecek etkinlikler nelerdir?

SIRA SİZDE

1

ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA SÖZLÜ ANLATIM

Bireylerin yaşamında oldukça önemli bir yer tutan sözlü anlatımın geliştirilmesi, tüm öğretim programlarının temel amaçları arasında yer almaktadır. Okulöncesinden başlayarak ortaöğretime kadar programlarda sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik planlananlar aşağıda açıklanmaktadır.

Okul Öncesi Eğitim Programında Sözlü Anlatım

Okul öncesi eğitimin temel amaçlarından biri çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır. Okul öncesi eğitim programında konuşma eğitimine yönelik olarak belirlenen üç amaç ve bu amaçlara yönelik kazanımlar şu biçimde açıklanabilir (MEB, 2006):

Amaç 2. Konuşurken sesini doğru kullanabilme

Kazanımlar

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Amaç 3. Türkçeyi doğru kullanabilme

Kazanımlar

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Amaç 4. Kendini sözel olarak ifade edebilme

Kazanımlar

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Sohbeta katılır.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.
- Duygu, düşünce ve hayallerini söyler.
- Duygu, düşünce ve hayallerini yaratıcı yollarla açıklar.
- Üstlendiği role uygun olarak konuşur.

İlköğretim (1-5. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım

Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı doğrultusunda değişen ve Talim Terbiye Kurulu'nun 12.07.2004 tarih ve 115 sayılı kararı ile uygulamaya konulan İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın vizyonunda, sözlü ve yazılı anlatıma yönelik "Türkçeyi doğru ve etkili kullanma, kendini ifade etme ve iletişim kurma" hedefleri arasında belirtilmiştir. Konuşma ve yazmanın birer öğrenme alanı olarak belirlendiği bu programda sözlü anlatıma yönelik belirtilenler şunlardır (MEB, 2004):

Programda öğrencinin konuşma becerisini geliştirmek için önce zihinsel hazırlık yaptırılmaktadır. Bu çerçevede konuşmaya hazırlık, konuşma amacını belirleme, amaca uygun yöntem seçme, konuyu sınırlandırma, dikkatini yoğunlaştırma ve görgü kurallarına uygun konuşma üzerinde durulmaktadır. Ardından öğrencilerin kendini sözlü olarak ifade etme becerilerine ağırlık verilmektedir. Bu amaçla önbilgilerini kullanma, görsellerden yararlanma, düşüncelerini mantıksal bütünlük içinde sunma, farklı düşünmeye yönlendiren ifadeleri kullanma, karşılaştırma yapma, sebep-sonuç ilişkisi kurma, sınıflama, değerlendirme, özetleme gibi anlamayı ve zihinsel becerileri geliştirici çalışmalara yer verilmektedir. Ayrıca programda, günlük ilişkilerin gerektirdiği farklı durumlara uygun konuşma, eğlenmek ve bilgi edinmek için konuşma, eleştirel, ikna edici ve betimleyici konuşma gibi çeşitli tür, yöntem ve teknikler de verilmektedir.

Programda, konuşma becerisine ilişkin yer alan kazanımlardan kimi örnekler şöyledir: Konuşma amacını belirler ve dinleyicilere ifade eder; dinleyicilerle göz teması kurar; işitilebilir bir ses tonu ile konuşur; sözcükleri yerinde ve anlamlarına uygun kullanır; akıcı konuşur; konuşmasında olayları oluş sırasına göre anlatır; konuşma sırasında gereksiz hareketlerden kaçınır; konu dışına çıkmadan konuşur; görgü kurallarına ve değerlere uygun konuşur; dinleyici grubunu ve bulunduğu ortamı dikkate alarak konuşur; yeni öğrendiği sözcükleri konuşmasında kullanır; konuşmasını görsel sunu ile destekler;

İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (1-5 sınıflar) öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek için öngörülen etkinlikler nelerdir?

SIRA SİZDE

2

İlköğretim (6-8. Sınıflar) Türkçe Dersi Öğretim Programında Sözlü Anlatım

Sekiz yıllık ilköğretim sürecinde Türkçe öğretiminden beklenen, öğrencinin okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerini dilin kurallarına uygun olarak geliştirmesidir. Ortaöğretimde ise öğrencilerin dil becerilerinin yanı sıra tarihi süreç içinde oluşan edebi dilin gelişimini, özelliklerini ve ürünlerini öğretmeyi hedefler. Bu açıdan bakıldığında 6., 7., ve 8. sınıflar bir geçiş dönemi özelliği taşır. Öğrenciler bu dönemde, 1-5. sınıflarda öğrendiklerini, düzeyine uygun Türk ve dünya edebiyatının örnekleriyle geliştirir ve kendi anlam dünyasını yapılandırmaya başlar. Bu doğrultuda 6., 7., 8. sınıf İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında konuşma öğrenme alanının amaçları “*Konuşma kurallarını uygulama, sesini ve beden dilini etkili kullanma, hazırlıklı konuşmalar yapma, kendi konuşmasını değerlendirme, kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanmadır*” (MEB, 2006).

İlköğretimin 6.-8. sınıf konuşma kazanımları ilk beş sınıfın kazanımlarıyla paralellik ve aşamalık göstermektedir.

6-8. Sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bazı kazanımlar şöyledir: Konuşmaya uygun ifade ile başlar; Türkçenin kurallarına uygun cümleler kurar; olayları ve bilgileri sıraya koyarak anlatır; konuşmasında sebep sonuç ilişkileri kurar; tekrara düşmeden konuşur; konuşurken nefesini ayarlar; işitilebilir bir ses tonu ile konuşur; kelimeleri doğru telaffuz eder; konuşurken gereksiz sesler çıkarmaktan kaçınır; uygun yerlerde vurgu, tonlama ve duraklama yapar; dinleyicilerle göz teması kurar; konuşma konusu hakkında hazırlık yapar; konuşma metni hazırlar; konuşmasını bir ana fikir etrafında planlar; atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir; konuşmasını uygun ifadelerle bitirir; konuşmasını içerik ve dil-anlatım yönünden değerlendirir; konuşmasını, sesini ve beden dilini kullanma yönünden değerlendirir.

(6-8) İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik genel amaçlar nelerdir?

SIRA SİZDE

3

Ortaöğretim Programında Sözlü Anlatım

Ortaöğretim dil ve anlatım dersi öğretim programının hareket noktası, dili kullanmanın, bilgiden çok beceriye dayandığı gerçeğidir. Dili kullanma becerisinin insanın her türlü etkinliğinde önemli rolü olduğu bilinmektedir; çünkü insan, kültür alanını ana diline göre ve ana dilinin olanaklarıyla şekillendirir, kendini ve dünyayı dil aracılığıyla anlamlandırır. Bu doğrultuda programın amacı ortaöğretimi bitiren öğrencilerin, dili kullanma becerisi kazanarak zamanın gereksinim cevap vere-

bilecek aydın kişiler durumuna gelebilmelerini sağlamaktır (MEB, 2008, ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp).

Bu derste öğrencilerin kazandıkları dil becerileri ile kendilerini her düzeyde sözlü ve yazılı olarak iyi, doğru ve güzel ifade etmeleri; her türlü Türkçe metni doğru anlayıp yorumlayabilme alışkanlığı kazanmaları hedeflenmiştir. Sözü edilen beceriler, öğrencilerin kültür alanı (tinsel alan) ile ilişkilerini düzenlemelerini ve geliştirmelerini de sağlayacaktır. Program hazırlanırken öğrencilere; iletişim aracı olan dilin bireysel anlatımda kullanılmasına yönelik becerilerin kazandırılmasının yanı sıra; öğrencilerin bu becerileri anlatımda kullanmaları istenmiştir. Ayrıca kazandırılması hedeflenen dil ve anlatım becerilerinin kültür birikimiyle ilişkileri de sezdirilmeye çalışılmıştır. Bu becerilerle öğrencilerin kendi kimliklerinin bilincinde olan, evrensel değerlere ve gelişmelere açık; düşünen, hisseden ve bunları Türkçe ile ifade edebilen bireyler hâline gelmeleri amaçlanmıştır. Programda sözlü anlatıma yönelik olarak belirlenmiş genel amaçlar şu biçimde açıklanmıştır (MEB, 2008, ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp):

- Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak
- İletişim aracı olarak dilin işlevlerini kavratmak
- Sözcük, cümle ve metin düzeylerinde dil-anlam ilişkisini kavratmak
- Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak
- Dil bilgisi kurallarını; ses, sözcük, sözcük grubu, cümle ve metin düzeylerinde doğru uygulama becerisi kazandırmak
- Dinleme, konuşma, okuma ve yazma faaliyetlerinde Türkçenin yazım kurallarına, söyleyiş özelliklerine ve inceliklerine özen göstermelerini sağlamak
- Dinlediklerini, okuduklarını, anladıklarını, düşündüklerini söz ve yazıyla planlı, etkili, akıcı, anlaşılır biçimde ifade edebilmelerini sağlamak
- Tartışma, değerlendirme becerisi kazandırmak
- Konuşurken ve yazarken anlatım kurallarına uymalarını sağlamak

Dokuzuncu sınıflarda sözlü anlatım eğitimine yönelik; sestem paragrafta doğru anlatımda kullanılan birimlerin kavratılması ve bunların öğrenciler tarafından doğru ve güzel kullanımının kişisel beceriye dönüşecek düzeyde özümsemesi hedeflenmiştir. Onuncu sınıfta, anlatım türlerinin yanında sözcük çeşitlerinin de anlatım türlerine örnek olarak verilen metinlerden hareketle kavratılması amaçlanmıştır. On birinci sınıf üç üniteden oluşmaktadır. Metinlerin sınıflandırılmasını yapıldığı bu sınıf düzeyinde sözlü ve yazılı anlatıma yönelik öğretici metin türleri ele alınmıştır. Bunlar mektup, günlük (günce), anı (hatıra), biyografi (hayat hikâyesi), otobiyografi, gezi (seyahat), sohbet (söyleşi), haber yazısı, fıkra, deneme, makale, eleştiri (tenkit) şeklinde sıralanmış, sözlü anlatıma ait röportaj, mülâkat ve söyleve (hitabet, nutuk) yer verilmiştir. Bu sınıfta her üniteye önce sözü edilen türden seçilmiş örnek metinler okunması ve dinlenmesi metin işlenişinin sonunda öğrencilerin üzerinde durulan türle ilgili anlatım hazırlamaları öngörülmektedir. On ikinci sınıfta anlatıma yönelik sanat metinlerinin ayırıcı özellikleri, sanat metinlerinin türleri (fabl, masal, hikâye (öykü), roman, tiyatro ve şiir), bilimsel yazılar ve sözlü anlatıma ait açık oturum, sempozyum, forum, tartışma (münazara) ve konferans konularına yer verilmiştir. On ikinci sınıfın Dil ve Anlatım Dersi Öğretim Programı; Türkçeyi doğru ve güzel konuşan, Türkçe ile yazılmış her türlü metni anlayan, yorumlayan ve değerlendiren; kendini ve herhangi bir konudaki düşünce ve duygusunu ifade edebilen insan yetiştirme hedefini gerçekleştirmeyi öngörmektedir (MEB, 2008, ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp).

Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi Öğretim Programı'nda sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik genel amaçlar nelerdir?

SIRA SİZDE

4

SÖZLÜ ANLATIM ETKİNLİK ÖRNEKLERİ

Okulöncesi Dönem

ETKİNLİK 1- HAYALİMDEKİ RESİM

Amaçlar ve Kazanımlar

Duygularını fark edebilme

- Duygularını söyler.
- Duygularının nedenlerini açıklar.
- Duygularını müzik, dans ve benzeri yollarla ifade eder.

Konuşurken sesini doğru kullanabilme

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Türkçeyi doğru kullanabilme

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Kendini sözel olarak ifade edebilme

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.

SÜREÇ

Öğrencilere hayali resim yapacakları söylenir. Resim yapılırken aşağıdaki adımlar izlenir.

- Öğrencilerinizden yüzleri sınıf duvarına dönük bir biçimde durmalarını isteyiniz.
- Duvara hayali bir resim yapacaklarını söyleyiniz.
- Öğrencilerinizin elleriyle hayal ettikleri renk aracılığıyla duvara resim yapmaya başlayabileceklerini söyleyiniz.
- Sırasıyla; elleriyle, parmaklarıyla, kollarıyla, dirsekleriyle, ayaklarıyla, dizleriyle, sırtlarıyla, saçlarıyla, kirpikleriyle, yanaklarıyla, burunlarıyla vb. hayali resimlerini yapmalarını sağlayınız.
- Öğrencilerinizin sevebilecekleri bir müzik eşliğinde resimlerine devam etmelerini sağlayınız.
- Tüm öğrencilerin müzik eşliğinde duvardaki hayali resimlerine bakıp düşünmelerini sağlayınız.
- Öğrencilerden hayali resimlerini tanıtmalarını isteyiniz.
- Öğrencilerinize resimlerini tanıtırken yardımcı olmak amacıyla, şu soruları yöneltiniz. Nasıl bir resim yaptın? Hangi renk ya da renkleri kullandın? Neden? Resmini beğendin mi? Resmi yaparken yoruldu mu? En çok hangi or-

ganınla resim yapmayı sevdi? Başkaları senin resmini beğendiler mi? Resmini birisine hediye etmek ister misin?

DEĞERLENDİRME

O günkü derste neler hissettikleri öğrencilere sorulur. Birlikte yaptıkları etkinliğin onları heyecanlandırıp heyecanlandırmadığı sorusu yöneltilir. Başka hayali resimler yapmayı isteyip istemediklerine ilişkin düşünceleri alınır.

ETKİNLİK 2- GİZEM TORBASI: BİLMECELER

Amaçlar ve Kazanımlar

Konuşurken sesini doğru kullanabilme

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Türkçeyi doğru kullanabilme

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Kendini sözel olarak ifade edebilme

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.

HAZIRLIK

Bezden yapılmış torba, torbanın içine konmak üzere öğrenci sayısı kadar farklı nesnelerin fotoğrafları (kaşık, kalem, tabak, tencere, defter, televizyon, masa, sandalye, araba, fırın gibi).

SÜREÇ

Öğretmen, öğrencilere bezden yapılmış ağzı torba biçiminde kapatılmış çantayı gösterir ve bunun gizem torbası olduğunu söyler. Gizem torbası etkinliğinde aşağıdaki adımlar izlenir:

- Öğrencilerin etrafınızda daire biçiminde oturmasını isteyiniz.
- Gizem torbasının içinde ne/neler olabileceğini öğrencilerden tahmin etmelerini isteyiniz. Bütün tahminleri dinleyiniz, tahminler doğru olmasa bile tahmini beğendiğinizi ifade eden sözler kullanınız.
- Çantanın içinde fotoğraflar olduğunu ve bu fotoğraflardan yararlanarak bilmece oluşturacağınızı söyleyiniz.
- Bilmecenin; bir şeyin adını anmadan özelliklerini söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene bırakan oyun olduğunu vurgulayınız.
- İlk çalışmayı öğrencilerinizin tamamıyla gerçekleştirmek için torbadan bir fotoğraf alınız, bu fotoğrafta yer alan nesnenin ne olduğunu bulmak için sorular sormaları gerektiğini söyleyiniz ve şu dört sorunun onlara yardım edeceğini belirtiniz: “şekli neye benziyor, sesi var mı, kimler kullanır, ne işe yarar?” Örneğin seçtiğiniz fotoğraf tencere fotoğrafı olsun ve bu sorular yardımıyla öğrencilerinizin nesnenin ne olduğunu bulabildiklerini görmelerini sağlayınız.

- Etkinliğin ikinci kısmında, öğrencilerinizi tek tek yanınıza çağırarak torbadan bir fotoğraf almalarını ve fotoğrafı arkadaşlarının görmemeleri için arkasını çevirmesini isteyiniz. Sınıftaki diğer öğrencilerin yukarıda geçen dört soruyu sırasıyla sormalarına ve fotoğrafın sahibi öğrencinin bu sorulara yanıt vermesine yardımcı olunuz. Her öğrencinin torbadan fotoğraf seçimi ve soruları yanıtlamasıyla etkinliği tamamlayınız.

DEĞERLENDİRME

Gizem torbası etkinliğinin onları heyecanlandırıp heyecanlandırmadığı sorusu yöneltilir. Etkinliğin en çok neresini beğendikleri sorulur. Başka hangi nesnelerin fotoğraflarının gizem torbasına koyulabileceği sorulur. Bilmece bilenlerden bildikleri bilmeceyi arkadaşlarına sormaları istenir.

ETKİNLİK 3- BENİM ELMAM

Amaçlar ve Kazanımlar

Konuşurken sesini doğru kullanabilme

- Nefesini doğru kullanır.
- Sözcükleri doğru telaffuz eder.
- Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlar.
- Konuşurken sesinin hızını ayarlar.

Türkçeyi doğru kullanabilme

- Konuşmalarında söz dizim kurallarını doğru olarak kullanır.
- Konuşmalarında temel dilbilgisi kurallarına uygun konuşur.

Kendini sözel olarak ifade edebilme

- Dinlerken/konuşurken göz teması kurar.
- Belli bir konuda konuşmayı başlatır.
- Belli bir konuda konuşmayı sürdürür.
- Söz almak için sırasını bekler.
- Duygu, düşünce ve hayallerini yaratıcı yollarla açıklar.

HAZIRLIK

Farklı renk, büyüklük ve cinslerde yedi elmanın bulunduğu sepet.

SÜREÇ

Öğretmen, elmaların bulunduğu sepeti öğrencilere gösterir ve elma oyunu oynayacaklarını söyler. Benim elmam etkinliğinde aşağıdaki adımlar izlenir:

- Elmaları tüm öğrencilerin görebileceği bir biçimde yan yana koyunuz.
- Zihninizden bir elmayı tuttuğunuzu ve o elmanın özelliklerini anlatacağınızı, onların da hangi elmayı tuttuğunuzu bulmaya çalışacaklarını söyleyiniz. Elmanızın özelliklerini tanıtırken özellikle kişileştirmelerden yararlanınız. Örneğin, benim elmamın çilleri var, üzerinde bir yara izi var, elime sığabilir, rengi kırmızı gibi özelliklerini betimleyiniz. Öğrencilerin, sizin zihninizden tuttuğunuz elmayı bulmalarını bu özellikler yardımıyla sağlayınız.
- Öğrencilerinizi sırayla yanınıza çağırıp zihinlerinden bir elma tutmalarını isteyiniz ve tuttukları elmanın özelliklerini betimleyici sözcükler kullanarak tanıtmaları konusunda yardımcı olunuz. Sınıftaki diğer öğrenciler, arkadaşlarının tuttuğu elmanın hangi elma olduğunu söylemesiyle etkinliğe diğer öğrencilerle devam ediniz.

- Sınıfınızdaki tüm öğrencilerin zihinlerinden bir elmayı seçmeleri ve betimlemelerle elmalarını tanımlamaları ve arkadaşlarının o elmanın hangi elma olduğunu bulmalarının ardından elmaları hep birlikte yıkayıp öğrenci sayısına göre dilimleyip birlikte yiyerek etkinliğinizi tamamlayınız.

DEĞERLENDİRME

Bundan sonra elma yerken özelliklerine dikkat edip etmeyecekleri sorulur. Başka hangi meyvelerle bu oyunu oynayabilecekleri sorusu yöneltilir. Farklı meyvelerle aileleriyle bu oyunu oynayabilecekleri söylenir.

İlköğretim

ETKİNLİK 4: KONUŞMA BALONLARI

Tema: Hayal Gücü ve Gizemler

Metin Adı: Gökkuşluğu

Sınıf: 1

Metin Türü: Şiir

Süre: 80 dk.

GÖK KUŞAĞI

Yedi renklidir gök kuşluğu
 Işıl ışıl, cıvıl cıvıl
 Sarı, turuncu, kırmızı,
 Mavi, lacivert, mor, yeşil
 Hepside en sevdiğim renklerden,
 Güzel renkli gök kuşluğım.

Uçabilsem keşke,
 Çıksam göklere,
 Kaysam gök kuşluğının üzerinden,
 Işıl ışıl cıvıl cıvıl renklerden,
 Yedi renkli gök kuşluğım.

CAN ALTINTAŞ

Kazanımlar:**Yazma Kurallarını Uygulama**

Yazmaya hazırlık yapar.

Anlamli ve kurallı tunceler yazar.

Yazılarında noktalama işarelerini doğru yazar ve yerinde kullanır.

Yazılarında yazım kurallarını uygular.

Kendini Yazılı Olarak İfade Etme

Olayları oluş sırasına göre yazar.

Tür, Yöntem ve Tekniklere Uygun Yazma

Serbest yazmaya istek duyar.

Konuşma Kurallarını Uygulama

İşitilebilir bir ses tonuyla konuşur.

Sözcükleri doğru telaffuz eder.

Kendini Sözlü Olarak İfade Etme

Konuşmasında olayları oluş sırasına göre anlatır.

I. HAZIRLIK**Ön Hazırlık**

Araç gereç hazırlığı, konu ile ilgili boya kalemleri, defter ve kitap hazırlığı

Zihinsel Hazırlık**1. Ön bilgileri hareketi geçirme**

Öğretmen öğrencilere “gökkuşuğı gördünüz mü? Ne zaman gökkuşuğı oluşur? gibi sorular sorar.

2. Anahtar sözcüklerle çalışma

Öğretmen metinde geçen, “gökkuşuğı, renk, gökyüzü” sözcüklerinin anlamlarını öğrencilerin cümle içinde kullanmalarını sağlar.

3. Tahmin etme

Öğrencilere şiirin başlığını okuyarak metinde geçenleri tahmin etmelerini ister.

II. ANLAMA**A. Dinleme, Okuma ve Görsel okuma****1. Dinleme:**

Öğretmen öğrencilere sesli okuma sırasındaki dinleme kurallarını hatırlatır ve metni bir kez sesli okur.

2. Okuma:

Öğretmen öğrencilere sesli okuma yaptırır.

3. Görsel okuma

Öğretmen okuma sonrası öğrencilerin metinle resim ilişkisini sorgulamalarını sağlar.

B. Metin İnceleme

Metinle ilgili öğretmen öğrencilere 5N 1K soruları sorar.

C. Söz Varlığını Geliştirme

Öğretmen öğrencilerden yeni öğrendikleri sözcüklerin anlamlarını pekiştirmeye yönelik sözcüklerinin geçtiğı bir öykü kurmalarını ister.

III. METİN ARACILIĞIYLA ÖĞRENME

Günlük Hayatla İlişkilendirme

Öğretmen öğrencilerden gökkuşağının renklerini çevrelerindeki renklerle karşılaştırmalarını ister.

Diğer Derslerle Bağlantı Kurma

Hayat Bilgisi dersi “Dün Bugün Yarın” teması, “çevresindeki varlıkların renk çeşitliliğini fark eder”. Öğretmen öğrencilerden çevrelerinde gördükleri eşyaların renklerini söylemelerini ister.

IV. KENDİNİ İFADE ETME

Zihinsel Hazırlık

Öğretmen konuşma balonlu karikatürleri sınıfa getirir. Karikatürleri öğrencilere gösterir. Öğrencilerin karikatürler hakkındaki görüşleriyle konuşma sürecine dâhil edilmesini sağlar.

SIRALI KONUŞMA BALONLU RESİMLER

Konuşma ve Yazma

Öğrencilere, konuşma balonu boş olan sıralaması yapılmamış sıralı resimler verilir. Öğrencilerden bu resimleri incelemeleri istenir. İncelenen resimler hakkında düşünceler üretilir, resimler hakkında konuşulur. Öğrencilerden resimleri sıralamaları ve boyamaları istenir. Bundan sonraki aşamada, öğrencilerden konuşma balonlarını yazmaları istenir. Konuşma balonlarını yazarken nokta, soru ve ünlem işaretini kullanmaları istenir. Öğrenciler oluşturdukları, konuşma balonlarını arkadaşlarıyla paylaşırlar. Öğrencilerin, konuşma balonu aracılığıyla oluşturdukları metinler sınıf panosuna veya duvarına asılır.

Görsel Sunu

Öğrencilerden doğa olaylarıyla ilgili olarak sıralı resimler yapmaları istenir.

DEĞERLENDİRME

Öğrencilerin, yazma sürecine ve sıralı resimlere ilişkin duygu ve düşüncelerini paylaşmaları istenir.

ETKİNLİK 5: KUKLALAR KONUŞUYOR

Tema: Değerlerimiz

Metin Adı: Karagöz ve Hacivat

Sınıf: 4

Metin Türü: Öyküleyici Metin

Süre: 80 dk.

KARAGÖZ İLE HACİVAT

Hacivat: Karagözüm merhaba!

Karagöz: Karagöz evde yok

Hacivat: Canım şakayı bırak da arkadaşının yanına gel.

Karagöz: Arkadaki taşın yanına gelemem.

Hacivat: Gelmezsen gidiyorum.

Karagöz: Gidersen git gelmiyorum.

Hacivat: Karagözüm kızma ben de istemeyerek geç kaldım.

Karagöz: Sende simit yiyerek mi geç kaldın?

Hacivat: Değil efendim trafik yüzünden geç kaldım.

Karagöz: Hangi Refik yüzünden?

Hacivat: Refik değil, trafik.Yani geleceğim yollarda sıkışıklık vardı.

Karagöz: Nerede sırnaşıklık vardı.

Hacivat: Sorma efendim...Son kavşakta kalabalık vardı.

Karagöz: Sarı kuşakta alabalık mı vardı?

Hacivat: Sinirlenmeyeyim diyorum olmuyor. Kavşak diyorum yani yolların kesiştiği yer.

Karagöz: Hay hay yolların kızıştığı yer...

Hacivat: Sonra takside kalakaldım. Yol tıkanınca taksi ilerleyemedi. Baktım ki sana gelmek için geç kalacağım taksiden çıkıp yürümeye başladım.

Karagöz: Öyle söylesene...

Hacivat: Sonra karşıya geçerken dalgınlık yüzünden kırmızı ışığı görememişim.

Karagöz: Dargınlık yüzünden mızır mızır kaşığı mı göremedin?

Hacivat: Hay kaşık burnuna girsin! Tabi yanlış anlarsın; çünkü trafiği bilmiyorsun.

Karagöz: Kim demiş bilmiyorum diye vızır vızır biliyorum.

Hacivat: Peki yeşil yanarsa ne yaparsın bakayım?

Karagöz: Onu bilmeyecek ne var? Yeşim yanarsa başından aşağı bir kova su boşaltırım.

Hacivat: Yeşim de kim? Yollarda karşıya geçecek insanlar ve araçlar için renkli ışıklar yanıp söner. Sarı ışık da bekle demektir. Sonra yeşil ışık yanarsa bu da geç demektir.

Karagöz: Peki ya bozulur yeşil ışık sönmezse ben durmadan karşıya geçip geri mi döneceğim?

Hacivat: Işıklar bozursa veya hiç yoksa orada bir trafik polisi bulunur.

Karagöz: O iyi işte...

Hacivat: Karagözüm ışık ve polis yoksa yolda yaya geçidi olur.

Karagöz: Şaka yaptım bunları çocuklar bile biliyor. Ben de biliyorum. Kırmızı ışık dur demektir.

Hacivat: Aferin karagözüm sakın kırmızı ve yeşil ışıkları unutma!

Kazanımlar:

1. Yazma Kurallarını Uygulama

Yazmaya hazırlık yapar.

Anlamlı ve kurallı cümleler yazar.

Yazılarında noktalama işaretlerini doğru yazar ve yerinde kullanır.

Yazılarında yazım kurallarını uygular.

2. Kendini Yazılı Olarak İfade Etme

Olayları oluş sırasına göre yazar.

3. Tür, Yöntem ve Tekniklere Uygun Yazma

Kısa oyunlar yazar.

İşbirliği yaparak yazar.

1. HAZIRLIK

Araç-gereç hazırlığı

Kese kâğıdı ile kukla yapım malzemesi, defter kitap hazırlığı

Zihinsel hazırlık

1. Öğretmenin sınıfa önceden hazırladığı iki kukla ile girmesi, öğrencilere kuklalarını göstermesi ve kuklaların kendisine ait olduğunu söylemesi.
2. Öğretmenin, öğrencilere, kendi kuklalarını hazırlayacaklarını ve derste kukla gösterisi yapacaklarını söylemesi.
3. Öğrencilerden, hazırlayacakları kuklaların neler söylemek isteyeceklerini düşünmelerini istemesi.
4. Öğrencilere “Karagöz ve Hacivat” gösterisi seyrettirmesi.

Anahtar sözcükler

“bağırarak, fısıldamak, söylemek, sözcüklerinin ve çığlık atmak deyiminin” anlamlarını sınıfta tartışınız ve içinde bu sözcüklerin geçtiği farklı cümlelerle öğrencilerin sözcüklerin anlamını bulmalarına yardımcı olunuz.

Metni tanıma ve tahmin etme

Öğrencilerinize, kuklaları göstererek, ne tür bir çalışma yapacağınızı tahmin etmelerini isteyiniz.

Amaç Belirleme

Öğrencilere bu metni neden okuduklarını sorarak okuma amacını belirleyiniz.

2. ANLAMA

1. Dinleme, okuma görsel okuma görsel sunu, söz varlığını geliştirme

Dinleme

Amaç, yöntem ve tekniklerinizi öğrencilerinizle beraber belirledikten sonra metni öğrencilerinize okuyunuz. Numaralandırılmış yerlerde durarak öğrencilerinize tahmin çalışması yaptırınız.

Okuma

Okuma, amaç, yöntem ve tekniklerinizi öğrencilerinizle beraber belirledikten sonra örnek okuma yapıp, metni öğrencilerinize sesli olarak okutunuz. **Okuma sayısını belirlerken ve paylaşmalı okuma gerçekleştirirken; bütün sınıfa okuma yaptırma kaygısı duyulmamalıdır. Öğrencilerin ilgi ve gereksinimleri göz önünde tutulmalıdır.**

Görsel Okuma

Okuma sonrası metinle resim ilişkisini sorgulamalarını sağlayınız.

Bilinmeyen Sözcüklerle Çalışma

Öğrencilerden metinde geçen anlamını bilmedikleri sözcükleri belirlemelerini ve arkadaşlarıyla tartışmalarını isteyiniz.

2. Metni İnceleme

- Karagöz ve Hacivat metnini hikaye haritası ile ifade etmelerini isteyiniz.
- Öğrencilerden metinle ilgili olarak kendilerine ilginç gelen bir bölümü resimlemelerini isteyiniz.
- Metne uygun başka başlıklar bulmalarını isteyiniz.

3. Söz Varlığını Geliştirme

- Öğrencilerinizden yeni öğrendikleri sözcüklerin anlamlarını pekiştirmeye yönelik sözcüklerinin geçtiği bir öykü kurmalarını isteyiniz.
- Bu sözcüklerin onlara çağrıştırdıkları diğer sözcükleri çıkarmalarını isteyiniz.

3. METİN ARACILIĞIYLA ÖĞRENME

Günlük Hayatla İlişkilendirme

Öğrencilerden, günlük yaşamlarında karşılıklı konuşmalarda nelere dikkat ettiklerini konuşmalarını isteyiniz.

Diğer Derslerle İlişkilendirme

Konuyu Hayat Bilgisi dersi “Birey ve Toplum” temasıyla ilişkilendiriniz.

Araştırma Konusu:

4. KENDİNİ İFADE ETME

Yazma ve Konuşma:

Öğrencilere iki karakter için karşılıklı konuşma hazırlayacakları söylenir. Bu karşılıklı konuşmalar oluşturulurken aşağıdaki adımlar izlenir.

- Karşılıklı konuşmalarını en az altı cümleden oluşturmalarını söyleyiniz.
- Karşılıklı konuşmalarda “söyledi” sözcüğü yerine “bağırdı”, “fısıldadı”, “sordu”, “çığlık attı”, “yalvardı” gibi sözcükleri kullanmalarını isteyiniz.
- Karşılıklı konuşmayı yazarken noktalama işaretlerini doğru kullanmalarını isteyiniz.

- Karşılıklı konuşmaları yazarken her cümlenin ilk harfinin büyük olması gerektiğini söyleyiniz.
- Kukla isimlerinin ilk harflerinin büyük yazılması gerektiğini vurgulayınız.

Öğrenciler ikiyeşerli gruplara ayrılır. Şekil 8.1'de görülen baş ve ağız resimleri fotokopi makinesi aracılığıyla A-4 kâğıdı boyutuna büyütülür. Öğrencilerden beğendikleri figürlerden iki tanesini seçmeleri istenir. Seçilen resimler öğrenciler tarafından boyanır. Baş ve ağız kesilerek hazırlanır. Şekil 8.2'de görüldüğü gibi kesekâğdının üzerine baş ve ağız yapıştırılır (Şekil 8.2 a-b). Yapıştırıcının kuruması için kuklalar bir kenara bırakılır. Öğrencilerin konuya ilişkin düşünce üretebilmeleri için sorular yöneltilir.

Öğrencilere düşünce üretme sürecinde sorulacak anahtar sorular:

1. Kuklanıza ne isim verebilirsiniz? (Öğrencilerden aldığınız yanıtları tahtaya yazınız)
2. Diğer kuklanın ismi ne olabilir?
3. Kuklalarınız birbirleriyle konuşmak isteyeceklerdir. Ancak nereden başlayacaklarını bilemeyebilirler, kuklalarınız neler konuşabilirler? (Öğrencilerden aldığınız yanıtları tahtaya yazınız)
4. En çok hangi konuyu sevdiniz?

Bu aşamadan sonra öğrencilerinizin ikiyeşerli gruplar halinde kendi karşılıklı konuşmalarını yazmalarını söyleyiniz. Yönergede yer alan adımları hatırlatınız. Öğrenciler, karşılıklı konuşmaları yazarken sınıfın içinde dolaşınız ve konuşma konusunda zorluk çeken öğrencilerinize yardımcı olunuz.

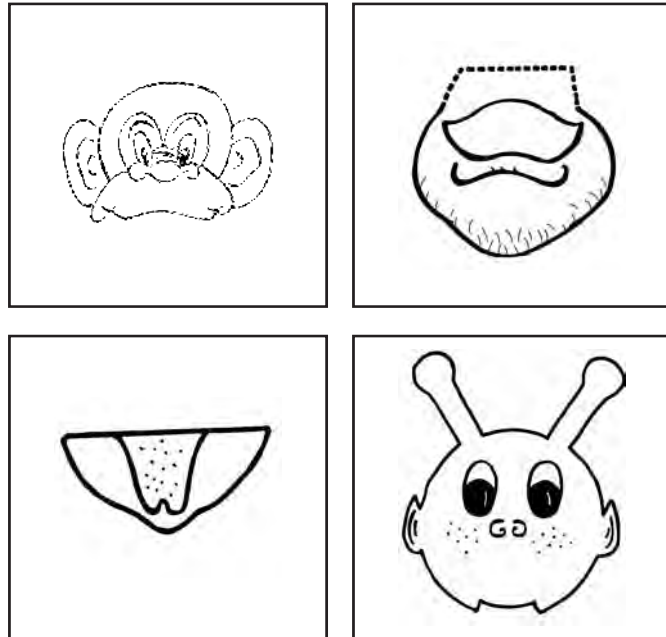
Öğrencilerin yazdıkları karşılıklı konuşmaları, sınıfta arkadaşlarına kukla aracılığıyla sunmalarını sağlayınız. Şekil 8.2 c'de görüldüğü gibi el kesekâğdının içine sokularak kuklalara konuşma hareketi yaptırılmasını sağlayınız.

DEĞERLENDİRME

Ek-2'de görülen grup değerlendirme formu öğrencilerin doldurması için dağıtılır.

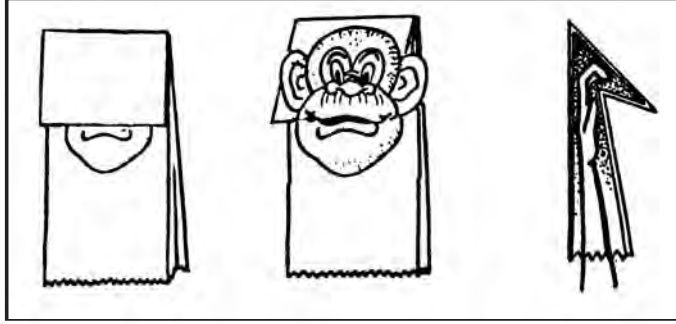
Şekil 8.1

*Kukla Yapımında
Kullanılacak
Figür Örnekleri*

Şekil 8.2

Kukla Yapımı

EK-1

Karşılıklı Konuşma Metni Örneği

.....
(Karşılıklı Konuşmanın Başlığı)

“ _____ ” dedi. “ _____ ”
dedi. “ _____ ”
_____”şikayet etti.”
“ _____ ”
_____” fısıldadı. “ _____ ” bağırdı.
“ _____ !” çığlık attı.
“ _____ ” sordu.
“ _____ ” ağladı.
Yazanlar: _____ ve _____

Ek - 2

Grup Değerlendirme Formu Örneği

Karşılıklı konuşmalarınızı tekrar okuyup değerlendiriniz.

1. Kuklalarının isimleri ne? Her kukla kaç cümle kurmuş?

.....
.....

2. Kuklaların isimlerinin ilk harfini büyük yazdınız mı?

() Evet () Hayır

3. “Dedi” sözcüğünün yerine karşılıklı konuşmanızı daha ilginç hale getiren dört sözcüğü aşağıdaki boşluklara yazınız.

.....

4. Kuklaların konuşmalarında tırnak işareti kullandınız mı?
 Evet Hayır
5. Her cümlenin ilk harfi büyük yazılmış mı?
 Evet Hayır

Karşılıklı konuşma metnimizi dikkatlice değerlendirdik.

(imza)

(imza)

Ortaöğretim

ETKİNLİK 6: AÇIK OTURUM

II. Ünite: Sözlü Anlatım, Açık Oturum

Kazanım: Açık oturumun özelliklerini belirleme ve açık oturumda yer alma.

- Okuduğu, dinlediği, izlediği açık oturum konuşmaların özelliklerini belirler.
- Açık oturumun nasıl bir yerde düzenlenmesi gerektiğini belirler.
- Açık oturum konusunun önceden belirlenmesi ve duyurulmasının faydasını tartışır.
- Açık oturumda başkanın rolünü belirler.
- Açık oturumda ele alınan konunun nasıl işleneceğini belirler.
- Açıklık, akıcılık, duruluk bakımlarından aynı oturumda konuşan kişilerin metinlerini inceler, farklılıkların sebeplerini belirler.
- Açık oturumda kullanılan anlatım türünü belirler.
- Açık oturumda dilin hangi işlevde kullanıldığını belirler.
- Açık oturumda kullanılan haber cümlelerini ayırır, kullanış amaçlarını açıklar.
- Açık oturumda görev alır.

SÜREÇ

Öğretmen sınıfta bir açık oturum örneğini görüntülü olarak izletir. Öğrenciler sınıfa getirdikleri açık oturum örneklerini paylaşırlar. Açık oturumun özellikleri bu örnekler üzerinden tartışılır. Açık oturumlarda geniş halk kitlelerinin ilgi duyduğu konuların seçildiği, eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişilerin konuşturulduğu gibi temel özelliklere vurgu yapılır. Açık oturum örneklerinde kullanılan anlatım türü üzerinde durulur ve dilin hangi işlevde kullanıldığını dikkat çekilir. Öğrenciler gruplara ayrılır. Gruplar hangi konularda açık oturum düzenleyeceklerini ve açık oturumun nerede olacağını planlarlar. Öğrenciler, hazırlandıkları konularda açık oturumda görev alırlar.

DEĞERLENDİRME

Grup değerlendirme formu öğrencilerin doldurması için dağıtılır.

GRUP DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Adı Soyadı** _____**Açık oturumun konusu** _____

Açık oturuma heyecanla hazırlandık.	1	2	3	4	5
Seçtiğimiz konu açık oturuma uygundu.	1	2	3	4	5
Seçtiğimiz mekân açık oturuma uygundu.	1	2	3	4	5
Konun nasıl işleneceğine birlikte karar verdik.	1	2	3	4	5
Konuşmalarımızda tekrarlara düşmedik.	1	2	3	4	5
İşlevsel bir dil kullandık.	1	2	3	4	5

Özet

Sözlü anlatım eğitiminin niteliğini açıklamak

Konuşma ve yazma bir anlatma becerisidir. Düzgün yazmak, düzgün konuşmakla yakından ilgilidir. Bu nedenle, sözlü anlatım etkinlikleri, öğrencilerin düzgün konuşmaları kadar doğru ve güzel yazmaları için de başlangıç oluşturmaktadır. Konuşma becerisinin kazandırılması için bütün derslerde ve ders dışı etkinliklerde, öğrencilere konuşma fırsatları sunulmalıdır. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini dile getirirken kendilerini güven içinde hissetmelerine gereken özen gösterilmelidir. Güzel konuşma becerisi her şeyden önce öğrencinin duyacağı güzel örneklerle kazandırılabilir.

Öğretim programlarında sözlü anlatımın yerini açıklamak

Okulöncesi eğitimin temel amaçlarından biri çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır. İlköğretim Programında sözlü anlatıma yönelik olarak “Türkçeyi doğru ve etkili kullanma, kendini ifade etme ve iletişim kurma” hedefler arasında belirtilmiştir. Ortaöğretim Programı’nda sözlü anlatıma ilişkin genel amaçlar: Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak; sözcük, cümle ve metin düzeylerinde dil-anlam ilişkisini kavratmak; anlatım türlerinin özelliklerini kavratmak; günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak; dil bilgisi kurallarını; ses, sözcük, sözcük grubu, cümle ve metin düzeylerinde doğru uygulama becerisi kazandırmak biçiminde sıralanmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi öğrencilerin sözlü anlatım becerilerini geliştirmelerini destekleyici etkinliklerden biri **değildir**?
 - a. Öğrencilerin konuşma becerilerinin her derste izlenmesi
 - b. Öğrenme ortamlarında radyo dinleme etkinliklerine yer verilmesi
 - c. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini dile getirirken kendilerini güven içinde hissetmelerinin sağlanması
 - d. Konuşma etkinliklerinde öğrencilerin hatalarını görmelerinin sağlanması
 - e. Konuşma becerilerinin geliştirilmesinde sessiz okuma etkinliklerine yer verilmesi
2. Öğrencilere güzel konuşma becerisi kazandırmada atılacak ilk adım aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Öğrencilerin güzel konuşma örnekleri duymasını sağlamak
 - b. Öğrencilere yüksek sesle okuma çalışmaları yaptırmak
 - c. Öğrencilere öykü anlatma etkinlikleri yaptırmak
 - d. Öğrencilere ön bilgiye sahip oldukları konularda konuşma etkinlikleri yaptırmak
 - e. Öğrencilerin üzerinde konuşacakları konuya ilişkin notlar almasını sağlamak
3. Sözlü anlatım, en yoğun olarak hangi yol ile edinilir?
 - a. Gözleyerek
 - b. Dilbilgisi çalışarak
 - c. Yazarak
 - d. Okuyarak
 - e. İşiterek
4. Aşağıdakilerden hangisi Okulöncesi Eğitim Programı kazanımlarından **biridir**?
 - a. Sözcükleri yerinde ve anlamlarına uygun kullanma
 - b. İkna edici konuşma
 - c. Nefesini doğru kullanma
 - d. Masal, hikâye, fıkra ya da filmi tekniğine uygun anlatma
 - e. Sorgulayarak konuşma
5. Aşağıdakilerden hangisi Okulöncesi Eğitim Programı'nda yer alan kazanımlardan biri **değildir**?
 - a. Konuşurken sesinin hızını ayarlama
 - b. Konuşurken sesinin tonunu işitilebilir biçimde ayarlama
 - c. Sözcükleri doğru telaffuz etme
 - d. Konuşurken anlatım kurallarını uygulama
 - e. Belli bir konuda konuşmayı sürdürme
6. Aşağıdaki kazanımlardan hangisi İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında (1-5) **yer almaz**?
 - a. Konuşma amacını belirleme
 - b. Dinleyicilerle göz teması kurma
 - c. Akıcı konuşma
 - d. İşitilebilir bir ses tonuyla konuşma
 - e. Konuşma yöntem ve tekniklerini kullanma
7. Aşağıdaki kazanımlardan hangisi İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında (6-8) **yer almaz**?
 - a. Model olarak konuşma
 - b. Kurallarına uygun konuşma
 - c. İletişim araçlarından yararlanma
 - d. Konuşmanın amacını belirleme
 - e. Konuşmaya hazırlık yapma
8. İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında (1-5) öğrencinin konuşma becerisini geliştirmek için yapılan ilk etkinlik aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Dikkatini yoğunlaştırma
 - b. Konuşma amacını belirleme
 - c. Amaca uygun yöntem seçme
 - d. Zihinsel hazırlık yapma
 - e. Görselleri planlama
9. Aşağıdakilerden hangisi İlköğretim (6-8) Türkçe Dersi Öğretim Programında sözlü anlatımın geliştirilmesine yönelik belirlenen genel amaçlarından **değildir**?
 - a. Dilin iletişim birimi olduğunu kavratma.
 - b. Hazırlıklı konuşmalar yapma.
 - c. Konuşmalarında beden dilinden yararlanma.
 - d. Kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma.
 - e. Konuşma kurallarını uygulama.
10. Aşağıdakilerden hangisi Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi Programının sözlü anlatım becerisini geliştirmeye yönelik olarak belirlenmiş amaçlardan biri **değildir**?
 - a. Dinlediklerini, okuduklarını, anladıklarını, düşündüklerini söz ve yazıyla planlı, etkili, akıcı, anlaşılır biçimde ifade edebilmelerini sağlamak
 - b. Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak
 - c. Konuşurken Türkçenin farklı dönemlerine ait sözcükler kullanmalarını sağlamak
 - d. Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak
 - e. İletişim aracı olarak dilin işlevlerini kavratmak

Yaşamın İçinden

“

ETKİLİ KONUŞMANIN ÖNEMİ

İnsan için dil ne kadar önemli değil mi? Aynı sınırlar içerisinde yaşayan insanların birbirlerini anlayabilmeleri, bu sayede ortak yaşam biçimini benimsemelerini sağlayan dil, ulusal benliğin en önemli temel taşıdır. Kendini ifade edebilmenin, ihtiyacı karşılamanın daha sayabileceğim birçok işlevi yerine getiren dilimize ne kadar sahip çıkabiliyoruz? Ülkemize baktığımızda bu konuda çok iç açıcı şeyler gördüğümüzü söyleyemeyeceğim.

Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Atatürk'ün en büyük devrimlerinden bir tanesi de dil devrimidir. Türk harflerinin kabulü ve bunu pekiştiren Türk Dil Kurumu, bu yolda atılan en büyük adımlardır. Osmanlı'nın kullandığı Farsça ve Arapçanın (birazda Türkçe karışımıyla) kullandığı Osmanlıca, Atatürk'ün de gözlemleriyle Türk Milleti'nin yapısına uygun olmadığı saptanmıştır. O zamandan günümüze gelene kadar kimi zaman Arapça gibi doğu dillerinin, kimi zamanda da İngilizce, Fransızca gibi (ki bu son zamanlarda çok daha yaygın) batı dillerinin kavramlarını dilimize adapte ettiğimizi, böylece Türkçe'yi diğer dillerin etkisinde bıraktığımızı görüyoruz. Bu da ulusal benliğimiz için çok büyük bir tehdit oluşturmaktadır.

İşte dilde gelinen bu nokta; kendi öz kültürümüz için gerçekten çok sakıncalı bir durum teşkil etmektedir. Dilde bağımlılıktan en kısa zamanda kurtulmamız gerekmektedir. Büyüklerimizden tutun da, yetişen yeni nesile kadar birçok insan hiçbir şekilde ne konuşma diline, ne de yazı diline önem veriyor. Özellikle ailede başlayan konuşma düzgünlüğü, daha sonra sosyalleşmeyle, okulda eğitim alarak çok daha belirgin hale geliyor. Eğer öğretmen bu konuda dikkatliyse çocuk güzel Türkçe konuşmanın temellerini sağlam atıyor. Tabii ki arkadaş çevresinin de edinilen konuşma şeklini etkilediğini de göz ardı etmemeliyiz.

Sokaklarda en az iki- üç dükkânın tabelası ya da cam yazıları yabancı isimler ve kavramlarla dolu. İlgimi çeken başka bir tablo ise, sunuculuk yapan ve bu konuda eğitimini almış kişiler bile halka hitap ederken kullandığı kelimelere dikkat etmiyorlar. Örneğin uzun zamandan beri “şu şu olay şu saatte başladı diyeceklerine; şu saatte start aldı” gibi yarı İngilizce, yarı Türkçe kelimeler kullanıyorlar. Nedir bu bir türlü anlamış değilim?

Eğer bu işin uzmanları da bunu yapıyorsa gerçekten işimiz çok zor Ben hiç unutmuyorum üniversitedeyken eğitimini aldığım “Türkçeyi Etkin Konuşma” dersinde TRT kökenli öğretmenimiz dilin güzelliklerini bize o kadar güzel özümseterek anlatmıştı ki, ben bu sayede Türkçenin güzelliğini bir kere daha anlamıştım.

Bu ülkeyi seven, tüm değerlerine sahip çıkan Türk Milleti'ne yine çok büyük iş düşüyor. Zararın neresinden dönersek kârdır. Burada başta Türk Dil Kurumu olmak üzere (çünkü karşılığını buldukları kelimeleri yeterince halka aktaramıyorlar), devlet büyüklerimiz, programlar sunucularımız, yani herkes kullandığı dile çok önem vermeli, gereğini yerine getirmelidir.

Bakin kaç yüzyıl evvel Kutadgu Bilig ne demiş: “İnsanda dilince değişir kader, ya yurda baş olur ya baş gider”

Kaynak: www.boluhaber.com'un 19.02.2007 tarihli yazısından 08.06.2008 tarihinde alınmıştır.

”

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse “Sözlü Anlatım Eğitiminin Niteliği” bölümünü gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız doğru değilse “Sözlü Anlatım Eğitiminin Niteliği” bölümünü gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız doğru değilse “Sözlü Anlatım Eğitiminin Niteliği” bölümünü gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız doğru değilse “Öğretim Programlarında Sözlü Anlatım” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Konuşma becerisinin kazandırılması için bütün derslerde ve ders dışı etkinliklerde, öğrencilere konuşma fırsatları sunulmalıdır. Öğrenme ortamında güzel konuşma örnekleri öğrencilere dinletilmelidir. Bu amaçla, öğrencilerin tiyatroya götürülmesi ve uygun film örneklerinin izletilmesi, radyoda ve televizyonda öğretmen tarafından seçilen programların dinletilmesi ve izletilmesi, öğrenci düzeyine göre seçilmiş şiir kasetlerinin dinletilmesi yapılabilecek etkinlikler arasındadır. Sözlü anlatım becerisinin geliştirilmesinde, öykü/olay anlatma, fıkra anlatma, kitap tanıtma, tartışma, drama, münazara, panel, sempozyum, kukla gösterimi gibi etkinlikler öğrencinin dil gelişimine destek sağlamaktadır.

Sıra Sizde 2

Programda öğrencinin konuşma becerisini geliştirmek için önce zihinsel hazırlık yaptırılmaktadır. Bu çerçevede konuşmaya hazırlık, konuşma amacını belirleme, amaca uygun yöntem seçme, konuyu sınırlandırma, dikkatini yoğunlaştırma ve görgü kurallarına uygun konuşma üzerinde durulmaktadır. Ardından öğrencilerin kendini sözlü olarak ifade etme becerilerine ağırlık verilmektedir. Bu amaçla ön bilgilerini kullanma, görsellerden yararlanma, düşüncelerini mantıksal bütünlük içinde sunma, farklı düşünmeye yönlendiren ifadeleri kullanma, karşılaştırma yapma, sebep-sonuç ilişkisi kurma, sınıflama, değerlendirme, özetleme gibi anlamayı ve zihinsel becerileri geliştirici çalışmalara yer verilmektedir.

Sıra Sizde 3

6., 7., 8. sınıf İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programında konuşma öğrenme alanı amaçları şöyledir: Konuşma kurallarını uygulama, sesini ve beden dilini etkili kullanma, hazırlıklı konuşmalar yapma, kendi konuşmasını değerlendirme, kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma.

Sıra Sizde 4

Programda sözlü anlatıma yönelik olarak belirlenmiş genel amaçlar şu biçimde açıklanmıştır:

Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak, iletişim aracı olarak dilin işlevlerini kavratmak, sözcük, cümle ve metin düzeylerinde dil-anlam ilişkisini kavratmak, günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak, dil bilgisi kurallarını; ses, sözcük, sözcük grubu, cümle ve metin düzeylerinde doğru uygulama becerisi kazandırmak, dinleme, konuşma, okuma ve yazma faaliyetlerinde Türkçenin yazım kurallarına, söyleyiş özelliklerine ve incelemelerine özen göstermelerini sağlamak, dinlediklerini, okuduklarını, anladıklarını, düşündüklerini söz ve yazıyla planlı, etkili, akıcı, anlaşılır biçimde ifade edebilmelerini sağlamak, tartışma, değerlendirme becerisi kazandırmak, konuşurken ve yazarken anlatım kurallarına uymalarını sağlamak.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akalın, Ş. (2006). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gündüz, O. (2007). Türkçe öğretiminde metin bilgisi. *İlköğretimde Türkçe öğretimi*. Kırkkılıç, A. ve Akyol, H. (Ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Kellaher, K. (1999). *101 picture prompts to spark super writing*. New York: Scholastic Professional Books.
- MEB, (2004). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar)*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6-8. Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MEB. (2006). *36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programı*. İstanbul: Ya-Pa Yayın Pazarlama.
- MEB. (2008). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi Öğretim Programı*. ogm.meb.gov.tr/prog_dyr.asp adresinden erişilmiştir.
- Özbay, M. (2005). Sesle ilgili kavramlar ve konuşma eğitimi. *Millî Eğitim*, 168, s. 116-125.
- Sunflower, C. (1994). *Really writing: ready-to-use writing process activities for the elementary grades*. New York: The Center for Applied Research in Education.
- Tompkins, G. (2004). *Teaching writing: balancing process and product*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Yangın, B. (1999). *İlköğretimde Türkçe öğretimi*. Ankara: MEB Yayınları.

Sözlük

A

Açık oturum: Siyasal, sosyal ve kültürel anlamda toplumu ilgilendiren bir konunun, sorunun uzman kişiler tarafından bir başkan yönetiminde ve dinleyici kitlesi önünde tartışılarak açıklanması şeklinde yapılan toplantılar.

Açıklayıcı anlatım: Alıcının bilgili olmadığı varsayılan bir konu üzerinde onu bilgilendirmeyi, aydınlatmayı amaçlayan ve yazıda öğretme amaç alınarak nesnel bir dil kullanılan anlatım türü.

Açıklık: Kolay anlaşılabilir ve amacı açıkça ortaya koyan cümlelerle yazma, bir anlatımın okuyucular ya da dinleyenler tarafından aynı biçimde algılanması.

Açış ve sunuş konuşmaları: Herhangi bir tören, toplantı, kutlama ve özel günlerde toplantı yerinde bulunan insanları bilgilendirmek, dikkatlerini çekmek için yapılan tanıtıcı, bilgilendirici giriş konuşmaları.

Ad durum ekleri: Bir söz grubu ya da cümle içindeki adları, diğer sözcüklere, farklı anlam ilişkileri kuracak şekilde bağlamaya yarayan ekler.

Ağız: Yerel konuşma biçimleri.

Akıcılık: Anlamca açık, pürüzsüz, sözcüklerde ses çıkışması olmayan bir engele takılmadan akıp giden cümleler kurulması.

Amaçlılık: Her yazı ya da konuşmanın belli bir amaca yönelik olması.

Ana dili: İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dil.

Anı: Bir kimsenin başından geçenleri, tanık olduğu, duyduğu olayları ya da durumları anlattığı yazı.

Anlatım: Duygu, düşünce ve isteklerin sözlü ya da yazılı olarak ifade edilmesi.

Artgönderim: Eşgönderim ilişkisi içinde olan her sözcük ya da dilbilgisel öge, başka bir deyişle göndermeleri aynı olan her gösterge.

B

Bağdaşıklık: Metindeki sözcüklerin ve tümcelerin birbirlerine aşamayla eklenmesi.

Basit sözcük: Bir sözcüğün hiç yapım eki almamış en küçük parçaları.

Beden dili: Duygu ve düşüncelerin yüz ifadesiyle ve vücut hareketleriyle anlatılması.

Belgegeçer: Bir belgenin karşı tarafa iletilmesini sağlayan elektronik araç.

Betimleyici anlatım (tasvir etme): Betimleme en yalın biçimiyle sözcüklerle resim çizme işi.

Biçim bilgisi: Kök, gövde ve ekleri, ek kök birleşmelerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini, kelime türlerini ve kelime üretme yollarını inceleyen dil alanı.

Bildirme (haber) kipi: Eylemlere gelerek eylemin gerçekleştiği zamanı bildiren ekler.

Bilgilendiricilik: Bir metinle aktarılan bilgilerin nitelik ve niceliği ya da bu bilgilerin bilinirlik derecesi.

Birleşik sözcük: Belirtisiz ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, sıfatların addan sonra gelmesiyle oluşan ve genellikle deyim olarak kullanılan isnat grupları, birleşik fiiller, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan ifadeler.

Boğumlanma: Konuşma organlarının dil seslerini oluşturması.

Boğumlanmak: Bir sesin çıkarılması için ses yolunun herhangi bir yerinde oluşan daralma ya da kapanma.

Ç

Çekim eki: Sözcüklerin sözcük öbeğiyle veya cümle içindeki diğer sözcüklerle ilişkisini sağlayan ekler.

D

Değiştirim: Metinde bir ögenin yerini, bir başka ögenin alması.

Demeç: Herhangi bir konuya ilişkin olarak yetkili bir kişinin basın ve yayın organlarına yaptığı açıklamalar.

Dil bilim: Dili bütün yönleriyle ele alan bilim dalı.

Dil: Duygu, düşünce ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak, başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir araç.

Dilek (tasarı) kipi: Eklendiği eylemin yapılmasındaki isteği, koşulu, gerekliliği bildiren ekler.

Dilekçe: Kişi ya da kuruluşların bir isteğini bildirmek için kamu kuruluşlarına veya özel kuruluşlara yazdığı kısa mektuplar.

Dinleme: İşitilene anlamak ve saklamak ya da işitilene anlamak amacıyla dikkat harcamak.

Doğallık: Gerçekliğin dışına çıkmadan bir duygunun, bir düşüncenin içten geldiği gibi anlatılması.

Doğruluk: Cümlenin dil kurallarına uygun olması.

Dolaylı anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde, olayların bir anlatıcının ağzından anlatılması.

Dolaysız anlatım: Yazın türlerinin kimilerinde, olayların kahramanın ağzından anlatılması.

Durak: Konuşmada anlamın gerektiği biçimde, sözcükler arasında yapılan ses kesintisi.

Duruluk: Gereksiz sözcüklerin ve gereksiz cümlelerin bulunmayışı.

Durumsal gönderge: Sözlü iletişimi belirleyen, bu iletişim sırasında var olan zamanı, nesnelere, varlıkları kapsayan gönderge.

Durumsallık: Bir metnin alıcısına ve alıcısının yaşantısına uygunluk.

E

Eksilteli anlatım: Alıcının algılamasını olumsuz biçimde etkilemeyecek şekilde, metindeki bazı ifadelerin düşürülmesi yoluyla oluşan anlatım biçimi.

Ezgi: Konuşma sırasında, yaratılan ton (titrem) değişimlerinin tümü.

F

Forum:Toplumu ilgilendiren herhangi bir konunun geniş katılımı olarak tartışıldığı bir toplantı türü.

G

Gönderge: kendisinden söz edilen nesne, kişi, kavram. (Her zaman üçüncü tekil kişi iyelik ekleriyle ifade edilir. Örtük de olsa göndergesi olmayan bir metinden söz etmek olanaksızdır.)

Gösterge: İki yönlü, iki yüzü olan bir öge. (Bu iki yön sürekli olarak birbirini anımsatır, birbirini çağırır.)

İ

İleti: Bir sözce ya da metin. Dilsel bildirişim eyleminde konuşunun- yazarın belli bir düzgüye uygun olarak oluşturup alıcıya yönelttiği göstergesel bütün.

İletişim: Duygu, düşünce ve mesaj alışverişi.

İyelik ekleri: Nesne ya da kavramların neye ya da kime ait olduğunu gösteren ekler.

K

Kabul edilebilirlik: Metin üreticisi ile metin alıcısı arasında ne kadar bilginin paylaşıldığı ve her ikisinin uzlaşımının ne kadar örtüştüğü.

Kanal: Metnin kullandığı somut araç. (Yazılı metinde; gazete sayfası, defter kâğıdı, kitap sayfası, bilgisayar ekranı olabilir. Sözlü metinde, somut araç ise ses dalgalarıdır.)

Kavşak: Sonsesinde ünsüz bulunan bir sözcükle önsesinde ünlü bulunan bir sözcük arasında söyleyişte gerçekleşebilecek ulamayı ortadan kaldırmak için yapılan kısa ara olarak.

Kod: İletinin üretildiği dil.

Konferans: Bilim, sanat, teknoloji gibi alanlarda uzman kişilerin belli bir konuya açıklık getirmek amacıyla topluluk karşısında yaptıkları planlı konuşmalar.

Kongre: Herhangi bir sanat veya bilim dalına bağlı uzmanların, ya da siyasi bir parti, dernek ve teşkilata bağlı kişilerin toplanıp önceden belirlenmiş olan konular üzerinde yaptıkları toplantılar ve konuşmalar.

Konuşma (sözlü anlatım): zihinde tasarlananları söze dönüştürme ya da sözle gerçekleştirilen, kişiler arasında etkileşim yaratan bir anlatım etkinliği.

Kök: Hiçbir yapım eki almamış, anlamlı daha küçük parçalara bölünemeyen sözcükler.

Kültür: Bir toplumun sahip olduğu yaşayış, düşünce ve sanat varlıklarının tümü.

M

Metinler arasılık: Metinlerin anlamının başka metinler tarafından şekillendirilmesi, bir metnin önceki metinlerle kurduğu ilişki.

Metinsel gönderge: Yazılı ya da sözlü iletişim sırasında var olmayan yerleri, nesnelere varlıkları içeren gönderge.

Mülakat: Herhangi bir konuda tanınmış bir kimseyle karşılıklı konuşma.

Münazara: Münazara, önceden belirlenmiş bir konunun jüri ve dinleyici topluluğu önünde karşıt görüşte iki grup tarafından tartışıldığı tartışma biçimi.

N

Nesnel anlatım: Akla ve mantığa dayalı anlatım.

O-Ö

Okuma: Bir yazıyı, sözcükleri, cümleleri, noktalama işaretleri ve diğer öğelerle algılama ve kavrama süreci.

Öngönderim: Anlamlı bir birimin yerini tutan bir ögenin söylemde ondan daha önce anılması.

Ötümlü ünsüz: Ciğerlerden gelen havanın ses yolundaki sivrilmiş ve gerilmiş kapalı bir engele çarpmasıyla oluşan, titreşimli ses veren ünsüz, titreşimli ünsüz, sürekli ünsüz, yumuşak ünsüz, tonlu ünsüz, sedalı ünsüz: b, c, d, g, ğ, j, ı, m, n, v, y, z.

Ötümsüz ünsüz: Ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğundaki tam kapalı veya yarı kapalı engellere çarpmasıyla oluşan, titreşimsiz ses veren ünsüz, titreşimsiz ünsüz, süreksiz ünsüz, tonsuz ünsüz, sedasız ünsüz, sert ünsüz: ç, f, h, k, p, s, ş, t.

Öykü: Yaşanmış ya da yaşanabilir nitelikteki olayları anlatan yazınsal tür.

Öyküleyici anlatım: Okuyucuyu belli bir zaman sırasına göre aktarılan olayların içine alarak etkileyen anlatım biçimi.

Özgünlük: Yazarın birikimlerini, yetilerini ortaya koyan kısaca kimliği yansıtan yazılar üretilmesi.

Öznel anlatım: Kişisel duygulara ve kanılara dayalı bir anlatım.

Öznel: Kişiye özgü olan düşünce, duygu, görüş.

Özyaşam öyküsü (otobiyografi): Bir kişinin kendi yaşamöyküsünü anlattığı yazı ya da yapıt.

P

Panel: Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafından, bir başkan yönetiminde ve dinleyiciler önünde çeşitli yönleriyle ele alındığı konuşmalar.

R

Rapor: Bir olayı, bir işi veya bir durumu incelemekle görevli kişi ya da komisyonun, üst makamlara sunmak üzere hazırladıkları yazı.

Resmi yazı: Devlet kurumlarının yazdıkları yazı.

Resmi yazı: Kamu kurum ve kuruluşlarının kendi aralarında ya da özel, tüzel kişi ve kuruluşlarla yaptıkları yazışmaların tümü.

Roman: İnsanların yaşayışlarını, serüvenlerini, iç dünyalarını, çevreyle olan ilişkilerini toplumsal bir olay ya da durumu kurmacaya dayalı olarak anlatan düzyazı türü.

Röportaj: Konusu bir inceleme, araştırma, soruşturma olan gazete yazısı.

S

Sempozyum (bilgi şöleni): Herhangi bir konunun alanın uzmanları tarafında değişik yönleriyle ele alınıp açıklanması biçiminde yapılan oturumlar.

Ses bilgisi: Bir dile ait sesleri oluşma ve boğumlanma özellikleri açısından ele alan, seslerin kelime içindeki sıralanışlarını, gösterdikleri değişimleri ve hece yapısını inceleyen dil alanı.

Ses: Dilin bölünemeyen en küçük parçası.

Soyut: Elle tutulmayı gözle görülmeyen şey Örnek: rüya, sevgi...

Söyleşi: Herhangi bir konuyu konuşma havası içinde anlatan yazı türü.

Söyleşi: İki veya daha fazla kişinin herhangi belli bir amaç taşımadan, önceden alınmış kararlar olmaksızın yaptıkları karşılıklı konuşma.

Söylev: Tek bir kişi tarafından açık meydanlarda veya kapalı ortamlarda belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş topluluklara heyecanlı ve sanatsal bir dille yapılan konuşmalar.

Söz dizimi: Bir dildeki kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içindeki görevleri, birbirleriyle olan ilişkileri, sıralanışları, cümlenin ögeleri ve cümle türlerini inceleyen dil alanı Anlam bilim: Kelimelerin temel ve yan anlamlarını, anlam değişmelerini, eş, karşıt ve çok anlamlı kelimeler gibi dilin kelime hazinesiyle ilgili inceleyen dil alanı.

Sözcük: Anamlı ses veya ses birliği.

T

Tartışmacı anlatım: Bildirimin okuyucuda yerleşik duygu, düşünce, kanı ve davranışları değiştirmeyi amaçladığı biçimi.

Ton (titrem): Konuşmada yaratılmak istenen duygunun niteliğine göre sesi alçaltıp yükselterek sağlanan anlatım gücü.

Tonlama (titreleme): Konuşmada çeşitli duyguları belirtmek için sesin yükselip alçalması, sertleşip yumuşaması; sesin ezgilenmesi.

Tutarlılık: Metninde yer alan kavramlar arasındaki ilişkiler.

Türemiş sözcükler: kök olan sözcüklerle, ekler bir araya getirildiğinde kökün anlamıyla ilgili başka bir kavramı anlatan yeni sözcükler.

U-Ü

Ulama: Art arda gelen sözcüklerden ilkinin sonundaki ünsüzün, kendinden sonra gelen sözcüğün başındaki ünlüye ses bakımından bağlanarak söylenmesi.

Ünlü: Ses yolundan hiçbir engele takılmadan çıkan sesler.

Ünsüz: Ünlülerin aksine, ses yolundan bir engele takılarak çıkarılan sesler.

V

Varyasyon: Çeşitleme.

Vurgu: Konuşma ve okuma sırasında bir hecenin ya da sözcüğün ötekilerden daha baskılı söylenmesi.

Y

Yalınlık: Süs ve özentiyeye başvurmadan, edebi bir metin oluşturma kaygısı duymadan; doğal ve içten cümleler oluşturulması.

Yazılı anlatım: Bir duyguyu, düşünceyi ya da olayı yazılı olarak anlatma.

Yazım: Bir dilin belli kurallarla yazıya geçirilmesi.

Yazma: Düşüncelerin, duyguların, isteklerin yazılı olarak ifade edilmesi.

Dizin

A

- Açıklayıcı Anlatım** 32, 33, 36
Açıklık 26, 36, 113, 114, 118, 138, 141, 143, 144, 146, 170
Açış ve Sunuş Konuşmaları 141, 143, 148
Ağzlar 8, 9, 12, 18, 66, 67, 91, 100, 123, 124
Akıcılık 27, 36, 77, 122, 170
Amaçlılık 50, 55, 56
Anlam 5, 7, 8, 25-27, 31, 69, 70, 72-77, 81, 87, 88, 91, 94, 96-98, 100, 104, 112, 117, 119, 124, 157, 172
Anlam Değişmeleri 8, 87, 100, 104
Anlam İlişkileri 70, 104
Anlambilim 87, 88, 93, 100
Anlatım 25-27, 30-36, 49, 51, 55, 56, 65, 74, 77, 112, 116, 135, 137, 156, 158, 170, 172
Anlatım Biçimleri 25, 33, 36
Anlatım Birimleri 25, 31, 65, 78, 87
Anlatım Türleri 31, 32, 36, 158, 172
Artgönderim 48, 49

B

- Bağdaşıklık** 47-50, 56
Betimleyici Anlatım 32-36
Bilgilendiricilik 50, 56

C

- Cümle** 5, 7, 25, 26, 36, 45, 50, 56, 69, 74, 76-78, 81, 87, 89, 90, 102-104, 118, 122, 126, 158, 169, 172

D

- Değiştirim** 49, 56
Demeç 141, 143, 148
Deneme 31, 33, 34, 158
Dil 3-9, 11, 12, 14, 17, 18, 25, 26, 30, 36, 45, 47, 56, 66, 87, 91, 102, 106, 112, 124, 135, 143, 155, 158, 172
Dil Akrabahğı 2
Dil Bilgisi 2, 5, 7-9, 16, 18, 26, 46, 75, 87, 90, 158, 172
Dil Bilim 2, 3, 7-9, 14, 45, 47, 72, 87
Dil Kültür İlişkisi 22
Dil Türleri 2, 18
Dilekçe 10, 31
Dillerin Sınıflandırılması 2, 4
Doğallık 27, 113, 114, 123, 136
Doğruluk 26, 27
Durak 110, 112, 116-118, 122, 124
Duruluk 26, 36, 170

Durumsallık 44, 47, 51, 55, 56

Dünya Dilleri 3, 15

Düşünce Yazıları 33, 36, 78

E

Eleştiri 31, 33, 34, 64, 110, 158

Eşgönderim 48

F

Fıkra 2, 12, 16, 31, 33, 34, 142, 155, 158

Forum 64, 137, 143, 146, 148, 158

G

Gönderim 48, 49, 56

Gösterge 44, 45, 47-49, 56, 86, 88, 89, 92, 93, 95, 100, 101, 104, 118

Günlük 25, 27-29, 31, 36, 52, 98, 121, 123, 133, 135, 156, 158, 164, 167, 172

Günlük 6, 8

H

Hazırlıklı Konuşmalar 29, 137, 139, 141, 142, 148, 157

Hazırlıksız Konuşmalar 29, 119, 137, 139, 148

Hece 7, 28, 63-65, 68, 69, 72, 81, 87, 95, 114, 115, 117, 121, 125

K

Kabul Edilebilirlik 44, 47, 50, 55, 57, 102

Kavşak 110, 112, 117, 122, 124, 165

Konferans 29, 135, 137, 138, 141, 142, 148, 158

Kongre 137, 143, 146, 148

Konuşma 3, 9-15, 18, 24, 25, 27-30, 32, 33, 36, 45, 50-52, 56, 65-68, 72, 77-79, 81, 91, 94, 98, 102, 109-114, 116-124, 133-148, 155-161, 163, 164, 165, 167-172

L

Lehçe 2, 4, 9, 16, 17

M

Makale 22, 31, 33, 34, 47, 158

Metin 4, 6-8, 11, 12, 14, 16, 18, 26, 31, 33, 36, 43-56, 64, 89, 90, 92, 96, 100, 112, 118, 124, 158, 162, 163, 165, 167, 170, 172

Metin Üretme 43, 44, 51, 54-56

Metinler Arasılık 44, 47, 51, 55, 56

Münazara 137, 143, 145, 148, 155, 158

Ö**Öğrenme Öğretme Süreci** 29, 155**Öğretim Programı** 133, 154, 156-159**Öngönderim** 48, 49**Öykü** 14, 16, 31, 48, 52, 74, 107, 110, 136, 151, 155, 158, 167**Öyküleyici Anlatım** 24, 32, 34-36**Özel Ad** 71, 86, 92, 93, 101, 104**Özgünlük** 27, 36**Özür Dileme** 137, 139-141, 148**P****Panel** 29, 135, 137, 143, 146, 148, 155**Paragraf** 25, 46, 47, 63, 64, 78-81, 118, 158**R****Rapor** 31, 47**Resmi Yazışma** 31**Roman** 14**Röportaj** 31, 158**S-Ş****Sempozyum** 137, 143, 144, 148, 155, 158**Ses** 2, 3, 7, 8, 18, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 45, 46, 56, 64, 65-69, 72-75, 77, 79-81, 87, 89, 91, 94, 95, 99, 112-119, 122, 135, 157, 163**Sosyal Varyant** 2, 11, 12, 18**Söyleşi** 28, 29, 31, 33, 135, 137, 139, 148, 158**Söylev** 135, 137, 141-143, 148, 158**Sözcük** 5, 6, 26, 27, 29, 31, 46-48, 54, 56, 64, 65, 67, 69, 70-73, 75, 81, 86, 88-92, 94-102, 104, 114, 115, 117, 119, 121, 122, 124, 140, 158, 172**Sözlü Anlatım** 24, 25, 27, 30, 32, 36, 52, 65, 77, 87, 109, 112, 114, 122, 135, 136, 153-159, 170, 172**Sözlükbirim** 85, 86, 89-91, 94, 100, 104**Sözlüksel Anlam** 85, 86, 88, 94, 102**Standart Dil** 2, 6, 8, 9, 10-16, 18, 93, 100, 101**Şiir** 75, 155**T****Tanışma - Tanıştırma** 148**Tartışmacı Anlatım** 24, 32, 33, 34, 36**Telefon Görüşmesi** 141**Tonlama** 29, 87, 110, 112, 116, 117, 119, 124, 157**Tutanak** 31**Tutarlılık** 44, 50, 51, 55**Türk Dilleri** 2, 16, 18, 95**U****Ulama** 110, 112, 117, 118, 122, 124**V****Varyant** 2, 8-13, 15, 16, 18**Varyasyon** 2, 3, 8-13, 18**Vurgu** 7, 28, 64, 79, 110, 112, 114-117, 119, 122, 124, 157, 170**Y****Yalınlık** 26, 36**Yazılı Anlatım** 23-25, 27, 30-32, 36, 52, 61, 65, 77, 118, 119, 156, 158**Yazışma** 31